

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Academic Journal of History and Idea

ISSN:2148-2292

Cilt / Volume
5

Sayı / Number
16

Yıl / Year
2018

Agustos / August

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Academic Journal of History and Idea

5. cilt 16. Sayı 2018 Y. ar. İbnomni

ATDD -2018

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

Академическая История и Мысль

Cilt / Volume/ Кожа
5

Sayı / Number / Номер
16

Yıl / Year/ Год
2018

Aralık, Mayıs ve Ağustos ve Ekim Aylarında Yayımlanan Uluslararası Hakemli E- Dergi

International, Peer-Reviewed E-Journal, Published in December, May, August and October

Международный электронный журнал под редакцией научного совета выходит в декабре, мае, августе и октябре

ATDD ©

Tel/Tel/ Тел

+90 533 310 2773 / +90530 624 37

E-posta / E-mail /E- сообщение

akademiktarihvedusunce@gmail.com,
akademiktarihvedusunce@yandex.com

Web /Веб-Сайт

<http://dergipark.gov.tr/atdd>,
<http://www.akademiktarihvedusuncedergisi.org/>

Türkiye / Turkey / Турция

ATDD
ISSN: 2148-2292

İmtiyaz Sahibi / Published By/ Держатель Концессии

Hakan Yılmaz

Editörler / Editors / Редакторы

Prof.Dr.Yusuf Kılıç, PAU., Turkey
Doç. Dr. İrade Memmedova, AMEA, Azerbaijan
Dr. Halil İbrahim Demir, MAKU., Turkey
Dr. Öğ. Üyesi. Emin Kırkıl, CBU., Turkey

Sayı Editörleri / Number Editors/ числовые редакторы

Dr. Öğ. Üyesi Arzu Taşcan, Turkey
Prof. Dr.Mithat Aydın, PAU., Turkey

Danışma Kurulu/ Advisory Board /Консультативный Совет

Prof. Dr. Yagub Mahmudov, AMİA, Azerbaijan
Prof. Dr. Tofiq Necefli, AMEA, Azerbaijan Prof.
Dr. Tuncer Baykara, Turkey
Prof. Dr. Ayşe Kayapınar, Tekirdag Univ, Turkey
Prof. Dr.Fikri Gül, PAU.,Turkey
Doç. Dr. Ozan Yılmaz, Sakarya Univ., Turkey
Doç. Dr. Güntekin Necefli, AMEA, Azerbaijan
Dr. Öğr. Üyesi. Abdurahim Tufantoz, Yuzuncu Yıl Univ.,Turkey

Yayın Kurulu / Editorial Board / Редакционная Коллегия Журнала

Hakan Yılmaz, Turkey
Prof.Dr. Peter Golden, Rutgers Univ., USA.
Prof.Dr. Juliboy Eltazarov, Samarkand Univ. Uzbekistan Prof.Dr.
Hatice Palaz Erdemir, CBU.,Turkey
Prof.Dr.Ercan Haytoğlu, PAU, Turkey
Prof. Dr. Alfina Sibgatulina, Moscov Univ. Russia
Prof.Dr. Yusuf Kılıç, PAU., Denizli, Turkey
Prof. Dr. Danuta Chemielowska, Warsaw Univ., Poland
Dr. Öğr. Üyesi Alpay Bizbirlik, CBU.,Turkey

Tasarım/ Design/ дизайн

Canan Yılmaz

16. Sayı Hakemleri / Referees of issue 16 / Рецензенты журнала Номер 16

Ercan Alkaya	Emin Kırkıl	Hilal Şahin
Nurettin Gülmez	İrade Memmedova	Abdurrahim Tufantoz
Ozan Yılmaz	Sezai Öztaş	Fatma Acun
Juliboy Eltazarov	Ercan Haytoğlu	Xuraman Xummatova
Terane Rehimli	Ayşe Kayapınar	Kader Özlem
Ahmad Jabbarı	Cemil Kutlutürk	Kenan Ziya Taş
Mübariz Aağalarlı	Mehmet Şeker	Salim Cöhçe
Yasin Pişgin	Tekin Tuncer	Talip Kabadayı
Alpay Bizbirlik	Yusuf Kılıç	Dilaver Azimli

Bu dergide Plagiarism intihal program kullanılmaktadır

Plagiarism program is used in this journal

В этом журнале используется программа плагиата

İçindekiler / Contents / Содержание
Editörden/ From Editor/ От редактора
Makaleler/ Articles/ Статьи

Araştırma Makaleleri / Original Research Articles/ Статьи исследований *Sayfa/Page/ Страница*

Modern Dilbilim Terimlerinin Rusça Karşılıkları

Russian Equivalents of Modern Linguistics Terms

Русские Аналоги Терминов Современного Языкознания

Kamil Veli Nerimanoğlu - İrina Günay- Gencer Gençoğlu1-35

Iğdır Halkevi ve Faaliyetleri

Iğdır People's Houses and Activites

Народный дом в Игдыре и его деятельность

Bilal Tunç36-51

Azerbaycan Okullarında Tarih Eğitimi: Sovyet İdeolojisinden Vazgeçiş ve Otoriter Yöntemlerin Sürdürülmesi

The Teaching of History in Schools : the Refusal of the Soviet Ideology The Continuation of Authoritarian Methods

Преподавание истории в азербайджанских школах:

Отказ от советской идеологии при сохранении авторитарных методов

Anar Eyyubov52-63

Gelibolulu Mustafa ‘Âlî’nin Mirâtü’l Avâlim İsimli Eseri

Mirâtü’l Avâlim Written by Gelibolulu Mustafa ‘Âlî

“Зеркало миров” Мустафы Али Гелиболулу

Süleyman Lokmacı.....64-114

Bulgaristan’da Rekabet Eden Tarihyazımlarının Mekansal Görünümleri *Spatial*

Appearances of Competing Historiographies in Bulgaria

Пространственные Проявления Конкурирующих Историографий в Болгарии

Vildane Özkan.....115-136

18. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Taşrasında Görülen Kanunsuzluklar ve Şikâyetler: İznik, Yalakabad ve Görele Kazaları Örnekleri

Lawlessness and Complaints in the Ottoman Province in the middle of the 18th Century: Examples of Iznik, Yalakabad, and Görele Districts

Беззакония и жалобы, имевшие место быть в османской провинции в серединеXVIII века Примеры инцидентов в Никее, Ялакабаде и Гөреле

Mustafa Kaya.....137-151

Başarısız Bir Pan-Milliyetçilik Girişimi: Birleşik Arap Cumhuriyeti

A Failed Pan-Nationalist Initiative: The United Arab Republic

Неудачная Паннационалистическая Инициатива: Объединенная Арабская Республика

Kenan Şahin- Çağla Mavruk Cavlak.....152-174

Geçmişten Günümüze Münâfıkların Değişmeyen Karakteri (Kur’ân-ı Kerîm’deki Nitelikler)

The Unchanging Character of the Sunumi Hypotheses from the Past (Qualities of the Qur’an)

Неизменный характер сумумийских гипотез из прошлого (Качества Корана)

İbrahim Halil Erdoğan.....175-204

Altın Orda Devleti'nin İslamlaşmasında Bilinmeyen Bir Şahsiyet: Ebu Bekir Kalender Aksarayı ve “Kalendername” Adlı Eseri

An Unknown Person In The Islamization Of The Golden Horde State: Ebu Bekir Kalender Aksarayı And His Work Called “Kalendername”

Неизвестная Личность В Исламизации Золотой Орды: Абу Бакр Каландар Аксарайи И Его Произведение «Каландарнаме»

Telli Korkmaz..... 205-219

1970-ci İllərin Sovet Tarixşünaslığında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə Münasibət

Attitude To The Azerbaijan Democratic Republic In The Soviet Historiography Of The 1970 Years *Отношение к*

Азербайджанской Демократической Республике в советской историографии 1970-х годах

Ruhengiz Kerimli.....220-242

Kuruluş Devri Osmanlı Diplomasisi ve Nitelikleri (1299-1451) Ottoman Diplomacy

in the Age of the Establishment and Its Features (1299-1451)

Дипломатия Османской Империи в период его образования и его характеристика (1299-1451)

Ayşe Çekiç.....243-267

Çeviri Yazı/ Translation/ Перевод.....*Sayfa/Page/ Страница*

Varlığın Ötesi: Heidegger'in Platon'u

Beyond Being: Heidegger's Plato

Философия другого Начала: Платон Хайдеггера

Senem Kurtar268-300

Araştırma Makaleleri / Original Research Articles/ Статьи исследований *Sayfa/Page/ Страница*

I. Dareios'un İskit Seferinin Nedenleri Üzerine

Upon the Reasons of I.Dareios's Scythian Expedition O

причинах похода на Скифов Дария I.

Serap Özkan Kılıç.....301-316

Arslan Argun İsyânına Farklı Bir Bakış

A Different View of Arslan Arghûn Rebellion

Новый взгляд на восстание Арслан Аргуна

Arslan Durdu317-328

Yedinci Dönem TBMM’de Dokunulmazlık Tezkereleri (1943-1946)

Privilege Missives in the Seventh Term Turkish Grand National Assembly (1943-1946)

свидетельства о неприкосновенности великого национального собрания турции седьмого созыва

(1943-1946)

Mehmet Serkan Şahin.....329-347

Kutup Şahi Hanedanlığı’nın Başkenti Golkonda’da Fars Dili ve Edebiyatı

Persian Language and Literature In Golconda, The Capital City Of Qutb Shahi Dynasty

персидский язык и литература в столице султаната династии кутб-шахи голконде

Berna Karagözoğlu.....348-361

Müslüman Türk Devletinin Tek Kadın Sultanı Belkîs-i Cihan Raziye Begüm”

Razia Sultan, Queen of The Times: The Only Female Sultan of Muslim-Turkish State

Единственная женщина-султан мусульманского тюркского государства Белькис Джихан Разие Бегюм

H.Hilal Şahin.....362-377

Mahatma Gandhi ve Sessiz Direnişi

Mahatma Gandhi and Silent Disobedience

Махатма Ганди и его тихое сопротивление

Esra Gümrükçüoğlu.....378-393

Kitap Bölümü/ Book section/ раздел книги

1916 Türkistan İsyânı: Genel Trajedinin Belgelere Dayanan Kanıtları: Doküman ve Materyaller Derlemesi

Новые документы о восстании 1916 г. в Туркестане (рецензия)

Alfina Sibgatullina.....1-4

Index ve veritabanları/ Index and databases/индекс и базы данных

РОССИЙСКИЙ ИНДЕКС
НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ

DIRECTORY
OF OPEN ACCESS
SCHOLARLY
RESOURCES

Universität Regensburg

JOURNAL INDEX

online

POL-index
Polska Baza Cytowań

Editörden

Kıymetli Bilim İnsanları, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi olarak yeni bir sayımızla karşınızda olmaktan büyük mutluluk duymaktayız. Bu sayımızla 5. Cilt 16. Sayımıza ulaşmış bulunuyoruz.

İlk sayımızdan itibaren bizlere güvenen ve değerli çalışmalarını ilimi literatüre kazandırmamıza vesile olan değerli yazarlarımıza; yol gösterici fikirleri ile üşenmeden bizlere ışık olan ve büyük emeklerle ortaya konulan çalışmalara ilmi hüviyet kazandıran değerli hakemlerimize ve bizleri daima takip eden muhterem okurlarımıza en derin şükranlarımızı sunuyoruz.

Bu sayımızla 16. Sayısına ulaşan Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, her sayıda biraz daha artan sorumluluğu ile uçsuz bucaksız insan evreninin bilinmezlerine mana kazandırmaya devam etmektedir. Bu mana insanın tarihselliği ile iç içe olup, dinamiklerini onun edimlerinden almaktadır. İşte bu edimler bir noktada insani ve sosyal bilimlerin konu kapsamında yer alıp ayrıca konu birimi olarak bilim insanlarının düşüncelerine de yön vermektedir.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Türkçe, İngilizce ve Rusça olmak üzere üç dil özetli yayıncılık sistemiyle uluslararası literatürde saygın bir yer edinmiş ve girmiş olduğu uluslararası birçok index ve veri tabanları ile araştırmacıların temel başvuru kaynakları arasında yer almıştır. Bu bağlamda Türkiye ve farklı ülkelerden tercih edilen dergimiz yayın kurulunun almış olduğu karar gereğince bu sayımıza kadar yılda üç sayı olmak üzere yayınlanmakta iken bu sayıdan sonra yıllık toplam yayın sayısını dörde yükseltmiştir. Buna göre Aralık, Mayıs ve Ağustos sayılarına bir de Ekim sayısı eklenmiş olup bu husus dergimiz sitesinden ayrıca geçtiğimiz günlerde duyurulmuştur.

Kıymetli Bilim İnsanları, 2018 yılı ATDD için ayrıca önemli gelişmelerin yaşandığı bir yıl olmuş ve Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi ile Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü arasında ilmi araştırma, çalışma ve yayıncılığa dair bir protokol de imzalanmıştır. Bu hususta gerek ATDD yayın kurulu gerekse de Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü yetkililerinin vardığı ortak sonuçların ilmi çalışmalarımıza güçlü bir soluk kazandırmıştır. Bu bağlamda emeği geçen tüm dostlarımızı bilhassa Doç. Dr. İrade Memmedova ve Tarih Enstitüsü Direktörü Prof. Dr. Yakup Mahmudov'u saygı ve hürmetle selamlıyoruz.

Kıymetli Bilim İnsanları, bu sayımızda yine Türkiye ve farklı ülkelerden çeşitli sahalarda ve farklı dillerde makalelerimiz ve kitap bölümlerimiz olup, bunları sizlerin değerli görüşlerine sunmaktan büyük kıvanç duymaktayız. Bu vesile ile sizleri saygı ile selamlarken bir sonraki yayılımız olan Ekim 2018 Güz Dönemi 17. Sayımızda görüşmek dileğiyle diyoruz.

Saygılarımızla

Editörler Ekibi

From Editor

Dear honourable scientists,

As Academic Journal of History and Idea, we are greatly glad to be before you with our a new issue. With our this issue, we have reached to our Volume 5, Issue 16.

We express our deepest gratitudes to; our honourable authors&writers who have trusted us and contributed us to bring in their valuable studies to scientific literature from our first issue; our honourable peer-reviewers who have unslothfully become the light to us by their guiding ideas and who have studies, which have been presented with great efforts, gained scientific identity; and to our estimable readers who have always followed us.

Academic Journal of History and Idea which has reached to 16th Issue with our this issue has been continuing to add meaning to the unknowns of endless human universe, with its some more increasing responsibility in each issue. This meaning is nested with human's historicalness and takes its dynamics from its (of human's historicalness) acts. Here these acts take place in the scope of subject of human and social sciences at one point and, as subject unit, they also steer scientists' thoughts.

Academic Journal of History and Idea has gained a respectable place in international literature with its publication system having the trilingual abstract including Turkish, English and Russian, and it has been one of basic reference sources for researchers by its many international indices and databases into which it has entered. In this context, while our journal, which is preferred from Turkey and different countries, has been published in three issues in one year up to this issue, annual total publication issue has been increased to four in number as per decision taken by editorial board. According to this, in addition, an October issue was added to issues of December, May and August, and this matter had been announced in the previous days.

Dear Honourable Scientists,

2018 has become a year when further important developments were experienced for AJHI and also a protocol was signed on scientific research, study and publication between Academic Journal of History&Idea and History Institute of Azerbaijan National Academy of Sciences. In this respect, mutual conclusions, reached by both editorial board of AJHI and authorities of History Institute of Azerbaijan National Academy of Sciences, have brought a strong breath to our scientific studies. In this context, we remember our all friends who contributed efforts, in particular to Assoc. Prof. Dr. Irade Memmedova and Prof. Dr. Yakup Mahmuov, Director of History Institute of Azerbaijan National Academy of Sciences, with respect and esteem.

Dear Honourable Scientists,

In our this issue, we have our articles and book sections in various areas and different languages from Turkey and different countries, again, and we greatly feel proud of presenting these to your valuable opinions. Hereby, we greet you respectfully and we say "hoping to meet you in our October 2018, Fall Period, 17th issue, which is our next issue."

Yours faithfully.

Team of Editors

От редактора

Уважаемые ученые, мы рады представить вам новый номер журнала «Академическая История» и журнала «Мысль». Номер журнала состоит из пяти томов и шестнадцати страниц.

Мы очень признательны писателям, которые с первых выходов нашего журнала доверяли нам и помогали в привлечении ценных научных произведений и выражаем глубочайшую благодарность нашим уважаемым судьям, которые делились своими идеями об исследованиях и направляли нас на нужный путь и благодарны уважаемым читателям, которые всегда читали наши журналы.

Журнал «Академическая История» и журнал «Мысль», который выпустил свой 16-й номер продолжает придавать смысл человеческой вселенной. Этот смысл связан с историчностью человека, и его динамика берется из его действий. Эти действия происходят в рамках человеческих и гуманитарных наук, а так же дают направление ученым.

Журнал «Академическая История» и журнал «Мысль» завоевали достойное место в международной литературе благодаря публикациям на трёх языках, а именно на турецком, английском и русском и стал базой данных и одним из основных источников исследователей международного индекса. Нашему журналу отдают предпочтение как в Турции, так и в других странах и с решением комиссии публикуется три раза в год и начиная с этого номера наш журнал будет публиковаться четыре раза в год. Соответственно, октябрьский номер был добавлен к номерам декабря, мая, августа и об этом было оповещено на нашем сайте.

Дорогие ученые, 2018-ый год стал для ААДД значительно развитым годом и был подписан протокол о

научных исследованиях, работы и публикации между журналами «Академическая История» и «Мысль» и Института Истории Азербайджанской Академии Наук. Результат принятый со стороны Института Истории Азербайджанской Академии Наук и редакционной коллегии ААДД глубоко вдохновил наших ученых. В связи с этим, мы хотим поблагодарить профессора Института Истории Якуба Махмудова и доцента Ираде Меммедова и всех наших друзей за их труд.

Дорогие ученые, мы рады вам сообщить что в этом номере будут публиковаться статьи и книги из разных стран, включая Турцию. Воспользуясь этой возможностью хотим увидеть вас в следующей публикации в 17-ом октябрьском номере 2018 года.

Искренне Ваш

Команда редакторов

Modern Dilbilim Terimlerinin Rusça Karşılıkları

Kamil Veli Nerimanoğlu*
ORCID: 0000-0001-5660-7416

İrina Günay**
ORCID: 0000-0002-2481-5365

Gencer Gençoğlu***
ORCID: 0000-0002-6690-1077

Asude Özcan****
ORCID: 0000-0002-5625-7804

Öz

Bu çalışmada Modern Rus Dilbilimindeki kelimeler konusu incelenmiştir. Bu araştırmaların bakış açılarının kesişme alanı, ortak sahası yok değildir. Gerçekleştirilmiş araştırmaların ana hatlarının çok az bir kısmına dikkat ederken fazlasıyla araştırılmış meselelere değil, üzerinde durulması gereken hususlar üzerinde durmaya çalıştık. Ve elbette bizim amacımız dil, dilbilimi problemlerini açıklığa kavuşturmadır.

Çalışmamızda bahsettiğimiz isimler arasında Genel Fonoloji ekseninde Ferdinand de Saussure, L. Wittgenstein, Y. Lotman, L. Hjelmislev, N. S. Trubetskoy gibi isimler de yer almaktadır. Bu araştırmanın amacı, dilin sistemi ve dilin yapısını; dilin birim ve kategorilerini, felsefi algı ve felsefi kanun kategorileri açısından karşılaştırmak ve felsefeden dile değil,

* Prof. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, Orta Doğu ve Kafkasya Uyg. ve Arş. Mrk. Müd., E-Posta: kamilvelin@gmail.com

** Öğr. Gör., Beykent Üniversitesi, Mütercim Tercümanlık Rusça Bölüm, E-posta: irinagunay@yahoo.com

*** Doktora Öğr., Avrasya İnisiyatif ve İş Birliği Genel Koordinatörü; E-Posta: gencercer@hotmail.com

**** Öğr. Gör., Beykent Üniversitesi, Mütercim Tercümanlık Rusça Bölümü, b.asudeozcan@gmail.com

dilden felsefeye uzanan bir bakış açısını yöntemsel bir şekilde ortaya koymaktır Özellikle 20. yüzyılda kendisini göstermiş dilbilimi atılımına ait kelimeler ve bu kelimelerin günümüz dilbilgisinde, edebi ve sosyolojik dilde, dilbilimciler arasında ve sözlüklerdeki aktif yayılımı ele alınmıştır. Makalenin tekil sonucu Rusça dilbilim ve dilbilgisi terimlerini Türkçe, Fransızca, İngilizce, İtalyanca denklikleriyle birlikte vermektir.

Çalışmanın sonunda da başta Türkçe ve Rusça esas alınmakla İngilizce, İtalyanca ve Fransızca dizin verilmiştir. İncelemenin ana malzemesi Berke Vardar'ın "20. Yüzyıl Dilbilimi, Kuramcılardan Seçmeler" başlıklı kitabıdır.

Anahtar Kelimeler: Rusça, Dilbilim, Kelime

Gönderme Tarihi:20/06/2018

Kabul Tarihi:19-08-2018

Russian Equivalents of Modern Linguistics Terms

Abstract

The given paper is dealing with the subject of linguistics words in the modern Russian language, especially namely the linguistics words of XX. century and its active penetration in the nowadays communication, in literature, sociology literature, as well as in the linguists and dictionary. The main lines of research performed very little interested in the issue, while a part is not overly researched, tried on the need to focus on issues. And of course, our goal is to clarify the problems of language, linguistics. We work in are among the other names Ferdinand de Saussure, Ferdinand de Saussure, L. Wittgenstein, Y. Lotman, L. Hjelmislev, N. S. Trubetskoy located. The aim of this article is to give a list of Russian linguistics and grammar terms with Turkish, French, Italian, English correspondes. At the end of the article, although primarily Russian and Turkish and English, French, Italian index has been given. This examination of the original material Berke Vardar: "20. Century Linguistics, Selected Theorists "is a book titled.

Keywords: Russian, Linguistics, Word

Received Date: 20/06/2018

Accepted Date: 19/08/2018

Русские Аналоги Терминов Современного Языкознания

Резюме

В этом исследовании рассмотрены лингвистические термины современного русского языкознания и исследованы их аналоги в турецком языке. В начале 20-ого века, в частности в 1916-ом году, публикация книги Ф. Соссюра «Общие языковые курсы», а затем перевод терминов структурной лингвистики Пражской, Копенгагенской и Американской школ с европейских языков на русский и турецкий языки открыли новую эру в области лингвистических терминов. С точки зрения теории и практического материала особенно большое значение имеют работы Берке Вардара, М. Рифата, сотни словарей и исследований на русском языке. Основная цель статьи - изучить и описать основные лингвистические термины русско-турецкого языка.

Ключевые слова: Русский язык, Лингвистика, Термины, Тюркология.

Получено: 20/06/2018

Принято: 19/08/2018

Giriş

Türkiye Türkçesinde sözlük tecrübesi geniş ve yaygın olsa da terimlerin çevirisi alanında, özellikle dilbilim alanında bu deneyim bizce yeterli değildir. Ancak yakın tarihte 1960'lı ve 1970'li yıllarda Berke Vardar'ın, Mehmet ve Sema Rifat'ın çevirilerinde ve araştırma eserlerinde terimlerin farklı dillerdeki karşılığı ve onların açıklaması yer almaktadır. Özellikle Berke Vardar'ın hazırladığı “Saussure’un Genel Dilbilim Dersleri” kitabında ve yine onun hazırladığı, içeriğinde F. de Saussure’dan N.S.Trubetskoy’a, G.Guillaume’dan, L.Tesniere’e, L.Hjemslev’den, A. Martinet’e kadar dilbilimci ve kuramcılarının yazılarının bulunduğu “Yirminci Yüzyıl Dilbilimi” adlı kitabında yer alan yazarların kaynağına bağlı olarak esasen İngilizce, Fransızca ve Türkçe terimler verilmiştir.

Biz İstanbul Aydın Üniversitesi Mütercim Tercümanlık Rusça yüksek lisans “İleri Düzey Dilbilim İncelemeleri” dersinde öğrencilerimizle birlikte bu terimlerin Rusça karşılıkları üzerinde fikir alışverişinde bulduk. Adı geçen yazarların ve bilim insanlarının eserlerine dayanarak bu terimlerin Rusça karşılıklarını içeren bir çalışma üzerinde yoğunlaştık. Gerçekten bu alanda Rus dilbiliminin tecrübesi ve teorik tutumu dünya çapındadır. Onların dikkate alınması ekseninde Tzvetan Todorov’un “Yazın Kuramı” gibi kitaplarında Rus formel ekolünün özellikle Roman Jakobson’un eserlerinde birinci derecede önem arz etmektedir.

Bilindiği gibi 20’li ve 30’lu yıllarda Roman Jakobson’un yaratıcılığının birinci evresi Rusça olarak gerçekleşmiştir. Onun fonetik, poetika ve çocuk dili alanlarındaki kıymetli araştırmalarının terimleri yabancı dillerle beraber belli bir oranda Rusçadır. Bu gelenekte “Genel Fonoloji” eserinin yazarı N. S. Trubetskoy’un ismini zikretmemek olmaz. Daha sonraları M. Bahtin’in, Y. Lotman’ın, B. Tomaşevski’nin, I. Vinogradov’un dünyaca ünlü eserleri yalnız Rus dilbiliminde değil genel dilbilimde de meşhurdur. Bu durum aynı zamanda Türk- Rus bilim, eğitim ve kültür ilişkilerinin gün geçtikçe güçlenmesi zaruriyetini de ortaya koymaktadır. Rusya’nın farklı üniversitelerinde Türkiye Türkçesinin doğu bilimleri kapsamında öğrenilmesi ile bu yönde ortaya konan eğitim, yöntem, bilim ve çeviri alanlarında ve başka ders programlarında dilbilim ve dilbilgisi üzerinde gerçekleştirilmiş deneyimler bizim için son derece önem taşımaktadır. Özellikle Y. Şeka’nın, V. Guzev’in, V. İvanov’un, G. Sokolov’un, E. A. Grunina’nın, Ş. Ayliyarov’un ve başka araştırmacıların sundukları terimler bu çalışma grubu için de önemli olmuştur.

Elbette araştırma geleneği farklı olduğu için bu terimlerin birebir olması imkânsızdır ve neredeyse görecelidir. Biz bu çalışmayı yaparken salt gerçeği değil tecrübede sınanmış, kullanılma sıklığı fazla olan terimlere üstünlük verdik. Rusça karşılığı veya eş değerini bulamadığımız terimler de elbette var. Bu açıdan Rusça karşılığı verilmiş örneklerde yanlışların da olması doğal olacaktır.

Bizim amacımız Rusçada var olan bu terimleri yeniden yaratmak değil, onları bulmak, Türkçede kullanılan dilbilim terimlerine İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca ile beraber Rusçanın da ışığını yansıtmakla Türk dilbilimine hizmette bulunmaktır.

Terimler ve onların Rusça karşılığının bulunması üzerine konuşurken bir meseleye de ışık tutmak gerekmektedir. Hangi dilde hangi terimin uygun olduğu meselesi, bizim de çalışmamızın çıkış noktasıdır. Bu açıdan A. Von Humboldt'un Almanca, F. De Saussure'un Fransızca, N. Chomsky'nin İngilizce olarak ortaya koyduğu terimler dilbiliminin farklı yöntem ve bakışlarının ürünüdür.

Dilbilim alanında bu terimlerin Türkçeye aktarılmasında adı geçen bilim insanlarının hizmetleri gerçekten çok büyüktür. Rus dilbilimi deneyimlerinin Türkçeye aktarılması, dilbilim alanındaki zenginlik için de ayrı önem taşımaktadır.

Bu açıdan Rusça- Türkçe, Türkçe- Rusça üzerine dilbilim terimleri sözlüğünün ya da açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğünün hazırlanması zorunluluğu dilbilim, dilbilgisi ve eğitim- öğretim için kanaatimizce olmazsa olmazlardandır.

Çalışmamızda takip edilen kaynak olarak bir heyetle birlikte çeviri ve sunuşları Berke Vardar'a ait olan "XX. Yüzyıl Dilbilimi" kitabı kullanılmıştır.

Bu türden çalışma, araştırma ve deneyimlerin Türkiye için de, Rusya için de, Türk Dünyası için de önem arz ettiği inancındayız.

Terimler ve Karşılıkları

Ferdinand De Saussure

ABECE *fr.* alphabet, *r.* **алфавит** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy tarafından Fransızca 'alphabet' olarak verilmiştir).

ANADİLİ *fr.* langue maternelle, *r.* **родной язык** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy tarafından Fransızca 'langue maternelle' olarak verilmiştir).

ANLAM *fr.* sens, *r.* **смысл; значение** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy ve Lucien Tesnière tarafından Fransızca ‘sens, signification’, Gustave Guillaume ve Zellig S.Harris tarafından ‘signification’, André Martinet tarafından ‘sens’; Edward Sapir tarafından İngilizce ‘significance’, Leonard Bloomfield ve Zellig S.Harris tarafından ‘meaning’ olarak verilmiştir).

ARTGÖRÜMLÜ *fr.* rétrospectif, *r.* **ретроспективный**

ARTSÜREM *fr.* diachronie, *r.* **диахрония**

ARTSÜREMLİ DİLBİLİM *fr.* linguistique diachronique, *r.* **диахроническая лингвистика**

AYRI *fr.* différent, *r.* **различный; разный**

AYRIK *fr.* distinct, *r.* **различный; отличный; внятный; отдельный; дискретный** (Aynı terim André Martinet tarafından Fransızca ‘discret’; Zellig S.Harris tarafından İngilizce ‘discrete’ olarak verilmiştir).

AYRILIK *fr.* différence, *r.* **различие; отличие; разница**

AYRIMSAL *fr.* différentiel, *r.* **дифференциальный** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy tarafından Fransızca ‘différentiel’ olarak verilmiştir).

BAĞINTI *fr.* rapport *r.* **отношение; связь** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy tarafından Fransızca ‘rapport’, Zellig S.Harris tarafından ‘relation’, André Martinet tarafından ‘rapport, relation’; Zellig S.Harris ve Noam Chomsky tarafından İngilizce ‘relation’ olarak verilmiştir).

BELİRTKE *fr.* signal, *r.* **сигнал** (Aynı terim Leonard Bloomfield ve Noam Chomsky tarafından İngilizce ‘signal’ olarak verilmiştir).

BETİMSSEL *fr.* descriptif, *r.* **дескриптивный; описательный** (Aynı terim Gustave Guillaume tarafından Fransızca ‘descriptif’ olarak verilmiştir).

BİÇİM *fr.* forme, *r.* **форма** (Aynı terim Gustave Guillaume, Lucien Tesnière ve André Martinet tarafından Fransızca ‘forme’; Edward Sapir ve Leonard Bloomfield tarafından İngilizce ‘form’; Louis Hjelmslev tarafından İtalyanca ‘forma’ olarak verilmiştir).

BİRİM *fr.* unité, *r.* **единица** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy ve André Martinet tarafından Fransızca ‘unité’ olarak verilmiştir).

BİRLEŞİM *fr.* combinaison, *r.* **комбинация** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy, Roman Jakobson, André Martinet ve Zellig S.Harris tarafından Fransızca ‘combinaison’; Zellig S.Harris tarafından İngilizce ‘combination’ olarak verilmiştir).

ÇAĞRIŞIMSAL BAĞINTI *fr.* rapport associatif, *r.* **ассоциативная связь; ассоциативное отношение**

Nerimanoğlu-Günay-Gençoğlu-Özcan

ÇİZGİSELLİK *fr.* linéarité, *r.* **линейность** (Aynı terim André Martinet ve Zellig S.Harris tarafından Fransızca ‘linéarité’ olarak verilmiştir).

ÇOĞUL *fr.* pluriel, *r.* **множественный; множественное число**

DEĞER *fr.* valeur, *r.* **значимость; ценность; валютность** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy, Lucien Tesnière ve André Martinet tarafından Fransızca ‘valeur’ olarak verilmiştir).

DİL *fr.* langue, *r.* **язык** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy ve Roman Jakobson tarafından Fransızca ‘langue’, Gustave Guillaume, Lucien Tesnière ve André Martinet tarafından ‘langue, langage’; Edward Sapir, Leonard Bloomfield ve Zellig S.Harris tarafından İngilizce ‘language’, Noam Chomsky tarafından ‘language, “langue”’; Louis Hjelmslev tarafından İtalyanca ‘lingua’ olarak verilmiştir).

DİLBİLİM *fr.* linguistique, *r.* **лингвистика; языкознание** (Aynı terim Gustave Guillaume, Lucien Tesnière, André Martinet, Zellig S.Harris tarafından Fransızca ‘linguistique’; Leonard Bloomfield ve Noam Chomsky tarafından İngilizce ‘linguistics’ olarak verilmiştir).

DİL DURUMU *fr.* état de langue, *r.* **состояние языка** (Aynı terim André Martinet tarafından Fransızca ‘état de langue’ olarak verilmiştir).

DİLYETİSİ *fr.* langage *r.* **речевая деятельность**

DİZGE *fr.* système, *r.* **система** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy, Gustave Guillaume, André Martinet, Zellig S.Harris tarafından Fransızca ‘système’; Zellig S.Harris ve Noam Chomsky tarafından İngilizce ‘system’ olarak verilmiştir).

DİZİLİŞ *fr.* suite, série, *r.* **порядок; последовательность** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy tarafından Fransızca ‘série’, Lucien Tesnière ve Roman Jakobson tarafından ‘séquence’, André Martinet tarafından ‘suite’; Zellig S.Harris ve Noam Chomsky tarafından İngilizce ‘sequence’ olarak verilmiştir).

DİZİM *fr.* syntagme, *r.* **синтагма**

DİZİMSEL BAĞINTI *fr.* rapport syntagmatique, *r.* **синтагматическая связь; синтагматическое отношение**

DURAL *fr.* statique, *r.* **статический; статичный** (Aynı terim Gustave Guillaume tarafından Fransızca ‘statique’ olarak verilmiştir).

DUYMA İMGESİ *fr.* image auditive, *r.* **аудитивный образ; слуховой образ**

DÜZENEK *fr.* mécanisme, *r.* **механизм**

DÜZGÜ *fr.* code, *r.* код; шифр (Aynı terim Roman Jakobson tarafından Fransızca ‘code’ olarak verilmiştir).

EŞSÜREM *fr.* synchronie, *r.* синхрония

EŞSÜREMLİ DİLBİLİM *fr.* linguistique synchronique, *r.* синхроническая лингвистика

GÖSTEREN *fr.* signifiant, *r.* означающее; обозначающее (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy, Gustave Guillaume ve André Martinet tarafından Fransızca ‘signifiant’ olarak verilmiştir).

GÖSTERGE *fr.* signe, *r.* знак (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy, Lucien Tesnière, Roman Jakobson, André Martinet tarafından Fransızca ‘signe’, Gustave Guillaume tarafından ‘sémiologie’ olarak verilmiştir).

GÖSTERGEBİLİM *fr.* sémiologie, *r.* семиотика; семиология (Aynı terim Gustave Guillaume tarafından sémiologie, Louis Hjelmslev tarafından ‘semiologia, semiotica’ olarak verilmiştir).

GÖSTERİLEN *fr.* signifié, *r.* означаемое; обозначаемое (Aynı terim Gustave Guillaume ve André Martinet tarafından ‘signifié’ olarak verilmiştir).

İŞİTİM İMGESİ *fr.* image acoustique, *r.* акустический образ

İŞLEV *fr.* fonction, *r.* функция (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy, Lucien Tesnière, Roman Jakobson ve André Martinet tarafından Fransızca ‘fonction’; Edward Sapir ve Noam Chomsky tarafından İngilizce ‘function’ olarak verilmiştir).

İŞLEYİŞ *fr.* fonctionnement, *r.* функционирование (Aynı terim André Martinet tarafından Fransızca ‘fonctionnement’ olarak verilmiştir).

KARŞITLIK *fr.* opposition, *r.* оппозиция; противопоставление (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy, Lucien Tesnière, Roman Jakobson, André Martinet tarafından Fransızca ‘opposition’ olarak verilmiştir).

KAVRAM *fr.* concept, *r.* понятие; концепт

KENDİLİK *fr.* entité, *r.* сущность; своеобразие (Aynı terim Gustave Guillaume ve Roman Jakobson tarafından Fransızca ‘entité’ olarak; Louis Hjelmslev tarafından İtalyanca ‘entità’ olarak verilmiştir).

KÖKEN *fr.* radical, *r.* корень; основа; происхождение (Aynı terim Edward Sapir tarafından Fransızca ‘radical’ olarak verilmiştir).

Nerimanoğlu-Günay-Gençoğlu-Özcan

KONUŞAN BİREY *fr.* sujet parlant, *r.* **говорящий индивид** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy, Gustave Guillaume, André Martinet tarafından Fransızca ‘sujet parlant’ olarak verilmiştir).

KONUŞAN TOPLULUK *fr.* masse parlante, *r.* **говорящая масса**

KULLANIM *fr.* usage, *r.* **употребление**

LEHÇE *fr.* dialecte, *r.* **диалект; наречие** (Aynı terim André Martinet tarafından Fransızca ‘dialecte’; Edward Sapir ve Zellig S.Harris tarafından İngilizce ‘dialect’ olarak verilmiştir).

NEDENLİLİK *fr.* motivation, *r.* **мотивированность; причинность**

NEDENSİZ *fr.* immotivé, arbitraire (s.), *r.* **немотивированный; произвольный; безпричинный**

NEDENSİZLİK *fr.* arbitraire (a.), *r.* **произвольность; безпричинность** (Aynı terim André Martinet tarafından Fransızca ‘arbitraire’ olarak verilmiştir).

ÖNGÖRÜMLÜ *fr.* prospectif, *r.* **проспективный**

ÖZDEŞLİK *fr.* identité, *r.* **тождество; тождественность; идентичность**

SAYI *fr.* nombre, *r.* **число** (Aynı terim Gustave Guillaume ve Lucien Tesnière tarafından Fransızca ‘nombre’ olarak verilmiştir).

SAYMACA *fr.* conventionnel, *r.* **конвенциональный, банальный, обычный, классический, традиционный** (Aynı terim André Martinet tarafından Fransızca ‘conventionnel’ olarak verilmiştir).

SES *fr.* son, *r.* **звук** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy tarafından Fransızca ‘son’, André Martinet tarafından ‘voix’; Zellig S.Harris tarafından İngilizce ‘sound’ olarak verilmiştir).

SESBİRİM *fr.* phonème, *r.* **фонема** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy, Gustave Guillaume, Roman Jakobson, André Martinet tarafından Fransızca ‘phonème; Leonard Bloomfield ve Zellig S.Harris tarafından İngilizce ‘phoneme’ olarak verilmiştir).

SES DEĞİŞİMLERİ *fr.* changements phonétiques, *r.* **звуковые изменения**

SESLEM *fr.* syllabe, *r.* **слог** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy, Roman Jakobson, André Martinet tarafından Fransızca ‘syllabe’; Edward Sapir tarafından İngilizce ‘syllable’ olarak verilmiştir).

SESLEME *fr.* phonation, *r.* **фонация**

SES ÖRGENLERİ *fr.* organes de la parole, *r.* **органы речи** (Aynı terim Edward Sapir tarafından İngilizce ‘organs of speech’ olarak verilmiştir).

SİMGE *fr.* symbole, *r.* **символ; знак** (Aynı terim Edward Sapir ve Zellig S.Harris tarafından İngilizce ‘symbol’; Lucien Tesnière tarafından Fransızca ‘symbole’ olarak verilmiştir).

SÖYLEM *fr.* discours, *r.* **дискурс; речь** (Aynı terim Gustave Guillaume, Lucien Tesnière, André Martinet, Zellig S.Harris tarafından Fransızca ‘discours’; Zellig S.Harris ve Noam Chomsky tarafından İngilizce ‘discourse’ olarak verilmiştir).

SÖZ *fr.* parole, *r.* **речь; слово** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy, André Martinet tarafından Fransızca ‘parole’; Noam Chomsky tarafından İngilizce ‘parole’ olarak verilmiştir).

SÖZ ÇEVİRİMİ *fr.* circuit de la parole, *r.* **словесный круг; словесная окружность**

SÖZ İMGESİ *fr.* image verbale, *r.* **словесный образ; вербальный образ**

SÖZLÜK *fr.* dictionnaire, *r.* **словарь** (Aynı terim Noam Chomsky tarafından İngilizce ‘lexicon’ olarak verilmiştir).

SÖZ YİTİMİ *fr.* aphasie, *r.* **афазия; потеря речи**

SÖZ ZİNCİRİ *fr.* chaîne de la parole, *r.* **речевая цепь** (Aynı terim Lucien Tesnière tarafından Fransızca ‘chaîne parlée’ olarak verilmiştir).

TÖZ *fr.* substance, *r.* **субстанция** (Aynı terim André Martinet tarafından Fransızca ‘substance’; Louis Hjelmslev tarafından İtalyanca ‘sostanza’ olarak verilmiştir).

ÜNLEM *fr.* exclamation, *r.* **восклицание**

YANSIMA *fr.* onomatopée, *r.* **ономатопея; звукоподражательное слово**

YAZAÇ *fr.* lettre, *r.* **буква; ученый; просвещенный; образованный; автор; писатель; поэт** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy ve André Martinet tarafından Fransızca ‘lettre’ olarak verilmiştir).

YAZI *fr.* écriture, *r.* **письмо; текст** (Aynı terim Leonard Bloomfield tarafından İngilizce ‘writing’ olarak verilmiştir).

Roman Jakobson

AÇIK *fr.* ouvert, *r.* **открытый** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy tarafından Fransızca ‘ouvert’ olarak verilmiştir).

AĞIZSIL *fr.* (s.) oral (s.), *r.* **ротовой**

AKICI *fr.* liquide, *r.* **плавный**

ANLATIMSAL İŞLEV *fr.* fonction expressive, *r.* **экспрессивная функция**

ARTDAMAKSİL *fr.* postpalatale, *r.* **постпалатальный; задненебный; велярный** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy tarafından Fransızca ‘vélaire’ olarak verilmiştir).

ARTDİŞYUVASIL *fr.* postalvéolaire, *r.* **постальвеорярный**

AYIRICI *fr.* distinctif, *r.* **отличительный; различительный** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy ve André Martinet tarafından Fransızca ‘distinctif’; Leonard Bloomfield tarafından İngilizce ‘distinctive’, Zellig S.Harris tarafından ‘distinct’ olarak verilmiştir).

BAĞLAM *fr.* contexte, *r.* **контекст** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy ve André Martinet tarafından Fransızca ‘contexte’ olarak verilmiştir).

BEMOLLEŞMEMİŞ *fr.* non-bémolisé, *r.* **небемольный**

BEMOLLEŞMİŞ *fr.* bémolisé, *r.* **бемольный**

BİÇİMBİLİM *fr.* morphologie, *r.* **морфология** (Aynı terim Gustave Guillaume, Lucien Tesnière, André Martinet tarafından Fransızca ‘morphologie’; Zellig S.Harris tarafından İngilizce ‘morphology’ olarak verilmiştir).

BİÇİMLENDİRİCİ *fr.* formant, *r.* **формирующий, формообразующий**

BİLDİRİ *fr.* message, *r.* **сообщение** (Aynı terim André Martinet tarafından Fransızca ‘message’ olarak verilmiştir).

BİLDİRİŞİM *fr.* communication, *r.* **коммуникация** (Aynı terim André Martinet tarafından Fransızca ‘communication’; Edward Sapir tarafından İngilizce ‘communication’ olarak verilmiştir).

BİLEŞEN *fr.* composant, *r.* **компонент** (Aynı terim Gustave Guillaume ve André Martinet tarafından Fransızca ‘composant’; Leonard Bloomfield ve Noam Chomsky tarafından İngilizce ‘component’; Louis Hjelmslev tarafından İtalyanca ‘componente’ olarak verilmiştir).

BİLİSEL İŞLEV *fr.* fonction conative, *r.* **конативная функция**

BİRLEŞTİRİM *fr.* combinaison, *r.* **комбинация**

BİTİŞİKLİK *fr.* contiguïté, *r.* **смежность**

BOĞUK *fr.* mat, *r.* **удущающий, приглушённый звук**

BUYRUM KİPİ *fr.* impératif, *r.* **императив; повелительное наклонение**

BÜRÜNSEL *fr.* prosodique, *r.* **просодический** (Aynı terim André Martinet tarafından Fransızca ‘prosodique’ olarak verilmiştir).

COŞKU İŞLEVİ *fr.* fonction émotive, *r.* **эмотивная функция**

DAĞINIK *fr.* diffus, *r.* **диффузный**

DAMAKSIL *fr.* palatale, *r.* **небный; палатальный** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy tarafından Fransızca ‘palatal’ olarak verilmiştir).

DARALTILI *fr.* constrictive, *r.* **сжатый, щелевой, фрикативный звук**

DEĞİŞKE *fr.* variante, *r.* **вариант** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy tarafından Fransızca ‘variante’; Louis Hjelmslev tarafından İtalyanca ‘variante’ olarak verilmiştir).

DİNLEYİCİ *fr.* auditeur, *r.* **слушатель; адресат** (Aynı terim Leonard Bloomfield ve Zellig S.Harris tarafından İngilizce ‘hearer’ olarak verilmiştir).

DİYEZLEŞMEMİŞ *fr.* non-diésé, *r.* **недизный**

DİYEZLEŞMİŞ *fr.* diésé, *r.* **дизный**

DİŞSİL *fr.* dentale, *r.* **дентальный** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy tarafından Fransızca ‘dentale’ olarak verilmiştir).

DİZE *fr.* vers, *r.* **стихи; поэзия; строка**

DOĞRU SESLEME *fr.* orthophonie, *r.* **орфофония**

DUDAKSIL *fr.* labiale, *r.* **лабиальный; губной** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy tarafından Fransızca ‘labiale’ olarak verilmiştir).

DÜŞÜNLEME *fr.* idéation, *r.* **идеация**

EĞRETİLEME *fr.* métaphore, *r.* **метафора**

EKLEMLEME *fr.* articulation, *r.* **артикуляция** (Aynı terim André Martinet tarafından Fransızca ‘articulation’; Edward Sapir ve Zellig S.Harris tarafından İngilizce ‘articulation’ olarak verilmiştir).

EKSİLTİLİ TÜMCE *fr.* phrase elliptique, *r.* **эллиптическое предложение**

ENGELLİ *fr.* bloqué, *r.* **блокированный**

ENGELSİZ *fr.* non-bloqué, *r.* **неблокированный**

EŞDEĞERLİK *fr.* équivalence, *r.* **эквивалентность**

EŞSÜRERLİK *fr.* isochronie, *r.* **изохронизм**

GENİZSİL *fr.* (s.) nasal, *r.* **носовой, назальный**

GERGİN *fr.* tendu, *r.* **напряженный**

GEVŞEK *fr.* lâche, *r.* **вялый**

GIRTLAKSILLAŞMAMIŞ *fr.* non-glottalisé, *r.* **неглоттализированный**

GIRTLAKSILLAŞMIŞ *fr.* glottalisé, *r.* **глоттализированный**

GÖNDERGE *fr.* référence, *r.* **референция; ссылка; справка**

GÖNDERGE İŞLEVİ *fr.* fonction référentielle, *r.* **референтивная функция**

GÖNDERİLEN (KENDİSİNE BİR ŞEY) *fr.* destinataire, *r.* **получатель; адресат**

İÇDİZEM *fr.* cadence, *r.* **каденция**

İÇSEL *fr.* intrinsèque, *r.* **внутренний; присущий; свойственный**

İKİLİ ÜNLÜ *fr.* diphtongue, *r.* **дифтонг**

İLİŞKİ İŞLEVİ *fr.* fonction phatique, *r.* **контактоустанавливающая функция; фатическая функция**

KAPALI *fr.* fermé, *r.* **закрытый** (Aynı terim Nikolay S.Trubetsky tarafından Fransızca ‘fermé’ olarak verilmiştir).

KESKİN *fr.* strident, *r.* **резкий**

KONUDİL *fr.* langage-objet, *r.* **языковой объект / объект языка**

KONUŞUCU *fr.* locuteur, *r.* **говорящий; говорящий; адресант** (Aynı terim Leonard Bloomfield ve Zellig S.Harris tarafından İngilizce ‘speaker’ olarak verilmiştir).

ÖZELLİK *fr.* trait, *r.* **свойство; особенность; признак; черта** (Aynı terim Nikolay S.Trubetsky tarafından Fransızca ‘trait, particularité’ ; Leonard Bloomfield tarafından İngilizce ‘feature’ olarak verilmiştir).

PES *fr.* grave, *r.* **низкий** (Aynı terim Nikolay S.Trubetsky tarafından Fransızca ‘grave’ olarak verilmiştir).

SES AYGITI *fr.* appareil phonatoire, *r.* **фонационный аппарат; голосовой аппарат**

SESBENZEŞİMSEL *fr.* paronomastique, *r.* **парономазированный**

SESLLENME DURUMU *fr.* vocatif, *r.* **вокатив**

SESYİNELEMESİ *fr.* allitération, *r.* **аллитерация**

SÖZCÜK VURGUSU *fr.* accent de mot, *r.* **словесное ударение**

SÖZYİTİMİ *fr.* aphasie, *r.* **афазия**

SÜREKLİ *fr.* continu, *r.* **непрерывный**

SÜREKSİZ *fr.* discontinu, *r.* **прерывный**

SÜREMDEŞ *fr.* simultané, *r.* **одновременный; синхронный**

SÜREMSEL DEVİNGENLİK *fr.* dynamique temporelle, *r.* **временная динамика**

TİTREM *fr.* ton, *r.* **тон** (Aynı terim André Martinet tarafından Fransızca ‘ton’ olarak verilmiştir).

TİTREŞİMLİ *fr.* voisé, *r.* **звонкий; вибрационный** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy tarafından Fransızca ‘sonore’ olarak verilmiştir).

TİTREŞİMSİZ *fr.* non-voisé, *r.* **глухой; безвибрационный** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy tarafından Fransızca ‘sourd’ olarak verilmiştir).

TİZ *fr.* aigu, *r.* **острый; резкий; высокий** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy tarafından Fransızca ‘aigu’ olarak verilmiştir).

ULAM *fr.* catégorie, *r.* **категория** (Aynı terim Gustave Guillaume ve Lucien Tesnière tarafından Fransızca ‘catégorie’; Noam Chomsky tarafından İngilizce ‘category’ olarak verilmiştir).

ÜNLÜ *fr.* voyelle, *r.* **гласный** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy tarafından Fransızca ‘voyelle’; Edward Sapir tarafından İngilizce ‘vowel’ olarak verilmiştir).

ÜNLÜ OLAN *fr.* vocalique, *r.* **вокалический**

ÜNLÜ OLMAYAN *fr.* non-vocalique, *r.* **невокалический**

ÜNLÜLÜ SESYİNELEMESİ *fr.* allitération vocalique, *r.* **вокалическая аллитерация**

ÜNSÜZ *fr.* consonne, *r.* **согласный** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy tarafından Fransızca ‘consonne’; Edward Sapir tarafından İngilizce ‘consonant’ olarak verilmiştir).

ÜNSÜZ OLAN *fr.* consonantique, *r.* **консонантный**

ÜNSÜZ OLMAYAN *fr.* non-consonantique, *r.* **неконсонантный**

ÜSTDİL İŞLEVİ *fr.* fonction métalinguistique, *r.* **металингвистическая функция**

VURGULU *fr.* accentué, *r.* **ударный; акцентный** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy tarafından Fransızca ‘accentué’ olarak verilmiştir).

VURGUSUZ *fr.* inaccentué, *r.* **безударный**

YANKI UYAK *fr.* rime en écho, *r.* **рифма-эхо**

YANÜNSÜZ *fr.* latérale, *r.* латеральный; боковой

YARI ÜNLÜ *fr.* semi-voyelle, *r.* полугласный

YARI ÜNSÜZ *fr.* semi-consonne, *r.* полусогласный

YAZINBİLİM *fr.* poétique, *r.* поэтика

YAZINSAL İŞLEV *fr.* fonction poétique, *r.* поэтическая функция

YOĞUN *fr.* compact, *r.* компактный

André Martinet

AD *fr.* nom, *r.* имя; название (Aynı terim Edward Sapir, Leonard Bloomfield ve Noam Chomsky tarafından İngilizce ‘noun’; Gustave Guillaume tarafından Fransızca ‘nom, substantif’; Lucien Tesnière tarafından Fransızca ‘substantif’ olarak verilmiştir).

AĞIZ *fr.* patois, *r.* местное наречие; говор

ANLAMBİLİM *fr.* sémantique, *r.* семантика, семасиология (Aynı terim Gustave Guillaume ve Lucien Tesnière tarafından Fransızca ‘sémantique’; Noam Chomsky tarafından İngilizce ‘semantics’ olarak verilmiştir).

ANLAMBİRİM *fr.* monème, *r.* монема

ANLATIM *fr.* expression, *r.* выражение; экспрессия (Aynı terim Louis Hjelmslev tarafından İtalyanca ‘espressione’ olarak verilmiştir).

ARTSÜREMLİ *fr.* diachronique, *r.* диахронический

AYRIM *fr.* distinction, *r.* различие; отличие

BELİRGİNLİK *fr.* pertinence, *r.* релевантность (Aynı terim Zellig S.Harris tarafından İngilizce ‘relevance’ olarak verilmiştir).

BELİRTEÇ *fr.* adverbe, *r.* наречие (Aynı terim Gustave Guillaume ve Lucien Tesnière tarafından Fransızca ‘adverbe’ olarak verilmiştir).

BELİRTEN *fr.* determinant, *r.* детерминант; определитель

BELİRTİLEN *fr.* déterminé, *r.* определенный

BETİMSEL DİLBİLİM *fr.* linguistique descriptive, *r.* дескриптивная лингвистика; описательная лингвистика (Aynı terim Zellig S.Harris ve Noam Chomsky tarafından İngilizce ‘descriptive linguistics’ olarak verilmiştir).

BİLEŞİM *fr.* composition, *r.* **композиция** (Aynı terim Zellig S.Harris tarafından Fransızca ‘composition’ olarak verilmiştir).

BİRİNCİ EKLEMLİLİK *fr.* première articulation, *r.* **первая артикуляция**

BOŞBİRİM *fr.* çeneme, *r.* **пустая единица**

BÜRÜNBİRİM *fr.* unité prosodique, *r.* **просодическая единица**

ÇİFTDUDAKSIL *fr.* bilabial, *r.* **билабиальный; двугубный**

ÇİFT EKLEMLİLİK *fr.* double articulation, *r.* **двойная артикуляция**

DEĞİŞİM *fr.* changement, *r.* **изменение**

DEĞİŞTİRİM *fr.* commutation, *r.* **коммутация; субституция; замена; замещение** (Aynı terim Louis Hjelmslev tarafından İtalyanca ‘commutazione’; Zellig S.Harris tarafından İngilizce ‘substitution’ olarak verilmiştir).

DEVİMSEL *fr.* dynamique, *r.* **динамический**

DİL ATLASI *fr.* atlas linguistique, *r.* **лингвистический атлас**

DİLBİLGİSİ *fr.* grammaire, *r.* **грамматика** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy, Lucien Tesnière ve Zellig S.Harris tarafından Fransızca ‘grammaire’; Edward Sapir tarafından İngilizce ‘grammar’ olarak verilmiştir).

DİLSEL EVRİM *fr.* évolution linguistique, *r.* **лингвистическая эволюция**

DİLSEL TOPLULUK *fr.* communauté linguistique, *r.* **языковая общность** (Aynı terim Noam Chomsky tarafından İngilizce ‘speech community’ olarak verilmiştir).

DİL TÜMELLERİ *fr.* universaux du langage, *r.* **языковые универсалии**

DÖNÜŞÜM *fr.* transformation, *r.* **трансформация** (Aynı terim Zellig S.Harris tarafından Fransızca ‘transformation’; Noam Chomsky tarafından İngilizce ‘transformation’ olarak verilmiştir).

DÖNÜŞÜMSEL DİLBİLGİSİ *fr.* grammaire transformationnelle, *r.* **трансформационная грамматика** (Aynı terim Zellig S.Harris tarafından Fransızca ‘grammaire transformationnelle’ olarak verilmiştir).

EKLEMLİ *fr.* articulé, *r.* **членораздельный**

EKLEMLİLİK *fr.* articulation, *r.* **артикуляция; членение**

EŞADLILIK *fr.* homonymie, *r.* **омонимия** (Aynı terim Leonard Bloomfield tarafından İngilizce ‘homonymy’ olarak verilmiştir).

EŞBİÇİMLİLİK *fr.* isomorphisme, *r.* **изоморфизм**

EŞSÜREMLİ BETİMLEME *fr.* description synchronique, *r.* **синхронная дескрипция**

EYLEM *fr.* verbe, *r.* **глагол** (Aynı terim Gustave Guillaume ve Lucien Tesnière tarafından Fransızca ‘verbe’; Noam Chomsky tarafından İngilizce ‘verb’ olarak verilmiştir).

GENEL DİLBİLİM *fr.* linguistique générale, *r.* **общая лингвистика**

GLOSEMATİK *fr.* glossématique, *r.* **глоссематика**

GÖRGÜL *fr.* empirique, *r.* **эмпирический**

GÖRÜNÜŞ *fr.* aspect, *r.* **аспект; вид**

İÇERİK *fr.* contenu, *r.* **содержание** (Aynı terim Louis Hjelmslev tarafından İtalyanca ‘contenuto’ olarak verilmiştir).

İKİDİLLİ *fr.* bilingue, *r.* **билингвистический; двуязычный** (Aynı terim Leonard Bloomfield tarafından İngilizce ‘bilingual’ olarak verilmiştir).

İKİNCİ EKLEMLİLİK *fr.* seconde articulation, deuxième articulation, *r.* **вторая артикуляция**

İSTEME KİPİ *fr.* subjonctif, *r.* **желательное наклонение**

İŞLEVSEL DİLBİLİM *fr.* linguistique fonctionnelle, *r.* **функциональная лингвистика**

İŞLEVSEL VERİM *fr.* rendement fonctionnel, *r.* **функциональная нагрузка**

LEHÇEBİLİM *fr.* dialectologie, *r.* **диалектология**

PARÇAÜSTÜ *fr.* suprasegmental, *r.* **супrasegmentный**

SES BİLGİSİ *fr.* phonétique, *r.* **фонетика** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy ve Gustave Guillaume tarafından Fransızca ‘phonétique’: Noam Chomsky tarafından İngilizce ‘phonetics’ olarak verilmiştir).

SES BİLİM *fr.* phonologie, *r.* **фонология** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy tarafından Fransızca ‘phonologie’: Zellig S.Harris ve Noam Chomsky tarafından İngilizce ‘phonology’ olarak verilmiştir).

SESLİ *fr.* vocal, *r.* **голосовой; вокальный**

SESSEL *fr.* phonique, *r.* **фонический; звуковой** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy tarafından Fransızca ‘phonique’ olarak verilmiştir).

Nerimanoğlu-Günay-Gençoğlu-Özcan

SIFAT *fr.* adjectif, *r.* **прилагательное** (Aynı terim Gustave Guillaume tarafından Fransızca ‘adjectif’ olarak verilmiştir).

SÖZCE *fr.* énoncé, *r.* **высказывание** (Aynı terim Zellig S.Harris tarafından İngilizce ‘utterance’; Zellig S.Harris tarafından Fransızca ‘énoncé’ olarak verilmiştir).

SÖZCÜK *fr.* mot, *r.* **слово** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy, Lucien Tesnière ve Zellig S.Harris tarafından Fransızca ‘mot’; Gustave Guillaume tarafından Fransızca ‘mot, vocable’; Edward Sapir tarafından İngilizce ‘word’ olarak verilmiştir).

SÖZDİZİM *fr.* syntaxe, *r.* **синтаксис** (Aynı terim Lucien Tesnière tarafından Fransızca ‘syntaxe’; Noam Chomsky tarafından İngilizce ‘syntax’ olarak verilmiştir).

SÖZLÜKBİLİM *fr.* lexicologie, *r.* **лексикология**

TARİHSEL DİLBİLİM *fr.* linguistique historique, *r.* **историческая лингвистика**

TEKDİLLİ *fr.* unilingue, *r.* **одноязычный**

TİTREMELME *fr.* intonation, *r.* **интонация** (Aynı terim Zellig S.Harris tarafından İngilizce ‘intonation’ olarak verilmiştir).

TÜMCE *fr.* phrase, *r.* **фраза** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy, Gustave Guillaume, Lucien Tesnière ve Zellig S.Harris tarafından Fransızca ‘phrase’; Leonard Bloomfield, Zellig S.Harris ve Noam Chomsky tarafından İngilizce ‘sentence’ olarak verilmiştir).

TÜMCEBİLİM *fr.* syntaxe, *r.* **синтаксис**

UYUŞUM *fr.* compatibilité, *r.* **совместимость**

VURGU *fr.* accent, *r.* **ударение** (Aynı terim Edward Sapir tarafından İngilizce ‘accent’ olarak verilmiştir).

YAPI *fr.* structure, *r.* **структура** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy, Lucien Tesnière, Zellig S.Harris tarafından Fransızca ‘structure’ ; Edward Sapir tarafından İngilizce ‘structure’ olarak verilmiştir).

YAPISAL DİLBİLİM *fr.* linguistique structurale, *r.* **структурная лингвистика** (Aynı terim Zellig S.Harris tarafından Fransızca ‘linguistique structurale’; Noam Chomsky tarafından ‘structural linguistics’ olarak verilmiştir).

ZİNCİR *fr.* chaîne, *r.* **цепь; цепочка** (Aynı terim Nikolay S.Trubetskoy tarafından Fransızca ‘chaîne’; Louis Hjelmslev tarafından İtalyanca ‘catena’; Noam Chomsky tarafından İngilizce ‘string’ olarak verilmiştir).

AĞIZ ÜNLÜSÜ *fr.* voyelle orale, *r.* **неносовая гласная; ртовый гласный**

ANLATIMSAL DÜZLEM *fr.* plan expressif, *r.* **экспрессивный план; выразительный план**

AYIRICI İŞLEV *fr.* fonction distinctive, *r.* **отличительная функция; различительная функция**

AYRILAŞIM *fr.* disjonction, *r.* **разъединение; разделение; отделение; дизъюнкция**

AYRIMSAL İŞLEV *fr.* fonction différentielle, *r.* **дифференциальная функция**

BAĞLILAŞIM *fr.* corrélation, *r.* **корреляция** (Aynı terim Gustave Guillaume tarafından Fransızca ‘corrélation’; Zellig S.Harris tarafından İngilizce ‘correlation’ olarak verilmiştir).

BELİRGİN *fr.* pertinent, *r.* **релевантный**

BELİRTİ *fr.* marque, *r.* **признак**

BETİMSSEL SESBİLİM *fr.* phonologie descriptive, *r.* **дескриптивная фонология; описательная фонология**

BİÇİMBİRİM *fr.* morphème, *r.* **морфема** (Aynı terim Gustave Guillaume tarafından Fransızca ‘morphème’ Leonard Bloomfield ve Zellig S.Harris tarafından İngilizce ‘morpheme’ olarak verilmiştir).

BİREYSEL DEĞİŞKE *fr.* variante individuelle, *r.* **индивидуальный вариант**

BİRLEŞİMSSEL DEĞİŞKE *fr.* variante combinatoire, *r.* **комбинаторный вариант; комбинационный вариант**

ÇAĞRI DÜZLEMİ *fr.* plan d’appel, *r.* **фатический**

ÇOKSESBİRİMLİ *fr.* polyphonématique, *r.* **полифонемный; полифонематический**

ÇOKYANLI KARŞITLIK *fr.* opposition multilatérale, *r.* **многостороннее противопоставление; многосторонняя оппозиция**

DEĞİŞİLİ *fr.* permutable, *r.* **переместимый; взаимозаменяемый**

DEĞİŞİSİZ *fr.* impermutable, *r.* **абсолютный; неизменчивый**

DERECELİ KARŞITLIK *fr.* opposition graduelle, *r.* **ступенчатое противопоставление**

DİL R’Sİ *fr.* r lingual, *r.* **языки р’**

DİLUCU ÜNSÜZÜ *fr.* consonne apicale, *r.* **апикальный согласный; переднеязычный согласный**

DORUK *fr.* soomet, *r.* **вершина**

DURAK *fr.* pause, *r.* **пауза** (Aynı terim Noam Chomsky tarafından İngilizce ‘break’ olarak verilmiştir).

EKSİK ÖĞELİ KARŞITLIK *fr.* opposition privative, *r.* **привативное противопоставление; привативная оппозиция**

EŞ ÖĞELİ KARŞITLIK *fr.* opposition équipollente, *r.* **эквиполентное противопоставление; эквиполентная оппозиция**

EŞSÜREMLİ SESBİLİM *fr.* phonologie synchronique, *r.* **синхроническая фонология**

GENEL DEĞİŞKE *fr.* variante générale, *r.* **общий вариант**

GENİZ ÜNLÜSÜ *fr.* voyelle nasale, *r.* **назальный гласный**

GERÇEKLEŞME *fr.* réalisation, *r.* **реализация**

GÖSTERİM DÜZLEMİ *fr.* plan représentatif, *r.* **репрезентативный план**

HIŞIRTILI *fr.* chuintante, *r.* **шипящий**

ISLIKLI *fr.* sifflante, *r.* **свистящий**

İKİYANLI KARŞITLIK *fr.* opposition bilatérale, *r.* **билатеральная оппозиция; билатеральное противопоставление**

İSTEMLİ DEĞİŞKE *fr.* variante facultative, *r.* **факультативный вариант**

KAPANTILI (S.) *fr.* occlusif (s.), *r.* **смычный**

KISA *fr.* bref, *r.* **краткий; короткий**

KÜÇÜKDİL R’Sİ *fr.* r uvulaire, *r.* **увулярное «р»**

ORANTILI KARŞITLIK *fr.* opposition proportionnelle, *r.* **пропорциональная оппозиция; пропорциональное противопоставление**

ÖBEK *fr.* groupe, *r.* **группа**

ÖNDAMAKSİL (S.) *fr.* prépalatal (s.), *r.* **переднеязычный**

SESBİLGİSEL *fr.* phonétique, *r.* **фонетический**

SESBİLİMSEL *fr.* phonologique, *r.* **фонологический** (Aynı terim Zellig S.Harris tarafından İngilizce ‘phonologic’ olarak verilmiştir).

SESİLİMSEL KARŞITLIK *fr.* opposition phonologique, *r.* **фонологическая оппозиция; фонологическое противопоставление**

SESÇİL *fr.* phonétique, *r.* **фонетический**

SINIRLANDIRMA İŞLEVİ *fr.* fonction délimitative, *r.* **разграничительная функция**

SIZICI *fr.* spirante, *r.* **спирант**

SÖZ EDİMİ *fr.* acte de parole, *r.* **речевой акт**

SÜREKLİ KARŞITLIK *fr.* opposition constante, *r.* **константная оппозиция; константное противопоставление**

SİLİNEBİLİR KARŞITLIK *fr.* opposition supprimable, *r.* **упразднимая, ликвидируемая оппозиция; упразднимое, ликвидируемое противопоставление**

SÜRTÜŞMELİ *fr.* fricative, *r.* **фрикативный; щелевой**

TEKİL KARŞITLIK *fr.* opposition isolée, *r.* **изолированная оппозиция; изолированное противопоставление**

TEKSESİRİMLİ *fr.* monophonématique, *r.* **монофонематический; монофонемный**

TINI *fr.* timbre, *r.* **тембр**

UZUN *fr.* long, *r.* **длинный; долгий**

ÜSTDAMAKSİL *fr.* cacuminal (s.), *r.* **надзубный; какуминальный**

ÜSTSESİRİM *fr.* archiphonème, *r.* **архифонема**

YABANCI DİL *fr.* langue étrangère, *r.* **иностранный язык**

YANSIZLAŞABİLİR KARŞITLIK *fr.* opposition neutralisable, *r.* **нейтрализуемое противопоставление; нейтрализуемая оппозиция**

YÜCELİM İŞLEVİ *fr.* fonction culminative, *r.* **кульминативная функция**

YÜKSEKLİK *fr.* hauteur, *r.* **Высота**

Gustave Guillaume

ALTULAM *fr.* sous-catégorie, *r.* **подкатегория**

ANLAMSAL *fr.* sémantique, *r.* **семантический** (Aynı terim Noam Chomsky tarafından İngilizce ‘semantic’ olarak verilmiştir).

ANLIKSAL DİZGEBİLİM *fr.* psycho-systématique, *r.* **психосистематика**

ARTSÜREMLİLİK *fr.* diachronie, *r.* **диахрония**

AYIRMA *fr.* dissociation, *r.* **разделение; дифференция**

BELİRTİCİ *fr.* determinant, *r.* **детерминант; определитель** (Aynı terim Lucien Tesnière tarafından Fransızca ‘marquant’ olarak verilmiştir).

BİLEŞİK *fr.* composé, *r.* **сложный**

CİNS *fr.* genre, *r.* **род** (Aynı terim Lucien Tesnière tarafından Fransızca ‘genre’ olarak verilmiştir).

ÇIKIŞLI *fr.* ascendant, *r.* **аскендантный; восходящий**

ÇÖZÜMLEME *fr.* analyse, *r.* **анализ**

DAYANCA *fr.* support, *r.* **поддержка**

DEVİMSELLİK *fr.* cinétisme, *r.* **кинетика**

DIŞ UYGULANIM *fr.* incidence externe, *r.* **внешнее воздействие**

DİL EDİMİN *fr.* acte de langage, *r.* **языковой акт; лингвический акт**

DİL OLGUSU *fr.* fait de langue, *r.* **языковой факт**

DİL VARLIĞI *fr.* être de langue, *r.* **языковая сущность**

DİNLEYEN BİREY *fr.* sujet écoutant, *r.* **слушатель; адресат**

DİZGEBİLİM *fr.* systématique, *r.* **систематика**

DURUM *fr.* cas, *r.* **ситуация; обстоятельство; падеж**

ENİNE KESİT *fr.* coupe par le travers, *r.* **фронтальный срез**

EŞSÜREMLİLİK *fr.* synchronie, *r.* **синхрония**

ERKEN UYGULANIM *fr.* incidence précoce, *r.* **раннее воздействие; первичное воздействие**

GEÇ UYGULANIM *fr.* incidence tardive, *r.* **позднее воздействие; последнее воздействие**

GEÇİŞSİZ *fr.* intransitif, *r.* **непереходный**

GERÇEKLEŞMİŞ BİRİM *fr.* unité d’effet, *r.* **осуществленная единица**

GERİYE DÖNÜŞLÜLÜK *fr.* réversibilité, *r.* **обратимость; реверсивность**

GÖNDERİM *fr.* référence, *r.* справка; отсылка; референция

İÇERİKBİRİM *fr.* semanteme, *r.* семантема

İÇ UYGULANIM *fr.* incidence interne, *r.* внутреннее воздействие

İLGEÇ *fr.* préposition, *r.* предлог

İŞLEMSEL ZAMAN *fr.* temps opératif, *r.* операционное время

KAVRAMA EDİMİ *fr.* saisie, *r.* конфискация

KESİT *fr.* coupe, *r.* цезура; срез

KİPSEL *fr.* modal, *r.* модальный (Aynı terim Noam Chomsky tarafından İngilizce ‘modal’ olarak verilmiştir).

KONUM DİLBİLİMİ *fr.* linguistique de position, *r.* позиционная лингвистика

KOŞAÇ *fr.* copule, *r.* связка; копула

OLUŞ *fr.* procès, *r.* процесс (Aynı terim Lucien Tesnière tarafından Fransızca ‘action’ olarak verilmiştir).

OLUŞTURUCU ÖĞE *fr.* élément formateur, *r.* образующий элемент; формирующий элемент

OLUŞUM İÇİNDE *fr.* in fieri, *r.* в процессе; в образовании; в формировании

SÖYLEM OLGUSU *fr.* fait de discours, *r.* речевой факт

SÜREDİZİN *fr.* chronologie, *r.* хронология

SÜREMOLUŞ *fr.* chronogénèse, *r.* хроногенезис

SÜREMTÜR *fr.* chronothèse, *r.* хронотеза

TANIMLIK *fr.* article, *r.* артикль (Aynı terim Noam Chomsky tarafından İngilizce ‘article’ olarak verilmiştir).

UYGULANIM *fr.* incidence, *r.* воздействие

YARDIMCI EYLEM *fr.* auxiliaire, *r.* вспомогательный глагол

YÖN ÇİZGİSİ *fr.* ligne vectrice, *r.* указательная линия

YÖNLENDİRİCİ BİÇİM *fr.* forme vectrice, *r.* указательная форма

YÜKLEM *fr.* prédicat, *r.* **сказуемое; предикат** (Aynı terim Noam Chomsky tarafından İngilizce ‘predicate’ olarak verilmiştir).

YÜKLEYİM *fr.* apport, *r.* **аппорт; вклад; доля; взнос; подача**

Noam Chomsky

AD DİZİLİMİ *ing.* noun phrase, *r.* **именная группа**

ADIL *ing.* pronoun, *r.* **местоимение** (Aynı terim Lucien Tesnière tarafından Fransızca ‘pronom’ olarak verilmiştir).

ALTBİLEŞEN *ing.* subcomponent, *r.* **субкомпонент; подкомпонент**

ALTKATMAN *ing.* basis, *r.* **база; базис; фундамент; основа**

ANLAMBİLİMSEL BİLEŞEN *ing.* semantic component, *r.* **семантический компонент**

ANLIKÇI *ing.* mentalist, *r.* **менталист** (Aynı terim Leonard Bloomfield tarafından İngilizce ‘mentalist’ olarak verilmiştir).

ARTIKBİLGİ *ing.* redundancy, *r.* **избыточность; редундантность; периссология; плеоназм**

AYIRICI ÖZELLİK *ing.* distinctive feature, *r.* **различительное свойство; отличительное свойство**

AYRAÇLAMA *ing.* bracketing, *r.* **заклучение в скобки**

BAĞLAMDAN BAĞIMSIZ *ing.* context-free, *r.* **внеконтекстный**

BAŞLANGIÇ SİMGESİ *ing.* initial symbol, *r.* **начальный символ**

BELİRLEYİCİ *ing.* determiner, *r.* **определяющий**

BİTİM ZİNCİRİ *ing.* terminal string, *r.* **терминальная цепочка**

BİTMİŞ *ing.* terminated, *r.* **завершенный; законченный**

CANLI ADI *ing.* animate noun, *r.* **одушевленное существительное**

CİNS ADI *ing.* common noun, *r.* **нарицательное существительное**

ÇEKİRDEK TÜRMECE *ing.* kernel sentence, *r.* **ядерное предложение**

ÇOKDALLANAN KURULUŞ *ing.* multiple-branching construction, *r.* **многоветвленная конструкция**

DERİN YAPI *ing.* deep structure, *r.* **глубинная структура**

DİLBİLGİSEL *ing.* grammatical, *r.* **грамматический**

DİLBİLGİSELLİK *ing.* grammaticalness, *r.* **грамматичность**

DİLBİLGİSEL ÖĞE *ing.* grammatical item, *r.* **грамматический элемент**

DİLBİLİMCİ *ing.* linguist, *r.* **лингвист; языковед**

DİZİLİM *ing.* phrase, *r.* **фраза; синтагма** (Aynı terim Zellig S.Harris tarafından İngilizce ‘phrase’ olarak verilmiştir).

DOĞAL DİL *ing.* natural language, *r.* **естественный язык**

DOĞAL KONUŞUCU *ing.* native speaker, *r.* **носитель языка**

DOLAYSIZ KURUCU *ing.* immediate constituent, *r.* **непосредственно составляющая** (Aynı terim Leonard Bloomfield tarafından İngilizce ‘immediate constituent’ olarak verilmiştir).

DOLAYSIZ TÜMLEÇ *ing.* direct object, *r.* **прямое дополнение** (Aynı terim Lucien Tesnière tarafından Fransızca ‘complément direct’ olarak verilmiştir).

DÖNÜŞÜMSEL *ing.* transformational, *r.* **трансформационный** (Aynı terim Zellig S.Harris tarafından Fransızca ‘transformationnel’ olarak verilmiştir).

DÖNÜŞÜMSEL BİLEŞEN *ing.* transformational component, *r.* **трансформационный компонент**

EDİM *ing.* performance, *r.* **действие; акция ; речепроизводство** (Aynı terim Leonard Bloomfield tarafından ‘performance’ olarak verilmiştir).

EDİNÇ *ing.* competence, *r.* **компетенция**

EDİNEBİLİRLİK *ing.* access, *r.* **доступ**

ETİKETLEME *ing.* labeling, *r.* **маркирование**

EVRENSEL DİLBİLGİSİ *ing.* universal grammar, *r.* **универсальная грамматика**

EYLEM DİZİLİMİ *ing.* verb phrase, *r.* **глагольная группа**

GEÇERLİ *ing.* acceptable, *r.* **приемлемый; допустимый**

GEÇERLİK *ing.* acceptability, *r.* **приемлемость**

GEÇİŞLİ EYLEM *ing.* transitive verb, *r.* **переходный глагол**

GEÇMİŞ ZAMAN *ing.* past tense, *r.* **прошедшее время**

GELENEKSEL DİL BİLGİSİ *ing.* traditional grammar, *r.* **традиционная грамматика** (Aynı terim Lucien Tesnière tarafından Fransızca ‘grammaire traditionnelle’ olarak verilmiştir).

GÖRÜNTÜSEL *ing.* iconic, *r.* **иконический**

GÖSTERİM *ing.* representation, *r.* **репрезентация**

İÇKİN ÖZELLİK *ing.* inherent property, *r.* **внутреннее свойство**

İLGİ YANTÜMCESİ *ing.* relative clause, *r.* **определительное придаточное предложение; относительное придаточное предложение**

KURAL *ing.* rule, *r.* **правило** (Aynı terim Zellig S.Harris tarafından Fransızca ‘regle’ olarak verilmiştir).

KURALDIŞILIK *ing.* irregularity, *r.* **нерегулярность**

KURUCU *ing.* constituent, *r.* **конституент; составляющая** (Aynı terim Leonard Bloomfield tarafından İngilizce ‘constituent’ olarak verilmiştir).

KURULUŞ *ing.* constituent, *r.* **конструкция**

KÜME *ing.* set, *r.* **категория** (Aynı terim Zellig S.Harris tarafından Fransızca ‘ensemble’ olarak verilmiştir).

NESNE *ing.* object, *r.* **объект** (Aynı terim Lucien Tesnière tarafından Fransızca ‘sujet’ olarak verilmiştir).

OLUŞTURUCU *ing.* formative, *r.* **образующий; формирующий**

ÖZGÜR DEĞİŞKE *ing.* free variation, *r.* **свободное варьирование**

ÖZNE *ing.* subject, *r.* **подлежащее; субъект** (Aynı terim Lucien Tesnière tarafından Fransızca ‘objet’ olarak verilmiştir).

ÖZYERLEŞİK KURULUŞ *ing.* self-embedded construction, *r.* **самовставленная конструкция**

SAĞADALLANAN KURULUŞ *ing.* right-branching construction, *r.* **правоветвленная структура**

SAPKIN *ing.* deviant sound, *r.* **заблуждающийся, неправильный звук**

SES BİLİMSEL BİLEŞEN *ing.* phonological component, *r.* **фонологический компонент**

SESÇİL *ing.* phonetic, *r.* **фонетический** (Aynı terim Leonard Bloomfield tarafından İngilizce ‘phonetical’ olarak verilmiştir).

SINIFLANDIRMACI *ing.* taxonomic, *r.* **таксономический; классификационный**

SOLADALLANAN KURULUŞ *ing.* left-branching construction, *r.* **левоветвленная конструкция**

SÖZDİZİMSEL BİLEŞEN *ing.* syntactic component, *r.* **синтаксический компонент**

TABAN *ing.* base, *r.* **база; базис; фундамент; основа**

TABAN DİZİLİM BELİRLEYİCİSİ *ing.* base phrase marker, *r.* **базовый показатель непосредственно составляющих структуры**

TABAN ZİNCİRİ *ing.* basic string, *r.* **базовая цепь**

TEMEL EYLEM *ing.* main verb, *r.* **базовый глагол; смысловый глагол**

TÜMLEÇ *ing.* object, *r.* **дополнение** (Aynı terim Lucien Tesnière tarafından Fransızca ‘complément’ olarak verilmiştir).

TÜMLEÇ SİLMESİ *ing.* object deletion, *r.* **удаление объекта**

TÜRETME *ing.* derivation, *r.* **деривация; словопроизводство; производность**

ULAMSAL ALTBİLEŞEN *ing.* categorial subcomponent, *r.* **категориальный подкомпонент (субкомпонент)**

ÜLKÜSEL KONUŞUCU-DİNLEYİCİ *ing.* ideal speaker-hearer, *r.* **идеальный говорящий – слушатель**

ÜRETİCİ *ing.* generative, *r.* **порождающий, генеративный**

ÜRETİCİ DİLBİLGİSİ *ing.* generative grammar, *r.* **порождающая грамматика**

YALIN TÜMCE *ing.* simple sentence, *r.* **простое предложение**

YANTÜMCE *ing.* clause, *r.* **придаточное предложение**

YAPI AĞACI *ing.* tree-diagramm, *r.* **древесное представление, синтаксическая диаграмма**

YARDIMCI EYLEM *ing.* verbal auxiliary, *r.* **вспомогательный глагол** (Aynı terim Lucien Tesnière tarafından Fransızca ‘auxiliaire’ olarak verilmiştir).

YENİDEN YAZIM *ing.* rewriting, *r.* **переписывание**

YORUMLAYICI *ing.* interpretative, *r.* **интерпретационный, интерпретирующий**

YUVALANMA *ing.* nesting, *r.* **гнездование; включение**

YUVALI KURULUŞ *ing.* nested construction, *r.* **гнездовая структура; включённая конструкция**

YÜZEYSEL YAPI *ing.* surface structure, *r.* **поверхностная структура**

Lucien Tesnière

AKTARICI *fr.* translatif, *r.* **транслатив**

AKTARILACAK *fr.* transférende, *r.* **трансференд**

AKTARILMIŞ *fr.* transféré, *r.* **трансфер**

AKTARIM *fr.* translation, *r.* **трансляция**

BAĞIMLI *fr.* subordonnée, *r.* **подчиненный**

BAĞIMLILIK *fr.* connexion, *r.* **подчиненность** (Aynı terim Louis Hjelmslev tarafından İtalyanca ‘dipendenza’ olarak verilmiştir).

BAĞLAÇ *fr.* conjonction, *r.* **союз**

BAĞLAMA *fr.* jonction, *r.* **соединение**

BAĞLAMA ÇİZGİSİ *fr.* ligne de connection, *r.* **соединительная линия**

BAĞLAYICI *fr.* jonctif, *r.* **соединяющий**

BELİRGİN DÜZEN *fr.* ordre accusé, *r.* **определённая система**

BİRİNCİ EYLEYEN *fr.* prime actant, *r.* **первый актант**

BİRLEŞİM DEĞERİ *fr.* valence, *r.* **валентность**

BOŞ SÖZCÜK *fr.* mot vide, *r.* **пустое слово**

ÇATI *fr.* diathèse, voix, *r.* **залог**

ÇEKİRDEK *fr.* nucléus, *r.* **ядро**

ÇİZGİSEL *fr.* linéaire, *r.* **линейный**

DESTEKLİ EYLEM *fr.* verbe auxilié, *r.* **глагол с поддержкой**

DEVİMSSEL DİLBİLİM *fr.* linguistique dynamique, *r.* **динамическая лингвистика**

DOLAYSIZ *fr. médiante, r. непосредственный*

DOLAYSIZ BAĞIMLI *fr. subordonnée indirecte, r. косвенный подчиненный*

DOLU SÖZCÜK *fr. mot plein, r. полное слово*

DURAL DİLBİLİM *fr. linguistique statique, r. статическая лингвистика*

DÜĞÜM *fr. noeud, r. завязка*

EDİNGEN *fr. passif, r. пассивный*

ETKEN *fr. actif, r. активный*

EYLEMSEL DÜĞÜM *fr. noeud verbal, r. глагольная завязка*

EYLEYEN *fr. actant, r. актант*

ILIMLI DÜZEN *fr. ordre mitigé, r. умеренная система*

İKİLENME *fr. dédoublement, r. удвоение*

İKİNCİ EYLEYEN *fr. second actant, r. второй актант*

İLGEÇ *fr. préposition, r. предлог*

KARŞIT-ÖZNE *fr. contre-sujet, r. противоположный субъект*

KESME *fr. coupure, r. фрагмент; порез; разрез; вырезка*

MERKEZCİL *fr. centripède, r. центростремительный*

MERKEZKAÇ *fr. centrifuge, r. центробежный*

OLUŞUM AĞACI *fr. stemma, r. родословное древо*

ÖĞE *fr. élément, r. элемент*

ÖZEKSEL DÜĞÜM *fr. noeud central, r. центральная завязка*

SANLIK SIFATI *fr. épithète, r. эпитет*

ÜÇÜNCÜ EYLEYEN *fr. tiers actant, r. третий актант*

YAPISAL *fr. structural, r. структурный* (Aynı terim Zellig S.Harris tarafından İngilizce ‘structural’ olarak verilmiştir).

YER BELİRTECİ *fr. adverbe de lieu, r. наречие места*

YÖNETEN *fr. régissant, r. управляющий*

ZAMAN BELİRTECİ *fr.* adverbe de temps, *r.* наречие времени

Edward Sapir

AYRIŞKAN *ing.* isolating, *r.* изолирующий

BİÇEM *ing.* style, *r.* стиль (Aynı terim Zellig S.Harris tarafından İngilizce ‘style’ olarak verilmiştir).

BİTİŞİMLİ *ing.* agglutinative, *r.* агглютинативный

BÜKÜNLÜ *ing.* inflective, *r.* флективный

DEYİŞ *ing.* expression, *r.* выражение; оборот речи

EĞRETİLEMELİ *ing.* metaphorical, *r.* метафорический

KONUŞMA *ing.* speech, *r.* говорение; речь (Aynı terim Leonard Bloomfield ve Zellig S.Harris tarafından İngilizce ‘speech’ olarak verilmiştir).

ÖRGÜ *ing.* pattern, *r.* модель; образец

SES PERDESİ *ing.* tone, *r.* голосовой тон

SONEKLEME *ing.* suffixing, *r.* суффиксация

SÖZLÜ DİL *ing.* speech, *r.* устная речь

Leonard Bloomfield

BAĞIMLI BİÇİM *ing.* bound form, *r.* связанная форма

BAĞIMSIZ BİÇİM *ing.* free form, *r.* необусловленная форма; несвязанная форма

BETİKBİLİM *ing.* philology, *r.* филология

DEĞİŞTİRMELİK *ing.* substitute, *r.* замена; заменитель; субститут

DOLAYLAMA *ing.* circumlocution, *r.* иносказание; парафраза

DÜZENBİRİM *ing.* taxeme, *r.* таксема

KARMAŞIK BİÇİM *ing.* complex form, *r.* комплексная форма; сложная форма

KARŞIANLIKÇI *ing.* mechanist, *r.* механист

KILGISAL *ing.* practical, *r.* практический; прикладной

KONUŞMA BİÇİMİ *ing.* speech-form, *r.* **речевая форма; форма речи**

KONUŞMA EDİMİ *ing.* act of speech, *r.* **речевой акт**

TEPKİ *ing.* response, *r.* **реакция**

UYARAN *ing.* stimulus, *r.* **стимулирующий; стимул; толчок; побуждение**

YAZI *ing.* writing, *r.* **письмо; текст**

Louis Hjelmslev

ANLATIM ÇİZGİSİ *itl.* linea dell'espressione, *r.* **линия описания; описательная линия**

ANLATIM DÜZLEMİ *itl.* piano dell'espressione, *r.* **плоскость описания; описательная плоскость**

BETİ *itl.* figura, *r.* **фигура; образ**

[BİRLEŞTİRME](#) *itl.* combinazione, *r.* **комбинация**

BÖLÜM *itl.* parte, *r.* **часть; раздел**

BÖLÜMLEME *itl.* partizione, *r.* **разделение**

DAYANIŞMA *itl.* solidarietà, *r.* **солидарность**

DİL TASLAĞI *itl.* schema linguistico, *r.* **лингвистическая схема**

DİL YETİSİ *itl.* linguaggio, *r.* **языковая способность**

DİZİ *itl.* paradigma, *r.* **парадигма**

DÜZANLAM DİLİ *itl.* semiotica denotativa, *r.* **денотативная семиотика**

GERÇEKLEŞTİREN *itl.* manifestante, *r.* **манифестант; осуществляющий**

GERÇEKLEŞTİRİLEN *itl.* manifestato, *r.* **осуществленный**

GÖSTERGE İŞLEVİ *itl.* funzione segnica, *r.* **сигнификативная функция**

İÇERİK ÇİZGİSİ *itl.* linea del contenuto, *r.* **содержательная линия**

İÇERİK DÜZLEMİ *itl.* piano del contenuto, *r.* **содержательная плоскость**

KONUDİL *itl.* lingua-oggetto, *r.* **языковой объект / объект языка**

ÖZDEK *itl.* materia, *r.* **материя; вещество**

SÜREÇ itl. processo, r. **процесс**

UYGULAMA SÜRECİ itl. procedimento, r. **процесс опыта; процесс практики; порядок процесса**

ÜSTDİL itl. metasemiotica, r. **метасемиотика**

ÜSTGÖSTERGEBİLİM ilt. metasemiologica, r. **метосемиология**

ÜYE itl. membro, r. **член**

YANANLAM DİLİ itl. semiotica connotativa, r. **коннотативная семиотика**

YANANLAMLAYICI itl. connotatore, r. **коннотатор**

YÖNETME itl. rezione, r. **управление**

Zellig S.Harris

ALTKÜME fr. sous-ensemble, r. **подкатегория**

BETİK fr. texte, r. **текст**

BİÇİMBİLİMSEL ing. morphologic, r. **морфологический**

BİÇİMBİRİMSEL ing. morphemic, r. **морфемный**

BÜTÜNCE ing. corpus, r. **корпус**

ÇEVRE ing. environment, r. **окружение**

DAĞILIM ing. distribution, r. **дистрибуция**

DAĞILIMSAL ing. distributional, r. **дистрибутивный**

DEĞİŞKEN fr. variable, r. **изменяемый**

GEÇERLİK fr. acceptabilité, r. **приемлемость**

İŞİTSEL ÖZELLİK ing. acoustic property, r. **акустическое свойство**

PARÇA ing. segment, r. **сегмент**

SESİRİMSEL GÖSTERİM ing. phonemic representation, r. **фонемная репрезентация**

SÜRE ing. duration, r. **долгота; продолжительность; длительность**

YİNELENMELİ fr. récursif, r. **Рекурсивный**

Sonuç

Aşağıdaki tespitlerde bulunmak istiyoruz:

1) Türkçe karşılaştırmalı dilbilim sözlüğünün hazırlanmasında Rusça dilbilim terimlerinin verilmesi bilimsel araştırma ve eğitim-öğretim süreci için önem arz etmektedir.

2) İster birincil kaynak olarak (Jakobson -özellikle ilk eserleri-), Trubetskoy, Bahtin, Lothman vd.), ister ikincil kaynak olarak -örneğin A. M. Suhotin ve A. A. Holodoviç tarafından Ferdinand de Saussure'un iki eserinin Rusça çevirisi- veya N. Chomsky'nin Rusça'ya çevrilmiş eserleri, Türkiye Türkçesinde kapsamlı karşılaştırmalı dilbilim sözlüğü için önemlidir.

3) Rusça karşılığı verilmiş dilbilim terimlerinin değişmemesi gibi bir durum söz konusu değildir. Örneğin Berke Vardar zaman geçtikçe terimlerin bir kısmını değiştirerek vermiştir. Bu bizim açımızdan tamamen kabul edilebilir. Her şey değiştiği gibi terimlerin değişmesi de normaldir.

4) İstanbul Aydın Üniversitesi Mütercim Tercümanlık Rusça yüksek lisans öğrencileri ile birlikte böyle bir denemeyi başlatmaya çalıştık. Hatalarımızın olması doğaldır. Her iki dil için önemli olan hem karşılaştırmalı hem de açıklamalı sözlüklerin hazırlanmasında bu kayıtların faydalı olabileceğine inanıyoruz.

Kaynaklar

- ADİLOV, M. İ., vd. (1989). İzahlı Dilçilik Terminleri, (Azerbaycan Türkçesinde), Bakü.
- VEYSELLİ, F. vd. (2008). Azərbycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbycan Dillər Universiteti, Dilçilik Ensiklopediyası, II. Cilt, Bakü.
- VARDAR, B.,- DEMİRCAN, Ö.; DOĞUMAN, E.; GÜZ, N. vd. (1999). XX. Yüzyıl Dilbilimi (Kuramcılardan Seçmeler), Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- DIETRICH, A. P., (2001). Slovar Lingvistikeskikh Terminov, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- İMER, K.; KOCAMAN, A.; ÖZSOY A. S., (2013). Dilbilim Sözlüğü, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- JAKOBSON, R., (1985). İzbrannie raboti, Moskova.
- TODOROV, T., (1995). Yazın Kuramı- Rus Biçimcilerinin Metinleri, Çev. Mehmet- Sema Rifat, YKY, İstanbul.
- RİFAT, M., (2008). XX. Yüzyılda Dilbilim ve Gösterebilim Kuramları, 1. Tarihçe ve Eleştirel Düşünceleri, YKY, İstanbul.
- SAUSSURE, F., (1977).Trudi po yazıkoznaniyu, Çev. A.A.Holodoviç, Moskova.
- SAUSSURE, F., (1933). Kurs obshey lingvistiki, Fransızcadan Çev. A. M. Suhotin, Düz. A. A. Holodoviç, Moskova.
- SCHEKA, Yu.V., (2008). İntensivnyı Kurs Turetskogo Yazıka, Moskova.
- SLYUSAREVA, N. A., (1975). Teoriya F.De Sossyura v svete sovremennoy lingvistiki, Moskova.
- TRUBETSKOY, N.S., (1987). İzbrannie trudi po filologii, Moskova.
- TODOROV, T., (1995).Yazın Kuramı – Rus Biçimcilerinin Metinleri, Çev. Rifat Mehmet-Sema, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Iğdır Halkevi ve Faaliyetleri*

Bilal Tunç*

ORCID: 0000-0001-5361-8494

Öz

Halkevleri ve halk odaları, kuruldukları tarih olan 1931'den kapatılma tarihleri olan 1951 yılına kadar geçen 20 yıllık süreçte yeni kurulmuş olan ve modern devletler düzeyine ulaşmak isteyen Türkiye Cumhuriyeti'nin ülkülerini uygulamaya çalışmış ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) yönetiminde egemen olduğu ve tek parti olarak adlandırılan devrin en bilinen müesseselerinden birisi konumunda olmuştur. Malum olduğu üzere; Halkevlerinin kuruluş amacı, Atatürk ilke ve inkılaplarını halka tanıtmak, benimsetmek ve geliştirmektir.

Halkevleri, dokuz farklı şube üzerinden hareket ederek kültürel kalkınmayı sağlamaya çalışmıştır. Bu şekilde halk odaları da tesis edilmiştir. Böylece devlet ile halk arasındaki bütünleşme sağlanırken, inkılapların toplum tabanına yayılması amaçlanmıştır.

Türkiye'de ilk halkevi kurulduktan sonra Türkiye çapında çok sayıda açılan Halkevlerinden biri de Kars'ın en önemli ve büyük ilçelerinden birisi olan Iğdır Halkevi'dir. Bu makalenin kapsamını Iğdır Halkevi ile Halk odalarının faaliyetleri oluşturmaktadır.

Çalışmanın amacı Iğdır Halkevinin yapısı ve çalışmaları hakkında belgelere dayalı olarak önemli bilgileri ortaya çıkarmaktır. Bu nedenle "Iğdır Halkevi ve Halk Odaları Faaliyetleri" adlı makalenin, Iğdır'ın 1934-1951 yılları arasındaki dönemin aydınlatılmasında önemli rol oynayacağı düşünülmektedir. Ayrıca 1932 ile 1950 yılları arasında Iğdır'ın kültürel ve sosyal alanlarda nasıl bir durumda olduğu da bu çalışma ile ortaya çıkarılacaktır. Yöntem olarak, literatür ve arşiv taraması yapılarak, ulusal ve

* Bu çalışma, 9-11 Ekim 2017 tarihleri arasında yapılan II. Uluslararası Iğdır Sempozyumunda sözlü olarak sunulmuş olan tebliğden genişletilerek hazırlanmıştır.

* Dr. Öğrt. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Anabilim Dalı, E-Posta: btunc@agri.edu.tr

Tunç

yerel yayınlar taranarak ve Halkevleri ile ilgili eserler incelenerek bu çalışma oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Iğdır, Halkevleri, Halk Odaları

Gönderme Tarihi:28/07/2018

Kabul Tarihi:25-08-2018

Iğdır People's Houses and Activites

Abstract

People's houses and public rooms, the newly established state of the Republic of Turkey who wanted to reach the level of modern states, tried to realize her ideals between 1932 and 1951 when she was active, and became one of the most important organizations of the single party period. As it is known; purpose of people's houses is that promote, adopt and improve the principles and reforms of Atatürk to the public. People's houses, had tried to keep cultural development by acting through nine different branches. Public rooms have been established In this way. Thus, while the state and the people were being integrated, tt was aimed to spread the revolutions to the society base.

After the first People's houses was established many People's Houses opened around Turkey , and one of them was Iğdır people's houses which is the most important city in Kars. The scope of this work, which prepared in a comprehensive way for the symposium is that Iğdır people's houses and public rooms. This work, are revealed by scientific researches, which based on the documents about Iğdır people's houses. Therefore, it is thought that this work will illuminate Iğdır's history between 1931 and 1950. Also, what kind of situation Iğdır have in cultural and social areas between 1932 and 1950 will be revealed by this work. This work was created, by searching literature and archives, national and local publications were scanned and by studying works related to the public houses

Keywords: Iğdır, People's Houses, People's Chambers

Received Date: 28/07/2018

Accepted Date: 25/08/2018

Народный дом в Ыгдыре и его деятельность

Резюме

Народные дома и «народные комнаты» на протяжении 20 лет с начала своего открытия в 1931 до закрытия в 1951 году являлись одними из самых известных учреждений стремившейся достичь уровня современных государств и распространить свои идеалы молодой Турецкой Республики в эпоху однопартийной системы господства Республиканской народной партии. Как известно, цель создания народных домов заключалась в распространении среди народа и дальнейшее развитие принципов и знаний о революционной деятельности Ататюрка. Девять основных отделов данных учреждений трудились во благо культурного развития народа, с целью чего были открыты еще и «народные комнаты». Таким путем обеспечивалось единство народа и государства, что облегчало распространение идей революции.

Среди первых учрежденных по всей территории Турции народных домов был Народный дом в одном из самых крупных и значительных регионов Карса Ыгдыре. Данная статья посвящена деятельности Ыгдырского народного дома и «народных комнат». Цель исследования заключается в выявлении, опираясь на документы, важных сведений о структуре Ыгдырского народного дома и его деятельности. Для этого необходимо раскрыть роль Ыгдыра в событиях в период с 1934 по 1951 год. В данной статье раскрывается культурное и социальное состояние Ыгдыра в годы с 1932 по 1950. Для написания данной статьи было проведено исследование литературы и архивных документов, национальных и региональных печатных органов, и произведений о народных домах.

Ключевые слова: Ыгдыр, Народные дома, «народные комнаты»

Получено: 28/07/2018

Принято: 25/08/2018

Tunç

Giriş

Türkiye dâhil olmak üzere bütün devletler, siyasi, iktisadi, güvenlik vb. alanlarda bağımsızlıklarını korumak, yapılarını günün şartlarına ve ihtiyaçlarına uygun hale getirmek ve var olan durumlarını gelecekleleriyle varlıkları açısından sürdürmek zorundadırlar. Dünyanın önemli imparatorluklarından birisi olan Osmanlı İmparatorluğu son dönemlerinde bu durumu yerine getirememiş ve devlet yıkılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu yıkıldıktan sonra yeni bir Türk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur.¹ Yeni Türk devletinin kurucuları, devleti güçlü kılmak amacıyla bütün var gücüyle çalışmış ve çağın gereklerine göre yeni kurumlar oluşturmuştur.²

Bu durumda devletin, varlığını sürdürebilmesi için belli bir sistem ve program dâhilinde hareket etmesini gerektiriyordu. Bunu yapmak amacıyla öncelikle Cumhuriyet sistemi halkın benimseyeceği şekilde onlara anlatılmış ve Halkevleri de bu amaçla açılmıştır. Halkevlerinin kuruluş hedeflerini Atatürk, “En kuvvetli ders araçlarına ve yetişkin öğretmen ordularına sahip olmak yeterli değildir. Halkı yetiştirmek, bir kitle haline getirmek gerekliydi, bunu Halkevi yapacaktır.” ifadesiyle belirtmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, başlattığı mücadelede tam anlamıyla başarılı olabilmek için sosyal ve ekonomik atılımları art arda uygulama alanına koyup kitle eğitimine önem vermiştir. Ülkeyi, medeni devletler seviyesine ulaştırmak için hedefini en ince ayrıntılarına kadar tespit edip, yaptığı devrimlerle uygulama alanına koymuştur.³

Yeni Türk devleti kurulduktan sonra temel gayelerinden ve hedeflerinden birisi de Türkiye Cumhuriyeti’ni dönemin modern kurumları ile aynı seviye getirmek ve devletin uluslararası alanda saygınlığını kazanmasını temin etmektir. 1920 ile 1930 arasındaki geçen on yıllık süreçte Türk halkının genel olarak yapısına bakıldığında, okuma yazma bilen yani aydın kesim ile ülkenin kalkınması için çok gerekli olan genç nüfusun yıllar boyu süren savaşlardan dolayı son derece azalmış olduğu çok bariz bir

¹Atatürk’ün Söylev ve Demeçlerinden Seçmeler, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, s.58.

²Engin Ulusoy, “Modernizm ve Cumhuriyet’in Modernleştirme Projesi Olarak Kemalizm”, JASSS The Journal of Academic Social Science Studies, 58, 2010, s.383-402.

³Yüksel Yıldırım, Yeni Türkiye'nin Yapılanma Sürecinde Halkevleri'nin Rolü ve Urfa Halkevi Örneği (1934-1951), Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun 2016, s.9-11.

Tunç

biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Türkiye, ekonomik olarak kalkınmayı sağlamak ve modern dünya devletleri arasında yer edinebilmek için en önce ne yaptığını bilen yüksek bir gruba ihtiyaç duymuştur. Bu kapsamda, Halkevleri olarak adlandırılan kurumlar adı geçen ihtiyaçları sağlama bakımından son derece önemli bir durumda olmuşlardır. Esasında Halkevleri, Türk toplumunun sosyal olarak değişme isteğinden dolayı ortaya çıktıkları açık bir biçimde söylenebilir.⁴ Bu anlamda modern eğitim kurumlarının mevcudiyeti yanında 19 Şubat 1932’de on dört şube olarak kurulan Halkevleri de açılmıştır.⁵ Bu bağlamda, Ağrı Halkevi Başkanlığı, Türkiye’de açılan ilk Halkevlerinden birisidir. Bu duruma rağmen Halkevinin ilk başlarda kendisine ait bir binası olmamıştır. Ağrı Halkevinin binası bulunmadığından Ağrı Valiliği tarafından tahsis edilen yeni hükümet binasında iki oda Halkevi tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Halkevleri, işlerini ve toplantılarını bu odalarda yapmıştır⁶. Ağrı ili Iğdır kazasında Halkevi ise 1934’te açılmıştır. Bu nedenle Iğdır Halkevi, açıldığı tarih itibarıyla Ağrı Halkevi Başkanlığına bağlı olduğu için öncelikle Ağrı Halkevi’nin açılma süreci ve bu sürecin de Iğdır üzerindeki etkisini ortaya koyabilmek amacıyla Ağrı Halkevi üzerinde de durmak gerekmektedir.

1. Ağrı Halkevi’nin Açılışı ve İlk Faaliyetleri

23 Şubat 1934’te Cuma günü saat 14.00’te Ağrı İlkokulu salonunda Halkevi açılma merasiminin yapılacağı binaya çok büyük bir katılım olmuş ve bina bu kalabalıkların tamamını alamayacak durumda olduğundan bazı vatandaşlar merasimleri dışarıdan izlemek zorunda kalmışlardır. İstiklal Marşı’nın okunmasından sonra Vali Rıfat Bey’in Halkevlerinin gayeleri hakkında verdiği nutuktan sonra Halkevi Başkanı ve Ağır Ceza Reisi tarafından Halkevinin kurulma esasları ile yapacağı işler hakkında ve müfettişlik mıntıkasının nerelerinde halkevi açıldığı izah edilmiştir. Açılış konuşmalarından sonra bir perdelik “İstiklal” adlı piyes gösterilmiş ve ondan sonra da üye kayıtlarına geçilmiştir⁷.

Ağrı genelinde büyük kutlamalar ve eğlenceler eşliğinde açılan Halkevi, halk tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Başta vali olmak üzere askeri ve mülki erkândan çok sayıda kişilerin törene katılması, buraya olan ilgi ve alakayı daha da arttırmıştır. Ağrı Halkevi çalışmalarına başladıktan sonra

⁴ Yavuz Özdemir, Elif Aktaş, “Halkevleri (1932’den 1951’e)”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED] 45, 2011, s.241-243.

⁵ Nurcan Toksoy, “Türk İnkılâbında Milli Kültürün Yeri Ve Halkevi Çalışmaları”, Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, Volume 2 Issue 1, 2007, s.147.

⁶ BCA, Fon Kodu: 490-1-0-0 Yer No: 994.842.2.121; Bilal Tunç, Ağrı Halkevleri (1934-1951),s.55.

⁷ BCA, Fon Kodu: 490-1-0-0 Yer No: 994.842.2.6; Bilal Tunç, Ağrı Halkevleri (1934-1951), Eğitim Yayınevi, Konya 2018, s.54.1.

Tunç

şubeler de faaliyete geçmiş ve üye almaya başlamıştır. İlk etapta köylü şubesine 114, spor şubesine 39, temsil şubesine 30, tarih-dil ve edebiyat şubelerine de 22 kişi olmak üzere toplamda 205 kişi kayıt yaptırmıştır. Böylece Ağrı Halkevi şubeleriyle birlikte tam randımanlı olarak hizmet sunmaya başlamıştır⁸.

15 Ocak 2018 tarihinde Ağrı İbrahim Çeçen İlkokulu Müdür Yardımcısı Recep Kasar ile yapılan mülakatta, Ağrı Halkevi Başkanlığı önceleri farklı bir binada faaliyet yürüttüğü anlaşılmıştır. 1936 yılında inşa edilen Halkevi binasının tamamlanmasıyla birlikte ise çalışmalar burada yürütülmeye başlanmıştır. Bugün Kazım Karabekir Mahallesi, Erzurum Caddesi No:10, 04100 Ağrı Merkez’de inşa edilen Ağrı Halkevi Başkanlığı, 1936 yılından 1951 yılına kadar Halkevi binası olarak kalmıştır. 1951 yılında Halkevlerinin kapatılmasıyla birlikte burası Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Ağrı Halkevi açıldıktan sonra plana göre inşa edilmiş yeni binada hizmet vermiştir. Binanın büyük bir konferans salonu ve şubelerin çalışmalarına müsait, son derece elverişli bir idare odası vardı. Bu binanın cephe odaları kısmının üstü önce; teras halinde bırakılmış ise de buranın yağmurlar ve kar erimeleri neticesinde aktığı görülmüş ve partinin muvakkati alınarak ve partice yapılan para yardımıyla bu kısma çatı ilavesine; iç kısımda ufak tefek tamirlerin yapılmasına ve yeniden badanalanmasına başlanmıştır. Teftiş tarihlerinde, terasın çatı ile örtülmesi işi bitmiştir.⁹

Halkevi binasını geliştirmek ve daha iyi bir aşamaya getirmek amacıyla birçok çalışma yapılmıştır. Bu bağlamda, Halkevinin ön bahçesi tanzim edilmiş ve çiçek bahçesi haline getirilmiştir. Buraya Atatürk’ün bir büstü konulmuş, bina arkasındaki bahçenin de tanzimi için gerekli planlamalar yapılmış ve Halkevi bahçesinde bilhassa küçük bir voleybol sahası vücuda getirilmiştir. Bu da, Halkevini daha da cazip hale getirmiştir.¹⁰

2.İğdır’ın Tarihine Kısa Bir Bakış ve İğdır Halkevinin Açılışı

İğdir (Yiğdir) adının anlamı, kaynaklarda iyilik, yiğitlik, ululuk, büyüklük ve bahadır anlamlarında kullanılır.¹¹ Tarih boyunca önemli bir konumda bulunan İğdir, Milli Mücadele döneminde Ermenilerin elinde bulunmaktaydı ve buranın alınması için büyük mücadele verilmiştir.

⁸ BCA, Fon Kodu: 490-1-0-0 Yer No: 994.842.2.7.

⁹ BCA, Fon Kodu: 490-1-0-0 Yer No: 994.842.2.120; Bilal Tunç, Ağrı Halkevleri (1934-1951),s.55.

¹⁰ BCA, Fon Kodu: 490-1-0-0 Yer No: 994.842.2.121; Bilal Tunç, Ağrı Halkevleri (1934-1951),s.56.

¹¹Berna Ürün, İğdir ve Ardahan İllerinin Yer Adları ve Tasnifi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2009, s.10.

Tunç

Ermenilerin doğudaki zararlı çalışmaları üzerine, Kazım Karabekir Doğu Cephesi için hazırlıklara başlamıştı. Doğu Cephesi'nin açılmasıyla beraber Kazım Karabekir komutasındaki kuvvetler, 14 Kasım 1920 tarihinde Iğdır ve çevresini Ermeni tehdidinden kurtarmıştır. 3 Aralık 1920'de imzalanan Gümrü Antlaşması'yla Iğdır resmen kurtarılmıştır Böylece, Aras Nehri'nin güneyi Iğdır Ovası olarak Türkiye'de, nehrin kuzeyi de Erivan Ovası olarak Ermenistan tarafında kalmıştır. Bu tarihten itibaren burası Türkiye'nin egemenliğinde kalmıştır.¹²

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Bayazıt vilayetinin sınırları dâhilinde yer alan Iğdır ile Tuzluca adlı kazalar 1934 yılı itibarıyla Kars vilâyetinin birer ilçesi durumuna getirilmiş, yani Kars iline bağlanmışlardır.¹³ Iğdır'ın Kars'a bağlanmasıyla birlikte Doğubayazıt'a bağlı çok sayıda köy ve mahalle Iğdır'a bağlanmıştır. Bu nedenle, 1935'te 67 adet yerleşim birimi bulunan Merkez bucağının idari birim sayısı 62 olmuş ve 33 adet yerleşim yerine sahip olan Mısın bucağının da idari birim sayısı 16'ya düşmüştür. Söz konusu idari alanda yapılan idari düzenlemeler sonucunda Merkez ilçesinden alınarak Iğdır ilçesine bağlanan yerleşim yerleri şunlardan oluşmaktadır: Gürgüre, Alesurk, Gökçebulak, Elubeşk, Akçukur, Aliçipi, Dertenk, Kanisur, Karasüfla, Şahkisik, Harmancık, Masakan, Sini, İlanlı, Kürüm, Surbehanisüfla, Bulakbaşı, Surbahaniülya, Karaşeyh, Tepegil, Haçlı, Göksugüzel, Adakent, Çalı, Bezirhane ve Alomillo. Söz konusu köylerden bazıları aynı zamanda Musun'dan alınanlardır. Bu düzenlemeden hemen sonra ise Musun ve Merkez nahiyelerine bağlı olmak suretiyle bazı yeni köyler de oluşturulmuştur. Bu köyler sırasıyla Şeffiabat köyü, Kemercik, Yukarısürbelan köyüyle Yılanlıdır.¹⁴ Yukarıda ifade edildiği gibi, 1936 yılına kadar Iğdır, Tuzluca ve Malazgirt ilçeleri Ağrı'ya bağlıydı ve ilin ilçe sayısı da 8'di.¹⁵ Ancak bu yıllarda idari alanda yapılan değişiklik ve düzenlemeler neticesinde Ağrı'nın ilçe sayısı Iğdır, Tuzluca ve Malazgirt'in kendisinden ayrılmasıyla 5'e düşmüştür.¹⁶ İfade edildiği gibi bu tarihten 1992 yılına kadar Kars'a bağlı bir kaza olan Iğdır, 1992 yılında bağımsız bir il olmuştur.¹⁷

¹²Adem Yulu, Iğdır'da Şehirselsel Gelişme ve Mekânsal Değişim (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul 2012, s.24.

¹³BCA, Yer No: 44.30.3, Tarih: 12.05.1934; Resmi Gazete, 14 Haziran 1934, Sayı:2727, s.3981.

¹⁴Yasin Aksoy, Demet Savaş ve Sezen Dursun, Iğdır İlinin Mekânsal Analiz Raporu, Iğdır Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Iğdır, 2002, s.6-7.

¹⁵BCA, Yer No: 44.30.3, Tarih: 12.05.1934; Resmi Gazete, 14 Haziran 1934, Sayı:2727, s.3981; Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 20 Ekim 1940 Genel Nüfus Sayımı, Devlet Basımevi, İstanbul 1941, s.18-19.

¹⁶ Resmi Gazete, 28 Şubat 1936, Sayı: 3244, s.6173.

¹⁷ Murat Sürmeli, Iğdır'ın Demografik Yapısında Göç ve Ahıska Türkleri Örneği, Türkiye Barolar Birliği Yayınları Ankara 2016, s.71.

Tunç

Türkiye’de Halkevleri ilk olarak 1932 yılında açıldıktan 2 yıl sonra da Iğdır Halkevi açılmıştır. Bu tarihlerde bugün adı Ağrı olan ve o dönemlerde Bayazıt diye anılan vilâyete bağlanan Iğdır Halkevi ve Halk odaları, 23 Şubat 1934 yılında faaliyete geçmiştir. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi verilerine göre Iğdır Halkevi’nin açılışına ilgi büyük olmuş ve çok sayıda kişi açılış töreninde bulunmuştur. Ağrı Halkevi Başkanı Ali Rıza Bey, Halkevi’nin açılış töreninde konuşmuş ve Türkiye’nin önemli kentlerinden birisi konumunda olan Iğdır’da başta eğitim olmak üzere birçok alanda etkili olacak olan Halkevlerinin açılmasının çok önemli bir olay olduğunu ifade etmiştir.¹⁸ Iğdır Halkevi’nin açılış konuşmasında Ali Rıza Bey, Halkevlerinin köycülük alanındaki çalışmalarına değinmiş ve bu şubenin mutlaka açılacağını ifade ederek bu alanda güzel gelişmeler olacağını ima etmiştir.¹⁹ Bu tarihlerde Iğdır Kaymakamlığını yürüten kişi ise Nedim Bey’dir. Nedim Bey de Halkevinin açılışında konuşma yapmış ve Mustafa Kemal Paşa’nın Türkiye için önemini ifade edip Türkçülük vurgusunu yaptıktan sonra yeni açılan bu kurumun Iğdır için nasıl faydalı bir müessese olduğunu belirtmiştir.²⁰

Bilindiği üzere, Halkevleri ve halk odaları eğitim çalışmaları dışında birçok alanda etkili olmaktadır. Bu çalışmaların başlıcaları şunlardır:

1. Dil ve Edebiyat Kolu
2. Güzel Sanatlar Kolu
3. Temsil Kolu
4. Spor Kolu
5. Sosyal Yardım Kolu
6. Halk dersaneleri ve Kurslar Kolu
7. Kütüphane ve Yayın Kolu
8. Köycülük Kolu
9. Tarih ve Müzeler Kolu.²¹

Yukarıda ifade olunduğu üzere, CHP açısından Halkevleri çok önemli kurumlardır.²² Yani CHP, Halkevlerinin oluşumuna ve kuruluşuna çok önem vermiştir. Bu nedenle CHP Genel Sekreterliği, Iğdır Halkevi’nin açılmasını çok olumlu karşılamış ve gönderdiği telgrafında bu mutluluğunu

¹⁸ BCA, Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1.

¹⁹ BCA, BCA, Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1.

²⁰ BCA, Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1/1.

²¹ C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, TBMM Kütüphanesi, Ankara 1942, s.3.

²² Funda Gençoğlu Odabaşı, “Halkevleri ve Ülkü Dergisi: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycülük Tartışmaları”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 20/3, 2011, s.75.

Tunç

açık bir şekilde ifade etmiştir.²³ CHP Genel Sekreterliği, bu durumla alakalı olarak Iğdır'ın bağlı olduğu CHP Kars İl Başkanlığı'na da aynı duyguları ifade eden yazılar göndermiş ve buraya gerekli önemin verilmesi konusunda ilgili talimatları da vermiştir.

3. Iğdır Halkevinin Faaliyetleri

Yukarıda ifade edildiği gibi Halkevlerinde ve halk odalarında eğitim faaliyetlerine önem verilmiş ve bu kurumlar tarafından vilâyetler genelinde birçok kitaplık ya da kütüphane açılarak kitap okunması sağlanmıştır. Bu kapsamda, Iğdır Halkevinde açılan kitaplığa birçok kitap getirilmiş ve hizmete sunulmuştur. Iğdır'daki kitaplığa Kitap Sarayı adı verilmiş ve burada başta edebiyat, tarih, sanat olmak üzere çok sayıda alanlarda yaklaşık olarak 400 adet kitap bulundurulmuştur. Ayrıca kitaplar dışında gazete ve mecmuaların da olmasına özen gösterilmiştir.²⁴ Bu tarihlerde, Kitap Sarayı'nda kitap okumak için buraya üyelik yapılması gerekmektedir. Örneğin bu dönemlerde doktor, öğretmen, esnaf veya öğrenciler başta olmak üzere vatandaşlar, ödünç kitap almak amacıyla kitaplığa yani kütüphaneye üyelik yapmak zorundaydılar²⁵ Bu durum, dönem itibarıyla insanların hayatında eğitimin ne derece önemli olduğunu ve bu durumun farkında olarak Halkevlerinin de ne denli hizmetler ürettiğini göstermektedir. Ayrıca, Iğdır'da çok sayıda meslek erbabının kitap alması da, Iğdır vilâyetinin de dönem itibarıyla kültür seviyesi yüksek bir yer olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Yukarıda ifade olunduğu üzere, Iğdır Halkevi'nin başkanlığını Rıza Yalçın yürütmüştür. Bunun dışında Halkevi altında mevcut komitelerin de başkanları belirlenmiştir. Iğdır Halkevinde mevcut kollardan Köycüler Komitesi Başkanı Mehmet Sait'tir. Bunun da kendi içinde alt birimleri bulunmaktadır. Temsil Şubesi Başkanı Abbas Akçaylı, Spor Komitesi Başkanı da Muzaffer Ten, Köycülük Komitesi Başkanı Arif Aytaç, Türk Hava Kurumu Başkanı Kemal Atamer ve Sosyal Yardım Komitesi Başkanı Hilmi Baytar'dır.²⁶ Mevcut başkanların zaman içinde değiştirildikleri de görülmektedir. Örneğin 1940 yılında Halkevi Başkanı değişmiş ve Rıza Yalçın yerine Hüseyin Saydam olmuştur. Bu durum, kolları için de geçerli olmuştur.²⁷

Halkevlerinin ve halk odalarının önemli özelliklerinden birisi de sağlık, eğitim, tarım, kültür ve sanat gibi çok sayıda alanda faaliyetlerin ya da eğitimlerin yapılmasıdır. Bu bağlamda, Halkevlerinin çalışmaları

²³ BCA, Fon Kodu: 490. 01. Yer No: 957. 705. 1.

²⁴ BCA, Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1/2.

²⁵ BCA, Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1/3.

²⁶ BCA, Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1/7.

²⁷ BCA, Fon Kodu: 490. 01. Yer No:988.825.1/1.

Tunç

arasında konferanslar ve törenler çok önemli yer tutmaktadır. Konferansların konularını seçim dönemlerinde konferans verebilecek kişileri tespit etmek ve bu etkinliklere katılacak kişileri belirleme programları oluşturmaktadır.²⁸ Bu bağlamda, Iğdır Halkevi açıldıktan yaklaşık olarak iki yıl sonra 1936 yılında spor, sosyal yardım, köycülük vb. alanlarda olmak üzere 30'dan fazla toplantı yapmış ve bu toplantılara yüzlerce kişinin katıldığı anlaşılmaktadır.²⁹

1930'lardan 1950'ye kadar Halkevleri, insanların eğlence yerlerinden birisi konumunda olmasından dolayı buralardaki en önemli eğlence araçlarından birisi kuşkusuz ki tiyatro ve piyeslerdir. Halkevlerinin temel birimlerinden birisi olan Temsil Şubesinin çalışmaları arasında farklı konulardaki tiyatro gösterileri sayesinde Halkevlerinin canlı birer yapı olmalarını sağlamak, il ve ilçelerin tiyatro ihtiyaçlarını temin etmek, başta gençler olmak üzere insanları dillerini etkili ve güzel bir biçimde kullanmaya alıştırmak, tiyatrocuyu yetiştirmek amacıyla bu alana ilgisi olan kişileri tespit etmek ve ifade yeteneği güzel olan kişiler yetiştirmek gibi çalışmalar yer almaktadır.³⁰ Bu anlamda Iğdır Halkevi tarafından Iğdır'da çok sayıda tiyatro ve piyesler düzenlenmiştir. Örneğin burada sergilenen oyunlardan birisi Beyaz Kahraman adlı oyundur.³¹ Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bu piyes her hafta gösterime alınmış ve çok sayıda insan tarafından izlenmesi sağlanmıştır. Iğdır Halkevinde güncel piyesler dışında başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere büyük devlet adamları, Ulusal Mücadele Tarihi ve CHP ile alakalı çok sayıda gösteriler sergilenmiştir³². Bu yolla Iğdır halkının milli duyguları güçlendirilmek istenmiştir, zaten Halkevlerinin önemli amaçlarından birisi de budur.

Iğdır Halkevlerinin ve halk odalarının yıllar içindeki çalışmaları kıyaslandığında aralarda ciddi farklılıkların olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 1936 yılında Kitap Sarayı'nın 400 civarında olan kitap sayısı 1937 yılında yaklaşık olarak iki kat artarak 800 adet olmuştur. Ayrıca, burada Halkevlerinin üye sayısı da sürekli bir artış eğilimi içinde bulunmuştur. Bu durumun tiyatro, piyes, konferans gibi diğer alanlarda da olduğu çok net bir biçimde görülebilmektedir.³³ Bunun dışında Iğdır Halkevi'nin kütüphanesi yayın bakımından sürekli olarak güçlendirilmiş ve çok daha fazla kişinin buralara gelmesini sağlamak amacıyla Halkevi cazibe merkezlerinden birisi konumuna getirilmiştir. Bu amaçla Halkevi bahçesine büyük bir ses düzeneği yerleştirilmiş ve buradan canlı olarak radyo yayınları yapılmıştır.

²⁸ C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, s.5.

²⁹ BCA, Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1/4.

³⁰ Sancar Tanalı, "Halkevlerinde Yürütülen Sanat Çalışmaları (1932- 1950)", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15/2, 2013, s.66.

³¹ BCA, Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1/4.

³² Bilal Tunç, Ağrı Halkevleri (1934-1951),s.43.

³³ BCA, Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1/5.

Tunç

Bu sayede çok sayıda kişi, Iğdır Halkevi'nin bahçesine gelerek radyo dinlemiş ve buradan da kütüphaneye giderek kitap okumuştur³⁴.

Halkevlerinde bilinen önemli faaliyetlerden birisi de spordur. Spor, insan yaşamının vazgeçilmez parçalarından birisidir. Bu nedenle adı geçen kurumda spor faaliyetleri ön planda tutulan çalışmalar arasında yer almıştır.³⁵ Bu doğrultuda, çok sayıda üyesi olan Iğdır Halkevi'nde spor çalışmalarına ağırlık verilmiş ve ilk yıldan itibaren buraya üye olanlar spor faaliyetlerini sürekli olarak devam ettirmişlerdir.³⁶ Özellikle spor kolu marifetiyle spor karşılaşmaları düzenlenmiş futbol ile voleybol karşılaşmaları düzenlenmiştir. Bu durum, sürekli bir biçimde devam ettirilmiştir.

Iğdır Halkevinde ve halk odalarında yapılan çalışmaları göstermek amacıyla çalışma raporları oluşturulur ve bu raporlar her yıl düzenli bir biçimde CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilmiştir. CHP bünyesinde Halkevleri ve Halkodaları isimli eserde söz konusu durum şöyle izah edilmektedir: *“Çalışma Raporları, Halkevlerimizin aydınlığından ve kudretinden beklenen ve istenilen sosyal yardım başarılarını sağlayacak hareketlere ve teşebbüslere dair yüzlerce ve yüzlerce numuneler veriyor. Büyük bir kıvançla ve sevinçle göğsümüzü kabartan bu hareket ve teşebbüslerden, kalkınma ve ilerleme dâvasını güdenleri - yukarıda yazdığımız sebepler yüzünden burada anlatabilmek imkânını bulamıyoruz. Yurttaşların Halkevlerine ve Halkevlerinin yurttaşlara doğru karşılıklı yaklaşma ve kaynaşmaları, bizim anlatmakta aciz olduğumuz başarıların en şerefli ve en iyi şahitleridir”*.³⁷ Bu durum, Iğdır Halkevi için de geçerlidir. Her yıl düzenli bir biçimde Iğdır Halkevi'nin çalışmaları rapor halinde CHP Kars İl Teşkilatı'na gönderilir ve buradan da CHP Genel Sekreterliği'ne rapor olarak sunulurdu. Örneğin 1938 yılı raporundan Iğdır Halkevi üye sayısının 652 olduğu ve Iğdır Halkevi bünyesinde bütün kolların faaliyette olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bütün kolların katılımıyla bütün yıl boyunca 7 adet de geniş kapsamlı toplantılar yapılmıştır.³⁸

Halkevlerinin programları arasında senelik olarak bütçe hazırlamak ve hazırlanan bütçeleri yer aldıkları ilin CHP İl Başkanlığının onayına sunmak gibi bir görevleri de vardı. Halkevlerinin gelirlerinin çok önemli bir aşamasını CHP Genel Sekreterliğinden gelen kısım oluşturmaktaydı. Ancak, buradan gelen yardımlar Halkevlerinin ihtiyaçlarını temin etmede son derece yetersiz gelmeye başlamıştı. Bu nedenle vilâyetlerin Halkevi

³⁴ Bilal Tunç, Ağrı Halkevleri (1934-1951),s.89-90.

³⁵ Durmuş Yılmaz ve Nadire Emel Süntar Akhan, “İlk Dönem Halkevlerinin Eğitim Faaliyetleri “Konya Halkevi Örneği”, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, 29, Bahar, 2011, s.61.

³⁶ BCA, Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1/6.

³⁷ C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, s.8-9.

³⁸ BCA, Fon Kodu: 490. 01. Yer No:988.825.1/2.

Tunç

bütçeleri ihtiyaçlar doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir.³⁹ Iğdır Halkevi'nin de belli bir bütçesi bulunmaktaydı ve söz konusu bütçesi sürekli kontrol altında tutulmaktaydı. Örneğin 1938 yılı bütçesi sadece 1350 Liraydı.⁴⁰ Ancak, adı geçen az bütçeye rağmen Iğdır'da çok fazla etkinlik ve faaliyet yürütülebildiği Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerinden görülebilmektedir.⁴¹ Iğdır'daki bu gelişmeler, kapanış tarihi olan 1951 yılına kadar devam etmiştir⁴².

Sonuç

Iğdır Halkevleri kurulduğu andan itibaren başta eğitim, sağlık ve kültür olmak üzere çok sayıda faaliyet yürütmüş ve çalışmalarını sürekli olarak devam ettirmiş ve ilçenin en önemli kurumu olma özelliğini taşımayı sürdürmüştür. Bu bağlamda, 1950 yılına kadar Kars Halkevleri başta olmak üzere Iğdır Halkevi ve diğer ilçelerden CHP Genel Sekreterliğine müessese ile alakalı yıllık raporlar gönderilmiş, Genel Sekreterlik bu konuda bilgilendirilmiş ve adı geçen yapının ilçe genelinde ne gibi başarılı çalışmalar gerçekleştirdiği raporlar halinde sunulmuştur.

Bu raporlardan Halkevlerinin ve halk odalarının sürekli faaliyetler yürüttüğü, piyes, tiyatro, kitap, spor, toplantı vb. alanlardaki faaliyetlerin aralıksız devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Her ne kadar Iğdır Halkevi ve Halk odalarının bütçeleri yeterli olmasa da; eldeki imkânlar bağlamında çok sayıda etkinlik düzenlenmiştir. Bu da, bunlara olan ilgiyi daha da arttırmıştır.

Edebiyat, sanat ve müzik gibi alanlarda etkili olan Halkevleri ve halk odaları 1932'den 1951'e kadar 19 yıl boyunca varlığını sürdürmüştür. Iğdır Halkevi ise 1934 yılından 1951 yılı dâhil sadece 17 yıl varlığını devam ettirebilmiştir. Halkevleri 1951'de Demokrat Parti döneminde kapanmıştır. Bütün vilâyetlerde etkinliği bitirilen Halkevlerinin Iğdır'daki Halkevi ve Halk odalarına da 1951'de son verilmiştir.

³⁹ Yavuz Özdemir, Elif Aktaş, Halkevleri (1932'den 1951'e),s.252.

⁴⁰ Asuman Demircioğlu, "Iğdır Halkevi'nin Açılması ve Faaliyetleri", Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi, 4/2, 2015, s.43.

⁴¹ BCA, Fon Kodu: 490. 01. Yer No:988.825.1/3.

⁴² Günver Güneş, "Modernleşme Sürecinde Ödemiş Halkevi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", (<http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/G%C3%BCnver-G%C3%9CNE%C5%9E-Modernle%C5%9Fme-S%C3%BCrecinde-%C3%96demi%C5%9F-Halkevinin-Kurulu%C5%9Fu-ve-Faaliyetleri.pdf>, Erişim.15.07.2018.

Tunç

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

- Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 44.30.3.
Fon Kodu: 490. 01, Yer No: 44.30.3/1.
Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1.
Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1.
Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1/1.
Fon Kodu: 490. 01. Yer No: 957. 705. 1.
Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1/2.
Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1/3.
Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1/4.
Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1/4.
Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1/5.
Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1/6.
Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1/7.
Fon Kodu: 490. 01. Yer No:988.825.1/1.
Fon Kodu: 490. 01. Yer No:988.825.1/2.
Fon Kodu: 490. 01. Yer No:988.825.1/3.
Fon Kodu: 490. 01. Yer No:44.30.3.
Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1.
Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1/1.
Fon Kodu: 490. 01. Yer No: 957. 705. 1.
Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1.

Tunç

Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1/2.

Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1/3.

Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1/4.

Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1/4.

Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1/5.

Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1/6.

Fon Kodu: 490. 01. Yer No:12.62.1/7.

Fon Kodu: 490. 01. Yer No:988.825.1/1.

Fon Kodu: 490-1-0-0 Yer No: 994.842.2.6.

Fon Kodu: 490-1-0-0 Yer No: 994.842.2.7.

Fon Kodu: 490-1-0-0 Yer No: 994.842.2.120.

Fon Kodu: 490-1-0-0 Yer No: 994.842.2.121.

Fon Kodu: 490-1-0-0 Yer No: 994.842.2.121.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

AKSOY, Y.- SAVAŞ, D.- DURSUN, S., (2002). *Iğdır İlinin Mekânsal Analiz Raporu. Iğdır Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Iğdır.*

Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinden Seçmeler, (2010). Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *20 Ekim 1940 Genel Nüfus Sayımı*, (1941). Devlet Basımevi, İstanbul.

CHP Halkevleri ve Halkodaları-1932-1942 (1942). TBMM Kütüphanesi, Ankara.

İNAN, S., (2000). "*Denizli'deki Halkevleri ve Halkevi Faaliyetleri*", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S.25, ss.135-157.

DEMİRCİOĞLU, A.,(2015). "*Iğdır Halkevi'nin Açılması Ve Faaliyetleri*", Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi, S.4, C.4, ss.28-50.

GENÇOĞLU ODABAŞI, F., (2011). "*Halkevleri ve Ülkü Dergisi: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycülük Tartışmaları*", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, S.20, C.3, s.69-88.

Tunç

ÖZDEMİR, Y.-AKTAŞ, E.,(2011). “Halkevleri (1932’den 1951’e)”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, S.45, ss.235-262.

Resmi Gazete, 14 Haziran 1934, Sayı:2727, s.3981.

Resmi Gazete, 28 Şubat 1936, Sayı: 3244, s.6173.

SÜRMEİLİ, M.,(2006). *Iğdır’ın Demografik Yapısında Göç ve Ahıska Türkleri Örneği*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara.

TOKSOY, N., (2007). “*Türk İnkılâbında Milli Kültürün Yeri Ve Halkevi Çalışmaları*”, *Turkish Studies*, S.2, C.1, ss.122-167.

TANALI, S., (2013).”*Halkevlerinde Yürütülen Sanat Çalışmaları 1932- 1950*”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.15, C.2, ss.59-76.

TUNÇ, B., (2018). *Ağrı Halkevleri (1934-1951)*, 2008, Eğitim Yayınevi, Konya

ULUSOY, E.,(2010). “*Modernizm ve Cumhuriyet’in Modernleştirme Projesi Olarak Kemalizm*”, *JASSS The Journal of Academic Social Science Studies*, S.58 ss.383-402.

ÜRÜN, B., (2009).Iğdır ve Ardahan İllerinin Yer Adları ve Tasnifi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kars.

YILDIRIM, Y. (2016). Yeni Türkiye'nin yapılanma sürecinde halkevleri'nin rolü ve Urfa halkevi örneği (1934-1951), *Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Giresun.

YILMAZ, D.-AKHAN, N.- SÜNTAR, E., (2011). “*İlk Dönem Halkevlerinin Eğitim Faaliyetleri “Konya Halkevi Örneği”*”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.29, ss.59-95.

YULU, A., (2012). Iğdır’da Şehirselleşme ve Mekansal Değişim (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.

Azerbaycan Okullarında Tarih Eğitimi: Sovyet İdeolojisinden Vazgeçiş ve Otoriter Yöntemlerin Sürdürülmesi

Anar Eyyubov*
ORCID:0000-0001-5307-8889

Öz

Tarihin üç yönü vardır: Bilim, ırsilik (bilgi ve tecrübelerinin yeni nesle aktarılması) ve ideoloji (seçici değerlerin tebliği). Göreceli objektiflik bu üçü arasında denge sağlar. Sovyet döneminde ideolojik boyutun mutlak üstünlüğü, hatta bilime ve ırsiliğe aykırı olacak, zarar vuracak düzeyde idi. Sovyet İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde olan Azerbaycan'da da tarih bilimi ve öğretimi ideolojinin elindeydi. Bağımsızlık döneminden itibaren tarih eğitiminde komünizme özgü sınıfsal ideolojinin tebliğinden vazgeçilmiştir. Fakat yaklaşımın değiştirilmesi zaruriyetinin fark edilmemesi, tarihteki ideolojik boyutun rolünün azalmaması sonucunda, sadece yeni bir ideoloji ile değiştirilmesi gerçekleşmiştir.

Ermenistan'ın Azerbaycan'ın topraklarının bir kısmını Rusya'nın sivil desteği ile işgal etmesi, Azerbaycan'da tarihin öğretiminin genel çerçevesini etkilemiş ve onun ideolojik eğitiminin organik bir parçasına dönüşmesine sebep olmuştur. Tarihle ilgili tartışmaların, "kim benimle değilse, o, benim düşmanımdır" ilkesi ile yürütülmesi, tarihi şahsiyetlerin faaliyetlerinin modern ideoloji boyutlar itibariyle değerlendirilerek, tarihi şahsiyetin döneminin siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel yönlerini görmezden gelerek onlara şu ve ya diğer damgayı vurmak, öğrencilere tek taraflı ve alternatif yaklaşıma yer bırakmayacak şekilde sunulması halen devam etmektedir.

XXI. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da okullarda kullanılan tarih kitaplarında yaşanan bazı küçük değişiklikler, ideolojik nedenleri göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Ders kitaplarının sayfalarının azalması, eğiliminin varlığı koşullarında her türlü materyallerin çıkarılması, değiştirilmesinin bilimsel esaslarının açıklanmaması ve genellikle, geniş kamuoyuna izah edilmemesi de çok önemli sorunlar

* Doç.Dr. Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-Posta: anar_rustam@rambler.ru

Eyyubov

arasındadır.Bu çalışmada ana çelişki doğuran olaylar ve kimliklere dair örneklerin gözden geçirilmesi ve analizi yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Tarih eğitimi, ideolojik yaklaşım, otoriter, narrator.

Gönderme Tarihi:1/08/2018

Kabul Tarihi:25-08-2018

**The Teaching of History in Schools :
the Refusal of the Soviet Ideology
The Continuation of Authoritarian Methods**

Abstract

Three sides of history, science, continuity (knowledge and experience of the new generation transmission) and ideology (selective heritage). The relative balance of objectivity. In Soviet times, the absolute superiority of the ideological aspect, and even contrary to science and continuity will be able to level up will hurt. Being a part of the Soviet empire in the history of the teaching of science and ideology of slavery.

The teaching of history from the time of independence, the refusal to promote communism, the ideology of the inherent class. However, the change of approach in terms of lack of understanding on the necessity of reducing the role of ideology aspect, simply replace it with a new ideology. The emerging national ideology, historians still debate and dispute the scientific approbation identified elements of the surrounding area without taking a history textbooks. Assessing the activities of the modern ideological aspects of historical figures, history, identity, the political, economic, social and cultural aspects of the mark, ignoring them or shoot, the students will take place in a one-sided way to present an alternative.

At the beginning of the twenty-first century, some minor adjustments in the school history textbooks for ideological reasons. Textbook page volume declined any material conditions of existence of removal, replacement of the scientific basis of the disclosure and, in general, to explain to the general public.

Keywords: History, Education, Ideological approach, Authoritarian, Narrator

Received Date: 01/08/2018

Accepted Date: 25/08/2018

Преподавание истории в азербайджанских школах: Отказ от советской идеологии при сохранении авторитарных методов

Резюме

Подобно подходу известного мыслителя Ш.Л.Монтескье о разделении власти на три, относительно независимые от друг друга уравновешивающие ветви, можно выделить три функции истории: наука, преемственность (передача знаний, опыта и навыков следующему поколению) и идеология (пропаганда селективных ценностей). В Советский период преимущество идеологического аспекта было абсолютно, часто даже во вред науке и преемственности. Будучи в составе СССР, Азербайджан разделял данный подход и здесь тоже науки были в услужении у идеологии. С приобретением независимости в преподавании истории полностью отошли от пропаганды коммунистической идеологии. Но ввиду неспособности или нежелания основных центров, формирующих базу исторической науки и преподавания в республике, поменять подход, методы селекции и отражения истории, роль идеологического аспекта не уменьшилась, а в ряде случаев еще больше «развилась», но уже на фундаменте новой националистической идеологии. В условиях начального периода формирования независимой, не до конца раскрытой и систематизированной национальной идеологии, материалы дискуссий и споров историков без соответствующей научной апробации сразу вносились в общеобразовательные учебники. Деятельность исторических личностей оценивается с точки зрения современной идеологии, без учета политической, экономической, социальной, культурной сфер в конкретный исторический период, учащимся дается односторонняя, безальтернативная версия произошедшего. Раскрываются ряд причин того, что в начале новой эры в школьных учебниках по истории в Азербайджане происходят ряд незначительных, но все-таки положительных изменений в отражении и трактовке исторических событий. К сожалению, и за этими изменениями стояло не понимание важности объективного изучения и преподавания истории, а требования новых элементов, внесенных в структуру государственной идеологии.

Ключевые слова: Преподавание Истории, Идеологический Подход, Нарратор, Селективность знаний

Получено: 01/08/2018

Принято: 25/08/2018

Giriş

Şu anki aşamada uluslararası arenada yüzleşme alanlarından biri de tarihlerin savaşıdır. Sadece modern değil, aynı zamanda tarihin daha eski dönemlerinin büyük bir katmanı, farklı askeri-politik bloklar, medeniyet merkezleri arasında bir engeldir ve hem bölgesel hem de küresel çatışmaların tırmanmasına katkıda bulunur. Bu zemine karşı, Sovyet sonrası geniş bir alanda tarihsel bilim ve öğretimin gelişimi, bu örnekte Azerbaycan örneği özellikle ilgi çekicidir.

Tarihin bir bilim olarak şekillendiği dönemden itibaren aydınların önemli görevlerinden birisi tarih eğitiminde ideolojik yönü mümkün olduğu kadar kısıtlamak ve böylece tarih eğitiminin diğer iki tarafı olan irsilik (yani geçmiş tecrübeyi yeni nesle aktarmak) ve bilimselliğinde göreceli objektifliği sağlamaktır. Eğer dikkat edersek geçmişte yüzyıllar boyu tarih sadece bu veya diğer hükümdarın vasıflarının belirlenmesi, tebliğ ve adımlarının beraatine hizmet etmiştir. Ama günümüzde dünyanın önde gelen demokratik devletlerinde C.L.Montesquieu-nun kuvvetler ayrılığı prensibi sayesinde, tarih öğretiminin belirttiğimiz 3 tarafı arasında bir denge sağlanmıştır (tabii, bu hiç de tarih eğitimindeki sorunların tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmiyor). Ne yazık ki diğer ülkelerde, özellikle otoriter rejimlerde ve imparatorluklardan ayrılmış devletlerde, tarih eğitiminde otoriter yaklaşım hala tercih edilmektedir.

Bilindiği gibi Azerbaycan Cumhuriyeti 70 yıla yakın Sovyet imparatorluğunun sınırları dahilinde olmuştur. V.İ. Lenin Marksizm-Leninizm ideolojisinin alternatifinin olmamasını, ilaveten bu ideolojinin mutlak tek ve nesnel gerçekliğin tek adresi olduğunu (onun yaklaşımına göre) göstermek için Marksist ideolojisi bilimsel adlandırarak bilimi (kültür, sanat ve diğerlerini) ideolojisinin hizmetçisine çevirmiştir.¹ Yaşamın tüm alanlarında olduğu gibi, tarih biliminin öğrenilmesi ve öğretilmesine sınıf mücadelesi açısından bakılması, yaşanan tüm olayları, tarihi şahsiyetler ve devletlerin adımlarını sadece bu kriterin temelinde değerlendirmiş, öğretim ve literatürde bu şekilde geçmesine sebep olmuştur. Örnek olarak SSCB'de ve Azerbaycan 'da lise ilk sınıflar için öngörülen tarih dersliğine (19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başları) bakalım. 38 bölüm başlığının hemen-hemen her birinde sınıfsal mücadeleyi yansıtan, devrim, komünistlerin kahraman mücadelesi, emperyalizm, sosyalist ve işçi hareketi, burjuvazi krizi gibi konuları görmek mümkündür.² Bahsedilen kitaplarda hem dünya tarihinin gelişim aşamaları gösterilmiş hem de imparatorluğun içinde bulunan ulusların tarihi ile ilgili notlar verilmiştir. Eski dönemlerden günümüze kadar olaylar sınıf mücadelesine uygun

¹ Nauçniy Kommunizm: Slovar, pod red. F.Rumyanseva, 4 izdaniye, Politizdat, Moskva, 1983. <http://pseudology.org/Psychology/NauchComm/045.html> Erişim: 18 Temmuz 2018

² Novaya İstoriya (1871-1917), uçebnik, Prosveşeniye, Moskva, 1987.

Eyyubov

sıralanır, çelişken olgular olduğu zaman ise genellikle ya tahrif olunmuş yada ders kitaplarından çıkarılmıştır.. Bu ders kitaplarında soylular, zenginler kahraman olamamıştır ve kahraman gibi sunulan tarihi şahsiyetlerin biyografilerinden genel kavrama uygun olmayan hususlar silinmiştir.

Örnek olarak Sovyet döneminde kalitesine göre devlet ödülü almış, otuza yakın tekrar yayını olmuş ortaçağ dersliğindeki bir tarihi olgunun nasıl ve kaç farklı ideolojiden geçirilerek verildiğine bakalım.

XIV yüzyılın ilk yarısında Sırbistan devletinin güçlenmesinden dolayı Büyük Osmanlı ordusu 1389 yılında Sırbistan üzerine saldırıya geçti. Belirleyici savaş Kosova kırsalında yaşandı. Sırların gücü prensler arasında olan tartışma ve entrikadan dolayı zayıflamıştı (zenginlerin olumsuz karakteri - yazar notu). Cesur, köylü ve sıradan bir Sırp savaşçısı ölümü göze alıp, Türk kampına sızarak Sultanı öldürmeyi başardı (Fakir kahraman karakteri – yazarın notu). Osmanlı kampında şaşkınlık vardı ama Sultanın oğlu savaşa yeni seçkin birlikleri dahil etti. Sırlar yenilgi yaşadı ve Sırbistan işgal edildi. Kosova savaşından sonra birçok Sırp feodali kaleleri kaybetmemek için Sultana hizmet etmeye başladılar. Fakat bütün bunlara rağmen işgalcilere karşı mücadele tam 70 yıl sürdü (Feodallerin döneklığı gösterilip genel halkın vatanseverliği kabartılıyor – yazar notu).³

Sınıfsal yaklaşımın bir başka tezahürü NATO üyesi Türkiye'yi tarihi bir düşman olarak göstermek, sosyalist blok üyesi Sırbistan'ı ise savunmakta görülüyordu. Aynı mantıkla Osmanlının diğer Balkan devletlerini istila etmesi tasvir ediliyordu. Bu yaklaşım tarihin her dönemi için uygulanıyordu. SSCB'nin müttefiki olan devletler daima pozitif, kapitalist kampın devletleri ise esasen olumsuz bir imajda sunuluyordu. Azerbaycan'ın kendi tarihin öğretiminde bile “SSCB Tarihi” kitaplarında bilginin yüzde sekseni “abi” Rusya'nın tarihine adanıyor, geri kalan cumhuriyetlerin tarihi ise çok genel ve sınırlı veriliyordu. 1961 yılının SSCB Tarihi ilkökul son sınıf öğrencileri için kitapta 60 paragraftan sadece ikisi genel Kafkasya halkları için ayrılmıştır.⁴ 1982 yılının lise ilk sınıf öğrencileri için öngörülen “SSCB Tarihi” kitabında ise Rus ve sosyalist devrimi tarihinden başka bir şey verilmiyor diğer cumhuriyetlerin tarihi ise sadece sosyalist cumhuriyetlerinin işbirliği bağlamında sunuluyordu.⁵ SSCB içindeki 15 cumhuriyetten birin vatandaşı olarak Azerbaycanlı öğrenciler alternatifi olmayan, yasaklı ve takip edilen bir ortamda tarihi bu şekilde benimsemek zorunda kaldılar.

³ Aqibalova İ. – Donskoy Q.M., İstoriya srednix vekov: ucebniq dlya 6 klassov sredneobrazovatelniq şkol, Prosveşeniye, Moskva, 1981, s. 147-149.

⁴ Alekseyev S.P. - Kartsov V.Q., İstoriya SSSR: ucebniq dlya 4 klassov sredneobrazovatelniq şkol, Uçpedqiz, Moskva, 1961.

⁵ Berxin İ.B. - Fedosov İ.A., İstoriya SSSR: ucebniq dlya 9 klassov sredneobrazovatelniq şkol, Prosveşeniye, Moskva, 1982.

Bağımsızlık elde edildikten sonra Azerbaycan tarihçileri, öğretim görevlileri, şu veya bu biçimde tarihle ilgisi olan memurlar bir seçimle karşı karşıya kaldılar: Ya genel tarih biliminin öğrenilmesi, öğretilmesi ve tebliğine yaklaşımı sistematik olarak değiştirmek ve daha objektif, siyasi-ideolojik manipülasyonlardan uzak kriterlerle, alternatif yaklaşımları olan, eleştirel açıdan bakışı mümkün kılan tarih yazmak, ya da kozmetik değişiklikler yaparak, vektörü değişmiş, ama özü aynı kalan tarihle yetinmek. Ne yazık ki, ayrı ayrı araştırmacıların girişimleri hariç, tarihin araştırılması ve eğitimi konusunda ikinci yola gidildi (Burada objektif sorunların da etkisi not edilmelidir: Bağımsızlığın ilk yıllarının genel politik, ekonomik ve manevi sorunları, Ermenistan'ın saldırısı ve başka faktörler. Fakat objektif sorunlar ve ulusal düşünme, geçmişi yazmakla bugünün ve gelecek nesillerin tefekkürünün oluşmasında önemli role sahip bilim adamları ve aydınların sorumluluğu azaltmıyor). Tarih açısından okul ders kitapları iki gruba bölündü - Azerbaycan tarihi ve dünya tarihi. Bu zaman Azerbaycan tarihi daha çok manipülasyonlara maruz kaldı. Genç cumhuriyetin ideolojik temellerinin atılması ve yeni neslin milli vatansever olarak şekillendirilmesi için önemli faktörlerden biri - Azerbaycan tarihi ders kitapları iktidarın, genel olarak ise tarihçiler ve tarih kurumları tarafından değiştirildi. Sovyetlerin sınıfsal yaklaşımı ulusal, Türkçü, İslamcı yaklaşım ile ikame edildi, ama yine de tarih bir bilim olarak ideolojiye kurban verildi. Medya dairelerine hoş gelmek ve bununla belli maddi kariyer kaynaklarına sahip olmak için tarih kitaplarının hazırlanmasında sorumlu olanlar tarihi olguları bilim dışı kriterlere göre seçmeye, tahrif etmeye, bazen ise varsayımları mutlak ve onaylanmış gerçekler gibi takdim etmeye başladılar. Yukarıda bahsettiklerimize dair tüm sınıfların tarih dersliklerindeki örnekleri toplarsak bunun için bir kitap gerekir ve bir makaleye sığdırmak mümkün değildir. Bu yüzden biz en bariz görünenlere göz atacağız:

I. Orta Okul İlk Sınıf Öğrencileri İçin Öngörülen Derslikten:

İkinci bölümde Azerbaycan'ın ilkel insanların yaşadığı en eski yerleşim yeri olduğu belirtiliyor.⁶ Oysa geniş tarihçi kamuoyu tarafından kabul edilmiş yaklaşıma göre, bu iddianın kanıtı gibi gösterilen Azıh mağarasında bulunan insan kalıntısının eskiliğine göre, dünyada dördüncü olması kabul görmektedir. İdeolojik yaklaşımın en bariz örneklerinden biri Safeviler döneminin aydınlatılması ile ilgilidir. O dönemin feodal yöneticilerinin etkinliği, modern siyasi önceliklerimiz açısından ölçülmekte ve yorumlanmaktadır. Şah İsmail Safevinin Azerbaycan'ı birleştirme isteği ve Sultan Selimle Şah İsmail'in savaşa başlaması, iki Türk kardeşin Batının

⁶ İstoriya Azerbaycana, Uçebnik Dlya 5 klassov sredneobrazovatelnoy şkol, Tehsil, Baku, 2013, s. 9.

Eyyubov

tuzacağına düşmesi gibi yorumlanmaktadır (ortaçağ feodal hükümdarlarına dönemine yabancı olan milliyetçilik açısından eleştirme); (Safevi devletinin Şah İsmail döneminde tüm Doğunun en güçlü devletine dönüşmesi (abartı))⁷.

II. Orta-okul İkinci Sınıf “Azerbaycan Tarihi” Dersliğinden:

Azerbaycan topraklarında Türk kökenli hanedan tarafından yönetilen eski Aratta devlet kurumunun varlığını bildiren 7. bölüm⁸. Söylenenlerin hepsi en iyi ihtimalle sadece spekülasyon, en kötü durumda ise (ve bu daha muhtemel seçenek) sadece uydurmadır. Bahsi geçen kurumun Azerbaycan topraklarında varlığı ve yönetiminin etnik mensupluğu hiçbir ciddi bilimsel esasa veya kanıta sahip değildir. Aynı bilimsel nesnellikten uzak yaklaşım, Manna devletinin Türk sülalesi tarafından yönetilmesi, Med imparatorluğu bünyesinde Türk tayfasının öncülüğü iddialarında da görülmektedir⁹.

III. Orta-okul III Sınıf “Azerbaycan Tarihi” Dersliğinden:

İlginçtir ki, aynı yılda yayınlanmış orta-okul 2 ve 3. sınıf kitaplarında bir-birine aykırı bilgiler veriliyor ve bu, aslında düzenlenme serisinin olmadığını açık-açık gösteriyor. Öyle ki, orta-okul ikinci sınıf dersliğinde eski Alban kavminin etnik kökeni konusunda çeşitli yaklaşımlarının olduğu bildirilse de, ortaokul 3. sınıf dersliğinde Alban halkının kesin Türkçe konuştuğu bildirilmektedir¹⁰. Arap hilafetine karşı Babek’in önderliğinde isyanda yer alanlar arasında herhangi etnik grubun daha etkin olduğu aynı zamanda Babek’i yenen Afşin’in etnik kökenin bu zaferde rolün kabartılması sübjektif karakter taşımaktadır¹¹.

Dünya tarihine dair ders kitaplarında ise durum daha farklıdır. Hiçbir maddi temettü getirmeyen dünya ülkelerinin tarihini yeniden inceleme ve analiz etme isteğinin olmaması bu ders kitaplarında da enformasyonlar Sovyet dönemindeki gibi sınıfsal mücadele açısından verilmiştir. Lise 2. sınıf öğrencileri için "Yeni Tarih" dersliğine baktığımızda, kapitalizm dünyasının önemli gelişme ve mücadele çizgisi olarak sınıfsal kutuplaşmanın verildiğini görmekteyiz: İngiltere de grevler ve halk isyanları, Almanya'da Silezya dokumacılarının isyanı; Rusya'da

⁷Berxın İ.B. - Fedosov İ.A., a.g.m, s. 81-84.

⁸ İstoriya Azerbaycana, uçechnik dlya 6 klassov sredneobrazovatelnyx şkol, Tehsil, Baku, 2009. s. 48.

⁹a.g.m, s. 62, 71.

¹⁰ İstoriya Azerbaycana, uçechnik dlya 7 klassov sredneobrazovatelnyx şkol, Tehsil, Baku, 2009, s. 18.

¹¹ a.g.m, s. 75-80.

Eyyubov

devrimci dernekler; Tred-Unionlar - işçi aristokrasisi ve diğerleri¹². Bence en azından dünyanın tarihi gelişiminde önemli role sahip ülkelerin kitaplarına, öğretim programlarına göz atıp uygun değişiklikler yapılsaydı daha iyi olurdu. Örneğin Almanya okullarında, ülkenin XIX yüzyıl tarihinde sosyal-devrimci süreçlere bizim ders kitaplarının ilgili bölümleri ile karşılaştırıldığında daha az yer ayrılır ve anayasanın oluşumu sorunları, gümrük birliği, milliyetçi-öğrenci hareketi, kadınların yüksek eğitime bırakılması gibi diğer güncel konulara yer verilmektedir¹³.

Diğer bir örnek olarak sadece Azerbaycan'ın, Türkler ve İslam dünyası ile ilgili bölümleri göstermek mümkündür. Burada Azerbaycan'ın dünya tarihinde önemini vurgulamak çabaları açıkça sezilmektedir. Bunun yerel ve eski Sovyet mekanında yankıya neden olmuş örneği 2001 yıl orta okul 4. sınıf öğrencileri için "Ortaçağ Tarihi" dersliğinde Amerikan'ın keşfinde Azerbaycan bilimin büyük rol oynaması düşüncesidir. Kanıt olarak Azerbaycan Bilimler Akademisi Tarih enstitüsü aşağıdakileri kaydetmiştir:

1) Kolomb'dan iki yüz yıl önce Azerbaycanlı bilim adamı Nasreddin Tusi matematiksel hesaplamaları temelinde bu anakaranın varlığına işaret etmiştir;

2) Kolomb'un hocası Toskanelli, Tusi'nin eserleri ile tanışmış ve ondan çok şey öğrenmiştir;

3) Şüphesiz ki, Tusi'den öğrendiklerini Toskanelli öğrencisi Kolomb ile paylaşmıştı.

Sonuç: Azerbaycan bilimi Amerika'nın keşfinde büyük rol oynamıştı.¹⁴

Tarih enstitüsü N.Tusi'nin yeni anakaraya dair eserleri ve Toskanelli'nin Tusi'nin eserleri ile tanışması hakkında tutarlı delillere sahip olduklarını bildirmektedirler.¹⁵

Fakat yukarıda bahsedilenlerin gerçekliği halinde bile, bir kaç noktada olguların subjektif yorumu ve yapay olarak birbirine bağlanması göz önündedir:

1) Nasreddin Tusi anakaranın değil, yeni bir arazinin varlığı hakkında fikir ileri sürebilirdi;

2) Toskanelli'nin Tusi'nin eserleri ile tanışması henüz onun Azerbaycanlı bilim adamından ne kadar faydalandığını belirlemeye izin vermez, bu çok subjektif bir değerlendirme;

¹² Yeni Tarix, Ümumtəhsil məktəblərinin 10-cu sinif şagirdləri üçün dərslik, Təhsil, Bakı, 2002

¹³ Geschichte Oberstufenwissen, Abi fit fürs, Hannover, 2014; W. Matthiessen. Geschichte. Pocket teacher abi, Berlin, 2014.

¹⁴ Orta əsrlər tarixi, Ümumtəhsil məktəblərinin 8-ci sinif şagirdləri üçün dərs vəsaiti, Təhsil, Bakı, 2001.

¹⁵ AMEA Tarix İnstitutu Azərbaycan aliminin rolunu inkar edənlərlə bağlı açıqlama verib <http://salamnews.org/az/news/read/208199> Erişim:18 Temmuz 2018

Eyyubov

3) Ayrıca Kolomb'un Toskanelli'nin öğrencisi olması Toskanelli'nin N. Tusinin çalışmalarından edindiği anakara hakkında ki bilgileri mutlaka Kolomb ile paylaştığı anlamına gelmiyor.

Diğer bir örnek artık Sovyet dönemindeki aydınlatma sürümü olarak sunduğumuz 1389 yılının Kosova Savaşına aittir. Bağımsızlık döneminin dersliğinde bu tarihi olay aşağıdaki gibi verilmiştir:

“Osmanlı çok üstün gelmişti. Savaş sırasında esir düşmüş Sırp Prensi Lazar'ın damadı İslam'ı kabul etmeyi ve buna bağlı sultanın ayaklarını öpmek istediğini sinsilikle bildirmiştir. O, aniden haince sultana saldırıyor, ona ölümcül bir yara vuruyor ve iyi cezasını alıyor. Fakat bu Sırlara yardım etmiyor. Sırbistan Osmanlı İmparatorluğuyla birleştiriliyor.

Osmanlının Balkanlar'da olan zaferini kolaylaştıran esas faktör Sırların sadece direniş göstermemesi değil, hem de feodal zulmünden usanan çalışkan kitlelerin öncelikle köylülerin gönüllü Osmanlıların tarafına geçmeleri olmuştur”¹⁶.

Gördüğümüz gibi, Kosova Savaşı'nın ve sonuçlarının tanımı Sovyet dönemine kıyasla tamamen değişmiş, fakat ideolojik çarpıtma ve abartma yöntemleri yine de uygulanmıştı (haince, iyi ceza, Sırların gönüllü işgalcinin tarafına geçmesi ve. s.).

Böylece, yukarıdaki örnekler ve onların birkaç döneme ait ders kitaplarına yansması Azerbaycan tarih kitaplarında ideolojik yanaşmanın, Sovyet döneminde olduğu gibi, bilimsel yönü üstelediğini, ezdiğini, bazen ise aşırı şekilde, sadece abartıdan, tahriften de ileri giderek açık sahtekarlığa yüz tuttuğunu gösteriyor. Siyasi konjonktürün, sözde bilimsel entrikalar ve rekabet şartlarının sık-sık değişmesi kendisini tarih kitaplarının hemen hemen her yıl yeniden yayın edilmesinde, içerik ve konu seçimleri gibi konularda kendini ciddi değişikliklerde göstermektedir. Bu ise sonuçta geniş okur kitlelerinde, gençlerde, genellikle tarihe bir bilim olarak inançlarında güven kaybına yol açmaktadır. Yani bilimsel yaklaşımdan uzaklaşma, sonuçta bilimsel neselliğin kurban verilmesinin amacı olarak ortaya konulan-vatansever nesil yetiştirmek, yani ideolojik amacın da elde olunmamasına yol açmaktadır. Azerbaycan tarih ders kitaplarının analizi, eğitim alanındaki yüzeysel “reformların” bir bilim ve geçmişin ve günümüzün gerçekliğinin nesnel yansımalarının bir aracı olarak tarih oluşturmaya ve geliştirmeye yardımcı olmayacağını ikna edici bir şekilde göstermektedir. Bizim düşüncemize göre, ulusal tarihi bilim ve kadroların oluşumu için dünyanın önde gelen bilimsel merkezlerinin deneyimlerine dayanarak, temel bir kurumsal değişimin uygulanması, etik, çoğulcu bir bilimsel ortamın yaratılması gerekmektedir

¹⁶ İstoriya Srednix vekov, učebnik dlya 8 klassov sredneobrazovatel'nix şkol, Tehsil, Baku, 2008.

Kaynaklar

YENİ TARİX, (2002). Ümumtəhsil Məktəblərinin 10-cu Sınıf Şagirdləri Üçün Dərslik, Təhsil, Bakı.

ORTA ƏSRLƏR TARİXİ, (2001). Ümumtəhsil Məktəblərinin 8-ci Sınıf Şagirdləri Üçün Dərs Vəsaiti, Təhsil, Bakı.

AQIBALOVA İ.-Donskoy Q.M., (1981). İstoriya Srednix Vekov: Uçebnik Dlya 6 Klassov Sredneobrazovatelniş Şkol, Prosveşeniye, Moskva.

ALEKSEYEV, S.P.- Kartsov V.Q., (1961). İstoriya SSSR: Uçebnik Dlya 4 Klassov Sredneobrazovatelniş Şkol, Uçpedqiz, Moskva.

BERXIN, İ.B.- FEDOSOV, İ.A., (1982). İstoriya SSSR: Uçebnik Dlya 9 Klassov Sredneobrazovatelniş Şkol, Prosveşeniye, Moskva.

İSTORIYA AZERBAYCANA, (2013). Uçebnik Dlya 5 Klassov Sredneobrazovatelniş Şkol, Tehsil, Bakı.

İSTORIYA AZERBAYCANA, (2009). Uçebnik Dlya 6 Klassov Sredneobrazovatelniş Şkol, Tehsil, Bakı.

İSTORIYA AZERBAYCANA, (2009). Uçebnik Dlya 7 Klassov Sredneobrazovatelniş Şkol, Tehsil, Bakı.

İSTORIYA SREDNİŞ VEKOV, (2008). Uçebnik Dlya 8 Klassov Sredneobrazovatelniş Şkol, Tehsil, Bakı.

NOVAYA İSTORIYA (1871-1917), (1987). Uçebnik, Prosveşeniye, Moskva.

GESCHICHTE OBERSTUFENWISSEN, (2014). Abi Fit Fürs. Hannover.

W. MATTHIESSEN, (2014). Geschichte, Pocket Teacher Abi. Berlin.

<http://pseudology.org/Psychology/NauchComm/045.html>, Erişim: 20-07-2018.

<http://salamnews.org/az/news/read/208199> , Erişim: 20-07-2018.

Gelibolulu Mustafa ‘Âlî’nin Mirâtü’l Avâlim İsimli Eseri

Süleyman Lokmacı*

ORCID: 0000-0003-4520-4421

Öz

Osmanlı Tarihçiliği’nin en önemli isimlerinden birisi olan Gelibolulu Mustafa ‘Âlî birçok eserin müellifidir. Yapmış olduğu önemli memuriyetler sayesinde olayların bizzat içerisinde olan Mustafa ‘Âlî’nin tarih alanındaki eserleri gerek kendi yaşadığı dönemde ve gerekse sonrasında tarih ilmiyle uğraşanların en önemli kaynakları arasında yer almıştır. Mirâtü’l Avâlim Gelibolulu Mustafa ‘Âlî tarafından yazılmış, Hazret-i Âdem’den önce var olan varlıkların ve gerçekleşen olayların anlatıldığı küçük bir risaledir. Esere ait yurtiçinde ve yurtdışında birçok nüsha bulunmaktadır. Bu çalışmada Mirâtü’l Avâlim’in telif sebebi, konusu ve kaynakları incelendikten sonra, eserin matbu nüshasıyla, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu’nda bulunan 06 Mil Yz B 389 arşiv numaralı ve Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi’nde Hacımahmutefendi 4396 arşiv numarasıyla kayıtlı el yazması nüshaları karşılaştırılarak üç nüsha arasındaki farklılıklar, dipnotlarda gösterilmek suretiyle ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: Gelibolulu Mustafa ‘Âlî, Mirâtü’l Avâlim, Hazret-i Âdem

Gönderme Tarihi:2/07/2018

Kabul Tarihi:26-08-2018

* Dr. Öğrt. Üyesi, Erzincan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-Posta: slokmaci@erzincan.edu.tr

Mirâtü'l Avâlim Written by Gelibolulu Mustafa 'Âlî

Abstract

Gelibolulu Mustafa 'Âlî, who is one of the most eminent figures of the Ottoman history writing, has written many books. The history works of Mustafa 'Âlî's works in the field of history, have become one of most important sources of researches who interested in the science of history due to his closely witnessed the events of his age in person thanks to his important missions in the government. Mirâtü'l Avâlim written by Gelibolulu Mustafa 'Âlî is a short work in which the beings and events before Adam are described. The reason why Mirâtü'l Avâlim is dealt with in this study although there are many copies of the work in the libraries both in Turkey and other countries was justified by comparing it with the handwritten manuscript with the archive number 06 Mil Yz B 389 in the National Library and archive number Hacımahmutefendi 4396 in the Süleymaniye Manuscripts Library revealing the differences between the three copies in the footnotes.

Keywords: Gelibolulu Mustafa 'Âlî (Mustafa 'Âlî from Gallipoli), Mirâtü'l Avâlim (Mirror of the World), Adam

Received Date: 02/07/2018

Accepted Date: 26/08/2018

“Зеркало миров” Мустафы Али Гелиболулу

Резюме

Мустафа Али Гелиболулу является одним из значимых представителей османской историографии и автором многочисленных произведений. Занимаемые им важные посты позволяли находиться непосредственно в центре событий, от чего его труды по истории всегда входили в ряд ценных источников будь то в современные ему или последующие времена. «Мират аль-авалим», или «Зеркало миров», это небольшой трактат о существах и событиях, происходивших до времен пророка Адама, и копии этого труда можно найти во многих странах мира. В данной статье исследуются причина написания, тематика и источники произведения, проводится сравнительный анализ его трех изданий – печатной копией, копией из Коллекции рукописей Национальной библиотеки под архивным номером 06 Mil Yz B 389 и копией из Библиотеки рукописных произведений Сулеймание под архивным номером Насиһаһмутефенди 4396.

Ключевые слова: Мустафа Али Гелиболулу, Зеркало миров, пророк Адам

Получено: 02/07/2018

Принято: 26/08/2018

Giriş

Gelibolulu Mustafa ‘Âlî 16. yüzyılın dikkat çeken tarihçilerinden birisidir. Tarihçiliğinin yanı sıra o, Sultan II. Selim'in, Lala Mustafa Paşa'nın ve Bosna Beylerbeyi Ferhat Paşa'nın divan kâtipliğini yapmıştır. Ayrıca Halep Tımar Defterdarlığı, Erzurum Hazine Defterdarlığı, Yeniçeri kâtipliği, Amasya Sancak Beyliği ve Rum Defterdarlığı gibi görevlerde de bulunmuş olan ‘Âlî'nin son görevi Cidde Beylerbeyliği'dir.¹ Yaptığı görevler sebebiyle birçok önemli olayın bizzat görgü tanığı olması, Gelibolulu Mustafa ‘Âlî'nin özellikle tarih alanındaki eserlerini değerli kılmaktadır. Mustafa ‘Âlî'nin tarih alanındaki en önemli ve meşhur eseri Kühü'l Ahbâr'dır. Ayrıca tarih alanında Menâkıb-ı Hünerverân, Hâlâtü'l-Kâhire Mine'l-Âdâti'z-Zâhire, Fusûlü'l-Hallü ve'l-Akd fî Usûli'l-Harcı ve'n-Nakd, Nusretnâme, Fursatnâme, Nâdirü'l-Mehârib, Heft-Meclis, Zübdetü't-Tevârîh, Mirkatü'l-Cihâd, Câmiü'l-Buhûr der-Mecâlis-i Sûr gibi eseri bulunmaktadır.²

Gelibolulu Mustafa ‘Âlî'nin diğer konularda kaleme almış olduğu eserlerinden bazıları şunlardır: Sade -i Sad Güher, Sübhatü'l-Abdâl, Gül-i Sad Berk, Bedû'r Rükûm, Mihr ü Mâh, Mihr ü Vefâ, Tuhfetü'l 'Uşşâk, Manzum Kırk Hadis Tercümesi, Mecmau'l-Bahreyn, Sübhatü'l-'Inâbe, Nikâtü'l-Kâl fi Tazmîni'l-Makâl, Dekâyiku't-Tevhîd, Me'âlimu't-Tevhîd, Câmi'nin bir beytinin şerhi, Bedâyiu'l-Metâli, Şehr-engîz-i Berây-ı Hûb Rûyân-ı Gelibolu isimli eserleri, Tasavvuf alanında Nevâdirü'l-Hikem, Hılyetü'r-Ricâl, Sosyal hayat ve ahlaka dair Mevâidü'n-Nefâis fi Kavâidi'l-

¹ Nihal Atsız, ‘Âlî Bibliyografyası, İstanbul 1968, 2; Ahmet Aydın, Gelibolulu Mustafa ‘Âlî'nin Kühü'l Ahbârının IV. Rükününün Kaynakları, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993, 1; Erhan Afyoncu, “Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları I”, Belgeler, 2000, Sayı: 24, 83.

² Mehmed Şeker, “Gelibolulu Mustafa ‘Âlî'nin Eserlerinin Yeni Bir Tasnifi ve Mevâidü'n-Nefâis fi Kavâidi'l Mecâlis Adlı Eseri”, İslam Medeniyeti, IV(2), 1979, 81; Bekir Kütükoğlu, “‘Âlî Mustafa Efendi”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.2, 1989, s.415.

Lokmacı

Mecâlis, Mehâsinü'l-Âdâb, Hülâsatü'l-Ahvâl der-Letâif-i Mevâiz-i Sahîh-i Hâl, Hakâyıku'l-Ekâlim, Tuhfetü's-Sulehâ gibi eserleri bulunmaktadır.³

Gelibolulu Mustafa 'Âlî ihtiva ettiği hurafeler sebebiyle Kâtip Çelebi tarafından şiddetle eleştirilen Mirâtü'l Avâlim isimli eserinde dünyanın ve mahlûkatın yaradılışına ait bilgileri toplamıştır.⁴ Bu çalışmada Mirâtü'l Avâlim'in telif sebebi, konusu ve kaynakları incelendikten sonra esere ait Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde Hacımahmutefendi 4396 arşiv numarasıyla kayıtlı nüshası, Milli Kütüphane Yazma Eser koleksiyonunda 06 Mil Yz B 389 arşiv numarası ile kayıtlı nüsha ile eserin matbu nüshası karşılaştırılmak suretiyle bir ortak metin oluşturulması amaçlanmıştır. İzlenen yol aşağıda maddeler halinde belirtilmiştir.

1. Üç nüsha arasındaki farklılıklar dipnotlarda gösterilmiştir. Transkripsiyon uygulanırken uzatmalar için (^), ayın (ع) harfi için (‘), hemze için (’), kaf (ق) ve gayn (غ) harflerinden sonraki uzatmalar için ise (̣) işareti kullanılmıştır.

2. Metinde müelliften kaynaklanan kelime veya tarih boşluklarına (...) şeklinde işaret edilmiştir.

3. İfadedeki bozukluğu gidermek için yer yer metne tarafımızdan ilave edilen hece veya kelimeler de yine köşeli parantez (< >) içine alınmıştır.

4. Nice/niçe örneğindeki gibi çok bilindik bazı kelimelerde ise uygun görülen bir imlada ortaklık sağlanması yoluna gidilmiştir.

5. Metinde geçen âyetlerin ve bazı Arapça ibarelerin yazımında Arap harfleri kullanılmış ve dipnotlarda bu âyetlerin ve ibarelerin Türkçe anlamlarına yer verilmiştir.

6. Karşılaştırma nüshalarında (M ve H) kullanılmış olan ibareler ana nüsha (AN) ile farklıysa bu durum dipnotta gösterilmişken herhangi bir

³ Mehmed Şeker, “Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Eserlerinin Yeni Bir Tasnifi ve Mevâ'idü'n-Nefâis fi Kavâ'idü'l-Mecâlis Adlı Eseri”, İslam Medeniyeti, IV(2), 1979, 81.

⁴ Bekir Kütükoğlu, “Âlî Mustafa Efendi”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.2, 1989, s.415.

farklılık söz konusu olmadığı durumda ana nüsha ile aynı ibarenin kullanıldığı nüshada geçen ibare dipnotta ayrıca gösterilmemiştir.

a) Eserin Telif Sebebi ve Konusu:

Mirâtü'l Avâlim Gelibolulu Mustafa 'Âlî tarafından 995/1587 yılında Sultan III. Murad'ın musâhipliğinin yanı sıra Rumeli Beylerbeyliği ve Sadrazamlık gibi önemli görevlerde bulunmuş olan Sokullu Mehmet Paşa'ya ithafen yazılmıştır.⁵ Gelibolulu Mustafa 'Âlî Mirâtü'l Avâlim'de söz konusu eseri neden kaleme aldığını şu şekilde izah etmiş; "*müşârinileyh destûr-i muhterem pür server-i muhteşem dâimâ ilm-i tevârîhe rağbet buyurmaları mukarrer lakin Hazret-i Âdemden evvel yaratılan mükevvenât ol kitâblarda beyân olunmayıp farzen yeniden tasnîf olursa ol hazretin tab'-i şerîfleri tamâm mâ'il olmak ve hem okundukça kendülere bir gûna dâniş ve ma'rifet hâsıl olub işitdikleri tahkîkâta vukûf bulunmaları bu hakîr 'Âlî şehîr bu bâbda sâ'id-i himmeti teşmîr eyledim.*" ve eserinin adını da *Mirâtü'l Avâlim* koyduğunu belirtmiştir.⁶

Mirâtü'l Avâlim'in üzerinde önemle durduğu konuların başında dünyanın ömrünün kaç yıl olduğu meselesi gelmektedir. Bunda ise eserin yazıldığı dönem etkili olmuştur. Zira Hazret-i Muhammed (s.a.v.)'e ait olduğu rivayet edilen hadislerde dünyanın ömrünün yedi bin yıl olduğu şeklinde bilgiler yer almıştır. Eserin yazıldığı 995/1587 yılına gelindiğinde ise, yedinci bin yılın dolmasına beş yıl kadar bir süre kalmıştır. Bu durum insanlar arasında kıyametle ilgili korku ve endişelerin yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

Gelibolulu Mustafa 'Âlî bu eserinde Süyûtî Mevlâna Celâleddîn'in (ö. 911/1505) ve Mevlâna Ebussuud Efendi'nin (ö. 982/1574) konuyla ilgili yazdıkları risalelere göre dünyanın ömrünün yedi bin yıldan fazla olduğunu,

⁵ Gelibolulu Mustafa 'Âlî, Mirâtü'l Avâlim, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 389, 2/a.

⁶ Gelibolulu Mustafa 'Âlî, Mirâtü'l Avâlim, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 389, 2/b-3/a.

Lokmacı

ancak gerçekte bu süreyi kimsenin bilemeyeceği yönündeki görüşlerini aktardıktan sonra⁷ henüz kıyamet alametlerinin tamamen ortaya çıkmamış olmasını⁸ ileri sürerek Osmanlı toplumunda ve üst düzey yöneticiler arasında yakın zamanda kıyametin kopacağı yönündeki korkuların yersiz olduğunu ortaya koymak amacıyla Mirâtü'l Avâlim'i telif etmiş olabilir.

İki fasıldan oluşan eserin birinci faslında Nûr-i Muhammedi'nin yaratılmasından Hazret-i Âdem'in yaratılmasına kadar vâki olan varlıklara yer verilmiştir. Bu bölümde yedi felekte yaratılan Zühal, Müşteri, Merih, Şems, Zöhre, Utarit ve Kamer isimli yıldızlardan, bu yıldızlarda yaşayan varlıkların şekillerinden ve yıldızların ömürlerinden kısaca bahsedilmiştir. Eserin ikinci faslında ise Hazret-i Âdem'in yaratılmasından sonra vukû bulan olaylar ve mevcut varlıklar hakkında yüzyıllar boyunca yazıla gelmiş olan tarih kitaplarındaki bilgiler okuyucuya aktarılmıştır. Ayrıca bu bölümde dünyanın ömrü ile ilgili tartışmalara, hadis rivayetleri örnek gösterilerek yer verilmiştir.⁹

b) Eserin Kaynakları

Mustafa 'Âlî eserini hazırlarken sahabeden Kâ'bü'l Ahbâr (ö. 32/652-653), Enes b. Malik (ö. 93/711-12) ve Abdullah bin Abbas (ö. 68/687-88) ve İbn Vehb'in (ö. 197/813) rivayetlerinin yanı sıra Mevlânâ Muhammed Cerîr Taberi'nin Târîhu'l-Ümem ve'l Mülûk¹⁰ isimli eserinden, Behcetü't Tevârih'den¹¹, Süyûtî Mevlâna Celâleddîn'den, Mevlana Ebussuud Efendi'nin dünyanın ömrü ile ilgili yazmış olduğu adını bilmediğimiz bir risaleden ve Muhyiddin İbnü'l-Arâbî'nin Fütûhâtü'l Mekiyye isimli eserinin

⁷ Gelibolulu Mustafa 'Âlî, Mirâtü'l Avâlim, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 389, 11/b-12/a.

⁸ Gelibolulu Mustafa 'Âlî, Mirâtü'l Avâlim, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 389, 12/b-13/a.

⁹ Gelibolulu Mustafa 'Âlî, Mirâtü'l Avâlim, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 389, 2/b-4/a-4/b.

¹⁰ Detaylı bilgi için: Mustafa Fayda, "Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk", TDV İslam Ansiklopedisi, C: 40, 2011, s. 92-94.

¹¹ Detaylı bilgi için: Ayla Demiroğlu, "Behcetü't-Tevârih", TDV İslam Ansiklopedisi, C:5, 1992, s.349-350.

Lokmacı

dokuzuncu babından faydalanmıştır.¹² Bu kaynaklar arasında Kâ‘bü’l Ahbâr (ö. 32/652-653), Abdullah bin Abbas (ö. 68/687-88) ve ibn Vehb (ö. 197/813) isrâiliyata¹³ ait bilgilerin İslam literatürüne girmesinde önemli rol oynamalarıyla tanınmaktadırlar.¹⁴ Eserin bir diğer kaynağı Hatîb et-Tebrîzî Ferrâ el-Begavî’nin Mesâbîhu’s-Sünne isimli eserinde sahih ve hasen diye ikiye ayırdığı hadisleri yeniden düzenleyip ilâvelerde bulunmuş olduğu Mişkâtü’l Mesâbîh isimli eserdir.¹⁵

c) **Esere Ait Tespit Edilebilen Nüshalar:**

1. Bağdatlı Vehbi 2085: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesinde kayıtlıdır. Nüsha 6 varaktan oluşmaktadır ve her sayfasında 44 satır mevcuttur. Nüshanın istinsah tarihi ve müstensihinin kim olduğu hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

Başlık: Risâle-i Mirâtü’l Avâlim

Başlangıcı: Sipâs-ı bisyâr ol sâni‘-i Kird-gâr hâlık-ı perverdigâr cenâb-ı şerîfine ki

Sonu: fî akvâlü’l ‘acem ve’l ‘arap fusûlünde böyle beyân olunmuştur. Allahü’l-hamd bu risâle tahrîri gâyetin buldu.

2. Esad Efendi 1826: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesinde kayıtlıdır. Nüsha, mecmu’atü’r-resâil içinde yer almaktadır. Mirâtü’l Avâlim risalenin 161/b-174/a varakları arasında bulunmaktadır. Nüshanın her sayfasında 19 satır mevcuttur ve istinsah tarihi ve müstensihinin kim olduğu hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

¹² Gelibolulu Mustafa ‘Âlî, Mirâtü’l Avâlim, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 389,3/a-6/a-11/b-12/a-13/b; Kısaca el-Fütûhât olarak da anılan eserin tam adı el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye fî Ma‘rifeti’l-Esrâri’l-Mâlikiyye ve’l-Mülkiyye’dir. Eser müellifin sıfır adını verdiği otuz yedi kitaptan oluşmaktadır. Bkz. Mahmut Erol Kılıç, “El-Fütûhâtü’l-Mekkiyye”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 13, 1999, s.252.

¹³ İsrâiliyat: Yahudilik ve Hristiyanlık’tan İslam kaynaklarına geçtiği kabul edilen bilgiler için kullanılan terim.

¹⁴ M. Yaşar Kandemir, “Kâ‘bü’l Ahbâr”, TDV İslam Ansiklopedisi, C:24, 2001, s.3; Hüseyin Akyüzoğlu, “Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın Tefsirde İsrâiliyât Rivayetlerine Yaklaşımı”, Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 20, S: 65 (Kış 2016), s.297.

¹⁵ İbrahim Hatipoğlu, “Mesâbîhu’s-Sünne”, TDV İslam Ansiklopedisi, C:29, 2004, s.259.

Lokmacı

Başlık: Silik olduğu için okunmuyor

Başlangıcı: Sipâs-ı bisyâr ol sâni'-i Kird-gâr hâlık-ı perverdigâr

Sonu: ricâ olunan fâtiha-i şerîfi musannif rûhundan dirîg kılmaya.

3. Esad Efendi 2338: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesinde kayıtlıdır. Nüsha farklı eserlerin birleştirilmesiyle oluşturulmuş, 34 varaklık bir risalenin 22/b varağında itibaren yer almaktadır. Risalede Mirâtü'l Avâlim'e 12 varak ayrılmıştır. Nüshanın her bir sayfasında 23 satır vardır. Nüsha hicri 995 senesinde istinsah olunmuştur.

Başlık: Başlığa yer verilmemiş ancak risalenin 1/a varağında Mirâtü'l Avâlim diye geçmektedir.

Başlangıcı: Sipâs-ı bisyâr ol sâni'-i Kird-gâr hâlık-ı perverdigâr cenâb-ı şerîfine ki

Sonu: ricâ olunan fâtiha-i şerîfi musannif rûhundan dirîg kılmaya.

4. Hacı Mahmud Efendi 4973: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesinde kayıtlıdır. Nüsha farklı eserlerin birleştirilmesiyle oluşturulmuş, 21 varaklık bir risaledir. Risalenin 16/b varağına kadar olan kısmı Mirâtü'l Avâlim'e aittir. Nüshanın her sayfasında 15 satır mevcuttur ve istinsah tarihi ve müstensihinin kim olduğuna ait bilgi bulunmamaktadır.

Başlık: Risâle-i Mirâtü'l Avâlim Ali Efendi Rahmetullah ed-defterî

Başlangıcı: Sipâs-ı bisyâr ol sâni'-i Kird-gâr hâlık-ı perverdigâr cenâb-ı şerîfine ki

Sonu: ricâ olunan fâtiha-i şerîfi musannif rûhundan dirîg kılmaya.

5. Hacı Mahmud Efendi 5015: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesinde kayıtlıdır. Nüsha mecmu'atü'r-resâil olarak ciltlenmiştir. Risalenin 12/b varağına kadar olan kısmı Mirâtü'l Avâlim'e ayrılmıştır. Nüshanın her sayfasında 21 satır vardır ve müstensihi Derviş Mehmed bin Ebubekir'dir. Bununla birlikte nüshanın istinsah tarihi kaydedilmemiştir.

Başlık: Hazâ Kitâb-ı Mirâtü'l Avâlim. Min Telif-i 'Âlî Efendi Rahmetullah Te'âlâ

Lokmacı

Başlangıcı: Sipâs-ı bisyâr ol sâni'-i Kird-gâr hâlık-ı perverdigâr cenâb-ı şerîfine ki

Sonu: ricâ olunan fâtiha-i şerîfi musannif rûhundan dirîg kılmaya.

6. Mehmed Zeki Pakalın 55: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesinde kayıtlıdır. Nüsha mecmu'atü'r-resâil olarak ciltlenmiştir. Risalenin 226/b ve 237 varaklarına kadar olan kısmı Mirâtü'l Avâlim'e ayrılmıştır. Satır sayısı sayfalara göre farklılık göstermektedir. Nüshanın müstensihi Elhâc Hüseyin ve istinsah tarihi ise 1175/1761-62 yılıdır.

Başlık: Risâle-i Mirâtü'l Avâlim Ali el- Merhûm

Başlangıcı: Sipâs-ı bisyâr ol sâni'-i Kird-gâr hâlık-ı perverdigâr cenâb-ı şerîfine ki

Sonu: ricâ olunan fâtiha-i şerîfi musannif rûhundan ve bu mahalle tahrîr eden Elhâc Hüseyin'den du'â-yı hayr dirîg kılmaya.

7. Mehmed Zeki Pakalın 78: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesinde kayıtlıdır. Nüsha mecmu'atü'r-resâil olarak ciltlenmiştir ve mecmu'atü'r-resâilin 15/b-26/b varakları arasındaki kısmı Mirâtü'l Avâlim'e ayrılmıştır. Nüshanın her sayfasında 23 satır mevcut olmakla birlikte müstensihi ve istinsah tarihi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

Başlık: Risâle-i Mirâtü'l Avâlim

Başlangıcı: Sipâs-ı bisyâr ol sâni'-i kârdân ve hâlık-ı yezdân cenâb

Sonu: kırâatinde ricâ olunan fâtiha-i şerîfi musannif rûhundan dirîg kılmaya ve semt-i ihmâle mesâg bulmaya

8. Reşid Efendi 1146: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesinde kayıtlıdır. Nüsha mecmu'atü'r-resâil olarak ciltlenmiştir ve Mirâtü'l Avâlim mecmu'atü'r-resâilin 80/b-101/b varakları arasında yer almaktadır. Nüshanın her sayfasında 15 satır mevcut olmakla birlikte müstensihi ve istinsah tarihi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

Başlık: Başlığa yer verilmemiştir.

Başlangıcı: Sipâs-ı bisyâr ol sâni'-i Kird-gâr hâlık-ı perverdigâr

Lokmacı

Sonu: kırâatinde ricâ olunan fâtiha-i şerîfi musannif rûhundan dirîg kılmaya.

9. 06 Hk 4328-2: Ankara Milli Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonunda kayıtlıdır. Nüsha mecmu'atü'r-resâil olarak ciltlenmiştir ve Mirâtü'l Avâlim mecmu'atü'r-resâilin 14/b-31/a varakları arasında yer almaktadır. Nüshanın her sayfasında 17 satır mevcut olmakla birlikte müstensihî ve istinsah tarihi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

Başlık: Târih-i Mirâtü'l Avâlim Min Telîf-i 'Âlî Efendi

Başlangıcı: Sipâs-ı bisyâr ol sâni'-i Kird-gâr hâlık-ı perverdigâr cenâb-ı şerîfine ki

Sonu: olunan fâtiha-i şerîfi musannif rûhundan dirîg kılmaya

10. 06 Mil Yz A 3078-2: Ankara Milli Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonunda kayıtlıdır. Nüsha mecmu'atü'r-resâil olarak ciltlenmiştir ve Mirâtü'l Avâlim mecmu'atü'r-resâilin 75/b-91/b varakları arasında yer almaktadır. Nüshanın her sayfasında 17 satır mevcut olmakla birlikte müstensihî ve istinsah tarihi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

Başlık: Başlığa yer verilmemiştir.

Başlangıcı: Sipâs-ı bisyâr ol sâni'-i Kird-gâr hâlık-ı perverdigâr

Sonu: olunan fâtiha-i şerîfi musannif rûhundan dirîg kılmaya

11. 06 Mil Yz A 3554-8: Ankara Milli Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonunda kayıtlıdır. Nüsha mecmu'atü'r-resâil olarak ciltlenmiştir. Mirâtü'l Avâlim mecmu'atü'r-resâilin 56/b-63/b varakları arasında yer almaktadır. Nüshanın her sayfada 31 satır mevcut olmakla birlikte müstensihî ve istinsah tarihi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

Başlık: Mirâtü'l Avâlim Ali Merhûm

Başlangıcı: Sipâs-ı bisyâr ol sâni'-i Kird-gâr hâlık-ı perverdigâr cenâb-ı şerîfine ki on sekiz bin âlemi ve hezerân

Sonu: Hakkın kudret ve intihâsını zikr olan mükevvenâtdan idrâk eyleye du'a ve i'tikâdında şekk ü rîb etmeye.

Lokmacı

12. 06 Mil Yz A 4274-5: Ankara Milli Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonunda kayıtlıdır. Nüsha mecmu'atü'r-resâil olarak ciltlenmiştir. Mirâtü'l Avâlim mecmu'atü'r-resâilin 81/b-94/a varakları arasında yer almaktadır. Nüshanın her sayfada 21 satır mevcuttur. Nüshanın müstensihisi Mehmed bin Celil, istinsah tarihi ise 1065/1654-55 senesidir.

Başlık: Tevârîh-i Mirâtü'l Alem 'Âlî Efendi

Başlangıcı: Sipâs-ı bisyâr ol sâni'-i Kird-gâr hâlık-ı perverdigâr

Sonu: eyleye du'a ve i'tikâdında şekk ü rîb olmayub mühmel yakîn ve itminân ile bu âsârı tasdik kıla ve hitâm.

13. 06 Mil Yz A 6156-2: Ankara Milli Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonunda kayıtlıdır. Nüsha mecmu'atü'r-resâil olarak ciltlenmiştir. Mirâtü'l Avâlim mecmu'atü'r-resâilin 7/b-13/b varakları arasında yer almaktadır. Nüshanın her sayfasında 25 satır mevcut olmakla birlikte müstensihisi ve istinsah tarihi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

Başlık: Mirâtü'l Avâlim

Başlangıcı: Sipâs-ı bisyâr ol sâni'-i Kird-gâr hâlık-ı perverdigâr cenâb-ı şerîfine ki on sekiz bin âlemi ve hezerân

Sonu: dahi Subhâne ve Te'âlâ âlemi ahad günü halk edip Hazret-i Âdem Aleyhisselâma nefh-i rûh cum'a gününün sâ'at-i sâdisinde vâki'olmuştur.

14. 06 Mil Yz B 431-3: Ankara Milli Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonunda kayıtlıdır. Nüsha mecmu'atü'r-resâil olarak ciltlenmiştir. Mirâtü'l Avâlim mecmu'atü'r-resâilin 15/a-20/a varakları arasında yer almaktadır. Nüshanın her sayfasında 25 satır mevcut olmakla birlikte müstensihisi ve istinsah tarihi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

Başlık: Başlık bulunmamaktadır. Ancak daha sonra kurşun kalemle Risale-i Mirâtü'l Avâlim ibaresi yazılmış.

Başlangıcı: Sipâs-ı bisyâr ol sâni'-i Kird-gâr hâlık-ı perverdigâr cenâb-ı şerîfine ki on sekiz bin 'âlemi ve hezerân-ı hezâr mahlûkât ve benî âdemi yokdan var eyledi

Lokmacı

Sonu: ricâ olunan fâtiha-i şerîfi musannif rûhundan dirîg kılmaya.

15. 22 Sel 525: Edirne Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesinde kayıtlıdır. Nüsha 18 varaktan oluşmaktadır. Her sayfada 21 satır mevcuttur. Nüsha 1199 tarihinde istinsah edilmiştir. İstinsah yeri Edirne'dir, ancak müstensihinin kim olduğu kaydedilmemiştir.

Başlık: Mirâtü'l Avâlim

Başlangıcı: Sipâs-ı bisyâr ol sâni'-i Kird-gâr hâlık

Sonu: ricâ olunan fâtiha-i şerîfi musannif ruhundan ve kâtib ruhundan dirîg kılmaya

16. 43 Va 2405: Kütahya Vâhidpaşa İl Halk Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. Nüsha mecmu'atü'r-resâil olarak ciltlenmiştir. Mirâtü'l Avâlim mecmu'atü'r-resâilin ilk 23/b varacağına kadar olan kısımda yer almaktadır. Nüshanın sayfalarındaki satır sayısı farklılık arz etmektedir. Nüsha 1154/1741-42 yılında istinsah edilmiştir, ancak müstensihi kaydedilmemiştir.

Başlangıcı: Sipâs-ı bisyâr ol sâni'-i Kird-gâr hâlık

Sonu: ve bu asârı tasdik kıla ve ihtitâm-ı kırâatte kâtib-i risâle ve muharrir-i makale Mehmed günahkâra dahi sevâb-ı fâtiha-i şerîfeden hisse-i hüsnîyeyi dirîg etmeyeler.

d) Eserin Bu Çalışmada Kullanılan Nüshaları:

Yazma Eserler Kurumu katalogunda yapılan tarama neticesinde yurt içi ve yurt dışındaki kütüphanelerde Mirâtü'l Avâlim'e ait birçok el yazması nüsha tespit edilebilmiştir. Yazma eserlerinin yanında, 7 Mayıs 1870 (5 Safer 1287) tarihinde İstanbul'da yayınlanmış bir adet matbu nüshası da bulunmaktadır. Bu çalışmada esere ait, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde Hacımahmutefendi 4396 arşiv numarasıyla kayıtlı el yazması, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonunda bulunan 06 Mil Yz B 389 arşiv numaralı el yazması nüshası ve matbu nüsha kullanılmıştır.

Lokmacı

1. 06 Mil Yz B 389: Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonunda bulunan 06 Mil Yz B 389 arşiv numaralı nüsha 14 varaktan oluşmaktadır ve ilk ve son sayfalar haricinde her varakta 21 satır bulunmaktadır. Nüshanın istinsah tarihi ve müstensihi bilinmemekle beraber Perşembe günü öğle vaktinde tamamlandığı risalenin son satırında kaydedilmiştir. Bu çalışmada 06 Mil Yz B 389 arşiv numaralı nüsha ana nüsha olarak kullanılmış ve dipnotlarda “AN” ile gösterilmiştir.

Başlangıcı: Sipâs-ı bisyâr ol sâni‘-i Kird-gâr hâlık-ı perverdigâr cenâb-ı şerîfine ki...

Sonu: temmetü’l risâle fî yevm pencşenbeh fî vakti’z-zuhr.

2. Hacı Mahmut Efendi 4396: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde Hacı Mahmut Efendi 4396 arşiv numarasıyla kayıtlı el yazması 25 varaktan oluşmaktadır ve her sayfasında 17 satır vardır. Nüshanın istinsah tarihi ve müstensihi bilinmemektedir. Bu çalışmada dipnotlarda “H” ile gösterilmiştir.

Başlık: Mirâtü’l Avâlim

Başlangıcı: Sipâs-ı bisyâr ol sâni‘-i Kird-gâr hâlık-ı perverdigâr

Sonu: derûn-i dilden vahdâniyyet-i Hak Te‘âlâ ve Risâlet-i Muhammed Mustafa Sallallahu Te‘âlâ Aleyhi ve Selleme şehâdet etmişken rûz-i cezâda gadâb ve ikâb ve nâr-ı cehennemden halâs olub mahrem-dâr-ı el-emân-ı cinân olsam. İnâyet-i Rabbü’l Alemîn Hazretleri’nden ba‘îdimdir.

3. Matbu Nüsha: Eserin matbu nüshası 7 Mayıs 1870 tarihinde basılmıştır ve 40 sayfadan oluşmaktadır. 06 Mil Yz B 389 arşiv numaralı nüshanın “2 a ve b” varaklarında yer alan, Sokullu Mehmet Paşa’yla ilgili kısımlar ve “14/b” varağında bulunan müellifin okuyucularından dua istediği kısma matbu nüshada yer verilmemiştir. Dipnotlarda matbu nüsha “M” ile gösterilmiştir.

Lokmacı

Başlangıcı: Sipâs-ı bisyâr ol sâni‘-i Kird-gâr hâlık-ı perverdigâr
cenâb-ı şerîfine ki...

Sonu: kitâbü’l müntehib fi akvâli’l ‘acem ve’l ‘arap fusûlünde böyle
olmuştur.

Sonuç

Dünyanın ve mahlûkatın yaratılmasıyla ilgili birçok hurafeyi içeren Mirâtü'l Avâlim, yazıldığı dönemde, özellikle kalburüstü sınıfta yaygın olan inanışlar hakkında önemli ipuçları vermektedir. Özellikle Gelibolulu Mustafa 'Âlî gibi Osmanlının İbn-i Haldun'u olarak kabul edilen bir aydının böyle bir eseri telif etmesi, dönemin Osmanlı içtimai hayatında hurafelerin ne kadar yaygın olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Mirâtü'l Avâlim daha önce bahsetmiş olduğumuz gibi ihtiva ettiği hurafeler sebebiyle on yedinci yüzyılın en önemli münevverlerinden Kâtip Çelebi'nin şiddetli eleştirilerine maruz kalmış olsa da şu an tespit edebildiğimiz kadarıyla 19 nüshasının bulunmasından hareketle, onun çok okunan ve benimsenmiş bir eser olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Sultan III. Murad döneminde (1574-1595) üst düzey yöneticilerin meclislerindeki tartışma konuları hakkında bilgi edinmemizi sağlayan bu eser, Osmanlı Devleti'ni çöküşe götüren sürecin sebeplerinin sadece siyasi, askeri ve ekonomik olmadığını, toplumun ve özellikle Osmanlı aydın kesiminin içinde bulunduğu düşünce yapısının da devletin içine düştüğü gerilemeyi hızlandıran sebepler arasında olduğunu göstermektedir. Zira Mirâtü'l Avâlim Osmanlı toplumunda rivayetlerin günlük hayatta ne kadar etkili olduğunun delili niteliğindedir. Ayrıca Mirâtü'l Avâlim'deki bilgiler, İsrailiyatın Hazret-i Muhammed (s.a.v)'e atfedilen hadisler yoluyla İslam toplumu üzerindeki tesirini göstermesi bakımından önemlidir.

Kaynaklar

AFYONCU, E., (2000). “Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları I”, Belgeler, S. 24, 77-155.

AKYÜZOĞLU, H., (2016). “Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın Tefsirde İsrâiliyât Rivayetlerine Yaklaşımı”, Ekev Akademi Dergisi, S. 65, s.295-311.

ATSIZ. N., (1968) ‘Âlî Bibliyografyası, İstanbul.

AYDIN. A., (1993). *Gelibolulu Mustafa Âlî’nin Kühü’l Ahbârının IV. Rûknünün Kaynakları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

DEMİROĞLU. A., (1992). “Behcetü’-Tevârîh”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.5, s.349-350.

FAYDA. M., (2011). “Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 40, s.92-94.

GELİBOLULU M. A., *Mirâtü’l Avâlim*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 389.

HATIPOĞLU. İ., (2004). “Mesâbihu’s-Sünne”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.29, s.258-260.

KANDEMİR M. Y., (2001). “Kâ’bü’l Ahbâr”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.24, s.1-3.

KILIÇ M. E., (1999). “El-Fütühâtü’l Mekiyye”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 13, s.251-258.

KÜTÜKOĞLU. B., (1989), “Âlî Mustafa Efendi”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.2, s.414-416.

ŞEKER M., (1979). “*Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Eserlerinin Yeni Bir Tasnifi ve “Mevâidü'n-Nefâis fi Kavâ'idü'l Mecâlis” Adlı Eseri*”, İslam Medeniyeti, IV(2), s.81-90.

Mirâtü'l 'Avâlim'in Metin Kısmı

Bismillâhirrahmânirrahîm

[1/b] Sipâs-ı bisyâr ol sâni'-i Kird-gâr¹⁶ hâlık-ı perverdigâr cenâb-ı şerîfine ki on sekiz bin âlemi ve hezerân-ı hezâr mahlûkât ve benî âdemi yokdan var eyledi. Ve Hazret-i Âdem'den evvel her biri müretteb ve mükemmel ve envâ'-ı mahlûkâtıyla¹⁷ müzeyyen-i müzeyyel nice yüz bin âlemleri dahi bedîdâr eyledi. Zihî hâlık-ı avâlim gûnâgûn ve râzık-ı milel¹⁸ rûz-i efvân ve sâni'-i ümem mütehalifetü'ş-şiven ki âsârına hadd ve gâyet ve şevâhid-i kudret ve iktidârına intihâ ve gâyet bulunmadı¹⁹. Lâ-siyemmâ tal'at-ı nûr-i Ahmedî²⁰ ve hil'at-ı hilkat-ı nûr-i Muhammedî²¹ bervech takaddüm ve tahakkuk²² cümlesine şâhid ve küvâh-ı müşâhede olundu.

صلى الله تعالى و سلم عليه مادامت الشفاعة مبدولة له به

Ba'de zalik tevârîh ilminin ulemâsı ve kısas-ı ahbâr ve âsâr tarîkinin hukemâsı ki hilkat-ı âleme mütenevvi' hezâr [2/a] tahkîkât ve ibtidâ'-i ahirine müteferri'²³ ketb ü resâ'ilden nice te'lîfât zuhûra getirip aklen ve naklen şerh ü beyân ve feylesofân-ı benî âdeme evvel makûle-i esrâr-ı hafiyeyi i'lâm ve i'lân eylemişlerdir. Ve lakin ekseri ebu'l-beşer Hazret-i Âdem peygamber halk olunduğu²⁴ zamândan berüsini beyân edip hilkat-ı Âdem'den evvel âlem ne vechle²⁵ mevcûd idüğünü ve maksûd-i bizzât olan

¹⁶ kird-gâr AN; Kird-gâr ve H

¹⁷ mahlûkâtıyla AN; mahlûkât ile H

¹⁸ râzık-ı milel AN; râzık-ı melek H

¹⁹ gâyet bulunmadı AN; nihayet bulunmadı M, âsârına hadd ve gayet bulunmadı H

²⁰ tal'at-ı nûr-i Ahmedî AN; hil'at-ı nûr-i Ahmedî H

²¹ hil'at-ı hilkat-ı nûr-i Muhammedî AN; hilkat-ı nûr-i Muhammedî H

²² tahakkuk AN; tahkîk M

²³ ahirine müteferri' AN; âferinîşe müteferri' M, âferinîşe mütetebbi' H

²⁴ Hazret-i Âdem peygamber halk olunduğu AN; Hazret-i Âdem halk olunduğu M, Âdem Aleyhisselâm halk olunduğu H

²⁵ evvel âlem ne vechle AN; evvel ne vechle H

Lokmacı

insân yaradılınca envâ‘-ı mahlûkâtdan ve eşkâl-i timsâlden²⁶ ne gûna ümem-i muhtelifetü’s-sûr gelip gitdiğini muhassal Hazret-i Âdem’e gelince ömr-i dünyâ ne denlü hisâbla²⁷ hüveydâ idüğünü beyân eylemişlerdir²⁸.

Pes işbû sene hams ve tis’in ve tis’amie tarihinde sâhib-kırân-ı rûy-i zemîn fermân-rân-ı²⁹ cebâbire-i selâtîn-i zıllullah-ı fi’l-arzeyn halîfetullah-ı fi’l-âlemîn a’ni bihi Hazret-i Sultân Murad Hân ibn Selim Hân³⁰ asr-ı bâhiru’n-nasrında ki vüzerâ-i rûşen zamîr ve vükelâ-i sâhib-i tedbîrden hem sadr-ı vezâretle kâmrân ve hem Rumili Beğlerbeğliği gibi câh-ı encüm sipâh ile müşârileyh bi’l benân olan âsaf âsaf râ sâhib-i ekremü’l uzmâ efhamü’l vükelâ destûr-i sûtûde hısâl rûşen zamîr-i zekâ³¹ Hazret-i Muhammed Pâşâ ki sa’âdetlü pâdişâhın musâhib-i makbûli ve icrâ-i hak eylemede cüretle seyf-i meslûli³² sa’âdetle atlandıklarınca hem’nân-ı manzûri ve devletle teferrüce meyl etdiklerince hem-nişîn-i mesrûri ale-l-husûs sâhib-i kemâl [2/b] olanların mu’ayyen ve zahîri ve erbâb-ı ma’ârif nâmında olan füsahânın mürebbi ve dest-giridir³³. Ana binaen bu bende ki meddâhları bu gûna nazmla kendilere senâdadır. (Li-müellifihi)

Alâ ey pâdişâh-ı âlemin manzûr-i zî-şânı
Büyüktür istikâmet bâğının ser ü hirâmânı
Sadâkat nûrunu aynıyla tâ kim gördü
Alnındı seni manzûr edip gözden bir kaddi cümle a’yânı
Musâhiblik sanâ ey mâh-ı tal‘at gökden inmiştir
Nola şems gibi hem-tâbın olsa³⁴ zıll-ı yezdânî
Sen ol merd çerîsin her sözün bir seyf-i kâti‘dir

²⁶ eşkâl-i timsâlden AN; eşkâl-i temsîlâtdan H

²⁷ hisâbla AN; hisâba M, hisâb ile H

²⁸ eylemişlerdir AN; etmişlerdir H

²⁹ fermân-rân-ı AN; fermân-re’y-i H

³⁰ Sultân Murad Hân ibn Selim Hân AN; Sultân Murad bin Sultân Selim Hân H

³¹ sâhib-i ekremü’l ‘uzmâ efhamü’l vükelâ destûr-i sûtûde hısâl rûşen zamîr-i zekâ AN; sâhib-i ekremü’l ‘uzmâ destûr-i sûtûde hısâl rûşen-i zekâ H

³² icrâ-i hak eylemede cüretle seyf-i meslûli AN; icrâ-i hakla misâl-i seyf-i meslûli H

³³ mürebbi ve dest-giridir AN; mürebbi ve dest-girine âsitânından ayn tama‘ güşâdedir H

³⁴ hem-tâbın olsa AN; hem-yek olsa H

Kesilmez senin yanında pâdişâh dehrin erzâni

Felâcerem müşârünileyh destûr-i muhterem pür server-i muhteşem dâimâ ilm-i tevârîhe râğbet buyurmaları³⁵ mukarrer lakin Hazret-i Âdemden evvel yaratılan³⁶ mükevvenât ol kitâblarda beyân olunmayıp farzen yeniden tasnîf olursa ol hazretin tab‘-i şerîfleri tamâm mâ‘il olmak³⁷ ve hem okudukça kendülere bir gûna dâniş ve ma‘rifet hâsıl olub işitdikleri tahkîkâta vukûf bulunmaları bu hakîr³⁸ ‘Âlî şehîr bu bâbda sâ‘id-i himmeti teşmîr eyledim. Bu mazmûnunda³⁹ iki fasıl ile mü‘eddi bir risâle tahrîr eyledim. Yani fasl-ı evvelde hilkat-ı nûr-i Muhammedî’den Hazret-i Âdem yaradıldığı zamâna⁴⁰ gelince vâki‘ olan mevcûdâtı rivâyet-i essahh ile tastîr eyledim. Ve fasl-ı sâinde Hazret-i Âdem Sallallahu Aleyhi ve Sellem hilkat-ı münîfesinden⁴¹ sonra mütehakkık olan mümekkinât ve mükevvenâtı ve beyyînü’l enbiyâ⁴² karnen ba‘de karnin[3/a] zabt olunagelen tevârîh-i muhtelifetü’r-rivâyât ve esahh ibârâtıyla takrîr eyledim⁴³ ve bu risâleye Mirâtü’l ‘Avâlim lafzını namzed eyledim⁴⁴.

³⁵ destûr-i muhterem per server-i muhteşem dâimâ ilm-i tevârîhe râğbet buyurmaları AN; destûr-i muhterem dâimâ ilm-i tevârîhe râğbet ve geceler meclis-i şerîflerin nevâdir-i hikâyat ve âsâr-ı acâyib-i garâyib kıyas-ı ahbâr okuyup va‘z u ahbar ibret buyurmaları H

³⁶ a‘ni bihi Hazret-i Sultân Murad Han ibn Selim Han ‘asr-ı bâhiru’n-nasrında ki...AN; a‘ni bihi Hazret-i Sultân Murad Han ibn Selim Han ‘asr-ı bâhiru’n-nasrında ki ekâbirin mecâlis ve mahâfilinde ‘ilm-i tevârîhe râğbet ve nevâdir-i hikâyât ve âsâr ve ‘acâ‘ib ve garâ‘ib kıyas ve ahbâr olarak ahz-ı ‘ibret alınıp şeb-i yeldâlarda ve ehl-i dilleriyle vâki‘ mecâlis-i ‘ulyâlarda hatları mukarrer olmakla Hazret-i Âdemden evvel yaratılan M

³⁷ tab‘-i şerîfleri tamâm mâ‘il olmak AN; tab‘-i şerîfleri mâ‘il olmak H

³⁸ okudukça kendülere bir gûna dâniş ve ma‘rifet hâsıl olub işitdikleri tahkîkâta vukûf bulunmaları bu hakîr AN; okudukça kendülere bir gûna dâniş ve ma‘rifet hâsıl olub işitdikleri tahkîkâta vukûf bulunmaları bulunmaları muhakkak bilindiği ecilden bu hakîr M, okudukça kendülere bir gûna dâniş bulmak mukarrer bilinmekle bu hakîr H

³⁹ eyledim. Bu mazmûnunda AN; eyledim ve bu mazmûnu H

⁴⁰ nûr-i Muhammedî’den Hazret-i Âdem yaradıldığı zamâna AN; nûr-i Muhammedî’den Aleyhissalatu vesselâm Âdem Aleyhisselâm yaratıldığı zamâna H

⁴¹ Hazret-i Âdem Sallallahu ‘Aleyhi ve Sellem hilkat-ı münîfesinden AN; Hazret-i Âdem Aleyhissalatu Vesselam hilkat-ı münîfesinden M, Hazret-i Âdem hilkat-ı münîfesinden H

⁴² beyyînü’l enbiyân; beyn-i enbiyâm

⁴³ takrîr eyledim AN; tasvîr eyledim M

⁴⁴ namzed eyledim AN; nâm-ı dilpezîr eyledim M, H

(رب اشرح لی صدری ویسر لی امری الایة)^{45 46}

İmdi fasl-ı evvel ki hilkat-i Âdem'den mukaddim olan mevcûdât ahvâlini rakamdır. Hafî olmaya ki silkü'z-zevâhir fi 'ilmü'l evâ'il ve'l-evâhir nâm kasîde-i manzûme şerhinde⁴⁷ sertâc-ı ashâb-ı kibâr Hazreti Kâ'bü'l-Ahbâr⁴⁸ radiyallahu 'anh şöyle rivâyet eylerler⁴⁹ ki bir gün emîrû'l mü'minin süls-i hülefâ-i râşidîn Zinnureyn-i dîn-i iştihâr rûşen beyân⁵⁰ Hazret-i Osman bin Affân radiyallahu te'âlâ anh zamân-ı hilâfetinde beni meclisine da'vet eyledi ve gördüğün işitdiğin nevâdir-i garâyibden⁵¹ ve dünyâ-yı fânînin umûruna müte'allik hikâyât ve acâyibden⁵² ba'zı nesne beyân eyle ki istimâ'ından ibret beyyin kendimizi müstes'id bulalım diye buyurdu⁵³.

Pes bu hakîrin dehen-i münîrinde⁵⁴ devâi'-i hâlık-i kadîr olan ulûm-ı hakâyıktan bu kıssa-i garîbe-i dilpezîr mânend-i cevâhir-i bî nazîr silk-i ta'bîr ve takrîrle müstenîr kılındı ki bir zamânda yani sâbık-ı a'sâr⁵⁵ ve avânda bir kitâba mâlik olmuşum ki içinde ekser mâ-halak-Allah beyân olunmuş idi. Ve hilkat-ı Hazret-i Âdem'e⁵⁶ gelince ne denlü milel ve ümem ve mahlûkât-ı muhtelifü'ş-şiven gelip gitdiği mücmelen kitâb kılınmış idi.

⁴⁵ M (رب اشرح لی صدری ویسر لی امری و احلل عقدة من لسانی یفقہو قولی)

⁴⁶ Kurân-ı Kerim: 20/25-28 (Ey rabbim Göğsümü aç, genişlet İşimi kolaylaştır Dilimde bulunan düğümü çöz de, anlasınlar beni)

⁴⁷ rakamdır. Hafî olmaya ki silkü'z-zevâhir fi 'ilmü'l evâ'il ve'l-evâhir nâm kasîde-i manzûme şerhinde AN; Hafî olmaya ki manzûme şerhinde M, rakam eder. silkü'z-zevâhir fi 'ilmü'l evâ'il ve'l-evâhir nâm kasîde-i manzûme şerhinde H

⁴⁸ sertâc-ı ashâb-ı kibâr Hazreti Kâ'bü'l-Ahbâr AN; sertâc-ı ashâb-ı kirâm ya'ni Hazreti Kâ'bü'l-Ahbâr H

⁴⁹ eylerler AN; ederler M, eyler H

⁵⁰ Zinnureyn-i dîn-i iştihâr rûşen beyân AN; Zinnureyn-i iştihâr rûşen beyân M, Zinnureyn-i iştihâr rûşen H

⁵¹ işitdiğin nevâdir-i garâyibden AN; işitdiğin hikâyât ve 'acâyibden M

⁵² müte'allik hikâyât ve 'acâyibden AN; müte'allik nevâdir ve garâyibden M

⁵³ ibret beyyin kendimizi müstes'id bulalım diye buyurdu AN; 'ibret beyyin olalım ve fevâ'idinin nush ü bendi sa'âdetiyle kendimizi müstes'id bulalım diye buyurdu M, H

⁵⁴ dehen-i münîrinde AN; hatır-ı münîrinde H

⁵⁵ sâbık-ı a'sâr AN; sâbık-ı a'sârda M

⁵⁶ Hazret-i Âdem'e AN; Hazret-i Âdem Aleyhisselâma H

Lokmacı

Bu minvâl üzere ki Hazret-i Hüdâ Celle Şâne ve Alâ⁵⁷ ol dem ki Âdem Aleyhisselâmı cennetden çıkardı. Ve kendinin sebab-i hilkatini ve kendinden evvel halk olunan ümem-i mâziyenin [3/b] vefret ve kesretini kezalik nûr-i Muhammedî'nin bir âk ve berrâk ve şeffâf basît ale'l itlâk ve gevher-i tâbdâr yaratıldığını⁵⁸ ve ol lü'lü' şehvârdan semavât-ı seb' arzeyn seb'a halk etdiğini ve yine her bir felekte bir kevkeb-i bidâr ve yedi kât zemînin dahi her birinde ol kevkeb mukâbili⁵⁹ bir âlem-i tâbdâr ve mükevvenât-ı bi'l-asâr vücûda getirdiğini bir bir beyân buyurmuştu⁶⁰.

Felâcerem ümem-i güzeşte ahabârı bu tarikle mazbûtü'r-rakam kalem kılınmış idi. Yani ki Hazret-i Bârî Celle Şâne bu vechle haber vermişdi ki evvelâ yedinci felekte Zühal nâm bir kevkeb yaratdım. Ol kevkeb ismine⁶¹ levn hilkatinden deveye benzer mahlûkla⁶² bir âlem dahi halk etdim ve bu cümleye⁶³ on bin yıl zamân takdîr eyledim. Andan sonra haşr ü neşr<leri> ve huld ü cehîmleri vukû' bulacağımı kendülere malûm kıldım⁶⁴.

Pes ol mahlûkât karn karn geldiler gitdiler⁶⁵ ecelleri yetdikce tebdîl-i mekân etdiler. Mü'minleri benim ferdâniyyetimi bilip bana ibâdet eylediler ve âsîleri kevkeb-i zuhale tapıp ihtiyâr-ı ma'siyet eyledi⁶⁶. Bi'l-ahare nizâm ü a'sârları battâl ve denizleri ve nehirleri kuruyup kıyâm sâ'atleri tahkîk

⁵⁷ Hazret-i Hüdâ Celle Şâne ve 'Alâ AN; Hazret-i Bârî Azze ve Celle 'Azîm Şâne ve Alâ M, Hazret-i Bârî Te'âlâ Celle Şâne H

⁵⁸ vefret ve kesretini kezalik nûr-i Muhammedînin bir âk ve berrâk ve şeffâf basît 'ale'l itlâk ve gevher-i tâbdâr yaratıldığını AN; vefret ve kesretini kezalik nûr-i Muhammedînin cümleden takaddümünü ve şerefiyyetini ba'dehu ol nurdan bir âk ve berrâk ve şeffâf basît 'ale'l itlâk gevher yaratıldığını M, vefret ve kesretin ve nûr-i Muhammedî Aleyhisselatu vesselâmın cümleden takaddümünü ve şerefiyyetini ba'dehu ol nurdan bir âk ve şeffâf basît ale'l itlâk ve gevher-i tâbdâr yaratıldığını H

⁵⁹ mukâbili AN; mukâbelesinde H

⁶⁰ beyân buyurmuştu AN; beyân ve ayâna getirmişti H

⁶¹ ismine AN; ismine mutâbık H

⁶² mahlûkla AN; Mahlûkl ile M

⁶³ ve bu cümleye AN; ve bu vechle cümle H

⁶⁴ kendülere malûm kıldım AN; kendülere bildirdim H

⁶⁵ Pes ol mahlûkât karn karn geldiler gitdiler AN; Pes ol mahlûkun cümlesi karnen ba'd karn geldiler ve gitdiler H

⁶⁶ tebdîl-i mekân etdiler. Mü'minleri benim ferdâniyyetimi bilüb bana ibâdet eylediler ve âsîleri kevkeb-i zuhale tapıp ihtiyâr-ı ma'siyet eyledi AN; eylediler M, tebdîl-i mekân etdiler ve âsîleri kevkeb-i zuhale tapıp ma'siyet ihtiyâr etdiler H

Lokmacı

buldu⁶⁷. Husûsen a‘mâllerinin hisâbı görüldü⁶⁸. Mü‘minler cennete ve âsîler cehenneme gönderildi.

Ba‘dehu altıncı felekte Müşteri nâm bir kevkeb dahi yaratdım ve altıncı zemînde dahi ana mukâbil halkının hilkatleri⁶⁹ koyun hilkatine müşâkil bir âlem dahi halk etdim. Ol cümleye dahi on iki bin yıl⁷⁰ takdîr eyledim. Felâcerem bunlar dahi geldiler gitdiler tevâlüd ve tenâsül tarîkiyle rûy-i zemîni [4/a] ma‘mûr etdiler. Fe-ammâ mü‘minleri bana ibâdet etdi ve müşrikleri Müşteri yıldızına müşteriye kül gibi itâ‘at etdi⁷¹. Bi‘l-ahare kıyâmetleri kopdu ve amellerine göre cezâları verildi.

Ve andan sonra beşinci felekde⁷² Merîh nâm bir kevkeb dahi âferîde kıldım ve yine beşinci zeminde dahi ât hilkatine benzer mahlûkâtıyla bir âlem dahi güzîde kıldım ve on bin yıl dahi bunlara takdîr eyledim⁷³. Uslûb-i sâbık üzre bunlar dahi geldi gitdi⁷⁴. Mü‘minleri ve âsîleri ma‘lûm oldu⁷⁵.

Ba‘dehu dördüncü felekde Şems olub bir neyyir-i a‘zam⁷⁶ ve dördüncü zeminde dahi devekuşu hilkatine müşâbih nihâyetsiz mahlûkâtla bir âlem dahi halk ettim⁷⁷. On bin yıl anlara zamân ta‘yîn edip ceffel kalem

⁶⁷ Bi‘l-ahare nizâm ü a‘şârları battâl ve denizleri ve nehirleri kuruyup kıyâm sâ‘atleri tahkîk buldu AN; Bi‘l-ahare nizâm ü askerleri battâl oldu ve denizleri ve nehirleri kuruyup kıyâm sâ‘atleri tahakkuk buldu H

⁶⁸ görüldü AN; görülüp H

⁶⁹ halkının hilkatleri AN; halkının levni H

⁷⁰ on iki bin yıl AN; on iki bin yıl zaman H

⁷¹ ibâdet etdi ve müşrikleri müşteriye kül gibi itâ‘at etdi AN; ibâdet etdiler ve müşrikleri müşteri yıldızına kül gibi itâ‘at etdi M, ibâdet etdiler H

⁷² Ve andan sonra beşinci felekde AN; beşinci felekde H

⁷³ ve yine beşinci zeminde dahi ât hilkatine benzer mahlûkâtıyla bir âlem dahi güzîde kıldım ve on bin yıl dahi bunlara takdîr eyledim AN; ve beşinci zeminde ât hilkatine benzer mahlûkâtıyla bir âlem dahi ber güzîde kıldım ve bunlara dahi on iki bin yıl zamân takdîr eyledim H

⁷⁴ geldi gitdi AN; gelip gitdiler H

⁷⁵ Mü‘minleri ve âsîleri ma‘lûm olduAN; Mü‘minleri ve âsîleri a‘mâllerine göre kesb-i derecât ve derekât etdi M, Mü‘minleri ve âsîleri a‘mâllerine göre kesb-i derecât ve derekât etdiler H

⁷⁶ Ba‘dehu dördüncü felekde Şems olub bir neyyir-i a‘zam AN; Ba‘dehu dördüncü felekde bir neyyir-i a‘zam dahi yarattım H

⁷⁷ mahlûkâtla bir âlem dahi halk ettim AN; mahlûkuyla bir âlem dahi yaratdım M, mahlûkla bir âlem dahi yaratdım H

Lokmacı

ettim. Uslûb-i sâbık üzre anların dahi mü'minleri ve âsîleri ma'lûm olup ve haşr ü neşr ve hisâb ve azâbları görüldükten⁷⁸ sonra her zümre mukadder olan makâmına vusûl buldu.

Gıbbezalik üçüncü felekde Zöhre nâmıyla müsemma bir kevkeb-i pür ziyâ⁷⁹ ve üçüncü zemînde dahi öküz hilkatine müşâbih bir kavm-i bî intihâ dahi yarattım. Anlara dahi kıyâmetleri dokuz bin yıl takdîr eyledim⁸⁰.

Ba'dehu ikinci felekde Utârid nâm bir kevkeb-i lâ-yenâm <yarattım> ikinci zemînde muhtelifü'l-ecsâd ve'l-ecsâm bir nev'-i mahlûkât dahi yarattım ki belli bir şekilde değiller idi. Mütenevvi'atü's-sûr bir alây hayvânât idi. Bu zikr olunan⁸¹ iki âlemin halkı dahi fasl fasl geldiler ve gitdiler ve mü'minin usâtı ma'lûm olup mukadder olan kıyâm sâ'atleri zâhir olduğu gibi cezâların buldular. Fe-ammâ bunlar cümleden tâgîler ve âsîler kavimdiler⁸² beni koyup kevkebe ibâdet etdiklerinden gayrı birbirlerini helâk etmeyi pîşe edindiler⁸³.

İsr-hazâ evvelki felekde Kamer nâm nûr [4/b] cihetinden ekseriyetden a'zam ve şeref⁸⁴ ü kat' menzelet rütbesini müsta'id ve mükerrem bir kevkeb dahi halk etdim⁸⁵. Ve evvelki hâk-ı zeminde⁸⁶ dahi insânla müsemma⁸⁷ ve

⁷⁸ On bin yıl anlara zamân ta'yîn edip ceffel kalem ettim...AN; On bin yıl zaman dahi anlara ta'yîn edip ceffel kalem edip ve haşr ü neşr ve hisâb ve azâbları görüldü M, ve on iki bin yıl zamân dahi anlara ta'yîn edüp ceffel kalem etdim. Uslûb-i sâbık üzre anların dahi mü'minleri ve âsîleri ma'lûm olup ve haşr ü neşr ve hisâbları görüldükten H

⁷⁹ Gıbbezalik üçüncü felekde Zöhre nâmıyla müsemma bir kevkeb-i pür ziyâ AN; Ba'dehu üçüncü felekde Zöhre nâm bir kevkeb-i pür ziyâ yarattım ve H

⁸⁰ Anlara dahi kıyâmetleri dokuz bin yıl takdîr eyledim AN; Anlara dahi dokuz bin yıl takdîr etdim M, Anların dahi kıyâmetlerini dokuz bin yıl zamân takdir etdim. Anların dahi mü'minleri ve âsîleri a'mâllerine göre kesb-i derecât ve derekât etdiler H

⁸¹ bir şekilde değiller idi. Mütenevvi'atü's-sûr bir alây hayvânât idi. Bu zikr olunan AN; bir şekilde değiller idi. Bu zikr olunan M

⁸² Bu zikr olunan iki âlemin halkı dahi... AN; Bunlar dahi fasıl fasıl geldiler ve gitdiler. Mü'minleri cennete ve âsîleri cehenneme gönderildi. Bunlar cümle tâgîler ve âsîler kopup H

⁸³ edindiler AN; etdiler M

⁸⁴ şeref AN; eşref M

⁸⁵ etdim AN; eyledim M

⁸⁶ hâk-ı zeminde AN; kât-ı zemînde M, H

⁸⁷ insânla müsemma AN; insân ismiyle müsemma H

Lokmacı

benî âdemle mükennâ olan kullarımı yarattım ki yâ Âdem anların cümlesi senin sülbünden gelecektir ve her karnda bir gûna havâdis-i azîme zuhûr edecektir.

Ale'l-husûs karn-ı evvelde sen ve Şît ve İdrîs Peygamber⁸⁸ ve karn-ı sânde Nûh ve Hûd Peygamber⁸⁹ ve karn-ı sâliste Lût ve İbrâhîm ve İshak ve Yakub Peygamber⁹⁰ ve karn-ı râbi'de Yusuf ve Eyüb ve ba'zı Benî İsrâ'il Peygamberleri⁹¹ ve karn-ı hamsede Musa ve Davud ve Süleyman Peygamber⁹² ve karn-ı sâdiste İskender Zulkarneyn İsa Peygamber zuhûr edeceklerdir⁹³ ve karn-ı âharda habîbim Muhammed Mustafa Sallallahu aleyhi ve sellem ve hâtemü'l mürselîn ve'l enbiyâ'⁹⁴ ve âhir peygamberân ve asfiyâdır. Sa'det-i nübüvvet ve hidâyet-i risâlet ile⁹⁵ yer yüzüne teşrîf edecektir.

Fe-ammâ yâ Âdem anlar bu dünyâda ber karâr ve muhalled değildir. Cümlesi müsâfir hükmündedir ve sâbıkdaki ümem-i muhtelif gibi gelip geçmeleri ve mü'min ve kâfirleri⁹⁶ ma'lûm olduktan sonra ba'dü'l haşr ve's-suâl cennete ve cehenneme gönderilmeleri mukarrerdir diyü mücmelen beyân ve tûfân-ı Nûh vâk'asını hod aynıyle Hazret-i Âdem aleyhisselâma

⁸⁸ senin sülbünden gelecektir ve her karnda... AN; senin sülbünden gelecektir. Ale'l-husûs karn-ı evvelde Şît ve İdrîs 'Aleyhisselâm M, senin sülbünden gelecektir ve her karnda bir gûna havâdis-i azîme zuhûr edecektir. Ale'l-husûs karn-ı evvelde sen ve Şît ve İdrîs Peygamber gelecektir H

⁸⁹ Hûd Peygamber AN; Hûd Peygamber 'âleyhisselâm M, Hûd Peygamber gelecektir H

⁹⁰ Yakub Peygamber AN; Yakub Peygamber 'âleyhisselâm M, Yakub Peygamber gelecektir H

⁹¹ Yusuf ve Eyüb ve ba'zı Benî İsrâ'il Peygamberleri AN; Yusuf ve Eyüb Peygamber 'aleyhimüsselâm ve ba'zı Benî İsrâ'il Peygamberleri M, Yusuf ve Eyüb ve ba'zı Benî İsrâ'il Peygamberleri gelecektir H

⁹² Peygamber AN; Peygamber 'aleyhimüsselâm M, Peygamber gelecektir H

⁹³ Peygamber zuhûr edeceklerdir AN; Peygamber 'âleyhisselâm M, Peygamber gelecektir H

⁹⁴ Sallallahu 'aleyhi ve sellem ve hâtemü'l mürselîn ve'l enbiyâ' AN; Sallallahu Te'âlâ Aleyhi ve Sellem ki hâtemü'n-nebiyyin ve'l mürselîn H

⁹⁵ risâlet ile AN; risâlet birle H

⁹⁶ hükmündedir ve sâbıkdaki ümem-i muhtelif gibi gelip geçmeleri ve mü'min ve kâfirleri AN; hükmünde ve sâbıkdaki ümem-i muhtelif gibi mü'min ve kâfirleri H

Lokmacı

i'lâm buyurdu. Ve Safiyullah dahi⁹⁷ bu âyât ve ahbârı ve zikr olunan acâyib ve âsârı tıyndan levhalar üzerine yine yazıp kazdı⁹⁸ ve bir polâd sandık içine koyup tûfân havfinden arz-ı yeminde bir magârada⁹⁹ [5/a] hıfz etdi. Ve seneden seneye âşûrâ günü ol magâr ve ol sandık açılıp¹⁰⁰ hikmete tâleb olanları yazmasını ve sâ'ir eyyâmnda dehân-ı gâr ve sandûk melâ'ike-i müekkelin hıfzında durup kimseden ana mazarat yetişmemesini ricâ ile du'â eyledi¹⁰¹. Bu minvâl üzre Dânyâl aleyhisselâm zamânına dek durdu. Ya'ni seneden seneye bir gün meftûh ve sâ'ir eyyâmnda maglûk ve gayr-ı meşrûh kalıp dest-res bulmadı. Tâ ol zamâna dek¹⁰² ki Dânyâl Nebi zamânı oldu ve bu makûle ulûm ve fûnûn müceddiden rağbet ve iştihâr buldu.

Pes Hazret-i Dânyâl¹⁰³ ve beni İsrâ'il ulemâsından nice ehl-i kemâl ile bir âşûrâda¹⁰⁴ ol magâraya vardılar. Tulû'-i şemsden gurûb zamânına varınca cedd ü cehdile ol levhaların¹⁰⁵ ahkâmını yazdılar. Tâ kendileri <vefât> edince müntefi' oldular. Ba'dehu vârisleri hıfzında kaldı. Mürûr-i zamânla Yesrib nâm feylesof Telâ Hekîm ki tettebbu'-i ekberin vezîri idi. Anın eline girdi ve ol vâsita ile mezbûr tettebbu'-i ekber dahi bir nüshasın yazdırdılar¹⁰⁶. Ahirü'l-emr nüsha-i mezbûrenin dekâyıkını¹⁰⁷ istihrâc edip külli meliki tahsîl etmekle bir melhame Yesrib te'lîf etdi ve bir melhame tettebbu'-i ekber tasnîf kıldı¹⁰⁸. Ve lakin Yesrib'in melhamesi her vechle

⁹⁷ Safiyullah dahi AN; Âdem Safiyullah dahi M

⁹⁸ levhalar üzerine yine yazıp kazdı AN; levh üzre yazdı ve kazdı H

⁹⁹ magârada AN; magâraya M

¹⁰⁰ âşûrâ günü ol magâr ve ol sandık açılıp AN; âşûrâ ki gele ol gâr ve ol sandığı açıp M, âşûrâ günü ol gara varılıp ve ol sandık açılıp H

¹⁰¹ ricâ ile du'â eyledi AN; ricâ edüp du'â eyledi H

¹⁰² Bu minvâl üzre Dânyâl aleyhisselâm zamânına dek durdu... AN; Bu minvâl üzre Dânyâl aleyhisselâm zamânına dek durdu. Ya'ni seneden seneye bir gün meftûh ve sâ'ir eyyâmnda maglûk ve gayr-ı meşrûh kalıp kimesne ana dest-res bulmadı. Tâ ol zamâna değin M, Bu minvâl üzre Dânyâl aleyhisselâm zamanına değin H

¹⁰³ Pes Hazret-i Dânyâl AN; Pes Hazret-i Dânyâl Aleyhisselâm H

¹⁰⁴ 'âşûrâda AN; 'âşûra M

¹⁰⁵ levhaların AN; levhin H

¹⁰⁶ yazdırdılar AN; yazdırdı M

¹⁰⁷ Ahirü'l-emr nüsha-i mezbûrenin dekâyıkını AN; Ahirü'l-emr kasîdenin dekâyıkını H

¹⁰⁸ kıldı AN; etti M, H

Lokmacı

müfîd ve vâzh-ı müşâhede kılındı. Fe-lâcerem¹⁰⁹ melhame ahkâmını rakam kılıp bilâd-ı ma‘mûreden birine tahsîs kılmayı zimmetine ehem etdikde Mısır Kahire’den sebt ü ahkâm ve rûz-i kıyâmete dek ma‘mûreliğî müselle-i indü’l hukemâ ahir memleket olmamakla [5/b] milk-i Mısır’a müte‘allik olan ahkâm¹¹⁰ ve bir kasîde-i manzûmeül’-lâm intizâm yazdılar nice fâ’ide ile bâhirü’l-fehvâdır¹¹¹ ve yukarıda beyân olunduğu üzre silkü’z-zevâhir fî ‘ilmü’l evâ’il ve’l-evâhir nâmıyla müsemmâdır ki mâdâm ki mezbûr Yesrib hayatta idi. Nûsha-i merkûme¹¹² kemâyenbağı revâc ve iltifâtda idi. Ve vaktâ ki vefât eyledi ve kabrinde bile muhabbetini isbât eyledi¹¹³. Vâk’i hâl ale-t-tafsîl ve’l icmâl işte bu minvâl üzeredir diyü Ka‘bü’l Ahbâr Hazret-i Osman büzürgvâr huzûruna nakl ü ahbâr etdiği gibi¹¹⁴ Hazret-i Osman Yesrib’in kabrini bilir var mıdır diyü su’al buyurdu. Meğerki kabr-i Yesrib kurb-i kabr-i Resûlullah’da idi. Bilenlerden biri ol mezârî gösterdi. Derhâl vardılar açdılar¹¹⁵. Hazret-i Osman ve Ka‘bü’l Ahbâr ve anda hâzır bulunan kibâr ü sığâr ve ashâb-ı büzürgvârdan nice ahbâr-ı bülend iktidâr sun‘-i Kird-gârı müşâhede edip ol sandığı açdılar. İçinde yine demir telden örölmüş uliyye şeklinde bir sele dahi çıkarıp¹¹⁶ ve

¹⁰⁹ Ve lakin Yesribin melhamesi her vechle müfîd ve vâzh-ı müşâhede kılındı AN; Felâcerem Yesrib melhamesi her vechle mukayyid ve muhtasar vâzih müşâhede kılındı ve dahi H

¹¹⁰ müte‘allik olan ahkâm AN; müte‘allik bir ahkâm M, müte‘allik ahkâm H

¹¹¹ intizâm yazdılar nice fâ’ide ile bâhirü’l-fehvâdır AN; intizâm yazdı ki nice fevâ’id-i bâhirü’l-fehvâ M, intizâm verdi ki fevâidiyle bâhirü’d-duhâdır H

¹¹² merkûme AN; mezbûre H

¹¹³ kabrinde bile muhabbetini isbât eyledi AN; kabrinde defn etdirüb muhabbetini isbât eyledi H

¹¹⁴ Hazret-i Osman büzürgvâr huzûruna nakl ü ahbâr etdiği gibi AN; Hazret-i Osman büzürgvâr aleyhimâ radiyallahü’l-melikü’l gaffâr nakl ü ahbâr etdiği gibi H

¹¹⁵ su’al buyurdu. Meğerki kabr-i Yesrib kurb-i kabr-i Resûlullahda idi. Bilenlerden biri ol mezârî gösterdi. Derhâl vardılar açdılar AN; su’al buyurdu. Meğerki kabr-i Yesrib kurb-i kabr-i Resûlullahda idi. Bilenlerden biri ol mezârî gösterdi. Derhâl vardılar açdılar. Hazret-i Osman ve Ka‘bü’l Ahbâr cenâbına hadîdden bir sanduk ile ol cevâhiri çıkarub getirdiler M, su’al ve istifsâr buyurub meğer ki kabr-i şerîf civâr-ı Resulullahda idi. Aleyhisselatu vesselâm. Bilenler dahi ol mezârî vardılar ve derhâl açdılar. Hazret-i Osman ve Ka‘bü’l Ahbâr cenâbına hadîdden bir sanduk ile ol cevâhir dürcünü çıkardılar H

¹¹⁶ İçinde yine demir telden örölmüş uliyye şeklinde bir sele dahi çıkarıp AN; İçinde bir sele dahi çıkarıp M, İçinde yine demir kıldan örölmüş uliyye şeklinde bir sele ya’ni bir sepet dahi çıktı H

Lokmacı

anın içinde ol cevâhir-i gûnâ gûn ile mülemmâ olan kasîdeyi bulup yazdılar. Andan sonra gâh Ümeyye¹¹⁷ hazînelerinde ve gâh Hülefâ'-i Benî Abbâs¹¹⁸ hazînelerinde bi-târîkü'l ırs ve'l intikâl hıfz olunub Mısır Sultânı Melik Selâhaddîn hazînesine düştü. Andan gâh garb ve gâh şark ümerâsına nakl ederek¹¹⁹ bi'l-ahare yine vilâyet-i sa'id beğlerinden Davud bin Ömer kütüphanesine ve sene aşer ve tisa'mie (910) târihinde¹²⁰ mezbûrun ibn ammî Emir İbrahim temlikine yetişdi ki¹²¹ andan bu vechle safahât-ı 'âlem münteşir¹²² oldu ve ol kasîdenin matla'-ı latîfi¹²³ [6/a]

سلام من الرحمن رب البرية

على امت قامت وصامت و صلة

Vâki' olmuşdur. Ve eşrât-ı sâ'ate müte'allik nice havâdisi müştemildir¹²⁴. Lakin bizim murâdımız ana müteferri'¹²⁵ olmamakla kasîde tamâm yazılmadı ve havâdis-i âtiyyeden iğmâz kılınmadı. Tezyîl-i ukalâ-i nâdire-dân ve rûşenân-ı rûşen beyân huzûrlarına hafî değıldir ki beyân olunan mahlûkâtda felek-i utârîde gelince her kavmin kıyâm sâ'atleri zamânını ta'yîn buyurmaları ve ol felek mensûbâtının müddet-i a'mârını ta'yîn¹²⁶ buyurmaları ba'dehu felek-i kamerde dahi musarrah beyân olunmayıp kurûn tafsîlinde yedinci karn diyecek mahalde¹²⁷ ve karn-ı ahar

¹¹⁷ Ümeyye AN; Benî Ümeyye M, H

¹¹⁸ Hülefâ'-i Benî 'Abbâs AN; Hülefâ'-i 'Abbâs M

¹¹⁹ hazînesine düştü. Andan gâh garb ve gâh şark ümerâsına nakl ederek AN; hazînesine düştü. Andan gâh garb ve gâh şark ümerâsına düştü M, hazînesine düşüb andan gâh şark ve gâh garb ümerâsına nakl ederek H

¹²⁰ sene 'aşer ve tisa'mie (910) târihinde AN; yediyüz on târihinde M, ve dokuzyüz on tarihinde H

¹²¹ ibn ammî Emir İbrahim temlikine yetişdi ki AN; ibn Ömer İbrahim memleketine düştü H

¹²² münteşir AN; münîr M

¹²³ matla'-ı latîfi AN; matla'-ı latîfi bunlardır H

¹²⁴ eşrât-ı sâ'ate müte'allik nice havâdisi müştemildir AN; eşrât-ı sâ'at nice havâdisi müştemildir M

¹²⁵ lakin bizim murâdımız ana müteferri'AN; lakin murâdımız ana mütenevvi' M, lakin bizim murâdımız ana müte'arrız H

¹²⁶ ta'yîn AN; tebeyîn M, H

¹²⁷ mahalde AN; yerde H

Lokmacı

lafzıyla edâ etmeleri gâlibâ ser münîri tasvîrine dek¹²⁸ felek-i kamer mahlûkâtının a‘mârı yedi bin yıl ola ve felek-i zöhre mahlûkâtının kıyâmları¹²⁹ bi‘l-takrîb sekiz bin yılda vukû‘ bulmuş ola. Sâ‘ir kevâkibleri ziyâde müddetleri ve felek-i kamer mensûbâtının yedi bin yıla tenzîliyle beyân-ı sâ‘atleri ol ma‘niye delâlet kıla ve lafz-ı karn ehl-i lugat ve hükemâ-i itibârındaki idiği gibi¹³⁰ otuz yıla denilmeyip her bin yıla bir karn denilmiş olsa.

Fe-emmâ Behcetü’t-Tevârîh nâm kitapda ve ibtidâ’-i âferiniş¹³¹ rumûzunu beyân etdikleri bâbda bu vechle yazılmıştır ki ol zamânki Hazret-i Bârî Celle Şâne âlemleri yaratmak diledi. Cümleden evvel <nûr-i Muhammed Sallallahu aleyhi ve sellemi halk etdi. Ba‘dehu ol nûr-i pâkdan> bir dıraht-ı çâr şâh¹³² yani ki dört budâklı bir şecere-i mevzûn¹³³ vücûda getirip nâm-ı pâkini şecere-i yakîn ta‘yîn buyurdu¹³⁴. Ba‘d zamân yine nûr-i Muhammedî’den bir tâvus-i fârigü’l-bâl ve sâhib-i cemâl yaratıp ol şecere’-i yakîn üzre âsûde kıldı¹³⁵. Yetmiş bin yıl tamâm ol tâvus-i nüzûr¹³⁶ endâm ve hümâ-yı hümâyûn [6/b] makâm ol dıraht-ı mevzûnun bir şâhında durup tesbîh ve tehlîl ve takdîs ve tebcîl emrîne meşgûl oldu¹³⁷. Andan sonra yine nûr-i Muhammedî’den¹³⁸ bir mirât-ı pür safâ ya‘ni bir âyîne’-i musaffâ halk

¹²⁸ ser münîri tasvîrine dek AN; ser münîri tasvîrdir ki M, H

¹²⁹ kıyâmları AN; kıyâmetleri H

¹³⁰ ‘itibârındaki idiği gibi AN; ‘itibârı idiği gibi M

¹³¹ ibtidâ’-i âferiniş AN; âferiniş H

¹³² dıraht-ı çâr şâh AN; dıraht-ı şâh H

¹³³ bir dıraht-ı çâr şâh yani ki dört budâklı bir şecere-i mevzûn AN; bir dıraht-ı çâr şâh ve bir şecere-i mevzûn M

¹³⁴ vücûda getirip nâm-ı pâkini şecere-i yakîn ta‘yîn buyurdu AN; vücûda getirdi ve nâm-ı pâkini şecere-i yakîn diyü ta‘yîn buyurdu H

¹³⁵ şecere’-i yakîn üzre âsûde kıldı AN; şecere’ üzre âsûde M

¹³⁶ tâvus-i nüzûr AN; tâvus-i tîzrev H

¹³⁷ Yetmiş bin yıl tamâm ol tâvus nüzûr endâm ve hümâ-yı hümâyûn... AN; yetmiş bin yıl tamâm durup tesbîh ve tehlîl ve takdîs ve tebcîl emrîne meşgûl oldu M

¹³⁸ Muhammedîden AN; Muhammedîden Sallallahu ‘aleyhi ve sellem M

Lokmacı

edip şecere-i yakînin bir şâhında dahi ânı avîhte kıldı ve mezbûr tâvus ol âyine'-i mahsûsa nazar eylemek buyurdu¹³⁹.

Pes ol tâvus-i hakikat me'nûs ol dem ki mirâta nazar eyledi. Kendinin cemâl-i bi'l kemâlini görüp peyâpey beş kere secde-i şükr etdi¹⁴⁰. Subhânallahü'l Gafûr bu ne makûle ser-i mestûr ve remz-i me'sûr-i meşkûrdur ki Muhammedî nûr ahdinde halk olundu¹⁴¹ ve şecere-i yakîn ve tâvus¹⁴² sedre nişîn ve ayniye'-i nûrâniyeyi¹⁴³ nûr-i Muhammedî'den âferîde kılındı. Nihâyet zamân-ı hilkatları mütefâvit olmakla ve tâvus-i mergûbun yetmiş bin yıl tesbîh ve takdîs hizmeti evvelâ mirâta nazar ve sâniyen secde-i şükr-i mu'teber ve sâlisen gark-ı cümle¹⁴⁴ mâsivâyâ mazhar olması serlerini müstevcib olup hakikatlarına esbâb-ı kazâ ve kader rumûzi müteferri' bulunmakla zikr olunan tecelliyât-ı 'uzmâ kerre ba'd ahiri vâki' olmadı ve tâvusun beş kere secde-i şükre âhirü'z-zamânda Muhammed ümmetine beş vakit namâz buyurulmaya sebep oldu.

Fe-emmâ tâvus-i nûrânî culûs-i hidâyet me'nus beşinci secdeden bâş kaldırdı¹⁴⁵. Kemâl-i hicâb¹⁴⁶ ve hayâdan vücûd mülkünü gark deryâsına daldırdı ve illâ her katre-i müheyyâ keyf-i mâ ittifak¹⁴⁷ nişânın verip her birinden gâh dünyâ ve mâfihâ-i mütereşşih oldu. Her reşhasından gâh cür'a keşân-ı ezeli ve peymâne nûşân-ı encümen lem yezeli müteferri'¹⁴⁸ oldu. Ve bi'l-cümle ol tâvus 'arak-ı serinden melâ'ike ve ferîştegân ve 'arak revînden 'arş ve kürsi ve levh ü kalem ve sürâdikât-ı [7/a] 'azamet ve cümle nücûm-i

¹³⁹ bir mirât-ı pür safâ ya'ni bir...AN; bir mirât-ı pür safâ halk edüp ol şecere-i yakînin bir şâhında âvîhte kıldı. Ol tavus ol âyîne-i mahsûsa nazar ile me'mûr oldu H

¹⁴⁰ etdi AN; eyledi M, H

¹⁴¹ halk olundu AN; me'sûr olundu M

¹⁴² ve şecere-i yakîn ve tâvus AN; ve şecere-i tâvus H

¹⁴³ ayniye'-i nûrâniyeyi AN; âyîne-i nûrâniyyet birîn H

¹⁴⁴ gark-ı cümle AN; gark-ı birle cümle H

¹⁴⁵ secdeden bâş kaldırdı AN; secdeden sonra bâş kaldırdı M

¹⁴⁶ Kemâl-i hicâb AN; hicâbından M

¹⁴⁷ her katre-i müheyyâ keyf-i mâ ittifak AN; her katre-i 'arak sahbâ-i keyf-i mâ ittifak M, H

¹⁴⁸ müteferri' AN; müte'addih M

Lokmacı

nûrânî ‘alem-i letâyifî müştemil olan heft âsmân yaratıldı¹⁴⁹ ve ‘arak-ı sînesinden ervâh-ı enbiyâ ve’l mürselîn ve zevât-ı evliyâ-yı icâbet¹⁵⁰ karîn ve ‘ulemâ’ ve fuzalâ’-i dûrbîn ve sulehâ’ ve etkîyâ’-i mesâcid neşîn zümre’-i sa’îdesi vücûda geldi ve ammâ karnı altının ‘arakından¹⁵¹ beyt-i ma’mûr ve Mekke-i Şerrefullah Te‘âlâ¹⁵² ve Medine ve Kudüs-i Şerîf¹⁵³ ve rûy-i zemînde tâ kıyâm sâ‘ate dek ‘ibâdet¹⁵⁴ olunacak cevâmi‘ ve mesâcid-i latîf ve havânîk ve ma‘âbed-i nazîf âfrîde kılındı ve cenâhları ‘arakından¹⁵⁵ ‘âmme-i ervâh-ı ehl-i İslâm ki ilâ yevmü’l-haşr ve’l kıyâm geleceklerdir anlar yaratıldı ve arak-ı dümbâlından yani kuyruğu derenden¹⁵⁶ kâffe-i küffâr-ı dalâlet encâm ve müşrikîn-i dâllîn ve abede-i asnâm halk olundu. Ayakları derenden ise arakından¹⁵⁷ ise ser ser-i besât-ı zemîn ve baştanbaşa cibâl ve tilâl ve sahâri ve arzeyn zuhûra geldi.

Ba’d hezâ Hazret-i Bârî Hüdâ Celle Şâne ve ‘Alâ fermânıyla¹⁵⁸ ervâh leşkeri nûr-i Muhammedî pâdişahlar gibi ihâta edip ta‘zîm ve tebcîl ve tesbîh ve tehlîl ile tekrîm ve tevkîrine meşgûl oldular. Tâ yüz bin tamâm bu emr-i kelîle¹⁵⁹ fermân berdârlıkla i‘tibâr buldular¹⁶⁰. Andan sonra ervâh-ı sûret-i beşeriyede¹⁶¹ ‘arz-ı vücûh-i sabâh ve izhâr-ı envâr ve zühd ü salâh edip nûr-i Muhammedî’ye nazar kılmak buyuruldu. Velakin¹⁶² ol iz<d>ihâm ve kesret ervâh-ı enâm kemâhû hakka nûr-i Muhammedînin müşâhedesine

¹⁴⁹ heft âsmân yaratıldı AN; heft âsmân halk olundu H

¹⁵⁰ icâbet AN; kerâmet M, H

¹⁵¹ ve ammâ karnı altının ‘arakından AN; ve arak-ı lahm-ı şikeminden H

¹⁵² Mekke-i Şerrefullah Te‘âlâ AN; Mekke M, Ka‘be-i Şerîf H

¹⁵³ Medine ve Kudüs-i Şerîf AN; Medine-i Münevvere ve Kudüs-i Mübâreke H

¹⁵⁴ ‘ibâdet AN; ‘imâret M, H

¹⁵⁵ ma‘âbed-i nazîf âfrîde kılındı ve cenâhları ‘arakından AN; ma‘âbed-i latîf yaratıldı ve arak-ı cenâhlarından H

¹⁵⁶ arak-ı dümbâlından yani kuyruğu derenden AN; arak-ı dümbâlından yani kuyruğu dümbâlından M, arak-ı dünbâlından H

¹⁵⁷ Ayakları derenden ise arkından AN; Ayakları arkından M, H

¹⁵⁸ Celle Şâne ve ‘Alâ fermânıyla AN; Celle Şâne ve fermânıyla H

¹⁵⁹ Tâ yüz bin tamâm bu emr-i kelîle AN; Yüz bin yıl tamâm bu emr-i celîlü’l kadre H

¹⁶⁰ fermân berdârlıkla i‘tibâr buldular AN; fermân birliğiyle kıyâm edip i‘tibâr buldular M

¹⁶¹ Andan sonra ervâh-ı sûret-i beşeriyede AN; Andan sonra beşeriyede H

¹⁶² zühd ü salâh edip nûr-i muhammedîye nazar kılmak buyuruldu AN; zühd ü salâh birle nûr-i muhammedîye nazar kılmak buyurulmak. Lakin H

Lokmacı

mâni' idi ve her 'uzvunu görmekte müstefid olanlar dünyâ ve 'ukbâ sa'âdetleriyle imtiyâz buldukları vâki' idi. Binaen 'alâ zalik ser-i mübârekini [7/b] <görenlere> rütbe-i hilâfet ve saltanat ve nûrânî kaşların görenlere nakkâşlık gibi bârik san'atlar¹⁶³ ve mubâret gözlerine nazar kılanlara¹⁶⁴ hâfiz-ı Kelâmullah olmak gibi hidâyet¹⁶⁵ ruhsâr-ı şerîfin seyr edenlere¹⁶⁶ ahlâk-ı hasene ile mahbûbü'l-kulûb olmak gibi pâkîze sıfat mukadder olduktan mâ'adâ anlar ki mübârek bînîsini görenler envâ' zîb ü ferrle musahhir ve esnâf-ı reyâhîn-i tayyibe ile mu'attar oldu ve şunlar ki mübârek¹⁶⁷ leblerin seyr etdiler¹⁶⁸ ehl-i fezâhat ve belâgat nâmı ile şöhret buldular. Ve anlar ki lâl-ı dendânlarına nazar saldılar¹⁶⁹ envâ-ı re'y ü tedbîr ile vezâret ve vekâlet pâyelerine vâsıl oldular. 'Ale'l-husûs zebân-ı mübâreklerine bakanlar ehl-i zikr ve tesbîh ve 'ibâdet¹⁷⁰ ve gerden-i kâfûrlarına nazar kılanlar vâ'iz ve hatîb ve mü'ezzin rütbelerine vâsıl-ı na'yim-i cennet kıldılar¹⁷¹. Kezalik latîf bâzûların görenler¹⁷² cihâd ve gazâ sevâblarından behremend oldular ve şerîf-i parmakların seyr edenler

¹⁶³ nûrânî kaşların görenlere nakkâşlık gibi bârik san'atlar AN; nûrânî kaşların görenlere hattâtılık ve nakkâşlık gibi bârik san'atlar M, nûrânî buldular. Kaşların görenler nakkâş san'atın eylerler H

¹⁶⁴ gözlerine nazar kılanlara AN; gözlerini görenlere M, H

¹⁶⁵ hâfiz-ı Kelâmullah olmak gibi hidâyet AN; hâfiz-ı Kelâmullahü'l Kadîr H

¹⁶⁶ ruhsâr-ı şerîfin seyr edenlere AN; ruhsârın görenler H

¹⁶⁷ ahlâk-ı hasene ile mahbûbü'l-kulûb olmak... AN; ahlâk-ı hasene ile mahbûbü'l-kulûb olmak gibi pâkîze sıfat bînîsini görenler envâ' zîb ü ferr ile mütebahhir ve esnâf-ı riyâhla mu'attar H

¹⁶⁸ mübârek leblerin seyr etdiler AN; mübârek leblerin seyr etdiler şu'arâ ve şehid-i güftâr ve 'ukalâ-i büleñ iktidâr olub M, leblerin görenler H

¹⁶⁹ ehl-i fezâhat ve belâgat nâmı ile şöhret buldular. Ve anlar ki lâl-ı dendânlarına nazar saldılar AN; ehl-i fezâhat ve belâgat nâmı ile şöhret buldular. Ve anlar ki lâl-ı dendânına nazar eylediler M, ehl-i fezâhat ve belâgat ve dendân-ı sa'âdetlerin görenler H

¹⁷⁰ pâyelerine vâsıl oldular. 'Ale'l-husûs zebân-ı mübâreklerine bakanlar ehl-i zikr ve tesbîh ve 'ibâdet AN; pâyelerine vâsıl zebân-ı mübâreklerine bakanlar ehl-i zikr ve tesbîh ve ibâdet H

¹⁷¹ gerden-i kâfûrlarına nazar kılanlar vâ'iz ve hatîb ve mü'ezzin rütbelerine vâsıl-ı na'yim-i cennet kıldılar AN; gerden-i kâfûrlarına nazar kılanlar vâ'iz ve hatîb ve mü'ezzin olmak rütbeleriyle vâsıl-ı na'yim-i cennet oldular M, şefeteynin görenler vâ'iz ve hatîb ve mü'ezzin ve ehl-i na'im ve cennet oldular H

¹⁷² Kezalik latîf bâzûların görenler AN; Bâzûların görenler H

Lokmacı

ehl-i rakam ‘unvânıyla tahsîl-i ma‘rifet eyleyip sâhib-i ercümend oldular¹⁷³. Hümâyûn parmaklarının arasını seyr edenler¹⁷⁴ gazzâz ve bezzâz ve hıyât san‘atlarıyla mümtâz oldular. Ve mübârek ellerinin arkasına bakanlar ihtiyâr-ı buhl ve hased etdiler¹⁷⁵. Ve şerîf-i ayalarına nazar kılanlar¹⁷⁶ envâ‘cûd ü mekârimle ser-efrâz-ı¹⁷⁷ devlet ve sehâvet olub dünyâ ve ‘ukbâda zikr-i cemîl ile iştihâr buldular. Lâ-siyemmâ mübârek dirseklerin görenler husûl-i merâm ve nûrânî sînesin seyr edenlere ‘ilm ü fazliletle rağbet buldular¹⁷⁸. Ma‘hazâ şikem-i muhteremlerine bakanlar hilm ü meskenete sezâvâr oldular ve mübârek ayaklarına nazar edenler seyâhat ve ticâret menâfi‘inden behre-dâr [8/a] oldular Sâye-i sa‘âdet pîrâyesin görenler lâyıık-ı mâl ü menâl¹⁷⁹ ve hüdâvendân-ı muhassilü’l amâl olub müddet-i ‘ömürlerinde fakr ü fâka nedir bilmediler ve kayd-ı hayâtda olduklarıncâ iftikâr ve ihtiyâc vâdîlerine kadem basmadılar¹⁸⁰. ‘Umûmen¹⁸¹ küffâr-ı feccâr ve dâllîn ve dünyâdan ‘ukbâya¹⁸² tevbesiz giden a‘sât-ı mü‘minîn ol mahalde hiçbir ‘uzv-i şerîfin görmeyenlerdir ve sa‘âdet-i İslâm

¹⁷³ ve şerîf-i parmakların seyr edenler ehl-i rakam ‘unvânıyla tahsîl-i ma‘rifet eyleyip sâhib-i ercümend oldular AN; ve şerîf-i parmakların seyr edenler ehl-i rakam ve sâhib-i kalem olduklarından mâ‘adâ M, Dirseklerin görenler husûl-i merâm nûrânî parmakların görenler ehl-i rakam ve sâhib-i kalem ve tahsîl-i ma‘rifet oldular H

¹⁷⁴ Hümâyûn parmaklarının arasını seyr edenler AN; Hümâyûn parmaklarının mâbeynini görenler M, Parmaklarının mâbeynini görenler H

¹⁷⁵ Ve mübârek ellerinin arkasına bakanlar ihtiyâr-ı buhl ve hased etdiler AN; Ve mübârek ellerinin arkasına bakanlar ihtiyâr-ı buhl ve hased-vâr ve irtikâb-ı rezâlet ve denâ‘et etdiler M, Elleri arkasına bakanlar bahîl ve hasîs oldular H

¹⁷⁶ Ve şerîf-i ayaklarına nazar kılanlar AN; Ayaklarına bakanlar H

¹⁷⁷ Ser-efrâz AN; Ser-firâz M

¹⁷⁸ Lâ-siyemmâ mübârek dirseklerin görenler husûl-i merâm ve nûrânî sînesin seyr edenlere ‘ilm ü fazliletle rağbet buldular AN; Lâ-siyemmâ mübârek dirseklerin görenler husûl-i merâm ve nûrânî sînelerin seyr edenlere ‘ilm ü ‘amel ve fazlile rağbet ve ihtirâm buldular M, Sînesin seyr edenler ‘ilm ü fazilet ile rağbet ve ihtirâm buldular H

¹⁷⁹ mübârek ayaklarına nazar edenler seyâhat...AN; mübârek ayaklarına bakanlar ve sa‘âdet-i pîrâyesin görenler lâyıık-ı menâl M, Ayakların görenler seyâhat ve ticâret ve menâfi‘den behredâr oldular ve sâye-i sa‘âdetlerin görenler mâl ü menâl H

¹⁸⁰ ve kayd-ı hayâtda olduklarıncâ iftikâr ve ihtiyâc vâdîlerine kadem basmadılar AN; hayâtda oldukça iftikâr ve ihtiyâc vâdîlerine ayak basmadılar H

¹⁸¹ Umûmen AN; Fe-emmâ M, H

¹⁸² ‘ukbâya AN; ahirete M

Lokmacı

ve devlet-i îmândan¹⁸³ mahrûm kalanlar sâyesin değil sâyesi düşen cilve-gâh iksîr-i pîrânesini bile seyr edemeyenlerdir¹⁸⁴. İntihâ-yı kelâm.

Subhânallahi'l-müste'ân¹⁸⁵ bu ne makûle ser-nihândır ki kâfirlerin dahi halk olunması¹⁸⁶ ol tâvus-i şeref me'nûsun a'zâsının birinden ola ve 'arz-ı tecellî mu'âmelâtına icrâ-yı asliyyesinden birini görmemekle hâsir ü hâ'ib¹⁸⁷ kıla. Nice hâsir ü hâ'ib¹⁸⁸ muhalled fi'n-nâr olmalarına 'ulemâ'-i müteşeri'in ittifâk <etmişlerdir>. Li-münşihî¹⁸⁹

Uçamaz bu havâda mürğ-i idrâk
Ermez bu nesîme 'akl-ı çâlâk
Bir nahl ki sâla 'arşa sâye menzilki
Ola uş-i hümâyâ bir âyine ki¹⁹⁰
Cemî' 'âlem zâhir ola andan
Gerdîş ü eğer kim Yâ Rab ne için o feyz-i ihsân¹⁹¹
Her nâzire olmaya firâvân
Yâ Rab neden ol nigâh-ı ru'yet¹⁹²
Her tâlebe kılmaya sirâyet
Hilkatdeki ittihâd-ı kâmil
Kemiyetindi ki ola hâsıl
'Akl-ı beşer etmez anı idrâk
Şol behre ki lutfun ede imsâk

(Nesir) Bundan mâ'adâ meşiyet-i ilahiyyeden tâvus ve mirât halk olduğu ve mirât mukâbili zuhûra gelecek mürğ-i hümâyûn sıfat¹⁹³ âyine

¹⁸³ sa'âdet-i İslâm ve devlet-i îmândan AN; sa'âdet-i İslâm devletinden H

¹⁸⁴ iksîr-i pîrânesini bile seyr edemeyenlerdir AN; iksîr-i pîrâyesin göremediler H

¹⁸⁵ Subhânallahi'l-müste'ân AN; Subhânallahi'l-melikü'l-müste'ân H

¹⁸⁶ kâfirlerin dahi halk olunması AN; kâfirlerin halk olunması H

¹⁸⁷ hâsir ü hâ'ib AN; hâ'ib ü hâsir M, H

¹⁸⁸ hâsir ü hâ'ib AN; hâ'ib ü hasir M, H'de yok

¹⁸⁹ İttifâk <etmişlerdir>. Li-münşihî AN; ittifâk kıla (Mesnevî) M

¹⁹⁰ Ola uş-i hümâyâ bir âyine ki AN; Ola vuhûş-i âya bir âyine ki H

¹⁹¹ Uçmaz bu havâda mürğ-i idrâk/ Uymaz bir nesîme 'akl-ı çâlâk/ Zâhir ola anda piş ü kerem/ Bir âyine kim cemî' 'âlem/ Yâ Rab ne için o feyz-i ihsân M

¹⁹² nigâh-ı ru'yet AN; nihân-ı ru'yet M

Lokmacı

münâsebetiyle tûtî lâzım iken tâvus irâde kılındığı âyâ ne cihetden idügi ‘akl-ı kâsire lâyh oldukda mülhem-i nükte-i [8/b] lâreyb ve kâşif esrâr-ı ‘âlem-i gayb bu tarikle tevcîh buyurdu ki âferinîşini maksûd olan habîb-i hüdâ-yı meb‘us yasin ve taha¹⁹⁴ ol vucûd-i pür cûd-i ‘âlem-i arâdır ki rütbe-i râtibe’-i ‘ulyâsı ma‘rifet ve hikmet ve fezâhat ve belâgat merâtibinden bir serdir. Hatta şân-ı nübüvvet nişânları vasfındaki¹⁹⁵ nebî-i ümmî ‘unvânı bu husûsun sıhhatine şâhid-i hakikat eserdir.

Pes tûtîden matlûb olan kelâm-ı fesâhat me‘al ve tâvustan murâd olunan¹⁹⁶ kemâl-i behcet ve hüsn ü cemâl olmakla ve hadd-i zâtında tûtîde hindîlik¹⁹⁷ ve tâvusta garbîlik nisbetleri beynü’t-tuyûr bulmakla¹⁹⁸ hazret-i nebî-i ümmî ‘arabîyâd-ı şerîfine tâvus âferinîşi münâsib görüldü¹⁹⁹. Ve ammâ habîbî nûrundan yaratıldığı gibi kelîm-i nebî²⁰⁰ nûrundan dahi bir tayr-ı hümâbâl-i hümâyûn²⁰¹ nesrin hilkatine meşîyyet müte‘allik oldu²⁰². Ol zamânda tûtî halk olunması bu tasvirâta muvâfık ve kelîmlimin sıfatına ânın kelâm-ı fasahatı²⁰³ kemâyenbagî mutâbık bulurdu²⁰⁴. ‘Alâ küllî hâl tâvusun tuyûr-i behşetinden olması ve sâir mürgân-ı nısf-ı sinde kâmil ve ragbet-i izdivâca vâsıl iken ve her biri sâl besâl yedi sekiz kere yavru hâsıl²⁰⁵ biri

¹⁹³ Bundan mâ‘adâ meşîyyet-i ilahiyyeden tâvus... AN; Bundan mâ‘dâ meşîyyetullahda tâvus ve mirât mukâbele zuhûra geleceğini nesr-i hümâyûn sıfat H

¹⁹⁴ habîb-i hüdâ-yı meb‘us yasin ve taha AN; habîb-i hüdâ-yı meb‘us taha ve yasin M, habîb-i hüdâ H

¹⁹⁵ Hatta şân-ı nübüvvet nişânları vasfındaki AN; Hatta şân-ı nişânları H

¹⁹⁶ kelâm-ı fesâhat me‘al ve tâvustan murâd olunan AN; kelâm-ı fesâhat me‘al ve tâvustan murâd olan M, kelâm-ı fesâhat âmâl ve tâvustan murâd olunan H

¹⁹⁷ hindîlik AN; ‘anâdil M

¹⁹⁸ beynü’t-tuyûr bulmakla AN; beynü’t-tuyûr tahkikat bulmakla M, beynü’t-tuyûr tahakkuk bulmakla H

¹⁹⁹ hazret-i nebî-i ümmî ‘arabîyâd-ı şerîfine tâvus âferinîşi münâsib görüldü AN; hazret-i nebî ‘arabîyâd-ı şerîfine tâvus âferinîşi münâsib görüldü M, hazret-i nebî-i ümmî bâd-ı şerîfine âferinîş-i tâvus münâsib görüldü H

²⁰⁰ kelîm-i nebî AN; kelîm-i ümmiyyi H

²⁰¹ tayr-ı hümâbâl-i hümâyûn AN; tayr-ı hümâyûn M

²⁰² meşîyyet müte‘allik oldu AN; meşîyyetullah muvaffak olaydı M, meşîyyetullah te‘âlâ müte‘allik etseydi H

²⁰³ fasahatı AN; fasîhî M

²⁰⁴ bulurdu AN; olaydı M, bulunup H

²⁰⁵ yavru hâsıl AN; yavru hâsıl etmede H

Lokmacı

birlerine mütemâsil iken tâvusun insân gibi yılda bir kere peçe getirmesi ve peçesi²⁰⁶ sâ'ir tuyûr gibi üç ayda izdivâca kâdir olmayıp²⁰⁷ beşer kısmın bulûg-i makûlesi tâvusun dahi üç yıl tamâm olmayınca izdivâcî ve peçe vermemekle kûşîş ve ibtihâcî müyesser olmamasını²⁰⁸ zâhirdeki zîb ü ziynetî gibi bâtın cihetinden dahi şerefiyyeti²⁰⁹ müstevcib idiği mukarrerdir. Bu takdîrce âferîniş idiği [9/a] meşîyyetle musaddardır²¹⁰.

Ve ammâ yine Behcetü't-Tevârihde²¹¹ kavî-i 'ulemâ ve ehl-i tefsîr diyü bu vechle²¹² yazmışlardır ki Hazret-i Musa Sallallahu 'Aleyhi ve 'Alâ Nebiyyina münâcât ettiği zamânda²¹³ Yâ Rab Âdem Peygamber kûlunu²¹⁴ halk etmezden evvel ne kâr üzere idin diyü evvel âferînişden su'al-i hikmet me'al etdikde hitâb-ı müstetâb ve cevâb-ı bâ sevâb geldi ki yâ Musa çünkü bu vâdilerden sordun ve hikmet-i hafîyemi²¹⁵ bilmek revâ gördün. İmdi mukarrer bil ve bu sırr-ı meknûnu 'aklın yetdiğine göre idrâk kıl ki envâ' mahlûkât ve aksâm-ı mükevvenât-ı cümleden²¹⁶ evvel nûr-i Muhammedi yaratdım. Andan sonra mahlûkât-ı mevfûre ve arâzî ve cibâl-i ma'mûre²¹⁷ bin 'alem halk edip her 'aleme elli bin yıl 'ömür takdîr etdim. Bu minvâl üzere her elli bin yıl ki tamâm oldu. Anın masnû'âtı gâyet ve nihâyet

²⁰⁶ yavru hâsılda biri birlerine mütemâsil iken tâvusun insân gibi yılda bir kere peçe getirmesi ve bahası AN; yavru etmede birbirlerine mûmâsil iken tâvusun insân gibi peçe getirmesi ve peçesi M

²⁰⁷ izdivâca kâdir olmayıp AN; kâbil-i izdivâc olamayıp M, izdivâca kâbil olmayup H

²⁰⁸ ibtihâcî müyesser olmamasını AN; ibtihâcî olmaması H

²⁰⁹ şerefiyyeti AN; şerefiyyetini M, H

²¹⁰ Bu takdîrce âferîniş idiği meşîyyetle musaddardır AN; Bu takdîrce âferîniş tûtî ulviyyeti hikmete mutâbık sırr-ı şerîf değil idiği meşîyyetle musaddardır M, Bu takdîrce âferîniş-i tûtînin uluvviyyeti hikmete mutâbık-ı sırr-ı şerîf idüğü meşîyyâtla musaddardır H

²¹¹ Ve ammâ yine behcetü't-tevârihde AN; Ammâ behcetü't-tevârihde H

²¹² ehl-i tefsîr diyü bu vechle AN; ehl-i tefsîr bu vechle M

²¹³ Sallallahu 'Aleyhi ve 'Alâ Nebiyyina münâcât ettiği zamânda AN; Sallallahu 'Alâ Nebiyyina ve 'Aleyh münâcât ettiği zamânda M, Salavâtullah-i Alâ Nebiyyinâ ve Alîhi münâcâtta etdi ki H

²¹⁴ Yâ Rab Âdem Peygamber kûlunu AN; Âdem Peygamber Kûlunu H

²¹⁵ hafîyemi AN; hafidimi M

²¹⁶ mahlûkât ve aksâm-ı mükevvenât-ı cümleden AN; mahlûkâtdan ve aksâm-ı meknûnâtdan cümleden H

²¹⁷ arâzî ve cibâl-i ma'mûre AN; arâzî ve ecbâl-i ma'mûre M, arzeyn ve cibâl ve nâ'mûre H

Lokmacı

buldu²¹⁸. Felâcerem ba‘dehu haşr ü neşrleri görüldü²¹⁹. Bi‘l-küllîye harâb ve mün‘adim²²⁰ kılınıp yerlerine gayrısını getirdim. Tâ kim bin ‘alem²²¹ ellişer bin yıllık müddetle geldi gitdi²²² ve mahlûkâtının mü‘mini ve kâfiri ma‘lûm her biri²²³ mukadder olan sırr-ı menziline yetdi²²⁴. Andan sonra öküz şekline müşâbih²²⁵ muhtelifetü’l suver bir tâ’ife dahi halk etdim. Elli bin yıl dahi anlara takdîr etdim²²⁶. Basît arazîyi ma‘mûr etdirdim²²⁷. Lakin ‘isyân ve tугyândan berî-i berîn olamadılar²²⁸ ve râht ü âsâyış ile ‘ibâdetime iştigâl-i devletini bulamadılar. Ana binâen‘alâ zalik²²⁹ cümlesini helâk etdim ve o gazabla yine elli [9/b] bin <yıl> ‘âlemi harâb ve yebâb terk etdim²³⁰. Ba‘dehu cümle dünyâyı deryâ eyleyip²³¹ bin yıl tamâm yeryüzünü bir bahr-i emvâc ve müterâkim oldu²³². İçinde ve kenârında ne aher mahlûk bulundu ve ne bir kimesne ol deryâdan intifâ‘ buldu. Ol bin²³³ yıl dahi tamâm olduktan sonra bir öküz halk ettim ki bir kere dem çekdi ol deryâyı bî girânı bir bardak su gibi²³⁴ bir uğûrdan yutdu. Ba‘dehu sengden büyük bal

²¹⁸ Anın masnû‘âtı gâyet ve nihâyet buldu AN; Anın masnû‘âtı nihâyet ve gâyet buldu H

²¹⁹ görüldü AN; görüldü H

²²⁰ harâb ve mün‘adim AN; mün‘adim ve harâb M

²²¹ Tâ kim bin ‘alem AN; Bin ‘alem M

²²² müddetle geldi gitdi AN; müddet ile gelip gitdi H

²²³ ve mahlûkâtının mü‘mini ve kâfiri ma‘lûm her biri AN; ve mahlûkâtının mü‘mini ve kâfirleri ma‘lûm olup her biri M, ve mahlûkâtının mü‘minleri ve kâfirleri ma‘lûm olup her zümreye H

²²⁴ sırr-ı menziline yetdi AN; sırr-ı menzillerine yetdiler H

²²⁵ öküz şekline müşâbih AN; öküz şeklinde M

²²⁶ Elli bin yıl dahi anlara takdîr etdim AN; Elli bin yıl ömür dahi anlara takdîr etdim H

²²⁷ ma‘mûr etdirdim AN; ma‘mûre etdim M, ma‘mûr etdim H

²²⁸ Lakin ‘isyân ve tугyândan berî-i berîn olamadılar AN; Lakin ‘isyân ve tугyândan berî olamadılar M, İsyân ve tугyândan berî olmadılar H

²²⁹ iştigâl-i devletini bulamadılar. Ana binâen alâ zalik AN; iştigâl-i devletini bulamadılar. Binâen M, iştigâl etmediler. Binâen alâ zalik H

²³⁰ ‘âlemi harâb ve yebâb terk etdim AN; ‘âlemi harâb ve terk etdim M

²³¹ deryâ eyleyip AN; deryâ eyledim H

²³² bin yıl tamâm yeryüzünü bir bahr-i emvâc ve müterâkim oldu AN; on bin yıl tamâm yeryüzü bir bahr-i mevâc ve müterâkkim oldu M, bin yıl tamâm yeryüzü berr ü bahr temevvüc ve terâkim oldu H

²³³ intifâ‘ buldu. Ol bin AN; intifâ‘ buldu. On bin M, müntefi‘ oldu ol altı bin H

²³⁴ Halk ettim ki bir kere dem çekdi ol deryâyı bî girânı bir bardak su gibi AN; halk ettim ki bir kere ol deryâyı dem çekdi bir bardak su gibi M, halk eyledim ki bir kerre dem çekip ol deryâ-yı girânı bir bardak su gibi H

Lokmacı

arısından küçerik bir kavim halk edip ol öküzü anlara gıdâ ta'yin eyledim²³⁵ ve kendilere ihtiyâr-ı cüz'iyeye verip küfr ve İslâm merâtibini bildirdim. Tamâm ki elli bin yıl oldu. Ol öküz yinüp²³⁶ gıdâları nihâyet buldu.

Ma' hazâ 'isyânları müşedded ve küfrânları²³⁷ mümted olmakla anları dahi helâk etdim. Ve yine cây-ı 'âlemi elli bin yıl dahi harâba terk ettim²³⁸. Andan sonra sîm-i hâlisden bin pâre şehri ile bir 'âlem dahi yarattım. Ve her bir şehre zer-i sorhdan nice kasırlar halk edip cümlesini²³⁹ bir cins-i bî bedel (اخلی من اسكر و العسل) * hardal dâneleriyle doldurdum. Ve bir mürğ-i hü mâ peyker ve hü mâ yûn manzar âferîde kılıp ol bin pâre şehrin kusûrunda ki hardal dâneleri gıdâsı olduğu ve deve gitdiği gibi zehrâb-ı mevtele damâğı telh-kâm olacağını kendiyeye bildirdim²⁴⁰. Felâcerem ol mürğ-i muhterem riyâzet ve kanâ'at vâdilerinde sâbit kadem olub günde bir dânededen artık yemedi²⁴¹. Kemâyebagi ihtiyât ile rûzgârın geçirip ahirü'l emr yine cümlesi dökündi ve mürğ-i mezbûr şehbâz-ı ecel çengâline [10/a] düşüp pervâzgâh-ı harâba vardı. Tekrâr yetmiş bin yıl dahi rûy-i zemîn cânverân-ı cihân nişînden hâli kaldı. Andan sonra yetmiş bin türlü cânverler yaratıp²⁴² her bir cânvere bin yıllık 'ömr takdîr edip izhâr-ı kudret etdim. Ve ol cânverlerden biri dünyâdan gitmeyince birisin dahi getirmedi²⁴³. Bu minvâl üzre anlar dahi geldiler gitdiler ve yine yeryüzü yetmiş bin yıl harâba kalmayı mûcib azgunluklar etdiler. Ba'de zalik zürriyetler ile cem'an on bin yıl 'ömr takdîr eyledim. Yani ki her âdeme zürriyeti ile bin yıllık

²³⁵ küçerik bir kavim halk edip ol öküzü anlara gıdâ ta'yin eyledim AN; küçük bir kavim yarattım. Ol öküzün cümlesini anlara gıdâ ta'yin eyledim H

²³⁶ Ol öküz yinüp AN; ol öküzü yiyüp M, Öküzü yiyüp

²³⁷ 'isyânları müşedded ve küfrânları AN; 'isyânları ve küfr ü inkârları M, H

²³⁸ elli bin yıl dahi harâba terk ettim AN; elli bin yıl harâba terk edip M, elli bin yıl harâb ve yebâb terk etdim H

²³⁹ Halk edip cümlesini AN; halk edip cümle M, halk ettim ve cümlesini H

* (العسل اخلی من السكر) Bal şekerden tatlıdır

²⁴⁰ hardal dâneleri gıdâsı olduğu ve deve gitdiği... AN; hardal dâneleri gıdâları olduğunu ve deve gittiği gibi ziz-ab-ı mevtele telhikâm olacağını kendülere bildirdim H

²⁴¹ dânededen artık yemedi AN; dânededen gayrı yemedi H

²⁴² cânverler yaratıp AN; cânverân-ı cihân yaratıp H

²⁴³ gitmeyince birisin dahi getirmedi AN; gitmeyince birini dahi yerine getirmedi H

Lokmacı

‘ömür verip kendisi fevt olunca zürriyetini getirmedi. Şimdiki benî âdem evlâdıyla babaların cem‘ etdim. Bu hisâb üzre yine rûy-i zemîn on bin yıl şenlendi. Lakin ‘isyân ve tuğyânları evcinden anları dahi helâk ve mün‘adim kıldım.

Andan sonra cân bin cânın bin cânın kavmini halk etdim ki cümlesi cinnîler idi. Yetmiş bin yıl tamâm rûy-i zemîne hükm eylediler ve lakin ‘isyân ve tuğyân tarîkini ümem-i mâziyyeden nice vechle ziyâde kıldılar. Hatta birbirlerini öldürmeği tîşe ve kîn ü kibri kendilerine endişe edindiler²⁴⁴. Felâcerem anları dahi yok ettim. Ve yerlerine ferîştehler ve şeb

²⁴⁴ Bu minvâl üzre anlar dahi geldiler gitdiler ve yine yeryüzü yetmiş bin yıl... AN; Bu minvâl üzre anlar dahi geldiler gitdiler ve yine yeryüzü yetmiş bin yıl harâba kalmayı mûcib azgunluklar etdiler. Ba‘de zalik zürriyetler ile cem‘an on bin âdem yarattım ve cümlesine on bin yıl ‘ömr takdîr eyledim. Yani ki her âdeme zürriyeti ile bin yıllık ‘ömür verip kendisi fevt olunca zürriyetini getirmedi. Şimdiki benî âdem evlâdıyla babaların cem‘ etdim. Bu hisâb üzre yine rûy-i zemîn şenlendi. Lakin ‘isyân ve tuğyânları evcinden anları dahi helâk ve mün‘adim kıldım AN; anlar dahi bi‘l-küllîye helâk ve mün‘adim oldu. Ammâ şeyhü‘l ekber-i garbî kaddese‘llâhu sırrihu‘l-‘azîz nübüvvet-i Muhammedü‘n-nebiyyü‘l ‘arabî Fütûhât-ı Mekkiye nâm kitâbının üçyüz doksanıncı bâbında buyurur ki bir zamân Ka‘betullah tavâfına meşgûl iken nev‘-i insândan bana bir kavim gösterildi ki uyhûya varan göz rû‘yâ ‘âlemine nice müşâhede ederse ben dahi anları ol vechle seyr ederdim. Fe-ammâ teşhîse hiçbirini bilmedim ve anlar bu beyti okuyarak tavâf ederlerki لقد طفنا كما طقتم (سنينا بهذا البيت طرا اجمعينا) Yani biz bu beyti nice yıllar küllî cem‘iyyetlerle tavâf eyledik nice ki siz tavâf eylediniz ise demektir. Pes ol hâletde ki cümlesi tavâf ederek geçdiler. İçlerinden biri benim yanımda kaldı ve bana ism-i meşhûr hitâb edip ben senin ecdâdınım diyü söyledi. Ben dahi siz halk olunalı ne mikdâr zamândır diyü sordum. Ecdâdımın olmak karînesiyle ahbâr-ı selefden idiğın bildim. Cevap buyurdu ki kırk bin yıldan ziyâdededir. Ben dahi tekrâr kelâma gelip Ebu‘l-beşer Hazret-i Âdem Peygamber halk olunalı bu denlü zamân olmamıştır. Pes ne vechle sözünüz râst gelir. Dedi ki sen kangî Âdemi dersin. Yani sana cümleden akrab olanı mi dersin dedikte mülhem-i gaybînin hidâyetiyle hemen ol sâ‘at-ı fahr ‘-i ‘âlem hazretleri sallallahu ‘aleyhi ve sellem (مائة الف آدم) buyurduğı hadîs-i mükerrerem hâtıra geldi. Felâcerel uyhûdan uyanır gibi uyandım. Ol tâ‘ife-i rûhâniyyenin sıhhat-ı kelâmın anladım. İntihâ. İmdi eğerce kim ‘âlem-i hâdisdir. Hazret-i Hakkın ‘ademden vücûda getirdiğı masnû‘-i pâkîdir. Velakin insâna nisbetle kadîm gibi görünür. Zîrâ kadem-i zâtına ola olmaya ve olana yokluk vâki‘ olmaya. Rabb ‘İzzete mahsûstur ve kadem zamânı ‘âlemin insâna göre devri kadîmdir. Nitekim kadem izâfidir ve mâderin evlâdına takdîmidir. İmdi bu hadîs-i şerîf mazmûnu ol tâ‘ifenin kelâmı ve Hazret-i Musadan menkûl olan onbin âdem halk olunmasını mü‘eyyiddir. Nihâyet bu kadar vardır ki bu on bin âdem ol yüz binde dâhil midir ve ol âdemler dahi beşer sûretinde midir? Yoksa ancak isimleri mi âdemdir? Musarrâh değıldir amâ anlanan budur ki anlar dahi beşer sûretinde olalar. Andan sonra cân bin cânın bin cânın kavmini halk etdim ki cümlesi cinnîler idi. Yetmiş bin yıl tamâm rûy-i zemîne hükm eylediler ve lakin ‘isyân ve tuğyân tarîkini ümem-i mâziyyeden nice vechle ziyâde kıldılar.

Lokmacı

rûz envâr-ı zıkr ü tesbîhle ferîştehler halk eyledim. Yetmiş bin yıl dahi ‘âlemi anlar münevver etdiler²⁴⁵. Müddetleri nihâyet bulub kıyâmetleri kopunca geldiler ve gıtdiler. Andan sonra²⁴⁶ yâ Musa Âdem Peygamberi yaratdım ki senin ceddindir ve peygamberlerin bi-hisabü’z-zâhir evvelidir [10/b] ve Muhammed ‘aleyhisselâm ki benim habîbimdir²⁴⁷ ve peygamberlerin serveri ve ahiri ve ekmeli ve ecmeli ve efdalidir ve anın neslinden zuhûra geleceğini²⁴⁸. Lakin nûr-i Muhammedî halk olunduğu ibtidâ’ âfernîşin maksûd-i aslı ol idüğünü Âdeme beşâret etdim. Nidâ-yı müstetâb ile cevâb-ı bâ-sevâb-ı ilahî²⁴⁹ vârid oldukta Hazret-i Musa sallallahu ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhi²⁵⁰ yakîn bildi ki Hazret-i Sâni‘ Yezdân bir muktezâ-yı (كل يوم هو فى شأن)²⁵¹ hezârân âfernîş ile ‘ayân-ı ber Kird-gâr-ı müste‘ân-ı deyyândır²⁵² ki künhi ile bilinmeden münezzeh ve müberrâdır. Ve zât-ı Bârîyi²⁵³ kemâhû hakka bilmek hevesin edenler evveli ve âhiri yok bir bâdiyede ser-seri idiğinde rîb ü kemân yokdur²⁵⁴.

Hatta birbirlerini öldürmeği tîşe ve kîn ü kibri kendilerine endişe edindiler M, Bu minvâl üzere anlar dahi geldiler ve gıtdiler ve yine yeryüzünü yetmiş bin yıl harâb etdim. Ba‘dehu cân bin cân kavmini halk etdim. Cümlesi cinniler idi. Yetmiş bin yıl tamâm rûy-i zemîne hükm etdiler ve lakin isyân ve tугyân tarîkini ümem-i mâziyyeden nice vechle ziyâde kıldılar ki biri birin öldürmeye piş ü kibr ü kîn ve enâniyyeti kendülerine endişe kıldılar H

²⁴⁵ Ve yerlerine ferîştehler ve şeb rûz...AN; yerlerine ferîştehler halk eyledim. Bin yıl dahi ‘âlemi anlar münevver etdiler M, Ve yerlerine ferîştehler ve şeb rûz envâr’ tesbîh ile serîştehler halk etdim. Yetmiş bin yıl âlemi anlar münevver eylediler H

²⁴⁶ Andan sonra AN; Ba‘dehu H

²⁴⁷ ve Muhammed ‘aleyhisselâm ki benim habîbimdir AN; Hazret-i Muhammed Aleyhisselatu ve’sselâm ki benim habîbimdir H

²⁴⁸ ve peygamberlerin serveri ve ahiri ve ekmeli ve ecmeli ve efdalidir ve anın neslinden zuhûra geleceğini AN; ve peygamberlerin serveri ve ahiri ve ekmelidir ve ecmel ve efdalidir. Anın geleceğini cemî’ mürsele bildirdim H

²⁴⁹ sevâb-ı ilahî AN; sevâb-ı latîfî H

²⁵⁰ sallallahu ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhi AN; sallallahu ‘aleyhi ve ‘alâ nebiyyinâ M

²⁵¹ Kuran-ı Kerim: 55/29: O hergün (her an) bir şe’n (ayrı bir tecelli, yeni bir oluş) üzerindedir.

²⁵² ber Kird-gâr-ı müste‘ân-ı deyyândır AN; ber Kird-gâr-ı yezdân ve bir müste‘ân ve deyyândır ki H

²⁵³ zât-ı Bârîyi AN; zât-ı Bârî Te‘âlâyı M, zât-ı şerîfini H

²⁵⁴ yokdur AN; yokdur. İntiha. M

Lokmacı

Ammâ ittifâk re'y-i hükemâ ve i'tikâd-ı feylesofân-ı 'ukalâ²⁵⁵ bunun üzerinedir ki Hakk Subhâne ve Te'âlâ evvelâ bir cevher-i basît yaratdı ki 'ulemâ-i hadîs ve tefsîr ve fukahâ'-i ehl-i sünnet-i rûşen zamîr ol cevhere kalemdir derler. Hatta hadîs-i seyyid-i 'âlem evvel mâ-halak-allahü'l kalem buyurdıkları ol sırr-ı behemdir²⁵⁶. Ammâ hükemâ ana 'akl-ı mücerred ıtlâk edip ol mâ-halak-allahü'l-'akl hadisiyle tahkîk kırlar ve lakin mutasarrıfın²⁵⁷ ol hâl-i 'ilm-i leduniyyeye müzâhir olan ashâb-ı kemâl andan murâd rûh-i Muhammedîdir diyip evvel mâ-halak-allah rûh-i hâtemü'n-nebiyyîn kelime-i tayyibesiyile tedkîk kırlar. Hatta cümle enbiyâ ve mürselinin sipehsâlâr-ı mansûri evvel mâ-halak-allah Te'âlâ rûhu ve nûru buyurdıkları²⁵⁸ onların kelâmını mü'eyyedir. Bir cevher-i âher dahi halk olunmuştur²⁵⁹ ki ol ikinci cevhere ehl-i sünnet ve'l cemâ'at levh [11/a] derler ve hukemâ nefsi külli ıtlâk ederler ve ba'zılar cevher evvele Âdem ma'na ve cevher-i sâniye Havvâ'-i ma'na ıtlakını münâsib gördüler²⁶⁰.

Pes imdi ol iki cevherden 'akl ve nefsi peydâ oldu ve ol 'akl ü nefsdan felek-i evvel zuhûra geldi ki²⁶¹ peygamberân ve mürselîn feleğe²⁶² 'arş-ı berrîn dediler. Ammâ hukemâ felek-i atlas eylediler²⁶³ ve etdiler ki ol felekden 'akl ü nefsi bir felek dahi peydâ oldu ki felek-i heşîm²⁶⁴ dedikleri oldur ve fudalâ-yı ehl-i Kurân ana kürsü nâmını vermişlerdir. Velakin

²⁵⁵ 'ukalâ AN; 'ulemâ M

²⁵⁶ behemdir AN; mübhemdir M, H

²⁵⁷ hadisiyle tahkîk kırlar ve lakin mutasarrıfın AN; hadisiyle tahkîk kırlar ve lakin mantûkîn M, hadîs-i şerîfiyle tahkîk kırlar. Lakin mutasavvifin H

²⁵⁸ mâ-halak-allah Te'âlâ rûhi ve nûri buyurdıkları AN; mâ-halak-allah nûri ve rûhi buyurdıkları M

²⁵⁹ Bir cevher-i âher dahi halk olunmuştur AN; 'ukalâdan ba'zıları derler ki cevher-i evvelin feyzinden bir cevher-i âher dahi halk olunmuştur M

²⁶⁰ gördüler AN; görürler H

²⁶¹ Pes imdi ol iki cevherden 'akl ü nefsi peydâ oldu ve ol 'akl ve nefsdan felek-i evvel zuhûra geldi ki AN; Ol iki cevherden akl ü nefsdan felek-i evvel halk oldu H

²⁶² feleğe AN; ol feleğe M, H

²⁶³ atlas eylediler AN; atlas ıtlak eylediler M, H

²⁶⁴ felek-i heşîm AN; zuhal-i heşîm M, felek-i hişâm H

Lokmacı

‘indi’l-hukemâ ol feleğe el-burc diyorlar²⁶⁵. On iki burc andadır ve yine ol felek ‘akl ü nefsenden bir felek dahi vücûda geldi ki felek-i zuhal dedikleri oldur. Ve bi’l-cümle tâ felek-i evvele inince bu minvâl üzre birbirinin ‘akl ü nefsenden bir felek dahi vücûda gelip halk olunmuştur²⁶⁶ ki hülâsa-i kelâm ‘ulemâ-i tefâsîr-i hidâyet encâm²⁶⁷ (انارالله قبور الى هم يوم القيام)²⁶⁸ bi’l-ittifâk derler ki ol zamân ki Hazret-i Bârî Celle Şânehu cevher-i basîti evvela halk etdi ve ana El-Vahît nazarıyla nazar eyledi.

Pes ol cevher-i tâb cemâle doymayıp ve cemâl-i ehadiyyeti celâl ve ehadiyyeti sanıp havf ü hayretinden eridi ve bin yıl dahi cûşân ü hurûşân oldu²⁶⁹. Ahar anın mütesâ'id olan necâdından yerlerin ve göklerin mevâdı peydâ olup²⁷⁰ biri birinden başka başka²⁷¹ ayrılıp ‘ale-t-tevâlî seb‘a semavât ve heft bahr ü heft zemîn zuhûra geldi²⁷². Ekser-i müfessirin ve evfer-i muhaddisin dahi bu mazmûna câzimlerdir. (حتى ثم المستوى الى اسماء وهى دخان)²⁷³ [11/b] nass-ı kerîmi bu husûsa delîl-i kât‘ idiğinde ‘âzimlerdir²⁷⁴. Ammâ fasl-ı sâni ki ebu’l beşer Âdem peygamber ‘aleyhisselâmdan²⁷⁵ fahr-i ‘âlem Sallallahu ‘aleyhi ve sellem zamân-ı şerîfine gelince²⁷⁶ vâki‘ olan mevâd ve tevârîh beyânında ‘ömr-i dünyâ yedi bin olmakla müş‘ir ve ‘inde’l-ba‘z

²⁶⁵ ‘indü’l-hükemâ ol feleğe el-burc diyorlar AN; ehl-i Kurân ana felekü’l burûc dahi derler ki M, H

²⁶⁶ ‘akl ü nefsenden bir felek dahi vücûda gelip halk olunmuştur AN; ‘aklı ve nefsisinden halk olunmuştur M, ‘aklı ü nefsisinden bir felek halk olundu dediler H

²⁶⁷ ‘ulemâ-i tefâsîr-i hidâyet encâm AN; ulemâ-i tefsîr-i hidâyet encâm H

²⁶⁸ Kıyamet gününe kadar Allah kabrini aydınlatsın

²⁶⁹ eridi ve bin yıl dahi cûşân ü hurûşân oldu AN; eriyip bin yıl tamâm cûşân ve hurûşân oldu H

²⁷⁰ göklerin mevâdı peydâ olup AN; gökler vâdiler peydâ oldu H

²⁷¹ peydâ olup biri birinden başka başka AN; peydâ olup başka başka M

²⁷² seb‘a semavât ve heft bahr ü heft zemîn zuhûra geldi AN; seb‘a semavât-ı berrin ve heft bahr ü heft zemîn zuhûra geldi M

²⁷³ Kuran-ı Kerim: 41/11: Sonra duman halinde olan göğe yöneldi... (Ayette حتى kelimesi yoktur.)

²⁷⁴ delîl-i kât‘ idiğinde ‘âzimlerdir AN; delîl-i kât‘ ve buhân-ı sâti‘ idiğinde ‘âzimlerdir. İntihâ M, delîl-i kât‘dır ve bâhir-i sâti‘ idiğine câzimlerdir. İntihâ H

²⁷⁵ Âdem peygamber ‘aleyhisselâmdan AN; Âdem ‘aleyhisselâmdan M, H

²⁷⁶ ‘aleyhi ve sellem zamân-ı şerîfine gelince AN; ‘aleyhisselatu vesselâm zamânna gelince M, Sallallahu Te‘âlâ aleyhi ve selleme gelince H

Lokmacı

ziyâde olmasını muhbir olan husûs i'lânındadır. Hafî olmaya ki²⁷⁷ Resulullah Sallallahu 'Aleyhi ve Sellemden ehâdîs-i sahîhe sâdır olmuştur ki dünyânın 'ömrü yedi bin yıl ola. Yani ki Hazret-i Âdem²⁷⁸ yere indiği gündün kıyâmet kopunca yedi bin yıl tamâm ola.

(الدنيا سبعة ايام كل يوم الف سنة بعثت في آخرها) yani dünyanın zamanı yedi gündür. Ben ol günün âhirinde zuhûra geldim buyurdıkları hadîs-i şerîfi bu mazmûna delâlet eder²⁷⁹ ve lakin ibn Vehbî rivâyet etdiği hadîs-i latîf ki²⁸⁰

(الدنيا خمسة الاف سنة و ستمائة و انى لاعرف كل زمان منها ماكان من الملوك والانبيا) yani ki şimdiki halde ki dünyadan beş bin altıyüz yıl mürûr etmiştir. Zikr olunan beşbin altıyüz yıl içinde²⁸¹ mülûkden ve enbiyâdan kimler geldiğini ve her birine ne târîhde ve ne zamânda gelip gitdiğini ben bilirim buyurdıkları hadîs-i şerîf 'ömr-i dünyâ yedi bin yıl olmayı münâfidir²⁸². Zirâ bu hadîs-i şerîf sudûr²⁸³ etdiği hinde ki beş bin altıyüz sene idi. Ol zamândan beri hod bin seneye karîb zamân dahi geçti. Bu takdîrce yedi bin yıla hasr mümkün olmadı. Hatta fuzalâ'-i müte'ahhirinden evvelâ vâris-i 'ulûmu'l evvelîn ve'l ahirîn²⁸⁴ Suyûtî Mevlâna Celâleddîn sâniyen 'umdetü'l müfessirîn [12/a] nukâvetü'l müdekkikîn sultânü'l 'ulemâ' fi'r-rûm Mevlânâ Ebussu'ud fazîlet rusûm bu bâbda yazdıkları risâlede buyurmuşlar ki²⁸⁵ 'ömr-i dünyâ 'alâ küllî hâl yedi bin yıldan

²⁷⁷ muhbir olan husûs i'lânındadır. Hafî olmaya ki AN; muhbir olan husûs hafî olmaya H

²⁷⁸ Hazret-i Âdem AN; Hazret-i Âdem Aleyhisselâm H

²⁷⁹ yani dünyanın zamanı yedi gündür. Ben ol günün âhirinde zuhûra geldim buyurdıkları hadîs-i şerîfi AN; buyurdıkları yani dünyanın zamanı yedi gündür. Ben ol günün âhirinde zuhûra geldim hadîs-i şerîfi M, buyurdıkları hadîs-i şerîfi ana delâlet eder H

²⁸⁰ ibn Vehbî rivâyet etdiği hadîs-i latîf ki AN; ibn Vehbi rivâyet etmiştir ki H

²⁸¹ yani ki şimdiki halde ki dünyadan beş bin altıyüz yıl mürûr etmiştir. Zikr olunan beşbin altıyüz yıl içinde AN; yani ki şimdiki halde dünyâdan beş bin altıyüz yıl içinde H

²⁸² yani ki şimdiki halde ki dünyadan beş bin altıyüz yıl mürûr etmiştir...AN; sadaka resulullah yani şimdiki halde ki dünyadan beş bin altıyüz yıl içinde mülûkden ve enbiyâdan kimler geldiğini ve her birine ne târîhde ve ne zamânda gelip gitdiğini ben bilirim buyurdıkları hadîs-i şerîf 'ömr-i dünyâ yedi bin yıl olmayı münâfidir M

²⁸³ sudûr AN; zuhûr M

²⁸⁴ evvelâ vâris-i 'ulûmu'l evvelîn ve'l ahirîn AN; evvelâ vâris-i ulûmu'lenbiyâ ve'l mürselîn H

²⁸⁵ buyurmuşlar ki AN; buyurdıkları ki M

Lokmacı

artıktır. Lakin ol ziyâde ne mikdâr zamân idiği kimseye ma'lûm değildir. Nihâyet ba'zı ehâdîs-i şerîfe delâletiyile ziyâdesi beşyüz yıldan nâkız idiği mukarrerdir. Ve'l-hâsıl 'ömr-i dünyâyı yedi bin yıldan ziyâde idiğın bundan dahi²⁸⁶ ma'lûmdur ki deccâlin re's-i mi'ede zuhûru ve andan sonra yine kırk yıl mikdârı nâsın meks-i meskûri²⁸⁷ ba'dehu Hazret-i İsanın²⁸⁸ nüzûl-i hidâyet şu'uru şems-i 'âlemtâbın magrib cânibinden tulû'-i pür nûru ve andan sonra yine nâsın yüz yirmi yıl ma'îşet-i pür fütûri ve andan sonra Hazret-i İsrâfilin def'a-i evlâda nefha-i sûru ve mâbeynü'l-nefhatîn kırk yıl mikdârı zamânın mürûru iki yüz yıl içinde ancak vukû' bulacağını müttetikün 'aleyhtir. Ammâ müfessir-i fazîlet şuhûr Mevlânâ²⁸⁹ Ebussu'ud 'ömr-i dünyâ yedi bin yıl olmakla delâlet eden hadîs-i şerîfin tevfikinde ya'ni mu'azzam-ı mes'ele-i dîn²⁹⁰ ve umûr-i cumhûr-i yakîn ol bin senede olmakla i'tibâr vâki' olmasını²⁹¹ beyân etmişlerdir. Bu hakîre²⁹² layih olan budur ki 'ömr-i dünyâ yedi bin yıl olmakla ve eşrât-ı sâ'at zuhûr eden iki yüz yıl mikdârı ziyâdesi tatbikde ve tevfikde iki tarîk evlâdır. Tarîk-i evvel 'ömr-i dünyâ yedi bin yıldır buyurulduğı ümmet-i celîl âsayiş²⁹³ ve huzûr üzere geçindikleri zamân ol mikdârdır demek [12/b] ola. Eşrât-ı sâ'at zuhûr eden sinîn-i mehûfe ve muhavvife ki²⁹⁴ anda ümmetin ilâm-i şedâyidine nihâyet yoktur. O seneler hisâba dâhil olmaya. Tarîk-i sâni kasr-ı zamânla ol

²⁸⁶ ziyâdesi beşyüz yıldan nâkız idiği mukarrerdir. Ve'l-hâsıl 'ömr-i dünyâyı yedi bin yıldan ziyâde idiğın bundan dahi AN; ziyâdesi beşyüz yıldan nâkız idiği mukarrerdir. Ve'l-hâsıl 'ömr-i dünyâyı yedi bin yıldan ziyâde idiğın bundan dahi M, ziyâde idiği bundan dahi H

²⁸⁷ meskûri AN; meksûri M, müksiri H

²⁸⁸ Hazret-i İsanın AN; Hazret-i İsa Aleyhisselâmın H

²⁸⁹ fazîlet şuhûr Mevlânâ AN; fazîlet şuhûr Mollâ M, fazîlet şî'âr Mevlânâ H

²⁹⁰ ya'ni mu'azzam-ı mes'ele-i dîn AN; ya'ni mes'ele-i dîn H

²⁹¹ i'tibâr vâki' olmasını AN; i'tibâr anâ vâki' olmasını H

²⁹² Bu hakîre AN; Lakin bu hakîre M

²⁹³ ümmet-i celîl âsayiş AN; ümmet-i celîlü'l-himmetin âsayiş H

²⁹⁴ Eşrât-ı sâ'at zuhûr eden sinîn-i mehûfe ve muhavvife ki AN; Eşrât zuhûr eden sinîn-i muhavvife ki H

Lokmacı

ziyâde olan senelerin aşağı varmasıdır ki²⁹⁵ Sultân-ı Enbiyâ Muhammed Mustafa Sallallahu Te‘âlâ ‘Aleyhi ve Sellem buyururlar ki²⁹⁶

لا تقوم اساعة حتى يتقارب الزمان فتكون السنة كالشهر و الشهر كالجمعه و تكون الجمعة كالיום و تكون اليوم كالساعة و تكون الساعة كالضرفة بالنار

Yani Enes radiyallahu anh²⁹⁷ rivâyetiyle mesâbihde bu hadîs-i şerîf mestûrdur ki hatta kıyâmet kopmaz²⁹⁸ ilâ zamân kasr olunup bir yıl bir ay mikdârı ve bir ay bir hafta mikdârı ve her hafta bir gün denlü²⁹⁹ ve bir gün bir sâ‘at denlü³⁰⁰ ve her sâ‘at huşk ve yâbisden çalıdan çırpıdan yanan³⁰¹ ateşin ‘alevi geçdiği zamân mikdârı olmayınca diyü buyurdıklarından ma‘lûm olduki eşrât sâ‘ât zuhûrundan sonra habîbine ri‘âyet ve ümmetine merhameten³⁰² zamân kasr olundu ki hem alâm-ı şedâyid mümted olmaya³⁰³ ve hem ‘ömr-i dünyâ yedi bin yıl olmak dahi mukarrer ola³⁰⁴. Felâcerem bu iki tarikle tevfiik ve tatbîki³⁰⁵ mümkün iken âhar vechle te‘vile sülûk cidden câ‘iz iken âhar vechle te‘vile sülûk cidden câiz değildir³⁰⁶. Fe-emmâ hâletü’l-tahrîr ki sene hams ve tis’in ve tis‘amie târîhinde vâki‘ olub elfe³⁰⁷ beş yıl kalmıştır. Ma‘hazâ eşrât sâ‘atden nesne zâhir olmamıştır. Nihâyet şe‘âmil-i nâsda ba‘zı ‘alâyim ve âsâr sudûr³⁰⁸ etmiştir ki Ya‘lemullah [13/a]

²⁹⁵ aşağı varmasıdır ki AN; aşağısına varmıştır ki M, aşağı mâverâsıdır ki H

²⁹⁶ Sultân-ı Enbiyâ Muhammed Mustafa Sallallahu Te‘âlâ ‘Aleyhi ve Sellem buyururlar ki AN; Sultân-ı Enbiyâ Sallallahu Te‘âlâ Aleyhi ve Sellem buyurur H

²⁹⁷ Enes radiyallahu anh AN; Enes bin Malik radiyallahu anh H

²⁹⁸ kıyâmet kopmaz AN; ma‘nâ-yı münîfi kıyâmet kopmaz M, H

²⁹⁹ her hafta bir gün denlü AN; bir hafta bir gün denlü M, bir hafta mikdârı H

³⁰⁰ denlü AN; mikdârı H

³⁰¹ çalıdan çırpıdan yanan AN; çalıdan yanan H

³⁰² merhameten AN; merhamet için M

³⁰³ olundu ki hem alâm-ı şedâyid mümted olmaya AN; oluna hem alâm-ı şedâyid mümted olmaya M, oluna ki alâm ü şedâyid mümted olmaya H

³⁰⁴ olmak dahi mukarrer ola AN; olmak mukarrerdir H

³⁰⁵ tatbîki AN; tedkîk H

³⁰⁶ Felâcerem bu iki tarikle tevfiik ve tatbîki mümkün... AN; Felâcerem bu iki tarikle tevfiik ve tatbîki mümkün iken âhar vechle te‘vile sülûk-i vecd câ‘iz değildir M

³⁰⁷ vâki‘ olub elfe AN; vâki‘ olan tamâm-ı elfe M, vâki‘ olup tamâm-ı elfe H

³⁰⁸ ‘alâyim ve âsâr sudûr AN; ‘alâyim-i âsâr zuhûr H

Lokmacı

‘âkıbeti eşrât sâ‘ate müntehi olmakta şübhe yoktur. Hafî olmaya ki³⁰⁹ eşrât sâ‘at dedikleri on ‘alâmetdir. Biri dehân kıssası ikincisi deccâl³¹⁰ üçüncü dâbbetü’l-arz³¹¹ dördüncü şems-i ‘âlem-tâbın mağribden doğması beşincisi Hazret-i İsanın nuzûlu³¹² altıncısı ye‘cûc ve me‘cûcun zuhûru yedinci maşrık cânibinden³¹³ olacak hasf sekizinci mağrib tarafından olacak hasf <dokuzuncu cezîret’ül ‘arapta olacak hasf yani hasfin ma‘nâsı demek olur ki mağrib ve maşrık ve cezîretü’l ‘arapta ma‘mûr vilâyetler ve yerler göçse gerektir ki murâd olunan oldur.>³¹⁴ Onuncu Yemenden³¹⁵ bir âteş peydâ olub nâsı mahşere sürmesidir ki³¹⁶ âhar eşrât sâ‘at oldur. Mesâbîhde bu vechle mestûrdur. Fe-emmâ beyni’l ümem mazbût olan³¹⁷ tevârîh-i hidâyet rakam-ı hübütlü Hazret-i Âdemden bu zamâna gelince ne mikdâr sâl geçdiğine delâ’il-i sadâkat kalem olmakla anların dahi beyânı elzem ve ehem olmuştur. İmdi Hazret-i Âdem yere indiğinden tûfân-ı Nûh’a gelince ve ba‘zılar kavlinde Nûh’un vefâtına varınca iki bin altıyüz elli altı yıl³¹⁸ ve Nûh ‘aleyhisselâm vefâtından Hazret-i İbrahimü’l Halîl doğduğu güne

³⁰⁹ şübhe yoktur hafî olmaya ki AN; şübhe yok ki bu kadar hafî olmaya ki M, şübhe yokdur. İmdi Hafî olmaya ki H

³¹⁰ Biri dehân kıssası ikincisi deccâl AN; Biri dehân kıssası ikincisi deccâl hurûcu M, Evveli dehân kıssası ikinci deccâl hurûcu H

³¹¹ üçüncü dabbetü’l-arz AN; üçüncü dabbetü’l-arz kıssası M, üçüncü dabbetü’l-arz H

³¹² mağribden doğması beşincisi Hazret-i İsanın nuzûlu AN; mağribden tulû’î beşinci Hazret-i İsa Aleyhisselâmın nuzûlü H

³¹³ cânibinden AN; tarafından H

³¹⁴ < > içerisinde yer alan metin AN nüshasında eksik olduğu için M nüshasından tamamlanmıştır. dokuzuncu cezîret’ül ‘arapta olacak hasf yani hasfin ma‘nâsı demek olur ki mağrib ve maşrık ve cezîretü’l ‘arapta ma‘mûr vilâyetler ve yerler göçse gerektir ki murâd olunan oldur M, Dokuzuncu cezîre-i Arab’da zâhir olacak hasf hasfin ma‘nâsı evvel maşrıkdan sonra mağribden sonra cezîre-i Arab’dan nice ma‘mûreler yere geçse gerektir diyü rivâyet olunmuştur H

³¹⁵ Onuncu Yemenden AN; Onuncu Yemen tarafından H

³¹⁶ mahşere sürmesidir ki AN; mahşer yerine süre ki H

³¹⁷ beynü’l ümem mazbût olan AN; beynü’l ümem M

³¹⁸ hidâyet rakam-ı hübütlü Hazret-i Âdemden bu zamâna gelince...AN; hidâyet rakam-ı hübütlü Hazret-i Âdemden bu zamâna gelince ne mikdâr sâl geçdiğine delâ’il-i sadâkat kalem olmakla anların dahi beyânı ehem ve elzem olmuştur. İmdi Hazret-i Âdem yere indiğinden tûfân-ı Nûh ‘aleyhisselâma gelince ve ba‘zılar kavlinde Nûh’un vefâtına varınca iki bin altıyüz elli yıl M, hidâyet rakam olmakla anların dahi beyânı elzem ve ehem olmuştur. İmdi Hazret-i Âdem Aleyhisselâm yere indiğinden tûfân-ı Nûh Aleyhisselâma gelince ba‘zılar kavlinde vefâtına varınca iki bin elli yıl H

Lokmacı

gelince³¹⁹ altıyüz kırk iki yıl ve vilâdet-i Hazret-i İbrahimden Hicret-i Muhammediyye târîhine gelince iki bin üçyüz yetmiş üç yıldır ki hubût târîhinden hicret târîhine gelince cem'ân beş bin altıyüz yetmiş bir yıl olur ki ekser ehl-i tevârih bu hisâba zâhiblerdir³²⁰. Lakin ziyâdesi vardır. Fe-emmâ Eşrefü't-Tevârih mü'ellifi Mevlânâ Kâdı³²¹ Zübdetü'l Usûl sahibinden rivâyet ile hadîs-i şerîf-i nebevîden ahz-ı delâletle yazdıkları üzere Hazret-i Âdem halk olunduğu³²² günden Fahr-i 'Alem Sallallahu Te'alâ 'Aleyhi ve Sellem nübüvveti târîhine gelince beş bin sekizyüz yıldır. Ammâ 'ulemâdan niceler dahi [13/b] ziyâdedir demişler³²³. Mevlânâ Muhammed Cerîr Taberi 'aleyhirrahme³²⁴ yazdığı üzere hübût-i Âdemden vilâdet-i Fahr-i 'âleme gelince³²⁵ be-kavl-i yehûd dört bin altıyüz kırk yıl ve be-kavl-i nasârî beşbin dokuzyüz yetmiş iki yıl ve be-kavl-i magân altıbin yüz onüç yıldır diyü beyân olunmuştur ve tevâ'if-i mezbûrdan³²⁶ her biri kitâblarından ol vechle istihrâc etdiklerini bildirmişlerdir. Ammâ bu hakîre cümleden esahh ve hisâben ve kitâben bu zikr olunandan esdak Hazret-i Abdullah bin Abbas radiyallahu 'anhüma beyân buyurmuşlardır ki³²⁷ vârid olan ehâdîs-i şerîfeye

³¹⁹ İbrahimü'l Halîl doğduğu güne gelince AN; İbrahimü'l Halîlü'rrahman velâdetine gelince M

³²⁰ Hazret-i İbrahimden Hicret-i Muhammediyye târîhine...AN; Hazret-i İbrahim'den Hicret-i Muhammed târîhine gelince cem'ân beş bin altıyüz yetmiş bir yıl olur ki ekser ehl-i tevârih bu hisâba zâhiblerdir M, vilâdet-i İbrahim Aleyhisselâmdan Hazret-i Muhammed Mustafa Sallallahu Te'alâ Aleyhi ve Selleme gelince iki bin üçyüz yetmiş beş yıl olur ki ekser ehl-i tevârih bu hisâba zâhiblerdir H

³²¹ mü'ellifi Mevlânâ Kâdı AN; mü'ellifi Mevlânâ Kâdı 'Akîd M, Kâdı عضد H

³²² ahz-ı delâletle yazdıkları üzere Hazret-i Âdem halk olunduğu AN; delâlet ile yazdıkları üzere Hazret-i Âdem Aleyhisselâm halk olunduğu H

³²³ Ammâ 'ulemâdan niceler dahi ziyâdedir demişler AN; Ammâ 'ulemâdan niceleri ihtilâf edip dahi ziyâdedir demişler M, Fe amma 'ulemâdan niceleri ihtilâf edip dahi ziyâdedir demişler H

³²⁴ Mevlânâ Muhammed Cerîr Taberi 'aleyhirrahme AN; Mevlânâ Cerîr Taberi rahmetullahi 'aleyhü'l bâri M, Mevlânâ Ceziri Aleyhi Rahmetü'l Bâri H

³²⁵ vilâdet-i Fahr-i 'âleme gelince AN; Fahr-i âlem hazretlerine gelince H

³²⁶ mezbûrdan AN; mezbûre H

³²⁷ bu zikr olunandan esdak Hazret-i Abdullah bin Abbas radiyallahu 'anhüma beyân buyurmuşlardır ki AN; bu zikr olunandan esdak ve ercah Hazret-i Abdullah bin Abbas beyân buyurdıklarıdır ki M, bu zikr olunandan esdak ve ercah Hazret-i Abdullah ibn Abbas radiyallahu anhumâ buyurdıklarıdır ki H

Lokmacı

cümleden bu hisâbın tevfiği ziyâdedir ve anlar buyurmuşlardır ki³²⁸ Hazret-i Âdemden Nûh nebîye gelince iki bin ikiyüz elli yıldır³²⁹ ve tûfân-ı Nûhdan İbrahimü'l Halîle zamânına gelince³³⁰ bin yetmiş dokuz yıldır. Ve İbrahim zamânından Hazret-i Musa zamânına gelince beşyüz altmış beş yıldır. Ve Hazret-i Musa devrinden Süleyman Nebî zamânına gelince beşyüz altı yıldır³³¹. Kezalik Süleyman nebîden İskender-i Zulkarneyn 'ahdine gelince yediyüz yetmiş beş yıldır³³² ve Hazret-i İskenderden Hazret-i İsa zamânına gelince üçyüz altmış dokuz yıldır³³³ ve Hazret-i İsadan Hazret-i Muhammed Mustafa Sallallahu 'aleyhi ve sellem zamânına gelince³³⁴ beşyüz elli yıldır ki cem'ân altıbin yüz kırk beş yıl olur³³⁵. Eđerçe 'ömr-i dünyâ yedi bin yıl olmak hisâbına münâfidir. Lakin Hazret-i İbn Abbasın fazîleti 'ulûm ve fûnûn-i tevârîhi ihâtası haşyeti³³⁶ 'alâ küll-i hâl sâ'ir kelâmdan râcihliğini mücibirdir. Ammâ hâtıme ki fi zamânına milel-i muhtelif ve ümem-i

³²⁸ cümleden bu hisâbın tevfiği ziyâdedir ve anlar buyurmuşlardır AN; cümleden ziyâde bu hisâbın tevfiği mümkündür ve anlar buyurmuşlardır M, cümleden ziyâde bu hisâbın tevfiği mümkündür ve buyurmuşlardır H

³²⁹ Hazret-i Âdemden Nûh nebîye gelince iki bin ikiyüz elli yıldır AN; Hazret-i Âdemden Nûh nebîye gelince iki bin ikiyüz elli altı yıldır M, Hazret-i Âdem Aleyhisselâmdan Hazret-i Nûh Aleyhisselâma gelince iki bin iki yüz elli altı yıldır H

³³⁰ İbrahimü'l Halîle zamânına gelince AN; İbrahimü'l Halîle gelince M, Hazret-i İbrahim Aleyhisselâma gelince H

³³¹ Hazret-i Musa devrinden Süleyman Nebî zamânına gelince beşyüz altı yıldır AN; Hazret-i Musa zamânına gelince beşyüz altmış beş yıldır. Ve Hazret-i Musa devrinden Süleyman Nebî zamânına gelince beşyüz altı yıldır M, Hazret-i İbrahim Aleyhisselâmdan Hazret-i Musa Aleyhisselâm zamânına gelince beşyüz altmış beş yıldır. Hazret-i Musa Aleyhisselâm devrinden Hazret-i Süleyman Aleyhisselâma gelince beşyüz otuz altı yıldır H

³³² Kezalik Süleyman nebîden İskender-i Zulkarneyn 'ahdine gelince yediyüz yetmiş beş yıldır AN; Kezalik Süleyman nebîden İskender-i Zulkarneyn 'ahdine gelince yediyüz yetmiş yıldır M, Hazret-i Süleymandan İskender Zulkarneyn 'ahdine gelince yediyüz yetmiş yıldır H

³³³ Hazret-i İskenderden Hazret-i İsa zamânına gelince üçyüz altmış dokuz yıldır AN; zamân-ı İskenderden Hazret-i İsa târihine gelince üçyüz altmış dokuz yıldır M, ve zamân-ı İskenderden Hazret-i İsa Aleyhisselâma gelince üç yüz altmış dokuz yıldır H

³³⁴ ve Hazret-i İsadan Muhammed Mustafa Sallallahu 'aleyhi ve sellem zamânına gelince AN; ve Hazret-i İsadan Muhammed Mustafa zamânına gelince M, ve Hazret-i İsa Aleyhisselâmdan Hazret-i Muhammed Mustafa Sallallahu Te'âlâ Aleyhi ve Sellem zamân-ı sa'âdetlerine gelince H

³³⁵ altıbin yüz kırk beş yıl olur AN; altıbin yüz yirmi beş yıl olur M, altı bin yüz yirmi yıldır H

³³⁶ fazîleti 'ulûm ve fûnûn-i tevârîhi ihâtası haşyeti AN; fazîleti ve fûnûn-i tevârîhi ihâtası haşyeti M, fazîlet ve 'ulûm-i fûnûn-i târihin ihâtada haşyeti H

Lokmacı

mütehâlîfe beynlerinde câri olan [14/a] tevârîh-i müte‘addide beyânındadır. İmdi ol târîhlerin eşharı evvela Hicret-i Nebeviyye târîhidir ki Habîb-i Hüdüâ Hazret-i Muhammed Mustafa³³⁷ Sallallahu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem Mekke-i Mükerrermeden Medine-i Münevvereye hicret buyurdıkları günden zabt olunmuştur³³⁸. Bu târîhin re’s senesi muharremü’l harâm guresidir ki yevmü’l hamîs idi. Eđerçe evvelâ yevmü’l cum‘adır demişler. Ammâ essahı evvela beyân olunandan³³⁹ ve bir sene ki on iki aydır. Biri otuz ve biri yirmi dokuz olmak üzere ‘aded-i eyyâm iş bu seneviyye-i basîtesinde³⁴⁰ üçyüz elli dört gün ve kebîsesinde bir gün ziyâdedir. Sâniyen târîh-i rûmîdir ki İskender rûmî târîhi dedikleridir. Bu târîhin evveli yevm-i isneyndir³⁴¹. Senesi şemsiye hisâbı üzredir. Ve ‘aded-i eyyâmı seneviye-i basîtede üçyüz altmış beş gündür. Ammâ kebîsede bir gün ziyâdedir³⁴² ve aylarının evveli yani ki târîh-i sâbıkda ki mâh-ı muharrem bedeli teşrîn-i evvel ayıdır³⁴³. Sâlisen târîh-i kıbtîdir ki evveli yevmü’l cum‘adır ve senesi şemsiye hisâbı üzre olup ‘aded-i eyyâm sene-i basîtesinden üçyüz altmış beş gün ve kebîsesinde altmışaltı gündür³⁴⁴. Râbi‘en târîh-i fârisîdir ki âhar Mülûk-i ‘Acem Yezd-Cerd ibn şehriyâr târîhidir³⁴⁵. Evveli yevmü’s-sülasâdır ki Yezd-Cerd’in cülûs etdiği gündür ve senesi şemsiye hisâbı üzre olup ‘aded-i eyyâm-ı seneviyesi üçyüz altmış beş gündür ve şuhûrunun evveli mâh-ı ferverdindir³⁴⁶. Hâmisen târîh-i ‘iberdir ve yehûd tâ’ifesi ana i‘tibâr ederler ve ana târîhü’l halîfe dahi derler. İbtidâsı leyle-i isneyndir ki beş sâ‘at ve

³³⁷ Habîb-i Hüdüâ Hazret-i Muhammed Mustafa AN; Hazret-i Muhammed Mustafa H

³³⁸ hicret buyurdıkları günden zabt olunmuştur AN; teşrîfleri günden zabt olunmuştur H

³³⁹ Ammâ essahı evvela beyân olunandan AN; Essahı evvel beyân olunandır H

³⁴⁰ ‘aded-i eyyâm iş bu seneviyye-i basîtesinde AN; ‘aded-i eyyâm-ı seneviyye basîtesinde H

³⁴¹ Sâniyen târîh-i rûmîdir ki İskender rûmî târîhi dedikleridir. Bu târîhin evveli yevm-i isneyndir AN; Sâniyen târîh-i Rûmîdir ki İskender Rûmî târîhinde bu târîhin evveli yevmü’l isneyndir H

³⁴² Ammâ kebîsede bir gün ziyâdedir AN; ve kebîsesinde bir gün ziyâdedir H

³⁴³ ve aylarının evveli yani ki târîh-i sâbıkda ki mâh-ı muharrem bedeli teşrîn-i evvel ayıdır AN; ve aylarının evveli teşrîn-i evvel ayıdır H

³⁴⁴ gün ve kebîsesinde altmışaltı gündür AN; gündür ve kebîsesinde bir gün ziyâdedir H

³⁴⁵ Yezd-Cerd ibn şehriyâr târîhidir AN; Yezd-Cerd’in şehriyâr târîhidir M, Yezd-Cerd’in şehriyâr târîhinde H

³⁴⁶ evveli mâh-ı ferverdindir AN; evveli ferverdindir M

Lokmacı

ikiyüz dört dakika geçmiş [14/b] ola. Zirâ zu'mları budur ki Hakk Subhâne ve Te'âlâ dünyâyı ahad günü halk edip³⁴⁷ ve Hazret-i Âdeme³⁴⁸ nefh-i rûh yevm-i cum'anın sâ'at-i sâdisinde vâki'olup ictimâ'-i neyyirin hisâbı ile ba'zı sâ'ât iskât edip ve leyâlî-i eyyâme ibtidâ farz eyleyip leyle-i isneyn re's târîh tutarlar ve andan berûsuni hisâb ederler. Bunların 'aded-i eyyâm-ı seneviyyesi üçyüz elli dört gün ve sekiz sâ'at ve sekiz yüz yetmiş altı dakikadır ki fenn-i târîh ve takvîme müte'allik kitâbü'l müntehib fî akvâli'l 'acem ve'l 'arap fusûlünde böyle beyân olunmuştur³⁴⁹.

Elhamdulillah³⁵⁰ bu risâle tahrîri gâyetin buldu ve fenn-i tevârîhin³⁵¹ ketb-i müdevvenesinde yazılan tafsîller bu birkâç varakda mütehakkık oldu. Ricâ'-i mü'ellif-i hakîre her okundukta³⁵² rûhuna bir fâtiha-i şerîfe ile tezkîrdir. Hak Subhâne ve Te'âlânın³⁵³ rahmeti ve Resûlün hengâm-ı mahşerde mu'âveneti ve şefâ'ati nâzım-ı lâl-i güftârla 'abd-i dîndâr ve bende-i pür hîz-gâr üzerine olsun ki bu risâleyi tahkîk ederek okuya ve Hazret-i Hakkın kudret ve intihâsını zikr olan mukevvenâtından idrâk eyleye³⁵⁴ duya ve i'tikâdında şekk ü rîb olmaya. Kemâl-i yakîn ve itmînân ile <bu> asârı tasdik kıla ve <a>hşâm kıraatinde ricâ olunan fâtiha-i şerîfi musannif rûhundan dirîg kılmaya³⁵⁵.

(اللهم اجب دعاء من دعانى و تحقق رجاء من رجانى بحرمة سبع المثانى)

(تمت الرسالة فى يوم پنجشنبه فى وقت الظهر)

³⁴⁷ dünyâyı ahad günü halk edip AN; 'alemi ahad günü halk edip M, dünyâyı halk edip H

³⁴⁸ Âdeme AN; Âdem Aleyhisselâma H

³⁴⁹ böyle beyân olunmuştur AN; böyle olmuştur M

³⁵⁰ Elhamdulillah AN; Allahü'l-hamd ve'l-minne H

³⁵¹ fenn-i tevârîhin AN; fenn-i târîhin H

³⁵² okundukta AN; okundukça H

³⁵³ Te'âlânın AN; Te'âlâ Hazretlerinin H

³⁵⁴ kudret ve intihâsını zikr olan mukevvenâtından idrâk eyleye AN; kudret-i bi-intihâsını mukevvenâtından idrâk eyleyüp H

³⁵⁵ tasdik kıla ve <a>hşâm kıraatinde ricâ olunan fâtiha-i şerîfi musannif rûhundan dirîg kılmaya AN; tasdik kılalar H

Bulgaristan'da Rekabet Eden Tarihyazımlarının Mekansal Görünümleri

Vildane Dinç*

ORCID: 0000000215349948

Öz

Bulgaristan'da gündelik yaşam, tarihsel olaylara atıflarla örülüdür. Tarihsel olaylar, çeşitli tarihyazımlarıyla sürekli yeniden inşa edilmektedir. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve Avrupa Birliği (AB) üyeliklerinden sonra ülke, rekabet eden tarihyazımlarının bir sahnesi haline geldi. Bunu gündelik yaşamda cadde, park, heykel, anma töreni, kutlamalar vs.'de açıkça görmek mümkündür. Makalede rekabet eden tarihyazımları ve mekandaki somut görünümüne odaklanılmaktadır. Birinci olarak, yüz yıldan uzun bir zamandır Bulgaristan'da Rus tarihyazımının cisimleştiği temel mekan ve alanlar verilmektedir. İkinci olarak, sosyalizmin çöküşüyle birlikte Bulgaristan'da kendine daha fazla alan açmaya başlayan Avro-Atlantik tarihyazımının belli başlı mekânsal ve alansal cisimleşmeleri verilmektedir. Üçüncü olarak, kimi kamusal mekânlarda ufak tefek de olsa cisimleşebilen Türk azınlık mensuplarının tarihyazımının kimi mekânsal görünümünün sözü edilmektedir. Son olarak, söz konusu tarihyazımlarının verdikleri mücadelenin yakın gelecekteki olası boyutları üzerinde durulmaktadır. Makalenin veri kaynağını, bir yandan son 10 yılı kapsayan deneyimlenen gözlemlerden elde edilen birincil alan verileri, diğer yandan ilgili gündemin yakından izlenmesi sonucunda elde edilen ikincil alan verileri oluşturmaktadır.

Anahtar sözcükler: Rakip tarihyazımları, mekânsal cisimleşme, Bulgaristan

Gönderme Tarihi:20/06/2018

Kabul Tarihi:29-08-2018

* Öğr.Gör.,Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, E-posta: vildaneozkan@gmail.com

Spatial Appearances of Competing Historiographies in Bulgaria

Vildane Dinç

Abstract

In Bulgaria, everyday life is full of references to historical events. Historical events are constantly being reconstruct with various historiographies. After the memberships of the North Atlantic Treaty Organization (NATO) and European Union (EU), the country has become a scene of competing historiographies. In everyday life, this can be clearly seen in streets, parks, sculptures, memorial ceremonies, celebrations, etc. The study focuses on the rival historiographies and their concrete aspects on the space. Firstly, in Bulgaria for a long time more than a hundred years, the basic spaces and fields embodied by Russian historiography are given. Secondly, with the collapse of socialism, certain spatial appearances of the Euro-Atlantic historiography, which is beginning to open up more space in Bulgaria, are given. Thirdly, some spatial aspects of the historiography of the Turkish minority members, who may be embodied in small public spaces, are mentioned. Finally, it focuses on the possible future dimensions of the struggles that the historiographies give. The data source of the study consists of the primary area data obtained from experienced observations covering the last 10 years and the secondary data obtained as a result of close monitoring of the related agenda.

Keywords: Competing historiographies, spatial appearance, Bulgaria

Received Date: 20/06/2018

Accepted Date: 29/08/2018

Пространственные Проявления Конкурирующих Историографий в Болгарии

Резюме

В Болгарии повседневная жизнь полна ссылок на исторические события. Исторические события постоянно реконструируются с различными историографиями. После вступления в ЕС и НАТО страна стала ареной конкурирующих историографий. В повседневной жизни это можно отчетливо увидеть на улицах, в парках, скульптурах, мемориальных церемониях, торжествах и т.д. Исследование фокусируется на соперничающих историографиях и их конкретных аспектах на пространстве. Во-первых, в Болгарии на протяжении более ста лет даются основные пространства и поля, воплощенные в русской историографии. Во-вторых, с развалом социализма даются некоторые пространственные проявления евроатлантической историографии, которая начинает открывать больше пространства в Болгарии. В-третьих, упоминаются некоторые пространственные аспекты историографии членов турецкого меньшинства, которые могут быть воплощены в небольших общественных местах. Наконец, фокусируется на возможных будущих измерениях борьбы, которые дают историографии. Источник данных исследования состоит из первичных данных, полученных из опытных наблюдений за последние 10 лет, и вторичных данных, полученных в результате тщательного мониторинга соответствующей повестки дня.

Ключевые слова: Конкурирующие историографии, пространственный облик, Болгария

Получено: 20/06/2018

Принято: 29/08/2018

Giriş

Bulgaristan'da gündelik yaşam, bazen tarihi film sahnelerini andırır. Çünkü gündelik olan, tarihsel olanla gözle görülebilir bir biçimde örülüdür. Bulgaristan'da geçmişe atıf yapmadan ne geleceğe bir adım atılabilir ne de bugünde yaşanılabilir. Ülkedeki muhteşem büyük yeşil parklarda dolaştığınızda, herhangi bir sokaktan geçerken okuduğunuz bir duvar yazısında, bir protestoya rastladığınızda, apartmanda bir komşunuzla konuştuğunuzda, turistik alanları ziyaret ettiğinizde, televizyon kanallarını açtığınızda, bir kitapçıya uğradığınızda, bayramlarda, hatta sokakta bir dilenci sizden para dilendiğinde bile geçmişe sürekli atıflarla karşılaşabilirsiniz.

Bulgaristan'daki söz konusu durumu daha anlaşılır kılmak için, birkaç ülkedeki gözlem ve deneyimlerime dayanarak kısa ve genel bir karşılaştırma yapmam gerekirse: Bulgaristan'da gündelik yaşamda *geçmişe atıfların* görünürlüğü ve yapıma biçimi; Türkiye'de *ülkedeki iktidar ve muhalefete atıflar*, Rusya'da *dış düşmanlara (AB ve özellikle NATO) ve Rusya'nın gücüne atıflar*, Ukrayna'da *dış düşman olarak Rusya'ya ve dış dost olarak AB ve NATO'ya atıfların* gündelik yaşamda görünürlüğü ve sıklığı biçimine benzemektedir. Peki Bulgaristan'da hangi geçmişe nasıl atıflar yapılmaktadır? Makalede bu soruya, yanıt verilmeye çalışılmaktadır. Makalede tarihe değil, tarihyazımına ve mekandaki somut görünümüne odaklanılmaktadır. Ancak burada tarihyazımı şeklinde kullandığımız kavramla, daha çok ilgili bir siyasi otorite güdümünde üretilen tarih tezlerinin çatışması ve bunların mekânsal ortamda tezahürleri söz konusudur. Bu bağlamda üç tür tarih yazımından bahsedebiliriz. Birinci olarak, yüz yıldan uzun bir zamandır Bulgaristan'da Rus politik otoritesinin etkisi altındaki tarihyazımının cisimleştiği temel mekan ve alanlar verilmektedir. İkinci olarak, sosyalizmin çöküşüyle birlikte Bulgaristan'da kendine daha fazla alan açmaya başlayan Avro-Atlantik tarihyazımının belli başlı mekânsal ve alansal cisimleşmeleri verilmektedir. Üçüncü olarak, bir tarihyazımı olarak adlandırılmayacak olan ancak sözü edilen iki tarihyazımından farklı vurgulara sahip olan ve kimi kamusal mekanlarda ufak tefek de olsa cisimleşen Türk azınlık mensuplarının tarihyazımlarının kimi mekânsal görünümünün sözü edilmektedir. Son olarak, söz konusu tarihyazımlarının Bulgaristan'da kamusal mekânlarda cisimleşmek ve daha fazla alanda görünür olmak için verdikleri mücadelenin yakın gelecekteki olası boyutları üzerinde öngöründe bulunmaktadır. Makalede yararlanılan temel veri toplama tekniği, son 10 yılı kapsayan deneyimlenen gözlemlerden elde edilen birincil alan verileri ve ilgili gündemin yakından izlenmesi sonucunda elde edilen ikincil alan verileridir.

1. Rus Tarihyazımının Etkisinin Görünümleri

Birkaç yıl önce bir Rus general, Rusya dışında en fazla Rus kültürüne ait anıt ve heykelin bulunduğu ülke olması dolayısıyla Bulgaristan'a teşekkür etmiştir. Verilen çelişkili sayılara göre Bulgaristan'da en az "450", en fazla "1,500" Rus anıtı bulunmaktadır.¹ Bu durum karşısında, "ne zamana kadar ülkemizde [Bulgaristan'da] Rus anıtları dikmeye devam

¹İvo İndzhev, "Kalfin se khvali v Moskva s 1500 rusko-süvetski pametnika v Bülgariya i lüzhe, che tuk ne e imalosüvet-skaokupatsiya", İvo İndzhev, 8.03.2015, <http://ivo.bg/2015/03/08/калфин-се-хвали-в-москва-с-1500-руско-съвет/>, Erişim: 10 Mayıs 2018.

Dinç

edeceğiz, ülkede bize ait tek bir Bulgar köşemiz kalmadı”² diye isyan eden Bulgarlar, az sayıda da olsa vardır. Ancak nüfusun büyük çoğunluğuna göre, Rus kültürünün kamusal mekanlarda anıt ve heykellerle yayılması önemli bir sorun oluşturmaz. Böylece, Bulgaristan’ın hangi köşesine giderseniz gidin Rus kültürünün etkisini görmek mümkün olabilmektedir. Bu etki o ölçüdedir ki, ülkede neredeyse bir *Rus dininden* bahsedilebilir. Bulgaristan’daki Rus anıt ve heykellerin çoğu, *Rus dininin* tapınakları olarak da okunabilecek ölçüde kutsanmıştır. Özellikle de 93 Harbi’yle ilgili olanlar.

Bulgaristan’daki Rus kültürü, gücünü büyük ölçüde tarihyazımından alır. Yaklaşık son yüz elli yıldır Rus tarihyazımı, ulusal Bulgar kimliğinin inşasında rolü olan geçmiş olayları, yaklaşık son bin üçyüz yıllık tarihe atıf yaparak yeniden inşa etmektedir. Günümüzde Bulgaristan’da baskın bir biçimde Rus tarihyazımının etkisi altında bulunan temel alanlar, aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Savaşlar:

- a) 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)
- b) 1944 SovyetRusyası-Nazi AlmanyasıSavaşı (1939-45 İkinci Dünya Savaşı)

2. Kültür (dil, alfabe, folklor, din, din-öncesi inanç ve gelenekler vb.) ve ırk:

- a) Bulgarca
- b) Kiril alfabesi
- c) Bulgar folkloru
- d) Ortodoks Hıristiyanlık
- e) Pagan inançlar
- f) Bulgar okuma evleri
- g) Bulgar sporu

3. Geçmiş (olabildiğince geçmişe gidip, geçmişi Bulgarlaştırmak)

1. Savaşlar:

Söz konusu geçmiş olayların, tarihyazımı dolayısıyla yeniden inşası, dönemden döneme değişiklikler göstermektedir. Örneğin sosyalizm öncesi, sosyalist dönem ve şimdiki sosyalizm-sonrası dönemde farklı geçmiş olaylara yönelik farklı vurgular söz konusudur. Ancak bu değişenlerin yanında neredeyse sabit kalan da vardır. Bunlardan en önemlisi, Bulgaristan’da 140 yıl önce sona eren bir savaştır. Başka bir deyişle, Bulgarca ve Rusça yazında bilindiği üzere 1877-78 Rus-Türk Savaşı ya da Türkçe yazında yaygın olarak bilindiği üzere 93 Harbi’dir.

Bulgaristan’da, Rus yazar ve şairlerinden daha çok, Rus ordu mensuplarının anıtları bulunmaktadır. Bulgaristan’da herhangi bir parkın içine girdiğinizde sizi genellikle bir Rus general ya da Rus komutan karşılar. Bazen de Rus Çarı İkinci Aleksandr ile karşılaşabilirsiniz. Bunlar, 93 Harbi’nde Osmanlı karşısında Rusya’ya zafer kazandıran Rus çarı, generali ve komutanlarının anıtlarıdır. Günümüzde Bulgaristan’da uğruna en fazla tören yapılan, en fazla anıt dikilen tarihi olay, 93 Harbi’dir. Bulgaristan’ın hangi köşesine giderseniz gidin, 93 Harbi

²Georgi Çunçukov, “Ot ruski i süvet·skibotushpo Otechestvotoni ne ostana i ednok’oshentse nashe, bülgarsko”, Faktor.bg, 23.04.2017, <https://www.faktor.bg/bg/articles/politika/na-vseki-kilometar/ot-ruski-i-savetski-botushpo-otechestvoto-ni-ne-ostana-i-edno-kyoshentse-nashe-balgarsko>, Erişim: 10 Mayıs 2018.

Dinç

için yapılan tapınaklara ve törenlere rastlırsınız. Bunların neredeyse tamamı, Rus tarihyazımının etkisiyle üretilmektedir.

Bugün Bulgaristan'da sadece 93 Harbi'ne adanmış yaklaşık 400 anıt bulunmaktadır. Sayıları ise giderek artmaktadır. Bulgaristan'da bu uğurda anıtların yanı sıra çeşitli söylemler, bellek kayıtları, savaşı yeniden canlandırma oyunları, filmler, kutlamalar, kartpostallar, turizm, yarışmalar, romanlar vs. giderek daha gösterişli ve dikkat çekici bir biçimde artmaktadır. Söz konusu üretimler incelendiğinde, 1877-78 Savaşı'nın Bulgaristan'da simgesel olarak devam ettirildiği söylenebilir. Ancak bu kez savaş, tek taraflıdır, çünkü sadece Rusya savaşmayı sürdürmektedir. Savaşın diğer tarafı olan Türkiye için savaş, 140 yıl önce bitmiş görünmektedir. Savaş tek taraflı olunca ise, buna saldırı demek daha uygun olabilir.

Bulgaristan'da Rus tarihyazımının cisimleştiği tüm mekanları burada anmak uygun olamayacağı için, sadece birkaç tanesine aşağıda atıf yapmakla yetinilmektedir. . Tuna ovasıyla Trakya'yı birbirinden ayıran ve Bulgaristan'ın orta kesiminde bulunan Koca Balkan dağlarında yan yana sıralı iki tepede iki anıt yer almaktadır: Şipka ve Buzluca (bkz. *1.Görsel*). Tepelerdeki her iki anıt yükseklikleri nedeniyle kilometrelerce uzaktan da seçilebilmektedirler. İki tepedeki anıtların arasındaki dağ eteğinde ormanın içinde parlak altın sarısı çatısı nedeniyle yine kilometrelerce uzaktan seçilebilen Şipka Manastırı adlı Rus Kilisesi bulunmaktadır (bkz. *1.Görsel*).Şipka Anıtı'nın tam adı, "Özgürlük Anıtı – Şipka"dır.Şipka Anıtı, 1877-78 Türk-Rus Savaşı'nın Osmanlı Devleti tarafından kaybedildiği yerde yaşamını yitiren Rus ve Bulgar askerleri anısına 1934 yılında inşa edilmiştir. Anıtın yer aldığı tepe, savaşın Osmanlı Devleti tarafından kaybedilip Rusya Devleti tarafından kazanıldığı temel yer olarak bilinmektedir. Şipka Anıtı'ndan Buzluca Anıtı'na kadar giden yol, yaklaşık 12 km.'dir. Buzluca her ne kadar sosyalizmin bir anıtı olarak bilinse de, inşa edildiği tepe, 1868'de Bulgar isyancılar (Hacı Dimitri ve Stefan Karaca'nın yönetiminde) ve Osmanlı ordusu arasında yapılan son savaşın olduğu yerdir. Bulgar Komünist Partisi'nin evi olarak inşa edilen Buzluca Anıtı'nın olduğu tepe, aynı zamanda 1891'de Dimitir Blagoev tarafından bir grup sosyalistin gizlice toplantı yaptığı yerdir. Buzluca Anıtı, 1981'de açıldı. Yaygın bir biçimde Rus Kilisesi olarak adlandırılan Şipka Manastırı, yine 1877-78 Türk-Rus Savaşı'nda ölen Rus ve Bulgar askerlerin anısına Rusya tarafından yaptırılıp Bulgar halkına hediye edilmiştir. Kilisenin inşası 1885'te başlayıp 1902'de tamamlanmıştır.

Bulgaristan'daki Rus etkisinde olan tarihyazımı birinci olarak 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na bağlıyken, ikinci olarak Stalin-Hitler arasındaki savaşa bağlıdır. Bu iki tarihsel olayla ilgili inşalar olarak tarihyazımı, sokak ve cadde adları, heykeller, anıtlar çoğunlukla *yan yana ve içiçe* konumlandırılmaktadırlar: Örneğin *1.Görsel*'de yan yana iki tepede "Barbar Türkler"den ve "Faşist Almanlar"dan kurtuluş ve aralarında da Rus kilisesi; *2.Görsel*'de Sofya'nın tam merkezindeki Parlamento'nun önünde Türklerden kurtaran Rus Çarı II. Aleksandr'ın heykeli ve arkasında da aynı çarın koruyucu azizi Aleksandr Nevski adına bir Ortodoks Katedral; *3. Görsel*'de Parlamento binasına beş dakika yürüme mesafesinde aynı yolda bulunan Nazi Faşizminden kurtaran Sovyet Ordusu anıtında önde silahını havada tutan Rus askeri, arkada Bulgar işçi sınıfı; *4. Görsel*'de Türklerden ve Faşistlerden kurtuluş tarihlerinin bir arada kazındığı ve yine Rus Çarı II. Aleksandr'a adanmış bir anıt görülebilir; *5. Görsel*'de Türklerden kurtuluş tarihlerinden biri olan 1877'nin yüzüncü yılı dolayısıyla sosyalist rejim döneminde 1977'de (yani henüz Bulgaristan mutlak bir biçimde Sovyet etkisi altındayken) bir anıt dikilmiştir. Bu anıtların dikildiği yerler ve yollar ise son derece stratejik ve merkezi alanlardır.

Dinç

1944'te Bulgaristan'ın Rus işgaline maruz kalmasının ardından Türklerden kurtuluşla ilgili günler (örneğin 3 Mart), anıtlar vs.'nin *yanına ve/veya yerine* daha kabartılı bir biçimde Faşistlerden kurtuluş günleri (örneğin 9 Mayıs), anıtlar vs. konumlandırılrsa da bu kısa sürmüştür. Sosyalizmin ilk aşamasında Bulgar ulusal kimliğinde “barbar ve köleleştirici Türklerden kurtuluş” imgesi örtülü bir biçimde konumunu korusa da ülkede özellikle 1956'da Todor Jivkov'un iktidara gelmesinden sonra Türklerden kurtuluş günleri ve anıları, yeniden güçlü bir biçimde kabartılmaya başlanmıştır. 1989'un sonunda sosyalist rejimin çöküşünden sonra ve NATO ve AB üyeliği ile birlikte Bulgaristan'da “Faşist Almanlar”dan kurtuluş günleri ve anıtları yerine yeniden “Türkler”den kurtuluş günleri ve anıtları, Rusya'nın etkisiyle kabartılmaya başlanmıştır (örneğin Sofya'da Rus Kültürel Enformasyon Merkezi'nin önüne dikilen anıt, bkz. 6. *Görsel*).

2018 yılı itibarıyla Bulgaristan'da sosyalizmle bağlantılı Rus heykellerine (örneğin Sovyet ordusu heykeline, bkz.3. *Görsel*) karşı saldırılar görülse de, 1877-78 Savaşı'yla bağlantılı Rus heykellerine (örneğin Kurtarıcı Çar heykeline, bkz. 2.*Görsel*) karşı saldırıya rastlanmamaktadır. 93 Harbi'nde Rusya'nın zaferi, dizi ve film alanında da cisimleştirilmiştir. Örneğin bunlar arasında 1979 tarihli Bulgar-Rus dizisi “Pıtyat kım Sofiya [Sofya'ya Yol]” ve 2005 tarihli yüksek bütçeli Rus filmi “Turetskiy gambit [Türk hamlesi]” bulunmaktadır. “Türk Hamlesi” filmi, Rusya'da üretilen en yüksek bütçeli filmlerden biridir.

Rus tarihyazımının büyük desteğiyle Bulgaristan'da üretilen söz konusu bellek alanları, bir kurtuluş ve zafer kültürüyle örülüdür. Ancak 140 yıldır süren bir hıncın izleri de vardır. Bu, Yeşilköy Anlaşması'nın, başka bir deyişle “Büyük Bulgaristan”ın Berlin Anlaşması'yla feshedilmesinin hıncıdır. Yaklaşık 400 anıtlarla kutsanan ve anımsanan zafer, Berlin Anlaşması'yla belirlenen “Küçük Bulgaristan” değil, Yeşilköy Anlaşması'yla belirlenen “Büyük Bulgaristan” sınırlarıdır.

1. *Görsel*: Eski Zağra (Stara Zagora) ilinin Şipka kasabasına giden yolda uzaktan ayırt edilebilen tepelerdeki Şipka (solda) ve Buzluca (sağda) anıtları ve iki anıt arasında dağ eteklerinde Şipka Anıt Manastırı adlı Rus Kilisesi (Çekim ve düzenleme: Vildane Dinç, 3 Kasım 2017, Gül Ovası'nda Kazanlık'tan (Kızanlık)Şipka'ya giden yol, Eski Zağra).

Dinç

2. **Görsel:** Bulgaristan Parlamentosu'nun (ortadaki beyaz bina) tam karşısında Rus Çarı İkinci Aleksandr'ın at üstünde heykeli (sağda) ve Aleksandr Nevski katedrali (solda parlamento'nun arka tarafında kalan bina). Atlı heykelin önünde tam parlamento karşısından görünen yazı: "Özgürleştirici Çar, Bulgaristan sana Minnettar" (Çekim ve düzenleme: Vildane Dinç, 2015, Sofya).

3. **Görsel:** Sofya'nın merkezinde yer alan Sovyet Ordusu Heykeli. Ortada duran ve elinde silah olan Sovyet-Rus askeridir, yanında ve arkasında duran kadın ve erkek ise Bulgar işçi sınıfını temsil etmektedir (Çekim ve düzenleme: Vildane Dinç, 2015, Sofya).

Dinç

4. Görsel: Rus Çarı II. Aleksandr'a adanmış bir anıtın sol tarafındaki plaket, 1877 ve 1944 tarihleri yan yana yazmaktadır (Çekim ve düzenleme: Vildane Dinç, 3 Kasım 2017, Şipka Anıtı'na giden yolun üzerinde).

5. Görsel: Eski yaşam biçimiyle ilgili biriktirilmiş örneklerin yer aldığı turistik alan Gabrovo iline bağlı Etr'in hemen giriş yolunda 1877-78 Türk-Rus Savaşı'ndaki Rus zaferine adanmış bir anıt. Anıt, "Türklerden özgürleşmenin" 100. yılını kutlamak için 1977'de yani Bulgaristan, henüz mutlak olarak Sovyet etkisi altındayken yapılmıştır. Anıtın ilk kısmında (görselin solunda) yazan sayılar: 1877 ve 1977'dir. (Çekim ve düzenleme: Vildane Dinç, 4 Kasım 2017, Etr'a giriş yolu üzerinde).

B

6. Görsele: Sofya'da Rus Kültürel Enformasyon Merkezi'nin önünde, 3 Mart 2003'te, Rusya'nın Bulgaristan'ı Osmanlı egemenliğinden kurtarışının 125. yıldönümünde konan heykel (görselede solunda kollarını iki yana açmış bir kadın ve göğsünde yine kollarını iki yana açmış küçük bir çocuk) ve heykelin altında yıldönümüyle ilgili Bulgarca ve Rusça yazı bulunur (Çekim ve düzenleme: Vildane Dinç, 2015, Sofya).

2. Kültür (dil, alfabe, folklor, din, din-öncesi inanç ve gelenekler vb.) ve ırk:

Rus tarihyazımının temel işlerinden biri, Ruslarla Rus-olmayanlar arasında sürekli ortaklıklar inşa etmektir. Bu yönde Rus tarihyazımı, Bulgarları Ruslarla ilintilendirmede kullanılan temel araçlardan kültür ve ırk unsurlarını tarihsel bir bağlama yerleştirmek için çeşitli oyunlar kurmaktadır. Örneğin kısa bir süre önce, Fyodor Aleksandroviç adlı bir Rus tarih profesörü “Rusya ve Bulgaristan iki devlettir, ama tarihleri ve halkları ortaktır”³ sözlerini dile getirmiştir. Tarih profesörünün kastettiği “ortak tarih” şunlardan oluşur: savaşlar (özellikle 93 harbi), dil (Bulgarca ve Rusça'nın yakınlığı), alfabe (Kiril alfabesi), din (Ortodoks Hıristiyanlık), spor (modern sporlardaki ortaklık), vs.

Son dönemde, 19. yy'ın ırk anlayışında epey kırılmalar olduğu için, profesör, Slavlık ya da Slav kardeşliği yerine, “ortak halk” unsurundan bahsetmiştir. Slav kardeşliği söyleminin etki gücü, ilgili ülkelerde epey azalmıştır ve pek çok ülkede Rus tarihyazımının aksine

³Kseniya Şiryayeva, “Rossiya i Bolgariya – dvestrany s odnoyistoriyey i narodom”, Regiony Online, 3.03.2018, <https://www.gosrf.ru/news/35181/>, Erişim: 10 Mayıs 2018.

Dinç

nüfusun büyük bir kısmı Slav oldukları tezini reddetmektedirler. Örneğin Hırvatistan, Ukrayna, Polonya, Litvanya, Estonya, Letonya, vs.

Slav ırkı tezinin büyük ölçüde çöküşünün etkisi önemlidir. Ondokuzuncu yüzyıldan beri Rus tarihyazımının en etkili inşalarından biri olan Slav ırkı inşası varsayımı, özcü ırk anlayışının yaygın kabul görmediği günümüzde tümüyle yıkılmasa da ikna edici olmaktan uzaklaşmıştır. Zaman zaman Bulgarların binlerce yıl önceki atalarının etnik kökeni ve geldikleri coğrafya üzerine de, Rus tarihyazımının yeni inşalar yapmaya çalıştığı ipuçları görülmektedir. Bulgaristan üzerinde büyük bir baskı ve etki kuran Rus tarihyazımı, günümüzde “Slav kardeşliği” teziyle kuramadığı ilintiyi kurmak için “şaşırtıcı denemeler” yapabilmektedir. Örneğin bu konuda en son denemelerden biri, Bulgarların atalarının Rusya’daki Kazan Tatarları olduğuna dair küçük bir anıştırmada bulunmak olmuştur. Çünkü Slav ırkı ve kardeşliği tezi, birçok ülkede çöktüğü gibi Bulgaristan’da da çöküşe geçmiştir.

Slav ırkı efsanesinin yerine, mezhepsel bağlantılar güçlendirilmeye başlanmıştır. Bu, Ruslar ve Bulgarlar arasındaki Ortodoks Hıristiyan bağlantıdır. Rus tarihyazımı tarafından Bulgar olduğu kabul edilen Kiril ve Metodiy kardeşler, hem Ortodoks Hıristiyanlığı hem de Kiril alfabesini Ruslara kazandırmışlardır.

Bulgarca, Kiril alfabesi, Bulgar folkloru, Ortodoks Hıristiyanlık, Bulgar sporu, Osmanlı egemenliği altındayken 19. yüzyılın ikinci yarısında açılan Bulgar okuma evleri (çitalişte) vs. gibi onlarca, yüzlerce ya da neredeyse bin yıllık bir tarihi bulunan kültürel unsurlar Rus tarihyazımı tarafından Bulgaristan’ı Rusya’ya yakınlaştırmak için kullanılmaktadır. Kısaca özetlemek gerekirse, günümüzde Rus tarihyazımı; Ruslar ve Bulgarlar arasında akrabalık, ortak tarih, ortak dil ve alfabe bağlarını yeniden inşa etmeyi sürdürmektedir.

3. Geçmişle bağ kurmak ve geçmişi Bulgarlaştırmak:

Geçmişle bağ kurmak ve geçmişi yeniden inşa etmek, ama Bulgarlaştırarak inşa etmek, Rus tarihyazımının doğrudan desteklediği yayılma stratejilerinden biridir. Ama hangi geçmişle? Ne kadar geçmişe gidilebilmektedir? Geçmişe gitme konusunda neredeyse sınır yoktur. Bulgarlaştırılabileceği ölçüde geçmişe gitmek ve Bulgarlaştırılabilecek geçmiş olay ve kişilere atıfta bulunmak, Rus tarihyazımının temel hedeflerinden biridir. Geçmiş kendi eliyle Bulgarlaştırılabildiği ölçüde, o geçmişe bağlı bugün ve gelecek, Rusya’nın çıkarlarına da bağımlı kılınabilecektir.

Böylece Rus tarihyazımı, Bulgaristan’ı sürekli geçmişe doğru yönlendirmekte ve geçmişle yaşamaya mahkum etmektedir. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri olarak, Bulgaristan’da sosyalist dönemde ve büyük ölçüde günümüzde de en popüler romanın tarihi bir roman olan İvan Vazov’un *Esaret Altında*⁴ (Pod İgoto) romanı⁵ olması gösterilebilir. Roman, Bulgaristan’ın Osmanlı yönetiminde bulunduğu yaklaşık 500 yıllık bir dönemle ilgili bir imge oluşturmaktadır. Bu 500 yıllık dönemle ilgili oluşturulan imge, Bulgarların Osmanlı yönetimi altında “köle” olarak yaşadıklarıdır. Birçok Bulgar, bugün Osmanlı yönetimi dönemine “kölelik dönemi” olarak bakmaktadır. Rus tarihyazımının inşa ettiği bu imge, “kölelerin kurtarıcısı” imgesiyle tamamlanmaktadır: “500 yıl boyunca Türk köleliği altında yaşamış olan Bulgarları, Ruslar kurtarıp özgürleştiriyor.” İlk kez duyan için bu imge “saçma

⁴ Kitabın Türkçe’ye çevirisinde kullanılan diğer ad şöyledir: *Boyunduruk Altında*

⁵ İvan Vazov, *Pod İgoto*, İkinci Baskı, Slovo, Veliko Tırnovo, 2004.

Dinç

ve anlamsız” gelebilir, ancak Bulgaristan’daki eğitim sisteminde bu özcü, indirgemeci ve “saçma ve anlamsız” imge, Osmanlı geçmişini anlamlandırmak için kişilerin algı ve belleğinde neredeyse bir tabu gibi yerleştirilmektedir. 93 Harbi’yle ilgili Bulgaristan’da yaklaşık 400 anıtın bulunması ve bunların sayılarının giderek artması da bu geçmiş inşasından Rus tarihyazımının elini çekmeyeceğinin göstergelerinden biridir.

Sovyet sisteminin çökmesinden sonra, sosyalist rejimin kurulduğu 1944-89 yılları arasındaki dönemle ilgili de çok sayıda anıt bulunmasına rağmen, Sovyet anıtlarının sayısı Bulgaristan’da artmaz. AB’ye üye olması dolayısıyla, Almanya’dan bir korku inşa etmek işlevsel ve geçerli olmayacaktır. Daha işlevsel olan yanbaşında (Türkiye) ve ülke içinde (Türk azınlığı) bulunan “Türk”ün geçmişte neler yaptığını ve bundan onu kimin kurtardığını sürekli hatırlatmaktır. Bu anımsatmanın gizli bir işlevi de, Berlin Anlaşması’yla yıkılan “Büyük Bulgaristan” hayali, amacı ve merakını canlı tutmaktır.

Ayrıca bunun çeşitli simgesel yolları vardır. 3 Mart 1878’de Yeşilköy Anlaşması’yla sınırları çizilen “Büyük Bulgaristan”ın içinde bugünkü Makedonya’dan da büyük topraklar bulunuyordu. Makedonya ile Bulgaristan arasında, geçmiş üzerine büyük bir kavga vardır. Bu kavgalardan biri, 997-1014 yılları arasında yaşamış olan Çar Samuil, Makedon mudur yoksa Bulgar mıdır kavgasıdır. Makedonya’nın başkentinde büyük bir Makedon olarak Samuil’in heykeli vardır. Aynı şekilde ölümünün bininci yılını anmak için Bulgaristan’ın başkentinde de Bulgar çarı olarak Samuil’in heykeli dikilmiştir.

Rus tarihyazımı, sosyalist dönem boyunca Bulgaristan ve/veya Bulgarların tarihini, 681 yılından başlatmıştır. Hatta Şumen’de Birinci Bulgar İmparatorluğu’nun 1300.ncü yıldönümünü anmak için 1984’te “Bulgar Devletinin Kurucuları Anıtı” yapılmıştı. Anıt, 1,300 fitte durmakta ve kilometrelerce uzaktan görülebilmektedir. Anıtın kapsamında bulunan bir dizi heykel aracılığıyla; başlıca Bulgar kralları ve liderleri, devletin 9. yüzyılda Hristiyanlığa geçişi ve Kiril alfabesinin yaratıcısı olarak Bulgaristan temsil edilmektedir.

Bu anıtta bakıldığında Rus tarihyazımının, Samuil’i kime verdiği de belli olmaktadır. Rus tarihyazımının Samuil’i Bulgaristan’a vermesi, tıpkı 93 Harbi’nin 3 Mart 1878’deki sonucunun sürekli anımsatılması gibi, Büyük Bulgaristan hayalini de canlı tutmaya hizmet etmektedir.

Çar Samuil’in anıtını diken “Pamet naroda” örgütü, iki Bulgar hükümdarının anıtını daha dikecek: Biri Bulgarların Hristiyanlığı kabul ettikleri dönemde kral olan I. Boris, diğer anıt ise, Avrupa’yı kendi ordusuyla 8. asırda “Arap istilacılar”ından kurtaran Tervel Kağan’ın anıtıdır. Han/Çar I. Boris yönetimi altındayken Bulgarlar 864 yılında Hristiyanlığı kabul etmiştir. Bugün Bulgaristan’da pagan dönemine ait gelenekler de patlak vermiştir. Örneğin Kukera, ayrıca gayda festivalleri vs. bunların en ünlüleridir. Ancak bunları doğrudan Rus tarihyazımına bağlamak uygun olmaz. Bunlar, her tarihyazımının kendi hedefleri boyunca yararlanabileceği alanlardır.

3. Avro-Atlantik Tarihyazımının Etkisinin Görünümleri

Rus tarihyazımının etkisinin görünümleri, kamusal mekanlarda bir yandan sürerken, Rus tarihyazımının yeni güçlü rakibi iş başındadır. Yeni rakip, ülkenin AB ve NATO üyeliğinden sonra mekandaki etkisini arttırmakta ve stratejik alanlara stratejik bir biçimde yerleşebilmektedir. Bulgaristan’daki kamusal mekanlarda Rus tarihyazımının güçlü rakibi Avro-Atlantik tarihyazımıdır.

Dinç

Avro-Atlantik tarihyazımının, neredeyse tüm kamusal mekanları işgal etmiş olan Rus tarihyazımı karşısında izlediği üç temel strateji şunlardır:

1. Tabu olan anıtlarla oluşturan değerleri, kendi çıkarı için kullanmak: 1877-78 Rus-Türk Savaşı'yla ilgili belleği yeniden inşa etmek. Örneğin söz konusu savaşta Bulgaristan'ın Osmanlı'dan özgürlüğü için ölen Finli askerleri anmak ve onlar adına anıt dikmeye çalışmak. Kazanlık'taki Gül Müzesi'nin içinde böyle bir anıt bulunmaktadır. Üstelik Gül Müzesi, tam da aynı savaşta yaşamını yitiren Rus askerler için dikilen Şipka anıtının karşısındadır. Böylece 1877-78 Türk-Rus Savaşı'nın bellek inşasında iki rakip tarihyazımı karşı karşıya gelir: Rus tarihyazımı, savaşta Bulgaristan için ölen sadece Rus askerlerini anarken, Avro-Atlantik tarihyazımı aynı savaşta Bulgaristan için ölen Finli askeri anmayı tercih eder (bkz. 8. *Görsel*).

2. Tabu olmayan Rus anıtlarını yıktıramazsa alaya almak ve dönüştürmek: Alaya alma durumu, Sofya'daki Sovyet anıtı örneğinde açıkça görülmektedir (bkz. 7. *Görsel*). Dönüştürme durumu ise 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'yla ilgili olarak görülmektedir, çünkü bu savaşla ilgili anıtlarla alay edilmemektedir, bu konu Bulgaristan'da hala bir tabudur. Ancak Avro-Atlantik tarihyazımı, söz konusu anıtlarla alay etmese de bu tabu olan savaşla ilgili tarihyazımını etkilemeye ve dönüştürmeye çalışmaktadır. Bunun en belirgin örneklerinden biri Rus tarihyazımının ileri sürdüğü gibi "Türk/Osmanlı köleliği" yerine, "Osmanlı yönetimi" ifadesi tercih edilmektedir.

3. Kendi anıtlarını dikmek: İki tarihyazımı arasında kamusal mekanlardaki kavga ve rekabeti somut olarak görmek gerçekten ilginçtir. Bazen aynı mekan üzerinde ikisinin karşı karşıya kaldığı görülebilir. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri, Kazanlık'ta Buzluca ve Şipka "Özgürlük" anıtlarının yer aldığı dağların tam karşısındaki ovaya yerleştirilen Gül Müzesi önündeki "Özgürlük" anıtıdır (bkz. 8. *Görsel*). Böylece Rus tarihyazımı ve Avro-Atlantik tarihyazımının Bulgaristan'ı kimin özgürleştirdiği konusundaki rekabetini Kazanlık'daki dağlarda ve ovalarda da somut olarak görmek mümkündür.

Günümüzde Bulgaristan'da Avro-Atlantik tarihyazımının baskın etkisindeki temel alanlar ve işler ise, aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. 1877-78 Türk-Rus Savaşı'nın (93 Harbi) yazımının, Rus tarihyazımının etkisinden kurtarmaya çalışmak.
2. AB-NATO üyeliğinin, Bulgaristan için en iyi olduğu konusunda ikna etmeyi sürdürmek.
3. Hıristiyanlığın Protestan ve Katolik mezheplerinin etkisini arttırmaya çalışmak.
4. Etnik ve dini azınlıklar vurgusu, özellikle de Roman ve Pomak azınlıkların hak ve özgürlüklerini kurumsallaştırmaya çalışmak.
5. Olabildiğince geçmiş olanla bağ kurmak. Söz konusu geçmişte Traklar ve Roma'yla Bulgarları bağlantılandırmak. Böylece Bulgar ulusal kimliğinin inşasını Rus tarihyazımındaki "Bulgarlar Slavlardır" tezinin yerine "Bulgarlar Traklardır" tezini olabildiğinde yerleştirmeye çalışmak. Bunun mekandaki görünümünden biri Sofya'nın merkezindeki Serdika'dır.

Yukarıda sözü edilen Avro-Atlantik tarihyazımının temel strateji ve işlerinin Bulgaristan'da kamusal mekanlardaki etkisi giderek artmaktadır. Burada bunların tümüne atıf yapmak mümkün olmayacağı için, aşağıda ilgili birkaç temel duruma atıf yapılmaktadır.

Dinç

1934 yılında Rus politik otoritesi ve entelijensiyasının inşa ettiği Özgürlük Anıtı – Şipka'nın (1. Görsel) coğrafi olarak neredeyse tam karşısında 2016 yılında inşa edilen Amerikanvari Özgürlük Anıtı'nın (8. Görsel) dikilmesi, Bulgaristan'da NATO ve AB üyeliğinin etkilerini kamusal mekanlarda duyumsatabilmektedir. Bir zamanlar Bulgar ulusal kimlik inşası üzerinde Rusya'nın mutlak bir biçimdeki etkisi, günümüzde ABD ve AB etkisi ile durumsal olarak kırılabilir. Bulgar ulusal kimliğinin inşasında rakip tezler arasındaki mücadeleleri, Bulgaristan'da gündelik yaşamda birçok yerde duyumsamak ve çıplak gözlerle ayırt etmek mümkündür. Gül Müzesi'nin (Damastena) girişindeki Amerikanvari Özgürlük Anıtı'nın altına eski Trakya Kralı'nın eşinin heykelinin konması rastgele yapılmamıştır. Aynı kentte Bulgaristan'ın en büyük Trak mezarlığı bulunmaktadır. ABD ve AB etkisinde Bulgar ulusal kimliği inşa sürecinde, bir yandan Bulgarlar Slavlardan koparılacak Traklar olarak inşa edilmeye çalışılırken, diğer yandan ülkede ve bölgede Roman/çingene ulusu ve belki yakın gelecekte Roman/çingene devleti inşa sürecinin oluşumu şöyle ya da böyle ayırt edilebilmektedir. Bu bağlamda Avro-Atlantik tarihyazımının etkilerinden birçoğuna daha atıfta bulunulabilir. Örneğin Bulgaristan'ın Başkenti Sofya'ya adını veren Azize Sofya'nın heykeli, 22 metre yüksekliğiyle daha çok yeni olmasına rağmen kentin simgelerinden biri olmuştur. Azize Sofya heykeli, daha önce meydanda bulunan Lenin Heykeli kaldırılarak 2001 yılında dikilmiştir. Heykele baktığımızda sol elinde bilgeliğin simgesi bir baykuş, sağ elinde ise özellikle Grek ve Romalıların başarı ve zafer simgesi olarak kullandıkları defne tacını tuttuğu görülmektedir. Ayrıca günümüzde Bulgaristan'da büyük bir çoğunluk 3 Mart'ı, sözde "Türk köleliğinden/boyunduruğundan kurtuluş günü" olarak tanımlamayı sürdürürken, kimileri de GADUM⁶ gibi kuruluşların ürettiği yeni tarihyazımının etkisiyle "kölelikten kurtuluş günü" yerine "Osmanlı egemenliğinden kurtuluş günü" olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, 1998'de kurulan Güneydoğu Avrupa Demokrasi ve Uzlaşma Merkezi (GADUM), Avrupa'nın güneydoğusundaki ülkelerde tarih dersi kitaplarını sorunlaştırmaya başladı. GADUM, yeni bir tarihyazımı içeren eğitim kitapları hazırladı. Bu girişimin gerekçesi olarak, Güneydoğu Avrupa'da ortak geçmişin mevcut yorumu ve okullarda öğretildiği biçimiyle tarihin içeriğinin, hem komşu ülkeler arasında hem aynı ülke içerisinde farklı etnisitelere yönelik saldırganlığa ve tek taraflı etnik bakış açısına dayanıyor olması gösterildi. Mevcut tarih dersi kitaplarında sorunlaştırılan ve GADUM tarafından yeni bir tarihyazımı önerilen temel dört konu şunlardır: 1. Osmanlı imparatorluğu, 2. uluslar ve devletler, 3. Balkan savaşları ve 4. İkinci dünya savaşı. Avro-Atlantik tarihyazımı, kamusal mekanlarda Rus tarihyazımı kadar hemen dikkat çekmez, ancak çok stratejik alanlara ve stratejik konular üzerinden yerleşmeyi bilir. Örneğin 93 Harbi'ne adanmış bir şehir müzesi olan Koprivštitsa'da Osmanlıya karşı ilk kurşunun atıldığı mekanın yanından geçerken sade bir plaket görülmektedir. Plaketin üzerinde yazan yazı "Koprivštitsa'ya bağışlarda bulunmuş Amerikalı bir hayırseverin anısına dikilmiştir" diye yazdığını okuyabilirsiniz. Bunlar sosyalizm sonrası dikilebilen anı-plaketlerdir. Ayrıca Bulgaristan'ın neresini dolaşırsanız dolaşın, tıpkı Rus generalleri ile karşılaşabileceğiniz gibi, artık Amerikan bağışdır vb. ifadeler yazan plaketlerle de karşılaşabilirsiniz.

Şahsiyetler konusu da önemli ve dikkat çekicidir. Rus tarihyazımı *Esaret/Boyunduruk Altında*'nın yazarı İvan Vazov'u kutsallaştırırken, Avro-Amerikan tarihyazımı *Bay Gano*'nun yazarı Aleko Konstantinov'u değerli kılmaktadır. Rus tarihyazımı İvan Vazov'un heykellerini dikerken, Avro-Atlantik tarihyazımı Aleko Konstantinov'un heykellerini diker: Örneğin Kazanlık'taki Gül Müzesi'nde, Sofya'daki ünlü Vitoşa Bulvarı'nda vs.

⁶ Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe, Modern Güneydoğu Avrupa Tarihi Öğretimi – Alternatif Eğitim Materyalleri / Çalışma Kitabı 1 - Osmanlı İmparatorluğu, Çev. Hasan Tahsin Özkaya, Atina, 2008, http://cdrsee.org/jhp/pdf/WorkBook1_bul.pdf, Erişim: 10 Mayıs 2018.

Dinç

İvan Vazov, “Türk esareti altında Bulgar ve onun kurtarıcısı Rus” imgesi çizerken, Aleko Konstantinov, “Osmanlı Bulgarı’nın Avrupa Bulgarı’yla farkları üzerinde durup, ilkinin Avrupalılarla karşılaşmasında alay konusu olması” imgesi çizmektedir. Burada Avro-Atlantik tarihyazımının, Bulgaristan’da kutsallaşmış olan İvan Vazov ve eseri *Esaret Altında*’yla yarışmak için yine Vazov’la aynı dönemde yaşamış olup ondan farklı bir Bulgar imgesi çizen Konstantinov’u seçip kabartması da güçlü bir stratejidir. Vazov, “Bulgarın varlığını Rusla ilişkili” kurarken, Konstantinov, “Bulgarın varlığını Avrupa’yla ilişkili” kurar.

Aleko Konstantinov heykelinin bulunduğu Sofya’nın merkezinde Vitoşa Bulvarı’nda, gençlerin üzerinde sıklıkla görülen ABD bayraklı tişörtler, Avro-Amerikan tarihyazımının genç neslin üzerindeki etkisini de göstermektedir. Hatta bazen şöyle görüntüler görmek mümkündür: Bir tarafta ABD bayraklı tişört giymiş gençler, diğer yanda boyunlarında haç kolye taşıyan orta yaşlılar. Birincisinin hangi değerlere eğildiği bellidir, ikincisi, yani haç kolyeliler, genellikle Rus tarihyazımının inşa ettiği değerlere eğilmektedir. Ayrıca ilginç rekabet alanlarından bir diğeri de Sofya’da Sovyet Ordusu heykelinin görüldüğü manzarada McDonalds’ın da görünmesidir.

7. **Görsel:** İkinci Dünya Savaşı’nın başlangıcının 70.nci yıldönümünde Sofya’da Sovyet Ordusu anıtı, Amerikan çizgi film karakterlerine ve ABD bayrağına boyandı ve Bulgarca “güncel” diye yazıldı.⁷

⁷Evgeni Veselinov, “Otsapakha i izküpakha Sümet-skataarmiya’ v Sofiya”, BulgariCA, 22.06.2011, <http://www.bulgaria.com/2011/06/22/новини/оцветеният-паметник-на-съветската-ар/>, Erişim: 10 Mayıs 2018.

8. Görsel: Şipka ve Buzluca anıtlarının neredeyse tam karşısında yer alan ve yaygın olarak Gül Müzesi olarak bilinen Damastena'nın ana girişindeki heykel(ler): Üstte zincirlerini koparmış bir dünya ve ABD'deki Özgürlük Heykeli'nin benzeri ve altta sandalyeli heykel ise M.Ö. 4. yy.'da yaşamış olan Trakya Kralı Üçüncü Sevt'in karısı Prenses Berenika'dır. Osmanlı ve özellikle de Rus/Sovyet imparatorluklarına atfen yazan yazı: "sonsuz katar tarihlerini koruyan ezeli ebedi imparatorluklar yoktur, halklar vardır" (Çekim ve düzenleme: Vildane Dinç, 3 Kasım 2017, Kazanlık, Eski Zağra).

4. Yerli Ulusal Türk Azınlığı Mensuplarının Etkisi(zlığı)nin Görünümleri

Hem Rus tarihyazımından hem Avro-Atlantik tarihyazımından etkilenen, aynı zamanda söz konusu tarihyazımlarının birer nesnesi olan, Bulgaristan'daki ulusal Türk azınlığının bir tarihyazımı geliştirip geliştirmediğine bakmak da ilginç sonuçlar ortaya koymaktadır.

Bulgaristan'da tarihsel olarak bir varlığa sahip olan yerli/otokton ulusal Türk azınlık mensupları, kendi tarihyazımları konusunda bir alan açmaktan daha çok mevcut etkili tarihyazımlarının etkisine maruz kalmaktadırlar (örneğin bkz. 9.Görsel). Ama aynı zamanda Bulgaristan'da Türklerin yoğun yaşadığı yerlerde kimi kamusal alanlarda Türk tarihyazımının etkisinin küçük de olsa kimi görünümüne rastlamak mümkündür (örneğin bkz. 10.Görsel).

Günümüzde Bulgaristan'da yerli ulusal Türk azınlığın tarihyazımının etkisindeki temel alanlar, aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Türk-düşmanı tarihyazımlarını görmezden gelmek ve bu konuda susmak.
2. Türk sanatçı, edebiyatçı ve sporcuları anmak ve birkaç heykel yapmak. Örneğin Eğridere'de (Ardino) Sabahattin Ali, Kırcaali'de Kadriye Latifova, Şumen'de Koca Yusuf heykeli, vs.

Dinç

3. Şehitleri anmak (93 Harbi, Balkan Savaşları, 1980'lerin etnik soykırımı): Bulgaristan'daki Türkler savaşlarda ya da politik şiddet süreçlerinde çok fazla kayıp vermiştir. Bazen çok küçük alanlarda söz konusu kayıplarla ilgili anma davranışı, anıtı ya da etkinliği görülebilmektedir. Örneğin bazen dualar, çok nadir olsa da 93 Harbi'ndeki kaybın ağrısı olan Osman Paşa ağrısını mırıldanmalar, Balkan Savaşları şehitleri için anıt dikmek (bkz. *10.Görsel*),1980'lerde Jivkov yönetiminde gerçekleştirilen adkırımı ve etnik soykırımındaki şehitleri anan birkaç anıt bulunmaktadır.

4. Şenlikler: Türk köyleri ve kasabalarında yılda bir şenlikler düzenlenmektedir. Bu şenlikler, doğrudan bir tarihyazımıyla bağlantılı olmasa da çeşitli ülkelerde yaşayan Bulgaristanlı Türklerin bir araya gelmesini sağlamaktadır.

5. Olabildiğince geçmiş olanla bağ kurmak: Türkler üç geçmiş dönemle bağ kurmaktadır. Birincisi, sosyalist geçmiş: burada özellikle 1980'lerdeki etnik soykırım anılır. İkincisi, Osmanlı dönemi: bu dönemle ilgili olarak genellikle "biz Bulgarlara onların bize yaptığı gibi baskı yapmadık" yaklaşımı esas söylemi oluşturur. Üçüncüsü ise Bulgarların özgün etnik kökeni ile ilgilidir: Burada Bulgarların esas olarak Kazan dolaylarından gelen bir Türk boyu olduğunu vurgularlar.

6. Kamusal alanlardaki vakıf mallarını eski haliyle kıyaslamak: "Eskiden bu bina Osmanlı malıymış, eskiden burada bir Türk mezarlığı varmış, eskiden buranın adı Türkçeymiş", vs. gibi söz konusu mekan ya da binaların Bulgarlaştırılmadan önceki adları çok seyrek de olsa anımsatılır. Ancak ülkedeki yerli Türk azınlığı mensuplarının kırık-kopuk ve bireysel etkileşim düzeyindeki tarihyazımı, kurumsallaşmış düzeydeki Rus ya da Avro-Atlantik tarihyazımlarının bir rakibi olamayacak kadar zayıftır. Genellikle Türkler, Rus tarihyazımının etkilerinin birer mağduru olarak sıkça deneyim yaşamaktadırlar. Aşağıda bu konuda çarpıcı bir örnek verilmektedir (bkz. *9.Görsel*). Bu, 93 Harbi'yle ilgili Rus tarihyazımlarının etkilerinin Türk azınlık üzerindeki görünümüdür.

Bulgaristan'da sosyalist rejimin ilk döneminde 3 Mart bayramının konumu, 9 Eylül bayramına göre bir ölçüde düşürülmüş olmasına rağmen, sonraki yıllarda 3 Mart günü kutlamalarını okulda okurken deneyimleyen gördüğüm birçok mağdur, *travmatik belleklerinde* yer eden kutlama günleri ve tarih derslerinde yaşadıkları üzücü deneyimlerinden bahsetmektedirler. Örneğin gördüğüm onlarca mağdurdan biri olan Yıldız, "3 Mart demek, sürekli hır güre demektir"⁸ diyor. Okullarda tarih derslerinde, tarih kitaplarında, çizilen resimlerde vs. öğrencilere "Türklerin ne kadar kötü, zalim, vahşi ve barbar oldukları ve Bulgarları sürekli nasıl vahşice katlettikleri"nden söz edilmektedir. Alper adında bir başka mağdur, "tarih derslerinden sonra sınıftaki Bulgar çocukları 'bak senin dedelerin bize ne yapmış' diye bize hep sataşıyorlardı"⁹ sözleriyle sosyalizm dönemindeki tarih derslerinden anımsadıklarını yutkunarak dile getirmektedir. Süleyman adlı bir mağdur, sosyalist Bulgaristan'da okulda 3 Mart kutlamalarında yaşadığı bir anısını aşağıdaki sözlerle anlatıyor:

"3 Mart, 1878 yılı için, Bulgarın, Rus harbinde işte, Bulgarlar onu kutluyor. 3 Mart'ta ilkokuldum, ilk anılarım oradan başlıyor işte, okulda Bulgar çocukları da var, okuduğum yerde, onlar tören yapıyordu, ardıç diyorduk, ardıçları bir araya toplayıp böyle büyük ateşler yakılıyordu. ... O büyük sınıflardan Bulgar çocukları, iki tane bizim yaştaşı diyelim, üzerime saldılar 'dövün bu Türkü' diye. Ama babam bana güreş öğretirdi ... birisi yüzüme geliyo ama ben onu yatırdım yere, diğeri de, öbür çocuk da üstüme çullandı, tabi orada ben, yüzümü yoldular yani, ben bastırdım birisini, ordan tırnak filan olmuş. Ben eve gittikten sonra babam bana sordu, kimle kavga yaptın dedi, devamlı tembihleniyoruz ya kavga

⁸ Yazarın mağdurlarla yaptığı sözlü tarih görüşmeleriyle ilgili özel arşivinden.

⁹ Yazarın mağdurlarla yaptığı sözlü tarih görüşmeleriyle ilgili özel arşivinden.

Dinç

yapmycan dışarda diye. Ben daha onun bilincinde değilim yani, ama burda [yanağını gösteriyor] o tırnakları görünce, belli zaten de, babam hemen anladı, ‘aaahhh oğlum’ dedi, o anlamış Türk olduğumuz için dövüldüm diye. İlk hayatımda o olaydan sonra ben farklı bakmaya başladım, daha on yaşındaydım.”¹⁰

Adı Sevcan olan bir başka mağdur, dilden dile geçen şu sözleri ifade ediyor: “Daha 93 Harbi’nde, işte 77-78 Türk-Rus Savaşı’nda, Rus general Bulgaristan’ı Osmanlı’dan alıp Bulgar generale teslim ederken emrediyor: ne yapın edin Bulgaristan’da Türklerin sayısını az tutun, denize mi dökersiniz, öldürür müsünüz, yoksa buradan kovar mısınız, bilemem, ama bunların sayısını az tutun.”¹¹

Bulgaristan’da ulusal azınlıkların kültür, tarih, dil ve dini ile ilgili bilgiyi geliştirmeye ilişkin neredeyse hiçbir gelenek ve uygulama bulunmamaktadır. Akademik bilgi bile, yaygın bir biçimde hala 19. yüzyılın Bulgar tarihi ve kültürüyle ilgili romantik bakış tarafından çerçevelenmektedir. Avrupa milletlerinin tarihi ve kültürü, Bulgaristan’ın içindeki ulusal, etnik ve dini azınlıkların tarihi ve kültüründen çok daha fazla çalışılır ve bilinmektedir. Ayrıca Bulgaristan’da azınlıklar arasında yüksek eğitilmiş her birey, Bulgar olarak bilinir.¹²

Örneğin 2015’in Temmuz ayında Sofya’da Etnografya Enstitüsü’ndeki bir sergide söz konusu *inkarcılığı* apaçık bir biçimde bir kez daha görmek, benim için mümkün oldu. Sergi, Bulgaristan’daki folklor kültürünün geleneksel giysilerine adandığı halde, sergide onlarca giysinin arasında Bulgaristan’daki Türk kültürüne ait bir tek folklor giysisinin sergilenmediğini gördüm. Sergide ziyaretçileri karşılamak ve bilgilendirmekle görevli Vera’ya “serginizde Bulgaristan’daki Türk folkloruna ait giysileri gösterebilir misiniz?” diye sorduğumda, “öyle giysi yok, ama Kırcaali’ye ait sadece bir tane Bulgar Müslümanı [Pomak] giysisi var” diye yanıt verdi. Ayrıca sergide Bulgaristan’da Bulgar-olmayan folklor kültürüne ait bir tane de Karakaçan¹³ folklor giysisi bulunuyordu. Birçok örnekte ve karmaşık etkilerin bileşiminden oluşan tarihsel bir süreçte görülebileceği gibi, Bulgaristan’daki “Türkler”, Bulgaristan’ın yerli azınlıklarından biri olarak değil, yaygın bir biçimde bir *düşman* olarak konumlandırılıp algılanmayı sürdürmektedirler. Düşman olarak konumlandırılmayacakları durumlarda ise, sözü edilen folklor sergisinde olduğu gibi *genellikle* varlıkları *inkaredilmektedir*. Türk azınlığın bu sürece karşı mücadelesi ise neredeyse yok denecek kadar zayıftır.

¹⁰Yazarın mağdurlarla yaptığı sözlü tarih görüşmeleriyle ilgili özel arşivinden.

¹¹Yazarın mağdurlarla yaptığı sözlü tarih görüşmeleriyle ilgili özel arşivinden.

¹²Bulgarian Helsinki Committee, “Report Submitted Pursuant to Article 25 Paragraph 1 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities” (30 September 1998), Eylül 1999, s. 47, <http://www.greekhelsinki.gr/pdf/fcnm-reports-bulgaria-ngo.PDF> , Erişim: 10 Mayıs 2018.

¹³ Karakaçan etnik grubunu, çingene etnik grubunun içinde konumlandırılan sınıflandırma da bulunmaktadır.

Dinç

9. Görsel: Bulgaristan'da Kırcaali kent merkezindeki İçişleri Bakanlığı binası. Görselin sağındaki saat kulesinden sabah 07:00'den akşam 21:00'e kadar, saatte bir 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rus-Bulgar zaferini öven müzikler çalıyor. Kırcaali'de her saat başında bu, 30 yıldan uzun bir zamandır devam ediyor (Çekim ve düzenleme: Vildane Dinç, 3 Kasım 2017, Kırcaali).

10. Görsel: Almalı (Yabilkovets) köyünde Balkan Savaşı şehitleri için dikilen anıt (Çekim: Aşıkgarip Alipaşa, Nisan 2018, Almalı köyü, Kırcaali, Bulgaristan).

Sonuç

Kısa atıflarla gösterilmeye çalışıldığı gibi bugün Bulgaristan, Rus ve Avro-Atlantik tarihyazımlarının/siyaset güdümünde tarih tezlerinin bir savaş alanı gibidir. Savaş biçiminde yürüyen bu rekabette ilgili tarihyazımları, Bulgaristan'daki her bir değişkeni yeniden inşa etme uğraşısı sergilemektedir. Tarihyazımları sadece rekabet etmiyorlar, aynı zamanda, rakip tarihyazımının etkisini arttırdığını gördüklerinde Bulgaristan'ı sert bir biçimde uyarılmaktadırlar. Örneğin bir yandan Bulgaristan, Rusya'dan uzaklaştığı her adımda anaakım Rus medyası tarafından hor görülümekte, alaya alınmakta ve "kurtarıcısına nankörlük ve vicdansızlık"¹⁴ ile suçlanmaktadır. Diğer yandan Bulgaristan üzerinde Rusya'nın giderek daralan etkisine rağmen, günümüzde Bulgaristan üzerine ABD ve AB merkezli raporların odak konularından biri, Bulgaristan üzerinde Rusya'nın etkisi olmayı sürdürmektedir.¹⁵

Türk tarihyazımında ise Bulgaristan'la ilgili olarak bugün ve gelecekle bağlantı kurmak yerine, daha çok şu ifadeyle özetlenebilecek nostaljik hava egemendir: "Bulgaristan, bir zamanlar Osmanlı toprağıydı ve barış içinde yaşıyorduk." Burada gelecekte de Rusya ve Avro-Atlantik güç merkezleri tarafından üretilen tarihyazımlarının, Bulgaristan üzerinde rakip tarafı etkisiz hale getirinceye kadar mücadele edecekleri söylenebilir. Varlık alanı kuşatılmış olan Türk azınlığı ise, nostaljiyle karışık bir biçimde bir alan bulabildiği takdirde, dualar ve birkaç küçük heykelle varlık mücadelesi verecektir. Ancak bu biçimiyle, rakip olamayacak kadar zayıf ve etkisizdir.

¹⁴Andrey Baranov, "Ekh, bratushki, gde zhe vasha sovest'?", Komsomolskaya Pravda, 02 Mart 2016, <http://www.kp.ru/daily/26501.4/3368892/>, Erişim: 10 Mayıs 2018.

¹⁵ Bu konuda yazılan en son raporlardan biri için bkz. Dimitir Veçev, "Russia's Influence in Bulgaria", 24 Şubat 2016, <http://europeanreform.org/index.php/site/event/russias-influence-bulgaria>, Erişim: 10 Mayıs 2018.

Kaynaklar

BARANOV, A., (2016). “*Ekh, bratushki, gdezhevashasovest'?*”, Komsomolskaya Pravda, 2 Mart 2016, <http://www.kp.ru/daily/26501.4/3368892/> , Erişim: 10/05/2018.

BULGARIAN HELSINKI COMMITTEE, (1999). “*Report Submitted Pursuant to Article 25 Paragraph 1 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities*” (30 September 1998), Eylül 1999, <http://www.greekhelsinki.gr/pdf/fcnm-reports-bulgaria-ngo.PDF> , Erişim: 10/05/2018.

CENTER FOR DEMOCRACY AND RECONCILIATION IN SOUTHEAST EUROPE, (2008). *Modern Güneydoğu Avrupa Tarihi Öğretimi – Alternatif Eğitim Materyalleri / Çalışma Kitabı 1 - Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. Hasan Tahsin Özkaya, Atina, http://cdrsee.org/jhp/pdf/WorkBook1_bul.pdf , Erişim: 10/05/2018.

VEÇEV, D., (2016). “*Russia's Influence in Bulgaria*”, 24 Şubat 2016, <http://europeanreform.org/index.php/site/event/russias-influence-bulgaria> , Erişim: 10/05/2018.

VESELİNOV, E., (2011). “*‘Otsapakha i izkúpakha Súvet-skata armiya’ v Sofiya*”, BulgariCA, 22 Haziran 2011, <http://www.bulgaria.com/2011/06/22/новини/оцветеният-паметник-на-съветската-ар/> , Erişim: 10/05/2018.

ÇUNÇUKOV, G., (2017). “*Ot ruski i súvet-skibotushpo Otechestvotoni ne oстана i ednok'oshentsenashe, búlgarsko*”, Faktor.bg, 23 Nisan 2017, <https://www.faktor.bg/bg/articles/politika/na-vseki-kilometar/ot-ruski-i-savetski-botush-potechestvoto-ni-ne-ostana-i-edno-kyoshentse-nashe-balgarsko> , Erişim: 10/05/2018.

VAZOV, İ., (2004). *Podĭgoto*, İkinci Baskı, Slovo, Veliko Tırnovo.

İNDZHEV, İ., (2015) “*Kalfin se khvali v Moskva s 1500 rusko-súvet-skipametnika v Búlgariya i lúzhe, che tuk ne e imalosúvet-skaokupatsiya*”, İvoİndzhev, 8 Mart 2015, <http://ivo.bg/2015/03/08/калфин-се-хвали-в-москва-с-1500-русско-съвет/>, Erişim: 10/05/2018.

ŞİRYAEVA, K., (2018). “*Rossiya i Bolgariya – dve strany s odnoy istoriyey i narodom*”, Regiony Online, 3 Mart 2018, <https://www.gosrf.ru/news/35181/> , Erişim: 10/05/2018.

Arşiv

Yazarın mağdurlarla yaptığı sözlü tarih görüşmeleriyle ilgili özel arşivi.

Arşivin bir kısmı uluslararası bir koleksiyon paylaşımı projesi kapsamındadır: “Resistance of Turkish minority in Bulgaria”: <http://culturalopposition.eu/registry/?lang=en&uri=http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n242&type=collections>, Erişim: 10/05/2018; COURAGE (Cultural Opposition: Understanding the Cultural Heritage of Dissent in the Former Socialist Countries), projenin ağ bağlantısı: <http://cultural-opposition.eu/> , destekleyen: the European Union's Horizon 2020, proje yürütücüleri: Vildane Dinç ve Artum Dinç, 2016-2019.

18. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Taşrasında Görülen Kanunsuzluklar ve Şikâyetler:İznik, Yalakabad ve Görele Kazaları Örnekleri

Mustafa Kaya*

ORCID: 0000-0001-9526-7178

Öz

Bazen cana ya da mala kastetmek, bazen de zor kullanmak şeklinde ortaya çıkan bireysel ya da toplu kanun dışı hareketler, 18. yüzyıl Osmanlı toplum hayatında da sıklıkla görülmüş olup, yapılan şikâyetler neticesiyle devlete intikal etmiş ve bunun neticesinde de çözüm arayışına gidilmiştir. Bu çalışmada da, 18. yüzyılın ortalarında Kocaeli sancağına bağlı İznik, Yalakabad ve Görele kazalarında görülen kanunsuzluk hareketlerinin ortaya çıkışı, gelişimi ve sonuçları Anadolu Ahkâm defterlerindeki örneklerin analiz edilmesi yoluyla incelenmiştir. Üzerinde çalışılan iki ve üç numaralı Anadolu Ahkâm Defterlerinde, adı geçen kazalarla ilgili kanunsuzluk hükümleri, kategorilere ayrılmış ardında da tablolar oluşturularak irdelenmiştir. Yapılan bu analiz neticesinde, şikâyetlerin devlet memurlarının kanunsuzlukları ile toprak mülkiyetine yapılan müdahalelerle ilgili kanunsuzluklar üzerinde yoğunlaştığı görülmüş olup, bunlarla beraber toplam 12 adet kanunsuzluk türü saptanmıştır. Çalışmada ayrıca, mağdurların haklarını arama ve suçluların cezalandırılmaları için şikâyet haklarını kullanma hususunda, bilinçli ve istekli oldukları görülmüştür. Bunda, devletin şikâyetler karşısında çözüm odaklı yaklaşımı, halkı hak arama konusunda motive eden önemli bir unsur olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kanunsuzluk, 18. Yüzyıl, Ahkâm Defteri

Gönderme Tarihi:15/07/2018

Kabul Tarihi:15-08-2018

* Dr. Öğr. Üyesi Manisa Celal Bayar Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi
E-Posta: mustafakaya73@hotmail.com

Lawlessness and Complaints in the Ottoman Province in the middle of the 18th Century: Examples of Iznik, Yalakabad, and Görele Districts

Abstract

Unlawful movements committed individually or collectively sometimes appearing to intend to kill and disseize, and sometimes emerging to use force had been frequently seen in the Ottoman social life in the 18th century. After the complaints related with the lawless acts, the Ottoman government started to seek for solutions. In this study, the emergence, development, and results of the illegal movements in İznik, Yalakabad, and Görele districts of Kocaeli sanjak in the middle of 18th century were examined through the Anatolian Ahkâm defters. The provisions of lawless concerning the administrative districts in the Anatolian Ahkâm defters numbered two and three were categorized and then were analyzed by tables. As a result of this analysis, it was determined total 12 unlawful acts types and the complaints focused on mainly the lawlessness of public servants, and the interference with land property. Furthermore, it was clearly understood that victims were generally conscious and eager to use their complaint rights for punishing criminals and assertion. The solution-oriented approaching of the Ottoman Empire affected positively to the Ottoman subjects concerning the claim rights.

Keywords: Lawlessness, 18th Century, Ahkâm Defters

Received Date: 15/07/2018

Accepted Date: 15/08/2018

**Беззакония и жалобы, имевшие место быть в османской провинции в середине XVIII века
Примеры инцидентов в Никее, Ялакабаде и Гёреде**

Резюме

Иногда в османском обществе 18-го века часто наблюдаются отдельные или коллективные незаконные перемещения, иногда называемые каннабисом или собственностью, а иногда и трудные для использования, и жалобы были переданы государству, в результате которого были запрошены жалобы. В этом исследовании возникновение, развитие и результаты незаконных движений в авариях Изник, Ялакабад и Гереде Коджаэли Санджаг в середине 18 века были рассмотрены путем анализа образцов в анатолийских книгах Акама. В двух и трех нумерованных анатолийских книгах Акама незаконные положения, связанные с упомянутыми авариями, разделялись по категориям и приводились в таблицах. В результате этого анализа жалобы были сосредоточены на незаконности государственных служащих и незаконности в отношении вмешательств в собственность на землю, и было выявлено в общей сложности 12 видов незаконности. Было также установлено, что жертвы сознательны и готовы искать права жертв и использовать свои жалобы для наказания преступников. При этом ориентированный на решение подход государства к жалобам был важным мотивирующим фактором в поиске прав людей.

Ключевые слова: Беззаконие, 18 век, юридический архив

Получено: 15/07/2018

Принято: 15/08/2018

Giriş

Toplumların varlıklarını sürdürebilmelerinde güçlü ve istikrarlı bir politika yürütebilmek kadar, toplum içinde hukuk kurallarının eksiksiz ve adil olarak uygulanması da büyük önem taşımaktadır. Yaralama, öldürme, gasp, kaçırma gibi bireysel kanunsuzluklar ya da halka ve devlete karşı birden fazla kişi tarafından gerçekleştirilen kanun dışı hareketlere yönelik cezai müeyyidelerin eksiksiz ve eşit bir biçimde uygulanması toplumun güven ve refahını temin edici bir unsurdur.

Kurulduğu andan itibaren devlet ve toplum yönetiminde hukukun üstünlüğü ilkesini her zaman önde tutan Osmanlı Devleti, bu özelliği sayesinde uzun soluklu bir yönetim tesis edebilmiştir. Müstakil bir hukuk sistemi olmayıp, esas itibarıyla İslâm hukukuna dayanan Osmanlı hukukunun esas prensiplerini şer'î hukukun hükümleri teşkil eder. Osmanlı hukukunun karakteristiğini teşkil eden bir de örfî hukuk vardır ki, şer'î hukukun boşluk bıraktığı sahalarda bu hukuka aykırı olmamak kaydıyla hükümdar tarafından kanunnamelerle meydana getirilen hukuktur¹. Osmanlı toplumunda geçerli olan bu hukuk doğrultusunda, işlenen suçlar ve kanunsuzluklarla ilgili her türlü şikâyetler halk tarafından gerek her kazada bulunan kadılara müracaat edilerek gerekse şikâyet hakkının² kullanımı ilkesinin gereği olarak mektup, arzuhal göndererek ya da bizzat İstanbul'a gitmek suretiyle yapılmış olup, yetkililer tarafından bu şikâyetler en kısa sürede sonuçlandırılmaya çalışılmıştır. Bununla ilgili pek çok örneği dönemsel olarak tasnif edilmiş olan mühimme defterleri, şer'îye sicilleri, Anadolu Ahkâm defterleri³ gibi kaynaklardan takip etmek mümkündür.

Bu çalışmada, Kocaeli sancağına bağlı İznik, Yalakabad ve Görele kazalarında, 18. yüzyılın ortalarında görülen kanunsuzluklar ve bunlara yönelik yapılan şikâyetler incelenmektedir. Bu doğrultuda yapılan

¹ Ekrem Buğra Ekinci, Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk, Arı sanat Yayınları, İstanbul-2016, s. 101.

² Osmanlı Devleti'nde şikâyet hakkının kullanımı hakkında bkz. Halil İnalçık, "Adalet, Şikâyet Hakkı: Arz-ı hal ve Arz-ı Mahzar'lar", Doğu-Batı Dergisi Makaleler-II içinde(ss. 169-185). Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008; Hülya Taş, "Osmanlıda "Şikâyet Hakkı"nın Kullanımı Üzerine Düşünceler", Memleket Siyaset Yönetim Dergisi, 3, ss.187-204, 2007; Saliha Okur Gümrükçüoğlu, "Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb'asının Şikâyetleri", AUHFD, 61(1), ss.175-206, 2012.

³ Ahkâm defterleri, divân-ı hümayundan çıkan hükümlerin kaydına mahsus olan defterlere genel olarak verilen addır. Padişah adına hazırlanan bu hükümlere ferman da denilirdi. H.1155-1306-1742-1889 tarihleri arasındaki hükümleri ihtiva eden 186 adet defterden oluşmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 108, İstanbul, 2010, s.22.

Kaya

incelemede, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan iki ve üç numaralı Anadolu Ahkâm Defterlerindeki hükümler içerisinde, konu dâhilindeki 23 hüküm tespit edilmiştir. Çalışmada, 18. yüzyılın yaklaşık olarak ortalarına denk gelen 1742-1744 (H. 1155-1157) yılları arasında İznik, Yalakabad ve Görele kazalarında görülen kanunsuzluklar ayrıntılı biçimde tasnif edilerek değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Yapılan incelemede, bahsi geçen defterlerde konu dâhilinde ele alınan kazaları ilgilendiren başka hükümler de bulunmaktadır. Fakat, bu hükümlerin bir kısmı bu kazalarla birlikte, Kocaeli sancağını da doğrudan ilgilendirdiğinden çalışmaya dahil edilmemiş olup, yalnızca İznik, Yalakabad ve Görele kazalarını ilgilendiren hükümler ele alınmıştır.

Konularına Göre Olayların Dağılımı

Konu dâhilinde incelenen hükümlere göre, 1742-1744 yılları arasında İznik, Yalakabad ve Görele kazalarında 12 farklı vaka olduğu görülmektedir.

Vaka Türü		Vaka Sayısı
Eşkîyalık		3
Vaka Türü	Vaka Sayısı	
<i>Mal Gaspı</i>	1	
<i>Zulüm</i>	2	
Devlet Görevlilerinin Kanunsuzlukları		5
Toprağa Müdahale		5
Alacağın Tahsil Edilememesi		2
Vakıf Yönetimine ve Gelirine Müdahale		1
Fazladan Vergi ve Para Talebi		1
Fazladan Mal Talebi		1
Vergilerin Ödenmesi		1
Mal Taksimatında Kanunsuzluk		1
Borcu İnkâr		1
Davaya Müdahale Etmek		1
Nikâhlı Kadına Nikâh Kıyma		1

(Tablo-1) Konularına Göre Olayların Dağılımı

Devlet görevlilerinin yaptıkları kanunsuzluklar ile toprağa müdahale ile ilgili olaylar, en çok karşılaşılan kanun dışı hareketlerdir. Kanunsuzluk yapan devlet görevlilerinin kimliklerine ve yaptıkları kanunsuzlukların

Kaya

niteliklerine bakıldığında, dört farklı türde devlet görevlisinin kanunsuzluk faaliyetlerinde buldukları görülmektedir. Yapılan kanunsuzluklardan etkilenen mağdurların ise; üçünün köy ve kasaba ahalisi, ikisinin ise yine bir devlet görevlisi olduğu tespit edilmiştir.

İsmi	Görevi	Görev Bölgesi	Yapılan Kanunsuzluk	Kanunsuzluğun Kime yapıldığı
-	Subaşı	Yalakabad Kazası	Fazladan vergi talebi	Katırlu köyü halkı
Mustafa	Mültezim	Yalakabad Kazası	Hamam yerinde hak iddiası	Kireçcibaşı
Ali	Subaşı	Görece Kazası	Fazladan vergi talebi-zulüm	Berdegir köyü halkı
-	Mirliva-Mirmiran-Ehl-i Örf	Görece-Gemlik Kazaları	Vergi toplamaya müdahale	Dergâh-ı muâllam müteferrikası
-	Vergi Görevlisi	İznik Kazası	Fazladan vergi talebi	İznik kasabası halkı

(Tablo-2) Devlet Görevlilerinin Kanunsuzluğu

1742 yılında Yalakabad kazasına bağlı Katırlu köyü halkı⁴ ile Görece kazasına bağlı Berdegir köyü halkı⁵ bölgelerinde görevli olan subaşılardan şikâyetçi olurken, 1743 yılında ise İznik kasabası halkı⁶ bölgelerinde görevli olan vergi tahsildarından şikâyetçi olmuşlardır. Mağdur olan köy ve kasaba ahalisi, İstanbul'a sundukları mektup ve arzuhallerinde, sahip oldukları bağ ve bahçelerinin vergilerini vermekte iken muhatap oldukları devlet görevlilerinin kendilerine zulmederek fazladan öşür ve mukataa talep ettiklerini dile getirerek bu durumun önlenmesini talep etmişlerdir. İstanbul'dan kaza naiblerine gönderilen emirlerde, kanuna uygun hareket edilmesi yönünde cevap gelmiştir.

Aynı sene kanunsuzluktan mağdur olan tarafın da, kanunsuzluğu yapan tarafın da devlet görevlisi olduğu farklı iki vakaya daha rastlanmıştır⁷.

⁴BOA. A.AHKM. d. 2/544

⁵BOA. A.AHKM. d. 2/57

⁶BOA. A.AHKM. d. 2/1066

⁷ Divan-ı Hümayun bürokrasisi tarafından üretilen şikâyet defterlerinden 10, 13, 16, 21 ve 29 numaralı defterlerin (1683-1699) içeriğinin incelenmesi üzerine yapılan bir çalışmada, şikâyet kanalının askeriler için de açık olduğunu durumunun açıkça görüldüğü belirtilerek oran olarak neredeyse reaya kadar askerilerin de şikâyetlerini divana ilettikleri ifade edilmiştir. Şikâyetçilerin toplumsal statüleri başlığı altında verilen grafikte, 13 Numaralı defterde (1689) reaya %50-askeri %50, 16 numaralı defterde (1692), reaya %52-askeri %42, 21 numaralı defterde (1695-96), reaya %57-askeri %43, 29 numaralı defterde ise

Kaya

Sultan Selim vakfı mülhakatından Kocaderesi mültezimi Mustafa'nın, koruy-ı hassa dâhilinde Dil denilen mevki karşısında bulunan içme suyuna ve Yalakabad kazasında kayıkthane-i kibarin kayıklarının kürekleri için hatt-ı hümayunla ocaklık tayin olunan kuru ve dağ hamamına müdahale etmesi üzerine kireççibaşı İsmail Haseki İstanbul'a giderek adı geçen yerlerin eşkiya yatağı olmasını engellemek için kireççibaşılardan ocak tarafından buralara tayin edileceğini bildirmiş ve durumun engellenmesini talep etmiştir⁸. Dergâh-ı muallâm müteferrikalarından Hüseyin ise, İstanbul'a gönderdiği arzuhalde, Görele ve Gemlik kazalarına bağlı Halidere, Hayıtlar ve Beyli zeamet köylerinin vergilerini toplamakta başka kimsenin yetki ve müdahalesi yok iken mirmiran tarafından kanunsuz olarak müdahale edildiğini bildirerek durumun engellenmesini istemiştir⁹. Her iki olay için ilgili kazaların naiblerine gönderilen hükümlerde, kanunsuzluk yapan devlet görevlilerinin müdahalelerinden men edilmeleri emredilmiştir.

Devlet görevlilerinin gerek halka, gerekse başka görevlilere karşı yaptıkları zulüm ve kanunsuzluklar sadece konu dâhilindeki kazalarla sınırlı olmayıp, 18. yüzyılda taşra düzeninde görülen bozuklukların bir neticesi olarak pek çok bölgede sıklıkla görülmüştür¹⁰. Her ne kadar devlet, bu kişiler hakkında gelen şikâyetleri eksiksiz olarak değerlendirmeye gayret etse de, bazı hallerde halkın yerel yöneticilere karşı olan güvenleri yine de sarsılmıştır.

İncelenen belgelerde yoğun olarak karşılaşılan diğer bir olay türü ise, bireysel ya da toplu mağduriyetler oluşturan toprağa müdahale etmek suretiyle yapılan kanunsuzluklardır. Konuyla ilgili 1743 yılında Yalakabad kazasında görülen iki olaydan ilkinde, Hatibin köyünden Mehmed, İstanbul'a gönderdiği arzuhalinde, mutasarrıf olduğu çiftliğini her sene kiraya verdiği Sarı Osman Oğlu Bey isimli kimsenin ölmesiyle varislerinin kiracı gibi hak iddia ettiklerini belirtmiş¹¹, ikincisinde ise, Katırlu köyünden Despina isimli nasraniye, İstanbul'a giderek kocasının validesi Piraskoli'den kalan bağ, bahçe ve sair emlakı aynı köyden Yoler oğlu Aleksan ve

reaya %60-askeri % 40 olarak sayısal veri tespiti yapılmıştır. Murat Tuğluca, Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi, TTK, Ankara-2016, s.58.

⁸BOA. A.AHKM. d. 2/10.

⁹BOA. A.AHKM. d. 2/244.

¹⁰Devlet görevlilerinin başka bölgelerde yaptıkları zulüm ve kanunsuzluklarla ilgili örnekler için bkz. Yücel Özkaya, 18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu, YKY, İstanbul-2010, s.189-220; Hülya Taş, XVII. Yüzyılda Ankara, TTK, Ankara-2006, s.98; Mustafa Kaya, "18. Yüzyılda Yabanabad Kazasında Görülen Kanunsuzluk Hareketleri", VEKAM Ankara Araştırmaları Dergisi, 2012, C.1, s.55-56.

¹¹BOA. A.AHKM. d. 3/538.

Kaya

Anton'un babalarından kaldığını iddia ederek zapt ettiklerini bildirerek¹² sahip oldukları topraklarına müdahalelerden dolayı yaşadıkları mağduriyetleri dile getirmişler ve yapılan kanunsuzlukların engellenmesini istemişlerdir. Kaza naibine gönderilen hükümlerde, fuzuli zapt edilen emlakın geri alınması ve topraklarda hariçten hak iddia edilmemesi emredilmiştir.

Tasarruf edilen topraklara müdahale bazı durumlarda devlet görevlilerini de etkileyebiliyordu. Dergâh-ı âli müteferrikalarından İbrahim'in şikâyeti, bu duruma bir örnek teşkil etmektedir. Hüdavendigâr sancağına bağlı Gül Pazarı nahiyesinde nefs-i Gül ve çevresinin zeametine mutasarrıf olan müteferrika İbrahim, 1743 yılında İstanbul'da dile getirdiği şikâyetinde, aynı zamanda İznik sancağına bağlı Pazar mezra-ı Akdar'ın da kendi tasarrufunda olduğunu, ancak hariçten bazı kimselerin buraya müdahale ettiklerini söyleyerek durumun engellenmesini talep etmiştir. Yapılan tetkikler sonucu, icmal kayıtları gereğince müdahalenin engellenmesi yönünde kaza naibine hüküm gönderilmiştir¹³.

Bireysel mağduriyete örnek teşkil eden bu olayların yanı sıra, toprak tasarrufuna yapılan müdahalenin toplu olarak kişileri etkilediği olaylar da bulunmaktadır. İznik'e bağlı Ak Harim (Eyne) ve Boyluca köyleri halkının sınırları dâhilindeki topraklara yapılan müdahaleler, konunun izahı için verilebilecek örnekler arasındadır. İlk örnekte, Ak Harim köyü halkı, 1742 yılında merhume Hatice Sultan bint Sultan Bayezid Han evkafı mütevellisi Mustafa ile İstanbul'a gönderdikleri arzuhallerinde, vakfa ait sınırları belli olan koru üzerinde Görele kazasına bağlı Araslar köyü halkının vakfın eski mütevellisinden aldıkları temessükle hak iddia ettiklerini dile getirmişlerdir¹⁴. İkinci olarak ise, yine aynı sene bu defa enderun-ı hümayun hazinedarbaşısı Ahmed, İstanbul'a gönderdiği arzuhalde, idaresinde olan İstanbul Edirnekapı'da vaki merhum Hatice Sultan bint Sultan Bayezid Han cami-i şerifi ve mektebi vakfının köylerinden İznik'e bağlı Boyluca ve Ak Harim köyleri dâhilindeki yaylak ve kışlaklara, Görele kazası Ermeni Körfezi köyü ahalisinin hakları ile yetinmeyip müdahale ettiklerini ifade etmiştir¹⁵. İznik ve Görele kazaları naiblerine gönderilen hükümlerde, hariçten yapılan müdahalelerin men edilmesi istenmiştir.

¹²BOA. A.AHKM. d. 3/998.

¹³BOA. A.AHKM. d. 2/889.

¹⁴BOA. A.AHKM. d. 2/226.

¹⁵BOA. A.AHKM. d. 2/462.

Kaya

İzmit, Görele ve Yalakabad kazalarında da görüldüğü gibi verimli topraklardan kazanç elde etme arzusu, sahip olunan hayvanların zengin otlaklarda otlatılmak istenmesi, toprakla ilgili miras, intikal, kiralama, ortaklık gibi eskiden sağlanan menfaatlerin sürdürülme istekleri şeklindeki sebepler nedeniyle bu topraklar; gerek bu toprakları elde tutmak isteyenler için, gerekse de bu toprakları sahiplerinin elinden almak isteyenler için önemli bir mücadele alanına dönüşmüş ve bu sebeple de pek çok şikâyete konu olmuştur¹⁶.

Konu dâhilindeki kazalara ait belgeler incelendiğinde, bölgede vuku bulan olaylar arasında bazı eşkıyalık hareketlerinin de olduğu görülmektedir. Haylaz, habis, yol kesen anlamlarına gelen şaki kelimesinin¹⁷ çoğulu olan eşkıyalık, Osmanlı Devleti'nin hemen her döneminde halkı ve devleti uğraştıran ve sıkıntıya sokan konular arasında olmuştur. Özellikle 17. yüzyılda başlayan siyasi bozulmaların toplumsal alana da sirayet etmesi ve beraberinde gelişen Celâli isyanları neticesinde irili ufaklı pek çok eşkıya grubu türemiş ve nihayetinde isyanlar bastırılmış olmasına rağmen bu grupların her yerde yapmış oldukları zulüm, baskı ve tehditler, özellikle 18. yüzyılda artarak varlığını sürdürmüştür.

Birden fazla kimse tarafından yapılan ve genellikle önceden planlanmak suretiyle halkın can, mal ve ırzına yönelik bir saldırı amaçlayan eşkıyalık faaliyetleri, aynı zamanda işsiz güçsüz insanların birer geçim kapısı halini de almıştır.

1742 senesinde Görele kazasından es-seyyid Ali Efendi'nin Karamürsel nahiyesi naibi vasıtasıyla İstanbul'a mektup göndererek yaptığı şikâyet, eşkıya zulmünden dolayı kendisiyle birlikte ahalinin yaşadığı sıkıntıyı dile getirmektedir. Görele'ye bağlı Yenice ve Demircili köylerinin ¼ hissesine mutasarrıf olan Cezayir eyaleti çavuşlarından Ahmed Çavuş'un sahip olduğu hissesinin es-Seyyid Ali Efendi'ye devredilmesinden sonra kötü niyetli Mahmut Ağa ve Ali Efendi isimli kimselerin hisse gelirini ele geçirip, halka da zulmettiği mektupta açıkça ifade edilmiştir. Kaza naibine gönderilen hüküm de ise, bu kimselerin yaptıklarından men edilmesi istenmiştir¹⁸. Bununla birlikte Yalakabad kazası sınırlarında yaşanan başka iki olay da halkın eşkıya tarafından uğratıldığı zulümlere verilebilecek örnekler arasındadır. 1742 yılında Sultan Selim Han vakfi köylerinden

¹⁶ Topraklara yapılan haksız müdahaleler ve yaşanan mağduriyet örnekleri için bkz. Alpay Bizbirlik-Mustafa Kaya, Osmanlı Arşiv Belgelerinde Beypazarı Kazası-I, Öncü Kitap, Ankara-2015, s.42, 49, 62.

¹⁷ Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türki, Alfa Yayınları, İstanbul-1988, s, 781.

¹⁸BOA. A.AHKM. d. 2/108.

Kaya

Natırlı ve İğriye köyleri halkı İstanbul'a giderek, ziraat ettikleri topraklarındaki bağ ve bahçelerin hazinede mukataa yazılmış olmalarına rağmen bazı kimselerin maaş talebiyle kendilerine zulmettiklerini ifade etmişler ve akabinde naibe gelen emirle durum düzeltilmiştir¹⁹. 1743 yılındaki diğer şikâyetle ise, dergâh-ı muallâm müteferrikalarından Mehmed'in İstanbul'a giderek tasarrufundaki topraklarda mukim eşkıya grubunun yaptığı zulmü ifşa etmesi dile getirilmiştir. Buna göre, kazaya bağlı Derbend köyü ahalilerinden Manikoca oğlu Yani, Andon oğulları Yani ve Kalkıl ile Serhad oğlu Nalband, Koca Nalband oğlu, Solak ve Yılık oğlu Rason adındaki zimmiler kendi hallerinde olmayıp ve kendilerine yakın kimseleri de tahrik ederek Karamürsel'e tabi Cedid köyüne gidip Marderus Papas veledi Serkis Papas ve beraberindeki bazı zimmiler üzerine hücum ederek darp eylemek suretiyle zulmetmişler ancak naibe gönderilen emirle adı geçen zimmilerin yakalanarak küreğe konulmaları emredilmiştir²⁰.

Halka yapılan zulümler sadece gelire müdahale, maaş talep etme ve mal gasp etme ile sınırlı olmayıp, fazladan vergi tahsil etme, mala ortak olma, gelirden pay isteme, ırza tasallut gibi hem eşkıyanın hem de askeri kesimin kanun dışı hareketlerini de kapsayabiliyordu²¹.

İznik, Yalakabad ve Görele kazalarında görülen kanunsuzluklar içerisinde devlet memurlarının kanunsuzlukları, toprağa müdahale ve eşkıyalık hareketlerinin yanı sıra, her biri farklı konulardan olmak suretiyle genellikle birden fazla tekrarı olmayan 9 olay türü daha bulunmaktadır. Hepsi bireysel nitelikte olan bu olaylar, gerek şikâyet defterlerinde, gerekse şer'îye sicillerinde sıklıkla karşılaşılan olay türleri arasındadır. Bunlar içerisinde yer alan, bir hayır kurumu olması ve toplumda herkese hitap etmesi bakımından önemli bir yere sahip olan vakıflara veya vakıf mülklerine yapılan müdahaleler, bu kurumları da zaman zaman zor duruma sokabiliyordu. Tıpkı Müteveffa Lala Şahin Paşa evladından olup Bursa'da bulunan vakıf dükkânlarının mütevelliliğini yürüten Abdülbaki'nin uğraştığı durum gibi. Görele kazası sakinlerinden olan Abdülbaki, 1742 senesinde mütevellilik görevini yürütürken vakıfla alakası olmayan Seyyid Mehmed isminde birinin bir şekilde elde ettiği temessük ve bulduğu şahitlerle tevliyet iddiasında bulunması üzerine zor duruma düşmüş ve bunun üzerine Görele naibinin İstanbul'a gönderdiği mektupta, Abdülbaki'nin vakfin evladından

¹⁹BOA. A.AHKM. d. 2/143.

²⁰BOA. A.AHKM. d. 2/1140.

²¹ Konuyla ilgili farklı örnekler için bkz. Tuğluca, age, s.230-236.

Kaya

olduğunun tespiti talep edilmiştir. Nitekim Bursa mollasına ve kaza naibine gönderilen hüküm Abdülbaki'nin lehinde olmuştur²².

Bireysel görülen bu olaylardan alacağın tahsil edilememesi belgelere sıklıkla yansıyan olaylar arasındadır. Mal satışı nedeniyle edinilen borç, kısmen veya tamamen öden(e)mediğinde, alacaklı hukuksal süreci başlatıyordu. Alacağı konusunda mağdur olan Hacı Mehmed'in İstanbul'a giderek yaptığı şikâyet bunun bir örneğini teşkil etmektedir. Mehmed'in 1743 senesinde yaptığı girişim, altı sene öncesinde yani 1737 senesinde Kara Ali oğlu Alkoç isminde birisine sattığı koyunların karşılığı olan 1900 kuruşu tahsil edememesini içermektedir. Kaza dizdarının da kefil olduğu olayda Alkoç, her ne kadar borcunu ödememek için bahaneler üretmiş olsa da, Yalakabad kazası naibine gönderilen hükümde, paranın tamamının ödenmesi istenmiştir²³. Bu olayda dikkat çeken bir durum, şikâyetin neden altı sene sonra yapıldığı meselesidir. Her ne kadar bu sorunun cevabını kesin olarak bilemesek de, Hacı Mehmed'in tehdit edilmesi ya da dizdar tarafından aracılık yapılarak borcun vadesinin sürekli ertelenmesi muhtemel cevaplar arasındadır.

Bireysel vergilerin ya da köy, mahalle ve aşiret üzerine düşen vergilerin tahsilâtında, devlet zaman zaman zorluklar yaşayabiliyordu. Bu durum, devleti zarara uğrattığı gibi vergi mükellefi kişi ve topluluklar arasında haksızlıklara da sebep olabilmekteydi. Ancak yapılan ihbarlar sayesinde, bu tür zararları giderebilmekte idi. Üzerlerine düşen avarız ve imdad-ı seferiye vergilerini ödemeyen İznik kazasına bağlı Haccac, Yarkınç ve Sofu köyleri ahalisinin civarlarında bulunan Haryalar köyü ahali tarafından ihbar ve şikâyet edilmeleri bu duruma verilebilecek örneklerden bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Köy ahalisinin bizzat İstanbul'a giderek yaptıkları bu şikâyet neticesinde, 1743 senesinde naibe gönderilen hükümde meselenin kanun üzere halledilmesi emredilmiştir²⁴.

Bir davaya davalı ve davacı haricindeki üçüncü bir şahsın çıkar elde etme maksadıyla olaya müdahil olması ya da mahkemeye intikal etmiş olayda karara müdahale edilmesi gibi örnekler nadiren de olsa belgelerde yer almaktadır. İznik naibi el-Hac İbrahim'in İstanbul'a gönderdiği mektupta anlattıkları, bu ve benzer olaylar için verilebilecek bir örnektir. Olayda, kazaya bağlı Ermeni Suları (?) köyünden Toris oğlu Yakob ile Davos'un birbirleriyle olan davalık durumlarını sulh yoluyla çözüme

²²BOA. A.AHKM. d. 2/235.

²³BOA. A.AHKM. d. 2/1112.

²⁴BOA. A.AHKM. d. 3/495.

Kaya

kavuşturmaları bazı kötü niyetli kişileri rahatsız etmiş olmalı ki, bu kişiler hemen davaya müdahale etmişlerdir. 1743 yılında gelen emirde, müdahaleden men edilmeleri istenmiştir²⁵.

Ahkâm defterlerine genel olarak bakıldığında, Anadolu'nun hemen her bölgesinden yapılan şikâyetlerde kadınlarla ilgili hükümleri de sıklıkla görmek mümkündür. Kadınların sosyal hayattaki durumlarını göstermesi bakımından hayli önemli olan bu hükümler; İznik, Yalakabad ve Görele kazalarında da farklı türden konularda karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak yapılan şikâyetlerde alacağın tahsil edilememesi ve fazladan vergi talebi ile ilgili konular ifade edilmiştir. Bu tür olaylar karşısında kadınlar da erkekler gibi mağduriyetler yaşamışlar ve haklarını almak için gerekli hukuksal mücadeleden geri durmamışlardır. Konu dâhilindeki kazalarda gerçekleşen iki olay, bu yöndeki kadın mağduriyetleri için verilebilecek örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu örneklerde kadınlardan birisi, fazladan vergi alınması, diğeri ise alacağını tahsil edememesi ile ilgili konularda mağduriyetler yaşamıştır. Yalakabad kazasına bağlı Kocaderesi köyü sakinlerinden Emine, eşinin vefat etmesiyle üç çocuğuyla kalması üzerine hakkına düşen vergileri köy ahalisi ile ödemeye devam ederken, bazı kimselerin fazladan vergi ödemesi yönündeki taciz ve baskılarına dayanamayarak bizzat İstanbul'a şikâyetinde bulunmuştur²⁶. İstanbul'da ikamet eden Saniye ise 1737 yılında eşi Abdullah'ın başka memlekete gittiğini ve giderken Görele kazasına bağlı Ayuran köyünde bulunan bağ ve bahçelerini ziraat eden Mustafa'nın senelik 50 guruş harçlık vermesini tembihlediğini ancak alacağını tahsil edemediğini dile getirerek yaşadığı mağduriyeti ifade etmiştir²⁷. 1743 senesinde yaşanan her iki olay için verilen hükümlerin, mağduriyetlerin giderilmesi yönünde olduğu görülmektedir. Kadınların mağduriyet yaşadıkları olaylar arasında kaçırılma, canlarına ve ırzlarına tasallut ile üzerlerine haricen nikâh kıyılma gibi durumlara çok fazla rastlanmaktadır. Bu durumun namusla ilgili olması, yaşanan mağduriyetlerin önemini arttıran bir durum olarak görülebilir. Ahkâm defterlerinde, saydığımız konularla ilgili toplum genelinde çok fazla örneklere rastlamak mümkündür. Ancak konu dâhilindeki kazalarda bu tür şikâyetlerden sadece bir tane rastlanmış olup, o da nikâhlı bir kadına tekrar nikâh kıyma üzerine gelişen bir davayı içermektedir. 1742 senesinde İstanbul Tophane Firuz Ağa mahallesinde misafir olarak bulunan Şerife Fatma'ya, Sadi Halil adlı kimsenin vekâleten nikâh kıyması üzerine Görele

²⁵BOA. A.AHKM. d. 3/575.

²⁶BOA. A.AHKM. d. 3/66.

²⁷BOA. A.AHKM. d. 2/1277.

Kaya

kazasından el-Hac Mustafa, İstanbul'a gönderdiği arzualinde Şerife Fatma'nın kendi nikâhlı karısı olduğunu ve bunu da karısının teyit ettiğini dile getirerek şikâyet etmiştir²⁸. 1743 senesinde kaza naibine ve yeniçeri serdarına gönderilen emirde Sadi Halil'in davadan men edilmesi ve gereğinin yapılması istenmiştir.

Kadınların mağduriyete sebep verdiği durumlara da rastlanmaktadır. Bu tür vakaların da genellikle alacak verecek ve fazladan mal talebi üzerine olduğu görülmektedir. Yalakabad kazasına bağlı Kuru köyü sakinelerinden Aleksandra isimli nasraniye, ölen kocasının mirasını kayınvalidesi ve görümceleriyle paylaştıktan sonra kalan borçları kabul etmeyerek alacaklıların mağdur olmasına neden olmuştur. Durumu hukuksal açıdan çözmek isteyen Aleksandra, İstanbul'a giderek davanın yeniden görülmesini talep etmiş ancak 1742 senesinde kaza naibine gelen hüküm bu durumun engellenmesi ve davanın mahallinde çözülmesi yönünde olmuştur²⁹. Aynı kazanın Sultan Selim Han evkafı köylerinden Katırlı köyü sakinlerinden Mihal isimli zımmi ise kız kardeşi Marika ile paylaştığı babasından kalan muhallefati üzerinde kardeşinin kanuna aykırı taleplerde bulunduğundan muzdarip olarak İstanbul'a gidip şikâyette bulunmuştur³⁰. 1743 senesinde kaza naibine gönderilen hükümde Marika'nın aykırı taleplerde bulunmasından men edilmesi istenmiştir. Diğer bir olayda da, Karamürsel kazasına bağlı Ulaştı köyü sakinelerinden Ayşe, davalık olduğu İznik kazasına bağlı Ömerlü-i Kebir köyünden Hızır oğlu Mustafa ile bir kıt'a zeytin bahçesiyle 40 kuruş nakit üzerine sulh olmuş iken bu duruma kanaat etmeyerek vekili Ali ile birlikte mal sevdası için Mustafa'yı taciz ve rencide etmiştir. İznik kazası naibinin şikâyet mektubu üzerine 1743 senesinde naibe gelen emirde Ayşe'nin bu hareketlerinden men edilmesi istenmiştir³¹.

Sonuç

Osmanlı toplumunda halkın her kesiminin, karşılaştıkları sorunlar ve yaşadıkları mağduriyetler sonucu maruz kaldıkları haksızlıkların giderilmesi amacıyla şikâyet haklarını kullanmaları ve genellikle de bu davaların olumlu yönde neticelenmesi hukukun sağlıklı bir biçimde işleyişi, toplumsal huzur ve adalete duyulan güvenin sürdürülebilmesi adına son derece önemli bir unsurdur. İznik, Yalakabad ve Görele kazaları özelindeki kanunsuzluklar ve yapılan şikâyetlerin ele alındığı bu çalışmada, 1742-1743 yılları arasındaki

²⁸BOA. A.AHKM. d. 2/760.

²⁹BOA. A.AHKM. d. 2/605.

³⁰BOA. A.AHKM. d. 3/219.

³¹BOA. A.AHKM. d. 2/729.

Kaya

Anadolu Ahkâm Defterlerindeki kayıtlardan 23 hüküm incelenmiş ve bu olaylardan 12 farklı olay türü olduğu görülmüştür. Bu olaylar arasında devlet memurlarının kanunsuzluğu ile toprak mülkiyetine yapılan müdahaleler bölgede en fazla görülen olaylar olarak ön plana çıkmaktadır. 18. yüzyıla gelindiğinde devlet otoritesinin özellikle taşrada güç kaybetmesi ve Celali isyanlarının neticesinde artan bölgesel eşkıyalık hareketleriyle birlikte bazı devlet görevlilerinin, zulme dayalı bir iktidar mücadelesi vererek gücü elinde tutmak istemeleri ile yine otorite boşluğunun fırsat bilinerek gerek bireysel gerekse toplu olarak toprak üzerinden kazanç ve güç sağlamak isteyenlerin bu istekleri, aynı tür olayların görülme sıklıklarını arttırıcı etkenler olmuştur. Anadolu'nun pek çok bölgesinde görülen alacakların tahsil edilememesi, vergilerin toplanamaması ve fazladan vergi talebi gibi durumlardan kaynaklanan şikâyetler söz konusu bölgede de az da olsa karşılaşılan olaylar olarak kayıtlara geçmiştir.

Belgelerde kadınların müdahil oldukları olaylara çok fazla rastlanmakta olup, bununla ilgili örnekleri konu dâhilinde yer alan kazalarda da görmekteyiz. Bu örneklerden alacak tahsili ile fazladan vergi ve mal talebi gibi konularda kadınların bazen mağduriyet yaşadıklarını, bazen ise karşı tarafa mağduriyet yaşattıkları görülmektedir.

Görüldüğü gibi İznik, Yalakabad ve Görele özelinde görülen kanunsuzluklara bakıldığında, hak arama konusunda halkın diğer bölgelerdeki insanlar gibi şikâyet haklarını kullanmaktan çekinmedikleri ve bu arayışlarının da devlet nezdinde karşılıksız kalmadığı görülmektedir. Bu durum, halk arasında adalet duygusunun devam ettirilebilmesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir.

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, (2010). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 108, İstanbul.

BİZBİRLİK, A., -KAYA, M., (2015).*Osmanlı Arşiv Belgelerinde Beypazarı Kazası-I*, Öncü Kitap, Ankara.

EKİNCİ, E. B., (2016). *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, Arı sanat Yayınları, İstanbul.

İNALCIK, H., (2008). “*Adalet, Şikâyet Hakkı: Arz-ı hal ve Arz-ı Mahzar’lar*”,*Doğu-Batı Dergisi Makaleler-II*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, ss. 169-185.

KAYA, M., (2012). “*18. Yüzyılda Yabanabad Kazasında Görülen Kanunsuzluk Hareketleri*”, *VEKAM Ankara Araştırmaları Dergisi*, C.1, Ankara,ss 51-65.

OKUR, G., S., (2012). “*Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb’asının Şikâyetleri*”, *AUHFD*, 61(1), ss.175-206.

ÖZKAYA, Y., (2010). *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, YKY, İstanbul.

ŞEMSEDDİN SAMİ, (1988). *Kâmûs-ı Türki*, Alfa Yayınları, İstanbul.

TAŞ, H., (2006). *XVII. Yüzyılda Ankara*, TTK, Ankara.

_____, (2007). “*Osmanlıda “Şikâyet Hakkı”nın Kullanımı Üzerine Düşünceler*”, *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 3, ss.187-204.

TUĞLUCA, M., (2016). *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, TTK, Ankara.

Arşiv Kaynakları

BOA. A.AHKM. d. 2/10, 57, 108, 143, 226, 235, 244, 462, 538, 544, 605, 729, 889, 998, 1066, 1112, 1140, 1277.

BOA. A.AHKM. d. 3/66, 219, 495, 575, 760.

Başarısız Bir Pan-Milliyetçilik Girişimi:**Birleşik Arap Cumhuriyeti****Kenan Şahin*****ORCID-Id:0000-0002-4269-9193****Çağla Mavruk Cavlak******ORCID-Id:0000-0003-1079-8442****Öz**

Bu çalışmada 1958 yılında Mısır ve Suriye'nin "Pan-Arabizm" ideolojisi temelinde oluşturdukları ve 1961'e kadar sürdürdükleri Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) eksenindeki gelişmeler analiz edilecektir. Bu kapsamda öncelikle pan-milliyetçiliğin kavramsal olarak ele alınış biçimlerine odaklanılacak, daha sonra bu zemin üzerinden Pan-Arabizm ideolojisinin gelişimi ile birlikte BAC'ın siyasal ve ekonomik temelli başarısızlıkları tarihsel çerçevede değerlendirilecektir. Çalışmada pan-milliyetçi hareketlerin, kendi farklı iç dinamiklerini uyumlulaştırma bağlamında farklılıkları dışlaması ve çıkar çatışmaları nedeniyle uygulamaya geçirilmesinin zor olduğu, mevcut sınırları değiştirmeyi hedefleyen bir politikayı içermesi nedeniyle cari uluslararası sistemin kabul edebileceği bir yöneliş olmadığı varsayılmaktadır. Bu doğrultuda pan-milliyetçi hareketlerin iç ve dış yapısal açmazlarından ötürü BAC deneyiminin başarısız olduğu iddia edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Pan-milliyetçilik, Pan-Arabizm, Birleşik Arap Cumhuriyeti, Suriye, Mısır.

Gönderme Tarihi: 10/07/2018**Kabul Tarihi:10/08/2018**

*Öğretim Görevlisi, Milli Savunma Üniversitesi, Deniz Harp Okulu, Beşeri ve Sosyal Bilimler Bölümü, E-Posta: ksahin@dho.edu.tr

**Dr. Araştırma Görevlisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi, Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, E-Posta: cmavrukcavlak@nevsehir.edu.tr

**A Failed Pan-Nationalist Initiative:
The United Arab Republic**

Abstract

In this study, the developments on the axis of the United Arab Republic (UAR) which was formed by Egypt and Syria on the basis of the Pan-Arabism ideology in 1958 and continued until 1961, will be analyzed. In this context, first, how pan-nationalism was handled as a concept will be stressed, later on this ground Pan-Arabism's development and UAR's political and economic based failures will be evaluated in the historical framework. This study assumes that pan-nationalist movements are difficult to achieve due to conflict of interests their excluding differences in the context of harmonizing their internal dynamics. It also assumes that these movements are not accepted by the current international system due to their involving policies which aim to change present borders. Accordingly, it will be claimed that the UAR experience failed because of these internal and external predicaments of those pan-nationalist movements.

Keywords: Pan-nationalism, Pan-Arabism, United Arabic Republic, Syria, Egypt.

Received Date: 10/07/2018

Accepted Date: 10/08/2018

Неудачная Паннационалистическая Инициатива: Объединенная Арабская Республика

Резюме

Данная статья посвящена анализу событий, произошедших на фоне объявленной в 1958 году Египтом и Сирией на основе идеологии «пан-арабизма» и просуществовавшей до 1961 года Объединенной Арабской Республики (ОАР). В связи с этим, в первую очередь особое внимание уделяется видам паннационализма как научного понятия, далее рассматривается развитие на этой основе идеологии пан-арабизма, политические и экономические неудачи ОАР и их оценка в историческом контексте.

В исследовании выдвинута идея о том, что паннационалистические движения не могут быть приняты существующей мировой системой из-за их отрицания различий в рамках развития собственной непохожей внутренней динамики и столкновения интересов, а также из-за стремления данной политики изменить существующие границы. Данное исследование объясняет, что паннационалистические движения по своим внутренним и внешним структурным противоречиям делают идею ОАР неудачной.

Ключевые слова: паннационализм, пан-арабизм, Объединенная Арабская Республика, Сирия, Египет.

Получено: 10/07/2018

Принято: 10/08/2018

Giriş

Milliyetçilik, özellikle aidiyet eksenli biçimde kültürel ve siyasal olarak kitleler üzerinde belirleyici özelliğini uzun yıllardır sürdürmektedir. Bu yönüyle en az iki yüz yılı aşkın süredir ulus-inşa süreçlerinin en önemli ideolojik araçlarından biri olabilmıştır. Bütünleştirici bir ideoloji olma vasfı yanında kendi ulusunu yaratmak, kendi ulus-devletine sahip olmak isteyen etnik grupların da ideolojisi olan milliyetçilik, geniş birliktelikleri işaret eden “pan” hareketler açısından da oldukça işlevseldir. Birkaç farklı devlet sınırı içerisinde yayılmış bulunan bir topluluğun bütün mensuplarını daha geniş bir alanda bir araya getirip ortak bir çatı altında birleştirmeyi hedefleyen anlayışı yansıtan pan-milliyetçilik, milliyetçiliğin söz konusu işlevselliğini kullanmaktadır.

Her milliyetçi hareketin pan temelli bir yönelimi olduğu söylenemese de çeşitli toplulukların geliştirdikleri milliyetçi anlayışlarda pan-milliyetçi projeler oldukça fazladır. Nitekim tarih, Pan-Slavizm, Pan-Cermenizm, Pan-Afrikanizm, Pan-Türkizm gibi adlarla anılan milliyetçi ideolojiler, söylemler ile bu doğrultuda geliştirilmeye çalışılan hareket örnekleriyle doludur. Milliyetçilik ve dinin iç içe geçtiği Orta Doğu coğrafyasında gelişen modern Arap milliyetçiliğinin de bu türden yönelimleri bulunmaktadır. Arap milliyetçiliği, hem dışsal bir öge olarak Hıristiyanlık ve Musevilik dinleri karşısında, hem de aynı dinin paylaşılmasına karşın içsel öge olarak Türk, Kürt ve Fars/Acem milliyetçilikleri ile rekabet halindedir. Rekabet, Arapların çoğunlukla yaşadığı coğrafyalarda birlik olma girişimlerini tetiklerken kendi aralarında da çekişmeler farklı ittifak ilişkileri doğurmaktadır. Rekabeti ortadan kaldırıp Arap birliğinin sağlanması için gerekli olan ideoloji ise sınırlarla bölünmüş ülkelerde yaşayan ve kendilerini Arap kimliği içerisinde gören toplulukların tek bir devlet çatısı ya da daha üst bir otorite altında birleştirilmesini anlatan Pan-Arabizm'dir. 1958 yılında Mısır ve Suriye'nin “Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC)” adıyla kurdukları birlik bu ideolojiyi temel alarak kurulmuş; ancak üç yıllık bir süre devam ederek başarısız olmuştur.

Bu kapsamda çalışmada öncelikle pan-milliyetçi hareketlerin kavramsal olarak ele alınmış biçimlerine odaklanılacak, bu türden hareketlerin doğası, uluslararası politikada görülen örnekleri üzerinden karşılaştıkları sorunlar üzerinde durulacaktır. Daha sonra bu zemin üzerinden BAC deneyimini doğuran siyasal ortam, birliğin kuruluşu, gelişimi, aktörleri ve işleyişine değinilerek, başarısızlık nedenleri irdelenecektir. Bu türden milliyetçi hareketlerin, dışsal olarak yayılcı bir politikayı içerdiğinden cari uluslararası sistemin kabul edebileceği bir yöneliş olmadığı, kendi iç dinamiklerini uyumlaştırma bağlamında farklılıkları dışlaması yanında çıkar çatışmaları nedeniyle başarılması zor bütünleşme girişimleri olarak kalacağı

anlatılacak, bu yapısal nedenlerle de BAC'ın başarısız olduğu vurgulanacaktır.

I. Pan-Milliyetçi Hareketler

1. Pan-Milliyetçi Hareketlerin Doğası

Her şeyden önce insanların kendilerine benzeyen, kendileri gibi düşünenlerle etkileşim içinde olmaya daha yatkın oldukları bilinmektedir. Bu etkileşim, coğrafi yakınlık, ortak gelenek, dil, din gibi standartlar üzerinden kurulan dayanışma hisleriyle sağlanmaktadır. Bu bağlamda milliyetçilik, özellikle *“insanların kendi benzerleriyle bütünleşme yoluyla kendilerini güçlü ve huzurlu hissetmek için tarih boyunca başvurdukları”* yöntemlerden sadece biridir.¹ Milliyetçilikle ayıramayacak olan pan-milliyetçilik ise, yine benzer özelliklere sahip grupları çeşitli ortaklıklar üzerinden birleştirici ve toparlayıcı mahiyete başvuru bir eğilimdir. Pan-milliyetçilik terimindeki Grekçe “hepsi” anlamına gelen pan kelimesi, milliyetçiliği ulus-üstü biçime genişletmek isteyen hareketleri anlatmaktadır.² Kelimenin “hepsi” karşılığı, bütünü kapsayan birimlerin bir araya getirilmesini belirtir. Buradan pan-milliyetçilik kelimesinden de bütün parçaların birleştirilmesi anlamı çıkmaktadır.

Pan-milliyetçilik kavramına ilişkin literatürde çeşitli tanımlar gelişmiştir. Örneğin Smith, pan-milliyetçiliği, *“birkaç genellikle sınırdaş devleti, paylaşılan kültürel özellikler veya bir “kültürler ailesi” temelinde tek bir kültürel ve siyasî topluluk içinde birleştiren hareketler”* olarak tanımlar.³ Diğer yandan Heywood, aynı kavramı dağılmış bir halkı yayılcılık ya da siyasal dayanışma yoluyla birleştirmeye adanmış bir milliyetçilik türü olarak betimler.⁴ Başka bir tanıma göre de anti-sömürgeci milliyetçi fikirlerin bir parçası olarak da değerlendirilebilecek pan-milliyetçilik, ulus-devletlerin etnik, dini, coğrafi veya diğer ortak özelliklere dayanan daha yüksek bir birlikteliğe katılabileceği ya da katıldığı düşüncesidir.⁵

Tanımlardan da anlaşıldığı kadarıyla pan-milliyetçilik, benzer kimliklere ve duygulara sahip insanları daha geniş bir alanda bir araya getirme amacını gerçekleştirmeye yönelik bir ideolojidir. Aynı kökenden, kültürden ya da bölgeden insanların uyumunu teşvik ederek nihayetinde

¹ Baskın Oran, “Milliyetçilik Nedir, Ne Değildir, Nasıl İncelenir?”, Birikim Dergisi, Sayı 45-46, (Ocak-Şubat 1993), s. 43.

² Louis Leo Synder, Macro-Nationalisms: A History of the Pan-Movements, Greenwood Press, Westport, 1984, s. 4.

³ Anthony D. Smith, Milli Kimlik, (Çev. Bahadır Sina Şener), 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 262.

⁴ Andrew Heywood, Politics, 4th Edition, Palgrave Macmillan, New York, 2013, s. 121.

⁵ Ian Adams, Political Ideology Today, 2nd Edition, Manchester University Press, Manchester, New York, 2001, s. 73.

aralarında siyasi bir birlik kurmayı hedefler.⁶ Bu ideoloji siyasi sınırların dışında kalan topraklarda yaşayan etnik, dilsel, dini ve kültürel bakımdan birbirine benzer toplulukları kültür ve tarih ortaklığı iddiasıyla birleştirmeyi arzulamayı içermektedir. Dolayısıyla pan-milliyetçilik, kültürel milliyetçilik temelinde ortak tarih, dil, din, ırk, mitler ve gelenekler üzerinden kurulmakta, milliyetçiliğin genişletilerek devletlerin sınırlarının ötesine geçen ve uluslararası sınırları aşan bir aidiyet hissini öngörmektedir.⁷

Pan-milliyetçi hareketlerin ilk örnekleri 19. yüzyıldan itibaren başlangıçta Avrupa’da yaşanan gelişmelerle ortaya çıkmıştır. Tarihsel olarak bakıldığında Yugoslavizm’in en eski pan-milliyetçilik örneklerinden biri olduğunu söyleyen Smith, onu Pan-Cermenizm, Pan-Bulgarizm, Pan-İtalyanizm vs. gibi irredentist nitelikleri bulunan hareketlerin izlediğini dile getirir.⁸ Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşayan Slavların birlikteliklerini sağlamayı hedefleyen Pan-Slavizm ile benzer şekilde Almanların birlikteliğini hedefleyen Pan-Cermenizm bu kapsamdaki ilk örnekler olarak sayılabilir. İki büyük dünya savaşının yaşandığı 20. yüzyılda da pan-milliyetçi hareketlerin varlıklarını sürdürdükleri görülmektedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı’nı takiben anti-sömürgeci tarzda başta Afrika olmak üzere Pan-Afrikanizm temelli hareketler ile Araplar arasındaki Pan-Arabizm ideolojisi kendini gösterecektir. Bugün de farklı sınırlarda yaşayan toplulukların soydaşlarıyla birleşmelerini hedefleyen pan-milliyetçi ideallerin tamamen ortadan kalktığı söylenemez.

Yukarıda sayılan pan-milliyetçilik örneklerinde görüldüğü üzere bu türden hareketler, kimi zaman birbirine benzer kimi zaman da farklı koşullarda ortaya çıkıp varlıklarını sürdürmektedirler. Pan-milliyetçi hareketlerin ortaya çıkmasının en önemli nedeni kuşkusuz devlet ve ulusun sınırlarının birbirleriyle örtüşmemesidir. Bir kere, kültürel gruplar savaşlar, göçler, doğal afetler gibi muhtelif nedenlerle çizilen farklı devletlerarası sınırlar içerisinde kalmaktadır. Bu durum, bir ülke içerisinde pan-milliyetçiliğin de seçenekler arasında olduğu farklı milliyetçi ideolojilerin ortaya çıkmasının zeminini oluşturur. İkinci olarak, sınırların böldüğü devletler içerisinde merkezi devlet yönetimi ile etnik grupların yaşadığı sorunlar ayrılıkçı hareketlere yol açtığından bu tür grupların da soydaşlarıyla birleşme hayalinden ötürü pan-milliyetçi ideolojilere meyelmeleri söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla siyasal örgütlenmesini tamamlamış ulusların farklı sınırlarda yaşayan soydaşlarıyla birleşme isteği yanında henüz bir devlete sahip olmayan bazı etnik grupların benzer

⁶ Jakob M. Landau, “Ethnonationalism and Pan-nationalism in Turkey and the Ex-Soviet Republics” A European Journal of International Migration and Ethnic Relations, Vol. 28, No. 2 (1995), s.75.

⁷ F.H. Burak Erdenir, Avrupa Kimliği, Avrupa Birliği’nin Yarım Kalan Hikâyesi, İstanbul, Alfa Yayınları, 2010, s. 70.

⁸ Smith, a.g.e., s. 262.

gerekçelerle ayrılma gibi hedefleri doğrultusunda pan-milliyetçi ideolojilerin ana odağında oldukları söylenebilir.

Pan-milliyetçi ideolojilerin etnik, dilsel ya da dini bir bütünlükten hangisini daha çok merkeze aldığı hareketin kapsamını ve gidişatını belirleyecek unsurların başında gelir. Ulusun üyelerinin coğrafi dağılımının farklı olması, kapsayacakları alanların değişiklik göstermesi gibi nedenler pan-milliyetçi hareketlerin birbirinden bağımsız olarak gelişmesine yol açabilmektedir. Örneğin Pan-Slavizm, Pan-Cermenizm gibi etnisite üzerinden ya da Pan-Asyanizm gibi bölgesel düzeyde kültürel bir miras ve öz üzerinden geliştirilen biçimde olabilir.⁹ Bunun yanında pan-milliyetçi hareketlerin içeriği konjonktüre göre de değişebilmektedir. Bu hareketler, Pan-Afrikanizm örneğinde olduğu gibi ırksal temelli bir dayanışma hissini, Pan-İslamizm örneğinde olduğu gibi bir dinsel birliği, Pan-Amerikanizm'de olduğu gibi yarı-kıtasal işbirliğini içerebilir.¹⁰

Pan-milliyetçiliğe ilişkin bu sınıflandırmalara karşılık bazı pan hareketlerin tek bir kategoriye indiremeyecek düzeyde karşılaştırılması da zor olan yanları bulunmaktadır. Bu kapsamda pan-milliyetçi hareketlerin özellikle uluslararası politikada güç kazanma gibi sadece bir birleştirme hareketinden farklı hedefleri olabilmektedir. Milliyetçiliğin irredentizm (*yayılmacılık*) ekseninde emperyalizm ve pan-milliyetçilikler yoluyla kendini gösterdiği bu durumlarda esas amacın uluslararası politikada güç kazanmak ya da birtakım kazanımlar elde etmek olduğu durumlar söz konusudur. Örneğin Kerestecioğlu'nun dediği gibi Panslavizm hareketiyle Rusya, Bulgarları, Çekleri, Slovakları, Polonyalıları ve Güney Slavlarını Osmanlı ve Avusturya yönetiminden bağımsızlaştırmaya çalışırken esas amacı, Avrupa'daki Rus etkisini yaymak ve güçlendirmektir. Yine ona göre Pan-Cermenizm de Almanya'nın sınırlarını Avrupa'nın Almanca konuşan tüm halkı kapsayacak şekilde genişletilmesi gerektiğini savunurken Slavları yok sayarak Doğu'daki Almanlara yaşam hakkının tanınmasını talep etmektedir.¹¹

Görüldüğü üzere dışa dönük ve kapsayıcı bir milliyetçilik türü olan pan-milliyetçilik, etnik, dilsel, dini ve kültürel bakımdan birbirine benzer toplulukların daha büyük ölçekli bir alanda birleştirilmesi esasına dayanmakta, uluslararası politikada farklı koşullarda ortaya çıkabilmektedir. Pan-milliyetçi hareketler, etno-kültürel olarak benzer kabul edilen milliyetçiliklerin mevcut sınırların dışına taşan biçimde daha makro bir

⁹ Pan-Slavizm, Pan-Cermenizm, Pan-Asyanizm hareketlerinin gelişimleri hakkında bkz. Hans Kohn, *Nationalism, It is Meaning and History*, Robert E. Krieger Publishing Company, Malabar, Florida, 1965, s. 70-73.

¹⁰ Yen Le Espiritu, *Asian American Panethnicity: Binding Institutions and Identities*, Temple University Press, Philadelphia, 1992, s. 2.

¹¹ İnci Özkan Kerestecioğlu, "Milliyetçilik: Uyuyan Güzeli Uyandıran Prens'ten Frenkaştayn'ın Canavarına", H. Birsen Örs (Der.), 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, 4. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 338-339.

milliyetçiliğe doğru yöneltilmesine ihtiyaç duymaktadırlar. Aynı zamanda bir topluluğun bağımsızlığını ve birliği sağlama yanında farklı sınırlar içerisinde kalan grupların birleştirilmesi, toparlanması hedeflerini içermektedir. Son tahlilde makro milliyetçiliği karakterize eden pan-milliyetçilik, benzerlerle bütünleşmek için ölçeğin daha fazla genişletecek bir yönelim doğrultusunda aynı kültür dairesi içerisinde bulunduğunu düşünen toplulukların tek bir çatı altında birleştirilmesi hayalini gerçekleştirilmeye çalışanların ideolojisidir.

2. Pan-Milliyetçi Hareketlerin Başarı Koşulları

Milliyetçilik, birçok alanda işlevsel bir ideoloji olmasına karşın gerçekte oldukça zor biçimde tasarlanan kurgunun olguya uydurulması ile türdeş bir topluluğun yaratılması süreçleri bağlamında başarısızlık ve olumsuzluklara da açıktır.¹² Kuşkusuz, bu anlamda bir milliyetçi hareketin başarı şansını belirleyen önemli göstergelerden biri, bu ideolojinin kitleleri etkileyebilme kabiliyetinin olmasıdır. Toplumun her alanda homojenliğe yaklaşan düzeyde milliyetçilik aracılığıyla ortaklaştırılmasının, milliyetçilikle kurgulananın olguya aktarılması, ulus-inşa süreçlerinde başarının göreceli olarak ne derece sağlanabildiğini de göstermektedir. Kuşkusuz daha geniş birliktelikleri içeren pan-milliyetçi hareketlerin başarısını da belirleyecek en önemli koşulun başında, kitleleri birleştirme amacı doğrultusunda onları mobilize edebilme kabiliyetinin olup olmadığı gelmektedir. Kapsayıcı bir çatı altında belirli özellikleri paylaşan bir topluluğu bir araya getirmeyi sağlayabilmek için de bu ideoloji doğrultusunda bir yönlendirmeye ihtiyaç vardır.

¹² Milliyetçilik bazı düşünürlerce insancıl, iyi, liberal olarak nitelenirken bazılarında da totaliter, kötü, entegral, jakoben veya irredentist olarak sunulurlar. Turgay Uzun, "Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme", Doğu Batı, Sayı 23 (Mayıs-Haziran-Temmuz 2003), s. 140. Her milliyetçiliğin kendine özgü yönleri olmakla birlikte milliyetçilik, kimilerine göre toplumsal birlikteliğin kapısını açan bir anahtar, kimilerine göre ise ayrışmanın nedeni olan gelişmelerin müsebbibi bir ideolojidir. Milliyetçiliğin özellikle duygusal boyutta birlik ve beraberliği sağladığına dair inançlar onun birleştirici mahiyette "iyi" bir ideoloji olduğu argümanının öne sürülmesine yol açar. Buna karşılık milliyetçiliğin baskıcı ve asimile edici yönleri onun bir nefret üreten "kötü" bir ideoloji olduğu savını öne çıkarır. Milliyetçiliğin "iyi" ya da "kötü" olduğuna dair ayrımların tutarsızlıklarına ilişkin eleştirel bir çalışma için bkz. Umut Özkırmı, "Türk Milliyetçiliğinin 'Etnisiteyle' İmtihani: Bir Utangaç Aşk Hikâyesi", E. Fuat Keyman (Der.), Türkiye'nin Yeniden İnşası: Modernleşme, Demokratikleşme, Kimlik, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 79-95. Milliyetçiliğin ayrıştırıcı olabileceği varsayımıyla entelektüel anlamda eleştirilere maruz kalması onun bizatihi varlığının sınırlarına ilişkin göreceli başarısının önemini azaltmaz. Milliyetçiliğin modern bir ideoloji olmasına karşın kendi mevcudiyetini, sanki hep varmış, ezeli bir oluşmuş gibi göstermesi açık bir başarıdır.

Milliyetçiliğin daha geniş ölçekte farklı sınırlarda yaşayan grupları kapsayacak biçimde başarılı olabilmesi, öncelikle etnik ya da ulusal grubun kendi iç bütünlüğünü sağlamasını gerektirmektedir. Bu kapsamda pan-milliyetçi hareketlerin belirsizliği ortadan kaldırması gereken en temel sorunu, bireylerin aidiyetleri ile bunları kolektif üst kimlikleri arasındaki uzlaşımın nasıl sağlanacağı hakkındadır. İçerdeki farklılıkları asimilasyon, baskı ve zorla sindirmeye çalışan yönetimlerin temel amacı, onları belirlenen ulusal kimlik içinde eritmektir. Buna karşı farklı gruplardan oluşan direnç de bir tür karşı milliyetçilik tepkisi oluşturabilmektedir. Dolayısıyla bunlar arasında bir uyum yaratılamadığı müddetçe ulusal bütünleşmenin sağlıklı temellere oturabilmesi olanaklı değildir. Sağlıklı temellere oturmayan ulusal bütünleşmelerinin bölücü, ayırıcı, parçalayıcı yönde milliyetçilik eksenli etnik ve dinsel sorunlar ortaya çıkarması muhtemeldir.

Pan hareketlerin varsayımlarından biri egemen devletlerinin sınırlarının bir yanılısıma olduğu ve bu yanılısamanın tek bir ulusun mevcudiyetini gizlediği anlayışıdır. Bu bağlamda çizilen sınırlar geçici olduğu gibi devletlerin egemenliği de yapaydır. Pan-milliyetçi formun gerçekleşmesi sağlansa bile ulusun tekliği ve türdeşliği gibi milliyetçiliğin genel prensiplerini sürdürmeye devam edeceği görülmektedir. Diğer yandan diaspora grupları da pan-milliyetçi hareketlerin gelişmesini sağlayacak bir potansiyele sahiptirler. Anavatan olarak adlandırılan yerden uzaklaşmak zorunda kalan ve uzakta yaşatılan kültürel her türden değeri taşımayı sürdüren grupları tanımlayan diasporalar, ulusun üyelerinin yeniden bir araya gelebilmesi için faaliyetlerde bulunabilmektedirler.

Başarı koşulunu belirleyecek bir diğer unsur, pan-milliyetçi hareketlerin uluslararası sistemde yaratabileceği olası değişimler karşısında diğer aktörlerin bu duruma bakış açısıdır. Bu çerçevede pan-milliyetçi hareketlerin uluslararası ilişkilerdeki kurulu düzen üzerindeki etkileri onların başarı şansını belirlemektedir. Revizyonlar karşısında uluslararası topluluğun temel yaklaşımı, egemen devletlerin ülkelerinin bütünlüğünün sürdürülmesinden yanadır. Sınırların değişmesi kolayca kabul edilmemekte, devletlerin egemenliği ve toprak bütünlüğü vurgulanmaktadır. Bu bağlamda uygulamada uluslararası toplulukça kendi kaderini tayin hakkının sınırlandırılması ülke bütünlükleri ile uluslararası istikrarın gözetilmesiyle ilgilidir.¹³ Bununla birlikte reelpolitik açıdan kendi çıkarlarına uygun düştüğü durumlarda bazı etnik hareketler desteklenebilmekte, ancak yine de bunlar bu çıkarlarla sınırlı olduğundan belli bir aşamaya kadar devam edebilmektedir.¹⁴ Yine de pan-milliyetçi hareketlerin mevcut ulus-

¹³ Ali L. Karaosmanoğlu, “Kendi Kaderini Tayin, Ülke Bütünlüğü, Uluslararası İstikrar ve Demokrasi”, Doğu Batı, Sayı 24, (Ağustos-Eylül-Ekim 2003), s. 147.

¹⁴ Bu kapsamda ayrılıkçı hareketlere yönelik dış müdahaleler hakkında bkz. Alexis Heraclides, “Secessionist Minorities and External Involvement”, International Organization, Vol. 44, No. 3 (1990), s. 341–378.

devletlerin ve ulusların yerlerini üst devlet ve uluslara bırakacağı iddiasını yayılmacı bir yöntemle başarılabilmesinin uluslararası ilişkilerdeki güç dengesi mekanizmalarına rağmen pek mümkün görünmemektedir.¹⁵

Görüldüğü üzere pan-milliyetçi ideallerin ulus-devletlerin kendileri açısından bölünmeye ve dağılmaya yol açabilecek bir varoluşsal tehdit olarak görülmesi pan-milliyetçi hareketlerin başarı şanslarını azaltmaktadır. Nihayetinde bu yönde tarihteki birçok girişimin başarısız olması pan-milliyetçi projelerin gerçekleşme ihtimali zayıf bir hayal olarak görülmesi sonucuna doğru götürmektedir. Bunun da yukarıda gördüğümüz gibi içsel en önemli nedeni, aidiyetler bağlamında homojen bir ulusal topluluğun olmaması ve bunun kurulabilmesinin zorluğudur. Dışsal en önemli nedeniyse uluslararası topluluğun yayılmacı hareketlere karşı olumsuz tutumudur.

II. Pan-Arabizm İdeolojisi ve Birleşik Arap Cumhuriyeti

1. Arap Milliyetçiliği ve Birlik Hareketleri

Araplar, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı'daki gelişmelere paralel biçimde milliyetçilikten etkilenmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşayan Müslüman ve Hristiyan Araplar, ulusal bilinçlerini oluşturmalarına ve siyasal bir hareket başlatmalarına yol açacak zemini bu yüzyıldan itibaren tedricen elde etmeye başlamıştır. İngiliz ve Fransız yönetimlerinin etkinliklerini artırmaya çalıştığı Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde Osmanlıcılık ile ayrılıkçı Arap milliyetçiliği rekabet içerisindeydi. Hristiyan Arapların çoğu bağımsızlığın sağlanmasından yanayken; Müslüman Arapların bir bölümü İmparatorluğun bütünlüğünü savunarak, sadece yaşadıkları yerlerde Arap dili, kültürü ve kimliği temelinde kültürel hakların tanınmasını talep etmektedir.¹⁶ Buna karşılık bazı Osmanlı Arap aydınlar da Birinci Dünya Savaşı sırasında İmparatorluğun bütünlüğünün korunması anlayışından uzaklaşacaklardır. Bu aydınlar savaş sonrasında biraz da alternatifsizlikten dolayı Arapların bağımsız bir yönetime geçmesi fikrine yakınlaşmışlardır.¹⁷

Bağımsızlık konusunda yaşanan karşıtlıklar ile yaşanan mücadele, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde Arapların yoğun yaşadığı topraklarda tarih, gelenek, Arapça ve İslam vurgularıyla kültürel yönü ağır basan bir milliyetçiliğin gelişmesine ve bu milliyetçiliğin 20. yüzyılda İngiltere ve

¹⁵ Erol Kurubaş, "Pan-Kürdist Hayaller ve Gerçekler", Stratejik Analiz, Cilt 8, (Aralık 2007), s. 70.

¹⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki Arap hareketleri için bkz. Ömer Kürkçüoğlu, Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.

¹⁷ C. Ernest Dawn, "The Formation of Pan-Arab Ideology in the Interwar Years", International Journal of Middle East Studies, Vol. 20, No.1 (February 1988), s. 80.

Fransa yönetimlerine karşı siyasal niteliğini kazanmasını sağlamıştır.¹⁸ Buna karşılık uluslararası konjonktür, Birinci Dünya Savaşı sırasında Arapların siyasal bağımsızlıklarını elde etmelerine yetecek düzeyde etkili olamamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nı takiben İngiliz ve Fransızların manda yönetimlerinde yaşamaya başlayan Araplar, bağımsızlıklarını elde etmeleri için bir süre daha bekleyeceklerdir. İki dünya savaşı arasında farklı Arap milliyetçiliği anlayışlarına dair fikirsel birikimler oluşurken Arap kimliğini öne çıkaran birlik hareketlerine yönelik daha somut eylemsel adımlar görüldüğü üzere İkinci Dünya Savaşı'nı takiben gelişmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Mısır ve Irak üzerinde İngilizlerin; Suriye'de ise Fransızların etkisinin ortadan kalkmasıyla Araplar aralarındaki dayanışmayı arttıracak birlikler kurma olanağı elde etmiştir.¹⁹ Bunun yanında 1948 yılında kurulan İsrail ile onun Batılı destekçilerine karşı bir güç birliği ihtiyacı hasıl olurken İsrail'in bölgede elde ettiği konum Arapları birbirine yakınlatacaktır. Diğer taraftan 1955 yılında ABD'nin Orta Doğu'da Sovyet nüfuzunu etkisizleştirmek amacıyla İngiltere, Pakistan, Türkiye, İran ve Irak arasında kurulmasını sağladığı Bağdat Paktı, özellikle Suriye'de Arap milliyetçiliği taraftarlarını etkileyecektir. Ayrıca İsrail'in 28 Şubat 1955'te Gazze Şeridini işgal etmesi, Araplar arasındaki birlik ve ittifak hareketlerinin gerekliliğini pekiştirmiştir. Mısır ve Suriye'nin BAC adı verilen ortak bir yapı kurma düşünceleri böyle bir ortamda gündeme gelmiştir. Buna karşılık aynı yıl içerisinde Irak ve Ürdün arasında BAC'a rakip olarak kurulan Arap Federasyonu, Irak'ta Hâşimî hanedanlığının yönetimine son verecek askerî darbe sonrası dağılacaktır.

Arapların birlik hareketlerinin temelinde de Arap milliyetçiliği ekseninde gelişen fikirsel birikimin yönlendirici etkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda Lübnanlı edebiyatçılar Corci Zeydan ve Emîr Şekîp Arslan, Osmanlı sonrasında Arap birliği fikrinin hayata geçmesi için çalışan isimlerdir. 20. yüzyıldaki Pan-Arabizm düşüncesinin olgunlaşmasında önemli bir yeri olan Sâti' al-Husri de laik Arap milliyetçiliğine kaynaklık eden anlayışları ortaya koyar. Sâti' al-Husri İslam'da toplumsal birlik kavramını ifade etmek için kullanılan "ümme" kavramını daha laik bir anlayışla Herder, Fichte gibi 19. yüzyıl Alman düşünürlerden feyz alarak yeniden tanımlar.²⁰ Bu yeni tanıma göre, ümme, dil, tarih ve kültür bağlarıyla birbirine bağlanmış insan topluluğu anlamına gelmektedir.²¹

¹⁸ Recep Boztemur, "Irak Milliyetçiliği, Toplumsal Bütünleşmede Ordunun Rolü ve Devletin Meşruluk Temelleri", Doğu Batı, Sayı 39 (Kasım, Aralık, Ocak 2006), s. 60.

¹⁹ Bu doğrultuda ilk olarak Mart 1944'te "Arap Devletleri Birliği" kurulacaktır. Suudi Arabistan, Irak, Suriye, Mısır, Lübnan, Ürdün ve Yemen arasında 22 Mart 1944 tarihinde imzalandığı kısaca Arap Birliği (Arab League) olarak da bilinen bu örgütlenme, Araplar arasında işbirliğini geliştirmek başta olmak üzere ortak politik anlayışlar geliştirmeyi hedeflemekteydi.

²⁰ Irak'taki faaliyetleri başta olmak üzere Arap milliyetçiliğinin derinlik kazanmasında al-Husri'nin önemini vurgulayan Dawisha, her ne kadar onu milliyetçilik uğruna bazı tarihsel gerçeklikleri değiştirdiğini düşünse de laik Arap milliyetçiliğinin Alman milliyetçiliğiyle

Sözü edilen isimlerin öncülüğünde gelişen Pan-Arabizm, 20. yüzyılın ilk yarısında Arap dünyasını etkisi altına almıştır. Burada Arap dünyası biçiminde tasvir edilen genellikle Kuzey Afrika'dan Batı Asya'ya, Atlantik'ten Umman Denizi'ne uzanan alandır. Bununla birlikte Pan-Arabizm coğrafi olduğu kadar kültürel olarak da bütünleştirici bir hedefe sahiptir. Pan-Arabizm, bu bağlamda genellikle Arapça konuşan ve etnik olarak kendilerini Arap topluluklarının bir parçası kabul edenleri bir araya getirmeye vurgu yapan özelliği üzerinden tarif edilmektedir. Pan-Arabizm, Frisch'e göre somut olarak Orta Doğu'da Arapça konuşanların Arap Liği'ni oluşturan 21 devletten ziyade tek bir ulus-devlet altında birleştirilmelerinin daha iyi olacağına dair inancı işaret etmektedir.²² Reiser ise Pan-Arabizm'i Arap halkının paylaştığı yakınlığı tanımlayan ve ona anlamlı bir ifade kazandırmaya çalışan fikir ve hareket olarak tanımlar. Bu ifadenin doğası ona göre egemen devletler arasındaki askerî, siyasi, kültürel ve ekonomik konulardaki, -İslam Birliği'nin de varoluş nedenlerinden biri olan- birleşik bir Arap ulusu için tek bir devletin kurulmasına uzanan işbirliklerinden oluşmaktadır.²³

Tek bir Arap ulusunun varlığını varsayan Pan-Arabizm ideolojisi, Arap devletleri arasındaki sınırların yapay, aldatıcı, gelişigüzel ve geçici olduğunu, tek Arap devletinin önündeki engellerin ortadan kaldırılmasının gerektiği anlayışını kapsayan bir sistemdir.²⁴ Nihayetinde Birinci Dünya Savaşı öncesinden itibaren başlayan Araplar arasındaki birlik temelli hareketler, Pan-Arabizm ideolojisiyle iç içe geçmiştir. Arapların tek bir ulus çatısı altında birleştirilmesi amacının temel çerçevesini oluşturan bu ideoloji, Arap dünyasının özellikle paylaştıkları dil, kültür ve tarihten ötürü bir araya gelmeleri hedefindedir.

uyuştuğunu belirtir. Ayrıntılar için bkz. Adeed Dawisha, *Arab Nationalism in the Twentieth Century: From Triumph to Despair*, Princeton University Press, Princeton, Oxford, 2003, s. 49-74.

²¹ Al Husri'nin milliyetçilik anlayışının detayları hakkında bkz. L.M. Kenny, "Sā'ī' Al-Ḥuşrī's Views on Arab Nationalism", *Middle East Journal*, Vol. 17, No. 3 (Summer 1963), s. 231-256.

²² Hillel Frisch, "Pan-Arabism and Its Competitors: Islamic Radicals and The Nation State", *Critical Review*, Vol. 22, No. 1 (2010), s. 1.

²³ Stewart Reiser, "Pan-Arabism Revisited", *Middle East Journal*, Vol. 37, No. 2 (Spring 1983), s. 218.

²⁴ Faruk Bozğöz, "Arap Milliyetçiliği", *Doğu Batı*, Sayı 39 (Kasım-Aralık-Ocak 2006), s. 98.

2. Pan-Arabizm Pratiği Olarak Birleşik Arap Cumhuriyeti

a) Birleşik Arap Cumhuriyeti: Kuruluşu, Gelişimi ve Yapısı

Suriye ve Mısır arasında Birleşik Arap Cumhuriyeti adı verilen ortak yapının kurulması her iki ülkenin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve askerî koşullar üzerinden biçimlenmiştir. Öncelikle Suriye’de İkinci Dünya Savaşı sonrası sivil ve askerî otoriteler arasında iktidar mücadeleleri işbirliğini esas alan bir birlik hareketi içerisinde yer almayı gerekli kılmaktadır.²⁵ Siyasal düzlemde bakıldığında 1946 yılında Fransızların Suriye’yi tamamen terk etmesiyle Şükrü el Kuvvetli iktidara gelmiş; ancak 1949 yılında Albay Hüsnü Zaim darbesiyle görevi sona ermişti. Zaim’in de iktidarı dört ay gibi bir süre sonra yeni bir darbeye sonlanırken Albay Edip Şişekli 1954 yılına kadar ülkeyi yönetti. 1958 yılına kadar geçen süreçteyse Suriye’de siyasal partiler arasındaki mücadele etkisini artırdı.

Suriye’de siyasal istikrarsızlığın etkili olduğu böyle bir atmosferde Arap milliyetçiliği, Paris’te eğitimlerini almış iki Suriyeli Rum Ortodoks Mişel Eflâk ile Sünni Müslüman Salah el-Bitâr’ın 1940’lı yıllarda Suriye’de başlattıkları Arap Dirilişi hareketince öne çıkarıldı.²⁶ Sonradan Baas adıyla siyasi partiye dönüşen bu hareket, 1947 yılında ilk parti kongresini yapacaktı. 1954’te Akram al-Hawrani’nin Suriye Arap Sosyalist Partisi ile birleşerek resmî adı “Arap Sosyalist Diriliş Partisi” olarak değişen Baas, Suriye siyasetinde mevzi kazanma uğraşını veriyordu. Özgürlük, birlik, milliyetçilik, anti-emperyalizm ve anti-Siyonizm ile sosyalizm gibi retorikler üzerinden temellenen bir ideolojik altyapıyla kurulan Baas’ın tüzüğünde “Arap dünyasını tek bir bağımsız devlet haline getirmek için mücadele” ifadesine yer veriyordu. Diğer partiler de “Arap birliği” söylemini halkın desteğini almak adına siyasi bir araç olarak kullanmışlarsa da Mısır ile birliğin kurulmasında en etkili aktör Baas Partisi’ydi.²⁷ Nihayetinde Arap ülkelerini özgürlüğüne kavuşturup sosyalist temelde yönetilen laik ve birleşik bir Arap devleti kurma amacını taşıyan Baas, Suriye’de etkili bir siyasi güç konumuna geldi.

Öte yandan, Mısır’ın içerisinde bulunduğu siyasi koşullar da Suriye’den çok da farksız değildi. 1952 yılında Mısır’da krallığı ortadan kaldıran Hür Subaylar darbesi sonrasında yaşanan iç çekişmeleri takiben Cemal Abdül Nasır devletin başına geldi. Nasır, Filistin sorununun Araplar

²⁵ Suriye’de bu süreçte siyasi istikrarsızlıklara yol açan ordu ve politika ilişkisi için bkz. William L. Cleveland and Martin Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 4th Edition, Westview Press, 2009, s. 324-325.

²⁶ Baas’ın Suriye’de partileşmeye giden süreçte yaşananlar hakkında bkz. Gordon H. Torrey, “The Ba’ath Ideology and Practice”, *Middle East Journal*, Vol. 23. No. 4 (Autumn 1969), s. 445-446.

²⁷ James Jankowski, *Nasser’s Egypt, Arab Nationalism, and the United Arab Republic*, Lynn Rienner Publishers, London, 2002, s. 104.

lehine çözülmesi, İsrail'in bölgeden çıkarılmasının yanında Arap birliğinin sağlanması hedeflerini içeren bir siyasi programa sahipti. Nasır'ın Soğuk Savaş kutuplaşmaları karşısında oluşturulan Bağlantısızlar Hareketi'ndeki rolü ile Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi sonrası ortaya çıkan uluslararası kriz sırasında Batı'ya karşı gösterdiği tutum, Arap dünyasında güçlü bir figür olarak yükselmesini sağladı. Marksizm ile mesafeli duran Nasır, Arapların kendine has özellikleri üzerinden farklı bir sosyalizm ile Arap birliğini odağına yerleştiren bir Arap milliyetçiliğini savunuyordu. Nitekim Nasır'ın Mısır'ı Arapçılığın merkezi haline getirme gibi bir hedefi yanında kazanmış olduğu popülerliği, Mısır'ın pan-Arap hareketinin ön saflarına geçmesini sağladı.²⁸

Suriye'yi Mısır'a yakınlaştıran ise Nasır'ın Arap birliği düşüncesine olan bağlılığı ile Suriyeli seçkinlerinin bu birliğin Nasır liderliğinde gerçekleşebilme olanağının bulunmasıyla ilgiliydi. Ekonomisi iyi gitmeyen, bölgede İsrail, Türkiye ve Irak ile de arası açık olan Suriye için Nasır'ın Batı yanlısı Irak'ın etkisini baskılaması da olumluydu.²⁹ Palmer, bu kapsamda Suriye seçkinlerini birleşme yönünde istekli olmalarının arka planında altı faktör bulunduğunu dile getirmektedir. Bunlardan birincisi ordu ve siyasi seçkinlerin komünistlerin baskısını hissetmeleridir. İkincisi, her ikisi de Suriye sağından büyük ölçüde baskı görmektedir. Üçüncüsü, özellikle orduda olmak üzere Suriye içindeki iktidarın dağılımı, herhangi bir grup tarafından olumlu bir eylem gerçekleştiremeyen bir çıkmaza yol açmıştır. Dördüncüsü, Suriye'deki kitleler Nasır ile birliğe kayda değer destek vermekteydiler. Beşincisi, aktörlerin çoğu duygusal olarak milliyetçi hedeflerle özdeşleşmişti. Altıncısı, Suriye seçkinler tarafında güçlü bir iyimserlik duygusu mevcuttu.³⁰ Kısacası, Suriye'de Mısır ile birlikte Pan-Arabizmin hayata geçirilmesine başarılı olma şansının yüksek olduğu, diğer Arap ülkelerinin de oluşturulacak birlikteliğe katılabileceği düşüncesi hâkimdi.

Sözü edilen algılamaların da etkisiyle Mısır ve Suriye'yi kapsayan ortak bir Arap devletinin kurulması fikri, ilk olarak Suriyeli Arap milliyetçileri ile Nasır taraftarlarınca gelen teklif üzerine gündeme geldi. Bu doğrultuda 11 Ocak 1958'de Suriye Dışişleri Bakanı Bitâr ile ordunun Nasır yanlısı mensupları Kahire'ye bu konuyu görüşmek üzere gitti. Yapılan görüşmede Nasır, ancak belli koşullarda birleşme önerisini kabul edeceğini Suriye heyetine ilettili. Nasır'ın koşulları birleşme için bir halk oylaması

²⁸ Cleveland and Bunton, a.g.e., s. 313.

²⁹ 1956 ve 1957 yılları arasında Suriye stratejik ve ekonomik açıdan oldukça yaşadığı negatif etkiler yanında Arap birliği açısından pozitif bir motivasyon doğuracak koşullar söz konusudur. Detaylar için bkz. Nevill Barbour, "Impressions of the United Arab Republic", International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 36, No. 1 (January 1960), s. 21-22.

³⁰ Monte Palmer, "The United Arab Republic: An Assessment of its Failure", Middle East Journal, Vol. 20, No.1 (Winter 1966), s. 51.

yapılması, siyasi partilerin feshedilmesi ve ordunun siyasetten çekilmesi idi.³¹ Bu koşullar Suriyelilerin kendi aralarında yaptıkları istişareler sonrası kabul edildi. Esasında birleşmenin hemen sağlanması konusunda nispeten tereddütte bulunmasına karşın Nasır, Arap birliği için oluşan manevi baskı yanında Suriye'nin içinde bulunduğu siyasi koşulları da göz önüne alarak teklifi onaylamıştı.³² Anlaşma sağlandıktan sonra 1 Şubat 1958'de Mısır ve Suriye arasında BAC'ın kurulduğu Kahire ve Şam'da duyuruldu. Bu kararın 5 Şubat'ta yasama organlarınca kabulü sonrasında 21 Şubat'ta eşzamanlı olarak yapılan referandumlarla iki ülke halkı birliği onayladı. Ordular Mısır komutası altında birleşirken, Nasır'ın Cumhurbaşkanı olduğu, Kahire'nin de başkent olarak seçildiği bu yeni oluşuma, federal bir temelde 8 Mart 1958'de Yemen de sonradan katıldı. Ardından birliğin işleyişinin ana çerçevesini oluşturan 73 maddelik geçici bir anayasa 5 Mart 1958'de kabul edildi.³³

Geçici anayasada ilk olarak *“katılmacılar, Mısır ve Suriye’yi Birleşik Arap Cumhuriyeti olarak adlandırılmak üzere tek bir devlet haline getirme zorunluluğuna dair bir anlaşma, tam inanç ve köklü güvenlerini beyan ediyorlar.”* ifadesine yer verdiler. Anayasanın *“Birleşik Arap Devleti”* başlıklı ilk kısmında devletin demokratik, bağımsız, egemen bir cumhuriyet olduğu ile halkının Arap ulusunun bir parçası olduğu belirtiliyordu. Anayasanın 58. maddesindeyse *“Birleşik Arap Cumhuriyeti, Mısır ve Suriye olmak üzere iki bölgeden oluştuğu, her birinde, Cumhurbaşkanlığı tarafından atanan bir yürütme meclisi olacağı, bunların da genel politikanın uygulanmasına ilişkin konuları inceleme yetkisine sahip olacağı.”* dile getirilmekteydi.³⁴

Kendine has bayrağı, para birimi ve milli marşı olan BAC yönetiminde ilerleyen süreçte Nasır'ın merkezileştirici politikaları, Suriyelileri yönetimden tasfiye etmesi iki taraf arasında rahatsızlıkların artmasına neden oldu. Birliği dağılma sürecinin kıyısına getiren olay ise 16 Ağustos 1961'de Nasır'ın BAC'ın iki bölge yürütme organını hem yasamadan hem de hükümet teftişinden sorumlu olan tek bir merkeze bağlanmasıydı.³⁵ 28 Eylül 1961 yılında Şam'daki bir grup Suriye ordusu subayının yaptığı darbe sonrası Suriye BAC'dan çekildiğini açıkladı. Ardından Yemen de BAC'ı terk etti. Bunun üzerine Nasır, Mısır'ın BAC olarak anılmaya devam edeceğini ilan etti. Nihayetinde Suriye ve Yemen'in

³¹ Palmer, a.g.m., s. 53.

³² Birleşmeye giden süreçte yapılan müzakerelerin detayları için bkz. Jankowski, a.g.e., s. 106-107.

³³ BAC geçici anayasası için bkz. http://www.worldstatesmen.org/UAR_const1958.pdf, (Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2018.)

³⁴ Söz konusu maddeler için bkz. Eugene Cotran, “Some Legal Aspects of the Formation of the United Arab Republic and the Arab States”, *The International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 8, No. 2 (April 1959), s. 347.

³⁵ Jankowski, a.g.e., s. 163.

ayrılması sonrası sadece Mısır'dan oluşan, 2 Eylül 1971'e kadar adını korumaya devam edecek BAC, başarısız bir birleşme girişimi olarak kaldı.

b) Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin Başarısız Olma Nedenleri

Suriye ve Mısır arasında Pan-Arabizm temelinde gündeme gelmiş en ileri adımlardan biri olan BAC'ın dağılmasına yol açan nedenlerin başında birliğin idaresinin eşitsiz biçimde yapılandırılmış olması gelmektedir. Bir kere, cumhurbaşkanlığı üstlenen Nasır'ın BAC yönetimindeki tekelci tutumu otoriter bir anlayışın hâkim olmasına yol açmıştır. İkinci olarak, BAC yönetiminde önemli pozisyonlara Mısırlıların getirilip güçlü yetkilerle donatılması, Suriyeli yöneticilerin BAC içerisinde geri planda kaldıklarını düşünmelerine yol açmıştır.³⁶ Bunun yanında bazı Baas üyeleri arasında Mısır hükümeti aleyhine gizli faaliyetler de yürütülmeye başlanmıştır.³⁷ Dolayısıyla Nasır'ın mutlak söz sahibi olduğu birliğin idari yapısındaki bu eşitsizlikler, ortak karar alınabilecek bir yapının en başından itibaren kurulamadığını göstermektedir. Başlangıçta işbirliği temeline kurulan ilişki kısa ömürlü BAC sürecinde Baas ve Nasır rekabetine dönüşmüştür.

BAC'ın kapsadığı alanda ekonominin ortaklaştırılmaması ile kalkınmanın sağlanamaması birliği dağılmaya götüren diğer bir nedendir.³⁸ Nasır'ın yürüttüğü toprak ve bankacılık alanında yapılan millileştirme reformlarının Suriye'nin ekonomik yapısına uygun olmaması da bunlara eklenebilir. Kırsal kesimdeki ailelerin gücünü kırmak üzere yapılması planlanan toprak reformu ile Suriyeli eski siyasetçilerin Mısır'ın banka millileştirme hareketi içine Suriye'yi de katma kararları Suriye'de BAC'a muhalif protestoların ortaya çıkmasına neden olmuştur.³⁹ Bununla birlikte Mısır'ın özel sektöre getirdiği kısıtlamalarla ticari fırsatların önemli oranda azalması, Suriye ekonomisini ciddi anlamda baskılamıştır.⁴⁰ Böylece Mısır, BAC kurulduktan kısa bir süre sonra Suriye ekonomisini etkisi altına alırken

³⁶ Palmer, a.g.m., s. 55.

³⁷ Bu kapsamda örneğin Nasır'ın politikalarını eleştiren Hafız Esad, Kahire'de görev yaptığı yıllarda Baas üyeleriyle gizlice bir araya gelerek faaliyetlerini sürdürmüş ve Mısır hükümeti için bir soruna dönüşmüştür. Tayyar Arı, Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi, Cilt I, 5. Baskı, MKM Yayınları, Bursa, 2012, s. 144.

³⁸ Arap birliğinin sağlanması konusunda ihtiyaç duyulan ekonomik bütünleşmenin sağlanamamasının bir eksiklik olduğunu dile getiren bir argüman için bkz. Abbas Alnasrawi, "Economic Integration: A Missing Dimension of Arab Nationalism", Arab Studies Quarterly, Vol.11, No. 2/3 (Spring/Summer 1989), s. 287-302.

³⁹ Roger Owen ve Şevket Pamuk, 20. Yüzyılda Orta Doğu Ekonomileri Tarihi, Çev. Ayşe Edirne, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 204-205.

⁴⁰ Jankowski, a.g.e., s. 162. Dünya Bankası'nın bir raporunda da ortaya koyulduğu üzere Suriye'deki servetin azalmasının nedeni özel sektördeki kısıtlamalardır. Barry Rubin (Ed.), The Middle East: A Guide to Politics, Economics, Society and Culture, M.E. Sharpe, New York, 2012, s. 174.

“sömürü” BAC’tan çekilmeyle neticelenecek biçimde Suriye toplumu nezdinde açığa çıkmıştır.⁴¹

BAC’ın Pan-Arabizm üzerinden her iki ülkenin vatandaşlarını etkileme konusunda da bütünleştirici bir anlayış geliştirememesi dağılmaya yol açan bir nedendir. BAC düzenlemeleri toplumsal yaşama etki etmesiyle Suriye tarafından halkın desteği süreç ilerledikçe kaybolacaktır. Nasır’ın uyguladığı baskıcı iç güvenlik politikaları Suriyelileri kısıtlarken bazı Suriyelilerin ülkeyi terk etmelerine de sebep olmuştur.⁴² Suriye azınlıkları da BAC yönetiminden memnun değildirler. Bu bağlamda azınlıkların Pan-Arabizm konusunda korkularından birinin BAC ile geliştiğini belirten bir görüşe göre BAC’ın azınlıklar için bir “bataklik” haline geldiği bile iddia edilmektedir.⁴³ Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde BAC, Mısır ve Suriye vatandaşlarının ulusal kimliklerinin daha kapsayıcı ve bütüncül bir pan-Arap kimliğine yönlendirme konusunda başarılı bir politika geliştirememiştir. Sonuçta da BAC ile Pan-Arabizm’in gereklerine uygun olarak sunulması beklenen üst Arap kimliği ulusal kimliklerin yerine geçememiş, ulusal kimlikler önemini korumaya devam etmiştir.⁴⁴

BAC’ın dağılmasının bir başka nedeni de bu oluşuma diğer Arap devletlerinin desteğinin alınamaması ve bölge dışındaki diğer devletlerin birlikteliği kendi çıkarları açısından uygun bulmamasıdır. Bazı bölge ülkeleri birliğe destek vermediği gibi karşıt oluşumları da desteklemişlerdir. Üstelik Nasır, birliğin dağılmasının nedeni olarak, BAC’ı kendi iç güvenlikleri için tehlike olarak gören ve kurulmasına karşı çıkan Ürdün ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin gösterdiği tepkiden kaynaklandığını iddia etmiştir.⁴⁵ Kasım 1958’de General Abdülkerim Kasım’ın Irak’ta yaptığı darbeden sonra kendisine karşıt güçlü bir muhalefet yürüten Nasır yanlılarını ve Arap milliyetçilerini sindirme arayışlarına girdiğinden Irak bu oluşuma katılmamıştır. Diğer yandan BAC ile oluşan güç birliğinin kendilerine karşı bir tehdit olduğunu düşünen Suudi Arabistan birliği zayıflatmak için Suriyeli siyasetçileri etkilemeye çalışmıştır.⁴⁶ 11 Mart 1958 tarihinde BAC’ı tanıdığını ilan etmesine karşın Türkiye ise Suriye’nin

⁴¹ Peter Johnson, “Egypt Under Nasser”, Middle East Research and Information Project Reports, No. 10 (July 1972), s. 6.

⁴² Palmer, a.g.m., s. 64.

⁴³ Daniel Pipes, Greater Syria, The History of an Ambition, Oxford University Press, New York, Oxford, 1990, s. 155.

⁴⁴ İnsanların kendilerini Arap hissettikleri için örneğin Mısırlı ve Lübnanlı kimliklerinden pan-Arap devleti lehine vazgeçmek istemediklerini dile getiren Gelvin’e göre insanların yaşadıkları yerle özdeşleşmeleri nedeniyle 1950’lerde pan-Arap milliyetçiliğinin dağıldığını vurgular. James L. Gelvin, The Arab Uprisings: What Everyone Needs to Know, 2nd Edition, Oxford University Press, Oxford, 2015, s. 3-4.

⁴⁵ David M. Witty, “A Regular Army in Counterinsurgency Operations: Egypt in North Yemen, 1962-1967”, The Journal of Military History, Vol. 65, No.2 (April 2001), s. 405.

⁴⁶ Buna Suudi Arabistan’ın, birlik öncesi Suriye İçişleri Bakanı Abdulhamid Sarraj’a, Suriye ordusu tarafından Şam’da BAC karşıtı bir rejim kurulması halinde teklif ettiği rüşvet örnek verilebilir. Jankowski, a.g.e., s. 139.

Sovyetlere bağlanmasından ziyade bir Arap devletiyle birleşmesini daha uygun bulmasına karşın Irak ve Ürdün arasında Nasır'ı dengelemek üzere kurulması planlanan federasyona destek vermiştir.⁴⁷

Son olarak BAC, bölgedeki aktörlerin birliğe yönelik politikalarından etkilendiği kadar uluslararası politikadaki bloklararası rekabetten de etkilenmiştir. Arap devletlerinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı'ya karşı elde ettikleri siyasal ve ekonomik bağımsızlığı korumaya Mısır'ın önderlik etme çabaları sürerken Batı ile işbirliği içerisinde bulunan Arap devletleri de bulunmaktadır. İşbirlikçi Arap rejimleri özellikle ABD'nin BAC'a karşı önlem alması gerektiğini düşünürken İngiltere ve Fransa'nın bölgeden çekilmesiyle oluşan boşluk emperyalizm karşıtı söylemleri destekleyen Sovyetler tarafından büyük ölçüde doldurulmaya çalışılmaktadır. Komünistlerinde etkinliğinin arttığı Suriye ile askerî ilişkilerini artıran Sovyetler ile buna karşılık Eisenhower Doktrini'ni ilan eden ABD arasında Soğuk Savaş'ın periferideki bir mücadele sahası açtıkları görülmektedir.⁴⁸

Sonuç

Ulusun üyelerinin daha geniş ve tümleşik bir alanda ortak bir çatı altında bir araya getirilmesi anlayışının uzantısı olarak gelişen pan-milliyetçi ideolojilerin bir siyasi harekete dönüşerek amacını gerçekleştirme tarihsel örneklerin de işaret ettiği gibi oldukça zordur. Pan-milliyetçi ideolojilerin bir siyasi harekete dönüşebilmesi için hem içsel bütünlüğünü sağlayarak siyasal, ekonomik ve toplumsal koşulları uyumlulaştırması hem de uluslararası topluluğun izin verdiği ölçüde meşruluğunu elde etmesi gerekmektedir. Ancak iç bütünlüğü sağlayabilmek çıkar çatışmaları ve rekabetler nedeniyle sekteye uğrarken, dışta da sınır değişikliklerine yönelik uluslararası sistemde bulunan aktörlerin toprak bütünlüğü, ulusal egemenlik kaygıları değişimin kolayca gerçekleşmeyeceğini göstermektedir. Nihayetinde sözü edilen koşulları sağlamayan pan-milliyetçi hareketlerin ulusun üyelerini tek bir çatı altında toplayabilme olasılığı zayıftır.

Arapların tek bir devlet çatısı altında birleşmelerini hedefleyen bir ideolojik nitelik ihtiva eden Pan-Arabizm ideolojisi de pan-milliyetçiliğin sözünü ettiği bu özelliklerinden muaf olmadığını görmekteyiz. Kökleri daha geriye gitmekle birlikte 1950 ve 1960 yılları arasındaki süreçte oldukça etkili olan Pan-Arabizm, Suriye'deki Baas Partisi ile Mısır lideri

⁴⁷ Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler", Baskın Oran (Ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I, 15. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 631.

⁴⁸ Özellikle BAC'ın kurulma sürecinde ABD'nin Sovyetlerin bölgedeki etkinliği karşısında izlediği politikanın detayları için bkz. Haluk Gerger, ABD, Ortadoğu ve Türkiye, 4. Baskı, Ceylan Yayınları, İstanbul, 2007, s. 211-216.

Nasır'ın öncülük ettiği birleşmeyle zirveye ulaşmıştır. BAC adı verilen yapı altında somutlaşan bu birleşmenin tüm Arapları kapsayamadan dağılmasıyla Pan-Arabizm ideolojisi de gerilemeye başlayacaktır. O zamana değin Orta Doğu'da Pan-Arabizm hedefini gerçekleştirebilme potansiyeline sahip en ciddi ve somut girişim olan BAC'ın eşitsizlikler üzerine kurgulanmış olması, Nasır'ın birliği tekeline alan ve Suriyelileri kısıtlayıp yönetimden dışlayan otoriter tutumu, diğer Arap ülkelerinin bu oluşuma katılamaması gibi içsel nedenlerle amacını gerçekleştirememiştir. Gerçek anlamda ekonomik kalkınma ve bağımsızlığı sağlama bakımından da beklentilerin gerisinde kalıp dönemin uluslararası politikada yaşanan kutuplaşmalarından da etkilenen BAC, bütün Arapları etkileyecek düzeyde bir strateji geliştiremediğinden dağılmıştır. Sonuç itibariyle BAC deneyimi göstermektedir ki, uluslararası politikadaki reel-politik dengeler ile Arapların kendi aralarındaki çıkar çatışmaları ve rekabetleri aşamamaları bir araya gelmelerinin önündeki en büyük engeldir.

Kaynaklar

- ADAMS, I., (2001). *Political Ideology Today*, 2nd Edition, Manchester University Press, Manchester, New York.
- ALNASRAWI, A., (1989). “*Economic Integration: A Missing Dimension of Arab Nationalism*”, Arab Studies Quarterly, Vol. 11, No. 2/3, s. 287-302.
- ARI, T., (2012). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Cilt I, 5. Baskı, MKM Yayınları, Bursa.
- BARBOUR, N., (1960). “*Impressions of the United Arab Republic*”, International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 36, No. 1, s. 21-34.
- BOZGOZ, F., (2006). “*Arap Milliyetçiliği*”, Doğu Batı, Sayı 39, s. 97-112.
- BOZTEMUR, R., (2006). “*Irak Milliyetçiliği, Toplumsal Bütünleşmede Ordunun Rolü ve Devletin Meşruluk Temelleri*”, Doğu Batı, Sayı 39, s. 59-81.
- CLEVELAND, W. L.,-BUNTON, M., (2009). *A History of the Modern Middle East*, 4th Edition, Westview Press.
- COTRAN, E., (1959). “*Some Legal Aspects of the Formation of the United Arab Republic and the Arab States*”, The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 8, No. 2, s. 346-390.
- DAWN, C. E., (1988). “*The Formation of Pan-Arab Ideology in the Interwar Years*”, International Journal of Middle East Studies, Vol. 20, No.1, s. 67-91.
- DAWISHA, A., (2003). *Arab Nationalism in the Twentieth Century: From Triumph to Despair*, Princeton University Press, Princeton, Oxford.
- ERDENİR, F.H. B., (2010). *Avrupa Kimliği, Avrupa Birliği'nin Yarım Kalan Hikâyesi*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- ESPIRITU, Y. L., (1992). *Asian American Panethnicity: Brindging Institutions and Identities*, Temple University Press, Philadelphia.

- FIRAT, M.,-KÜRKCÜOĞLU, Ö., (2009), “*Arap Devletleriyle İlişkiler*”, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, 15. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 615-635.
- FRISCH, H., (2010). “*Pan-Arabism and Its Competitors: Islamic Radicals and The Nation State*”, *Critical Review*, Vol. 22, No. 1, s. 1-17.
- GELVIN, J. L., (2015). *The Arab Uprisings: What Everyone Needs to Know*, 2nd Edition, Oxford University Press, Oxford.
- GERGER, H., (2007). *ABD, Ortadoğu ve Türkiye*, 4. Baskı, Ceylan Yayınları, İstanbul.
- HERACLIDES, A., (1990). “*Secessionist Minorities and External Involvement*”, *International Organization*, Vol. 44, No. 3, s. 341–378.
- HEYWOOD, A., (2013). *Politics*, 4th Edition, Palgrave Macmillan, New York.
- JANKOWSKI, J., (2002). *Nasser’s Egypt, Arab Nationalism, and the United Arab Republic*, Lynn Rienner Publishers, London.
- KENNY, L. M., (1963). “*Sāṭi’ Al-Ḥuṣrī’s Views on Arab Nationalism*”, *Middle East Journal*, Vol. 17, No. 3, s. 231-256.
- KERESTECİOĞLU, İ. Ö., (2010). “*Milliyetçilik: Uyuyan Güzeli Uyandıran Prens’ten Frenkaştayn’ın Canavarına*”, H. Birsen Örs (Der.), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, 4. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 309–350.
- KOHN, H., (1965). *Nationalism, It is Meaning and History*, Robert E. Krieger Publishing Company, Malabar, Florida.
- KARAOSMANOĞLU, A. L., (2003). “*Kendi Kaderini Tayin, Ülke Bütünlüğü, Uluslararası İstikrar ve Demokrasi*”, *Doğu Batı*, Sayı 24, s. 147–161.
- KURUBAŞ, E., (2007) “*Pan-Kürdist Hayaller ve Gerçekler*”, *Stratejik Analiz*, C 8, s. 69-75.

- LANDAU, J. M., (1995). “*Ethnonationalism and Pan-nationalism in Turkey and the Ex-Soviet Republics*”, A European Journal of International Migration and Ethnic Relations, Vol. 28, No. 2, s. 67-84.
- JANKOWSKI, J., (2002). *Nasser’s Egypt, Arab Nationalism, and the United Arab Republic*, Lynn Rienner Publishers, London.
- JOHNSON, P., (1972). “*Egypt Under Nasser*”, Middle East Research and Information Project Report, No. 10, s. 3-14.
- ORAN, B., (1993). “*Milliyetçilik Nedir, Ne Değildir, Nasıl İncelenir?*”, Birikim Dergisi, Sayı 45-46, s. 43–48.
- OWEN, R., -PAMUK, Ş., (2002). *20. Yüzyılda Orta Doğu Ekonomileri Tarihi*, Çev. Ayşe Edirne, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- ÖZKIRIMLI, U., (2013). “*Türk Milliyetçiliğinin ‘Etnisiteyle’ İmtihanı: Bir Utangaç Aşk Hikâyesi*”, E. Fuat Keyman (Der.), *Türkiye’nin Yeniden İnşası: Modernleşme, Demokratikleşme, Kimlik*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 79–95.
- PALMER, M., (1966). “*The United Arab Republic: An Assessment of its Failure*”, Middle East Journal, Vol. 20, No.1, s. 50-67.
- PIPES, D., (1990). *Greater Syria, The History of an Ambition*, Oxford University Press, New York, Oxford.
- REISER, S., (1983). “*Pan-Arabism Revisited*”, Middle East Journal, V 37, N. 2, s. 218-233.
- RUBIN, B. (Ed.), (2012). *The Middle East: A Guide to Politics, Economics, Society and Culture*, M.E. Sharpe, New York.
- SMITH, A. D., (2007). *Milli Kimlik*, (Çev. Bahadır Sina Şener), 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- SYNDER, L. L., (1984). *Macro-Nationalisms: A History of the Pan-Movements*, Greenwood Press, Westport.
- TORREY, G. H., (1969), “*The Ba’ath Ideology and Practice*”, Middle East Journal, V 23. N 4, s. 445-470.

UZUN, T., (2003). “*Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme*”, Doğu Batı, S 23, s. 131–154.

WITTY, D. M., (2001). “*A Regular Army in Counterinsurgency Operations: Egypt in North Yemen, 1962-1967*”, The Journal of Military History, Vol. 65, No. 2, s. 401-439.

Geçmişten Günümüze Münâfıkların Değişmeyen Karakteri (Kur'ân-ı Kerîm'deki Nitelikler)

İbrahim Halil Erdoğan*

ORCID: 0000-0002-8081-1895

Öz

Kelam ilminde, î mân konusu ele alınırken, amelin î mândan bir cüz olup olmadığı ve büyük günah işleyen kimsenin dünya ve ahiretteki konumu meselesinde gündeme gelen nifâk ya da münâfık kavramı, î mân ve küfür konularından farklı olarak ele alınmışsa da fazla detaya girilmemiştir. İman mefhumu dilin ikrarı, kalbin tasdîki veya marifet şeklinde tanımlandığı gibi, î mânın fonksiyonel bir özelliğinin olması gerektiğinden hareketle onun amel ile olan ilişkisi üzerinde durulmuştur. İmân için yapılan bu tanım, ortaya farklı görüşlerin çıkmasına sebep olmuştur. Tüm bu konular tartışılırken, nifâk ve münâfık meselesinin detaylı bir şekilde işlenmemesi ise münâfıkların kendilerine has belli bir ilmî ve itikadî disiplinlerinin olmadığı şeklinde yorumlanması mümkündür. İtikadî noktada münâfıkların ahiretteki durumlarının, inkarcılarla birlikte olduğu kabul edilmiştir. Ancak bunların dünyaya bakan yönlerinde bulunan niteliklerini belirleme yönünde Kur'ân âyetleri belirgin bir rol oynamıştır. Kur'ân'ın bu grup hakkındaki nitelemesi ise onların itikadî bir oluşum olmalarının aksine anarşik bir örgüt olduğu düşüncesini ön plana çıkarmaktadır. Münafığın tanımı ile ilgili kelâmî eserlerde fazla ayrıntıya yer verilmemiş, “iki yüzlü”, “zahiren mü'min gibi gözüken kâfir” gibi açıklamalarla yetinilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in nifâk ve münâfıklarla ilgili çok fazla ayrıntıya yer vermesi ise meselenin İslam toplumu açısından önemli olduğu fikrini doğrulamaktadır. Kur'ân, teşhis edilmesi zor ve hatta belli bir zamana kadar Müslüman muamelesine tabi tutulması gereken bu gizli siyasi örgütün ve bağlılarının özelliklerini birçok âyette saymış, onlara karşı alınması gereken tedbirleri de uzun uzun anlatmıştır. Evrensel olan Kur'ân'ın, münâfıkların vasıflarını ortaya koyan bu geniş anlatımı, bunların her asır ve coğrafyada İslam toplumunun başına bela olduğunun işaretlerini verdiği düşünülebilir. Eşsiz belâgat ve fesâhatı ile mu'ciz olan Kur'ân, münafığın sıfatları ile ilgili öylesine dehşet verici bir tablo çizmiştir ki gizli bir kuruluş olmasına rağmen adeta o'nu milyonlarca kişinin içerisinden “işte münâfık budur” denecek kadar bariz bir duruma getirmiştir. Bu çalışma ile, Kur'ân'ın bu nitelemelerini daha çok günümü dil terminolojisini kullanarak ele alma ve İslam toplumunun ve bilim dünyasının istifadesine sunma amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, İmân, İnanç, Nifâk, Münâfık

Gönderme Tarihi: 15/07/2018

Kabul Tarihi: 15/08/2018

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, E-Posta: ihalilerdogan@akdeniz.edu.tr

The Unchanging Character of the Sunumi Hypotheses from the Past (Qualities of the Qur'an)

Abstract

When the subject of belief is taken into consideration, the concept of disbelief or hypocrisy, which is considered to be different from beliefs and beliefs, is not taken into account, whether or not the deity is an immanent consort and who has committed great sins in the world or in the hereafter. Relation with his deed is emphasized in the sense that faith is a functional feature of belief, as defined in the language of linguistics, the attitude of heart, or ingenuity. This definition of faith has caused different opinions to emerge. When all these issues are discussed, it is possible to interpret the hypocritical and munificative issues in detail as if the hypocrites had no specific scientific and ideological disciplines. It is accepted that in the present point the hypocritical situation of the hypocrites is with the disbelievers. However, the verses of the Qur'an played a significant role in determining their qualities in the world-facing aspects. The qualification of the Qur'an about this group gives rise to the idea that they are an anarchical organization, as opposed to being an italic formation. The kalamî works related to the definition of the mosque have not been given much detail, such as "two-faced", "unbeliever who looks like a lie". The fact that the Qur'an contains much detail about the nifâk and münâfiklar verifies that the matter is important in terms of Islamic society. The Qur'an has counted many of these secret political associations and their attributes that must be subjected to Muslim treatment until a certain time, which is difficult to diagnose, and it has long described the precautions to be taken against them. The universal Qur'an can be considered to have given its signs that the qualities of the munafizi reveal that these are the troubles of Islamic society in every century and geography. The Qur'an, with its unique wisdom and suffering, has brought such a terrifying picture of the adjectives of the sunnah, that although it is a secret organization, it has become so obvious that it will be called "it is hypocritical" from within millions of people. With this work, it was aimed to reconsider these qualities of the Qur'an more by using the terminology of today's language and present it to the Islamic society and the world of science.

Keywords: Kalam, Belief, Faith, Discord, Hypocrites

Received Date: 15/07/2018

Accepted Date: 15/08/2018

Неизменный характер сумумийских гипотез из прошлого (Качества Корана)

Резюме

Когда субъект веры принимается во внимание, концепция недоверия или лицемерия, которая должна быть взята из разных убеждений и убеждений, не учитывается, независимо от того, является ли божество имманентной супругой и кто совершил великие грехи в мира или в будущем. Отношение к его делу подчеркивается в том смысле, что вера является функциональной особенностью веры, как это определено на языке лингвистики, отношении сердца или изобретательности. Это определение веры вызвало различные мнения. Когда обсуждаются все эти вопросы, можно детально интерпретировать лицемерные и муниципитивные вопросы, как будто лицемеры не имеют конкретных научных и идеологических дисциплин. Принято, что нынешний момент - лицемерная ситуация лицемеров с неверующими. Однако стихи Корана сыграли значительную роль в определении их качеств в аспектах, связанных с миром. Квалификация Корана об этой группе порождает мысль о том, что они являются анархической организацией, а не курсивом. Каламские работы, связанные с определением мечети, не получили подробностей, таких как «двуличный», «неверующий, который выглядит как ложь». Тот факт, что Коран содержит много подробностей о нифаке и современниках, подтверждает, что дело в исламском обществе. Коран посчитал многие из этих секретных политических ассоциаций и их атрибуты мусульманскому обращению до определенного времени, которое трудно диагностировать. Универсальный Коран можно рассматривать как символ качеств мунафизи, которые показывают, что это проблемы исламского общества в каждом столетии и географии. Коран с его уникальной мудростью и страданиями привел такую страшную картину прилагательных сунны, что это секретная организация, стало настолько очевидно, что ее будут называть «лицемерным» изнутри миллионы людей. С этой работой было направлено на то, чтобы пересмотреть эти качества Корана более, используя терминологию современного языка и представить его исламскому обществу и миру науки.

Ключевые слова: Калам, Вера, Вера, Раздор, Лицемеры

Получено: 15/06/2018

Принято: 15/08/2018

Giriş

Geçmişten günümüze müslüman toplumların karşılaştığı en şiddetli belâ/imtihanlardan biri de içi ve dışı birbirinden farklı olan münâfık gruplarla olmuştur. Bunlar asıl yüzlerini gizleyip, başka bir görüntü ile insanların arasına karışmalarından dolayı, toplumdaki müslüman bireyler nezdinde de bir zihin karışıklığına neden olmuşlardır. Bir taraftan onlarla aynı saflar arasında gezinip ibadet ediyormuş gibi bir görüntü verem münâfıklar, diğer taraftan İslam toplumu aleyhinde, onların düşmanları ile birlikte hareket etmiş ve kaos planları hazırlamışlardır. Müslüman toplumun içinde yaşayıp, iç dünyalarını dışa yansıtmaktan bile korkan ve çekinen bir karaktere sahip olan bu kimseler adeta dış düşmanların içerideki ajanları şeklinde bir vazifeyi üstlenmişlerdir.

Kelam ilmi açısından kâfir, münâfıktan daha genel bir anlam ifade eder. Kâfir için kullanılan her özellik asıl itibariyle münâfık içinde geçerlidir. Aynı cümle içerisinde kâfir ve münâfık şeklinde her ikisinin zikredilmesi durumunda ise her birinin ayrı özelliklerine vurgu yapıldığı şeklinde anlaşılmıştır.¹ Mesele gizli bir ajan/terör hareketi olarak okunduğunda, toplumun inkarcı/muhalifleri tanıdıkları gibi münâfıkları da tanınması kolay değildir. Bu çalışmanın amacı, İslam toplumu için gizli bir tehlike oluşturan münâfiği teşhis etmek, Kur'ân'ın izlediği metodolojiyi takip ederek, bu kimselerin niteliklerinin Müslümanlar tarafından bilinmesini sağlamaktır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, o dönem yaşayan münâfıkların isimlerini deşifre etme yerine, onların her asırda ve coğrafyada sergiledikleri evrensel ve değişmez karakteristik özelliklerini ve psikolojik yapılarını ortaya koyma şeklinde bir tanıtım yolunu tercih etmiştir. Dolayısıyla araştırmanın asıl konusu, münâfiğin inanç disiplini değil, bu tehlikeli yapının² tanınmasını kolaylaştıracak nitelikleri günümüzdeki dil terminolojisine aktarmak suretiyle belirgin bir hale getirmektir.

Aslında nifâkın bir inanç olmaktan öte menfaate dayalı bir inanmışlık görünümü veren karmaşık bir ruh hali, bozuk bir psikoloji ve kalbî bir hastalık³ olarak ifade edilmesi daha doğrudur. Burada asıl mesele, bunların siyasi bir karmaşa yaratmak için, inanç eksenli bir söylemle, dini istismar aracı olarak kullanmalarındır. Dolayısıyla nifâk meselesini, dindar kimselerin arasındaki ihtilaf ya da tefrikadan kaynaklı bir ayırım olarak değil, aksine çıkar uğruna politik bir amaç güden kimselerin, din kılıfına bürünerek ortaya koydukları bir kriz ve terör hareketi olarak okumak gerekir. Bu durumda münâfıkları, toplum için sadece bir fitne değil, aynı zamanda kitleleri kaosa sürükleyen, nesillerin bozulması ve yok edilmesi

¹ Bkz. İbnu Ebî'l-İzz el-Hanefî, Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye, Dâru's-Selâm, Kahire, 2005, 328.

² Mehmet Emin Özafşar (Editör) v.d., Hadislerle İslâm, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, I/628.

³ Bakara: 2/10.

Erdoğan

için çalışan, müslümanların ekonomisini çökertmek için çaba sarf eden, anarşi yanlısı gizli ajanlar olarak değerlendirmek daha doğru bir sonuç verecektir.

Münâfık, kelamcılar tarafından, inkarcı kâfirlerin bir alt dalı olarak değerlendirilmiştir. Gizli bir yapılanma içerisinde varlığını devam ettirmeye çalışmalarından dolayı, Kur'ân-Kerîm'de bazen kâfir ile birbirine atıf yapılarak zikredilmiş, çok zaman da bunların niteliklerinden bahsedilmiştir. Mushafın ilk sayfalarında⁴ kâfirin tanımını sadece iki ayette zikredip, münâfık için on beş ayetin peş peşe gelmesi, bu grubu tanımının zorluğunu ortaya koyduğu gibi, bunların vasıflarını bilmenin müslüman açısından öneminin de vurgulaması şeklinde okunabilmesi mümkündür.

Kâfir ifadesi “Allah'ın varlığını ve birliğini inkâr eden ateist” veya başka bir ifade ile “İslam dinini reddeden kimse” şeklinde tarif edilirken, münâfığın “inkarını içinde gizleyip, çevresine müslüman olduğu algısı veren” kimse olarak tanımlanması, bu iki grup arasında önemli bazı siyasi farklılıkları ortaya koymaktadır. Çünkü birincisi sadece inanmadığı için inkarını izhâr ettiği halde, diğeri birtakım menfaatler elde etmek için asıl inancını gizleyip, farklı renklere girebilmektedir. Böyle bir durum ise insanda bulunan kişilik ve şahsiyet olgusunun kaybolup, onun yerine benliğini kaybetmiş, kişiliksiz, şahsiyetsiz ve aynı zamanda korkak bir kimliğin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Aslında kalbi ile inandığını dışına yansıtamayacak kadar korkak ve ürkek bir yapıya sahip olan bu kimselerin karakteri, sadece şahsî menfaatlerine dayalı bir yaşam tarzını benimseme şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Münâfığın kendi kimliğini gizlemesinin altında yatan birçok sebepler vardır. Bunların başında, toplumda kaos ve fitne çıkararak, ekonomik ve siyasi krizler yaratmak suretiyle kendi yaşamlarının devam edebileceğine inanmış kimselerdir. Kısaca, ancak başkalarını aç bırakmak suretiyle kendilerinin doyuma ulaşacağına kanaat getiren bir özelliğe sahiptirler. Bundan dolayı da evrensel kitabımız Kur'ân-ı Kerîm, münâfıkların bu gizli yapılanmalarını her fırsatta deşifre etmiş, böylelikle İslam toplumuna verecekleri zararı önlemeyi hedeflemiştir.

Araştırmanın konusu olan nifâk ve münâfık kavramlarının etimolojik ve semantik yönlerine bakıldığında, ikisi arasında yakın bir ilişki olduğu gözlenmektedir. Konunun daha net anlaşılabilmesi açısından bu kelimelerin kavram çerçevesinin zikredilmesi önem arz etmektedir.

⁴ Bakara, 2/6-20.

Kavramsal Analiz

Nifâk kelimesi Arapça n-f-k (نَفَقَ) kök fiilinden türemiştir. Bu kökten türeyen kelimelerin sözlük anlamlarında genel olarak ‘çıkıp gitmek’ manaları vardır. Sözelimi malın/paranın insanın uhdesinden çıkıp gitmesi/harcanması, malın satılması, hayvanın canının çıkıp gitmesi/ölmesi-telef olması gibi anlamlar zikredilebilir. Bundan türeyen ve farklı anlamlar içermesine rağmen, kök anlamı ile yakın ilgisi bulunan sözlük anlamlarını zikretmek, terim anlamını detaylı anlamak bakımından faydalı olacaktır. Arapça’da, bir taraftan girilip farklı yerlerden çıkılabilen tünele ‘nefak’ (نَفَقٌ) denilmiştir.⁵ Terim anlamı ile de yine dinin bir kapısından girip diğerinden çıkan kişi olarak ifade edilmiştir.⁶ Tarla faresinin girdiği yuva/in için, ‘nufka’ (النُّفْقَةُ) kelimesi kullanılmıştır. Bu yuvaların birden fazla çıkışları olduğundan dolayı, farklı çıkış noktaları, bir kriz anında diğer taraflardan kaçmayı sağlamaktadır. Münâfık da bir sıkıntı anında diğer taraflara yönelip dinden kaçan kişi olduğundan tarla faresine benzetilmiştir. Böylelikle bir yüzü ile müslümanların yanında onlardanmış gibi bir izlenim verirken, onların yanından ayrılınca birçok kapıdan ayrı yüzlerle İslam’dan çıkan kimsenin durumu şeklinde tanımlanmıştır.

Bu kimselerin yaptığı eyleme nifâk (النَّفَاقُ) denilmektedir. Burada kastedilen yer, girip çıkılan kapılar değil, tüm kapıların orta yerinde bulunan ve farelerin gizlediği mekan/in olarak anlaşılmalıdır. Terim anlamında kullanılan, âyet ve hadislerde geçen bu kişilik (münâfık) ve yaptığı eylem (nifâk) doğrudan İslam dini terminolojisinde kullanılan bir terimdir. Cahiliye Araplarında iki yüzlü kimseler için böyle bir kullanım söz konusu olmamıştır. Türkçe dilindeki anlamı ile ‘iki yüzlü’ şeklinde tarif edilen ‘münâfık’ mefhumu, İslam literatüründeki kullanımı ile, Allah’ın hükmü üzere olduğunu izhâr ettikten sonra, muhalif bir duruş sergileme anlamına gelmektedir.⁷ Bazı eserlerde rıyanın/gösterişin, şirk⁸ veya nifâk oluşu ifade edilmesiyle,⁹ iç aleminde yaşadığı gerçek ile dışına yansıttığının birbirinden farklı olma durumu anlatılmak istenmiştir.¹⁰ İbn-i Hacer, (ö. 852/1449) nifâkın sözlük anlamı için, bânının/kalpdeki inancın zâhire/dışa muhalefeti demiştir. Şayet bu durum inanç noktasında ise küfür nifâkı, değilse amelî nifâk olarak değerlendirilmiştir.¹¹

⁵ Ebu'l-Fadl İbn-i Manzûr, Lisânu'l-Arab, İran: Neşru Edebi'l-Hûze, 1984: X/357.

⁶ Râğıb el-İsfehânî, el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Kahire: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1961: 502.

⁷ Bkz. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Te'vilatu Ehli's-Sünne, Haz. Mecdî Basellûm, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005: X/94; Alî b. el-Cürçânî, Kitâbu't-Ta'rifât, Haz. İbrahim el-Ebyârî, Dâru'r-Reyyân, Kahire, 1983, 311.

⁸ Ahmed b. Hanbel, Müsned, Beyrut: Dâru Sâdır, 1900, V/429.

⁹ Müslim, “Tevbe”, 3; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV/155.

¹⁰ Bkz. İbn-i Manzûr, Lisânu'l-Arab, X/359.

¹¹ Bkz. İbn-i Hacer el-Askalânî, Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1960, I/89.

Erdoğan

Nifâk ve münâfık mefhumu İslam terminolojisindeki kullanımı ile cahiliyedeki kullanımı farklı olsa da ihtiva ettiği anlamlar bakımından birbirine benzerlikleri oldukça açıktır. Zira nifâk meselesinin zirveye tırmandığı Tebük Seferi'nde Mâlik b. Kays'ın söylediği bir şiir, nifâk kelimesinin o dönemdeki kullanımını net olarak ortaya koymaktadır. Mâlik/Ebû Hayseme, Tebük Seferi'nde diğer münâfıklar gibi geride kalıp savaşa iştirak etmeyenlerden biriydi. Yoldan dönüp Medine'ye vardığında, eşlerini, çadırlara çekilmiş ve kendisini bekler bir halde bulmuştu. Eşleri, Mâlik için soğuk su, yemek ve sakın bir ortam hazırlamışlardı. Bu esnada savaşı terk edip dönmekten duyduğu pişmanlıkla birlikte, kendisi için hazırlananları ve eşlerini görüp şunları söylemişti: “Hz. Muhammed (s.a.s.) şu an sıcak altında, fırtına önünde ve gürültü içerisinde; Mâlik ise serin gölgede, yemekleri hazır ve güzel eşlerinin yanında sakın bir evde bulunuyor. Bu davranışım insafı değildir”. Bu sözlerden sonra tekrar hazırlanmış, Hz. Muhammed (s.a.s.) Tebük'te iken ona yetişmiş ve nifâk kelimesini içeren şu şiiri söylemiştir:

لَمَّا رَأَيْتُ النَّاسَ فِي الدِّينِ نَافِقُوا / وَبَايَعْتُ بِالْيَمَنِ يَدِي لِمُحَمَّدٍ
تَرَكَتُ خَضِيئًا فِي الْعَرِيشِ وَصِرْمَةً / وَكُنْتُ إِذَا شَكَ الْمُنَافِقُ أَسْمَحَتْ

“İnsanların dinde nifâka düştüğünü görünce/ Sağ elimi uzatıp Hz. Muhammed'e biat ettim.

*Münâfık şüpheye düştüğünde, ben deve sürüsünü ve kınayı çadırda bırakarak, dine sığındım”.*¹²

Münâfık, kelâm ilminde îmân konusunun genel tanımı bağlamında; dış görünüşü bakımından Müslüman, iç aleminde dine inanmayan kimse şeklinde tarif edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'le oluşan anlamı bakımından münâfık, ‘inançsızlığını veya îmandaki şüphesini gizleyerek Müslüman olduğunu izhâr eden’, ‘İslam'a bir kapıdan girerek diğerinden çıkan’, ‘gönlünde küfrü gizlediği halde diliyle îmân ettiğini söyleyen’ ve ‘iç alemi, dışına muhâlif olan’ kişi şeklinde tanımlanmıştır.¹³ Ancak, münâfığın sadece sözlük anlamı ve inanç bakımından bu sözlük anlamını içine alan bir tanımdan ziyade, Kur'ân merkezli anlatılan özellikleri de göz önüne alınarak daha kapsamlı bir tarifini yapmak mümkündür. Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan vasıflarına bakıldığında, bunların inanç gruplarına mensubiyetten daha çok, siyasi bir terör örgütü mensubu, ülke içerisinde bozgunculuk için çalışan yerli ve yabancı ajanlar olduğu, daha belirgin bir durum arz etmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm bunları bozguncu, anarşist, yalancı, müfteri, sahtekâr, iki yüzlü ve benzeri birçok sıfatlarını ön plana çıkararak nitelemektedir. Böyle olunca münâfık için bu vasıfları da muhtevî, daha kapsamlı bir tanım ortaya koymak gerektiği düşünülebilir.

¹² Bkz. İbn-i Hişâm el-Ensârî, es-Siretü'n-Nebeviyye, el-Matbaatu'l-Hayriyye, Kahire, 1911, II/520.

¹³ Bkz. Hülya Alper, “Nifâk ya da İmanda Çatışma (Kur'ân-ı Kerîm Bağlamında Nifâk Psikolojisi)”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2 (2002/1), s. 6. (5-24)

Erdoğan

Sahabeden Huzeyfe b. el-Yemân (r.a.) Hz. Muhammed'in (s.a.s.) sır kâtibi olarak isimlendirilmiştir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s.) Medine'de bulunan münâfıkların isimlerini Huzeyfe'ye (r.a.) yazdırmış ve bunu kimseye söylememesini emretmişti.¹⁴ Her ne kadar diğer sahabeler Huzeyfe'nin (r.a.) münâfıkların isimlerini bildiğini ve yanında muhafaza ettiğini bilseler de O, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) bu sırrını onlarla paylaşmamıştır. Dolayısıyla Hz. Huzeyfe'den (r.a.) gelen münâfıkların özellikleri ile ilgili rivayetler, münâfiğin kim olduğu konusundaki tanımında büyük önem arz etmektedir. Çünkü Hz. Muhammed'in (s.a.s.) bizzat münâfık diye isimlendirdiği kişilerin, Huzeyfe'nin de zihninde bulunması, bunların birtakım niteliklerini ifade açısından daha isabetli bilgilere erişim imkânı verdiği düşünülebilir. Hz. Huzeyfe'ye (r.a.) münâfiğin kim olduğu sorulduğunda "İslam dinini güzel bir şekilde anlatan ama gereği gibi amel etmeyen"¹⁵ kimse olarak tanımlamıştır. Bu tanım, ileride anlatılacağı üzere Kur'an-ı Kerim'in münâfık tarifi ile de yakın bir alaka içerisinde.

Münâfıkların, diğer batıl din mensupları gibi kendilerine ait, sınırları belli bir inanç sistemleri mevcut olmadığı gibi, ortaya koydukları bir metodoloji de söz konusu değildir. Zaten "din samimiyettir"¹⁶ şeklindeki bir ölçü, münâfıklarda bulunan sıfatların bir tanesini bile içerisinde barındırmaya müsait değildir. Bundan dolayı bu kimseleri, batıl bile olsa bir takım inanç grupları ile birlikte zikretmek yerine, farklı bir kategoride değerlendirmek daha isabetli olacaktır. Medine'de çok açık ve net bir şekilde görüldüğü üzere, bazen Yahudilerle, bazen Mekke müşrikleri ile bazen de diğer müşrik Arap kabileleri ile birlikte ittifak kurmakta bir beis görmeyen münâfıkların tutumları, tarihin tüm evrelerinde görülen karakteristik bir özelliktir. Kur'an'ın anlatımı ve Medine devrinin şahitliği ile öyle anlaşılıyor ki münâfıklar, hakkın karşısında durma, haksız menfaat sağlama ve hedefe ulaşmada her şeyi meşru görme gibi gayri ahlâkî bir tabiata sahip yaratıklardır.

Tüm bu bilgilerden sonra münâfıklar için kapsamlı bir tarifi şu şekilde yapmak mümkündür: "Din kisvesine bürünüp, suret-i haktan görünerek batıla hizmet eden, inanmadığı halde dinî kavramları istismar ederek, toplumun din, îmân, ahlak, Allah ve Peygamber sevgisi gibi hassasiyetlerini kullanıp, onların zekât, sadaka, kurban ve tüm dinî, sosyal ve ekonomik değerlerinden menfaat elde etmeye çalışan, görüntüde müslümanlarla, perde arkasında din düşmanları ile birlikte ittifak kurabilen, iki yüzlü ve dindar görünümlü terör örgütü temsilcileridir". Bu tarifte yer alan tüm ifadeler ileride delilleri ile birlikte sunulacaktır.

¹⁴ Bkz. İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sâhabe, Haz. Âdil Ahmed er-Rufâi, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1996, I/572.

¹⁵ Bkz. Ebü Bekr İbn-u Ebî Şeybe, el-Musannef fi'l-Ahâdisi ve'l-Âsâr, Mektebetü Rüşd, Riyad, 1989, VIII/40; Ebü Naîm el-Asbahânî, Hilyetu'l-Evliya ve Tabakâti'l-Asfiya, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988, I/282.

¹⁶ Müslim, İmân 95.

Erdoğan

Terör kelimesi, geniş anlamı ile, ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel birtakım çıkarları uğruna cebir, şiddet, korkutma, yıldırma, sindirme, tehdit gibi anarşik yöntemlerle, içinde yaşadıkları devletin yönetimini ele geçirme, devlet otoritesini bozma veya zaafa uğratarak yıkma gibi amaçlarla bir araya gelen kimselerin teşekkül ettirdiği çete¹⁷ şeklinde tarif edilmiştir. Bu durumda Medine’de oluşan nifâk çetesinin ilk başlangıcı, Übey b. Selûl’ün şehirdeki yönetimi ele almayı, burada bulunan tüm kabile ve dinlere liderlik etme gibi düşünceleri, onun nifâk hareketindeki fikrinin siyasi arka planını oluşturan en önemli noktalardan birisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Burada İslam hukuku açısından şu noktayı ortaya koymak gerekir ki, münâfıklar, zahiren İslam’ı kabul ettikleri için dünya yaşamlarında müslüman muamelesi görürler. Zaten bunun örneklerini Hz. Muhammed’in (s.a.s.) onlara karşı izlediği devlet siyasetinde görmek mümkündür. Ancak münâfıklara tanınan bu güven ortamı, süreklilik arz eden bir hüküm de değildir. Çünkü zaman içerisinde, kalplerinde gizledikleri ihanet, küfür ve düşmanlığın ortaya çıkması durumunda, bu kimseler mürtet/vatana ihanet¹⁸ muamelesi görür ve gerekli cezaya çarptırılırlar. Sahih olan hukûkî görüş ise, bu kimselerin tövbesinin de kabul edilmeyeceği yönündedir.¹⁹

Nifâk Çeşitleri

Nifâk ile ilgili yapılan çalışmalarda, itikâdî ve amelî olmak üzere iki çeşit nifâktan bahsedilmiştir. Hadislerde geçen ve münâfıkların vasıflarından bahseden ifadeler umumiyetle amelî anlamdaki nifâkı anlattığı, Kur’ân-ı Kerîm’in tarif ettiği nifâk ise, itikâdî anlamdaki münafığı konu edindiği söylenmiştir. Buna göre, amelî anlamdaki nifâk; birtakım eylemlerinden dolayı hal ve hareket olarak itikâdî anlamdaki münafığa benzemiş olsa da inanç bakımından münâfik değil, münafığa benzeyen mü’min kimselerdir, denilmiştir.²⁰ İtikâdî münâfıktan maksat ise dünyada mü’min olduğunu söylediği için müslümanlar tarafından mü’min muamelesi gören, ancak ahirette kâfirlerle birlikte ceza görecektir olan kimseler kastedilmiştir.²¹ Bu durumda münâfıkların konumu ve tanımı, sadece bu dünyada müslümanlarla olan diyalogları ile ilgili bir meseledir. Ahirette ise kâfirlerle aynı muameleye tabi tutulacakları için, meâd yurdunda kafirlerin hükmünün aynısı münafıklar içinde geçerli olacaktır.

¹⁷ Bkz. T.C. İçişleri Bakanlığı, Web Adresi: <http://www.icisleriafad.gov.tr/teror-olaylari>, Erişim: 19.07.2018.

¹⁸ Mürted kelimesinin siyasi bir anlam ifade ettiği ve bunun vatana ihanet ile eşanlamlı olduğu şeklindeki değerlendirme için bkz. Ali Toksarı, “Din ve Vicdan Özgürlüğü Bağlamında Kitap ve Sünnete Göre Mürtede Yapılması Gereken Muamele”, Bilimname, XIX, 2010/2, 47-74.

¹⁹ İbnu Ebî'l-İzz el-Hanefî, Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye, Dâru's-Selâm, Kahire, 2005, 494.

²⁰ Özafşar, I/624.

²¹ Ahmet Sezikli, Hz. Peygamber Devrinde Nifâk Hareketleri, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994:10-12.

Erdoğan

Münâfık, Kelâm ilminde îmân konusundan ayrı bir konu olarak işlenmesi ise büyük günah işleyen/mürtekb-i kebîre meselesi ile birlikte ortaya çıkmasındandır. Kelam alimleri, îmânın tarifi, amelin îmândan bir cüz olup olmadığı ve büyük günah sahibinin dünya ve ahiretteki durumu gibi meselelerin gündeme geldiği sırada, nifâk konusunu da îmân ile küfür konularının yanında farklı bir kavram olarak ele almışlardır.²²

Kur'ân-ı Kerîm'in Bakara Sûresi'ndeki mü'min, kâfir ve münâfık sınıflandırmasından sonra İbn-i Kesîr (ö. 774/1373) şu yorumu yapmıştır: Bu âyetlerin toplamından mü'minlerin iki kısım olduğu anlaşılmaktadır. Bir kısmı mukarrebûn/Allah'a yakın olanlar, bir kısmı da ebrâr/iyi kimselerdir. Kâfirler ise, önderler ve onların peşinden gidenler şeklinde iki kısımdan ibarettir. Münâfıklara gelince, onlar da hâlis münâfıklar/itikadî ve kendisinde nifâktan bir şube bulunan/amelî münâfıklar olarak iki kısımda incelenmiştir. Netice itibariyle Hz. Muhammed'in (s.a.s.) münâfıklar hakkında ifade ettiği vasıflar da bu amelî münâfıklardan bahsetmektedir.²³ Hz. Muhammed (s.a.s.); "Şu üç şey kimde bulunursa hâlis münâfıktır. Kimde bu niteliklerden biri bulunursa o kişi bu hareketini terk edinceye kadar kendisinde münâfıklıktan bir sıfat taşıyor demektir. Bunlar, konuşunca yalan söylemek, söz verip sözünden dönmek ve emanete ihanet etmektir"²⁴ buyurmuştur.

Mâtürîdî (ö. 333/944), îmânda kalp ile tasdik etmenin esas olduğu görüşünü ifade ederken, Bakara Sûresi'ndeki âyetleri delil göstererek, îmânın sadece dil ile ikrardan ibaret olmadığını, kalbin tasdik etmesi gerektiğini ifade etmiş, bununla îmânın sadece dil ile ikrardan ibaret olduğunu savunan Kerrâmiye mensuplarını eleştirmiştir. Oysa Allah Teâlâ burada münâfıkların sadece dil ile ikrarını îmân olarak kabul etmemiş ve Hz. Muhammed'e, bu kimselerin 'mü'min olmadıklarını'²⁵ haber vermiştir.²⁶

İbn-i Kesîr, münâfıkları amelî ve itikadî olmak üzere iki şekilde tasnif etmişse de itikadî anlamdaki münâfığı üç çeşit tasnife tabi tutarak 'Hâlis', 'Mütereddît'²⁷ ve 'Şibhü'n-Nifâk' şeklinde sınıflandıranlar da olmuştur.²⁸ Bu durumda hâlis münâfıklar, ihanet içerisinde olan üst tabaka/liderler olup, inanmadıkları halde inandık diyen kimselerdir. Mütereddît olanlar ise çıkar ve menfaat peşinde koşup²⁹, zihin karışıklığı

²² Hülya Alper, "Münâfık", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, İstanbul, 2006: XXXI/566.

²³ İsmail İbn-i Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, Hz. Muhammed Hüseyin Şemüddin, Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999, I/193.

²⁴ Nesâî, "İmân" 19.

²⁵ Bakara, 2/8.

²⁶ Mâtürîdî, Te'vîlât, I/383.

²⁷ Alper "Münâfık", XXXI/565.

²⁸ Abdullah Yıldız, Hz. Peygamber ve Gizli Düşmanları Münâfıklar, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 82.

²⁹ Özafşar, I/624.

Erdoğan

içinde, ruh bozukluğu ve irade zayıflığı ile bir o tarafa bir tarafa yanaşan, hâlis münâfıklara menfaat sağladıkları gibi kendileri de menfaat elde eden orta/ticaret tabakasını oluştururlar. Bunlar dine inandıklarını zannetmekle birlikte önemli işlerinde din dışı otoritelere gitmeyi tercih eden, ama başları sıkışınca Hz. Muhammed'e (s.a.s.) başvuran, dine olan bağlılıkları, elde edecekleri menfaate göre değişkenlik gösteren kimselerdir.³⁰ Şibhü'n-Nifâk grubunu ise, tehlikenin henüz farkında olmayan, münâfık elebaşlarının dış görünüşüne aldanarak onları mü'min kimseler zanneden, bunlara menfaat sağlayan şuursuz alt/ibadet tabakası diye tanımlamak mümkündür.

Sahabeden Hz. Huzeyfe b. el-Yemân (r.a.), insanda bulunan kalplerin yapısını ifade ederken münâfıklar için iki çeşit kalpten bahsetmiştir. Bunlardan biri, iki tarafı olan kalp, diğeri ise içerisinde hem nifâk ve hem de îmân bulunan kalp³¹ olduğunu söylemiştir. Huzeyfe'nin (r.a.) bu tarifinden iki tarafı olan kalbin bir tarafı ile hâlis münâfık, diğeri tarafı ile de mütereddît münâfık kastedildiği görülmektedir. Asr-ı saadetteki nifâk hareketleri dikkatle incelendiği zaman yine bu çeşit bir sınıflandırmanın mümkün olduğunu görmek mümkündür. Nitekim Uhud savaşında münâfık elebaşları Ebû Âmir ve dayısı Übey b. Selûl'un çağrısı ile ordunun üçte birini oluşturan üç yüz kişilik grubun savaşı terk etmesi olayında, bu kişilerin tümünün üst tabakadaki halis münâfıklar olduğunu düşünmek, tümünün kâfir gruba dâhil edilmesi anlamı taşır ki bu isabetli bir düşünce değildir. Çünkü, Kur'an-ı Kerîm'in de ifade ettiği üzere henüz kalplerinde îmânın istikrar bulmadığı bazı kimseler,³² şuursuzca münâfıkların peşine takılmışlardır.

Kur'an-ı Kerîm'de münâfıkları tanıtan aynı isimle müstakil bir sûrenin bulunması, onların niteliklerinden uzun uzun bahsetmesi, meselenin önemini göstermekle birlikte, bu gruptaki kimselerin İslam toplumuna verecekleri zararların da tehlikeli boyutlarda olduğunu ortaya koymaktadır. Dâhilî düşman diyebileceğimiz münâfıkların, karakteristik özellikleri Kur'an âyetleriyle zaten net bir şekilde ortaya konulmuştur. Bunun anlamı ise münâfıklardan gelebilecek gizli ve açık tüm hile ve tehlikelere karşı müslümanların tetikte olmalarının gerekli olduğu şeklindedir.

İslam dini, iki yüzlülüğün veya münafığın bulunmadığı bir ümmet hedeflemektedir. Bundan dolayı da dinde zorlamayı asla kabul etmeyen³³, takiyeyi³⁴ dahi yasaklayarak dinde sadâkati ön planda tutan bir anlayışa

³⁰ Alper "Münâfık", XXXI/56

³¹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, III/17; İbn-i Ebî Şeybe, VII/223; Taberânî, el-Mu'cemu's-Sağîr, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1985, II/228; Asbahânî, I/276.

³² Hucûrât, 49/14.

³³ Bakara, 2/256.

³⁴ Bir kişinin can veya mal konusunda bir tehlikeye maruz kalma karşısında inandığını gizleyip gerektiğinde aksini söyleme anlamında kullanılan bir terimdir.

Erdoğan

sahiptir. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm itikadî anlamda münâfıklığın niteliklerini en ince noktalarına kadar saymış, amelî anlamda bile olsa nifâk ile ilgili bir sıfatın mü'minde olmaması için uyarılarda bulunmuştur.³⁵ Tüm bunlara rağmen geçmişten günümüze, İslam toplumları içerisinde nifâk hareketleri bir realite olarak tarih boyunca varlığını sürdürdüğü de gerçektir.³⁶

Kur'ân-ı Kerîm, Bakara Sûresi'nin hemen başlangıcında³⁷ insanları îmân ve tasdik bakımından mü'min, kâfir ve münâfik olmak üzere üç grup halinde ele almıştır. Öncelikle gönül dünyasındaki inancı ile dilindeki ifadesi birbirine muvâfik olan mü'minlerin sıfatlarını saymış, peşinden, inatla inkar eden kâfirleri, sonrasında ise gönlünde inkar bulunup, dışarıya îmânlı olduğunu yansıtan münâfiklardan bahsetmiştir.³⁸ Burada kâfirlerin iki, münâfikların ise on üç âyette sıfatlanması; bunların kötülüklerini savuşturmaya verilen önemin, kâfirlerin kötülüklerini bertaraf etmekten daha büyük bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.³⁹ Burada, münâfiklarla ilgili âyete geçerken kullanılan “ve insanlardan öyleleri vardır ki” cümlesi, (وَمِنَ النَّاسِ) bir önceki cümleye yapılan atıf olduğu düşünüldüğünde, aslında münâfikların kâfirler grubunun bir parçası olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁰ Böylece insanlar, îmân ve tasdik bakımından mü'min ve kâfir olmak üzere iki sınıf olarak değerlendirilir. Münâfikların farklı isimlendirilmesi ise dünyada mevcut olan sosyal statüleriyle ilgili bir isimlendirme olup, inanç ile ilgili bir husus değildir. Nitekim îmân etme meselesinde, ahiret hayatında kâfirlerle aynı âkıbete mâruz kalacakları⁴¹, münâfik ve kâfirlerin tümünün cehennemde olacağı⁴², kâfirlerin, münâfik erkek ve kadınların birbirlerine atıfla, Allah'ın lanetine uğradıkları⁴³ nas ile sabit olan hususlardır.

Kelam alimleri îmânî, dil ile ikrâr kalp ile tasdik şeklinde tarif etmişlerdir. Sadece dil ile zâhiren söylenip, kalbin tasdiki olmayan bir îmânî îmândan saymamışlardır. Zaten bu durumda münâfikların da mü'min sayılacak ki böyle bir anlayış isabetli değildir.⁴⁴ Esasen Kur'ân-ı Kerîm, kalbe girmeyen bir îmânın kişiyi mü'min yapmayacağını belirtmiştir.⁴⁵ Bu durumda sadece ikrâr îmân değildir. Allah Teâlâ, “Allah şahittir ki

³⁵ Bakara, 2/294; Âli İmrân, 3/156

³⁶ Mehmet Dalkılıç, “İslam Tarihinde Nifâk Hareketleri”, Diyanet Aylık Dergi, Ankara: TDV Yayınları, Ocak 2017:7.

³⁷ Bakara, 2/1-20.

³⁸ Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîli ve Uyûni'l-Ekâvili fi Vucûhi't-Te'vil, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2007: 1/93.

³⁹ Fahreddin er-Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2000: II/53.

⁴⁰ Zemahşerî, I/93.

⁴¹ Alper, “Münâfik”, XXXI/565.

⁴² Nisâ: 4/140.

⁴³ Tevbe: 9/68.

⁴⁴ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Kitâbu't-Tevhîd, Tah. Fethullah Huleyf, Dâru'l-Câmiatu'l-Mısriyye, Mısır, t.y., s. 373.

⁴⁵ Hucûrât, 49/14.

Erdoğan

*münâfıklar yalancıdır*⁴⁶ ifadesi ile, onların dil ile Hz. Muhammed'i (s.a.s.) tasdik etmesini yalancılık diye tabir etmiştir. Buradan da anlaşılan, sadece bilmenin/marifetin kişiyi mü'min etmeyeceğidir ki aksi durumda tüm ehli kitabın mü'min olması gerekecekti. Oysa Kur'an, onlar için "Hz. Muhammed'i (s.a.s.) kendi evlatlarından daha iyi tanırlar"⁴⁷ buyurmuştur.⁴⁸

Münâfiğin İslam toplumu içerisinde zâhiren müslüman muamelesine tabi tutulmasının anlamı, sadece dünyaya ait bir uygulama olmakla birlikte, meselenin insana bakan yönü ile ilgilidir. Allah'a bakan yönü ise, zaten Kur'an münâfiği birçok yerde kâfir şeklinde isimlendirmiş ve onları kâfirlerle birlikte zikretmiştir. Zira Allah Teâlâ insanları, kalplerindeki inançlarından dolayı, mü'min ya da kâfir diye isimlendirmiştir. İnsanların isimlendirmesi ise, sadece zâhiri anlamda dillerinden dökülen sözcüklerin tasdik ve tehzibi, kıyafetleri ve ibadetleridir. Örneğin, kişi yakından tanınmasa bile, bir mescidin içinde kibleye yönelerek namaz kılarken görüldüğünde mü'min olarak isimlendirilir. Aynı şekilde, Hz. Muhammed (s.a.s.) döneminde, dilleri ile îmân ettiklerini ifade eden münâfıkları, sahabeler mü'min olarak isimlendirmiştir. Oysa bu insanlar, kalplerindeki inkâr ve yalanlamadan dolayı Allah katında kâfir kimselerdir.⁴⁹

Hz. Muhammed (s.a.s.), İslam aleyhinde açık bir eylemi bulunmayan, zâhiren suç teşkil etmeyen konularda, münâfik olduğundan emin olduğu kimseleri bile teşhir etmemiş, onları sadece sır kâtibi olan Hz. Huzeyfe'ye (r.a.) yazdırmıştır. Hz. Huzeyfe (r.a.), "ben münâfik olmamdan endişe ediyorum" diyen birisine, "eğer münâfik olsaydın, münâfik olmaktan endişe etmezdin. Sadece münâfıklar kendinden emin olurlar" demiştir.⁵⁰ Hz. Huzeyfe'nin buradaki ifadesi, ümmet açısından da önemli bir noktaya işaret etmekte ve kişinin kendini inanç noktasında nereye koymasına gerektiği meselesine açıklık getirmektedir. Münâfıkların inkâr konusunda bir tereddüt yaşamadıkları, zaten perde arkasında İslam düşmanlarına bunu açıkça ifade ettikleri, onların net olarak kâfirlerle birlikte olduğuna işaret etmektedir. Yukarıdaki tanımla birlikte, bunun dışında kalan ve kendisi mü'min olduğu halde, münâfıkların gizli hallerinin olduğu bilgisinden kaynaklı bir endişe ile kendisinin de münâfiklardan olup olmadığı konusunda herhangi bir şüpheye düşmesine gerek olmadığı açıkça beyan edilmiş olmaktadır.

Kur'an-ı Kerim âyetlerinin, genel itibarıyla bir sebep ya da sebeplere dayalı olarak nâzil olduğu düşünüldüğünde, münâfıklar ile ilgili inen âyetlerin her birinde münâfik grupların bir eylemi ve aynı zamanda bu hususta mü'minlerin alacakları tedbirlerin bulunduğu söylenebilir. Bu

⁴⁶ Münâfikûn, 63/1.

⁴⁷ Bakara, 2/146.

⁴⁸ Ekmeleddin el-Bâbertî, Şerhu Vasiyyeti'l-İmâm Ebî Hanîfe, Dâru'l-Feth, 2009, s.141.

⁴⁹ Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, Tah. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Mektebetü'l-Hancı, Kahire, 1949, s. 22.

⁵⁰ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, İhyau Ulûmi'd-Dîn, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2004, I/123.

Erdoğan

anlamda, ilgili âyetlerin nüzul sebepleri, konunun netliğe kavuşması açısından büyük önem arz etmektedir.

Münâfıkların Ortaya Çıkışı

Mekke döneminde nifâk hareketinin olmasını gerektiren bir sebep olmadığı için böyle bir oluşum da mevcut değildi. Tam aksine orada içinden îmânlı olduğu halde müşriklerin işkence ve eziyetlerine maruz kalarak zorlama sonucu küfrünü izhâr etmek durumunda kalan mü'minler vardı. Hatta Medine'ye hicretten sonra bile burada yaşayan çeşitli din, ırk ve kabilelerden İslam'ı kabul edenler ve reddedenler olmuşsa da ilk zamanlarda nifâk hareketlerine rastlanmamıştır. Çünkü müslümanlar yeni hicret etmiş, henüz siyasi ve askeri anlamda bir güce sahip olmamışlardı. Bu durum müslümanların Bedir Savaşı'nda zafer elde ederek, siyasi anlamda güç elde etmesine kadar devam etmiş ve buna bağlı olarak nifâk hareketleri de baş göstermeye başlamıştır.⁵¹

Hicret öncesi Medine şehri, içerisinde sürekli bir çekişmenin olduğu Yahudi kabilelerden oluşan ve hiçbir zaman istikrarın elde edilemediği bir yapı olma özelliğine sahipti. Buradaki halklar bir kabile düzeni içerisinde yaşıyor, her kabilenin lideri başka liderlere karşı kendi kabilesini müdafaa ediyor, bundan dolayı da iç savaşlar ve çekişmeler sürekli devam ediyordu. İki büyük kabile olan Evs ve Hazrec arasında, Yahudilerin sürekli körükledikleri savaşlar uzun yıllar devam etmişti.⁵² Hz. Muhammed'in hicretinden birkaç yıl önce, anarşinin kol gezdiği Medine'ye, Yahudilerin lideri olarak anılan, Abdullah b. Übey b. Selûl adında biri gelerek yerleşmişti. Bu kişi ileride nifâk hareketinin de önde gelen isimleri arasında anılacaktı.⁵³

Übey b. Selûl ve yeğeni Ebû Âmir Medine'deki nifâk hareketinin öncülerindendir. Bunları böyle bir hareketi başlatmaya zorlayan sebep ise Bedir Savaşı'nın İslam devleti lehinde zaferle sonuçlanması arasında yakın bir ilişki vardır. Çünkü Übey, Bedir Savaşı'nda Mekke'li müşriklerin gâlip geleceğine inanmış ve Medine'deki liderlik tacını giyme hayali yeniden canlanmıştı. Ebû Âmir ise cahiliyedeki peygamberlik özentisini akamete uğratan Hz. Muhammed ve ordusundan kurtulmuş olacaktı. İslam'ın zafer kazanması bu kimseleri hayal kırıklığına uğratmıştı. İlerleyen zaman içerisinde, Medine'de müşrik olarak yaşama ümidi kalmayan bu kimseler, istemeyerek bile olsa Müslüman gibi görünmeyi tercih etmek mecburiyetinde kalmışlardır.⁵⁴

⁵¹ İbn-i Kesîr, a.g.e., I/193.

⁵² Sezikli, a.g.e., 18.

⁵³ Sezikli, a.g.e., 20-21.

⁵⁴ Talat Koçyiğit, "Abdullah b. Übey b. Selûl", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1988, I/140.

Erdoğan

Medine döneminde başlayan nifâk hareketleri,⁵⁵ râşit halifeler devrinde daha da hız kazanarak bazı dinî, siyasi, sosyal ve ekonomik karışıklıklar, ümmetin arasına adeta nifâk tohumlarını ekmiş, münâfikların da gayretleriyle zamanla mü'minleri ihtilafa düşürmüştür. Burada en önemli kırılma noktasını ise, Hz. Osman b. Affan'ın (ö. 35/655) ikinci altı yıllık hilafet dönemi oluşturmaktadır. Çünkü Hz. Osman'ın şehit edilme hadisesi nifâk hareketlerine ayrı bir boyut kazandırmıştır. Hz. Ali devrinde oluşan Cemel ve Sıffîn olayları ile karışıklıklar daha ayrı bir ivme kazanmış ve müslümanlar arasında meydana gelen ihtilaflar, münâfikların da gayretleriyle ciddi ayrılıkların meydana gelmesine sebep olmuştur. Münâfikların bu çabaları ileride meydana gelecek olan, Kerbela ve Tevvâbûn hareketine de zemin hazırlamıştır. Böylece kısa zamanda müslümanlar kendi aralarında iç savaflara sürüklenmiş, bunun sonunda da bölünmeler meydana gelmiş, insanlar farklı ideolojiler etrafında toplanmaya başlamışlardır. Bu olaylar, Hâricî ve Şîa gibi birtakım siyasi ve itikadî ekollerin ortaya çıkışına neden olmuştur.

Medine'de bulunan münâfikların izledikleri genel siyaset, barış ortamlarında ensâr ve muhacirler arasında kavga çıkarmak, toplumu birbirine düşman ederek birliği bozmak, Hz. Muhammed'e (s.a.s.) inen Kur'ân-ı Kerîm'i küçümseyerek İslam'a yeni giren kimselerin kalplerinde şüphe uyandırmak, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) şahsını ve aile bireylerini toplum içerisinde yıpratmak için namus iftirası dâhil kamuoyunda algılar yaratmak şeklinde yoğunlaşmıştır. Aynı şekilde savaş esnasında İslam ordusunun cesaretini kırmak, düşman tarafına avantaj sağlayacak yollara başvurmak, Hz. Muhammed'e (s.a.s.) karşı çirkin eylemler planlamak ve müslümanları içten çökertecek çalışmalar yapmak, izledikleri siyasetin ayrı bir boyutunu oluşturmaktaydı.

Kur'ân'da Münâfikların Özellikleri

Öncelikle şu önemli noktanın belirtilmesi gerekir ki, münâfık kimse, bizzat kendisi itiraf etmediği sürece, Müslümanlar onu Kur'ân'ın belirttiği özellikleriyle tespit edecek ve gizli düşmanlığını açığa çıkarana kadar da ona müslüman muamelesi yapacaktır. Fakat fitne, terör, anarşi ve topluma yönelik ifsat hareketleri ile içlerinde gizledikleri düşmanlıkları açığa çıktıktan sonra da artık siyasi anlamda vatana ihanet şeklinde tarif edilen "mürted" muamelesine tabi tutulacaklardır.

a. Riyâkarlık, Yalan ve İkiyüzlülük: Aslında ahlâkî bir kavram olan 'riyâ' kelimesi, Allah'ın emri olduğu için yapılması gereken bir amel veya ibadeti sadece kullara gösteriş olsun diye yapma⁵⁶ anlamında

⁵⁵ Özafşar, Hadislerle İslam, I/624.

⁵⁶ Bakara, 2/264.

Erdoğan

kullanılmıştır.⁵⁷ Bu tanım ise münâfıkların tarifindeki temel özelliştir. Kur'ân'daki Mâûn Suresi'nin medenî olduğunu söyleyenler, sûrede geçen ve 'kıldıkları namazı gösteriş için kılanlar'⁵⁸ ifadesinin münâfıklar hakkında nâzil olduğunu ifade etmişlerdir.⁵⁹ Bu durumda Mâun Sûresi, baştan sona nifâk teşkilatının vasıflarını tüm çıplaklığı ile gözler önüne sermektedir. Sûre, bu kimseleri asıl itibariyle dine inanmadıkları, yetim ve kimsesiz insanların yanında olmadıkları ve toplum içindeki fakir kimselerle asla iletişim kurmadıkları şeklinde nitelemiştir. Dolayısıyla münâfıkların, müslüman safların arasında namaz kıldığı da ifade edilmektedir. Hasan el-Basrî, münâfıkları tarif ederken, bu kimselerden Allah'a sığınmış ve 'iş yerimizde, odalarımızda ve sokaklarımızda bizimle yollarda dolaşan kimseler'⁶⁰ diyerek ne kadar gizli bir örgüt olduğuna vurgu yapmıştır. Dine inanmadığı halde müslüman olduklarını izhâr eden bu kimselerin namaz kılmalarını ise riyakârlık olarak vasıflayan Kur'ân âyetleri, münâfıkların asıl itibariyle yardımlaşmanın karşısında olduğunu söyleyerek sûreyi noktalamıştır.⁶¹ Kullara gösteriş olması bakımından yapılan bir eylemin arka planında ise ekonomik, siyasi veya içtimai bir beklenti olduğu malumdur.

Arapça'da "nemime" (النميمة) diye ifade edilen iki yüzlülük, toplumda kaos oluşturma amacıyla insanlar arasında söz taşıma, dedikodu yayma için insanlara farklı yüzlerle yaklaşan kimse anlamında ahlâkî bir terimdir. Münafıklardaki iki yüzlülük öyle bir seviyededir ki, her çeşit fitneye sebep oldukları halde, İslam toplumunda siyasi, içtimai ve ekonomik her türlü gelişmeye katkı sağladıklarını iddia ederler. Kur'ân-ı Kerîm bu hususta mü'minleri uyararak 'münâfıkların gözleri hep sizin üzerindedir' buyurmuştur. Şayet Allah Teâlâ müslümanlara bir zafer verecek olsa, onlar 'Biz sizinle beraberdik diyecekler. Ancak İslam düşmanları üstünlük sağlayacak olursa bu defa da onlara, "biz sizin tarafınızdaydık, müminlere karşı size destek verdik, şeklinde bir tavır sergilerler"⁶² buyurmuştur.

İkiyüzlü olma durumu Hz. Muhammed'in (s.a.s.) ashabının titizlikle uzak durmaya çalıştıkları çirkin ahlak örneklerinden biridir. Müslümanlar bir kimsenin ahlâkî yapısında iki yüzlülük şeklinde bir davranışın olmadığını, mü'minin bu çirkin fiilden ne kadar uzak olduğunu Abdullah b. Ömer'in (r.a.) şu sözleri net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bazı kimseler İbn-i Ömer'e (r.a.) gelerek "biz âmir konumundaki kimselerin yanına vardığımızda onların lehine konuşuyor, oradan ayrılınca ise arkalarından aksini söylüyoruz" demişti. Bu söz üzerine İbn-i Ömer "biz Hz. Muhammed

⁵⁷ Bkz. Mustafa Çağrı, "Riyâ", Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2008, XXXV/137.

⁵⁸ Mâûn, 107/6.

⁵⁹ Bkz. Tâhir b. Âşûr, et-Tahrîr ve't-Tenvîr, Dâru't-Tûnûsiyye, Tunus: 1984, XXX/566.

⁶⁰ Bkz. Ebû Nuaym el-Asbahânî, N, Hilyetu'l-Evliya ve Tabakâti'l-Asfiya, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, II/157.

⁶¹ Mâûn, 107/1-7.

⁶² Nisâ: 4/141.

Erdoğan

(s.a.s.) döneminde böyle bir davranışı nifâktan sayar,⁶³ yapan kişiyi de münâfık kabul ederdik” demiştir.⁶⁴

Kur’ân-ı Kerîm münâfıklar hakkında onları ayıplayıcı ve mü’minleri bu kimselerden nefret ettirici bir tablo çizerek, onları iki sürünün arasında kalan koyun gibi⁶⁵ îmân ve küfür arasında yalpalayan/bocalayan kimseler olarak nitelendirmiştir.⁶⁶ Bu tablo aslında, kararsızlık, yalpalama, sallantıda olma, istikrarsızlık ve dayanaksız olma hali, iki saftan birine; mümin ya da kâfir tarafına yaranma, konum itibariyle ciddi bir psikolojik travma durumudur. Bu durum, münâfıkların kişilik bakımından da zayıf karakterli kimseler olduğunu göstermektedir.⁶⁷ Gerek mü’minler yanında ve gerekse inkarcılar tarafından kesin bir yer edinememiş olmalarının sebebi ise işte bu kişilik zafiyetinden kaynaklanmaktadır. Çünkü güçlü bir karaktere sahip kimseler belli bir inanç ve felsefe üzerinde hareket ederler. Münâfıkların, sadece şahsî çıkarlar uğruna müslümanların yanında durmaları, diğer taraftan Yahudi, Hristiyan, müşrik gibi kimselerle ittifak kurup, onlardan olduğunu itiraf etmeleri, ciddi bir kimlik kaybının göstergesidir. Böyle bir durumda ister Yahudi gruplar olsun ister müşrikler olsun, münâfıkların toplum içinde akıl, şuur ve idraki zayıf sefih kimseler olduğu yönünde şüpheleri olamaz. Bugün birlikte gibi gözüksükleri müslümanlar aleyhinde kaos planları hazırlayan münâfıkların, yarın Yahudilerden menfaat göremeyince aynı nifâkı onlara da yapmayacaklarından emin olamazlar. Böylesine aşağılayıcı bir portrelerinin olması ve bu kararsız tutumları, bunların Allah’ın azabını hak ettikleri şeklinde değerlendirilirken, doğru yolu bulmaları için de bunlara yardım edilmeye değmeyeceği, hidayete ermelerinin mümkün olmadığı, âyetin ifade ettiği başka bir anlamdır.⁶⁸

Kur’ân-ı Kerîm’in yaptığı tasvire göre münâfıklar, meşru ya da gayri meşru ne kadar yol varsa hepsini denemekte, ne kadar söz varsa hepsini söylemekte bir beis görmeyen kimselerdir. Sırf kendi kimliklerini gizleme, takiye yapma, söylediklerini inkar etme, iftira atma gibi ahlak dışı bir çok eylem, bunların hayatlarında karakter haline gelmiş ve genlerine sahip olmuştur. Yalan yere yemin etme ve yaptıkları yeminleri kendi kimliklerini gizlemek için kalkan yapan münâfıklar, Kur’ân ifadesi ile sapık kimselerdir.⁶⁹ Âyetlerin nitelemesiyle, münâfık grupların yalan yere şahitlik yapmalarını, aldatma gayesiyle asılsız yemin etmelerini, toplumun fertlerini Allah’ın yolundan alıkoymalarını ve yıkıcı eylemlerde bulunmalarını, îmân

⁶³ Bkz. Buhârî, Ahkâm 27.

⁶⁴ Özağar, a.g.e., I/627.

⁶⁵ Müslim, Sıfâtü'l-münâfikîn, 17.

⁶⁶ Nisa, 4/143.

⁶⁷ Yasin Pişgin, Kur’ân’da Karakter İnşası, İlahiyat Yay., Ankara, 2017, s. 144-145.

⁶⁸ Nisâ: 4/143

⁶⁹ Münâfikûn, 63/2

Erdoğan

ettikten sonra kâfir oluşlarına ve İslam dinine girip onu tanıdıktan sonra, tekrar inkârı tercih etmelerine bağlanmaktadır.⁷⁰

Burada münâfıkların yalan söylemeleri, konuştuklarının tümünün yalan olduğu anlamı taşımamalıdır. Sadık bir kimsenin bazen hataya düşebileceği gibi münâfıktan da bazen doğru sözün sadır olması doğal bir durumdur.⁷¹ Hz. Muhammed (s.a.s.) mü'minleri uyarıcı nitelikte yalandan sakınmalarını emrederken, bu sıfatın münâfiğa ait olduğunu ifade etmiş ve yalan söylemek, emanete ihanet etmek, söz verip sözünde durmamak, düşmanlıkta haddini aşmak gibi hasletlerin bir tanesinin kişi de olmasını nifâk alametlerinden birini taşımaya denk görmüştür.⁷²

b. Kadın-Erkek Teröre Hizmet Etmeleri: Erkek olsun kadın olsun, münâfıkların hepsinin aynı olduğunu ifade eden Kur'ân, bu kimselerin münkeri hem yapıp hem tavsiye eden, ma'rûfu yapmadıkları halde insanları bundan vazgeçirmeye çalışan kimseler olarak nitelemiştir. Bu da gösteriyor ki erkek olsun kadın olsun münâfıklar aynı mayaya ve aynı karakteristik özellikleri taşımaktadırlar. Bunların eylem ve söylemleri değişik olsa da sahip oldukları psikoloji her zaman ve zeminde aynıdır. Çünkü bunların beslendikleri kaynak tektir. Gönülleri kötülük dolu, kalpleri kararmış, ikiyüzlü jurnalcı,⁷³ insanlarla yüzleşmekten korkan, düzenbaz, net bir tavır ortaya koymaktan korkan bir psikolojiye sahip olmak, bunların en belirgin vasıflarıdır. Bunların, kötülüğü yaşayıp emretmeyi, iyiliği yapmayı tavsiye etmeyi benimseyen bir yaşam tarzları vardır. Harcama yapsalar bile bunu gösteriş için yapar,⁷⁴ bununla faklı bir menfaat elde etmeyi, başka bir hile yapmayı planlarlar, hile ve komplo teorileriyle mü'minleri tuzağa düşürmeyi amaçlarlar. Yaptıkları tüm hesaplar menfaate dayalı şeyler olduğundan dolayı kendilerini güvende hissetmedikleri bir adımı asla atmamaya gayret ederler. Bunlar, sadece güçlü olanın yanında durmayı tercih ederler. Dil ile ifade etseler bile Allah'a îmânları olmadığından dolayı, yer yüzünde tek sığınakları güçlü kimselerin olduğu yerlerdir. Kur'ân'ın çizdiği tablo, bunların Allah katında bir değerinin ve itibarının olmadığı gibi insanların yanında da değersiz kimseler olduğunu ifade etmektedir. Şu noktanın altını çizmek gerekir ki, bunların zayıf karakterli oluşu korkaklıklarını, korkaklıkları ise ikiyüzlü davranmalarını beraberinde getirmektedir. Tavırları net bir yapıya sahip olan insan, belli bir inanç sisteminin adamı olduğunu net bir şekilde ortaya koymayı tercih eder. Korkudan âzâde olduğu için de ortaya attığı net fikirleri ile dünyaya meydan

⁷⁰ Seyyid Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'ân, Dâru'ş-Şurûk*, Beyrut, 2003, VI/3572.

⁷¹ Ebû Dâvud, "Sünnet", 7; Asbahâni, I/232-233.

⁷² Buhârî, "İmân", 23; Müslim, "İmân", 27.

⁷³ Buhârî, Edep, 52.

⁷⁴ Özafşar, a.g.e., I/627.

okuyabilme yeteneğine sahip olur.⁷⁵ Kur'ân-ı Kerîm'in nitelemesi ile münâfıklar hakikat yolundan çıkmışların ta kendileridirler.⁷⁶

c. Sadece Çıkarı Kadar Müslüman Olmaları: Kur'ân-ı Kerîm genel anlamda hicret sonrası münâfıkların özelliklerini sıralıyor olsa bile, daha önce de ifade edildiği üzere münâfıkların karakterleri hiçbir dönem ve coğrafyada değişiklik göstermemiştir. Nisâ Sûresi'nde bu kimselerin gerek Hz. Muhammed'e (s.a.s.) ve gerekse daha önce indirilen kitaplara inandıklarını ileri sürmelerine rağmen, İslam düşmanları ile ittifak kurup, onların hakemliklerine başvurmaktan çekinmedikleri ifade edilmiştir. Halbuki Müslüman olduklarını izhâr eden bu yaratıklar, normal şartlarda İslam düşmanlarına karşı çıkmak ve onları tanımamakla emredilmişlerdir.⁷⁷ Münâfıklara, “madem siz dil ile bile olsa müslüman olduğunuzu izhâr ediyorsunuz, o halde Allah'ın indirdiği Kur'ân'a ve Peygamber'in sünnetine gelin denildiği zaman tamamen uzaklaştıkları” söylenmiştir.⁷⁸ Burada dikkat edilirse Allah'ın âyetleri, münafık bireylerin müslümanlar tarafından bilinmesi için önemli karakteristik özellikler ortaya koymaktadır. Kur'ân, bir kimseye kişilik “münafık” deme yerine, müslümanların onlara karşı tedbir almalarını sağlamak amaçlı, belirli sıfatlar saymaktadır. İşte bu sıfatların en önemlilerinden biri de Nisâ Sûresi'ndeki bu âyetlerdir. Zira bir kimse hem müslüman olduğunu iddia edip, hem de İslam düşmanları ile birlikte hareket ederek, müslümanları düşmanlarına şikâyet etme, onların hakemliklerine başvurma gibi bir tutum içerisine girmesi düşünülemez. Haddi zatında, yapılan bu eylem, bir casusluk faaliyetidir ki, vatana ihanet şeklinde tercüme edilebilen, “mürted” kavramı ile ifade edilmek durumundadır.⁷⁹ Dolayısıyla âyet, bu kimseleri, şeytanın sapıklığa sürüklediği kişiler şeklindeki bir niteleme ile son bulmaktadır.⁸⁰ Müslüman olduğunu izhâr eden bir kimse, eğer islâmî bir toplum içerisinde bulunuyorsa, mutlaka bu inancının eyleme döküldüğü zamanlar olacaktır. Bunlardan en önemlisi de her gün cemaat ile kılınan beş vakit namaz ya da hiç olmazsa cuma günü mü'minleri bir araya toplayan Cuma namazını eda etmektir. Fakat inanmadığı halde birtakım beklentiler için Cuma ya da beş vakit namazlardan birini kılmak durumunda kalan bir kimse için bu eylem oldukça ağır gelecektir. Kur'ân-ı Kerîm, münâfıkların namaza karşı ciddiyetsizliklerinden, özellikle yatsı ve sabah namazları konusunda üşengeç tavırlarından,⁸¹ cemaat içerisinde isteksiz bir şekilde kıyamda

⁷⁵ Kutup, a.g.e., III/1675.

⁷⁶ Tevbe, 9/67

⁷⁷ Kutup, a.g.e., II/694.

⁷⁸ Nisâ, 4/60-61

⁷⁹ Mürted kelimesinin siyasi anlamda olduğu ve bunun vatana ihanet olduğu şeklindeki değerlendirme için bkz. Ali Toksarı, “Din ve Vicdan Özgürlüğü Bağlamında Kitap ve Sünnete Göre Mürtede Yapılması Gereken Muamele”, Bilimname, XIX, 2010/2, 47-74.

⁸⁰ Nisâ: 4/60.

⁸¹ Buhârî, Ezân 34; Müslim Mesâcid 252.

Erdoğan

durmalarından⁸² bahsetmiş ve zaten bu namaz ile insanlara gösteriş yaptıklarını ifade etmiştir.⁸³ Gösteriş niyetiyle kıldığı bu namazla, Allah Teâlâ ile buluşmayı, onun huzurunda durmayı, ona bağlanmayı, ondan yardım istemeyi amaçlamaz.⁸⁴ Burada bir tek amaç var, o da şahsî menfaat sağlamak, birilerine namaz kıldıklarını ve müslüman olduklarını göstermektir. Bundan dolayı da ağır bir işi yapması istenen veya zor bir işe koşturulan kimsenin durumu gibi gayri ciddi, iştahsız, gevşek ve tembel bir şekilde ayakta dikilip dururlar.⁸⁵ Bu hal münâfıkların korku ile her iki tarafı da idare etme şeklindeki genel karakterleridir.

Kişinin, aslında inanmadığı bir şey için, sadece korkudan ya da menfaate dayalı bir düşünceden dolayı onu yapıyormuş gibi gözükme psikolojisi, normal bir davranışın ürünü değildir. Namaz kılmaları veya mescit içerisinde bulunmaları, vicdanlarından koparak gelen bir eylem değildir. Bundan dolayı uyuşuk bir halde ve baştan savma bir namaz kılma görüntüleri vardır. Bunlar, namaz kıldıkları veya mescit içerisinde bulduklarından dolayı gelip müslümanların yanında onlardan olduklarına, kendilerinin de İslam için çalıştıklarına dair yeminler edeceklerdir.⁸⁶ İbadetlerin Allah katında kabul edilmesi öncelikle sağlam ve hâlis bir niyete bağlıdır. Münâfıkların bu kötü amaçlarından dolayı zaten Allah katında kabul edilecek bir amelleri yoktur. Fakat buradaki asıl amaç, müslümanlardan ekonomik ve sosyal anlamda faydalanmaya yöneliktir.

Münâfıklar zayıf karakterli, bozuk ruhlu ve hasta kalpli olduklarından dolayı zaten şaşkınlık ve zafiyet içerisindedirler. Çünkü güçlü bir karakter, anlamlı bir teslimiyet ve tevekkül ancak îmân ile birlikte hasıl olur. Bir havyanın sadece menfaatine uygun manevra yaptığı gibi, münâfığın da inanmadığı halde yaptığı ibadetleri, sadece çıkarını ve hayatını koruma gayesine matuftur. Kısaca ifade edilecek olursa, münâfık ancak çıkarı kadar Müslümandır.⁸⁷

d. Kalıpları Sağlıklı, Kalplerinin Hastalıklı Olması: Kur'ân, münâfıkları nitelerken onların dış görünüşlerini de anlatmış, fiziki yapılarının gayet güzel, konuştuklarında sözlerinin dinlenebilir vasıfta olduğunu dile getirmiştir. İbn-i Abbâs (r.a.) Übey b. Selûl'un yakışıklı, fiziki düzgün, sağlıklı, parlak yüzlü ve konuşkan bir dili olduğundan bahsetmiştir.⁸⁸ Âyet her ne kadar Hz. Muhammed'i (s.a.s.) muhatap alarak bilgi veriyor olsa da⁸⁹ asıl itibariyle münâfıkları tanıtan bu ve diğer nitelermelerin müslüman ümmetin dikkatini çekme amaçlı olduğu malumdur. Bunların iç dünyasındaki inkarları, Hz. Muhammed'e (s.a.s.)

⁸² Tevbe: 9/54.

⁸³ Nisa, 4/142.

⁸⁴ Özaşar, a.g.e., I/627.

⁸⁵ Tevbe, 54; Kutup, a.g.e., II/784.

⁸⁶ Tevbe, 9/56.

⁸⁷ Abdullah Yıldız, a.g.e., 2000, s. 45.

⁸⁸ Tâhir b. Âşûr, a.g.e., XXVIII/239.

⁸⁹ Münâfikûn, 63/4.

Erdoğan

zaten bildirilmekteydi. Dolayısıyla Kur'ân- Kerîm âyetlerindeki münâfık tiplemesinin ortaya konulması, sadece Hz. Muhammed'e (s.a.s.) bildirmeye yönelik değil, ümmetin sakınması da hedeflenmiştir.⁹⁰ Bu vasıfların Kur'ân âyeti olarak nâzil olması ise kıyamete kadar gelecek her kuşak münâfiklarının aynı vasıfları taşıyacakları, kişiler ve şahıslar değişse bile kişilik ve şahsiyetlerin değişmeyeceği, rollerin aynı olacağı anlaşılmaktadır.

Münâfikların bir kısmı, fizikî görüntü anlamında insanın hoşuna giden bir kalıba sahip kimselerdir. Kalıplarının hoş görüntüsü, sessiz kaldıkları sürece göze hitap eden bir yapıdadır. Kibar ve nazik bir üslupta olsalar da konuşmaya başladıkları zaman anlamdan, duygudan ve heyecandan yoksun, boş kalıplar olduğu görülecektir. Kur'ân, münâfikların bu durumlarını *“Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider. Konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Onlar sanki elbise giydirilmiş kereste gibidirler”* şeklinde tavsif etmiştir.⁹¹ Âyetin ifadesinde dikkat edilirse, sadece “kütük” şeklinde değil “bir yere dayandırılmış kütük” diye bir nitelendirme söz konusudur. Bu da münâfikların aslında kütük şeklinde boş insanlar olduğunu, desteği başkalarından aldığı şeklinde bir yorumu da beraberinde getirmektedir. Kütük, toprakla bağı kesilmiş, herhangi bir meyve vermesi söz konusu olmayan kuru ağaç parçası demektir. Ancak bir yere dayandırılarak dik durabilen bu kereste, kendi başına bile ayakta duramayan, dayandığı yerden aldığı destekle ağaç görüntüsü vermeye çalışan bir nesne olarak nitelendiriliyor. Geriden bakan onu meyve veren ağaç sanmış olsa da aslında bir yere dayanmış bir kütük parçasından ibarettir.⁹² Bu anlatım ve misal de yine, eşsiz fesâhat ve üstün belâğatı ile Kur'ân'ın mucize oluşunun bir yansımasıdır.

Münâfiklarda bulunan bu boş olma durumu ise bir donukluk, soğukluk ve hareketsizlik halini ifade eden psikolojik hallerini ortaya koymaktadır. Çünkü bu durumları sürekli bir tedirginlik, korku ve duygu sarsıntısını da beraberinde getirmiş olacak ki, âyetin devam eden cümlesinde münâfikların *“her fırtınayı kendi taraflarına esen, her gürültüyü aleyhlerinde sanan bir yapıya sahip oldukları”* bildirilmektedir.⁹³ Zaten bu korku ve tedirginlik hali onları sürekli başkalarının kendi aleyhlerinde olduğu zannı ile casusluk ve telekulak faaliyetleri içinde olmaya itmiştir.

Münâfiklar, iki yüzlü durumlarının farkında olduklarından dolayı, dış görünüşlerindeki düzenleri, yalan yere yemin etmeleri, sahte sevgi gösterisi, demagoji ve kaypaklıktan oluşan gizli bir perdenin arkasına gizlendiklerini çok iyi bilmektedirler. Kur'ân âyetinin tasvîri ile bunlar, sürekli etrafına

⁹⁰ Tâhir b. Âşûr, a.g.e., XXVIII/239.

⁹¹ Münâfikûn, 63/4.

⁹² Bkz. Râzî, a.g.e., XXX/14.

⁹³ Münâfikûn, 63/4.

Erdoğan

bakınan, her kıpırtıdan, her sestem ve fısıltıdan ürken, gerçek hüviyetlerinin ortaya çıkmasından korkan kimseler olarak nitelendirilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm bunlar için, “düşmandır; onlardan sakının” buyurmaktadır. Düşmanlıklarını ordunun içine gizlenerek, askerlerin safları arasına sızarak sinsî bir şekilde devam ettirirler. Zaten bundan dolayı, müslümanların safları arasında dolaşan bu münâfıklar, açıktan düşmanlıklarını ilan eden dış düşmanlardan daha fazla tehlike arz etmektedirler. Hz. Muhammed'e (s.a.s.), bu insanların öldürülmesi değil, “Onlardan sakınma” emredilmektedir. Allah'tan aldığı bu emirle Hz. Muhammed (s.a.s.) onlara karşı son derece hikmet dolu, uzun vadeli, çevirdikleri hilelerden kurtulmayı garantileyen farklı bir yol izlediği ileride anlatılacaktır.

e. İslah Adı Altında İfsat Etme: Kur'ân'ın ifade ettiği şekliyle münâfıklar, toplum içinde bozgunculuk çıkaran, ıslah etme adı altında toplumu kaosa sürüklemeye gibi eylemlerin baş aktörüdürler. Bunlara, “Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın” denildiğinde “aksine biz yapıcı insanlarız” derler. Dikkatli olun, onlar bozguncuların ta kendisidir, ancak bunun farkında bile değildirlen⁹⁴ denilmiştir. Kur'ân'ın münâfıkları nitelemek için çizdiği bu tablo, o gün Medine'de canlı bir realite olarak gerçekten mevcut idi. Ancak zaman ve coğrafi sınırlar aşılnca, bu tablonun, nesillerin tüm kuşakları boyunca tekrarlanan ve sürekli yaşanan bir örnek olduğu görülür. Münâfıkların bu grubu nifâk ekibinin üst tabakasını oluşturan ihanet kesimidir. Kendilerini toplumun bireylerinden üstün görür ve her şeyi daha iyi bildiklerine ve idare ettiklerine inanırlar. Dolayısıyla Kur'ân'ın bu uyarılarının, belirli bir bölge ya da zaman sınırlaması olmaksızın mutlak anlamda okunması gerekir. Bahsedilen eylemlerin, her kuşaktaki küresel münâfıklara ait nitelikler olduğu ve bunların her jenerasyonda değişmeyen kişiliklerine dönük vasıflar olarak yorumlanmalıdır. Kendilerini sıradan bir insan değil, aksine herkesi kolayca aldatabilen, zeki ve deha sahibi kimseler sandıklarından dolayı, yaptığının bozgunculuk olduğunu bilmesine rağmen, bunu topluma ıslah diye kabul ettirdiklerini sanırlar. Kur'ân bunlar için, “ancak kendilerini aldattıklarını, mü'minleri ve Allah'ı kandıramayacaklarını” ifade ederek, bunların şursuz kimseler olduğundan bahsetmiştir.⁹⁵ Bu insanlar sadece yalan söylemekle yetinmiyor, bu küstahlıklarını daha da ileri bir boyuta taşıyarak, ortaya koydukları bozgunculuklarını haklı gösterme şımarıklığını gösteriyorlar. Bunun sebebi ellerindeki değer ölçülerinin ve kriterlerinin bozuk oluşudur. Çünkü insandaki vicdan ve samimiyet ölçüsü bozulunca, diğer tüm ölçülerin ve değer yargılarının da fesada uğraması kaçınılmaz bir durumdur. Bu kimselerin duygularındaki iyilik ve kötülük, ıslah ve ifsat ölçüleri, sadece kişisel heves ve tutkularına göre değişiklik gösteren, asla genel geçer bir kurala tabi olmayan bir travma halidir.

⁹⁴ Bakara: 2/11.

⁹⁵ Bakara, 2/9

f. Korkaklık ve Kâfirlerden Daha Aşağılık Olmaları: Kur'ân-ı Kerîm, Bakara Sûresi'nde münâfıkların özelliklerini bir bir saydıktan sonra bunların durumları ile ilgili çok önemli ve somut bir detay vermektedir. Onları, karanlık bir mekanda ateş yakan, ateş yanıp etrafı aydınlattıktan sonra tekrar koyu bir karanlıkta kalmaya mahkum olan kimseler olarak tarif etmiştir.⁹⁶ Malum olduğu üzere münâfıklar, kâfirler gibi Allah'ın hidayetine baştan yüz çevirerek kulaklarını tıkamış değillerdir. Aksine hidayetin muhtevasını net bir şekilde görüp idrak ettikten sonra kör olmayı tercih etmişlerdir. Bu mesele, karakter bozukluğu ve ahiretteki ceza bakımından münâfıkların, kâfirlerden daha aşağı bir seviyede olmasının⁹⁷ sebep ve hikmetlerinden bir tanesi olarak zikredilebilir. Yani bu insanlar ateş yakmak istemiş, ateşi yakmışlar, yanan ateş etraflarını aydınlatmış ve sonrasında bu yanan ateşten kendi arzuları ile faydalanmak istememişlerdir.⁹⁸

Kur'ân, münâfıkların yaşam boyu içinde buldukları durumu bir sonraki âyette başka bir somut örnekle zihinlere sunmaktadır. Bu defa münâfıkları, siyah bulutlu, şimşek ve gök yüzünün gürültülü yağmuruna tutulmuş, ölüm korkusu ile birlikte yıldırımlara karşı parmaklarını kulaklarına tıkamış kimselere benzetmektedir.⁹⁹ Çakan şimşekler ellerindeki görme yeteneğini neredeyse alacak durumdadır. Şimşek etraflarını aydınlatınca onun ışığı altında yürümeye başlar, karanlık çökünce buldukları yerde kalırlar.¹⁰⁰ Burada âyetin çizdiği tablo, dehşet, panik ve şaşkınlıklar içeren, ışıkların ve gürültülerin olduğu korkunç bir manzarayı canlandırmaktadır. Gökten inen sürekli doludan siyah bulutlara, gök gürültülerinden şimşeklere, böyle bir manzara karşısında panikleyen münâfıklar; karanlık çökünce oldukları yerde yığılıp kalan ve korkak adımlara varıncaya kadar bu tabloda zikredilmektedir. Bunlar, münâfıkların müminler ile buluşmaları, âyetin “şeytan” şeklinde nitelediği elebaşlarının yanına gidişleri,¹⁰¹ biraz önce ifade ettikleri sözden ansızın caymaları, az önce aradıkları hidayet ve ışıktan karanlığın ve sapıklığın kucağına düşmeleri şeklinde zikzaklı yaşamlarının ihtiva ettiği çözü, kargaşayı, endişeyi ve korkuları oldukça canlı bir vaziyette, duylara dayalı bir sunum tarzı ile gözler önüne sermektedir. Şüphesiz bu görüntü, belli bir psikolojik durumun, simgeler vasıtasıyla yansıtılması, belli bir mefkurenin somutlaştırılmasıdır.¹⁰² Böyle bir ifade tarzı ise yine Kur'ân'ın üstün belâğat ve i'câzının muhteşem bir örneğini oluşturduğu ifade edilebilir.

⁹⁶ Bakara, 2/17.

⁹⁷ Nisâ, 4/145; Özağar, a.g.e., I/624; Tâhir b. Âşûr, a.g.e., V/243.

⁹⁸ Kutup, a.g.e., I/46.

⁹⁹ Bakara, 2/19.

¹⁰⁰ Bakara, 2/20.

¹⁰¹ Bakara, 2/14.

¹⁰² Kutup, a.g.e., I/47.

Kur'ân- Kerîm'in Hz. Muhammed'e (s.a.s.) hitaben "Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider. Konuştuklarında sözlerine kulak verirsin. Aslında onlar bir elbise giydirilmiş ve içi boş kereste gibidirler. Her güçlü sesi kendi aleyhlerine zannederler. Onlar düşmandır, onlardan sakın. Allah onları kahretsin, nasıl da (haktan) sapıyorlar"¹⁰³ şeklindeki uyarısı, korkaklıkta zirve yaptıklarını göstermektedir. Yukarıda şimşek ve gök gürültüsü¹⁰⁴ gibi tabii doğal olaylardan bile korktukları ifade edilirken, burada kuvvetli bir sesin bile onların korku içinde bir yaşam sürmesini sağladığı ifade edilmektedir. Her an yakalanma, yalanlarının ifşa edilmesi, çıkar sağladıkları dünyanın ellerinden gitmesi korku ve endişesiyle bir hayat sürmektedirler.

g. Kaypaklık-Demagoji ve Sahte Ağlama Seansları: Bakara Sûresi 204. âyette "İnsanlardan öyleleri var ki, dünya hayatı ile ilgili sözleri hoşuna gider. Kalbinde olana da Allah'ı şahit kılar. Oysa o düşmanlıkta en amansız olandır". Burada ifade edilen "ألد الخصام" (eleddü'l-hisâm) ifadesi her ne kadar "amansız düşman" diye tercüme edilse de Zemahşerî bunu "ağız tartışması" şeklinde tefsir etmiştir.¹⁰⁵ Bazı meallerde ise "üstelik tartışmada son derece ustadır" denilmiştir.¹⁰⁶ Bu sıfatlarla münâfıklar, kaypaklık şeklinde ifade edilen nitelikleriyle, verdiği sözü tutmayan, dönecek kimseler olarak beyan edilmiştir. Demagoji yapımları ise, konuşmalarıyla toplum ve bireylerin duygularını kamçılayıp okşayarak, onlara gerçekdışı şeyler söylemek suretiyle kendine çekmeye çalışan kimseler olarak anlatılmaktadır. Demagoji kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanılan "halk avcılığı" ifadesi münâfıklar için isabetli bir terim olduğu düşünülebilir. Nitekim böyle bir anlamın, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) münâfık tarifindeki "konuştuğu zaman yalan söyleyen, söz verdiği zaman sözünden dönen, emanete ihanet eden ve düşmanlıkta aşırı giden"¹⁰⁷ şeklindeki tavsifi ile de örtüştüğü görülmektedir.

Münâfıkların sahte ağlayışları ise Hz. Muhammed'in (s.a.s.) sır kâtibi ve münâfıkların listesini elinde bulunduran Hz. Huzeyfe tarafından Hz. Muhammed'den (s.a.s.) rivayet edilen bir özellik olarak rivayetlerde yerini almıştır. Huzeyfe'den rivâyet edilen bir hadiste, Hz. Muhammed (s.a.s., mü'minin kalbi ile ağladığı, münâfığın ise sadece gözleri ile ağladığı ifade edilmiştir.¹⁰⁸ Hz. Huzeyfe'nin böyle bir rivayeti nakletmesi ise, münâfıkların da dinî birtakım konularda ağladıklarını ifade etme bakımından önemli gözükmektedir. Burada kalp ile ağlamanın, göz ya da sadece başı ile ağlamaktaki anlamı, biri gönülden gelen bir ağlama şeklinde

¹⁰³ Münâfikûn, 63/4.

¹⁰⁴ Bakara, 2/19.

¹⁰⁵ Zemahşerî, a.g.e., I/251.

¹⁰⁶ Muhammed Esed, Kur'ân Tefsiri, Bakara, 2/204.

¹⁰⁷ Buhârî, "İmân", 23; Müslim, "İmân", 27.

¹⁰⁸ Taberânî, el-Mu'cemu's-Sağır, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1985, I/263; Asbahânî, a.g.e., IV/111.

Erdoğan

anlaşılırken, diğeri sadece demagoji maksatlı ve halk avcılığına dayalı bir ağlama şeklini ortaya koymaktadır.

Görüldüğü üzere, münâfıkları niteleyen âyetlerin her bir kelimesi nifâk karakterini canlandıran ve bunların özelliklerini belirleyen bir usta ressamın fırça darbelerini andırmaktadır. Bu darbeler arka arkaya sıralandığında ortaya çıkan insan tipi, canlı bir varlık halinde ve üzerinde kişilik özellikleri o kadar belirginleşmiş bir durumdadır ki doğrulup ayağa kalkarak ve neredeyse parmağın o yöne çevirip, milyonlarca insan içinden onu seçerek “işte Kur’ân’ın bana anlatmak istediği insan karakteri budur” denilecek bir netliğe götürmektedir. Âyetin ifadesindeki canlı yaratık/münâfık konuşurken kendisini bütün iyiliklerin, ihlasın, dine bağlılığın, sevgi ve fedakârlığın tek sembolü şeklinde tanımlıyor. Konuşurken hoşça giden sözü, tatlı dili, sesinin ahengi dinleyenleri adeta büyüler vaziyettedir. Sürekli iyilikten, hoşgörüden, yardım severlikten ve yapıcı olduklarından bahsederken adeta ağzından bal akmaktadır. Sözlerinin, dinleyenler nezdinde etkisini ve inandırıcılığını daha da ileri seviyeye çıkartmak için, güya dindar ve samimi olduğunu vurgulamak, kendini takva sahibi ve Allah’tan korkan biriymiş şeklinde göstermek için de sözlerinin ve duygularının samimiyetine Allah’ı şahit gösterip yemin ediyor. Halbuki bu kişi aslında en amansız bir demagogdur. Gönlünde kin ve düşmanlık kaynamaktadır. Kalbinde sevgiden ve hoşgörüden kırıntı bile yoktur. Konuşma ile eylemleri çelişik, fiziki yapısı ile fizik ötesi taban tabana zıt, yalan ve aldatmayı bir sanat haline getirmiş olan bu kişi, münâfıkların elebaşı ve onun önde gelen ekibidir. Bunlar fırsat bulup ellerine yetki geçince, gerçek yüzleri derhal ortaya çıkacaktır. Büyük bir ustalıkla sakladığı iç alemi açığa kavuşacaktır. Şer, azgınlık, kindarlık ve bozgunculuğu barındıran fizik ötesi iç yapısı, bütün çıplaklığı ile gözler önüne serilecektir.¹⁰⁹ Kur’ân’ın ifadesiyle iş başına geçmesi durumunda¹¹⁰ yeryüzünde anarşi ve fitne çıkarmaya, ekonomiyi ve yaşamı yok etmek için çalışacaktır. Halbuki Allah Teâlâ, anarşi ve fitne çıkarmayı asla sevmez.¹¹¹ Münâfık tipler, ellerindeki yetkiyi zulüm ve bozgunculuğa yönelir. Bu yönelişi, tüm canlıların kökünü yok etme eyleminde somutlaştırır. Böyle bir yaşam düşmanlığı, bünyesinin derinliklerine işlemiş olan kin, nefret, kötülük ve gaddarlık duygusu, net bir şekilde anarşiyi sembolize etmektedir. Elindeki fırsat ve yetki ile beraber artık hoşgörü görüntüsü veren yalancı mum sönmüş ve karanlık oldukları ortaya çıkmıştır. Yapıcıymış şeklindeki verdiği izlenim, dil tatlılığı, göz boyamacılığı, yardımseverliği ve hoşgörülü oluşu gibi sahte dış görüntü artık gitmiş, yerinde kupkuru bir hakikat olan, terörist, zalim, vatan haini ve mürtet biri kalmıştır. Dünya hayatında

¹⁰⁹ Kutup, a.g.e., I/203.

¹¹⁰ Zemahşeri, I/251. Burada تولى kelimesi “geriye dönmek” anlamı taşıdığı gibi “iş başına gelmek, yönetimi ele almak” anlamına da gelmektedir.

¹¹¹ Bakara, 2/205.

Erdoğan

ikiyüzlü¹¹² olması ve sahtekârlığıyla insanları aldatılabilse de Allah'ı asla aldatamaz. Bu münâfık tiplerin yıkıcı eylemlerini ve toplumu kökten yok etme arzusunu göremeyen, sadece dış görünüşüne aldanan ve içindeki duygulardan habersiz olan insanların hoşuna gitse de Allah Teâlâ'nın hoşnutluğunu kazanamayacaktır.¹¹³ İç bünyesi kibir ve gurur ile dolu olan münafığın artık perdesi açılıp, yalancıkta yanıp sönünce, kendisine "Allah'tan kork", gel tövbe et, pişman olduğunu söyle diye telkin edildiğinde, böyle bir sözü işitmek bile istemeyerek, işlediği suçlarla gururlanma damarı kabarıp ve kibirle yüz çevirir.¹¹⁴ İşte böyleleri için yakıtı insanlar ve taşlar olan,¹¹⁵ öfkesinden neredeyse kükreyen,¹¹⁶ zalimler, kâfirler ve onların avenelerinin birlikte içinde atılacakları, acısı yüreklere çöreklenen¹¹⁷ Cehennem barınak olarak yeterlidir.¹¹⁸

Sonuç

Kur'ân-ı Kerîm'in evrensel mesajları, mucizevî bir anlatış tarzı ile İslam toplumu tarafından bilimesi büyük önem arz eden nifâk konusunu hassas bir şekilde ortaya koymaktadır. Asr-ı saadet döneminde varlığını sürdüren münâfık gruplar, niteliğinden hiçbir şey kaybetmeden tarihin her kuşağında var olmaya devam etmiştir. Bunlar, toplumlarda genel geçer ahlâkî kurallara aykırı olarak, ikiyüzlü, riyâkar tavırları ve yalan söylemeleri ile kişiliklerini kaybetmiş, bu anlamda da fitne odaklarının oyuncu durumuna gelmişlerdir. Asr-ı saadet döneminde İslam'a sürekli düşmanlık besleyen Yahudî ve müşrik toplumların ajanlığını yaparak onların elinde oyuncak olan münâfıkların bu özellikleri, tarihin her evresinde kendini göstermiştir. Bu iki yüzlü kişilik bozukluğu ile, müslümanlar nezdinde "kendilerinden sakınılması gereken" kimseler olarak gözlemlenirken, beraber hareket ettikleri İslam düşmanları tarafından da "şahsiyetlerini menfaatlerine deşişen" bir yapı olarak tanınmışlardır. Dolayısıyla ne o tarafın ne de bu tarafın malı olamayan münâfıklar, ikisi arasında bocalayan kimseler olarak, fitne peşinde olan toplum ve devletler tarafından kullanılabilen bir meta olarak tarihte yerini almıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'in, 'kalıpları sağlıklı kalpleri hastalıklı', 'korkak', 'kâfirden daha aşağı', 'kaypak', 'demagog' şeklinde tasvir ettiği münâfıkların, her türlü sahte duyguları bünyesinde barındıran, gerektiğinde ağlama seansları yapabilen bir özelliğe sahip oldukları önemle vurgulanmıştır. Sahip oldukları bu kişilik ve özelliklerle o dönemde Hz.

¹¹² Ahmed b. Hanbel, Müsned, II/290.

¹¹³ Kutup, a.g.e., I/204.

¹¹⁴ Bakara, 2/206.

¹¹⁵ Bakara, 2/24.

¹¹⁶ Mülk, 67/8.

¹¹⁷ Hümeze, 104/7.

¹¹⁸ Kutup, a.g.e., I/206.

Erdoğan

Muhammed'e (s.a.s.) suikast, iftira ve şantaj girişimlerinde bulunmuşlar, İslam toplumu aleyhinde kullanmak üzere telekulak çetesi kurarak her fırsatta Yahudi gruplar lehinde ajanlık yapmışlardır. Dolayısıyla münâfıklara ait Kur'an'da zikredilen tüm bu özelliklerin her biri, eylem planında uygulamaya konulmuş ve tüm fitneler tarihin şahitliğinde müslümanlar tarafından izlenmiştir. Geçmişten günümüze değişmeyen bu fitne karakterinin, insanlık sahasında meydana getirdiği eylemler ve faaliyetler ayrı bir çalışma olarak ortaya konulması gerekmektedir. Tüm bunlarla birlikte, münâfıkların yaptıkları kaos ve terör eylemlerine karşı Kur'an-ı Kerîm'in sunmuş olduğu tedbirlerin ve Hz. Muhammed'in (s.a.s.) bunlara karşı aldığı önemlerin, İslam toplumu tarafından bilinmesi büyük önem arz etmektedir.

Ahiretteki durumları kâfir ile birlikte ve hatta ondan da aşağıda olan münâfıklar, Kur'ân'da sadece kişilik ve şahsiyet olarak zikredilmiştir. İfk hadisesinde olduğu gibi toplumu ilgilendiren hayatî konularda müslümanların alması gereken tedbirler özellikle vurgulanmıştır. Bu konuların Kur'ân âyetleri ile sübut bulması ise meselenin sadece o jenerasyonla sınırlı olmayan ve tarihin her döneminde olası cinayetler olarak okunmasını doğrulamaktadır.

Kaynaklar

ALPER, H., (2006). “*Münâfik*”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 31, İstanbul s. 565-568.

ALPER, H., (2002). “*Nifâk ya da İmanda Çatışma (Kur’ân-ı Kerîm Bağlamında Nifâk Psikolojisi)*”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C 22, S 2002/1, İstanbul s. 5-24.

ASBAHÂNÎ, N., (1988). *Hilyetu’l-Evliya ve Tabakâti’l-Asfiya*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut.

ASKALÂNÎ, İ.H., (1960). *Fethu’l-Bârî Bişerhi Sahîhi’l-Buhârî*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut.

ÂŞÛR, T., (1984). *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, Dâru’t-Tûnûsiyye, Tunus.

BÂBERTÎ, E., (2009). *Şerhu Vasiiyeti’l-İmâm Ebî Hanîfe*, Dâru’l-Feth.

BUHÂRÎ, M. İ., (2002). *Sahîhu’l-Buhârî*, Haz. Muhammed Züheyr b. Nâsır, Dâru Tûki’n-Necât, Beyrut.

ÇAĞRICI, M., (2008). “*Riyâ*”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 35, İstanbul s. 137-138.

DALKILIÇ, M., (2017). “*İslam Tarihinde Nifâk Hareketleri*”, Diyanet Aylık Dergi, S 313, Ankara s.7-11.

EBÛ HANÎFE, N., (1949). *el-Âlim ve’l-Müteallim*, Tah. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Mektebetü’l-Hancî, Kahire.

ENSÂRÎ, İ., H., (1911). *es-Siretü’n-Nebeviyye*, el-Matbaatu’l-Hayriyye, Kahire.

ESED, M., (2002). *Kur’ân Tefsiri*, İşaret Yayınları, İstanbul.

GAZZÂLÎ, E. H., (2004). *İhyau Ulûmi’d-Dîn*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut.

HANBEL, A., (1900). *Müsned*, Dâru Sâdır, Beyrut.

HANEFÎ, E.İ., (2005). *Şerhu’l-Akîdeti’t-Tahâviyye*, Dâru’s-Selâm, Kahire.

ISFEHÂNÎ, R., (1961). *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, Haz. Muhammed Seyyid Keylânî, Matbaatu Mustafa el-Babî el-Halebî, Kahire.

Erdoğan

İBN-İ EBÎ ŞEYBE, E.B., (1989). *el-Musannef fi'l-Ahâdîsi ve'l-Âsâr*, Mektebetü Rüşd, Riyad.

İBN-İ KESİR, İ., (1999). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Hz. Muhammed Hüseyin Şemdüddin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

İBN-İ MANZÛR, C. (1984). *Lisânu'l-Arab*, Neşru Edebi'l-Hûze, İran.

İBNÜ'L-ESİR, M., (1996). *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sâhabe*, Haz. Âdil Ahmed er-Rufâî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut.

KOÇYİĞİT, T., (1988). “*Abdullah b. Übey b. Selûl*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C 1, İstanbul s. 139-140.

KUTUP, S., (2003). *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Beyrut.

MÂTÜRÎDÎ, E. M., t.y. *Kitâbu't-Tevhîd*, Thk. Fethullah Huleyf, Dâru'l-Câmiatu'l-Mısriyye, Mısır.

MÂTÜRÎDÎ, E. M., (2005). *Te'vîlatu Ehli's-Sünne*, Thk. Mecdî Basellûm, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

MÜSLİM, İ. H., (1919). *el-Câmiu's-Sahîh*, Dâru'l-Cîl, Beyrut.

NESÂÎ, A., (2001). *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.

ÖZAFŞAR, M. E. V.diğ, (2012). *Hadislerle İslam*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

PİŞGİN, Y., (2017). *Kur'ân'da Karakter İnşası*, İlahiyat Yay., Ankara.

RÂZÎ, F., (2000). *Mefâtihu'l-Gaby*, Dâru'l-Kübübi'l-İlmiyye, Beyrut.

SEZİKLİ, A., (1994). *Hz. Peygamber Devrinde Nifâk Hareketleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

SİCİSTÂNÎ, E. D., (1986). *Sünen-i Ebû Dâvûd*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut.

T.C. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI, Web Adresi:

<http://www.icisleriafad.gov.tr/terror-olaylari>, Erişim: 19.07.2018.

TABERÂNÎ, E. K., (1985). *el-Mu'cemu's-Sağîr*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut.

Erdoğan

TOKSARI, A., (2010). “*Din ve Vicdan Özgürlüğü Bağlamında Kitap ve Sünnete Göre Mürtede Yapılması Gereken Muamele*”, *Bilimname*, C. 19, S 2010/2, Kayseri s. 47-74.

YILDIZ, A., (2000). *Hız. Peygamber ve Gizli Düşmanları Münâfıklar*, İz Yayıncılık, İstanbul.

ZEMAŞSERÎ, C. M., (2007). *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîli ve Uyûni'l-Ekâvîli fî Vucûhi't-Te'vîl*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut.

Altın Orda Devleti'nin İslamlaşmasında Bilinmeyen Bir Şahsiyet: Ebu Bekir Kalender Aksarayı ve “Kalendername” Adlı Eseri

Telli Korkmaz*

ORCID: 0000-0002-8513-706X

Öz

Cengiz Han'ın torunu Batu Han tarafından kurulan Altın Orda Devleti kurulduğu Deşti-Kıpçak bölgesinde Türk nüfus yoğunluğunun etkisi ile tarihi süreç içerisinde Türkleşmiştir. Devlette İslam dini Berke Han döneminde kabul edilmeye başlamıştır. Müslümanlığın yaygınlaşması ve devletin İslami görünüm kazanması ise Özbek Han'ın (1313-1342) hâkimiyeti yıllarında gerçekleşmiştir. Özbek Han şehirlerde cami, mescit ve medreseler yaptırarak İslam dininin gerektirdiği bütün kuralların tesisine önem vermiştir. Bu tarihi süreçte tarikat şeyhlerinin ve üyelerinin katkısı inkâr edilemez niteliktedir. Altın Orda Devleti'nin İslamlaşma sürecinde çok önemli bir rolü olan şahsiyetlerden biri de Özbek Han ve oğlu Canibek Han dönemlerinde yaşamış Türkiye ilim dünyasında henüz bilinmeyen Anadolu tarikat şeyhlerinden Ebu Bekir Kalenderi (Aksarayı) olmuştur. Anadolu Kalenderilik tarikatının az bilinen temsilcilerinden olan Ebu Bekir Kalender Aksarayı yaşamının önemli bir kısmını 1320-1340 yıllarında Altın Orda'nın Kırım emirlerinin ikametgâhı olan ve Eski Kırım olarak adlandırılan Solhat şehrinde geçirmiştir. İslamiyet'i tebliğ için geldiği bu topraklarda “Kalendername” adlı eserini yazmıştır. Özbekistan İlimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsünde muhafaza edilen bu el yazma eser, 400 varak olup Farsça mesnevi üslubunda kaleme alınmıştır. Eser 2017 yılında Rusçaya çevrilerek basılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Altın Orda, İslamiyet, Ebu Bekir Aksarayı, Kırım, Kalenderilik

Gönderme Tarihi:20/07/2018

Kabul Tarihi:25-08-2018

* Dr.Öğr.Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih BölümüE-Posta: telli.k@gmail.com

An Unknown Person İn The İslamization Of The Golden Horde State: Ebu Bekir Kalender Aksarayi And His Work Called “Kalendername”

Abstrset

The Golden Horde State, which was founded by Genghis Khan’s the grandchild who is Batu Khan, has been Turkified in the historical period with the influence of the Turkish population density in the region of Deşti-Kıpçak. The religion of İslam in the state began to be accepted in the period of Berke Khan. The spread of Muslims and the İslamic appearance of the state were realized in the years of Özbek Khan's (1313-1342) domination. Özbek Khan built mosques, mosques and Madrasas in the cities and gave importance to the establishment of all the rules required by the İslamic religion. In this historical process, the contributions of the sect shadows and their members are undeniable. Ebu Bekir Kalenderi (Aksarayi) is one of the figures who played a very important role in the process of İslamization of the Golden Horde State. He lived in era of Uzbek Khan and his son Canibek. He is not yet known in science world of Turkey. Ebu Bekir Kalender Aksarayi is one of the less known representatives of the Anatolian Kalenderilik (Qalandariyya) sect. Much of his life was spent in the city of Solhat, the former Crimea, which was the residence of the Golden Horde’s Crimean commanders in 1320-1340. He wrote "Kalendername" in these lands where he came to notify İslam. This handwritten work preserved in the Institute of Oriental Sciences of the Academy of Sciences of Uzbekistan. It consists of four hundred pages. It was written in Persian mesnevi style. The work was translated into Russian in 2017 and printed.

Keywords: Gold Horda, İslam, Ebu Bekir Aksarayi, Crimea, Kalenderilik (Qalandariyya)

Received Date: 20/07/2018

Accepted Date: 25/08/2018

Неизвестная Личность В Исламизации Золотой Орды: Абу Бакр Каландар Аксарайи И Его Произведение «Каландарнаме»

Резюме

Государство Золотая Орда, созданное Бату-ханом, внуком Чингисхана, в историческом процессе стало тюркоязычным под влиянием тюркского населения Дешт-Кипчакского региона. Принятие ислама в государстве начинается в период хана Берке. А распространение мусульманства и становление государство исламским было реализовано при правлении хана Узбека (1313-1342). Построивший в городах соборных мечетей и медресе Узбек хан, придавал большое значение на установление всех правил, требуемых исламской религией. Невозможно отрицать вклад шейхов и членов орденов в этом историческом процессе. Одним из личностей сыгравший важную роль в процессе исламизации в Золотой Орде, который жил в при правлении Узбек хана и его сына Джаныбек хана и пока еще неизвестный в Турецкой научной среде являлся шейх одного их Анатолийских братств – Абу Бакр Каландар (Аксарайи). Абу Бакр Каландар Аксарайи - будучи малоизвестным представителем анатолийских Каландаров значительную часть своей жизни, между 1320 и 1340 гг. прожил в городе Солхат ныне названный Старый Крым, в котором располагалась резиденция Крымских эмиров Золотой Орды. В этих землях, который он пришел проповедовать ислам было написано им труд названный «Каландарнаме». Рукопись сохранившаяся в Институте Востоковедения Академии Наук Узбекистана, состоит из 400 листов и написано на персидском языке, поэтическим метром – маснави. В 2017 г. произведение было переведено на русский язык и опубликовано.

Ключевые слова: Золотая Орда, Ислам, Абу Бакр Аксарайи, Крым, Каландары

Получено: 20/07/2018

Принято: 25/08/2018

Giriş

Tarihi kaynakların verdiği bilgiye göre Altın Orda Devleti 1241 yılında Doğu Avrupa'da Cengiz Han'ın torunu Batu Han tarafından kurulmuştur. Deşt-i Kıpçak olarak adlandırılan bölgede kurulan bu devlet, başlangıçta Moğol geleneğine sahip olsa da Kıpçak, Bulgar ve diğer Türk nüfus ve kültürünün etkisi ile Türkleşmiştir. Cumhuriyet forsunda yer alan on altı Türk devletinden biri olan Altın Orda Devleti, Türk tarihinin önemli bir dönemini teşkil etmektedir. Altın Orda Devleti'nin Türkleşme sürecinde Moğol istilasının yıkıcı etkisi ile zarar gören Müslüman dünyasında çeşitli sûfi tarikat ve akımlar ortaya çıkmıştır. Sûfi tarikat ve akımlar İslam kültürünün ayakta kalmasını ve yaygınlaşmasını sağladığı gibi birçok devlet ve yönetimlerin de İslamlaşmasında etkili olmuştur. Konar-göçer Türklerin İslamlaşmasında Hoca Ahmed Yesevi ve daha sonra onun öğretileri ile oluşan Yesevilik tarikatı çok büyük rol oynamıştır. Horasan, Harezmi, Maverâünnehr, Azerbaycan, Kafkaslar, Anadolu ve Balkanlara kadar uzanan Yesevi dervişleri bu coğrafyalarda İslam kültürünü yaymışlardır. Altın Orda ahalisinin İslamlaşmasında da Yesevilik esas rol oynamıştır. Fakat bunun yanında Kübrevilik, Mevlevilik, Kalenderilik, Haydarilik gibi tarikatların etkisini de göz ardı etmemek gerek.

Altın Orda Devleti ve İslamiyet

İrtiş boyundan Aral gölünün kuzeyindeki bölgeler de dahil Kama, İdil havzası, Özü boyu ve Turla'ya kadar uzanan geniş bir arazide kurulan Altın Orda Devleti'nin merkez şehri Saray'dır. Bu şehir siyasi öneminin yanı sıra ticaret yollarının da üzerinde bulunduğu kısa zamanda gelişerek Doğu Avrupa ile Batı Sibiryası arasında en büyük merkez haline gelmiştir.¹ Altın Orda Devleti'nin kurulduğu bu coğrafya İslam dinini Hazar Hakanlığı ve İdil-Bulgar Devleti zamanında tanımıştır. Hazar Hakanlığının dini hoşgörüsü sayesinde bir hayli yaygınlaşan İslam dini, İdil-Bulgar Hanı Almış'ın 900 yılında İslam dinini kabul etmesi sonucu devlet dini seviyesine yükselmiş ve bu bölgeler Abbasi halifesine bağlı bir Müslüman yurdu olmuştur. Zamanla bölge yapısı, mimarisi ve kültürü ile Türk-İslam medeniyeti açısından ehemmiyet kazanmıştır.² Bu coğrafyada oluşan Türk-İslam kültürü Altın Orda Devleti'nin İslamlaşmasına önemli katkı sağlamıştır. Bölgede İslam kültürünün yerleşip yaygınlaşmasında önemli rol oynayan İdil-Bulgar Devleti Kiyev ve diğer Rus knezlikleri ile siyasi ve ticari ilişkilerde bulunmuştur. Bölge üstünlüğü mücadelesinde çoğu zaman Bulgarlar kazançlı çıksalar da, Knez Vladimir'in Hıristiyanlığı kabul edip diğer knezleri etrafında birleştirdikten sonra durum Ruslar lehine değişmiştir. Hatta Rus yıllıklarında Bulgarlarla Ruslar arasında karşılıklı

¹Mehmet Saray, "Altın Orda Hanlığı", DİA, C.2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 1989, s.539.

² Akdes Nimet Kurat, IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyinde Kurulan Türk Kavimleri ve Devletleri, Murat Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1992, s. 35, 115.

Korkmaz

yardımlaşma ve ticaret anlaşmalarının yapıldığı da görülmektedir. Moğol istilası öncesinde bölgede etkin olan İdil-Bulgar Devleti zayıflamış ve 1219 yılında Batıya giden ticaret yollarını hareketlendirmek amacıyla Ustyug'a yapılan seferden sonra taarruz yapmayı tamamen bırakmışlardır. Bu tarihten sonra savunma durumuna geçmişlerdir.³

İdil-Bulgar Devleti'nin zayıflaması sonucu bölgede İslam'ın yok olma tehlikesinin karşısı denilebilir ki, Moğol istilası sayesinde alınmıştır. 1220 yılında Bulgarlara karşı artan Rus saldırıları Moğol istilası ile kesilmiştir. Bu gelişmeler sayesinde İdil-Ural bölgesinde durum İslam'ın lehine değişmiştir. Nitekim daha sonraki süreçte kurulan Altın Orda Devleti'nin İslamlaşması ileri sürdüğümüz bu düşünceyi kanıtlamaktadır.⁴

Cengiz Han'ın torunu Batu Han tarafından kurulan (1240-1241) Altın Orda Devleti'nin oluştuğu dönem aslında Cengiz oğullarının birbiri ile mücadele ettiği dönemdir. Cengiz Han, kurduğu Moğol İmparatorluğu'nun yönetimini baş hatunu Börte'den⁵ dünyaya gelen dört oğlu arasında taksim etmişti. Büyük oğlu Cuçi devletin Batı kısmında bulunan en uzak topraklardan, ikinci oğlu Çağatay Orta Asya coğrafyasından sorumlu idi.⁶ Üçüncü oğlu Ogeday mülayim karakteri ve şefkatli tutumu dolayısı ile Cengiz Han tarafından veliaht tayin edilmişti.⁷ Dördüncü oğlu Tuluy'a imparatorluğun merkezini teşkil eden Moğolistan verilmişti. Tuluy'un oğlanları Mengü Han ve Kubilay Han Ogeday'dan sonra büyük Hanlığı idare etmişlerdi.⁸ Mengü Han diğer kardeşi Hülagü'yü Yakın Doğu, Kafkasya ve Anadolu'yu ele geçirip kendisine tâbi bir "İlhan" olarak idare etmekle görevlendirmişti. Daha sonraki süreçte burada kurulan devlet Hülagü'nün İlhan unvanına nispetle İlhanlılar olarak adlandırılmıştır.⁹

Cengiz Han'ın torunları tarafından kurulan İlhanlılar Devleti ile Altın Orda Devleti Kafkaslar ve Azerbaycan toprakları konusunda anlaşamıyorlardı. Bu iki devlet arasında gelişen siyasi olaylar Altın Orda Devleti'nin İslamlaşmasına önemli katkı sağlamıştır. İki kardeş devlet arasındaki karışıklıklar Altın Orda Hanı Berke Han (1256-1266) döneminde yaşanmıştır. Berke Han aynı zamanda Altın Orda Devleti'nde İslamiyet'i

³ Dinçer Koç, Rus Kaynaklarında Göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil-Bulgar Devleti, İstanbul, 2010, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 130-150.

⁴ Abdullah Gündoğdu, "Altın Orda Sahasında İslamlaşma ve Sonuçları", Volga-Ural Bölgesinde İslam medeniyeti İkinci Milletlerarası Sempozyum, IRCICA (Proceedings of The Second International Symposium on Islamic Civilization in Volga- Ural region) Bildirileri, Kazan, Tataristan, 24-26 Haziran 2005, s. 235.

⁵ B. Y. Vladimircov, Cengiz Han, Çev. Hasan Ali Ediz, İstanbul, 1950, s. 114.

⁶ A.YU.Yakubovsky, Altın Ordu ve Çöküşü, (Çev: Hasan Eren), T.T.K., Ankara, 2000, s. 15, 29.

⁷ Osman Gazi Özgüdenli, "Ogeday Han", DİA, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 22.

⁸ Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", DİA, C.7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 369.

⁹ Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlılar", DİA, C.22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 102.

Korkmaz

devlet seviyesine çıkararak ilk Han olarak bilinmektedir.¹⁰ Tahta çıkış tarihleri konusunda (1256/1257) olduğu gibi Müslümanlığı kabulü ile ilgili de çeşitli kaynaklarda farklı görüşler yer almaktadır. Kaynaklardaki bilgiler karşılaştırıldığında Berke Han'ın Müslümanlığı tahta çıkmadan önce Türk medeni hayatında önemli bir yeri olan Harezmi şehrinde bulunduğu sıralarda 1240'larda¹¹ kabul ettiği söylenebilir.¹² Hâkimiyeti sırasında Berke Han'ın Hülagü Han'a karşı Müslüman Memluk Devleti ile ittifak kurması Altın Orda Devleti'nin İslamlaşma sürecini siyasi yönden etkilemiştir. O çağda İslam dünyasının rehberi olan Mısır Kölemen Sultanlığı ile karşılıklı iyi ilişkiler Berke Han'ın kızını Kıpçak kökenli¹³ Sultan Baybars'a vermesiyle pekiştirilmiştir.¹⁴

Moğol istilasının Türk-İslam medeniyeti üzerinde ağır ve yıkıcı etkisi olduğu kabul edilse de, kaynaklar Cengiz Han'ın İslam büyüklerine karşı gösterdiği saygıdan da söz etmektedir. Örneğin, Abdulgaffar Kırımî eserinde, Harezmi seferine çıkarken Cengiz Han'ın bölgede bulunan ünlü Şeyh Necmeddin el-Kübra'ya zarar gelmemesi için bölgeden ayrılması konusunda haber gönderdiğini yazar. Şeyh Necmeddin el-Kübra'nın (1145-1221) Harezmi'de kurup geliştirdiği Kübrevilik tarikatı daha önce belirtildiği gibi Altın Orda'nın İslamlaşmasında önemli rol oynamıştır. Hatta Berke Han'ın Müslüman oluşu da Şeyh Necmeddin Kübra'nın müridi Seyfeddin el Harezmi Berkazî'nin etkisi ile olmuştur.¹⁵

Altın Orda bölgesindeki İslam kültürünün oluşumunda Türklerin yaşadığı diğer bölgelerde olduğu gibi asıl etkili olan tarikat Yesevîlik olsa da; Kübrevilik, Mevlevîlik, Kalenderîlik vs. birçok tarikatın da etkisi olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Altın Orda Hanlarından İslamiyet'i ilk kabul eden belirtildiği üzere Berke Han'dır. Lakin İslamiyet Özbek Han (1312-1342) döneminde devlet dini olarak kabul edilmiştir.¹⁶ Ülkede Müslümanlığın yayılmasını sağlayan Özbek Han emirlerin, halkın Müslümanlığa girişte zorlanmamaları konusundaki telkinlerini dinlemeyerek Şaman ve Budist din görevlilerini ölümle tehdit etmiş ve kısa sürede bütün tebaasını yönetimi altında birleştirmeyi başarmıştır. Onun döneminde şehirlerde İslami yapıların inşasına özen gösterilmiştir. Sadece Saray şehrinde mescitlerin dışında on üç cami olduğu bilinmektedir. Ayrıca ülkede çeşitli tarikat büyükleri, şeyhleri ve din âlimleri rahat bir şekilde

¹⁰ Cengiz Han Ananesi (Cengiz Han Töresi) olarak kabul edilen Gök Tanrı inancından ayrılarak başka inanca geçtiği halde tahta çıkarılmıştır.

¹¹ Gündoğdu, "Altın Orda Sahasında İslamlaşma ve Sonuçları", A.g.m., s. 241.

¹² Enver Konukçu, "Berke Han", DİA, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 506.

¹³ Fatma Akkuş Yiğit, "İktidar ve İzdivaç: Memluk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasi Evlilikler", Karadeniz Araştırmaları, Sayı 49, Bahar-2016, s. 105.

¹⁴ Aydın Çelik, Önder Güler, "Altın Ordu İmparatorluğu", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı 188, 2010, s. 143.

¹⁵ İlnur Mirgaliyev, "Svedeniya al-Hkadj Abd al-Gaffara Kırımı ob İslamizatsii v Zolotoy Orde", İslam i Vlast v Zolotoy Orde, Kazan, 2012, s. 9.

¹⁶ Malov N.M., Malışev A. B., Rakuşin A. İ., Religiya v Zolotoy Orde, Saratov, 1998, s. 111.

Korkmaz

İslam'ı tebliğ ederek sarayda ve halk arasında saygı ile karşılanırlardı. XIV. yüzyılın önemli yazarlarından olan İbni Batuta seyahatnamesinde Özbek Han'ın Saray şehrinde yaşayan âlim Numaneddin Harezmi'ye büyük saygı gösterdiğinden ve cuma günleri onu ziyaret ettiğinden bahseder.¹⁷ Anadolu'dan gelerek Özbek Han ve oğlu Canibek Han dönemlerinde Altın Orda Devleti'nin İslamlaşmasına önemli katkılar sağlayan şahsiyetlerimizden biri de Ebu Bekir Kalenderî (Aksarayî) olmuştur.

Ebu Bekir Kalender Aksarayî ve “Kalendername” Adlı eseri

Ebu Bekir Kalender Aksarayî'nin hayatı ile ilgili bilgileri kendisinin yazdığı “Kalendername” eserinden elde etmekteyiz. El yazmanın 275. varlığında kendisini “Pir Kalender Rûmî Ummî Aksarayî ...” olarak adlandırmıştır. Buradan onun Aksaray'da doğduğu anlaşılmaktadır.¹⁸ Doğum tarihi ile ilgili kaynaklarda hiçbir bilgiye rastlanılmamakla birlikte, XIII. yüzyılın ikinci yarısında doğduğu tahmin edilmektedir.

Anadolu Kalenderilik tarikatının az bilinen temsilcisi, Uşşakiye tarikatının kurucularından olan Aksarayî, yaşamının önemli bir kısmını 1320-1340 yıllarında Kırım'da Altın Orda'nın Kırım ulusunun emirlerinin ikametgâhı olan Eski Kırım denilen Solhat şehrinde geçirmiştir. Aksarayî'nin Solhat şehrine geldiği tarihler bölge kültürünün İslamî yapısının oluştuğu döneme tekabül etmektedir. Solhat halkının manevi ve kültürel yaşamı Anadolu Selçuklularından gelen sûfizmin etkisi ile oluşmaya başlamıştı. Özellikle Gök Tanrı inancına sahip göçebe Türklerin ve Budistlerin İslamlaşmasında sûfîlerin rolü büyük olmuştur. Anadolu-İslam geleneği onların yerleşik hayata geçme ve şehirleşme süreçlerini de hızlandırmıştır.¹⁹

Deşti-Kıpçak ülkesinde Anadolu-İslam kültürünün oluşumunda çok etkili olan Aksarayî'nin eserinde bazı sûfî şeyhleri ile karşılaştığı zamanlara dair bahislerin yer aldığı kısımlardan yola çıkarak gençliğinde bir süre Konya'da kaldığı anlaşılmaktadır. Küçük Asya ve Suriye'de seyahat etmiş; Kayseri, Sinop, Tokat, Demeşk, Halep gibi şehirlerde bulunmuş, Mekke ve Medine'ye de giderek hac görevini yapmıştır.²⁰ Aksarayî kendi etnik kökeni konusunda hiçbir bilgi vermemektedir. Yalnız onun Horasan ve Azerbaycan'dan Moğol istilası nedeniyle kaçıp Selçuk Türklerinin topraklarına yerleşen göçmenlerden olduğunu söylemek mümkündür.²¹

¹⁷ Ebu Abdullah Muhammed İbn Batuta Tanci, İbn Batuta Seyahatnamesi, Çeviri İnceleme ve Notlar A. Sait Aykut, Cilt II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 399.

¹⁸ Mirgaliyev, “Ebu Bekir Kalender Rumi. Kto on?”, Kırımckoe İstoriçeskoe Obozrenie, Sayı 1, Kazan-Bahçesaray, 2014, s. 41.

¹⁹ M.Kramarovskiy, “Kırım i Rum v XIII-XIV Stoletiyah (Anatoliyskaya Diaspora i Gorodskaya Kultura Solhata)”, Zolotoordinskaya Obozreniya, Kazan, 2016, s. 56.

²⁰ Gibadullin, Ebu Bekir Kalender Rumi “Kalendername”, A.g.e., s. 62, 86, 220, 129,354, 695, 983.

²¹ Gibadullin İ. R., Ebu Bekir Kalender Rumi “Kalendername”, Kazan, 2017, s. 38.

Korkmaz

Kaynaklarda ve menkıbelerde adı geçmeyen Zile doğumlu Baheddin Ömer Zilevî'yi akıl hocası olarak kabul eden Aksarayî'nin eğitimi konusunda da her hangi bir bilgiye sahip değiliz. Muhtemelen herkes gibi medrese eğitimi almıştır. Eserinden derlediğimiz bilgilere esasen onun medrese programı dışında, ortaçağ eğitim geleneğine dahil edilmeyen felsefe ve tıp ilimlerine vakıf olduğu söylenebilir. O, fıkıh ve kelim'in şartlarına değinmeden (selefî Celâleddin Rûmî'nin aksine) şiirlerinde sıklıkla gök cisimleri, coğrafi konum ve az ölçüde tıp ile ilgili örnekler yer vermektedir. Bununla birlikte Aksarayî eğitimsiz, okuryazarlığı olmayan bir kişi olduğunu vurgulamak için kendine, Arapçada "okuma yazma bilmeyen" anlamına gelen "Ümmî" lakabını takmıştır. Kuşkusuz bununla efendimiz Hz. Peygambere benzetmek istemiştir.²²

Aksarayî, Müslüman Doğu'nun büyük bir kısmında derin siyasî buhrana sebep olan Moğol istilası sonrasında İslamî fikir ve akımların ortaya çıktığı bir dönemde yaşamıştır. Müslüman dünyasının geçiş dönemi olarak kabul edilen bu sosyo-kültürel ortam onun bakış açısını da etkilemiştir. Sûfî gruplarının gelişip ve yaygınlaştığı bu dönemde Anadolu'da Kalenderîler, Abdallar, Mevlevîler hareketleri ortaya çıkmış ve şehir tüccarları, sanatkârları arasında yaygınlaşarak insanları etkilemişlerdir. Ünlü Celaleddin Rûmî'nin Kalenderî Şems-i Tebrizî ile görüşmesi bütün dünyaya miras bıraktığı "Mesnevî" eserinin ortaya çıkmasında etkili olan sûfî muhite kuşkusuz Aksarayî de ait idi. O, kendini daha çok Beyazıt-ı Bestamî geleneğine veya onun esas aldığı sekir inancına meyilli sufi zümrenin nüfuzuna, bununla birlikte de Melametiye denilen Horasan sûfî hareketine dâhil ediyordu.²³

İbn-i Batuta, seyahatnamesinde Deşti-Kıpçak bölgesi, Altın Orda Devleti, Özbek Han ve onun emirleri, hatunları vs. hakkında önemli bilgiler vermektedir. Onun ünlü seyahatnamesinde Altın Orda Devleti'nin Müslüman hükümdarlarından Özbek Han (1313-1342) ve onun oğlu Canibek Han'ın (1342-1357) dönemlerinde Kırım'da bulunan Aksarayî hakkında da bilgilere rastlanılmaktadır. İbn-i Batuta Aksarayî ile ilgili; "*Şâfî hatibi Ebûbekir'i görmek, onlarla görüşmek fırsatına eriştim. Şâfî hatibi Ebûbekir, Memlûk sultanı Melik Nâsır'ın burada inşa ettirdiği büyük câminin hatipliğini yapıyordu.*" ifadelerine yer verir.²⁴ Melik Nasir'in yaptırdığı bu cami o dönemin baş camisi olarak kabul ediliyordu. 1333 yılının baharında Solhat şehrini gezerken Aksarayî ile görüştüğünü yazan İbn-i Batuta, onun, baş caminin imamı olduğunu belirtir. Altın Orda Devleti'nin baş camisinin imamı, Özbek Han'ın yanında dinî işlerden sorumlu şahıs demektir. Bu bilgi bize Aksarayî'nin o dönemde artık dinî işlerde tanınmış, saygın ve bilgili bir şahsiyet olduğunu söyleme fırsatı

²² Gibadullin, Ebu Bekir Kalender Rumi "Kalendername", A.g.e., s., s. 38.

²³ Gibadullin, Ebu Bekir Kalender Rumi "Kalendername", A.g.e., s. 39.

²⁴ Batuta Tanci, İbn Batuta Seyahatnamesi, A.g.e., s. 366.

Korkmaz

vermektedir. Büyük ihtimalle o, Altın Orda Devleti'nde resmî hale gelen İslam dininin vaizlerinden biri idi. Fakat ne yazık ki, Aksarayî'nin imamlık yaptığı baş cami iyi korunamamıştır ve Solkhat'ın topografik haritasında yeri bilinmemektedir. Ayrıca ölüm tarihi konusunda da kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. 1925,1926 ve 1928 yıllarında Solhat şehrinin Orta Çağ İslam mezarları ile ilgili yapılan araştırmalarda ortaya çıkarılan 320 mezar arasında Aksarayî'nin adına rastlanmamıştır. Onun, kişisel bilgilerinin belirtilmediği başka şehir mezarlıklarından birinde gömüldüğü varsayılabilir. Ayrıca Altın Orda Devleti'nin Saray, Bolgar vs. gibi önemli şehirlerinden birinde de defnedilmiş olması muhtemeldir.²⁵

Aksarayî'nin günümüze ulaşan yegane eseri “Kalendername”²⁶ adlı eseridir. 23 yıldan fazla bir zamanda (1320/21-1340/41) bölüm bölüm yazılarak beş defterde toplanan “Kalendername”, on altı bin yüz yirmi bir (16121) beyitten ibaret sûfî inançlarının çeşitli meselelerine değinen mistik-didaktik bir mesnevidir. Eser, tek içerik çizgisine sahip değil, çeşitli konulu kısımlar toplusudur. Bu toplunun merkezinde sûfî taliminin yapıma düzeninin anlatıldığı kıssalar bulunmaktadır. Aksarayî sık sık temsil, remz, işaret, destan ve münazara gibi metafizik anlatım şekillerine başvurmuştur. Bölümlerin birçoğu bu veya diğer betimlemelerin, peygamberin ve sûfî evliyaların hayatlarından hadiselerin naklinden ve görkemli sûfî temsilcilerine methiyelerden ibarettir.

“Kalendername”de “Heterodoks sûfilik”in 3 temel yönünü görmek mümkündür. Bunlar Kalenderiler, Abdallar, Mevleviler ve onlara çok yakın olan Haydarîler (Kutbeddin Haydarî'nin takipçileri) ve Rifaiyye tarikatıdır. O, bunları bir birinden ayırmadığı için kendini heterodoks sûfilik'in hangi koluna dâhil ettiğini belirlemek zordur. Çünkü “kalender” sözünün sözlük anlamı bütün dönemler için belirsiz olmuştur. Aksarayî'nin Kalenderîlik'in hangi kolunun takipçisi olduğunu tahmin etmek güçtür. Şairin bu lakabı, onun yalnızca bir (bekarlık, inzivaya çekilmek, delilik) meşguliyetin takipçisi olduğuna işaret edebilir. Buna karşılık, Konya'ya giderek Rûmî'nin oğlu, Mevlevî tarikatının bânisi Sultan Veled'in iltifatına layık görüldüğünü yazması, onun, Celaleddin Rûmî ve onunla bağlı olarak ortaya çıkan Mevlevî tarikatına olan ilgisini ortaya koymaktadır.

Celaleddin Rûmî'nin eserini iyi bilen ve kendi eseri “Kalendername”de ona hayranlığını ifade eden Aksarayî'yi, selefinin koyduğu şiirsel ananın takipçisi olarak kabul edebiliriz. “Kalendername” eseri ise Celaleddin Rûmî'nin “Mesnevi” si ile benzerlik göstermektedir. Bu eserler yapısı, mesnevi ölçüsü ve içerdiği konular bakımından aynıdır.²⁷

²⁵ Mirgaliyev, “Ebu Bekir Kalender Rumi. Kto on?”, A.g.m., s. 42.

²⁶ Birinci defterde “Uşşakname”, “aşıklar hakkında şiir” adlandırılmıştır.

²⁷ Suharukov, A. N., “Vliyanie Tvorçestva DJalaleddina Rumi Na Duhovnyuyu Jizn v Kırımu”, Uçene zapiski Kırımskogo Federalnogo Universiteta İmeni V. İ. Vernadskogo, Seriya “Filologičeskie Nauki”, Tom 2 (68), No:3, 2016, s. 505.

Korkmaz

Müellif kendini Celaleddin Rûmî'nin öğrencisi olarak tanımlamakta, bazen de kendi adına onun geleneğinin takipçilerinden olduğunu belirtmek için "Rûmî" kelimesini eklemektedir. "Kalendername"de Aksarayî, Celaleddin Rûmî'nin eserinden gizli ve açık örnekler de vermektedir. Bütün bunlara rağmen, "Mesnevi"nin üslup akıcılığı ve hafifliği, şiir dilinin maharetle kullanılması ve zengin içeriği bakımından da "Kalendername"den üstün olduğunu kaydetmek gerekmektedir. Bu farkın birçok nedeni bulunmaktadır. Öncelikle, Aksarayî'nin, Rûmî'nin sahip olduğu derin ve geniş bilgiye ve entelektüelliğe sahip olmadığını söylemek mümkündür. Bu iki şahsiyet karşılaştırıldığında, Aksarayî'nin İslam ilmi ve entelektüel sûfilikten uzak olduğu görülmektedir. O, daha çok XIV-XVI. asırlarda Anadolu'da mevcut olan Alevî-Bektaşî ananesinin zamanla zengin sözlü ve yazılı servetine çevrilen halk (hatta köylü) sûfliğine daha yakındı. Anadolu Ahilik cemiyetine de bağlı olan Aksarayî'de sûfliğin bütün cereyanlarında açık şekilde etkisi gözüken İsmailîliğin de bazı yönlerini görmek mümkündür. İsmailî inançların etkisini, bahsettiği uzayla ilgili konulara ve aynı zamanda harf ve rakamların sembolik anlamlarına sık sık başvurularında görebiliriz.²⁸

Çeşitli ideolojik ve dini tesirlerden ilham alan Aksarayî, eserinde yeni "Uşşâkiyye" tarikatının kurulduğunu ilan etmektedir ve bu tarikatın kendinden önceki bütün tarikatları geride bırakacağını umduğunu söylemektedir. Tarikatın adından da belli olduğu üzere onun inançlarının temelinde ebedî başlangıç, kâinatı harekete getiren güç gibi anlaşılabilir "ilahi aşk" fikri yer almaktadır. Aksarayî, bu aşka ulaşmayı, dinî ibadetten inanç ve inançsızlıktan daha yüksekte tutmaktadır. "Kalendername"ye göre Uşşakî yolu Hicri 720 (1320/21) Kırım'da Tanrı tarafından Aksarayî'ye açılmıştır.²⁹

Uşşâkiyye tarikatına katılmak için 5 kurala riayet etmek gerekiyordu. Başkalarının kusurlarını gizlemek, kötü amellerden ve huylardan kendi nefsini korumak, düşmanlarına karşı merhametli olmak, şer'î kanunlara riayet etmek, konumuna ve durumuna rağmen bütün insanlara hizmet etmek. Aksarayî, "Sanki yağmur gibi üzerimize yağdılar"³⁰ ifadesiyle kısa sürede bu tarikatın Kırım'da takipçilerinin hızla arttığını belirtmektedir. Ayrıca o kendisinin asıl vârisinin Hacı Muhammed Kırımî olduğundan da bahsetmektedir. Bu şahsın "Kalendername"yi kaleme alan kişi ve aynı zamanda onun en yakın müritlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında, sonraki bölümlerde müritleri arasında bulunan beş takipçisini de kendisi ile aynı seviyede tutarak değerlendirdiği görülmektedir.

²⁸ Gibadullin, Ebu Bekir Kalender Rumi "Kalendername", A.g.e., s. 38.

²⁹ Gibadullin, Ebu Bekir Kalender Rumi "Kalendername", A.g.e., s. 556.

³⁰ Gibadullin, Ebu Bekir Kalender Rumi "Kalendername", A.g.e., s. 557.

Korkmaz

“Kalendername” eserinin içeriği, tevhit, İslam Peygamberi’nin methi, sıra ile her bir halifeye adanmış özel mesneviler, ruh, aşk, akıl, idrak, insan ve insanlık, insanın var oluşunun esaslarının belirlenmesi, bazı menfi insani hususiyetler hakkında uyarılar ve nasihat, sabrın methi, yılın mevsimleri onların bize katkıları ve yararları hakkında ayrıca silsile, itibarsız dünyanın faniliği ve geçiciliği hakkında, cömertlik, minnettarlık, manevi büyüklük gibi liyakatli hususiyetler ile ilgili konulardan ibarettir. Bütün hikaye ve rivayetler, nasihat ve bazı tarihî malumatlarla birbirini izlemektedir. Tanınmış sûfilere ayrılmış bazı bölümlere ilave olarak Celaleddin Rûmî’nin büyük oğlu, babasının takipçisi ve Mevlevî tarikatının önderi olan Sultan Veled ile görüş kısımları, geçmiş hükümdarlar hakkında rivayetler, bu eser hakkında notlar vs. konulardan oluşan çok kıymetli dizeler de yer almaktadır.

Aksarayî’nin şiirleri genel olarak *eklektik* (farklı düşünce sistemlerinden seçilen öğretilerin ayrı bir sistem içinde birleştirilmesi) bir özellik taşımaktadır. O, Ortodoksluk ve Heterodoksluk arasında dengeyi korumakla, sanki halk sûfililiği ile ilmî Müslüman tabaka arasında geniş şekilde yayılan daha keskin ve tekmil sûfî inançları arasında bir geçit konumundadır. Sade betimlemelere ve halk tiplerine müracaat eden Aksarayî. Naklettiği dinî kavramlar teorik bilgilerle ağırlaştırılmamıştır. Eserde bazı “Tenbih”, “Uyarı”, “Nasihat”, “Tavsiye” vs. başlıklar şeklinde öğretici kısımlar da yer almaktadır. Eserin bazı bölümleri ise teorik olarak sûfî öğretilerinin açıklanmasına ayrılmıştır.

XIV. yüzyılın birinci yarısında yazılan “Kalendername”, Kırım’da Farsça yazılmış en büyük eserdir. Bu eserin günümüze ulaşan nadir nüshası Özbekistan Cumhuriyeti (Taşkent) Ebu Reyhan Birûnî adına Şarkiyat Enstitüsü’nün El Yazmalar fonunda 11668 numarada muhafaza edilmektedir. Uzmanlar tarafından birkaç “Kalendername” eseri bilinse de, onları yalnızca *Kalender* kelimesi birleştirmektedir. Aksarayî tarafından yazılan “Kalendername” ise nadir bir eserdir. Diğer devletlerin merkezi arşivlerinde ve araştırma merkezlerinde onun bir benzerine rastlanmamıştır.³¹

El yazma, Seyid Beyazıt el-Uşşakî es-Samrini (Sumranî) tarafından 1360 (Hicri 761 Şaban) yılında tamamlanmıştır. Bu şahsın soy bilgileri, Azerbaycan’ın tarihî arazileri olan, İran’ın Kuzey-Batısındaki bölgeler göz önünde bulundurulduğunda köken olarak Azerbaycan asıllı olduğuna işaret etmektedir. El yazmanın sayfalarındaki mühür ve haşiyelerin, kenarlara yapılan not ve izahların tahlili, bu eserin XIX. asrın sonu XX. asrın birinci yarısında birkaç defa el değiştirdiğini göstermektedir.³²

³¹ Suharukov, A. N., “Persidskiy yazık v Krimu do XX veka”, Aktualnie Voprosa Obrazovannoy i Zarubejnoj İranistiki, Kazan, 15-16 Mayıs 2015, s. 150.

³² Gibadullin, A.g.e., s. 38.

Korkmaz

Bu nadir el yazma eser, 1966 yılında Özbekistan SSR İlimler Akademisi'nin Şarkiyat Enstitüsü'nün kıymetli eserlerin satın alınması ile Taşkent Şarkiyat Enstitüsü El yazmalar ve Antik Eserler Fonunun zenginleştirilmesi sırasında Namangan şehrinde bir şahıstan satın alınmıştır. 1917 Bolşevik İhtilali sonrasında Kırım-Tatar halkının bir kısmının yarımadadan göçmesi esnasında bu kitabın onlarla birlikte Özbekistan'a geldiği tahmin edilmektedir³³. Bu eser hakkında bilgiler ilk olarak 1971 yılında Özbekistan SSR İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsünün Şark El Yazmalar toplusunun kataloguna kaydedilmiştir.³⁴

Kalın kağıt üzerinde güzel, okunaklı nesihle yazılmış, 800 sayfalık 400 varaktan ibaret olan bu eserde başlıklar zincifre ile boyanmıştır. Eser, el yazma müellif nüshasının en erken kopyasıdır. El yazmanın yazılma tarihi ve yeri konusunda bilgileri el yazmanın kendisinden elde etmek mümkündür. Müellif, eserini 720 yılında Kırım'da yazmaya başladığını belirtmektedir. Eserde kullanılan Hicrî tarihi Miladî takvime çevirince 720 yılı 1320/21 yıllarına denk gelmektedir. Üçüncü bölümle ilgili kayıt ise “740 yılı idi coşkun urmağa benzer kelamlar sel gibi aktı.” şeklindedir. Bu ise 1339/40 yılına denk gelmektedir. Eserin 4. cildinin adaletli padişah Özbek Han döneminde Kırım şehrinde, 5. cildinin ise adaletli sultan Mahmud Celaleddin Canibek Han zamanında tamamlandığı belirtilmiştir. Canibek Han'ın hakimiyeti kaydedildiği üzere 1342-1357 yıllarına rastlamaktadır. Böylece “Kalendername” eserinin yazılması 23 yıl sürmüştür. XIV. yüzyılın ortalarında o dönem Altın Orda ulusunun yarımadadaki başkenti - Kırım şehrinde tamamlanmıştır. Sonuç olarak, bütün yarımada adını bizzat bu şehirden almıştır. Çeşitli dönemlerde bu şehir, Solhat sonraları ise Eski Kırım olarak adlandırılmıştır. Şehir şimdi de Eski Kırım olarak bilinmektedir.³⁵

2015 yılında Tataristan Özerk Cumhuriyetinin Ş. Mercani adına Tarih Enstitüsü'nün “Altın Orda ve Tatar Hanlıkları Araştırma Merkezi” bu nadir eserin ilk faksimile neşrini hazırlayıp yayınlamıştır.³⁶ Ayrıca bu eser Kazan'da doktora tezi olarak incelenmiş ve Rus diline çevrilerek 2 cilt şeklinde yayımlanmıştır. Rusça baskıda şahıs ve yer adlarından oluşan indeks sayfaları hazırlanmıştır. Her bir cildin sonuna ise eserin Farsça sayfaları eklenmiştir.

³³ Suharukov, Persidiskiy Yazık v Kırımı..., A.g.m., s. 151.

³⁴ Urunbaeva A., Epifanov L.M., Sobranie Vostoçnihk Rukopisey Akademi Nauk Uzbekiskoy SSR. Tom 9, Taşkent, 1971, s. 474.

³⁵ Suharukov, Persidiskiy yazık v Kırımı..., A.g.m., s. 152.

³⁶ Ebu Bekir Kalender Rumi, Kalendername, Faksimile, Yayına Hazırlayan İ. M. Mirgaliyev, Kazan, 2015.

Sonuç

Doğu Avrupa Türk tarihi, Deşt-i Kıpçak bölgesi ve Altın Orda Devleti geniş coğrafyaya yayılmış Türk tarih ve kültürünün önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu bölgeler İslamiyet'i İdil-Bulgar Devleti ile tanımaya başlamıştır. Moğol istilası sonucu bölgenin İslamlaşması kesintiye uğrasa da Hıristiyan Rus kültürünün yayılmasını da önlemiştir. Bu coğrafyanın İslamî yapısının oluşumunda Anadolu-İslam geleneğinin etkisi büyük olmuştur. Bu süreçte sûfî şeyh ve müritleri çok önemli roller icra etmişlerdir. Anadolu'dan göç edip Altın Orda'nın İslamlaşmasına katkı sağlayan İslam büyüklerimizden olan Ebu Bekir Kalender Aksaryî'nin ve "Kalendername" eserinin incelenmesi dönemle ilgili her alanda çalışan araştırmacılara önemli imkanlar sunacaktır. Ortaya çıkarılarak ilim dünyasına sunulan "Kalendername" adlı eserde XIII. asır Kırım tarihi hakkında yarımada'nın siyasi durumu ve kültürel hayatı ile ilgili değerli bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca "Kalendername"nin dilinin tahlili o devirde bölgenin dil geleneğinin ve dilciliğin bazı meselelerinin çözümlenmesine de zemin hazırlayacaktır.

İran araştırmacılarının da ilgisini çeken bu eserin basımı Altın Orda ve bütün Müslüman Doğu'nun dini yaşamını, tarihini inceleyen araştırmacılara yeni imkânlar sağlayacaktır. Bu eserde daha önce bilinmeyen İslam ve sûfî tarihine dair önemli bilgiler de bulunmaktadır. Uzun çalışmalar sonucunda basımı yapılan "Kalendername" Altın Orda Devleti'nin Müslüman halkının kültür hayatını ve diğer Müslüman toplumlarla ilişkilerini aydınlatacak önemli bir eserdir.

Kaynaklar

BATUTA İbn, Ebu Abdullah Muhammed Tanci, (2004). *İbn Batuta Seyahatnamesi*, Çeviri İnceleme ve Notlar A. Sait Aykut, Cilt II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

ÇELİK Aydın, GÜLER Önder, (Ekim 2010). “*Altın Ordu İmparatorluğu*”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S 188, İstanbul, s. 139-162.

GİBADULLİN, İ. R., (2017). *Ebu Bekir Kalender Rumi Kalendername*, İnstitut İstorii im Ş. Mardjani, AN RT, Kazan.

GÜNDOĞDU, Abdullah, (24-26 Haziran 2005). “*Altın Orda Sahasında İslamlaşma ve Sonuçları*”, Volga-Ural Bölgesinde İslam medeniyeti İkinci Milletlerarası Sempozyum, IRCICA (Proceedings of The Second International Symposium on Islamic Civilisation in Volga- Ural region) Bildirileri, Kazan, Tataristan, s. 233-248.

KAFALI, Mustafa, (1976). *Altın Ordu Hanlığının Kuruluşu ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul.

KAFALI, Mustafa, (1993). “*Cengiz Han*”, DİA, C.7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 367-369.

KAMALOV, İlyas, (2007). *Avrasya Fatihî Tatarlar*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

KOÇ, Dinçer, (2010). *Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil-Bulgar Devleti*, İstanbul, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

KONUKÇU, Enver, (1992). “*Berke Han*”, DİA, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 506-507.

KRAMAROVSKİY M., (2016). “*Kırım i Rum v XIII-XIV Stoletiyah (Anatoliyskaya Diaspora i Gorodskaya Kultura Solhata)*”, Zolotoordinskaya Obozireniya, Kazan, s. 55-88.

KURAT, Akdes Nimet, (1992). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyinde Kurulan Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Yayınları, 2. Baskı, Ankara,

MALOV, N.M., MALİŞEV, A. B., RAKUŞİN A. İ., (1998). *Religiya v Zolotoy Orde, Saratov*.

MİRGALEEV, İ.M., (2014). “*Ebu Bekir Kalender Rumi. Kto on?*”, Krimskoe İstorichesкое Obozrenie, Sayı 1, Kazan-Bahçesaray, s. 41-46.

Korkmaz

MİRGALEEV, İ.M., (2012). “Svedeniya al-Hkadj Abd al-Gaffara Kırımı ob İslamizatsii v Zolotoy Orde”, İslam i Vlast v Zolotoy Orde, Kazan, s. 6-17.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, (2007). “Ogeday Han”, DİA, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 228-229.

RUMİ, Ebu Bekir Kalender, (2015). *Kalendername*, Faksimile, Yayına hazırlayan İ. M. Mirgaliyev, Kazan.

SARAY, Mehmet, (1989). “Altın Orda Hanlığı”, DİA, C.2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, s.538-540.

SUHARUKOV, A. N., (2016). “Vliyanie Tvorçestva DJalaleddina Rumi Na Duhovnuyu Jizn v Kırımı”, Uçeme Zapiski Kırımckogo Federalnogo Universiteta İmeni V. İ. Vernadskogo, Seriya “Filologičeskie Nauki”, Tom 2 (68), No:3, s. 503-514.

SUHARUKOV, A. N., (Mayıs 2015). “Persidiskiy Yazık v Kırımı do XX veka”, Aktualnie Voprosa Obrazovannoy i Zarubejnoj İranistiki, Kazan, 15-16, s. 139-167.

VLADİMİRCOV, B. Y., (1950). *Cengiz Han*, Çev. Hasan Ali Ediz, İstanbul.

URUNBAEVA A., EPİFANOV L.M., (1971). *Sobranie Vostoçnihk Rukopisey Akademi Nauk Uzbekiskoy SSR*, Tom 9, Taşkent.

YAKUBOVSY, A.YU., (2000). *Altın Ordu ve Çöküşü*, (Çev: Hasan Eren), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

YİĞİT, Fatma Akkuş, (Bahar-2016). “İktidar ve İzdivaç: Memluk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasi Evlilikler”, Karadeniz Araştırmaları, Sayı 49, s. 103-120.

YUVALI, Abdülkadir, (2000). “İlhanlılar”, DİA, C.22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 102-105.

1970-ci İllərin Sovet Tarixşünaslığında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə Münasibət

Ruhengiz Kerimli*

ORCID:0000-0001-7069-9687

Öz

1990'lı yıllarda bağımsızlığını yeniden kazandıktan sonra Azərbaycan'da siyasi tarihin araştırılması yönünde birtakım işlər görülməyə başlandı. Lakin Azərbaycan Halk Cumhuriyeti'ne 1970'li yılların Sovyet tarihçiliğinde mevcut olan baxışın araştırılmaması, Cumhuriyet tarihinin tetkiki meselesində boşluqların olduğunu ortaya koymuşdur.Sovyet devletinin son yirmi yılında, totaliter rejimin legallığının temellendirilmesi amacıyla, Azərbaycan'da Sovyet hakimiyyətinin kurulmasına hasredilmiş araştırmalar devam etməkdəydi. Bu dövəndə, kaleme alınan eserlərdə Ekim Devrimi, dünya siyasetinin yönünü dəğiştiren bir olay olaraq karakterize edilməkdə, Komünist Parti isə dünyada egemen güc olaraq göstərilməkdəydi. Lakin tüm çabalara rağmen bu araştırmalarda Sovyet hakimiyyətinin işğalci siyaseti ortaya çıkmakta, SSCB'nin eski Rusya İmparatorluğu'nun varisi olduğu kabul edilməkdəydi. Bu anlamda 1970'li yılların Sovyet tarihçiliğinde Azərbaycan Halk Cumhuriyeti, bir partinin çıkarlarının ve hakim tabakanın menfaatlerinin savunucusu olaraq, "devrim karşıtı Müsavat Partisi Hükümeti" şeklinde təqdim edilməklə, halkla bir ilgisinin olmadığı ispatla çalışılmaktaydı.Genel olarak Azərbaycan Hükümeti'nden bahsedilməməkdə, lakin istenmədən də olsa işğal vurgulanmaktadır. Sovyet hakimiyyətinin kuruluşu, Cumhuriyetin devrilmesindən geçtiğine göre, tüm Sovyet yazarları-bazıları açıqça, bazıları isə kapalı ifadələrlə-Azərbaycan Hükümeti'nden bahsetmək zorunda kalmışlardır. Lakin siyasi konjonktür açısından kaleme alınmış eserlərdə, Azərbaycan Halk Cumhuriyeti olayların temel nedeni olarak kaydedilməklə, Sovyet sisteminin kutsal ilan ettiği kùltürün ideolojik sebatsızlığını ortaya çıkarmıştır.Sonuç olarak, ideolojik çizginin etkisi ile yapılan araştırmalarda Azərbaycan Cumhuriyeti inkar edilemez gerçeklərlə devlet statüsündə təqdim edilməklə, totaliter rejimin belirlediği sansür kurallarının çiğnəndiği gözlemlenmektedir. Lakin Sovyet ideoloqlarının tekdüze yaklaşımına rağmen milli hükümet, sosyal-siyasi düşüncəyə tarihi olayların katalizatörü olarak təqdim edildiğindən, Azərbaycan Halk Cumhuriyeti'nin siyasi legallığı kabul edilmiştir.

Anahtar kelimələr: Azərbaycan Halk Cumhuriyeti, totaliter rejim, legallik, işğal, Komünist Partisi, Sovyet tarihçiliği

Gönderme Tarihi: 30/07/2018

Kabul Tarihi:30-08-2018

* Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi Tarih Enstitüsü Doktora Öğrencisi, E-Postası ruhengiz.karim-1973@mail.ru

Attitude To The Azerbaijan Democratic Republic In The Soviet Historiography Of The 1970 Years

Abstract

After the restoration of independence in the 1990s, a number of studies have been undertaken to revise political history in Azerbaijan. However, the fact that the Azerbaijan Democratic Republic did not investigate the Soviet historiography of the 1970s shows the existence of gaps in the study of the history of the Republic. In the last twenty years of the Soviet state, the research on the establishment of Soviet power in Azerbaijan was continued to justify the legitimacy of the totalitarian regime. In this sense, in the Soviet historiography of the 1970s, the People's Republic of Azerbaijan is trying to prove that it has nothing to do with the people, representing the interests of one party and the defender of the interests of ruling class, as "the government of the oppressive Musavat party". Generally, the Azerbaijani government is not mentioned, but the occupation is unequivocal. As a result, in the studies written under the influence of the ideological line, the violation of the censorship rules established by the totalitarian regime is observed, with the submission of the State of Azerbaijan's state of affairs with irreconcilable facts. However, despite the rebellious approach of Soviet ideologists, the political legitimacy of the Azerbaijan Democratic Republic is confirmed, as the national government is presented as a catalyst of historical events to the socio-political thought.

Keywords: Azerbaijan Democratic Republic, totalitarian regime, legitimacy, occupation, Communist party, soviet historiography

Received Date: 30/07/2018

Accepted Date: 30/08/2018

Отношение к Азербайджанской Демократической Республике в советской историографии 1970-х годах

Резюме

После восстановления независимости в 1990-х годах был проведен ряд исследований по пересмотру политической истории в Азербайджане. Однако тот факт, что Азербайджанская Демократическая Республика не исследовала советскую историографию 1970-х годов, свидетельствует о наличии пробелов в изучении истории Республики. В последние двадцать лет советского государства исследования о создании Советской власти в Азербайджане продолжали оправдывать легитимность тоталитарного режима. Однако, несмотря на все усилия, проявляется агрессивная политика советского правительства, подтверждается вопрос о преемнике СССР в бывшей Российской империи. В этом смысле, в советской историографии 1970-х годов, Азербайджанская Демократическая Республика пытается доказать, что она не имеет ничего общего с народом, представляющим интересы одной партии и защитником интересов господствующих классов, как «правительство гнетущей партии Мусават». Как правило, правительство Азербайджана не упоминается, но оккупация недвусмысленна. Дело в том, что, поскольку Советская власть была свергнута Республикой, все советские авторы - некоторые открыто и другие - должны подвергать правительство Азербайджана линейным путем. Однако в работах, написанных с точки зрения политического сближения, Азербайджанская Демократическая Республика является фундаментальной причиной событий, раскрывая идеологическое несовершенство культов, объявленных советской системой как священные. В результате в исследованиях, написанных под влиянием идеологической линии, наблюдается нарушение правил цензуры, установленных тоталитарным режимом, с представлением состояния дел в Азербайджанской Республике с непримиримыми фактами. Однако, несмотря на мятежный подход советских идеологов, подтверждается политическая легитимность Азербайджанской Демократической Республики, поскольку национальное правительство представлено как катализатор исторических событий для общественно-политической мысли.

Ключевые слова: Азербайджанская Демократическая Республика, тоталитарный режим, законность, оккупации, Коммунистическая партия, советская историография

Получено: 30/07/2018

Принято: 30/08/2018

Giriş

1990-cı illərdə müstəqilliyin bərpasından sonra Azərbaycanda siyasi tarixin yenidən öyrənilməsi istiqamətində bir sıra işlər görülməyə başlandı. Lakin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə 1970-ci illərin sovet tarixşünaslığının münasibətinin araşdırılmaması Cümhuriyyət tarixinin tədqiqində boşluqların olduğunu ortaya qoyur.

Qeyd edək ki, 1960-cı illərin sonu 1970-ci illərin əvvəllərində sovet tarixşünaslığında oktyabr inqilabının tənqidi yönündə yeni cərəyan formalaşdı. Belə ki, bir qrup tarixçi oktyabr inqilabı ərafəsində qüvvələr nisbətinin sovet tarixşünaslığında qeyd edildiyi kimi olmadığını bildirirdilər. Yeni cərəyanın nümayəndələri-Pavel Volobuyev, Konstantin Nikolayeviç Tarnovski, Aron Yakovleviç Avrex, Leonid Mixayloviç İvanov və digərləri inqilabın yetkinlik dərəcəsinin və maddi şərtlərinin həddən artıq yüksəldilməsi mülahizəsini irəli sürdülər. Sözü gedən alimlər hesab edirdilər ki, ilk vaxtlarda bolşeviklərə qarşı olan siyasi və sinfi qüvvələr bloku daha geniş idi.¹Bu barədə 1988-ci ildə Moskvada “Прогресс” nəşriyyatında tarix elmləri doktoru Yuri Afanasyevin ümumi redaktorluğu ilə alimlərin məqalələrindən ibarət “Перестройка: гласность, демократия, социализм. Иного не дано” (Yenidənqurma: aşkarlıq, demokratiya, sosializm. Başqa yol yoxdur) məcmuəsi nəşr olunmuşdur. Akademik Aleksandr Yevgeniyeviç Bovin topluda “Перестройка: правда о социализме и судьба социализма” (Yenidənqurma: sosializm haqqında həqiqət və sosializmin taleyi) adlı xatirəsində yazır ki, Xruşşovun gedişindən sonra stalinçilərin təzyiqi təkrarən gücləndi. Fikirlərinə davam edən müəllif, stalinizmin yenidən dirçəlməsini L.İ.Brejnevın bu məsələyə birmənalı olmayan münasibətinə bağlayır.² Qeyd edilən dövrdə sovet tarix elminin stalinizmə dönüşünü müşahidə edə bilirik. Məsələn, 1966-cı ilin fevralında SSRİ EA-nın Tarix İnstitutunda çıxış edən A.Y.Avrex “Stalinin şəxsiyyətinə pərəstiş dövrü” fikrinin qeyri-elmi və uğursuzluğunu irəli sürərək, “Stalin və dövr” sözlərinin çıxarılmasını təklif etmişdir. Rafael Şalomoviç Qanelin A.Y. Avrexin Stalinə bəraət qazandırmağa çalışdığını iddia edir³.

¹P.V.Volobuyev, “V.İ.Lenin ob obşix zakonomernostyax Velikoy Oktyabrskoy socialističeskoj revolyusii (V.İ.Lenin Böyük Oktyabr socialist inqilabının ümumi qanunauyğunluqları haqqında)”, Moskva, 1966,s.48; K.N. Tarnovskiy “Sovetskaya istorioqrafiya Rossiyskoqo imperializma” (Rusiya imperializminin Sovet tarixşünaslığı), Moskva, 1964, s.244; Avrex A.Y. “Russkiy absolyutizm i ego rol v utverjdenii kapitalizma v Rossii”, (Rus mütləqiyyəti və Rusiyada kapitalizmin möhkəmlənməsində onun rolu), İstoriya SSSR, 1968, № 2, s. 82-104; L.M. İvanov “Samoderjaviye i raboçiy klass: nekotoriye voprosi politiki tsarizma (Mütləqiyyət və fəhlə sinfi: çarizmin siyasətinin bəzi məsələləri)”, Voprosi istorii. 1968, № 6, İyun, s. 38-53.

² A.E.Bovin, “Perestroyka: pravda o socializme i sudba socializma”. Perestroyka: qlasnost, demokratiya, socializm.. İnoqo ne dano. Proqress, Moskva, 1988, s. 536.

³ R.Ş. Qanelin, “Tvorçeskiy put A.Y.Avrex”. İstoriya SSSR, 1990, № 4, Moskva, s. 105.

Kerimli

1967-ci ildə Sov.İKP.MK-nın “İctimai elmlərin kommunist qurucu- luğunda rolunun yüksəldilməsi və gələcək inkişafı üzrə tədbirlər haqda” qə- rarı tarix elmində ehkamçılığın və əzbərçiliyin tədrisi dirçəlişi prosesini sü- rətləndirdi.⁴

1969-cu ildə “Kommunist” jurnalında bir qrup alimin-Aqdas Xusai- noviç Burqanov, Boris Moiseyeviç Leybzon, Vladimir Aronoviç Dunayevski, Yuri Andreyeviç Krasinin kəskin tənqid edildiyi “За ленинскую партийность в освещении истории КПСС” (Leninçi partiyalılıq Sov. İKP tarixinin işıqlandırılmasında) adlı məqalə dərc olundu⁵.

Siyasi rejim repressiyalar yolu ilə elmi müxalifəti zərərsizləşdirmək- lə, hərbi-siyasi işğaldan iqtisadi-mədəni işğala keçidi sürətləndirdi. Qeyd edilən siyasi repressiyalar tarix elmində gözlənilən nəticəni verməsə də, fərqli düşüncəyə malik analitik təfəkkürlü sovet alimlərinin SSRİ-dən mü- hacirətə getməsinə şərtləndirdi. Bu isə özlüyündə tarix elmində hərtərəfli boşluqlara yol açdı.

Yuxarıda göstərdiyimiz kimi, siyasi dairələr tarix elmi sahəsindəki intibahın qarşısını almaq məqsədilə repressiyalar həyata keçirsə də, tarixi həqiqətin bərpasına mane ola bilmədilər. Belə ki, 1970-ci illərdən başlaya- raq yazılan əsərlərdə oktyabr çevrilişindən əvvəlki dövr və siyasi qüvvələr mübarizəsi daha geniş surətdə işıqlandırılmağa başlandı.

Bununla yanaşı, sovet dövlətinin son iyirmi ilində totalitar rejimin legitimliyinin əsaslandırılması məqsədilə Azərbaycanda sovet hakimiyyəti- nin qurulmasına həsr olunmuş tədqiqatların yazılması davam edirdi. Bu dövrdə qələmə alınan əsərlərdə⁶ oktyabr çevrilişi dünya siyasətinin istiqamətini dəyişən hadisə kimi xarakterizə edilir, kommunist partiyası isə dünyada hegemon qüvvə kimi təqdim olunur. Lakin bütün səylərə baxmayaraq, tədqiqatlarda sovet hökumətinin işğalçı siyasəti üzə çıxır, SSRİ-nin keçmiş Rusiya imperiyasının varisi olması məsələsi təsdiqlənir. Bu baxımdan 1950-60-cı illərin tarixşünaslığında olduğu kimi 1970-ci illərdə meydana çıxan tədqiqatlarda Azərbaycan Cümhuriyyəti kommunist partiyasının vahidliyi və Leninin rolunun fetişləşdirilməsi fonunda arxa plandan müşahidə edilir.

⁴Sovetskaya istoriografiya 70-x-pervoy polovini 80-x qodov XX veka (Sovet tarixşünaslığı XX əsrin70-ci illəri və 80-ci illərin birinci yarısında), https://studme.org/59663/istoriya/sovetskaya_istoriografiya_70-h_pervoy_poloviny_80-h_godov_veka, Erişim:20-07-2018.

⁵ V.Qolikov, S.Muraşov, İ.Çxikvişvili i dr. “За Ленинскую партийность в освещении истории КПСС”. Kommunist, 1969, № 3, Moskva, s. 72.

⁶ T.F.Şoloxova, Azərbaycan SSRİ xalqlarının vahid ailəsində, 1977, Bakı, 50 s.; A.S.Sumbatzade, Sosialno-ekonomiçeskiye predposilki pobeğı Sovetskoy vlasti v Azerbaydjane, 1972, Nauka, Moskva, 254 s.; eqo je: “Zarya Oktyabrya i rojdeniye Sovetskoqo Azerbaydjana”. Velikiy Oktyabr i rassvet ekonomiki i kultury Sovetskoqo Azerbaydjana, Elm, Baku, 1977, s. 5-18; M.Rüstəmbəyli, Xalqın səadəti uğrunda, 1971, Azərənşr, Bakı, 11 s.; və s.

Kerimli

Z.İbrahimovun yeni quruluşun bərqərarında V.İ.Leninin “müstə- na” rolunu işıqlandırdığı, 1970-ci ildə çap olunmuş “Lenin və Azərbaycanda sosialist inqilabının qələbəsi” monoqrafiyası qeyd edilən əsərlər sırasında- dır. Müəllifin məqsədi sosialist inqilabının qələbəsindəki proseslərdə V.İ. Leninin fəaliyyətini önə çəkməklə “əvəzsiz lider” statusuna “möhür” vur- maqdır və qarşıya qoyulmuş vəzifənin öhdəsindən “layiqincə” gəldiyini əminliklə deyə bilərik. Amma bununla bərabər, müəllif, “siyasi səhv”lərə yol verir. Belə ki, müəllifin fikirlərində ideoloji konsepsiyadan kənara çıxmalar müşahidə olunur ki, bu da təbiidir. Çünki sovet hakimiyyəti Cümhuriyyətin devrilməsi nəticəsində qurulmuşdu və müəllif, bolşeviklərin mübarizəsinin yönəldiyi hədəfi mütləq göstərməli idi. Cümhuriyyətin “sovet hakimiyyəti və boşevizmi”i məhv etmək üçün yaradılmasını önə çəkən müəllif⁷, kommunist ideologiyasının siyasi əhəmiyyətini genişləndirmək məqsədini güdür. Belə ki, müəllif, sovet hakimiyyəti uğrunda mübarizəni işıqlandırar- kən, milli hökumətə “Müsavət Azərbaycanı”, “Müsavət hökuməti” burjua-mülkədar”, “müsavət əksinqilabı”, “müdaxiləçilər və müsavətçilər, mülkə- dar hökmranlığı”, “Usubbəyov və Xanxoyski hökuməti”, “müsavət ağalığı” ifadələri ilə izah verərək, inqilabın daxildən yetişdiyi fikrini formalaşdırma- ğa çalışır. Z.İbrahimov, Cümhuriyyətin rəsmi adını bir dəfə çəkmir, lakin tədqiqatda “Azərbaycan respublikası hökuməti”, “Azərbaycan hökuməti”⁸, istilahlara müraciət etməklə Azərbaycan Cümhuriyyətinin qanuniliyini təsbitləyir.⁹

Z.İbrahimovun xələfi Xasay Əliyev 1970-ci ildə nəşr edilmiş, Azər- baycanda siniflər mübarizəsini və sovet hakimiyyəti ərəfəsində mövcud ictimai-siyasi vəziyyətin təhlilini apardığı “Azərbaycanda sosialist inqila- bının bəzi xüsusiyyətləri” tədqiqatında Cümhuriyyətə toxunur. Qeyd edək ki, digər sovet müəllifləri kimi X.Əliyev, siyasi quruluşun ideoloji üstün- lüyünü ortaya çıxaran əsər yazmalı idi. Məhz qeyd edilən səbəblərdən do- layı X.Əliyev, yaranmasını bildirmədiyi Azərbaycan Cümhuriyyəti zama- nındakı siyasi proseslərdən bəhs edir. X.Əliyev sovet rejiminin təbliğinə həsr etdiyi araşdırmasının “Müsavət zamanı bolşeviklərin taktikası” bölü- mündə Cümhuriyyəti müzakirəyə çıxararaq, hərtərəfli təhlilini verir¹⁰.

Müəllif, Cümhuriyyəti “müsavət və xarici müdaxiləçilərin ağalığı”, “hakim siniflərin hökmranlığı”, “milli qüvvələrin “müstəqil” burjua-mülkə- dar Azərbaycanı”, “müsavətçi quldurlar” kimi xarakterizə edir.¹¹ Gördüyü- müz kimi, X.Əliyev, Cümhuriyyəti kommunist partiyasının yaranma səbəbi kimi işıqlandırmaqla, hadisələrin mərkəzinə çıxarır.

⁷ Z. İbrahimov, Lenin və Azərbaycanda sosialist inqilabının qələbəsi, 1978, Azərənəşr, Bakı, s. 387-290.

⁸ a. g. e. s. 288-394

⁹ a.g. e. s. 390

¹⁰ X.Əliyev, Azərbaycanda sosialist inqilabının bəzi xüsusiyyətləri, 1970, Azərənəşr, Bakı, s. 118.

¹¹ Əliyev, a.g.e. s. 50-69.

Kerimli

Sovet hakimiyyətinin qurulmasında iştirakçılardan biri, hərbi İvan Qriqoriyeviç Dudinin sovet hökumətinin 50 illiyinə həsr olunmuş, 1970-ci ildə Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında çapdan çıxmış “Прорыв бронепоездов” (Zirehli qatarların yarım keçməsi) avtobiografik kitabında¹² Azərbaycan Cümhuriyyəti qeyd edilmişdir. Məsələn ondadır ki, İ.Dudin Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulması prosesini təsvir etsə də, əslində Azərbaycan Cümhuriyyətinin süqutu fonunda Azərbaycanın işğalını gündəmə gətirir. XI Qırmızı Ordunun Qafqazın, xüsusilə Azərbaycanın istilasını həyata keçirmək məqsədilə yaradıldığı aydın olur. Ziddiyyətli mövqe sərgiləyən müəllif, Azərbaycan hökumətinin müqavimətini etiraf edərək, Cümhuriyyətin devrilməsinə müxtəsər şərh verir.¹³

Qeyd edək ki, müəllif, Azərbaycan Cümhuriyyətini bir partiyanın maraqlarının və hakim siniflərin mənafehinin müdafiəçisi “əksinqilabi Müsavat partiyası hökuməti” kimi göstərməklə xalqa heç bir dəxli olmadığını isbat etməyə çalışır. Ümumiyyətlə Azərbaycan hökuməti qeyd edilmir, lakin işğal qeyri-ixtiyari vurğulanır. Məsələn ondadır ki, sovet hakimiyyətinin qurulması Cümhuriyyətin devrilməsindən keçdiyinə görə bütün sovet müəllifləri-bəziləri açıq şəkildə, digərləri isə sətiraltı ifadələrlə Azərbaycan hökumətini ortaya çıxarmalı olurlar. İ.Dudin isə Azərbaycanın işğalındakı bütün prosesləri peşəkar hərbi dəqiqliyi ilə təsvir edərək, istilanın əvvəlcədən planlaşdırıldığını nəzərə çatdırır.

Azərbaycanda kommunist quruluşunun qələbəsinə əsərlər yazmış Aron Milman 1971-ci ildə çapdan çıxmış, sosializmin tərənnümünə həsr etdiyi “Азербайджанская ССР - суверенное государство в составе СССР” (Azərbaycan SSR - SSRİ-nin tərkibində suveren dövlətdir) əsərində Azərbaycan Cümhuriyyətinə münasibət bildirir. Müəllif, Cümhuriyyəti ziddiyyətli -“burjua-mülkədar müsavat dövlət aparatı”, “milli hökumət”, “Gəncədə toplaşmış Müsəlman “Milli şurası”nın “müstəqil Azərbaycan respublikası”, “Müsavat rejimi”, “Gəncədə formalaşdırılmış müsavat hökuməti”, “Müsavat dövlət aparatı”, “antixalq”, “türk, alman və ingilis müstəmləkəsi”¹⁴ ifadələri ilə təqdim edir.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulması gedişini təsvir edərkən, Cümhuriyyətin bolşeviklərin silahlı müdaxiləsi yolu ilə devrildiyini açıqlamaqla təzadı fikirlər irəli sürən müəllif, milli hakimiyyətin müstəqil olduğunu vurğulayır, digər tərəfdənsə Cümhuriyyəti strukturları formalaşmış hökumət kimi interpretasiya edir.¹⁵

A.Milman - hüquq elmləri doktoru, mövcud ideologiyanın nümayəndələrindən biri simasında sovet Rusiyasının işğal faktını əsaslandırmaqdan ötrü rəsmi

¹² İ.Q.Dudin, Proriv bronepoezdov, 1970, Azərneşr, Baku, s.67.

¹³ Dudin. a.g.e., s. 58-59.

¹⁴ A.Ş. Milman, Azerbaydjanskaya SSR-suverennoe qosudarstvo v sostave SSSR, 1971, Azərneşr, Baku, s. 3-30.

¹⁵ Milman, a.g.e. s. 41-44.

Kerimli

strukturların sifarişilə yazdığı əsərdə rasional elmi mövqə nümayiş etdirərək, sosializm quruluşundan əvvəlki ictimai-iqtisadi formasıyı vurğulayır. Sovet rejimini mədh etməsinə rəğmən müəllif, Azərbaycan Cümhuriyyətinə təfsilatlı şərh verir. Milli hökuməti ictimai-siyasi fikrin predmeti kimi təqdim edən A.Milman, qeyri-ixtiyari dövlət statusunda təsniflənməklə sistemin ideoloji əsaslarının amorfliyini ortaya qoyur.¹⁶

Sovet hökumətinin təsisi münasibətilə 1971-ci ildə çap olunmuş “Xalqın səadəti uğrunda”¹⁷ tədqiqatında Məmməd Rüstəmbəyli Cümhuriyyəti vurğulamışdır. Qeyd edək ki, müəllif, Quba qəzasındakı siyasi hadisələri diqqətə çatdırmışdır. Cümhuriyyətin yaradılması ərəfəsindəki və sonrakı dövrü vətəndaş müharibəsi kimi təsvir edən müəllif, sovet ideologiyasının təbliğçisi sifətində bolşeviklərin Azərbaycana işğal etməsinə haqq qazandırmır. Müəllif, Zaqafqaziya Seyminin buraxılmasından sonra yaradıldığını qeyd etməklə, Cümhuriyyəti tarixi proseslərin nəticəsi kimi ortaya qoyur. Cümhuriyyəti “açıq irtica və soyğunçuluq”, “Müsavət hökumətinin qanlı ağalığ dövrü”, Azərbaycanda Türkiyə işğalçılarının fəal köməyi ilə yaradılan “əksinqilabi Müsavət hökuməti”, “Müsavət hakimiyyəti” kimi səciyyələndirən müəllif, silahlı üsyanın detallarını izah etməklə, Cümhuriyyətin devrilməsində Rusiyanın rolunu açıq şəkildə ortaya qoyur.¹⁸

Müəllif, siyasi opponent olaraq, Cümhuriyyətin heç bir tədbirini nəinki işıqlandırmır, ümumiyyətlə, adını çəkmir. Maraqlıdır ki, əsər Sovet hakimiyyətinə həsr olunmasına baxmayaraq, Azərbaycan Cümhuriyyəti hadisələrin katalizatoru rolunda təzahür edir ki, bu da sovet tarixşünaslığında ənənəvi strategiyanın pozulması deməkdir. Əsas etibarilə, mənfi müstəvidə sosial-siyasi mühitin seqmenti kimi səciyyələndirilən Azərbaycan Cümhuriyyəti tədqiqatın əsas istiqamətini müəyyənləşdirir.

Əlisöhbət Sumbatzadənin Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulması “şərəfinə” yazdığı, 1972-ci ildə Moskvanın “Наука” nəşriyyatında çapdan çıxmış “Социально-экономические предпосылки победы Советской власти в Азербайджане” (Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qələbəsinin sosial-iqtisadi zəminləri) adlı araşdırmasında sosial-iqtisadi şərtlərin əhatəli təhlili ilə sovet quruluşunun meydana gəlməsini əsaslandırmağı idi. Müəllif, 1918-1920-ci illəri “xarici müdaxilə və millətçilərin ağalığı”, “imperialistlərin ağalığı” və “müsavət hökuməti” kimi xarakterizə etməklə, Azərbaycanın müstəqilliyinin qeyri-real olduğunu bildirir. Cümhuriyyəti “vətəndaş müharibəsi, xarici müdaxilə və müsavət rejimi”, “müsavət hökuməti”, “antixalq mahiyyətli müsavət rejimi” adlandırdığı

¹⁶ Milman, a.g.e. s. 26-28.

¹⁷ M.Rüstəmbəyli, Xalqın səadəti uğrunda, 1971, Azərənəşr, Bakı, s.11.

¹⁸ M.Rüstəmbəyli, Xalqın səadəti uğrunda, 1971, Azərənəşr, Bakı, s. 30-47.

Kerimli

Cümhuriyyətin müstəqil olmadığına diqqət çəksə də, bütün strukturları formalaşmış dövlət formasında vurğulayır.¹⁹

Göründüyü kimi, Ə.Sumbatzadə sovet siyasi baxışlarının təsiri ilə yazdığı əsərdə qeyri-sabit mövqe sərgiləyir. Çünki əsər boyu müəllifin bir cümləsi digər ifadəsini təkzib edir. Birpartiyalı sistemin yazılmamış qanunlarına görə Ə.Sumbatzadə Azərbaycanda sovet quruluşundan əvvəl hər hansı bir hakimiyyətin mövcudluğunu inkar etməlidir. Lakin tarixi hadisələrin obyektiv qanunauyğunluqları müəllifə siyasi prosesləri sıfırlamaq imkanı vermir. Məhz bu səbəbdən müəllif, tarixdən silməyə çalışdığı Azərbaycan Cümhuriyyətini yenidən xatırladır.

Partiya-dövlət nomenklaturasının göstərişi ilə 1970-ci illərdə kollektiv işlərin yazılması davam edirdi. Belə ki, 1973-cü ildə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının “Azərbaycan tarixi” kitabı nəşr edildi. Kitabın əsas hissəsi Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulmasına həsr olunmuşdur. Müəllif kollektivi Zaqafqaziya Seyminin dağılmasından bəhs etməklə Cümhuriyyətin siyasi situasiyanın tələbilə yarandığını bildirir. Ümumiyyətlə, müəlliflər Cənubi Qafqazın üç respublikasının müstəqilliyini “Sovet Rusiyası”ndan ayrılmaq cəhdi kimi qiymətləndirərək, Cümhuriyyətin qeyri-qanuni olduğunu nəzərə çatdırırlar, digər tərəfdənsə Azərbaycan hökumətini tam tərkibdə açıqlayırlar.²⁰ Cümhuriyyəti ziddiyyətli ifadələrlə vurğulayan müəlliflər, “Müsavət hökuməti”²¹ adlandırdıqları Cümhuriyyətin dövlət aparatı şəklində formalaşdığını ortaya qoymaqla əvvəlki mülahizələrini inkar edirlər. Təzadlı mövqələrinə davam edən müəlliflər, hökumətin müstəqil olmadığını, fəhlə və kəndlilərin mənafeyinə zidd siyasət yeritdiklərini bildirir, ikinci tərəfdənsə əmək nazirliyinin təsis və parlament komissiyasında torpaq layihəsinin aylarla davam edən müzakirəsindən danışirlər.²² Müəllif kollektivi sovet hökumətinin qələbəsini Cümhuriyyətin fəaliyyəti və süqutuna bağlamaqla, milli hakimiyyəti əsas mövzuya çevirirlər.

Beləliklə, sovet tarixçiləri Azərbaycanda sovet hökumətinin qurulmasını tarixini yazarkən Cümhuriyyətin 23 aylıq fəaliyyətini təfəssilatlı şəkildə diqqətə çatdırmışlar. Ümumiyyətlə, Cümhuriyyət tədqiqatın mahiyyətini təşkil etməsi ilə Rusiyanın işğalçılıq siyasəti ortaya çıxır. Məsələn ondadır ki, sovet doktrinasının tələblərinə əsasən Cümhuriyyət haqqında danışılmamalı idi, lakin müəlliflərin hadisələri xronoloji ardıcılıqla təsviri Azərbaycan milli hökumətini əsərin motivi kimi vurğulayır. Əsər sovet hökumətinin qurulmasını deyil, Azərbaycan Cümhuriyyətinin tənqidi aspektdən təhlilini xatırladır. Bir sözlə, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının təşəbbüsü ilə nəşr edilmiş “Azərbaycan tarixi” kimi mühüm

¹⁹A.S.Sumbatzadə, Sosialno-ekonomiçeskie predposilki pobedi Sovetskoy vlasti v Azerbaydjane. 1972, Nauka, Moskva, s. 185-213.

²⁰ Azərbaycan tarixi. 1973, Elm, Bakı, s. 124, s. 439.

²¹ A. g. e., s. 152.

²² A. g. e., s. 184.

Kerimli

layihəsində Azərbaycan Cümhuriyyəti hadisələri müəyyənləşdirən katalizator olaraq təsbit olunur.

Sovet partiya nomenklaturasında uzun illər yüksək postlar tutmuş Anastas İvanoviç Mikoyan siyasi mövqeyinin tələbinə, həmçinin Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulmasında iştirakına görə qeyd edilən mövzuda 1971-ci ildə çap etdirdiyi “Дорогой борьбы” (Mübarizənin yolları ilə) avtobioqrafik əsərində Azərbaycan Cümhuriyyətini şərh etmişdir. Müəllif, əsərini sovet hakimiyyətinin qurulması münasibətilə qələmə almışdır. Lakin sovet hakimiyyətinin qurulmasını təsvir edərkən, əsas maneə kimi olan ortaya çıxan Azərbaycan Cümhuriyyətini qeyd etməyə məcbur olur. Azərbaycanın istilasını “Sovet Azərbaycanı” şüarı ilə pərdələyən, onun hansı dövlətin əsasında qurulduğunu göstərməyən²³ A.Mikoyan, milli hökuməti “müsavatçılar”²⁴, “Azərbaycan burjua ziyalıların dövləti” ifadələri ilə vurğulayır. Müəllif, hökumət adlandırdığı Cümhuriyyətin²⁵, xalqın vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün bir iş görmədiyini bildirməklə, əhalini “Sovet Azərbaycanı uğrunda mübarizəyə”- üsyana qaldırmağın labüdlüyünü əsaslandırmağa çalışır²⁶, sovet hakimiyyətinin qurulmasını qeyd etməsilə Cümhuriyyətin devrilməsini sətiraltı ifadə ilə bildirir²⁷. Müəllif, Azərbaycan hökumətinin antixalq siyasətini qeyd etməklə, işğalın zəruriliyini əsaslandırır, digər tərəfdənsə bolşeviklərin sərbəst və azad fəaliyyətini ortaya qoyur.²⁸

Gördüyümüz kimi A.Mikoyan, sovet rəhbərlərindən biri kimi Azərbaycanın işğalını fəhlə-kəndli hökumətinin qurulması aspektindən işıqlandırır. A.Mikoyan Azərbaycan xalqının sovet quruluşunu könüllü qəbul etdiyini isbatlamaqla, tarixdən silmək fikrində olduğu Cümhuriyyəti xarakterizə etməli olur. Belə ki, müəllif, bolşeviklərin məhz Azərbaycan milli hökumətinə qarşı mübarizə apardığını bildirir. Müəllif, mənfi yönümdən təsvir etdiyi Azərbaycan Cümhuriyyətini qeyri-iradi dövlət kimi vurğulayır. Baxmayaraq ki, müəllifin məqsədi Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulmasını ideologiyanın tələbləri çərçivəsində ictimaiyyətə çatdırmaq idi. Müəllifin Azərbaycan hökumətini inkar cəhdi iflasa uğrayır, çünki təsvirlərdə yer almırsa belə, Cümhuriyyət əsərin bazisini təşkil edir.

A.İ.Mikoyan Sovet hakimiyyətinin qurulmasında V.İ.Leninin əvəz olunmaz rolunu işıqlandıran “Мысли и воспоминания о Ленине” (Lenin haqqında düşüncələr və xatirələr) adlı bioqrafik xatirəsində Azərbaycan Cümhuriyyətinə yer vermişdir. “Lenin bəsinəti” başlığında Lenin haqqında çoxlu monoqrafiya və araşdırmaların yazıldığını xatırladan²⁹ A.İ.Mikoyan, üç Zaqafqaziya respublikasında

²³ A.İ. Mikoyan, Дорогой борьбы. Кн. 1, 1971, Политиздат, Москва, с.148.

²⁴ Mikoyan, a. g. e. s. 149-171, 360 s.

²⁵ Mikoyan, a. g. e. s. 361.

²⁶ Mikoyan, a. g. e. s. 362.

²⁷ Mikoyan, a. g. e. s. 369.

²⁸ Mikoyan, a. g. e. s. 370-395.

²⁹ A.İ. Mikoyan, Мысли и воспоминания о Ленине. 1970, Политиздат, Москва, с. 3.

Kerimli

sovet hakimiyyətinin qələbəsi uğrunda mübarizəni verərkən³⁰, Cümhuriyyətin süqutunu qeyd edir. Müəllif, 1920-ci ilin fevralında Azərbaycan kommunist partiyasının məhz sovet hakimiyyəti qurmaq məqsədilə yaradıldığını vurğulayaraq, Cümhuriyyətin bolşevik Rusiyasının əvvəlcədən hazırladığı sui-qəsd planı əsasında devrildiyini açıq mətnlə bildirir. Eyni zamanda müəllif, sovet hakimiyyətinin qan tökülmədən qalib gəldiyini³¹ qeyd etməklə, ziddiyyətli məqamlara yol verir.

İdeloji təbliğatın gücləndirilməsini daim nəzarətdə saxlayan siyasi rəhbərlik kollektiv monoqrafiyaların yazılmasına xüsusi diqqətlə yanaşırdı. Belə ki, Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikası yaradılmasının 50 illiyi münasibətilə X.H.Vəzirov, C.B.Quliyev, A.A.Hüseynov və Q.Ə.Mədətovun 1974-cü ildə birgə tərtib etdikləri “Lenin milli siyasətinin yetirməsi” kitabçası³² nəşr olunmuşdur.

Müəlliflər, Böyük oktyabr inqilabını burjua-mülkədarların istismarı, milli zülmün ləğvi və fəhlə və kəndlilərin hakimiyyətinin qurulması kimi xarakterizə edir.³³ 1924-cü ildə Naxçıvan Muxtar respublikasının yaradılmasını Lenin milli siyasətinin nəticəsi olaraq qiymətləndirən müəlliflər, milli qüvvələri “əksinqilabçı qüvvələr və burjua ziyanın başqa orqanları”, Cümhuriyyəti isə “oyuncaq burjua dövləti”, “müsavat Azərbaycanı”, bir partiyanın hakimiyyəti, xarici müdaxiləçilərin, onlara nökrəçilik edən daşnak və müsavatçıların azğın hökmranlığı, qanlı rejimi”, “burjua-mülkədar zülmü” adlandırmaqla Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qeyri-legitimliyini ictimai şüura yeridirlər.³⁴

Beləliklə, Naxçıvanda sovet hakimiyyətinin qurulmasına həsr olunan araşdırmada Cümhuriyyət şərh edilir. Başqa sözlə, müəlliflər, sovet hakimiyyətinin Azərbaycan Cümhuriyyəti üzərində qurulduğunu etiraf etməyə məcbur olurlar. Məsələ ondadır ki, motivin sovet hakimiyyətinin qurulması olmasına baxmayaraq, siyasi hadisələrin mürəkkəb əlaqə və münasibətlərində Cümhuriyyət müəyyən edici məzmun xətti kimi təzahür edir. Bu mənada, qeyd edilən məsələ diqqəti Cümhuriyyətin üzərinə yönəldir və ictimaiyyət alternativ hakimiyyətin nəinki mövcudluğu, hətta fəaliyyəti haqda məlumat alır. Yaranmış situasiya isə totalitar rejimin müəyyənləşdirdiyi rəsmi tarix konsepsiyası ilə ziddiyyət təşkil edərək, mötəbərliyinə kölgə salır. Hakimiyyətin siyasi tələblərinə müvafiq mənfi müstəvidə formulirovka vermələrinə rəğmən, Azərbaycan Cümhuriyyətinə müəlliflərin loyallıq münasibəti müşahidə olunur.

Tatyana Fyodorovna Şoloxovanın Sovet hakimiyyətinin 60 illiyi münasibətilə Azərbaycan SSR “Bilik” Cəmiyyəti tərəfindən mühazirəçiyə kömək seriyasından nəşr olunmuş “Azərbaycan SSRİ xalqlarının vahid ailəsinə” kitabçasında Azərbaycan Cümhuriyyətindən üstüörtülü-müxtəsər şəkildə bəhs

³⁰ Mikoyan , a. g. e. s. 76-79

³¹ Mikoyan , a. g. e. s. 80.

³² Lenin milli siyasətinin yetirməsi. 1974, Azərənəşr, Bakı, s.94.

³³ Lenin milli siyasətinin yetirməsi, s.5-6

³⁴ Lenin milli siyasətinin yetirməsi, s. 23-27.

Kerimli

edilir. Oktyabr çevrilişini “dünyanı sarsıdan hadisələr” kimi xarakterizə edən müəllif, yeni quruluşu “istismarın, ictimai, milli zülm” üzərində qələbəsi kimi qələmə verir. Tarixi hadisələrin xronoloji ardıcılığına riayət etməyən müəllif, ardınca 1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulduğunu bildirir. Gördüyümüz kimi, müəllif, sovet hökumətinin yaradılmasını dönə-dönə qeyd edir, lakin onun hansı sosial-iqtisadi əsaslar üzərində qurulduğunu ortaya qoymur. Müəllif, “burjua-mülkədar istismarı”, “xarici imperialistlərin zülmü”, “yoxsulluq və hüquqsuzluq” klişeləri ilə Azərbaycan Cümhuriyyətini sətiraltı şəkildə qeyd edir.³⁵

Bildiyimiz kimi, müəllif, sovet siyasi görüşlərindən dolayı, kommunist sistemini təbliğə mükəlləf olunduğundan, hər hansı bir təsisatın adını çəkməməli, amma bununla belə qeyd edilən ifadələrlə Cümhuriyyət katalizator rolunda meydana çıxır. Bundan əlavə müəllif, Azərbaycanın 57 il ərzində iqtisadiyyat, elm və mədəniyyət sahəsindəki inkişaf və nailiyyətləri sadalamaqla sovet hakimiyyətinin xalq hökuməti olduğuna iddia etməsilə, əvvəlki siyasi quruluşu tənqid etmək məqsədi daşıyır.³⁶ Müəllif, Sovet hakimiyyətinin qurulmasını “Azərbaycanın əvvəlki ictimai-iqtisadi və siyasi inkişafı”na və “xalqın milli azadlıq uğrunda uzun müddətli mübarizə”sinə bağlamaqla, obyektiv qanunauyğunluğun nəticəsi kimi verir.

Bununla belə müəllif, Azərbaycanı Rusiyanın ayrılmaz tərkib hissəsi hesab edir³⁷. Sovet hakimiyyətini “Proletariat diktaturası” kimi qeyd etməklə müəllif, sovet hakimiyyətinin fəhlə-kəndli hökuməti olduğunu isbata çalışır. Gördüyümüz kimi, Azərbaycanın Sovet Rusiyası tərəfindən istilasını qanuniləşdirməyə istiqamətlənmiş materialda təbii olaraq, müəllif, Cümhuriyyəti “müsavət hökuməti”, “müsavətçilər”, “müsavət hökmranlığı”, “müsavət rejimi”, “mənfur müsavət hökuməti”, “xarici hərbi müdaxilə və milli zülm, əksinqilab”³⁸ adlandırmaqla, bir partiyanın qeyri-qanuni hakimiyyəti kimi şərh edir.

Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulması və izah olunduğu, tarixi sənədlər əsasında tarixçi Adil Hüseynov və jurnalist Vladimir Mixayloviç Sinitsının müştərək yazdığı oçerklərdən ibarət “Сражающаяся Мугань” (Döyüşən Muğan) əsərində Azərbaycan Cümhuriyyəti müxtəlif ifadələrdə dəfələrlə qeyd olunur. Müəlliflər Cümhuriyyəti “əksinqilabi müsavət”, “mülkədar-kapitalist hökuməti”, “müsavət Azərbaycanı”, “müsavət rejimi”, “müsavətçilərin dövrü”, “burjua-mülkədar müsavət rejimi”³⁹ istilahları ilə interpretasiya etmişlər.

1918-20-ci illərin bolşevik mətbuatının şərhə olan bu əsərdə Cümhuriyyət səthi qeyd edilir. Belə ki, sovet hakimiyyəti uğrunda mübarizənin fonunda

³⁵ T.F.Şoloxova, Azərbaycan SSRİ xalqlarının vahid ailəsində, 1977, Azərbaycan SSR “Bilik” Cəmiyyəti Mühazirəçiyə kömək, Bakı, s.50.

³⁶ Şoloxova, a.g.e., s. 3.

³⁷ Şoloxova, a.g.e., s. 5.

³⁸ Şoloxova, a.g.e. s. 4-6.

³⁹ A.A Quseynov, V.M. Sinitsın, Srajayuşayasya Muğan. 1979, Azərneşr, Bakı, s. 28-74.

Kerimli

Azərbaycan hakimiyyəti aşkara çıxır. Gördüyümüz kimi, Cümhuriyyətin işğalına Azərbaycanda fəhlə-kəndli hökuməti kimi təqdim edilən sovet hakimiyyətinin qurulması aspektindən yanaşılır.

Müəlliflər sovet rejimi senzurasına uyğun əsər yazmaqla, mənsub olduqları quruluşun təbliğini aparmışlar. Lakin bütün səylərə baxmayaraq, tarixi hadisələrin xronoloji ardıcılığının göstərilməsi Azərbaycan Cümhuriyyətini ortaya qoymuş, onun qanuni hakimiyyət statusunu təsdiqləmişdir.

Sovet hakimiyyətinin Azərbaycandakı qələbəsinin miqyasını genişləndirmək məqsədilə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının təşəbbüsü ilə 1977-ci ildə “Elm” nəşriyyatında “Великий Октябрь и расцвет экономики и культуры Советского Азербайджана” (Böyük Oktyabr və Sovet Azərbaycanının iqtisadiyyat və mədəniyyətinin çiçəklənməsi) məcmuəsi çap olunmuşdur⁴⁰. Üç bölmədən ibarət topluda sovet hakimiyyəti dövründə Azərbaycanın iqtisadi, sosial və mədəni həyatındakı yüksəlişi mədh edən məqalələr verilmişdir. Azərbaycanın görkəmli alimləri tərəfindən qələmə alınan, sovet hakimiyyətinin Azərbaycan xalqının taleyində “müstəsna rol” fikrinin ictimai şüura yeridildiyi yazılarda Azərbaycan Cümhuriyyətindən sətiraltı ifadələrlə bəhs edilir.

Topluya giriş sözünü məsul redaktor, akademik Əlisöhbət Sumbatzadə yazıb. Müəllif, “Заря Октября и рождение Советского Азербайджана” (Oktyabr şəfəqi və Sovet Azərbaycanının yaranması) müqəddiməsində toplunun 60 illiyə həsr olunduğunu qeyd edərək, Leninin sözlərilə oktyabr inqilabını dünya tarixində yeni epoxa adlandırır⁴¹. 1918-ci ilin mart hadisələrini “əksinqilabi-millətçi Müsavat” partiyasının Bakı Sovetinə qarşı qiyamı kimi qiymətləndirərək, totalitar rejimin diqtəsilə məsuliyyəti milli qüvvələrin üzərinə qoyur. Bakıda sovet hakimiyyətinin iki tərəfdən “xarici müdaxiləçilərin və eser, menşevik, daşnak və müsavətçilərin” hücumuna məruz qaldığını bildirir⁴². Müəllif, Azərbaycan Cümhuriyyətinin türk komandanlığının dəstəyilə yaradıldığını qeyd etsə də, hökumətin başçısı kimi F.Xoyskini vurğulayır. Müəllif, Cümhuriyyət-türk qoşunlarının xadimlərinin paytaxta doğru yürüşlərini Osmanlı imperiyasının Azərbaycanda genişlənmiş müdaxiləsi kimi təqdim edir. Ə.Sumbatzadə Bakının azad edilməsinə “türk müdaxiləçiləri, əksinqilabi millətçi müsavat hökumətinin himayədarı ingilis imperialistlərinin” istilası cümləsilə şərh verir. Müəllif, Cümhuriyyət dövrünə “müsavat rejiminin ağalığı” izahını verərək, Lənkəranda yaradılmış separatçı bolşevik hakimiyyətinin “müsavat hökuməti”ni tanımadığını bildirir⁴³. Ə.Sumbatzadə sovet tarix elminin nümayəndələrindən biri kimi Azərbaycanda oktyabr inqilabının “nailiyyətləri”nə gedən yolu təsvir edərkən, Cümhuriyyətin

⁴⁰ Velikiy Oktyabr i rassvet ekonomiki i kulturi Sovetskoqo Azerbaydjana. 1977, Elm, Baku.

⁴¹ A.S. Sumbatzadə “Zarya Oktyabrya i rojdeniye Sovetskoqo Azerbaydjana”. Velikiy Oktyabr i rassvet ekonomiki i kulturi Sovetskoqo Azerbaydjana, Elm, Baku, 1977, s. 5.

⁴²Sumbatzadə. a.g.m. s. 8.

⁴³Sumbatzadə. a.g.m. s. 9.

Kerimli

təhlilini mənfi müstəvidə verməklə, onun bir dövlət kimi mövcudluğunu ortaya qoyur. Müəllif, sovet rejiminin müəyyənləşdirdiyi çərçivədə yazmasına rəğmən, tarixi obyektivliyi gizlədə bilməmiş, alternativ quruluş simasında, Cümhuriyyəti nəzərə çatdırmışdır. Halbuki, Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulmasına aid yazdığı əsərlərdə müəllifin əsas məqsədi Cümhuriyyəti inkar etməkdir.

Gördüyümüz kimi, 70 illik dövərdə sovet tarixşünaslığının prioritet mövzusunda çevrilmiş Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulması mə- sələsinə həsr olunan yüzlərlə geniş həcmli məqalələr, əsərlər, monoqrafiya- lar və araşdırmalarda Cümhuriyyətə səthi və yaxud ətraflı çəkildə münasibət bildirilmişdir. Bütün sovet müəllifləri istisnasız olaraq, Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulmasının Cümhuriyyətin süqutundan keçdiyini qeyd etmək məcburiyyətində qalmışlar.

Topluda “Поступь индустрии” (Sənayenin inkişafı) məqaləsi ilə çıxış edən Qüdrət Əbdülsəlimzadə Rusiya imperiyasının tərkibində olan Azərbaycanın digər milli ərazilərdən yüksək formada fərqləndiyini bildirir. Müəllif, imperiya ərazisinin 0,4%, əhalisinin isə 1,4%-ni təşkil edən Azərbaycanın sənaye və kənd təsərrüfatı sahəsindəki göstəricilərini ortaya qoyaraq, sosialist inqilabının xüsusi mülkiyyəti ləğv etməsi nəticəsində ölkə iqtisadiyyatının müsbətə doğru köklü surətdə dəyişdiyini bildirir. Maraqlıdır ki, Q.Əbdülsəlimzadə, Azərbaycan Cümhuriyyətini açıq şəkildə ümumiyyətlə qeyd etmir, lakin “sosialist inqilabının qələbəsi” cümləsində alternativin quruluşun mövcudluğunu sətiraltı ifadə ilə bildirir.⁴⁴

A.Mahmudov, H.Qasımov və B.Səmədovun həmmüəllifliyi ilə yazılmış “Подъем сельского хозяйства” (Kənd təsərrüfatının yüksəlişi) məqaləsində oktyabr çevrilişi və sosial-siyasi məsələlərdən başlıcası kimi “mülkədar torpaq sahibliyinin ləğvinə yönələn aqrar islahat” olduğunu bildirən müəlliflər, əvvəlki siyasi dünya tarixində dönüş nöqtəsi kimi təsnifləndirilir. Müəlliflər, Kommunist partiyasının programında aqrar məsələnin qoyulduğunu bildirməklə, onun sosialist quruculuğu yolunda əsas yer tutduğunu vurğulayırlar⁴⁵. Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qələbəsindən sonra qarşıda duran iqtisadi quruluşun çatışmazlıqlarını göstərməyə çalışırlar. Məsələ ondadır ki, müəlliflər sovet hakimiyyətinin hansı dövlət üzərində “qələbə”sini qeyd etmirlər. Azərbaycan İnkilab Komitəsinin 1920-ci il 5 may dekreti ilə bütün - xan, bəy, monastır, xəzinə və digər torpaqların milliləşdirilərək, kəndlilərə verilməsi ilə sovet quruluşunun “fəhlə-kəndli hökuməti” olduğunu isbata çalışır⁴⁶, müəlliflər, qeyd etməsələr də, təhlildən görünür ki, əsas məqsəd Cümhuriyyətin tənqidi ilə bolşevik işğalına haqq qazandırmaqdır. Gördüyümüz kimi, müəlliflər dünya siyasi sisteminin fəvqünə qaldırdıqları sosialist cəmiyyətinin alternativsizliyini

⁴⁴Q. Abdulsalimzade, “Postup industrii”. Velikiy Oktyabr i rassvet ekonomiki i kulturi Sovetskoqo Azerbaydjana, Elm, Baku, 1977, s. 19.

⁴⁵A. Maxmudov, Q. Kasumov, B.Samedov, “Podyem selskoqo xozyaystvo”, Velikiy Oktyabr i rassvet ekonomiki i kulturi Sovetskoqo Azerbaydjana, Elm, Baku, 1977, s. 54.

⁴⁶Mahmudov, Qasımov, Səmədov, a.g.m. s. 55.

Kerimli

isbata çalışmalarına rəğmən, Azərbaycan Cümhuriyyəti araşdırmanın arxa plandan məzmununu təşkil edir.

M.Allahverdiyevin “Коренные изменения социальной структуры населения” (Əhalinin sosial strukturunun əsaslı dəyişiklikləri) məqaləsində oktyabr inqilabının qələbəsi və Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulmasından sonra əhalinin strukturunda köklü dəyişikliklərin meydana gəlməsi araşdırılır. İstismarın və onun törətdiyi bütün səbəblərin aradan qaldırılması ilə fəhlə və kəndlilərin, yeni ziyalı təbəqəsinin formalaşdığını qeyd edən müəllif, əvvəlki siyasi quruluşun mövcudluğunu ortaya qoyur. M.Allahverdiyev, sovet hakimiyyətini mədh etməklə, tarixdən silməyə çalışdığı Azərbaycan Cümhuriyyətini sətiraltı ifadələrlə dönə-dönə vurğulayır. Müəllif, Cümhuriyyəti “türk-alman və ingilis müdaxiləçiləri və müsavətçilərin ağalığı” kimi şərh edərək, “1920-ci ildə Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulması”⁴⁷ ifadəsilə milli hakimiyyətin devrilməsinə interpretasiya verir. Lakin “istismarçı siniflərin yaratdığı köhnə dövlət maşını” ifadəsində müəllif, milli hökuməti nəzərdə tutur⁴⁸. Müəllif, Azərbaycan SSR-nin təsisinin həyatın müsadirəsi”, “zülmkar siniflər”, “sinfi prinsiplər”⁴⁹ istilahları bütün sahələrindəki inkişafından bəhs etməklə, Cümhuriyyətin antixalq siyasətini “ifşa etmək” məqsədini izləyir.⁵⁰ Topludakı digər müəlliflərdən fərqli olaraq M. Allahverdiyev, Cümhuriyyəti daha geniş formada ifadə edir. Doğrudur, müəllif, Cümhuriyyətin rəsmi adını qeyd etmir, lakin “sovet hakimiyyətinin qələbəsi”, “istismar”, “mülkədar, burjuaziya”, “bəy-xan torpaqlarının ilə milli hakimiyyəti ictimaiyyətə çatdırır.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti uğrunda mübariz, Bakı sovetinin rəhbəri Stepan Şaumyanın 100 illik yubileyi münasibətilə Püstəxanım Əziz- bəyova və Məmməd Qaziyevin həmmüəllifliyi ilə 1978-ci ildə “Stepan Şaumyan” bioqrafik əsəri çapdan çıxmışdır. Müəlliflər S.Şaumyanı ictimaiyyətə Azərbaycanda sovet hakimiyyəti uğrunda Bakı sovetinin rəhbəri kimi sovet ideologiyasının direktivləri əsasında çatdırmışlar. Azərbaycan Cümhuriyyətinin “Zaqafqaziya burju millətçi partiyalarının bu diyarı par- çalmaq” məqsədindən yarandığını bildirən müəlliflər, ardınca F.Xoyskinin sədrliyi ilə “müstəqil Azərbaycan” hökumətinin təşkilini qeyd edirlər. Tədqiqatçılar, milli hakimiyyətin yaranmasını “daxili və xarici əksinqilabın Bakıdakı Sovet hakimiyyətini boğmaq” kimi qiymətləndirir. Azərbaycan Cümhuriyyətinin təsisi “Sovet Rusiyasına qarşı, Sovetlər hakimiyyətini boğmaq uğrunda mübarizə üçün dünya imperializmi ilə sövdələşən Zaqafqaziya əks- inqilabçıları”nın qurumu simasında qələmə verilir⁵¹. Cümhuriyyət və türk qoşunlarının Bakını azad etməyə yönəlmiş əməliyyatlarını “hərbi müdaxilə və vətəndaş müharibəsi”, Cümhuriyyət xadimləri isə “Zaqafqaziya əksinqilabçıları müsavətçilər, xanlar,

⁴⁷ M.Allaxverdiyev, “Korennyye izmeneniya sosialnoy struktury naseleniya”. Velikiy Oktyabr i rassvet ekonomiki i kulturi Sovetskoqo Azerbaydjana, Elm, Baku, 1977, s. 84-86.

⁴⁸ Allahverdiyev, a. g. m. s. 87.

⁴⁹ Allahverdiyev, a. g. m. s. 84-89.

⁵⁰ Allahverdiyev, a. g. m. s. 88-89.

⁵¹ P.Ə.Əzizbəyova, M.A. Qaziyev. Stepan Şaumyan, 1978, Azərneşr, Bakı, s.125.

Kerimli

bəylər⁵² sözlərilə təqdim edirlər. Müəlliflər, S.G.Şaumyanı “Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurucusu kimi təqdim etməklə, əslində onun Cümhuriyyəti yıxmaq üçün pozuculuq işləri apardığını nəzərə çatdırırlar. Azərbaycan hökumətini bolşevik leksikonu ilə xarakterizə edərək, ona bir qrupun hakimiyyəti kimi təqdimat verən müəlliflər, sovet hakimiyyətinin qurulması prosesində Cümhuriyyətə dövlət kimi yanaşırlar. Başqa sözlə, ideoloqlar, sovet hakimiyyətinin bərqərarının Cümhuriyyətin süqutundan keçdiyini göstərməyə məcbur olurlar.

Hacıbaba Əzimovun 1971-ci ildə “Elm” nəşriyyatı tərəfindən çap olunmuş “Azərbaycan qəzalarında sovetlər (1917-1918-ci illər)” əsərində Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulmasının sosial-siyasi zəminini əsaslandırmağa cəhd göstərir⁵³. Bolşeviklərin Bakıya iddialarını “sovet hakimiyyəti uğrunda mübarizə” kimi qələmə verən müəllif, kütlənin bolşevik ideyalarına inamını isbata çalışır⁵⁴. Milli qüvvələrə “kənd burjua ziyası, qol-çomaqlar və əksinqilabi ünsürlərə qarşı mübarizə” şərhini verir, digər tərəfdən sovetləri Azərbaycanda yeganə qanuni hakimiyyət kimi vurğulamaqla, Cümhuriyyətin yaranmasına “Türkiyənin Azərbaycanı işğalı” aspektindən yanaşılır⁵⁵. Cümhuriyyəti “Azərbaycanda ingilis müdaxiləçilərinin və müsavət burjua-mülkədar hökumətinin hökmranlığı”nın bərqərarı kimi qeyd edən müəllif, milli dövlətin mövcudluğuna diqqət çəkmədən sovet hakimiyyətinin qurulmasını obyektiv qanunauyğunluq kimi deyil, fakt kimi ortaya qoyur. H.Əzimov, qarşıda duran əsas vəzifənin proletar diktaturası qurmaq olduğunu qeyd etməklə, Azərbaycanda yeni quruluşu-sovet hakimiyyətini fəhlə-kəndli hökuməti statusunu formalaşdırmaq məqsədini güdür.

Sovet İttifaqı Kommunist partiyası Mərkəzi Komitəsi yanında Marksizm-Leninizm İnstitutunun Azərbaycan filialının KP MK Partiya Tarixi İnstitutunun materialları əsasında 1970-ci ildə nəşr olunan “В.И. Ленин об Азербайджане” (V.İ.Lenin Azərbaycan haqqında) kitabçasında Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulması haqqında müxtəsər şəkildə məlumat verilir. V.İ.Leninin Azərbaycanda sosialist inqilabının qələbəsi uğrunda Azərbaycan zəhmətkeşlərinin qəhrəmanlıq mübarizəsini diqqətlə izlədiyi bildirilir⁵⁶. Müəlliflər, V.İ.Leninin Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin taleyindən narahatlıq keçirdiyini qeyd edərək, Azərbaycan zəhmətkeşlərinin sosial və milli zülmədən azad olunmasının ilhamvericisi adlandırırlar. Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulmasında V.İ.Leninin təxirəsalınmaz kömək göstərilməsi üçün göstərişlər verdiyinə dair⁵⁷ Qafqaz hərbi inqilab komitəsi cəbhəsinə göndərdiyi məktubunu nümunə gətirirlər. Əsər hegemon partiyanın sifarişi ilə sovet dövlətinin banisi V.İ.Leninin idolaşdırılması məqsədilə

⁵² Əzizbəyova, a.g.e., s.128-132.

⁵³ H.Əzimov, Azərbaycan qəzalarında sovetlər (1917-1918-ci illər), 1971, Elm, Bakı, s. 166-167.

⁵⁴ Əzimov, a.g.e.s.169-172.

⁵⁵ Əzimov, a.g.e. s. 173-184.

⁵⁶ V.İ.Lenin ob Azerbaydjane, Institut İstorii Partii SK KP Azerbaydjane Filial İML pri SK KPSS, Azərneşr, Bakı, 1970, s. VI.

⁵⁷ V.İ. Lenin ob Azerbaydjane, s. VII.

Kerimli

tərtib edilmişdir. Azərbaycanda sosializm quruluşunun təsisində Leninin əvəzolunmaz roluna diqqət çəkən müəlliflər, “milli zülm” klişesi ilə Azərbaycan Cümhuriyyətini üstüörtülü şəkildə ifadə edirlər.

Sonuç

Gördüyümüz kimi, 1970-ci illərdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixi sovet tarixşünaslığının ziddiyyətli xarakterindən dolayı təzadlı aspektdən şərh edilmişdir. İsitisnasız olaraq, bütün müəlliflər faktoloji materiallara istinad etməklə, Azərbaycan Cümhuriyyətini hadisələrin mərkəzinə çıxarmışlar.

Əgər 1920-30-cu illərdə A.Rayevski, Y.Rathauzer, A.Steklov⁵⁸ və digərləri “Müsavət” partiyasına dair əsərlər yazmaqla kommunist partiyasının üstünlüyünü isbatla çalışdırlarsa, artıq 1950-ci illərdən etibarən rəsmi tarix konsepsiyasına müvafiq olaraq mövcud rejimin hegemonluğuna dair tədqiqatlarda alternativ qüvvələr arxa plana keçirilirdi.

1970-ci illərdə proses davam etdirilmiş, sosializm ideologiyasının dünya miqyasında vahidliyinin isbatına həsr olunmuş araşdırmalar meydana gəlmişdir. Lakin siyasi konyuktura yönündən yazılmış əsərlərdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hadisələrin fundamental səbəbi kimi qeyd olunmaqla, sovet quruluşunun müqəddəs elan etdiyi kultların ideoloji səbat-sızlığını ortaya çıxarır. Nəticə etibarilə, ideoloji xəttin təsiri ilə yazılmış araşdırmalarda Cümhuriyyət təkzibolunmaz faktlarla dövlət statusunda təqdim edilməklə, totalitar rejimin müəyyənləşdirdiyi senzura qaydalarının pozulması müşahidə olunur.

Bir sözlə, inzibati-bürokratik sistemin təməl prinsiplərinin əsas götürüldüyü bu tədqiqatlarda mənfi aspektdən interpretasiya verilməklə, Azərbaycan Cümhuriyyətinin tarixi təhrif edilərək saxtalaşdırılmışdır. Lakin sovet ideoloqlarının təkvektorlu yanaşmasına baxmayaraq, milli hökumət ictimai-siyasi fikrə tarixi hadisələrin katalizatoru kimi təqdim edildiyindən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin legitimliyi təsdiqlənmişdir.

⁵⁸ A. Rayevskiy, Anqliskaya intervensiya i Musavatskoye pravitelstvo (İngilis müdaxiləçiləri və Müsavat hökuməti). 1927, Azqiz, Bakı, 195 s.; eqo je: Anqliyskiye “druzya” i Musavatskiye “patrioti” (İngilis “dostlar” və Müsavat vətənpərvərləri), 1927, Azqiz, Bakı, 72 s.; eqo je: Partiya Musavat i yeyo kontrrevolsionnaya rabota (Müsavət partiyası və onun əksinqilabi fəaliyyəti. 1929, Bakı, 64 s.; Y.Rathauzer, Bakıda inqilab və vətəndaş müharibəsi. 1917-1918-ci illər. 1928, Azqiz, Bakı, 224 s.; onun; Şura Azərbaycanı uğrunda mübarizə, 1929, Azqiz, Bakı, 116 s.; A.Steklov, Armiya Musavatskoqo Azerbaydjana. (Müsavət Azərbaycanının ordusu), 1928, Azqiz, Bakı, 70 s.

Ədəbiyyat

Azərbaycan tarixi, (1973). ELM, Bakı.

ƏLİYEV, X., (1970). *Azərbaycanda sosialist inqilabının bəzi xüsusiyyətləri*. AZƏRNƏŞR, Bakı.

ƏZİMOV, H. , (1971). *Azərbaycan qəzalarında sovetlər (1917-1918-ci illər)*, ELM, Bakı.

ƏZİZBƏYOVA, P.Ə, Qazıyev, M.A., (1978). *Stepan Şaumyan (biqrafik oçerk)*, AZƏRNƏŞR, Bakı,

İBRAHİMOV, Z., (1970). *Lenin və Azərbaycanda sosialist inqilabının qələbəsi*. AZƏRNƏŞR, Bakı.

Lenin milli siyasətinin yetirməsi, (1974). AZƏRNƏŞR, Bakı.

RATHAUZER, Y., (1928). *Bakıda inqilab və vətəndaş müharibəsi. 1917-1918-ci illər*, AZQİZ, Bakı.

RATHAUZER, Y., (1929). *Şura Azərbaycanı uğrunda mübarizə*. AZQİZ, Bakı.

RÜSTƏMBƏYLİ, M. (1971). *Xalqın səadəti uğrunda.*, AZƏRNƏŞR, Bakı.

ŞOLOXOVA, T.F., (1977). *Azərbaycan SSRİ xalqlarının vahid ailəsində*. AZƏRBAYCAN SSR “BİLİK” CƏMİYYƏTI MÜHAZİRƏÇİYƏ KÖMƏK, Bakı.

ABDULSALİMZADE, Q., (1977). “*Postup industrii*”, Velikiy Oktyabr i rassvet ekonomiki i kulturı Sovetskoqo Azerbaydjana, ELM, Baku, s.19-40.

AVREX, A.Y., (1968). “*Russkiy absolyutizm i eqo rol v utverjdenii kapitalizma v Rossii*”, История СССР, № 2, s. 82-104.

ALLAXVERDİYEV, M., (1977). “*Korenniye izmeneniya sosialnoy strukturi naseleniya*”. Velikiy Oktyabr i rassvet ekonomiki i kulturı Sovetskoqo Azerbaydjana, ELM, Baku, s. 84-96.

BOVİN, A.E., (1988). “*Perestroyka: pravda o sosializme i sudba sosializma*” Perestroyka: qlasnost, demokratiya, sosializma. İnoqo ne dano, ПРОГРЕСС, Moskva, s. 519-551.

VOLOBUYEV, P.V., (1966). “*V.I. Lenin ob obşix zakonomernostyax Velikoy Oktyabrskoy socialističeskoj revolyusii*”. Znaniye, Moskva.

Kerimli

QANELİN R.Ş., (1990). “*Tvorçeskiy put A.Y. Avrexa*”. İstoriya SSSR, № 4, c. 102-112.

QOLİKOV V., MURAŞOV S., ÇXİKVIŞVİLİ İ. i dr., (1969). “*Za Leninskuyu partiynost v osveşenii istorii KPSS*”, Kommunist, № 3, Moskva, s. 68-72.

QUSEYNOV A.A., SINITSIN V.M., (1979). *Srajayuşayasya Muqan*. AZERNEŞR, Baku.

DUDİN, İ.Q., (1970). *Proriv bronepoezdov*, AZERNEŞR, Baku.

İVANOV, L.M., (1968). “*Samoderjavie i raboçiy klass: nekotorie voprosi politiki sarizma*”, Voprosi istorii, №. 6, s. 38-53.

V.İ. Lenin ob Azerbaydjane, (1970). Azerneşr, Baku.

MİLMAN, A.Ş., (1971). *Azerbaydjanskaya SSR-suverennoe qosudarstvo v sostave SSSR*. AZERNEŞR, Baku.

MİKOYAN, A.İ., (1971). *Doroqoy borbi*. Kn.1, POLİTİZDAT, Moskva.

MİKOYAN, A.İ., (1970). *Misli i vospominaniya o Lenine*. POLİTİZDAT, Moskva.

MAXMUDOV A, KASUMOV Q, SAMEDOV B., (1977). “*Podyem selskoqo xozyaystva*”, Velikiy Oktyabr i rassvet ekonomiki i kulturi Sovetskoqo Azerbaydjana, ELM, Baku, s.54-72.

RAYEVSKİY, A., (1927). *Anqliyskaya intervensiya i Musavatskoye pravitelstvo*. AZQİZ, Baku.

RAYEVSKİY, A., (1927). *Anqliyskie “druzya” i Musavatskoye “patrioti”*. AZQİZ, Baku.

RAYEVSKİY, A., (1929). *Partiya Musavat i yeyo kontrrevolyusionnaya rabota*. AZQİZ, Baku.

STEKLOV, A., (1928). *Armiya Musavatskoqo Azerbaydjana*. AZQİZ, Baku,

SUMBATZADE, A.S., (1972). *Sosialno-ekonomiçeskie predposilki pobedi Sovetskoy vlasti v Azerbaydjane*, NAUKA, Moskva.

SUMBATZADE, A.S., (1977). “*Zarya Oktyabrya i rojdenie Sovetskoqo Azerbaydjana*”. Velikiy Oktyabr i rassvet ekonomiki i kulturi Sovetskoqo Azerbaydjana, ELM, Baku, s. 5-18.

TARNOVSKİY, K. N., (1964). *Sovetskaya istorioqrafiya rossiyoskoqo imperializma*, NAUKA, Moskva.

Kuruluş Devri Osmanlı Diplomasisi ve Nitelikleri*

(1299-1451)

Ayşe Çekiç**

ORCID: 0000-0003-4214-1584

Öz

Osmanlı Devleti tarihi pek çok açıdan ele alınmış ve nitelikli çalışmalar ortaya konulmuştur. Osmanlı'nın diplomasisi tarihi ve bunun uluslararası sahada bulduğu karşılıklar ile ilgili çalışmalar ise çoğunlukla İstanbul'un fethi sonrasında ilgilendiren zaman dilimine yönelik olmuştur. Bu bağlamda bir boşluğu doldurmak adına Osmanlı kuruluş devri diplomasisini incelemeyi uygun gördük. Çalışmamızda Osman Bey'den başlayarak Fatih Sultan Mehmet'e kadar olan dönemde Osmanlı diplomasisinin amaç ve yöntemleri irdelenecektir. Kullandığımız yöntem kronolojik olarak her padişahı ayrı ayrı ele almaktan ziyade diplomasisi örneklemi üzerinden ilerleyecektir. Bu çerçevede Osmanlı ile diplomatik ilişki içerisinde bulunan Anadolu beylikleri ile Müslim - gayri Müslim devletler arasında kurulan yahut bozulan diplomatik ilişkiler ele alınacaktır. Elçiler, hediyeler, siyasî evlilikler, antlaşmalar, savaşlar, tehditler, mektuplar bu çerçevede örneklendirilecek somut argümanlardır. Bu çalışma sayesinde Osmanlı'nın imparatorluk öncesi devrinin dış siyasî yapılanmasının mantikî sağlamasını diplomatik ilişkiler üzerinden anlayacağız. Sonuç olarak ise Osmanlı kuruluş devri adına "ad hoc diplomacie" veya beylik diplomasisi tabirinin ne kadar doğru bir ifade olup olmadığını da saptamış olacağız.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Kuruluş Devri, Diplomasisi, Elçiler, Hediyeler, Mektuplar, Antlaşmalar

Gönderme Tarihi:20/07/2018**Kabul Tarihi:20/08/2018**

*Bu çalışma TÜBİTAK BİDEB 2211-A Doktora burs programı kapsamında desteklenmektedir.

**Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, E-Posta: aayseceki@gmail.com,

Ottoman Diplomacy in the Age of the Establishment and Its Features (1299-1451)

Abstract

The history of the Ottoman State has been taken up in many aspects and qualified works have been put forward. The Ottoman history of diplomacy and the studies related to its international counterparts have mostly focused on the period of time after the conquest of Istanbul. In this context, in order to fill a gap, we considered it appropriate to examine the Ottoman diplomacy in the age of the establishment. The aim and methods of Ottoman diplomacy will be examined during the period from Osman Bey to Sultan Mehmet the Conqueror. The method we use will proceed chronologically through a sample of diplomacy rather than treating each sultan separately. In the method we use, each sultan will not be handled chronologically. Much more diplomacy will advance through the sample. This framework will deal with the diplomatic relations between the Anatolian principals, the Muslim or non-Muslim states with the Ottomans. Envoys, gifts, political marriages, treaties, wars, threats, letters are concrete arguments to be exemplified in this frame.

Through this work, we will understand the logic of the Ottoman Empire, the foreign political structure of the pre-empire period, through diplomatic relations. As a result, we will also determine whether the expression "ad hoc diplomacie" or diplomacy of the "beylik" is correct in the name of the establishment age of the Ottomans.

Keywords: Ottoman establishment age, Diplomacy, Envoys, Gifts, Letters, Agreements

Received Date: 20/07/2018

Accepted Date: 20/08/2018

Дипломатия Османской Империи в период его образования и его характеристика.

(1299-1451)

История Османского государства была рассмотрена с самых различных точек зрения и были написаны, качественные работы на эту тему. Работы, посвященные истории Османской дипломатии и его значению в международной арене, в основном принадлежат промежутку времени после завоевания Стамбула. Мы подумали, будет уместно исследовать дипломатию Османской империи во период его образования, тем самым восполнив данный пробел. В нашей работе будет тщательно рассмотрены цели и методы дипломатии Османской империи начиная со времен Осман Бея заканчивая временем правления Фатих Султан Мехмеда. Использованный нами метод предполагает рассмотрение в хронологическом порядке образцов дипломов, а не рассматривание дипломатии каждого султана в отдельности. В этом контексте будут рассматриваться установленные или испорченные дипломатические отношения Османской империи с Анатолийскими бейликами, мусульманскими – и не мусульманскими государствами. В этом контексте послы, подарки, политические браки, договоры, войны, угрозы, письма приводятся в качестве конкретных аргументов. Благодаря этой работе через дипломатические отношения мы поймем логическую организацию внешнеполитической деятельности до становления Османской империи империей. А в заключении мы определим насколько правильно или ошибочно название "ad hoc diplomacie" или «бейликская дипломатия», данное дипломатии Османской империи во время его образования.

Ключевые слова: период образования Османской империи, дипломатия, послы, подарки, письма, договоры

Получено: 20/07/2018

Принято: 20/08/2018

Çekiç

Giriş

Osmanlı devletinin kuruluşuna dair yapılan çalışmalar 20. yüzyılın başlarında hız kazanmıştır. Avrupalı bilim insanları Osmanlıların kuruluşunu izaha çalışan bir takım teoriler öne sürmüşlerdir. Bunların başında gelen Gibbons, Osmanlı devletinin kuruluşunu genel bir geçiştirmeye "ihtida" terimine oturtmuş ve Osmanlı'nın kuruluşunda Müslümanlaşmış Hristiyan ahaliye büyük pay çıkarmıştır. Ayrıca Gibbons devşirme usulünün bir ihtida vasıtası olduğu yorumunu da teorisine eklemiştir. Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* isimli eserinde Gibbons'un bu nazariyesini çürütmekle birlikte Osmanlı Devleti'nin kuruluş meselesinin acele hükümlerle açıklanamayacak kadar derin olduğunu da belirtmiştir.¹ Osmanlı devletine ilişkin Türkiye'de yapılan çalışmaların fikir ve yöntem babası olan Fuat Köprülü'nün kuruluş evresine dair ihtimamlı tutumu bu alanda çalışacak araştırmacılara uyarıcı mesaj taşımakla birlikte, Osmanlı kuruluş devrinin açıklanmasında görüş açısının geniş tutulmasının gerekliliğini de vurgulamaktadır. Bu sebepten Osmanlı Kuruluş devrinin ciddiyetle açıklanması bağlamında Osmanlı diplomasisinin niteliğinin ortaya konulması gerekmektedir.

Osmanlı'nın diğer Anadolu beylikleri içerisinden sıyrılıp devletleşmesinde pek çok etken mevcuttur. Coğrafi sebepler, Bizans'ın içerisinde bulunduğu sıkıntılı durumlar, gaza ve cihat politikasının ileriye dönük tetikleyiciliği ve kısa sürede Osmanlı beyliğinin bir ayağının Rumeli'ye geçişi (yaklaşık olarak 1350'lerden sonra) gibi etkenler sayesinde beyliğin genişlemesi ve kurumsallaşması açıklanmaya çalışılır. Çalışmamızın temel felsefesi bu açıklama gereğince bir sac ayağı daha oluşturarak -ki bu Osmanlı kuruluş devri diplomasisidir- Osmanlı büyümesinin açıklanmasında kurgulanan teoriye "diplomasi" vasıtasıyla açıklık getirme gayesini gütmektedir. Diplomasi tabirine baktığımızda kökeni Grekçe asıllı "diploma" kelimesine dayanmaktadır. Grekçede ikiye katlanmış şey yahut katlanmış kağıt anlamına gelen diploma, eski Yunan dilinde *iki levha arasına yazılmış hukuk akdi* için kullanılan bir ifadedir.² Genel itibarıyla diplomasi tabiri bir devletin dış politikasında kurguladığı ilişkiler ağını karşılar.³

¹ Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012, s. 42- 50.

² Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1998, s. 3; Timuçin Kodaman- Ekrem Yaşar Akçay, "Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Türkiye'ye Bıraktığı Miras", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2010, S. 22, s. 76.

³ Uğur Kurtaran, "Osmanlı Diplomasi Tarihinin Yazımında Kullanılan Başlıca Kaynaklar İle Bu Kaynakların İncelenmesindeki Metodolojik ve Diplomatik Yöntemler Üzerine Bir Değerlendirme", *OTAM*, 38/Güz 2015, s. 108.

Çekiç

Devletlerin ve milletlerin yönetimi sıradan sistemlerin altından kalkabileceği bir sorumluluk değildir. Bu sorumluluğun güncel hayatta ve devlet politikasında layıkıyla yerine getirilmesi ise aklın önderliği sayesinde mümkün olmaktadır.⁴ Bu açıklama bize devlet yönetimi adına kurgulanan politikaların reel çerçeve içinde ne denli akılcıysa devletin bekasının da o ölçüde kalıcı olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle Osmanlı kuruluş devri diplomasininin diğer etkenlerle eşgüdümlü olarak akılcı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü bugünden bakıldığında beylikten devletleşmeye ve akabinde imparatorlaşmaya evrilen siyasî bir yapı mevcuttur. O halde Osmanlı siyasal sarkacının güçlü bir yapılanmaya doğru yol almasında uygulanan diplomasininin rolü nedir? Bu soruya verilecek cevap diplomatik araçların (elçiler, mektuplar, hediyeler, siyasî evlilikler, söylemler, tehditler) nasıl, nerede ve hangi şartlar gereğince uygulamaya konulmasıyla yakından ilgilidir. Şimdi bu ilgiyi diplomatik araçlar üzerinden açıklamaya geçebiliriz.

1.Uç Beyinin Elçileri

Osmanlı'ya dair yazılı tarih anlatıları beyliğin kuruluşundan çok sonra merkezleşen yapıya paralel olarak ortaya çıktığından ötürü, *Tevârîh-i Âl-i Osmanlar'* da yazılanlara bakışımızda temkinli olmak zorundayız. Bununla birlikte tarihi verilerin tarihsellik açısından bir sürekliliği içerisinde barındırdığı gerçeğini de yadsıyamayız. Bu sebepten Osmanlı diplomasisini, Osman Bey'in Tursun Fakı ile yaptığı konuşma minvalinde ele almamız beylik olarak Osmanlı'nın siyasal gelişim gerçeğine diplomasiden yaklaşıma da vesile olacaktır. Bahsi geçen konuşma Karacahisar'ın fethinden sonra gerçekleşmektedir: İlk Osmanlı kadısı olan Tursun Fakı, Karacahisar'ın alınmasına ilişkin "*Hanum! Sultandan izin gerektür*" der. Osman Gazi ise bu duruma sinirlenir ve "*bu şehri ben hod kendü kılıcumla aldum. Sultanın bunda ne dahli var kim andan izin alam. Ona sultanlık veren Allah bana dahi gazâyile hanlık verdi... Ve ger ol ben Âl-i Selçükven derse ben hod Gökâlöp oğluyın derin.*" der.⁵ Bu cümlelerden iki sonuç ortaya çıkarabiliriz. Bunun ilki Osmanlı'nın siyaseten varlığını ve özerkliğini belirtmesidir ki, bu durum Osmanlı diplomasisinin de kendi bünyesinde başlangıcı kabul edilebilir. Diğer sonuç ise Anadolu siyasi yapılanmasının-Selçukluların iktidarsızlığı gerçeğine rağmen- bir diplomasiden zorunluluğu/tercihi içerisinde "*sultandan izin gerektür*" gerekçesiyle devam ettirildiğinin vurgulanmasıdır. Bundan sonrada Osmanlı diplomasisinde bu kararlılık sürdürülecek ve Selçuklu geleneğinden gelen devlet olma yolunda

⁴ İbnü't- Tiktaka El- Fahrî, Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirler Tarihi (H.632- 1258), (Çev. Ramazan Şeşen), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2016, s. 27.

⁵ Aşıkpaşazâde, Menâkıb-ı Âl-i Osman, (Haz. Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2013, s. 28- 29; Sencer Divitçioğlu, Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu, Eren Yayınları, İstanbul, 1996, s. 20

Çekiç

diplomasi kurma zorunluluğu/tercihi benimsenecektir. Şimdi Osmanlı diplomasisinin- tespitimiz ölçüsünde- diplomatik araçlarını, kullanım inceliklerini ve tarihsel geçerlilik boyutunu elçiler aracılığıyla açıklamaya başlayabiliriz.

Bir devletin resmi temsilcisi sıfatıyla başka bir devlet nezdinde kabul gören ve devletler arası ilişkilerin kurulup geliştirilmesinde faal rol oynayan kişiye elçi denilmektedir. Elçi yahut ilçî Türkçe devlet, halk, ülke manasına gelen il kelimesinden türetilmiştir. Elçilik kadim zamanlardan beri var olagelen ve zamanla hukuki bir boyut kazanan vazife/müessesedir.⁶ Osmanlı'nın kuruluş yıllarından itibaren elçilerin devletler arası ilişkileri kurmada ve düzenlemede önemli bir diplomasi unsuru olduğu bilinmektedir. Bir uç beyliği olarak ortaya çıkan Osmanlı'da, elçiler ve onların faaliyetlerine göz attığımızda karşımıza çıkan tablo bu beyliğin tesadüf eseri imparatorlaşmadığını da gösterir mahiyettedir. Osmanlı elçilerinin icraatlarına baktığımızda bunlar: bir savaşın yahut seferin başlangıç haberi, bir düğün daveti, bir ittifak veya antlaşma içerikli konuların görüşülmesi ve ticarî çıkarlara matuf olmuştur. Gerek giden gerekse de gelen elçi örnekleri bize, elçilerin ikna etme, antlaşma sağlama ve muhbirlik yapmak gibi farklı işlevlerinin olduğunu da göstermektedir. Bu kısa açıklamadan sonra şimdi örneklere bakabiliriz.

Osmanlı kroniklerinde bir beldenin fethi esnasında kuşatılan bölge beyine elçi yollanması alışlagelmiş bir durum olarak göze çarpmaktadır. Orhan Bey 1324 yılında babasından devraldığı beylik topraklarını ziyadeleştirmek ve beyliği sağlam bir zemine oturtmak için Bursa üzerine yoğunlaşmıştır. Ve çok geçmeden 1326 yılında Bursa kalesi önlerinde görülen Orhan Bey kale tekfuruna elçi olarak Köse Mihal'i göndererek Bursa kalesinin teslimini talep etmiştir. Köse Mihal Tekfur'a " *hisarı ver dedi. Baras tekür eyitdi: İmdi ahd edelüm kimsenün bize zararı erişmeye...hisarı verelüm dedi. Mihal gelüp bu haberi Orhan Gazi'ye bildürdi. Bu ahdi Orhan Gazi dahi kabul etdi. Tekürüne haber göndürdi: bana birkaç yarar adam göndürsün. Bu hisardan çıkan kafiri Türk incitmesün dedi. Mihal otuz bin filoriye sulh etdi. Baras Tekür canile kabul etdi.*"⁷ Bursa fethi öncesinde Mihal'in anlaşma için tekfura gönderilmesi küçük nüanslarla Oruç Bey ve Hadîdî tarihlerinde de geçmektedir.⁸ Örnekte görüldüğü gibi Köse Mihal'in -ki kendisi kısa süre önce ihtida etmiştir- elçi olarak Bursa tekfuruna gönderilmesi diplomatik bir incelik taşımaktadır. Orhan Bey bu yolla Bursa tekfuruna kısa süre önce İslamlaşmış ve bunun da

⁶ Mehmet İpşirli, "Elçi", DİA, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 3.

⁷ Aşıkpaşazâde, a.g.e., s. 42.

⁸ Oruç Bey, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Haz. Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2014, s. 15- 19; Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Haz. Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s. 51.

Çekiç

ötesinde Osmanlı beyliğine tabiyetini arz etmiş bir gayrı Müslim'in beylik dairesine sorunsuz eklemeliğini vurgulamak istemiş olabilir.

Bir diğer örneği Osmanlı nezdine gelen Sırp elçisi üzerinden inceleyecek olursak: I. Murat'a Kosova savaşı (1389) öncesinde "*Laz kendii hana elçi göndürdi: Gel Kösova'da buluşalım ve illa sen dahi oğlanlarını bile getir. Ve benim bir oğlum var, ben dahi bile getiririn. Dedi. Hele buluşalım ya ceng ola veya sulh ola ve illa hana mübalağa armağanlar göndürmüşdi. Mektubunu karundaşum han deyü yazmışıdi...*"⁹ Burada gönderilen elçinin niyeti olası savaş öncesi Sultan I. Murat'ın askeri durumunu yoklamak ve gerekli tedbirleri ona göre almak olsa gerektir.¹⁰ Ayrıca Sultan Murat'ın katına gelen elçinin mübalağa armağanlarla gelmesi ve mektupta Sultan Murat'ın *karundaşum han* diye hitaba değer olması devletler arası ilişkilerde iplerin kopma noktasına geldiği savaş öncesi durumda bile diplomatik davranışların ne denli geçerli olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu örnekler Osmanlı kuruluş devri adına devletlerarası arabulucu konumunda olan elçilerin karşılıklı diplomasi açısından önemini belirtmektedir.

Bunların yanında elçiler karşımıza bir de düğün davetçisi olarak çıkmaktadırlar. Bu sayede Osmanlı Beyleri, elçiler vasıtasıyla şöhretli düğünlerini komşu devletlerin bizzat müşâhede etmelerini mümkün kılarak ne derece kudrete sahip olduklarını göstermek istemişlerdir. Sultan I. Murat'ın, oğlu Yıldırım Bayezid'e Germiyan Oğullarından kız alarak yaptığı düğün Aşıkpaşazâde Tarihi'nde şu şekilde anlatılmaktadır: "*Düğünün esbabı müheyya ve müretteb oldu bi-kusur. Andan sonra etrafun beğlerine okuyucular göndürdüler. Karamanoğlu'na ve Hamidoğluna ve Mentешеoğluna ve Saruhanoğluna ve Kastamonu'da İsfendiyyar'a ve Mısır sultanına.....Ve her gelen kişi getirdiğini adet üzere peşkeşlerin çekdiler ve mertebesine göre oturdular.....Ve Mısır'ın dahi Sultandan elçisi geldi. Ol dahi getirdiği tuhfelerini çekdi. Anı cemi elçilerin üzerine yer gösterdiler.*"¹¹ Oruç Bey ise aynı düğün hakkında daha özel bir yorum yapmaktadır: "*Germiyanoğlu'nun kızını Sultan Bayezid'e alıverdi, âli düğün eyledi. Ol vakit Vilkoğlu'nu düğüne okudu. Vilkoğlu düğüne saçılık otuz bin filori gönderdi derler. Kamu beğler Vilkoğlu saçılığına hayran kaldılar.*"¹² Örnekte dikkat çeken husus düğün için Anadolu'nun yerel beylerine ve I. Murat'ın haraç güzarı Sırp despotu Vilkoğlu'na okuyucular (elçi) göndererek düğüne davet edilmesinin yanında asıl önemli nokta Mısır Memluk devletine davet için elçi gönderilmesidir. Burada I. Murat Mısır'dan gelen

⁹ Aşıkpaşazâde, a.g.e., s. 85; Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan- Nümâ, (Yay. F. Reşit Unat- M. Altay Köymen), C. 1, TTK, Ankara, 1995, s. 269.

¹⁰ Halil İnalçık, Kuruluş Dönemi (1300- 1481) Osmanlı Sultanları, İSAM, İstanbul, 2011, s. 120.

¹¹ Aşıkpaşazâde, a.g.e., s. 79- 80.

¹² Oruç Bey, a.g.e., s. 26.

Çekiç

elçilere daha özenle davranıyor ve protokolde onları diğer elçilerin üstünde tutuyor. Bu davranışın devletleşen ve büyüyen Osmanlı'nın Yakındoğu'da önemli bir güç olan Memlukler nezdinde olumlu algılanmak için yapıldığını düşünebiliriz. Nihayetinde halifelik gibi bir gücü bünyesinde barındıran - ya da barındırdığı düşünülen - Memlukler'in takdirine şayan olmak, gaza ve cihad politikasıyla genişleyen Osmanlı'nın beklentisi olmuş olabilir. Ayrıca Sultan I. Murat'ın düğün vesilesiyle önemli diplomatik antlaşmalar yaptığını da görmekteyiz. Germiyan Oğullarından çeyiz adıyla Karaman ülkesine sınırdaş bölge olan Kütahya, Simav, Eğrigöz, Tavşanlı ve önemli gelire sahip Gediz şaphanesi alınmıştır. Hamid Oğullarından Hüseyin Bey'e yapılan zorlama sonrasında ise Göller Yöresi olarak isimlendirilen Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Yalvaç, Karaağaç ve Isparta satın alınarak ele geçirilmiştir.¹³ Bu ilhak siyaseti I. Murat'ın Anadolu beylikleri üzerinde sistemli bir vasallık kurma çabasının ürünüdür.¹⁴ Bunun yanında yine Sultan I. Murat'ın, Bayezid'den olma torunlarını sünet ettirirken Mısır'a davet elçileri yollaması da diplomatik açıdan Mısır'a verdiği önemle ilişkilidir.¹⁵

Osmanlı, Batılı denizci devletlerle de daima temas halindeydi. Bu temasın sağlanmasında Anadolu Selçuklu geleneğinin etkisi yadsınamaz. Provanslılar'ın 13. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'nun Güney Sahilleri ile Kıbrıs adası arasındaki ticareti düzenledikleri vakidir.¹⁶ Sultan Orhan'ın 1351- 1355 Ceneviz- Venedik savaşında Ceneviz'i, Bizans- Aragon-Venedik müttefikliğine karşı desteklemesi ince bir siyasetin örneğidir. Orhan'ın elçilerinin Ceneviz amiraliyle buluşup Pera'yı (Galata) müttefik güçlere karşı savunmada Ceneviz'e destek olacaklarını belirtmesi, gelişen Osmanlı'nın kaderinde önemli bir dönüm noktası olacaktır. Savaş esnasında Üsküdar'a kadar gelen Orhan, 1000 okçusunu Ceneviz saflarında savaşması için gönderecektir. Bunun karşılığında Ceneviz Osmanlı'ya deniz aşırı faaliyetleri için gemi temin edecektir. Görüldüğü gibi kurulan diplomatik kanallar vasıtasıyla Ceneviz'in denizcilik tecrübesinden faydalanılmıştır. Bu sayede Osmanlı'nın Rumeli topraklarına geçişi ve Balkanlardaki hakimiyetini sağlamlaştırması daha kolay olmuştur.¹⁷

Ceneviz gibi Venedik de Osmanlı'yı yanında görmek isteyen denizci ve tacirlik geleneği çok gelişmiş bir devlettir. Ayrıca her durumu fırsat bilip ticari menfaatleri doğrultusunda diplomasiyi pek âla icra etmişlerdir. Hatta cenazelerde dahi elçilerin gelip imtiyaz kopardıkları görülmüştür. Sultan I. Murat'ın Kosova savaşında ölümünün ardından gelen Venedik elçisi Francesco Quirino Osmanlı nezdine taziyelerini sunmuş ve akabinde yeni

¹³İnalçık, Kuruluş Dönemi..., s. 110- 111.

¹⁴ Feridun Emecen, İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası, Timaş yayınları, İstanbul, 2016, s. 90.

¹⁵ Mehmed Neşri, a.g.e., s. 239.

¹⁶ W. Heyd, Yakın-Doğu Ticaret Tarihi, (Çev. E. Ziya Karal), TTK, Ankara, 2000, s. 596.

¹⁷ İnalçık , Kuruluş Dönemi..., s. 67- 69.

Çekiç

bir ticari düzenlemeyi gündeme getirmiştir. Kısacası burada asıl amaç Osmanlı limanlarından tahıl ihraç eden Venediklileri vergi mükellefiyetliklerinden kurtarmak yahut bunu daha düşük bir fiyata çekmek olarak görünmektedir.¹⁸ 14. yüzyılın ilk yarısında 2000 civarında Müslüman tüccarın Venedik'le ticari açıdan iletişimde olduğu göz önünde tutulduğunda ise Venedik'in gayretkeş tavrının mahiyeti daha net anlaşılmaktadır.¹⁹ Ayrıca Osmanlı ve Venedik nezdinde gerçekleştirilen elçi kabul törenlerindeki teşrifat benzerliğini de karşılıklı diplomasi faaliyetlerinin yansıması olarak kabul edebiliriz.²⁰

Bu kısa ve münferit örneklerden görüldüğü gibi Osmanlı diplomasi trafiği düşünüldüğünde elçilerin - giden ya da gelen - günümüz diplomatlarından pek de farklı olmadıklarını söyleyebiliriz.

2. Diplomatik Bir Araç Olarak Yazılı Antlaşmalar

Burada Osmanlı'nın siyasî ilişkilerine yön veren bir argüman olarak yapılan antlaşmalar üzerinde durulacaktır. Padişahın emriyle düzenlenen herhangi bir devlet, zümre veya ailelere özel haklar tanımak adına düzenlenen belgeye antlaşma/ahidnâme denilmektedir.²¹

Bapheus (Koyunhisar) savaşından sonra Bursa ovasının tekfurları Osman Bey'e saldırmak üzere ittifak etmişlerdir. Bizans'tan gelen emirle yapılan bu ittifak sonucunda girişilen Dimboz savaşında (1303) zafer Osman Bey'in olmuştur fakat Osman'ın yeğeni Aydoğdu (Gündüz Alp'in oğlu) bu karşılaşmada öldürülmüştür. Olayın ardından Bursa ve Adranos tekfurları kaçarak kalelerine sığınmışlardır. Kite tekfuru ise Ulubad kalesine sığınmak zorunda kalmıştır.²² Bunun üzerine Osman Bey, "*Ulubad tekfuruna haber göndürdü ki zebunumu vir ve illa gölbaşından dolanub vilayetini haraba virürüm dedi.*"²³ Durumdan korkan Ulubad tekfuru Osman Bey'e "*ahd edelüm. senden ve neslünden hiç birisi bu köprüden geçmeyeler zebununu vereyim*" dedi.²⁴ Nihayetinde Osmanlı tarafından hiç kimsenin Ulubad köprüsünü geçmeme şartıyla "*andlaşub ahidname tahrir etdiler.*"²⁵

¹⁸ Kate Fleet, Erken Osmanlı Döneminde Türk- Ceneviz Ticareti, (Çev. Özkan Akpınar), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009, s. 72.

¹⁹ Metin Ziya Köse, 1600-1630 Osmanlı Devleti ve Venedik Akdeniz'de Rekabet ve Ticaret, Giza Yayınları, İstanbul, 2010, s. 20.

²⁰ Maria Pıa Pedani, "Osmanlı Padişahının Adına" İstanbul'un Fethinden Girit Savaşı'na Venedik'e Gönderilen Osmanlılar, (Çev. Elis Yıldırım), TTK, Ankara, 2011, s. 5.

²¹ Mustafa Fayda, "Ahidnâme", DİA, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 535.

²² İncelik, Kuruluş Dönemi..., s. 41- 42.

²³ Mehmed Neşri, a.g.e., s. 115- 117.

²⁴ Aşıkpaşazâde, a.g.e., s. 33.

²⁵ Kemalpaşazâde, Tevârih-i Âl-i Osman, (Haz. Şerafettin Turan), C. 1, TTK, Ankara, 1991, s. 154.

Çekiç

Bu antlaşma da savaş sonrası barışın sağlanmasının yanında, Aydoğdu'yu öldüren şahsın Osman Bey'e teslim edilmesi meselesi de antlaşma dahilinde konuşulmuştur.

Bir diğer ahidnâme örneği Bursa fethi (1326) sonrasında karşımıza çıkmaktadır. Bursa Ahidnâme'sinin maddeleri ise şunlardır:

1.) *Şehre giren Osmanlı askerleri halka zarar vermeyecek (yağma olmayacak, esir alınmayacak).*

2.) *Gitmek isteyenler mallarıyla Osmanlı askerlerinin himayesinde şehri terk edecek.*

3.) *Teslimde Orhan Bey'e 30.000 altın ödenecek.*²⁶

Orhan Bey ve Bursa tekmuru arasında yapılan bu antlaşma Aşıkpaşazâde, Neşrî, Oruç Bey ve Hadîdî tarihlerinde ufak farklılıklarla zikredilmektedir.²⁷ Bursa'nın fethinden kısa süre sonra gerçekleşen İznik fethiyle (1331) İslam dünyasında haklı bir şöhret kazanan Orhan Bey, Irak'ın Celayirli sultanı olan Hasan-ı Büzürg ile de dostane ilişkiler kurmuştur.²⁸ Örneklerden görüldüğü üzere Osmanlı'nın genişlemesi onun sadece ezici gücünün varlığıyla açıklanmaktan ötedir. Bu sebepten Osmanlı yayılcı politikasında, diplomasi gücünün ve uzlaşmacı yeteneğinin varlığından rahatlıkla söz edebiliriz. Bu önermenin sağlanmasını İznik'in (İznikmid) fethi (1337) esnasında da görmekteyiz: "*Hisarın sahibi hatunun bir yarar ademisi varidi. Anı göndürdü kim; ahd edelim bize ziyanunuz dokunmaya, hisarı size verelim dedi, gidenimiz gitsin turanımız tursun....Orhan gazi eydür: sakınun bu kafirlerin bir çöpü gitmesin kim biz ahdimizde hain olmazuz dedi.*"²⁹ Bu ahidleşme rivayeti Neşrî, Kemalpaşazâde ve İdris-i Bitlisî'de de geçmektedir.³⁰ Burada sultan Orhan'ın "*ahdimizde hayin olmazuz*" sözü antlaşmaların devlet ilişkileri adına bağlayıcılığının yanında Osmanlı adına bir şeref meselesi olduğunu da içerisinde barındırmaktadır.

Yıldırım Bayezid için düzenlenen düğünde Sultan Murat ile Hamidoğlu Hüseyin bey arasında bir va'de yahut ahidleşme olduğu rivayette zikredilmektedir: "*kim Hamidoğlu'nun elçisi gelmişidi. Anunile bir va'de olunmuşidi kim Hamidoğlu Hüseyin Bey vilayetini Murad Han Gazi'ye*

²⁶ İncalcık, Kuruluş Dönemi..., s. 52.

²⁷ Aşıkpaşazâde, a.g.e., s. 42- 43; Mehmed Neşrî, a.g.e., s. 131- 133; Oruç Bey, a.g.e., s. 15- 16; Hadîdî, a.g.e., s. 51- 52.

²⁸ İncalcık, Kuruluş Dönemi..., s. 55.

²⁹ Aşıkpaşazâde, a.g.e., s. 54.

³⁰ Mehmed Neşrî, a.g.e., s.152- 153; Kemalpaşazâde, Tevârih-i Âl-i Osman, (Haz. Şerafettin Turan), C. 2, TTK, Ankara, 1991, s. 35; İdris-i Bitlisî, Heşt Bihişt, (Haz. Mehmet Karataş - Selim Kaya - Yaşar Baş), C. I, Betav Yayınları, Ankara, 2008, s. 240.

Çekiç

satayıdı. İmdi ol ahdün üzerine Murad Han Gazi yürüdü Kütahiyye'ye çıktı. Hamidoğlu dahi bildi kim kendüye gelir. Adam gönderdi. Eyitdi kim: "Ben ol ahdin üzerine dururın. Akşehir ve Beğşehir'ini ve Seydişehir'ini ve Yalavac'ı ve Karaağac'ı ve Isparta'yı şer'i mektubilen satu bazar olundu"³¹ Feridun Ahmed Bey'in "Münşeatü's- Selâtn" isimli eserinde Hamidoğlu Hüseyin Bey tarafından gönderilen bir ahidnâme suretinden de bahsedilmektedir.³² Bunun üzerine ise anlaşmaya dahil olan bölgenin "şer'i mektup" ile Osmanlı'ya devredildiği anlatılmaktadır. Ve Hamidoğlu Hüseyin Bey "şer'i mektup" olarak anılan belge -açık bir beyanat olarak düşünülebilir- ile kendine ait toprakları Sultan I. Murat'a devretmiştir.

Bir diğer antlaşma örneği olarak Yıldırım Bayezid'in Bizans imparatoruyla yaptığı sulhe bakabiliriz: Yıldırım Bayezid Niğbolu (1396) zaferinin ardından Güzelcehisar'ı (Anadoluhisarı) yaptırmış ve İstanbul muhasarasına hız kazandırmıştı. Ancak Anadolu'da Timur tehdidinin belirmesiyle Yıldırım Bayezid Bizans ile bir antlaşma yaparak kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştı. Sonuç olarak Bizans'la aşağıdaki şartlar gereği antlaşma yapmıştı:

1.) *Her sene Osmanlı hazinesine verilmekte olan haracın arttırılması.*

2.) *İstanbul'da bir Türk mahallesi kurularak bir cami yapılması.*

3.) *İstanbul'daki Müslümanlarla Rumlar arasında tahaddüs edecek ihtilafları İslam hukuku üzere halletmek için bir kadı tayini.*

4.) *Silivri'de dahil olmak üzere Silivri'ye kadar olan yerlerin Osmanlı'ya terki.*³³

Antlaşmadan büyük bir üzüntüyle bahseden Dukas, kroniğine şunları da kaydeder: " Bayezid, elde ettiği bu zaferden kibirli ve mağrur olarak imparator Manuel'e elçiler gönderdi ve Constantinopolis'in teslimini istedi."³⁴ Yıldırım Bayezid'in İstanbul muhasarası ve sonrasında yaptığı antlaşma Bizanslıları o kadar korkutmuş olmalı ki; kısa bir Bizans kroniğinde bu durum daha feci bir yoruma büründürülmüştür: "Ve 6907 yılında Andronikos'un oğlu İmparator İoannes Agarenlerin (Türkler) arhontu Pagiazites'in (I. Bayezid) teşvik ve nasihatıyla Kostantinopolis'e geldi; o bir

³¹ Aşıkpaşazâde, a.g.e., s. 82.

³² Feridun Ahmed Bey, Münşeatü's- Selâtn, C. 1, Takvimhane-i Amire, İstanbul, (H.1264-1265 /M. 1848- 1849), s. 97- 98- 99.

³³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. 1, TTK, Ankara, 2011, s. 291- 292; Dukas, Kronik 1341- 1462, (Çev. V. Mirmiroğlu), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 45- 46.

³⁴ Dukas, a.g.e., s. 48.

Çekiç

*ay boyunca imparatorluk görevini ifa etti"*³⁵ Osmanlı- Bizans antlaşma geleneği Yıldırım Bayezid'in ölümünün ardından Çelebi kardeşlerin taht mücadeleleri esnasında da devam ettirilmiştir.³⁶

Osmanlıların yapmış olduğu antlaşmalarda defaatle vurguladıkları önemli bir nokta da haraç meselesi olmuştur. Çünkü antlaşmaya muhatap devletten haraç alınması hem önemli bir gelir kapısı hem de karşı tarafa olan üstünlük olarak değerlendirilmiştir. Haraçlar konusunda Momcilo Spremiç'in hacim olarak mütevâzı fakat muhteva olarak nitelikli çalışması Osmanlı'nın antlaşmalar gereğince haraçlara ne denli önem verdiğini Venedik Cumhuriyeti özelinde göstermektedir.³⁷ Burada Osmanlı'nın ahidnâmeler vasıtasıyla yabancı tüccarları koruyup devletin ticari faaliyetlerinin aktif bir seyirde işlemlerini temenni ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.³⁸

Bu başlığa son verirken mektuba benzeyen fakat bunun yanında antlaşmaların sağladığı gibi sulhü de beraberinde getiren bir belge türünden bahsetmeden geçemeyeceğiz. Bu, Feridun Ahmet bey'in eserinde "daraatname/zaraatname" olarak zikredilen ve bir itaatname olarak değerlendirebileceğimiz belge türüdür. Sultan II. Murat'a Mardin hakimi Nasuriddin bey ve Bitlis hakimi Muhammed bey tarafından itaatlerinin göstergesi olarak gönderildiği bahs olunmaktadır.³⁹ II. Murat'a ilişkin bahsedebileceğimiz son rivayet 1424 yılına yerleştirilmiştir. "*Şubat ayının 20'sinde, Pazar günü, Emir Mouratpeis (Murat bey/ II. Murat) bizim imparator ve hükümdarlarımızla yeminli barış yaptı*".⁴⁰ Burada Bizans'la yapılan barışın yeminleşme şeklinde yapılıyor olması dikkat çekicidir.

3. Bir Diplomasi Aracı Olarak Mektuplar

Mektup, Arapça yazmak anlamına gelen "ketebe" kökünden türetilmiş bir kelimedir. Araplar, yazılan şey manasına gelen mektup kelimesi yerine risale, vasiyye, ahd tabirlerini de kullanmaktadır.⁴¹ Bu da bir anlamda diplomatik belge olarak mektubun işlevsel açıdan farklı kullanımlarının olduğuna işaret etmektedir. Osmanlı kuruluş devri özelinde

³⁵ Şahin Kılıç, Bizans Kısa Kronikleri (Chronica Byzantina Breviora), İthaki Yayınları, İstanbul, 2013, s. 86.

³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. George T. Dennis, "1403 Tarihli Bizans - Türk Antlaşması", (Çev. Melek Delilbaşı), Orientalia Christiana Periodica, Vol. XXXIII, 1967, s. 153- 166.

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Momcilo Spremiç, "XV. Yüzyılda Venedik Cumhuriyeti'nin Şarkta Ödediği Haraçlar", (Çev. Mahmut H. Şakiroğlu), Belleten, C. XLVII, S. 185, 1983, s. 363- 390.

³⁸ Köse, a.g.e., s. 14.

³⁹ Feridun Ahmed Bey, a.g.e., s. 209- 212.

⁴⁰ Kılıç, a.g.e., s. 90.

⁴¹ Nebi Bozkurt, "Mektup", DİA, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004 s. 13.

Çekiç

mektup kullanımına ilişkin ilk örnek şu şekilde zikredilmektedir: "Şeyh Ede Balı kim Osman Gazi'nün düşünüyü tabir etdi ve padişahlığı kendüye ve neseb ü nesline muştuladı. Yanında şeyhün bir müridi vardı. Adına Derviş Turud oğlu derleridi.

O derviş eydür: "Ey Osman Gazi! Sana padişahlık verildi. Bize dahi Şükrane gerek" dedi.

Osman Gazi eydür: "Her ne vakit kim padişah olam sana bir şehir vereyüm" dedi.

Derviş eydür: "Bize şu köycügez yeter, şehirden vazgeldük" der. Osman Gazi kabul etdi.

Derviş eydür: "Bize mektub ver imdi."

Anlatının devamında Osman gazi mektup yazamadığından onun yerine nişane olarak atalarından kalan kılıcıyla bir maşrapa verir. Akabinde Osman gazi " *Hak ta'ala beni bu hizmete kabul edecek olursa, benim neseb ü neslim dahi bu alamenti göreler kabul edeler.*" der.⁴² Dervişin Osman Gazi'den muştuluk olarak mektup talep etmesi, bey elinden çıkan mektubun Temliknâme olarak da kullanılıyor olduğunu yahut olabileceğini düşündürmektedir.

Yıldırım Bayezid tahta çıktığında Sırp (Laz) beyi " *Vilkoğlu dahi Bayezid hana elçi gönderdi, mübalağa armağanlar ile. Ve hem taht mübarek olsun dedi ve hem anası ağzından dahi bir mektup yazdı*"⁴³ Bu örnekte görüldüğü üzere Yıldırım Bayezid'e gelen elçi onun sultanlığını kutlamak adına bir mektup takdim etmiştir.

Yıldırım Bayezid devrinde Timur tehlikesi baş gösterince Osmanlı'nın Memlukler ile ortak işbirliği içerisine girdiğini görmekteyiz. Yıldırım Bayezid Timur'a karşı elini güçlendirmek adına Memluk sultanı Ferec'e bir mektup yollamış ve mektubunda Timur'a karşı müttefik olmayı teklif etmiştir. Bu sayede Timur'a karşı Osmanlı- Memluk ittifakı oluşmuştur.⁴⁴ Bu örnekten hareketle diplomatik bir belge olarak mektubun devletler arası ilişkilerin olumlu yönde gelişmesinde önemli rol oynadığını söyleyebiliriz.

Yıldırım Bayezid'in Emir Timur ile mektuplaşmaları da bu dönem adına dikkate değerdir. Burada mektupların içeriğinin ne olduğundan ziyade mektupların diplomatik bir araç olarak kullanıldığına odaklanmalıyız.

⁴² Aşıkpaşazâde, a.g.e., s. 12- 13.

⁴³ Aşıkpaşazâde, a.g.e., s. 94; Mehmed Neşri, a.g.e., s. 331.

⁴⁴ İsmail Yiğit, Memlûkler H.648- 923/M.1250- 1517, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2015, s. 148- 149.

Çekiç

Örneğin İbn Arabşah'ın dediğine bakılırsa: Bayezid'e gönderilen mektupta döneminin "sahip kıranı" olarak nitelendirilen Timur'un Anadolu topraklarından nereleri istediği açıkça belirtilmektedir.⁴⁵ Nizamüddin Şami'de ise Yıldırım Bayezid'in Timur'dan Erzincan ve etrafında bulunan memleketlerin haracını istediğini ve bunun akabinde Timur'un Bayezid'e yazdığı mektupta bu isteğinden dolayı had bilmez olarak nitelendirildiği anlatılmaktadır.⁴⁶ Feridun Ahmet Bey'in eserinde de Timur tarafından gönderilmiş mektuplara yer verilmektedir.⁴⁷ Bu örnekler diplomatik ilişkilerde mektubun iki tarafı keskin bıçak olduğunu gösterir mahiyettedir. Zira Osmanlı- Memluk ilişkilerini müttefiklik çerçevesine yerleştiren mektuplaşma, Osmanlı- Timurlu örneğinde iki tarafı savaş meydanına çekmekle sonuçlanacaktır.

Sultan II. Murat'ın Uluğ Muhammed han ile mektuplaşması da dikkate şayandır. Altın Orda'nın son hanlarından olan ve Kazan hanlığının ilk hanı olarak da kabul edilen Uluğ Muhammed Han, Sultan II. Murat'a bir elçilik heyetiyle birlikte bitik (name- mektup) yollamıştır. 14 Mart 1428 tarihiyle kaydedilen bu mektup Topkapı Sarayı'nda korunmaktadır. Altın Orda - Osmanlı ilişkileri çerçevesinde Uluğ Muhammed Han'ın Sultan II.Murat'a hitaben: *"Evvelki han ağalarımız (ile) sizin Rum vilayetinin Sultan atalarınız elçi sözcü gönderişip, hediye selam alışıp, bazirgân ortak (tüccar ve hissedar) yürüşüb iyi varış geliş kılırlar imiş (iyi münasebetlerde bulunurlarmış). Sonra han ağamız Toktamış Han sizin büyük babanız gazi Beyazid Bey ile eski iyi adet üzere elçi sözcü gönderişip, hediye, selam alışıp ikisi dahi dostluk iyilik üzere Tanrı rahmetine vardılar."* demektedir. Mektuptan da anlaşıldığı gibi Altın Orda-Osmanlı ilişkileri Yıldırım Bayezid döneminde iyi bir seyir takip etmiştir. Bu sıcak ilişkiler II. Murat devrinde de devam ettirilmiştir.⁴⁸

Fatih Sultan Mehmet II. Murat'ın ölümünün ardından tahta çıktığında (1451) Karamanoğlu Mehmet Bey harekete geçip Hamid ilinden bazı kaleleri ele geçirdi. Ayrıca Germiyan, Menteşe ve Aydın ilinde eski hanedan üyeleri yeniden boy göstermeye başladı.⁴⁹ Sultan Mehmet Anadolu'da bir an evvel sükûnu temin edip Bizans tarafına yönelmeyi tasarladığından yönünü Karaman Oğullarına çevirdi. Sultan Mehmet'in ordusuyla geldiğini gören Karaman Oğlu İbrahim Bey'in tutumu ve sonrasında gelişen olaylar şu şekilde anlatılmaktadır: *"İbrahim Beğ... yüzü sarılık hastasının rengini aldı. Padişahın baskısının sıcağından ve*

⁴⁵ İbn Arabşah, Acâibu'l- Makdûr, (Çev. Ahsen Batur), Selenga Yayınları, İstanbul, 2012, s. 288- 291.

⁴⁶ Nizamüddin Şâmi, Zafernâme, (Çev. Necati Lugal), TTK, Ankara, 1987, s. 260.

⁴⁷ Feridun Ahmed Bey, a.g.e., s. 118- 119- 130- 133.

⁴⁸ İlyas Kamalov- İlknur Mirgaliyev, "Altın Orda - Osmanlı Münasebetleri", Akademik Bakış, C. 2, S. 3, (Kış 2008), s. 192- 193.

⁴⁹ İnalçık, Kuruluş Dönemi..., s. 188.

Çekiç

*hararetinden vücut derisi, yılan derisi gibi soyuldu. Doğru olmayan davranışından pişman oldu. Acizliğini, yenilgisini konu alan bir mektubu, o zamanın bilgeleri arasında yer alan mümtaz ve müstesna bir yeri olan Mevlâna Veli ile birlikte Padişahın dergahına ricada bulunmaya gönderdi. Suçunun kabulü ve ordunun gelişinin mazereti olarak, Akşehir ve Beyşehir beldesini, hediye (pişkeş) ile birlikte muhteşem Sultan'a sundu... Onun üzerine Sultan ahit ve sözleşmeyi pekiştirdikten ve Kur'an üzerine yemin ettirdikten sonra onun suçlarını affedip Edirne taraflarına döndü."*⁵⁰ Bu örnekte mektup barışı sağlama adına kullanılan bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Örneklerden anlaşıldığı üzere, Osmanlı kuruluş devri açısından diplomatik bir belge olarak mektup: devletler arası dostluk icra etme, gergin devlet ilişkilerinin savaşa sonuçlanmasına sebebiyet verme, barışı sağlama, tahta çıkan sultanı kutlama ve bir bölgenin temlik edilmesinde kullanılan (kullanılmak istenen) bir belgedir.

4. Diplomatik Evlilikler ve İttifaklar

Osmanlı hanedanının bir diplomasi aracı olarak yaptıkları evlilikler de dikkat çekicidir. Osmanlı gerçekleştirdiği diplomatik evlilikler yoluyla toprak genişletme, barış sağlama veyahut kız alıp/ verme taraflığına göre üstünlüğünü kanıtlamaya çalışmıştır. Eski çağlardan bu yana siyasi evliliklerde kız veren taraf genelde uzlaşıya muhtaç olan taraftır. Osmanlı tarihi boyunca gerek kız gerekse de erkek tarafı olarak hanedan ya da devlet evliliği gerçekleştirmiştir. Fakat burada vurgulamamız gereken önemli bir husus şudur ki: kroniklerde genel itibariyle gelin giden kızlar değil gelin olarak gelenler üzerinde durulmasıdır. Bu durum psikolojik olarak toplum tabanında ve devlet içerisinde Osmanlı siyasal kudretinin evlilik sözleşmeleri üzerinden vurgulandığını gösterir niteliktedir.

Osmanlı devletine adını veren Osman Bey siyasi evlilikler konusu mevzu bahis olduğunda ilk anılması gereken kişidir. Osman Bey bir gün göbeğinden büyük bir ağaç çıktığını ve bunun dallarının cihanı tuttuğunu rüyasında görür. Rivayetin devamında Şeyh Ede Balı'ya giderek rüyasını tabir ettirir. Meşhur yoruma göre Şeyh Ede Balı, Osman Bey'e: "*Oğul Osman Gazi! sana muştuluk olsun kim Hak taala sana ve nesline padişahlık verdi. Mübarek olsun... ve benim kızım Malhun senün helalün oldu*" der.⁵¹ İlk olarak Aşıkpaşazâde'de anlatılan bu rivayetin gerçekliği kanıtlanamaz olsa da, Ocak'a göre bu durum şöyle yorumlanmalıdır: Aşıkpaşazâde, Selçuklu devrinde büyük bir isyanın baş aktörü olan Baba İlyas Horasanî'nin torunudur. Bu durumu 15. yüzyıl Osmanlı'sında pek kimse bilmemektedir.

⁵⁰ Hasan-ı Rumî, Ahsenü't- Tevârih, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara, 2006, s. 297-298.

⁵¹ Aşıkpaşazâde, a.g.e., s. 11- 12.

Çekiç

Şeyh Ede Balı, Baba İlyas'ın halifelerindendir ve Aşıkpaşazâde bu tasarlama ile nüfuzlu Vefaî şeyhi Ede Balı'yı evlilik yoluyla Osman oğullarına kayın ata (diğer deyişle akıl hocası) yapmıştır. Bu sayede Aşıkpaşazâde, atasının tarikini kendince devlet karşıtlığından devlet yandaşlığına taşımıştır. Görünürdeki bu birliktelikten ise Vefaîler, Osmanlı nezdinde hüsnü kabul görmüştür. Bu birlikteliğin her iki tarafa da (devlet- tarikat) sağladığı fayda aşıkardır.⁵² Bu örnek bize varlığı kesin olmayan fakat faydacılık namına gerçek gibi algılanan siyasi bir evliliğin dahi ikili ilişkilerde (devlet- tarikat) nasıl işe yaradığını kanıtlar niteliktedir.

Sultan Orhan ve Nilüfer Hatun'un evliliği de bu minvalde anılması gereken bir evliliktir. Bilecik Tekfuru oğluna Yarhisar Tekfuru'nun kızını almak ister ve düğün merasimi başlar. Sultan Orhan bir alicenaplıkla düğünü basar ve Bilecik kalesine gelin olacak Nilüfer'i oğlu Orhan'a nikahlar. Bu evlilikten Süleyman Paşa ve Sultan Murat doğacaklardır.⁵³ Örnekte de görüldüğü gibi Osman Bey muhtemel olarak Tekfurların evlilik yoluyla ilişkilerini geliştirip kendisine daha çetin düşmanlık sergilemelerinden korkmuş ve durumu siyasi bir evlilik aracılığıyla- bu zorla da olsa; ki öyle görünüyor- kendi lehine çevirmiştir. Orhan Bey bir diğer evliliğini de Bizans imparatorunun kızıyla gerçekleştirmiştir. Bu dönemde Bizans iç çekişmelere sahne olmaktadır ve görünürde III. Andronikos'un hakimiyeti söz konusuydu. Paleologlara dost olan ve soylu bir aileden gelen Kantekuzenos da yönetimi ele geçirme arzusu taşıyordu. Kaynaklarda yetenekleriyle övülen Kantekuzenos bu arzusunu diplomatik yollarla gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bunun için kızı Teodora'yı Orhan'la evlendirmiş ve Orhan'ın askeri gücünden yararlanmayı ummuştur.⁵⁴ Muhtemelen Orhan da bu sayede Bizans'ın iç işlerine müdahil olarak diplomatik açıdan elini güçlü tutacak malzeme arayışındaydı. Ayrıca Osmanlı'nın Rumeli'ye geçişinde de Kantekuzenoslarla kurulan bu olumlu ilişkinin etkisi olmuştur.

Orhan'dan sonra tahta geçen I. Murat da atalarının diplomatik geleneğini sürdürmüş ve perçinlemiştir. Bu yolla gerek Hristiyan hanedanlar gerekse de Anadolu beylikleriyle evlilik yolu ilişkiler kurulmuştur.⁵⁵ Sultan I. Murat Bulgaristan'ı haraca bağladıktan sonra Bulgar kralı Şişman'ın kız kardeşi veyahut kızı olduğu rivayet edilen Mara (Tomara) ile evlenmiştir (1376). Bu evlilikten kısa süre sonra yukarıda elçiler hakkında verdiğimiz

⁵² Ahmet Yaşar Ocak, Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri Osmanlı Dönemi, " Ahilik ve Şeyh Edebalı: Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Tarihi Açısından Bir Sorgulama", Kitap Yayınları, İstanbul, 2012, s. 17- 21; Halil İnalçık, Devlet-i Aliyye, C. I, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016, s. 23.

⁵³ Aşıkpaşazâde, a.g.e., s. 24- 27; Hadîdî, a.g.e., s. 41.

⁵⁴ Şerif Baştav, Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir (1261- 1461), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989, s. 28- 42; İnalçık, Kuruluş Dönemi..., s. 62.

⁵⁵ İnalçık, Kuruluş Dönemi..., s. 123.

Çekiç

örnekte belirttiğimiz üzere muntazam bir düğün ile Yıldırım Bayezid'i Germiyan Oğullarının kızı Devletşah Hatun ile evlendirmiştir (1378). Bu sayede Germiyan Oğullarının topraklarının önemli bir kısmı çeyiz yoluyla Osmanlı'ya intikal etmiştir.⁵⁶ Yıldırım Bayezid bir başka siyasi evliliğini Kosova savaşının ardından Sırp kralı I. Lazar'ın kızıyla evlenerek gerçekleştirmiştir. Maria, Olivera veya Despina olarak da adlandırılan bu gelinin Yıldırım Bayezid'i içkiye ve zevk-u sefa alemlerine alıştırdığı da eleştirel bir şekilde dillendirilmiştir.⁵⁷ Burada son olarak Çelebi Mehmet'in Dulkadir Oğullarının kızı Emine Hatun ile ve II. Murat'ın Candarlıoğlu İbrahim Bey'in kızı Hatice Hatun'la evlendiğini söyleyebiliriz.⁵⁸ Osmanlı kızları ise çoğunlukla yerel Anadolu beyliklerine gelin olarak verilmiştir.⁵⁹ Bunun sebebi ise şeriata göre Müslüman bir kadının gayri Müslim bir adamla evlenmesinin mümkün olmamasıyla açıklanabilir. Sonuç olarak siyasi evlilikleri devletler arası ilişkilerin olumlu yönde gelişmesi ve bu sayede müttefik olma yolunda önemli bir adım atılması şeklinde değerlendirebiliriz.

5. Hediyeler / Pişkeşler

Hediyeleşme insanlık tarihinin başlangıcından bu yana gerek bireysel gerekse de devletler arası ilişkilerde vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Hz. Ayşe'den rivayet edilen: "*Rasulullah (s.a.v.), hediye kabul eder ve hediyeye karşılık verir*"⁶⁰ hadisi dikkat çekicidir. Zira Peygamberin aynı zamanda bir devlet başkanı olduğu düşünüldüğünde bu hediyeleşme diplomatik bir vasıtaya dönüşmektedir. Bu noktada diplomatik bir araç olarak hediyeleşmenin devlet kudretini -İslamî gelenekle-yansıtması bakımından bir bağlantının olup olmadığı tespiti muhtaçtır. Bu başlık altında diplomatik bir araç olarak hediyeleşmenin Osmanlı özelinde nasıl olduğunu, hediye türlerini ve bu konuya verilen önemi örnekler üzerinden açıklamaya çalışacağız.

Ertuğrul Bey'in ölümünün ardından Selçuklu sultanı Alaaddin Keykubad, Osman Bey'e bir elçiyle pek çok armağan göndermiştir. Osman Bey'de hayır ellilik ve beylik liyakatı gördüğünden keskin bir kılıç, nevbet ve sancak yollamıştır. Gönderilen nevbet Osman Bey'in yüce eşiginde vurulmuş, nevbet vurulurken saygı gereği Osman Bey ayağa kalkmıştır. Bundan dolayı bazı Osmanlı hükümdarlarında sefer başlangıcında sultan

⁵⁶ Çağatay Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012, s. 21- 24.

⁵⁷ Uluçay, a.g.e., s. 24; Aşıkpaşazâde, a.g.e., s. 94- 95.

⁵⁸ Uluçay, a.g.e., s. 27- 31.

⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Uluçay, a.g.e., s. 22- 37.

⁶⁰ Buhârî, Muhtasarı Tecrid-i Sarîh, (Çev. A. Fevzi Kocaer), Hüner Yayınları, Konya, 2012, s. 336.

Çekiç

kösü vurulduğunda ayağa kalkmak adet olmuştur.⁶¹ Beyliğin Osman Bey'e geçişini kutlamak adına Selçuklulardan elçi ve gerekli hediyelerin geldiğini görmekteyiz. Buradan hareketle cenaze merasimleri ve akabinde gerçekleşen yönetim değişikliğinde bu şekilde hediyeleşmenin olduğunu söyleyebiliriz.

Sultan I. Murat'ın oğlu Yıldırım Bayezid'e, Germiyan Oğullarının kızını nikahladığı düğünde sunulan hediyeler kaynaklarda açıkça zikredilmektedir. Düğün öncesi yapılan görüşmede Germiyan Oğullarının elçisi olarak gördüğümüz İshak Fakı "*Sultan Murad Gazi'ye geliüb iyü atlar, pişkeşler getürdi. Ol zamanda Anadolu'da altın gümüş az olurdu. Muteber olan Tonuzlu'da alemlî ak bezler olurdu. İshak Fakı ol Tonuzlu'nun bezlerinden dahi mübalağa pişkeş getürmişdi. Akabinde Sultan Murat Han hediyeleri kabul etti ve " kavl ü kararı muhkem berkitdiler".*⁶² Düğünün hazırlıkları tamam olduğunda "*Sultan Murad Gazi dahi etrafun beğlerine okuyucılar gönderüb, Karamanoğlu'nı ve Hamidoğlu'nı ve Menteşaoğlu'nı ve Saruhanoğlu'nı ve Tekeoğlu'nı ve Kastamonî'de İsfendiyar'ı ve Mısır Sultanını düğüne okudılar. Ve kendü vilayetinde olan sancak beğlerin dahi temamet okudılar. Andan sonra düğüne başladılar. Etrafun beğlerinden ilçilerle saçular ve tuhfeler gelmeğe başladı. İyü atlar ve katarla develer ve dürlü dürlü acayib ve garayib tuhfeler getürdiler ki, kıyasın Allah bilür. Ahir Evrenoz Gazi dahi pişkeş getürdi...Yüz mahub oğlan, yüz kız-oğlan cariyeye...her oğlanun elinde altundan ve gümüşden tebsiler ve altun tebsiniün içinde gümüşden istevret tolu ve gümüş tebsiniün içinde kızıl filori tolu. Bi'l cümle bir vechile saçu getürdi ki etrafun beğleri mütehayyir kaldılar."*⁶³ "*Amma Evrenez Gazi'nün dahi peşkeşleri ilerü geldi. Evvel yüz kız ve yüz oğlan cariyeye. Amma on oğlanun elinde on gümüş tepsi, içi dolu filori. Ve onunun dahi elinde on altun tebsi, içi dolu istevret. Ve sekseni elinde gümüş maşrabalar ve mevcüş ibrikler".*⁶⁴ Bu örneklerden hareketle sunulan hediyeler şunlardır: kız ve erkek cariyeler, kumaşlar, altın ve gümüş (tepsiler), kızıl filoriler, gümüş maşrapalar- ibrikler ve dikkat çeken hediye ise muhtemel olarak istavrit (istevret) balığının içi temizlenerek altın veya gümüşle doldurulup takdim edilmesidir.

Bir diğer hediyeleşme örneğini Yıldırım Bayezid'in Kosova savaşının ardından tahta çıkmasıyla görmekteyiz. Hadîdî bu olayı eserinde şu şekilde anlatmaktadır:

⁶¹ Şükrullah Efendi, Behçetü't Tevârih, (Çev. Hasan Almaz), Mostar Yayınları, İstanbul, 2013, s. 377- 379; Necdet Öztürk, 14- 15. Asır Osmanlı Kültür Tarihi Devlet Düzeni Sosyal Hayat, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2014, s. 114; Rudi P. Lindner, Osmanlı Tarih Öncesi, (Çev. Ayda Arel), Kitap Yayınları, İstanbul, 2008, s. 95- 96.

⁶² Mehmed Neşri, a.g.e., s. 205.

⁶³ Mehmed Neşri, a.g.e., s. 205- 207.

⁶⁴ Aşıkpaşazâde, a.g.e., s. 80.

Çekiç

*"İşidün yine bir şirin hikayet, Ki ravi böyle kılmışdur rivayet
O dem kim Yıldırım han laz elini, Alup bazı kırıp kafirlerini
Beğ olmuşidi Lazun ellerine, O serdar idi Lazun leşkerine
Meğer kim ol zamanda Yıldırım han, Geçüp tahta yeni olmuşdi sultan
Mübarek-bad tahta elçi saldı, Alup peşkeşler elçi şaha geldi
Makamın gösterirler elçi kondu, Çekildi peşkeş mektup okundu".⁶⁵*

Bu veciz deyişten de anlaşıldığı üzere Kosova zaferinin ardından Sırp kralının, Yıldırım Bayezid'e uzlaşma için hediyeler sunup mektup gönderdiği nakledilmektedir.

Hediyeleşmelerle ilgili dikkat çekici bir pasajı da İbn Tagrıberdi'de görmekteyiz: "839 yılı Safer ayında (Ağustos/ Eylül 1435) Timurlenk'in oğlu Şahruh'un, kendi ülkesindeki naibleri olarak telakki ettiği Osmanoğlu Murat Bey, Karamanoğlu İbrahim Bey, Karayülük ve oğulları, Dulgadiroğlu Nasıruddin'e elçiler gönderdiği, hepsinin onun gönderdiği hilatı giydiği haberi Sultan'a gelince, üzüntüsünden kahroldu. Özellikle de Osmanoğlu'nun bu hilatı giymesi ona çok ağır geldi; ama başka bir rivayete göre Osmanoğlu bu hilatı sırf onunla (Şahruh'la) alay etmek için giymiş. Hem elbiseyi giy hem de böbürlen!".⁶⁶ Bu anlatı gerçekten çok ilginçtir. Birincisi Osmanlı'da dahil olmak üzere Şahruh Anadolu beyliklerini kendisine tabi olarak görmektedir. Bir diğer önemli nokta Sultan II. Murat'ın hilatı giymesiyle Şahruh niçin kendisiyle alay edildiğini düşünmüştür? Burada galiba Şahruh Anadolu ülkesinin beylerini tabiiyetlikleri noktasında denemek için bir hilat göndermiş. II. Murat da bu hilatı elçinin önünde hafife alarak giymiş olmalı ki, doğal olarak bu durum Şahruh'un zoruna gitmiş. Bu örnekten çalışmamız gereğince çıkaracağımız sonuç hediye olarak gönderilen bir hilatı giymek sadece gönderen tarafın gururunu okşamaya yaramıyor, bu aynı zamanda hilatı giyinirken takınılan tavırla eşdeğer olarak siyaseten küçümsemeye de yarıyor. Bu seçili örneklerde görüldüğü gibi devletler/hanedanlar arası ilişkilerde hediyeleşme önemli bir yer tutmaktadır. Gönderilen hediyelerin mahiyeti, hediyeleri kabul esnasında içerisinde bulunan davranışlar siyaseten iyi ilişkilere zemin hazırlamakla birlikte, ilişkilerin bozulmasına da sebebiyet vermektedir.

Sonuç

⁶⁵ Hadîdî, a.g.e., s. 105.

⁶⁶ İbn Tagrıberdi, En- Nücûmu'z- Zâhire, (Çev. Ahsen Batur), Selenga Yayınları, İstanbul, 2013, s. 488.

Çekiç

Tarih yazımının artık daha akılcı ve sınanabilir hale dönüşmesi Osmanlı'nın beylikten devlete ve sonra imparatorluğa dönüşme sürecinde, onun diplomasi yeteneği üzerine çalışmamızda teşvik edici olmuştur. İmparatorluk payesine ulaşabilmiş bir yapılanmanın bu seviyeye nasıl ulaştığı tarihi sürekliliği içerisinde araştırılmaya muhtaçtır. Kanaatimce Osmanlı'nın erken dönemleri diplomasi ve uygulanabilirliği bakımından yeterince tasvir edilmediği sürece, imparatorlaşma sürecinin bir kanalı farazi şeylerle açıklanmak zorunda kalacaktır. Bu durumda da "geçici veya (Osmanlı özelinde) beylik diplomasi"⁶⁷ tabiriyle tek yönlü ve günümüz bakış açısıyla indirgemeci bir yaklaşım içerisine girilecektir. Bu kısa çalışma sonrasında tartışmaya değer gördüğüm bir mevzu beylik diplomasi tabiridir. Bu tabirle daimi elçiliklerin olmadığı vurgusu üzerinde durulmakta ama genelleme noktasında beylik diplomasi kara düzen devlet yönetimi olarak da hafife alınmaktadır. Kalıcı menfaatler adına verilen uğraşta elçilerin daimi olmayışı "diplomasinin geçiciliği" sonucunu her önermede doğrulamaz. Belki de burada kavram ve onun eksik/muğlak algılanmasıyla karşı karşıya kalınmaktadır. Buna rağmen beylik diplomasisinin tamamen yanlış bir tabir olmadığı ve öyle algılanmadığını da şu rivayetten anlıyoruz: "*Karamanoğlu zebun olub aman dileyib elçi gönderüb tenezzül etdi, kabul itmediler ilçisini kovdılar.....Sultan Murad dahi gelsün elim öpsün; tenezzül eylesin, ikliminü giri kendüye vireyim dedi.*"⁶⁸ I. Murat'ın el öptürmek istemesi bu tabirin kavram olarak kurumsallaşmanın gerisini yansıttığı gerçeğini vurgulamaktadır ki bu doğrudur. Fakat sonuç itibarıyla tarihi süreçleri açıklamada kavramsallaştırma her zaman kapsayıcı olmayabiliyor.

Osmanlı tarihini kuruluştan kurumsallaşmaya/imparatorlaşmaya değin açıklarken kurgulanan diplomasi ve bunun araçları üzerinde durmamız gerekecektir. Elçilerin etkin rolleri Osmanlı diplomasisinin bel kemiğini oluşturmaktadır. Bunlar daimi elçiler olmasa da barışın ya da savaşın başlangıç noktasını pek ala kestirebilmekteydiler. Davranışları gereği kimi zamanlarda casus oldukları da görülmektedir. Elçi teşrifatına gösterilen ihtimamsa hiç kuşkusuz kendi siyasetini şansa bırakmayan Osmanlı'nın bilinçli tercihidir. Mektuplar ve antlaşmalar da Osmanlı diplomasisine yön veren önemli araçlardır. Mektuplar sayesinde hükümdarlar kendi ağızlarından muhataplarına seslenebilmekte ve bu ses bazen uzlaşma zeminine hatlar kurarken bazen de savaşın soğuk söylemini taşıyabilmekteydi. Antlaşmalara baktığımızdaysa metinlerin mahiyeti çoğu zaman Osmanlı'nın diplomatik yönden elinin nasıl güçlü olduğunu vurgulamasıyla sonuçlanıyordu.

⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bülent Arı, "Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period", *Ottoman Diplomacy Conventional or Unconventional?*, (Ed. A. Nuri Yurdusev), Palgrave Macmillan, Ankara, 2004, p. 36- 65.

⁶⁸ Mehmed Neşrî, a.g.e., s. 233.

Çekiç

Hediyeleşme Osmanlı diplomasisinde her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Yukarıda geçen örneklerde görüldüğü üzere maddi değeri yüksek hediyelerin revaç bulması devlete sağladığı katkı içindir. Zira "daire-i adalet" sistemine göre devlet olarak ayakta kalabilme adına -kendini sınavan- her Doğu İslam devleti hazinesinin dolu olmasına dikkat eder. Ayrıca diplomaside önemli bir araçta hükümdarın tutumudur. II. Murat'ın hilat giyerken Şahruh'a ithafen takındığı alaycı tavır iğneleyici dille yazılmış bir mektuptan aşağı kalır değildir.

Siyasî evliliklerde devlet ilişkilerini iyi tutmak adına sıkça başvurulan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Makaledeki örnekler için kroniklerdeki rivayetler esas alındığından bazı padişahlar (I. Murat-Yıldırım Bayezid) diğerlerine oranla daha çok zikredilmiştir. Bu durumda tarihsel seçicilik şahsımdan ziyade kronik yazarlarına aittir.

Sonuç olarak bu mütevâzı çalışmamızda Osmanlı'nın beylikten imparatorluğa evrildiği süreci, diplomasi ve diplomaside kullanılan araçlar üzerinden açıklamaya çalıştık. Böylece Osmanlı siyasî düşüncesinin büyük devlet olabilme hedefine yönelik olduğunu ve bu hedefine de bir açıdan diplomasi yoluyla ulaştığını ortaya koyduk.

Çekiç

Kaynaklar

ARI, B. (2004). *"Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period"*, Ottoman Diplomacy Conventional or Unconventional?, Ed. A. Nuri Yurdusev, Palgrave Macmillan, Ankara, p. 36- 65.

AŞIKPAŞAZÂDE, (2013). *Menâkıb-ı Âl-i Osman*, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

BAŞTAV, Ş., (1989). *Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir (1261- 1461)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

BOZKURT, N., (2004). *"Mektup"*, DİA, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, s. 13- 14.

BUHÂRÎ, (2012). *Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh*, Çev. A. Fevzi Kocaer, Hüner Yayınları, Konya.

DENNİS, G. T., (1967). *"1403 Tarihli Bizans - Türk Antlaşması"*, (Çev. Melek Delilbaşı), Orientalia Christiana Periodica, Vol. XXXIII, s. 153-166.

DİVİTÇİOĞLU, S., (1996). *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*, Eren Yayınları, İstanbul.

DUKAS, (2012). *Kronik 1341- 1462*, Çev. V. Mirmiroğlu, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

EMECEN, F. (2016). *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Timaş yayınları, İstanbul.

FAYDA, M., (1988). *"Ahidnâme"*, DİA, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 535- 536.

FERİDUN AHMED BEY, (H.1264- 1265 /M. 1848- 1849). *Münşeatü's-Selâtin*, C. 1, Takvimhane-i Amire, İstanbul.

FLEET, K., (2009). *Erken Osmanlı Döneminde Türk- Ceneviz Ticareti*, Çev. Özkan Akpınar, İş Bankası Yayınları, İstanbul.

HADÎDÎ, (2015). *Tevârih-i Âl-i Osman*, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

Çekiç

HASAN-I RUMÎ, (2006). *Ahsenü't- Tevârih*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara.

HEYD, W., (2000). *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev. E. Ziya Karal), TTK, Ankara.

İBN ARABŞAH, (2012). *Acâibu'l- Makdûr*, (Çev. Ahsen Batur), Selenga Yayınları, İstanbul.

İBN TAGRİBERDÎ, (2013). *En- Nücûmu'z- Zâhire*, Çev. Ahsen Batur, Selenga Yayınları, İstanbul.

İBNÜ'T- TİKTAKA EL- FAHRÎ, (2016). *Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirler Tarihi (M. 632- 1258)*, (Çev. Ramazan Şeşen), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

İDRİS-İ BİTLİSÎ, (2008). *Heşt Bihişt*, (Haz. Mehmet Karataş - Selim Kaya - Yaşar Baş), C. I, Betav Yayınları, Ankara.

İNALCIK, H., (2011). *Kuruluş Dönemi (1300- 1481) Osmanlı Sultanları*, İSAM, İstanbul.

İNALCIK, H., (2016). *Devlet-i Aliyye*, C. I, İş Bankası Yayınları, İstanbul.

İPŞİRLİ, M., (1995). "Elçi", DİA, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 3- 15.

KAMALOV, İ. VE MİRGALİYEV, İ., (Kış 2008). "Altın Orda - Osmanlı Münasebetleri", Akademik Bakış, C 2, S 3, s. 187- 198.

KEMALPAŞAZÂDE, (1991). *Tevârih-i Âl-i Osman*, Haz. Şerafettin Turan, C. 1, TTK, Ankara.

KEMALPAŞAZÂDE, (1991). *Tevârih-i Âl-i Osman*, Haz. Şerafettin Turan, C. 2, TTK, Ankara.

KILIÇ, Ş., (2013). *Bizans Kısa Kronikleri (Chronica Byzantina Breviora)*, İthaki Yayınları, İstanbul.

KODAMAN, T. VE AKÇAY, E. Y., (Aralık 2010). "Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Türkiye'ye Bıraktığı Miras", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S 22, s. 75-92.

KÖPRÜLÜ, F., (2012). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Çekiç

KÖSE, M. Z., (2010). *1600-1630 Osmanlı Devleti ve Venedik Akdeniz'de Rekabet ve Ticaret*, Giza Yayınları, İstanbul.

KURTARAN, U., (Güz 2015). "*Osmanlı Diplomasi Tarihinin Yazımında Kullanılan Başlıca Kaynaklar İle Bu Kaynakların İncelenmesindeki Metodolojik ve Diplomatik Yöntemler Üzerine Bir Değerlendirme*", OTAM, S 38, s. 107-139.

KÜTÜKOĞLU, M., (1998). *Osmanlı Belgelerinin Dili*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.

LİNDNER, R. P., (2008). *Osmanlı Tarih Öncesi*, Çev. Ayda Arel, Kitap Yayınları, İstanbul.

MEHMED NEŞRÎ, (1995). *Kitâb-ı Cihan- Nümâ*, Yay. F. Reşit Unat- M. Altay Köymen, C. 1, TTK, Ankara.

NİZAMÜDDİN ŞÂMÎ, (1987). *Zafernâme*, Çev. Necati Lugal, TTK, Ankara.

OCAK, A. Y., (2012). "*Ahilik ve Şeyh Edebali: Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Tarihi Açısından Bir Sorgulama*", Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri Osmanlı Dönemi, Kitap Yayınları, İstanbul, s. 13- 22.

ORUÇ BEY, (2014). *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Haz. Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

ÖZTÜRK, N., (2014). *14- 15. Asır Osmanlı Kültür Tarihi Devlet Düzeni Sosyal Hayat*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

PEDANI, M. P., (2011). "*Osmanlı Padişahının Adına*" *İstanbul'un Fethinden Girit Savaşı'na Venedik'e Gönderilen Osmanlılar*, Çev. Elis Yıldırım, TTK, Ankara.

SPREMIÇ, M., (1983). "*XV. Yüzyılda Venedik Cumhuriyeti'nin Şarkta Ödediği Haraçlar*", Çev. Mahmut H. Şakiroğlu, Belleten, C XLVII, S 185, s. 363- 390.

ŞÜKRULLAH EFENDİ, (2013). *Behçetü't Tevârîh*, Çev. Hasan Almaz, Mostar Yayınları, İstanbul.

Çekiç

ULUÇAY, Ç., (2012). *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

UZUNÇARŞILI, İ. H., (2011). *Osmanlı Tarihi*, C. 1, TTK, Ankara.

YİĞİT, İ., (2015). *Memlûkler H.648-923/M.1250-1517*, Kayıhan Yayınları, İstanbul.

Varlığın Ötesi: Heidegger'in Platon'u

Robert J. Dostal

Çeviri

Senem Kurtar*

ORCID:0000-0002-0119-317X

Öz

Robert J. Dostal, 'Varlığın Ötesi Heidegger'in Platon'u' adlı bu makalesinde Batı Metafizik geleneğinin tümüyle Plâtonculuk olduğunu iddia eden Martin Heidegger'in metafiziğe saldırılarının aynı zamanda Plâtonculuğa bir saldırı olduğunu iddia etmektedir. Dostal'a göre, Heidegger'in Platon yorumları oldukça fazla olmakla birlikte yalnızca bir tek metni, Platon'un Doğruluk Öğretisi, tümüyle Platon'a adanmıştır. Heidegger'in bu metindeki temel savı, Platon'un Greklere özgü açıklık (Unverborgenheit) olarak doğruluk anlayışını bozarak onu uygunluk (adaequatio) olarak doğruluk anlayışına dönüştürmüş olduğudur. Böylelikle Heidegger, modern dünyada açıklık olarak doğruluğun yitirilmiş olduğuna dair iddiasını, bu yitimden Platon'u ve tümüyle Plâtoncu olduğunu iddia ettiği metafizik geleneği sorumlu tutarak gerekçelendirmektedir. Dostal, Heidegger'in geç dönem metinlerinden olan 'Felsefenin Sonu ve Düşünmenin Amacı'nda bu konuda ufak bir taviz verdiğini saptar. Bu taviz, Heidegger'in tek bir cümlede, Platon'da doğruluğun açıklıktan uygunluğa dönüştüğünün savunulamaz olduğuna ilişkin ifadesinde saklıdır. Ancak Dostal, bu tavizin Heidegger'in Platon yorumunda ciddi bir fark yaratmadığını savunmaktadır. Bu çalışmada, Heidegger'in Platon yorumunun onun eserlerinin ünlü dönüş (Kehre) olayı öncesi ve sonrasında yapısal bir bütünlük arz ettiği savunulmakta ve bu yolla eleştirel bir değerlendirilmesi yapılmaktadır. Dostal, bu amaçla çalışması boyunca Heidegger'in çeşitli yapıtlarına dağılmış olan Platon eleştirilerini ayrıntılı olarak incelemekte ve bu eleştirilerinin yapısal bütünlüğünü bazı ciddi gerekçelerle birlikte sunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Heidegger, Platon, Doğruluk, Açıklık, Uygunluk

Gönderme Tarihi:21/07/2018

Kabul Tarihi:24/08/2018

* Doç.Dr.,Ankara Üniversitesi DTCF Felsefe bölümü, E-Posta:senemkurtar@gmail.com

Beyond Being: Heidegger's Plato

Abstract

Robert J. Dostal claims that the metaphysical assaults of Martin Heidegger, who claimed that the tradition of Western Metaphysics was entirely Platonism, was an attack on the Platonic at the same time, in his article 'Beyond Being: Heidegger's Plato'. According to Dostal, Heidegger's interpretations of Plato are so much but only the one text that 'Plato's Doctrine of Truth', is entirely dedicated to Plato. The main argument in Heidegger's text is that Platon has transformed the Greeks' authentic conception of truth as openness (Unverborgenheit) into the correspondence theory of truth (adaequatio). Thus, Heidegger justifies his claim that truth as openness is lost in the modern world by holding responsibility to Plato and the metaphysical tradition that to be entirely Platonic. Dostal finds that Heidegger makes a small concession in the matter of 'The End of the Philosophy and the Task of Thinking' that which is one of his late texts. This concession is hidden in the single statement in Heidegger says that for Plato it is indefensible that turning truth as openness to truth as correspondence. But Dostal argues that this concession can not make a serious difference in Heidegger's interpretation of Plato. In this work, Heidegger's interpretation of Plato is argued to be a structural unity before and after the famous turn (Kehre) event of his works, and a critical evaluation is made in this way. For this purpose, Dostal examines throughout his work, Heidegger's criticisms of Plato that scattered to his various works and presents the structural integrity of these criticisms together with some serious justifications.

Keywords: Heidegger, Plato, Truth, Openness, Correspondence.

Received Date: 21/07/2018

Accepted Date: 24/08/2018

Философия другого Начала: Платон Хайдеггера

Резюме

Роберт Дж. Досталь в своей статье «Философия другого Начала: Платон Хайдеггера» утверждает нападения Мартина Хайдеггера на метафизику в то же время и на Платонизм, заявлявшим, по всем традициям Западной Метафизики, о своем отношении к Платонизму. Согласно Досталю, интерпретации Платона Хайдеггером достаточно большие в объеме, из которых один текст только посвящен Учению об Истине Платона, полностью посвящен Платону. Главное обоснование в тексте Хайдеггера заключается в том, что Платон изменив понимание Греков истины как Несокрытие (Unverborgenheit) превратил понимание истины как Согласованность (adaequatio). Таким образом, Хайдеггер, придерживаясь традиций метафизики, обосновывает свое утверждение о том, что в современном мире Истина как Несокрытие потеряно, после чего он сторонник Платона, абсолютный Платонист. Досталь установил, Хайдеггер в одном из поздних текстов «Конец философии и задача мышления» дал уступку этому. Эта уступка скрыта в одном предложении Хайдеггера, в суждении о несостоятельности превращения несокрытости истины в согласованность у Платона. Однако Досталь утверждает, что эта уступка не может существенно повлиять на интерпретацию Хайдеггером Платона. В этой работе защищается и таким образом критически оценивается структурная целостность интерпретации Платона Хайдеггером, текстов до и после знаменитого события «Поворот» (Kehre). Для этой цели Досталь рассматривает критику Платона, которые разбросаны по различным произведениям Хайдеггера на протяжении всей своей работы и представляют структурную целостность этих критических замечаний по некоторым серьезным причинам.

Ключевые слова: Хайдеггер, Платон, Истина, Несокрытие, Согласованность.

Получено: 21/07/2018

Принято: 24/08/2018

Martin Heidegger için, metafizik Plâtonculuktur.¹ Bu nedenle, onun metafiziğe saldırıları aynı zamanda Plâtonculuğa bir saldırıdır. Heidegger'in basılmış olan çalışmaları içerisinde Platon'a ilişkin kısa yorumları hiç de az rastlanır olmamasına rağmen sadece bir tanesi tümüyle tek bir Platon metnine adanmıştır - 'Platon'un Doğruluk Öğretisi'.² Bu 'çalışma'nın temel savı Platon'un doğruluk kavramını açıklıktan (*Unverborgenheit*) uygunluğa (*adaequatio*) dönüştürmüş olduğudur. Her ne kadar bu çalışma, Heidegger düşüncesinin ünlü ve de karşı çıkılan 'dönüş' (*Kehre*)'ü ile aynı döneme (1930/1) rastlasa da, onun çalışmalarında Platon eleştirisi aslında daima aynı kalır. Bununla birlikte, son derece geç verilen bir tavize "Felsefenin Sonu ve Düşünmenin Amacı"nda rastlanmaktadır. Burada, Heidegger 'Platon'da doğruluğun açıklıktan uygunluğa dönüştüğüne' ilişkin yargının 'savunulamaz'³ olduğunu belirtir. Ancak aşağıda göreceğimiz gibi, bu taviz, Heidegger'in Platon eleştirisinin genel yapısını değiştirememiştir.

Heidegger'in Platon eleştirisi onun diğer yapıtlarında yer alan görüşlerinin aksine pek fazla tartışılmamıştır. Bunun nedeni, yüksek olasılıkla, Platon üzerine son derece az yazmış olmasıdır. Onun Platon çalışmasına en iyi yanıtlar, Heidegger düşüncesine genel olarak yakın olmakla birlikte, Platon eleştirisine katılmayan eleştirilerinden gelmiştir. Bunlardan biri, yüksek olasılıkla, geç Heidegger düşüncesinde, Platon düşüncesine verilen tavizden etkilenmiş olanlardan çok, tam anlamıyla Paul Friedlander'in eleştirisidir.⁴ Friedlander, Heidegger'in Marburg'da

¹'Das Ende der Philosophie und die Aufgabe des Denkens' (Felsefenin Sonu ve Düşünmenin Amacı) konuşmasında Heidegger şunu ileri sürer: 'Durch die ganze Geschichte der Philosophie hindurch bleibt Platons denken in abgewandelten Gestalten massgebend. Die Metaphysik ist Platonismus' ('Platon düşüncesi tüm felsefe tarihi boyunca dönüşerek temel çerçeve olmuştur. Metafizik Plâtonculuktur'). Bu konuşma Zur Sache des Denkens (Düşüncenin neliği üzerine), Niemeyer, Tübingen, 1969, s.63 İngilizce çevirisi Joan Stambaugh tarafından Zaman ve Varlık Üzerine'de, Harper & Row, New York, 1972, s.57, basılmıştır. Bununla birlikte, Heidegger'in aynı savı Nietzsche, (Neske, Pfullingen, 1961 s.2: 222) çalışmasında da yer almaktadır.

² Bu çalışma ilk kez 1942'de basılmıştır. Kitap baskısı 1947'de Hümanizm Üzerine Mektup ile birlikte yapılmıştır. Buradaki alıntı, Wegmarken, Klosterman, Frankfurt, 1967'dendir. Ayrıca, Platon'un Doğruluk Öğretisi adlı yapıt çevrilmiş olmasına rağmen buradaki tüm çeviriler bana aittir. PL'de olduğu gibi, bundan sonraki tüm göndermelerin çevirisi de bana aittir.

³ Zur Sache des Denkens, 78; Zaman ve Varlık Üzerine, 70.

⁴ Friedlander'in Heidegger'e karşı çıkışı, onda, 'İyi'nin ontolojik görünüşünün en alt düzeye indirilmesidir. Bununla birlikte, Heidegger'in aletheia'yı a-lethe olarak anlayan kökenbilimsel yaklaşımını da eleştirir. Friedlander, Platon'un Cratylus diyalogunda bu konuyu tartışarak alet-heia'yı 'tanrısal ya da tanrıya ait bir kasırga ya da fırtına' olarak çevirdiğini belirtir. Daha sonra da, aletheia'nın ne Pre-sokratikler'de ne de Homeros'ta Heidegger'in kullandığı anlamda yani Unverborgenheit (açıklık) olarak kullanılmadığını ileri sürer. Bz. Platon, cilt I, Bölüm 11, DeGruyter, Berlin, 1954.

meslektaşı olmakla birlikte aynı zamanda onun Platon eleştirisinin biçim aldığı sırada katılmış olduğu Graecum'un üyelerinden biridir.⁵ Bir başka kayda değer eleştiri, Heidegger'in Marburg'daki öğrencilerinden biri olan Gerhard Krüger'e aittir.⁶ O da Heidegger'i tıpkı daha önce Friedlander'in ve sonraları Stanley Rosen'in (Leo Strauss'un bir öğrencisi ve aynı zamanda Heidegger'in Marburg'daki öğrencilerinden biri) yaptığı gibi Platon'da ontolojinin, epistemoloji üzerinde yer aldığını görmezden geldiği için eleştirmiştir.⁷

Heidegger'in Platon okumalarına en zorlu yanıt, bir diğer Marburg öğrencisi olan Hans Georg Gadamer'den gelir. Her ne kadar, Gadamer tamamen Heidegger'le aynı doğrultuda ilerlese de, onun Platon çalışmaları yaşamı boyunca Heidegger'in Platon görüşüne bir karşı çıkış olmuştur. Gadamer, kendi Platon yorumunu yazarken bunu açıkça belirtir: 'Hepsinin arkasında, yine de, aynı anlayış durur. Benim için, Heidegger'in düşünce patikası, onun kendine özgü Platon eleştirisi, varlığın "metafizik düşünce"deki unutulmuşluğunun kararlı adımıdır.'⁸ Gadamer'in Platon yorumunun en önemli savı, Platon ve Aristoteles'in yakınlığıdır. O, birçok Aristoteles eleştirisini yerinde eleştiriler olmadığı gerekçesi ile çürütmekle kalmayıp aynı zamanda Aristoteles'in kendi öğretisinin köklerinin de Platon'da olduğunu gösterir. Bu konu, Gadamer'in hem Heidegger'in

Eleştirilere nadiren yanıt veren Heidegger Friedlander'in eleştirisini 'Hegel und die Griechen' (1958) (Wegmarken baskısı, 271) adlı konuşmasında yer alan bir soru ile kısaca yanıtlar. O, henüz burada altı yıl sonra 'Das Ende der Philosophie und die Aufgabe des Denkens' adlı konuşmasında yer alan itirafı yapmaya hazır değildir. Orada, Heidegger şunu kabul eder: 'Alethes kavramı açıkça ve çoğunlukla Homeros'ta olduğu gibi, yalnızca verba dicendi yani, söz durumunda ve bu nedenle de doğruluk ve güvenilirlik anlamında kullanılmıştır; açıklık anlamında değil.' (Zaman ve Varlık Üzerine, 70; Zur Sache des Denkens, 77)

⁵ Bz. Walter Biemel'in biyografik çalışması, Martin Heidegger, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1976, s.15.

⁶ Gerhard Krüger, 'Martin Heidegger und der Humanismus', Studia Philosophica, 9 (1949): 93-129. Krüger'in Platon üzerine en önemli çalışması olan Einsicht und Leidenschaft: Das Wesen des Platonischen Denkens, Kavrayış ve Tutku: Platoncu Düşüncenin Özü, dördüncü baskı, Klostermann, Frankfurt, 1973.

⁷ Stanley Rosen, 'Heidegger's Interpretation of Plato', Essays in Metaphysics, Pennsylvania State University Press, University Park, 1970, s.51-78. Ayrıca Bz. Nihilism, Chapter 5, Yale University Press, New Haven, 1969.

⁸ Hans Georg Gadamer, Die Idee des Guten zwischen Plato und Aristoteles, Heidelberg, Winter 1978, s.7. Bu, İngilizceye P. Christopher Smith tarafından henüz çevrildi. Burada ve başka yerlerde Gadamer Platon okumalarındaki başlıca anahtar Paul Natorp'un Platon 'Ideenlehre'sindeki Aristoteles eleştirisinin olduğu gibi, J.Stenzel ve N. Hartmann'ın eleştirilerinin de yadsınması olduğunu belirtir. Gadamer'in Platon üzerine yazılmış birçok makalesi bulunmaktadır. Bunlardan çoğu iki sayıda toplanmıştır: Platos dialektische Ethik (Platon'un Diyalektik Etiği) Meiner, Hamburg, 1983 ve Kleine Schriften 3, J.C.B. Mohr, Tübingen, 1972. Bunlardan bir kısmı P. Christopher Smith tarafından Diyaloğ ve Diyalektik, (Yale University Press, New Haven, 1980) başlığı altında çevrilmiştir. Ayrıca Bz. 'Platon ve Heidegger', Varlık Sorusu, Pennsylvania State University Press, University Park, 1978, s.45-63.

Aristoteles'in Platon eleştirisini kabulüne hem de Paul Natorp'un Platon'u savunması ve Aristoteles'i kesin bir biçimde eleştirmesine olan karşı çıkışı ile ilgilidir. Heidegger'in görüşü, bana göre, bir bakıma Natorp ve Yeni-Kantçılar'ın Platon anlayışına bir yanıt olarak görülebilir.

Heidegger'in Platon yorumuna yönelik eleştirilerin, üzerinde büyük oranda uzlaşmış oldukları temel sava hemen hemen katılıyorum.⁹ Bu durumda, Heidegger'in Platon yorumunun nasıl bir bağlamda düşünülmesi gerektiği konusunda yapacağım çalışmanın ne anlamı olduğu sorulabilir. Heidegger'in ilk zamanlarındaki Platon anlayışının tanınması için her şeyden önce ve bu nedenle de ilk olarak Yeni-Kantçılar'ın özellikle de Natorp'un Platon yorumunu bu çerçeve içerisinde görmek gerekmektedir. İkinci olarak, Heidegger'in Platon çalışması, onun kendi düşüncesinin gelişim süreci içerisinde anlaşılmalıdır. Yakın zamanlarda basılan Marburg dönemine ait konferansları, Heidegger'in erken dönem Platon anlayışının gelişimi için bize bir bakış açısı sağlayabilir. Bu konferanslar, onun daha sonraki Platon çalışmaları ile temel anlamda devamlılık gösterir. Bununla birlikte, şöyle bir bakıldığında, bu konferanslarda anlaşılması güç olan bir şey göze çarpar: Heidegger'in Platon çalışmasında son derece rahatsız edici bir biçimde görmezden geldiği şey, Marburg konferanslarının yöneldiği temel nokta ve Devlet'in tartışma konusu olan, İyi, 'varlığın ötesi'dir (*epekeina tes ousias*) (509 B); yargısıdır. Bu konferanslarda da görüldüğü gibi, Heidegger'in tasarısını tamamlamak için aradığı, *epekeina*'nın uygun bir deneyimidir. Ve daha sonra, *epekeina* kavramı, onun ontoloji tasarısını aşkın ontoloji (*metontology*) başlığı altında tamamlamasının da belirlenimi olur. Heidegger, Platon çalışmasını, temel konusu bu çalışma ile aynı olan, *Doğruluğun Özünü Üzerine (Vom Wesen der Wahrheit)*'yi yazmasından iki ya da üç yıl sonra (1930/1) yazar. Onun düşüncesindeki 'dönüş'ün tek bir metne göre belirlenmesi olanaksız olmasına rağmen, bana göre ve aynı zamanda Hannah Arendt'e de karşıt olarak, bu çalışmalar hiç olmazsa 'dönüş'ün başlangıcı ile ve hatta Marburg döneminin ontoloji tasarısı bir yana bırakılırsa, *Varlık ve Zaman* ile aynı döneme rastlar.¹⁰ Dolayısıyla, Heidegger'in bu dönemde üzerinde çalıştığı doğruluk sorunu, Platon

⁹ Bu eleştiri konusuna ve biçimine ait olan uzlaşma için, W. A. Galston'un en son baskısı olan 'Heidegger's Plato: a critique of Plato's Doctrine of Truth', *Philosophical Forum*, 13 (1982), 371-84. Heidegger'in Platon çalışmasını daha önce değinilen eleştirilere- mağara benzetmesi için açılmadığı bağlamın uygunsuzluğu (Galston için, bu bağlamın görmezden gelinen siyasi açısı en önemli parçasıdır), yalnızca epistemolojik bir açıdan ele alınmış olması ve idealar ile İyi arasındaki farklılığın göz ardı edilmesi- benzer bir biçimde eleştirir. Galston, bu çalışmayı Heidegger düşüncesi nin geniş bağlamı içerisinde değerlendirmemiştir.

¹⁰ Bz. 'Heidegger'in İsteği-istememesi' bölümü, *Life of the Mind*, cilt. II (Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1978). Burada, o, Heidegger'in Nietzsche (1939) çalışmasının birinci ve ikinci ciltleri arasında bir geriye dönüş olduğunu belirtir. 'Dönüş'ün burada son derece açık olduğunu yadsımıyorum; ancak Heidegger'in kendisini, *Vom Wesen der Wahrheit (Hakikatin Özünü)* (1930) ile başlatılan 'dönüş'ü izliyorum.

yorumunun anlaşılabilmesi için son derece gereklidir. Bu konuda da Marburg konferansları Heidegger'in tasarısını gerçekleştirmesinde karşılaştığı zorlukları açıkça görmemize izin verir. Bu zorluklardan biri, doğruluğun daha önceki epistemoloji görüşüne karşın, ontolojik bir yaklaşım oluşturma çabasıdır. Bu çabanın anlaşılması bizi bir diğer sorunla karşı karşıya bırakır: Heidegger'in Platon ile kendi anlayışı arasındaki yakınlığı tanımıyor olması. Platon, bana göre, Heidegger'in anladığı anlamda ne bir realist ne de idealisttir. Bu nedenle, yine bana göre, Platon'un idealar anlayışı, her ne bu gelişime sahne olmuşsa, ne aşkın 'diğer dünya' inancı ne de Yeni-Kantçılar'ın transandantal görüşü tarafından yeterince kavranılamamıştır. Platon da, Heidegger'de olduğu gibi, doğruluk için epistemoloji bir ölçüt aramaktan çok onun ontolojik koşulları ile ilgilenmiştir. Bu yakınlığın tanımlanması, burada, bir öğretmenin Platon'a ilişkin kişisel yorumunun, neden, Platon'u anlamaya çalışan öğrencileri tarafından da ele alınmayı gerekli kıldığını açıklamaya yardımcı olacaktır.

1

Heidegger'in Aristotelesçi ve Plâtoncu yaklaşımların oldukça eskiye dayanan çatışmasına nasıl baktığını görebilmek için, ilk sözü edilmesi gereken kişi, bu çatışmayı tartışan Weimar Germany'dir. Bu, Heidegger'in Marburg'ta bulunduğu (1922-8) ve öğrencileri olarak sayabileceğimiz Gadamer, Krüger ve Strauss'ın yanı sıra Jacob Klein, Karl Löwith ve Arendt ile birlikte olduğu döneme rastlar. Friedlander ve Natorp da dâhil olmak üzere Heidegger'in meslektaşları o dönemin ünlü 'Yeni-Kantçılıkları'dır.¹¹ Bu dönem, Yeni-Kantçılığın geçerliliğinin Almanya'daki

¹¹ Yirmili yıllarda Marburg'da Gadamer için felsefe anımsatıcı bir yapıya sahiptir. Bu, onun Philosophische Lehrjahre (Klostermann, Frankfurt,1977) adlı çalışmasında açıkça görülebilir. Gadamer kendi otobiyografisi için bir ilke söz benimser. Bu ilke söz, Natorp'un kendisi için seçtiği ve aynı zamanda Kant'ın Salt Aklın Eleştirisi için F. Bacon'dan aldığı 'De nobis ipsis silemus' ('kendimizden söz etmiyoruz') ilke sözüdür. Gadamer, Natorp hatırlatmasını şöyle sonuçlandırır: 'Lassen Sie mich mit einer persönlichen Erinnerung schliessen: wenn wir jungen Leute mit dem pietätösen Blick der Jugend den kleinen eisgrauen Mann (Natorp) mit den grossen aufgerissenen Augen, in seinem Lodencape von wahrhaft monumentaler Unscheinbarkeit, des öfteren in der Begleitung des jungen Heidegger der Rotenburg heraufwadern sahen- der jüngere dem ehrwürdigen Greis respektvoll zugewandt, aber meist beide in langen, tiefen Schweigen, dann rühte uns in solcher stummen Zwiesprache zwischen den Generationen etwas von Dunkel und Helligkeit der Einen Philosophie an' (67-68) ['Bırakınız kişisel bir anımla bitireyim: Gençlere özgü inançsızlıkla dolu biz gençler, insanın kanını donduran buz gibi küçük gözlü adamı (Natorp) hayretten açılmış gözlerle, üzerinde çuhadan montuyla, anıtsallığa özgü bir sadelik içinde sıklıkla, Rotenburglu genç Heidegger eşliğinde, saygıdeğer ihtiyara saygı dolu bir tavır içerisinde, gelirken görürdük. Ancak çoğunlukla her ikisi de uzun ve derin bir sessizlik içinde olurdu. Bu sahnenin ardından, biz, felsefenin

akademik felsefede sendelediği bir dönemdir. Yeni-Kantçılığın tahttan inişinin çok büyük bir bölümünü, öncelikle Edmund Husserl ve bununla birlikte, Max Scheler ve yine azımsanamayacak oranda Heidegger (ve burada adı geçmeyen Hegel ve Marx'a dönüş yapan Lukacs ve Horkheimer gibi bu konuda pek de önemli olmayan bazı düşünürler) tarafından sürdürülen fenomenolojik hareket gerçekleştirir. Yeni-Kantçılık ve fenomenoloji arasındaki çekişme sadece sistematik değil, aynı zamanda tarihseldir de. Bu savaş, özellikle Heidegger tarafından klasik metinlerin yorumlanmasına taşınır. Heidegger'in söz konusu çalışmaları arasında en önemli olanı, Yeni-Kantçılığın Kant'ı yorumlama biçimine karşı çıktığıdır. Bu karşı çıkışa daha sonra Scheler, Hartmann, Heimsöeth gibi düşünürler de katılmıştır.

Bununla birlikte, Aristoteles ve Platon okumaları da önemli bir yer tutmuştur. Yeni-Kantçı anlayışın bu dönemdeki geçerliliği Aristoteles'ten çok Platon'u öncelemiştir. Gadamer bize Herman Cohen'in Aristoteles'i genellikle bir 'kimyager' olarak gördüğünü ve bu biçimde ele aldığını hatırlatır.¹² Aynı dönemde, Almanya'da çok daha önemli bir başka çalışma, Natorp'un Platon yorumu olmuştur. Natorp'un Platos *Ideenlehre* (Platon'un İdealar Öğretisi) adını taşıyan çalışması, Platon'un Yeni-Kantçı yorumunun bir açılımıdır.¹³

Natorp, birbiri ile son derece ilişkili iki büyük savı tartışır: Bunlardan ilki, Platon ve Kant'ın düşüncelerinin yakınlığı ile ilgili olup, diğeri, hem Platon hem de Kant'ın idealist bir yaklaşım içerisinde görülmesidir. Natorp'un 'İdealizme Giriş' başlığı altında ele aldığı konu, Platon'un, Kant'ın transandantal idealizmi ile tanışmasıdır. Natorp için, Kant gerçekte her ne söylüyor ise, bu söylediklerini, Platon'a olan ilgisi aracılığı ile başarmıştır. Öyle ki Natorp'a göre, 'Kant'ı, onun kendisini anlamış olduğundan çok daha iyi anlamaktayız' (A314/B370).¹⁴ Burada,

karanlık ve aydınlık nesilleri arasındaki dilsizler diyalogunda dinleniyor gibi olurduk.'] (67-68).

¹²Hans G. Gadamer, 'Martin Heidegger und die Marburger Theologie', Kleine Schriften 1, J. C. B. Mohr, Tübingen, 1967, s.84, yapıtın ingilizce çevirisi David E. Linge, Philosophical Hermeneutics, University of California Press, Berkeley, 1976, s.201.

¹³ Paul Natorp, Platos *Ideenlehre*, Meiner, Leipzig, 1921, ilk baskısı 1902'dedir. Metinde PI olarak alıntılanmıştır. İkinci baskısında, metin aynı kalmakla birlikte, ekler ve notlar eklenmiş ve böylece, Platon'u oldukça az Kantçı fakat daha fazla Plotinosçu olarak gösteren bir yorum biçimlendirilmiştir.

¹⁴ Platos *Ideenlehre*'nin önsözünde Natorp şöyle yazar: 'Platon'a giriş, felsefe eğitimine bir giriştir. . . . Felsefe, yine de, onun son derece katı tarihsel görüşüne göre, idealizmden başka bir şey değildir' (V). Onun için, Kant felsefi geleneğin tamamlandığı en yüksek noktadır. İkinci baskıya eklenen eklerde Natorp savunucu bir biçimde şöyle yazar: 'Her kim bir Marburgluyu tam anlamıyla kavarsa Platon'u bir Kantçı olarak gösterme yetisine ulaşır. Marburg geleneğine göre, bu anlayış, felsefi çabanın bütün anlamını değiştirir ve "Marburg okulu" adı altında anılmak onurlu bir şey olur.' Aynı bağlamda, Natorp şunu belirtir: 'Her kim Platon'daki temel öğeleri (Züge) görebilirse bu noktada ileriye, Kant'a

Platon'un idealar 'öğretisi', Kant'ın kategorileri ve transandantal ideleri bağlamında yorumlanır. Natorp, 'var olanın doğruluğunun (*ta onta*). . . Düşüncede yer alma [*Denksetzungen*]' (PI 133) olduğu konusunda tekrar tekrar ısrar eder. İdeler düşüncenin 'arı nesnelere [*reine Denkbjekte*]' ve 'tamamen bilince aittir [*eigener Besitz des Bewusstseins*]' (PI 134). Sonuç olarak, varlığın kendisi 'genel olanda yer alır [*Setzung überhaupt*]' (PI 135). Söz (*Logos*), yargının yeri olarak yorumlanır. Ünlü 'yer alma' (*Setzung*) kavramının buradaki birçok tasarımsal gönderimi, Natorp'un Kantçılığının, Kant'ın idealist eleştirisinden etkilenmiş olduğunu göstermektedir.¹⁵

Natorp için, herhagi bir durum içerisinde, onun Platon diyaloglarına ilişkin okumalarını birbirine bağlayan tek sorun Platon'un idealarının Aristoteles eleştirisinde olduğu gibi, ikinci bir bağımsız şeyler alanı, *hyperouranios topos*, oluşturma olarak mı yoksa yukarıda belirtildiği gibi düşüncenin arı nesnelere olarak mı anlaşılabiliridir. Böylece, Platon'un idealar öğretisi batı düşüncesinin idealizmi ile tanışmış olur.¹⁶ Bu dönemde, Platon'un transandantal yorumu için, Aristoteles'in Platon'un idealar öğretilerine getirdiği aşkın yoruma başvurulmuştur.¹⁷ Çünkü Platon'da transandantal olanın neliğini açığa çıkarmak oldukça önemli görülmüştür. Geleneksel düşünce, Platon'daki transandantalı, *Devlet*'in ünlü yargısında bulur. Natorp'a ufak bir ipucu veren bu yargı, İyi'nin " 'var olan'ın (tek tek 'şey'lerin) ötesinde" olmasıdır. Bu durumda, düşünülebilir olanın alanında ve sınırlarında kalınarak yine de düşüncenin ötesinde görülebilecek olan

doğru, Kant'ta ise geriye Platon'a doğru bakar ve her ikisini de arı ve eşit bir biçimde anlar' (462).

¹⁵ Natorp kendi Kantçı anlayışı için, post-Kantçı idealizmin taşıdığı önemin farkındadır. Gadamer Natorp'taki Platon'un Yeni-Kantçı görüşüne ait kökenin Hegel'in 'verkehrten Welt' (evrik dünya) diyalektiğinde - anlamının duyu-üstü dünyasını 'yasaların durgun alanı' (ruhiges Reich von Gesetzen) olarak düşünen- yattığını öne sürer. Böylece, Platoncu idea doğanın yasasının modern görüşü aracılığı ile anlaşılır (Philosophische Lehrjahre, s.66).

¹⁶ PI VII : 'Aber den Begriff des Idealismus haben wir gemein, und die Grundansicht, dass der Idealismus, der von den Ideen Platos, und nicht etwa Berkeleys, benannt ist, auch in Platos Ideenlehre seine erste, ursprünglichste, fast muss man sagen unmissverständlichste Ausprägung gefunden hat.'

¹⁷ Natorp'a göre, Aristoteles'in eleştirisi ideaların henüz tam anlamıyla geliştirilmediği ilk dönemlerdeki, örneğin Phaedo'daki, anlayışında kalmıştır. Platon orada (Phaedo), idealara auto kath' auto (66A, 78D, 100B) biçiminde gönderimde bulunurken, böyle bir anlayışın temelini atmıştır. Platoncu öğretinin gelişmiş bir görüşünü üstlenirken Natorp bu görüşü Platoncu olmaktan çok Sokratesçi bulur. O, kendi savını şöyle özetler: ' Biz, onun (Platon) Parmenides'te gerçekleşen aşkın olanın aşkınsal olan yönünde aşılması tasarısına nasıl Theatetus, Phaedo, Symposium ve Republic'te adım adım yaklaştığını göreceğiz (PI, 88). Natorp için, anlatılan diyalog Parmenides'tir. Ona göre, Aristoteles bu sorunu çok erken bırakır; diyalektik gelişim sürecinin kaçınılmazlığını yoksar (PI, 224). Bu yoksamanın temeli, 'dogmatizmin kendisini eleştirel felsefe düzeyine getirmesinin mutlak olarak olanaksız olmasıdır' (PI, 385).

nedir?¹⁸ Platon'un geleneksel ve Aristotelesçi anlayışındaki hatayı doğrulayan bu yargının açılması, transandantal olarak yorumlanan Platon'u, idealizm ve realizm arasındaki çatışmada bir idealist olarak değerlendirmeyi olanaklı kılmaktadır.

Erken Heidegger düşüncesi, Platon'un yorumlanması sorununu, bütünüyle Natorp'un belirlemiş olduğu koşullar altında anlamıştır. Bu, idealerin, ister göksel şeylerin ötesinde olsun isterse transandantal öznellikte olsun, her iki anlayışı için de, değişmez. Heidegger, *Kökenin Özünü Üzerine* (1929)'de, Natorp'un yorumunun daha sonraki Platon yorumları için bir ön biçim (*vorgebildet*) olarak görülebileceğini kabul eder.¹⁹ Bu ön biçime rağmen, Heidegger yine de Aristoteles'in Platoncu idealerin aşkın yapısını eleştirmesini doğru bulur. Heidegger'e göre, kısa bir süre sonra, Hristiyanlığın aracılığı ile idealer, evini öncelikle öznellikte ve son olarak da güç istencinde bulmuştur. Hem Natorp hem de Heidegger'in öğrencisi olan Gadamer, Platon üzerine yazdığı son çalışmada, Natorp'un Aristoteles'in Platon anlayışı eleştirisini, Heidegger'in Aristotelesçi Platon eleştirisi ile karşılaştırarak bir parça da yineler. Buna rağmen, Gadamer'in yinelemelerinde, Natorp'un yaptığı gibi Platon'un Kant'ın lehine düşünülmesi söz konusu değildir.

Natorp ve Heidegger'in Platon okumalarında temel olarak söz ettikleri ne ise, transandantal felsefenin konumunu belirleyen de odur. Natorp, Yeni-Kantçı idealist felsefesini transandantal felsefe ile özdeşleştirir. Bu, onun dogmatik Aristotelesçi geleneğin, aşkın felsefesine karşıt olduğunu gösterir. Bununla birlikte, erken Heidegger düşüncesi de uygun bir transandantal felsefe geliştirme umudundadır. Ancak Heidegger, Natorp'un idealizmine de Yeni-Kantçılara da karşıdır. Onu, birçok çağdaşından ayıran, idealist-realist çatışmasında yer almamasıdır. Çünkü Heidegger her iki anlayışı da eleştirerek, ne idealist ne de realist olmayan bir transandantal felsefe tasarlar.²⁰ Heidegger'in temel savı olan

¹⁸ PI 191: 'Auch für uns gibt es hier Einiges zu verwundern. . . .Aber hier sollen wir uns gar etwas denken, das über beides, das Danken und das gedachte Sein hinaus liegt. Aber doch wiederum liegt es im Bereiche, in der Gattung des Denkbaren.' Natorp, başka bir yerde (PI 463), Platon'un epekeina'sının açık bir formülasyonunu Kant'ın transandantal kavramında bulunduğunu belirtir. Epekeina'nın bu yorumu ikinci baskının notlarında (nn. 6, 14, 16) yeterince biçimlendirilir. Burada, idealer öznel ve nesnel ayrımının ötesindedir (526 n. 6). Ve 'İyi' Plotinosçu 'Bir'in (532 n. 14) bilginin bilen ve bilinenden oluşan ikili bağıntısının, kuramın ve kılğının ve buna benzer diğer ikiliklerinin ötesinde olan alanına yükselmiştir.

¹⁹ Wegmarken, 57. Bu çalışma, İngilizceye Terrence Malick tarafından *The Essence of Reasons* olarak çevrilmiştir. *The Essence of Reasons*, Northwestern University Press, Evanston, 1969, s.95.

²⁰ İdealizm geniş bir konudur. Heidegger, Husserl'de gördüğü idealist yönü eleştirir. Husserl ve Yeni-Kantçılığın her ikisinin de en son temelini transandantal ben oluşturur. Heidegger, Yeni-Kantçılık ve Husserl arasındaki temel farkı onların kendilerine özgü doğruluk anlayışlarında görür. Yeni-Kantçılar için, doğruluk yargıdadır. Heidegger için, onu kendi doğruluk anlayışına götüren Husserl'in yönelimsellik anlayışı, Yeni-Kantçılarla kıyaslandığında, çok daha kökenseldir. Bu bağlamda, özellikle Bz. Heidegger'in *Die*

'görüngübilim, ontolojidir' sözü ve Kant'ın ontolojik yorumunu açıklamak için gösterdiği yerinde çaba, Heidegger düşüncesinin başlangıcını biçimlendiren ilk sorundur. Heidegger felsefesinin transandantal ve fenomenolojik konumu, Kant'a olan ilgisinde de olduğu gibi, idealist bir görünüme sahiptir. Aynı zamanda, onun herhangi bir bilinç felsefesine saldırısı ya da karşı çıkışı onu Yeni-Kantçı ve Husserlci olarak gösterebileceği gibi, ontoloji tasarısı içerisinde Aristoteles'i açıkça yinemesi de, onu bir realist olarak görmeyi olanaklı kılabilir. Heidegger, *Varlık ve Zaman*'da yer alan idealizm ve realizm tartışmasında, Platon'u Kant ile Kant'ı Aristoteles ile birlikte değerlendiren oldukça yaygın anlayışı kabul etmez.²¹ Bu nedenle, Platon konusunda Natorp ile aynı düşüncede olmasa da, daha önce görmüş olduğumuz gibi, modern idealizmin özneliliğinin ilk formunu Platon'dan almış olduğunu kabul eder. Çünkü ona göre, Platon bizi idealizmin yoluna koymuştur.

Hem idealizm hem de realizme karşı bir seçenek bulunduğunu düşünmesine rağmen Heidegger, bu seçeneği, Platon'a teslim etmekten son derece mutludur. Kendisi transandantal ya da transandant ikileminden kaçarken, Platon'un aynı ikilem ile karmaşık bir duruma getirilmesine izin verir. Sözüünü ettiğim ancak burada tartışmayacağım bu ikilemin Platon'a uygunluğu, Heidegger'e uygun gelebileceğinden daha fazla değildir.

Grundprobleme der Phanomenologie, Gesamtausgabe, Klostermann, Frankfurt, 1975, 24: 285-6; Albert Hofstadter'in İngilizce çevirisinde: The Basic Problems of Phenomenology, Indiana University Press, Bloomington, 1982, s.201. Daha sonraki değinilerinde bunlardan Gp ve BP olarak söz edilecek. 1925-26 Mantık konuşmalarında (Gesamtausgabe 21: 60) Heidegger Husserl'in idea kavramını ve ideal olanı başlangıçta Lotze'den etkilenmiş bir Platoncu biçimde ele aldığını fakat sonra onun aracılığı ile gördüğü şeyi ileriye götürdüğünü irdeler. Heidegger, hala basılmamış olan çalışması *Beitrage*'de (1936-8) doğruluğu temsilin uygunluğu olarak anlamının ön-yorumbilimsel görüngübilimini suçlar. Bz. O. Pöggeler, 'Heideggers Neubestimmung des Phänomenbegriffs', *Neuere Entwicklungen des Phänomenbegriffs, Phänomenologische Forschungen* cilt. 9, Alber, Freiburg, 1980, s.155.

Heidegger'in Platon eleştirisinin aynı zamanda açıkça Husserl eleştirisi de olduğuna ilişkin öneri Douglas McGaughey'nin savı açısından ele alındığında ona göre Platon çalışması Eugen Fink'in bir çalışmasını yanıtlamaktadır. Bu çalışma, Fink'in mağara benzetmesini Husserl fenomenolojisinin kesinlikle yanlış olduğunu açıklamak için kullandığı ve ilk baskısı 1934'te (Tatwelt 10) yani Heidegger Platon çalışmasını yazdıktan üç ya da dört yıl sonra yapılan 'Was Will die Phanomenologie Edmund Husserls'dir. McGaughey Heidegger'in çalışmasının son basım tarihi konusunda yanıltıcıdır. Bz. Douglas McGaughey, 'Husserl and Heidegger on Plato's cave allegory: a study of philosophical influence', *International Philosophical Quarterly*, 16 (1976) : 331-48.

Natorp ve Husserl düşünceleri arasında oldukça önemli, fakat çoğunlukla dikkat edilmemiş olan yakın bir ilişki vardır. *Logische Untersuchungen*'ın ve *Ideen*'in önemli değerlendirmelerinde Natorp bu yakınlığı açıkça gösterir. Iso Kern, Husserl'in 1920'den sonraki gelişiminde, başka bir deyişle, onun genetik fenomenolojiyi geliştirmesinde tek ve en önemli kaynağın Natorp'un çalışması olduğunu kanıtlamaya çalışır. Bz., Iso Kern, *Husserl und Kant*, Nijhoff, Den Haag, 1964, özellikle 326-373.

²¹ Martin Heidegger, *Sein und Zeit*, Niemeyer, Tübingen. 1967, s.208; Macquarrie & Robinson'un İngilizce çevirisinde, *Being and Time*, Harper&Row, New York, 1962, s.251.

Dolayısıyla, bir bütün olarak bakıldığında, Heidegger Platon'u Aristoteles ve Natorp'un tam karşısında yer alan bir doğrultuya itmiştir. Heidegger'in Platon'u, hem Aristoteles'in düşüncesinde olduğu gibi, göksel şeylerin ötesinde yer alan İyi ideasının Platon'udur. Hem de, Yeni-Kantçılar'ın transandantal özneliliğin idealisti olarak tanımladığı bir Platon'dur. Heidegger'e göre, bu iki farklı görüşten her biri, bir diğerinin yansımasıdır - tam da Nietzsche'nin Platon'u yansıması gibi. Onlar, modern felsefe için kaçınılmaz olan ve Heidegger'in köklerini Platon metafiziğine dayandırarak çözümlemeye çalıştığı nesnellik / öznelilik ikileminin temsilidir.

2

Heidegger'in Platon yorumuna, onun tamamen Platon'a adanmış çalışması olan 'Platon'un doğruluk öğretisi' ile başlayalım. Bunun için, kaynağını açıkça Heidegger'in metafizik tasarısından alan daha önceki benzer Platon yorumlarına geri dönebiliriz. Böylece, hem Heidegger'in geç dönem çalışmasında kasıtlı olarak görmezden geldiği şeyi hem de Heidegger'in erken döneminin bilimsel bir metafizik oluşturma çabasını irdeleyebiliriz.

'Platon'un doğruluk öğretisi'ndeki ilk sav, Platon'un doğruluk kavramını açıklıktan 'uygunluğa' (*orthotes*), görünüşün ve bu nedenle de 'önerme (*Aussage*)'nin 'uygunluğu'na dönüştürdüğüdür. Bu dönüşüm, *Devlet*'teki mağara benzetmesi (allegorisi) ile örneklenir. Böyle bir dönüşüm, doğruluğun yerini 'var olan'ların ya da tek tek 'şey'lerin öznel belirlenimi olmasından alarak, ona, insanın şeylere yöneliminde bir yer açar. 'Doğruluğun özü, açıklık niteliğini yitirir... *Orthotes*'te görünüşün uygunluğu her şeyi gösterir... Doğruluk, *orthotes*, yani algının ya da yargının uygunluğu olur. Doğruluğun özünün dönüşümü, beraberinde, doğruluğun yerinin değişmesini getirir. Açıklık olarak doğruluk, varlığın kendi niteliği [*Grundzung*] olmakla birlikte, doğruluğun görünüşün uygunluğu olarak dönüştürülmesi, onu, insanın 'var olan' ya da her ne ise o 'olan'a [*Seienden*] yöneliminin bir niteliği [*Auszeichnung*] yapar (PL 136-7).

Doğruluk anlayışındaki dönüşüm, metafizik gelenek için, bir dönüm noktasıdır. Heidegger'e göre, Platon ile başlayan dönüşüm, modern felsefenin özneliliği ile çağdaş düşüncenin hümanizmi (insancılığı) arasındaki ikileme doğru uzanan yolu açar. Heidegger'in bu konudaki düşüncelerinin ikinci baskısı 1947'de *Letter on Humanism, Hümanizm Üzerine Mektup* adlı çalışmasında yer alır. ...Bu mektup, Heidegger'in Platon çalışmasında betimlediği hümanizm anlayışını geliştirir. 'Platon düşüncesi, metafiziğin başlangıcı olduğu gibi, aynı zamanda "hümanizm" için de bir başlangıçtır' (PL 142). Heidegger, hümanizmin özneliliğine karşı çıkar. Bu, onu, daha sonra geliştirdiği teknoloji anlayışına götürür. Metafizik düşünce, "teknik" bir "düşünce"dir. "Teknik düşünce"de bilgi,

üretimin arka planında kalır. Eğer, insan üretimi söz konusu değilse, o zaman, tanrısal üretimin arka planında kalır.

Heidegger, Platon ve modern metafizik arasında basit bir özdeşleştirmenin yapılamayacağını çok iyi bilir. Örneğin, *Hümanizm Üzerine Mektup*'ta çağdaş değer (*Wert*) anlayışı ile Platon'un "iyi (*to agathon*)" ideasının tam anlamıyla birbirine uymadığı konusunda ısrar eder. Buna rağmen, Heidegger'e göre, geleneksel anlayış bir tür devamlılık göstermektedir. Öyle ki, Platon çalışmasında Heidegger Nietzsche'yi 'en şüphe götürmez Platoncu' (*zügelloseste Platoniker*) olarak nitelendirir (PL 133). Doğruluğun Platon'daki dönüşümü, belirtildiği gibi, modern öznelliği hazırlayan en önemli olaydır. Buna en iyi örnek de Nietzsche'dir.

Platon'un doğruluk anlayışını açıklıktan uygunluğa dönüştürdüğünü öne süren savın hatalı bir sav olduğunu kabul ettiği geç tavizine (1964) rağmen Heidegger, ne bu tavizin yer aldığı konuşmada ne de başka bir yerde geleneksel metafizik doğruluk anlayışı belirlemesine ya da bu anlayışı Platon'a atfetmesine geri dönüş yapmaz. Bu nedenle, bu geç tanınan taviz Pre-Sokratik (Sokrates-öncesi) döneme ilişkin anlayışının yorumlamasında ve köklerini bu dönemde bulmaya çalıştığı açıklık olarak doğruluk öğretisinde de olduğu gibi, onun Platon yorumunda pek fazla değişime neden olmamıştır. Heidegger'in Zahringen'deki seminerinde (1973) daha önceki Parmenides okumalarını ele alarak yeniden gözden geçirmesi ve Thor'daki seminerinde (1969) ise başlıca konusunu daha önceki Platon yorumunun oluşturması buna güzel bir örnektir. Heidegger burada Platon'un doğruluk kavramını dönüştürdüğü konusunda ısrar etmek yerine, Platon'da kesin olarak saptanan ya da değişmez olan (*festsetzen*) şeyin, 'var olan'ların ya da tek tek 'şey'lerin 'varlığı'nın, 'önde-hazır-verili-olan' (*anwesende Anwesenheit*) biçiminde yorumlanması olduğu üzerinde durur. Bu, temelini Pre-Sokratikler'den alan bir düşüncedir.²²

Platon çalışmasında, Heidegger'in Platon'un doğruluk anlayışının 'uygunluk' olduğu konusundaki temel savı, *idea* kavramı ile bağıntılı olarak anlaşılabilir. Ona göre, Platon'un *idea* kavramının özü, görünüş (*Aussehen und Schein*) ve görünürlük ya da başka bir deyişle görünüşe

²² Bz. Vier Seminare, Klostermann, Frankfurt, 1967, s.75. Heidegger'in Platon ve Pre-Sokratikler'e ilişkin son yorumunda kesin olan şey onun doğruluk sorunundan uzaklaştığıdır. Son basılan yorumlarından bir kısmında (Vier Seminare, 82) kendi düşünce patikalarını üç evreye ayırarak betimler. Bu evreleri yönlendiren sorular şöyle sıralanabilir: (1) Varlığın anlamı (Sinn von Sein), (2) Varlığın doğruluğu (Wahrheit des Seins), ve (3) Varlığın yeri ya da alanı (topos des Seins). Platon çalışması Heidegger'in ikinci evresi başladığında yazılmıştır. Heidegger'e göre, Vier Seminare (134)'de aletheia (açıklık) Wahrheit (doğruluk) ile ilişkili değildir.

Bz. Pöggeler'in Heidegger'de Wahrheit'ten uzaklaşması sorunu tarafından yönlendirilen yorumu için, "Geschichtlichkeit" im Spätwerk Heideggers', Heidegger und die hermeneutische Philosophie, Alber, Freiburg, 1983, s.160-1 ve ayrıca onun 'Zeit und Zein bei Heidegger', Zeit und Zeitlichkeit bei Husserl und Heidegger, Phänomenologische Forschungen, 14, Alber, Freiburg, 1983, s.186.

gelebilirliktir. *İdea*, görüş için epistemoloji olarak öncelikli bir metafor olmasına rağmen metafizik gelenek için ortaya atıldığı tahmin edilmektedir. Ayrıca idealar belirli ve değişmezdir. Buna rağmen, Heidegger bu çalışmasında Platon yorumunu mağara benzetmesinden öteye götürmez. Bunun en temel nedeni, *Devlet* diyalogunda mağara benzetmesinin hemen ardından gelen diyalektik tartışmasının ele alınabilmesidir. Bununla birlikte, Heidegger başka bir yerde Platon diyalektiğinin esas itibarıyla sınıflandırma (*katagorein*) olduğunu belirtir.²³ Bu nedenle, Platon ve Aristoteles'ten bu yana felsefenin temel amacı her durumda ideaları sınıflandırmak, bir sınıflandırma tablosu oluşturmak, olmuştur. Heidegger'e göre, ne zaman ki en yüksek ve bu nedenle de aşılabilemeyen gerçeklik olarak *idea* kabul edilmiştir, bu noktadan itibaren Platon ontolojisi 'varlığı' (*Sein*) öz ya da bir 'şey'in o 'şey' olması yani, 'her ne ise o' (*Was-Sein*) olması biçiminde ele alınmıştır. Heidegger için, Platon'un ulaştığı bu sonuç doğru olanın 'varoluş' (*existentia*) değil 'öz' (*essentia*) olduğudur (PL 131). Böylece, 'adıcılığın' (*nominalism*) tam karşıtı olan 'özcülüğün' (*essentialism*) temeli atılmış olur. Heidegger'in *Varlık ve Zaman*'da geleneksel sınıflandırmaların yerine, 'varoluş' (*Existenz*) ve onunla birlikte bulunan 'varoluşçalar' (*existentials*) ile işe başlaması onun özcülük ya da adıcılık, "nesnellik" (*objektivizm*) ya da "öznellik" (*subjektivizm*) çıkmazının dışında, ötesinde bir arayış içerisinde olduğunu gösterir.

Heidegger'in mağara benzetmesini (*allegorisi*) yorumlamasında açıkça ortada olan zorluk "İyi"yi temsil eden "güneş" in oynadığı roldür. Burada, Heidegger, benzetmenin pek çok kısımda göz ardı edilen ontolojik önemi üzerinde durarak, bunu bir eleştiri biçiminde ortaya koyar. Ona göre, "iyi"nin temsili olarak güneş - bu durumda, o da güneş olduğunu onaylar- iki işleve sahiptir. Güneş yalnızca "şey"lerin görünmesi için gerekli olan ışığı sağlamaz, aynı zamanda yaşamı sürdüren sıcaklığı da verir. Daha güçlü bir biçimde söylenirse, güneş, yalnızca şeyleri görünür kılmaz o aynı zamanda onların temeli ve amacıdır. "İyi", görünüşte olanın ne ise o olarak verilmişliğinde (*das Anwesende*) görünmesini sağlar.' (PL 135).²⁴

Heidegger, Platon için, her 'şey'in görünüşüne uygunluğunda²⁵ bırakılmasına ilişkin büyük savını ortaya attıktan ve kanıtlarını gösterdikten hemen sonra, diğer görüşü olan her şeye rağmen Platon'da doğruluğun ontolojik bir anlayışının bulunduğu savına geçer. Platon için, doğruluğun yeri görünüşte değil, "şey" in kendisindedir. 'Doğruluk ilk bakışta "var

²³ Nietzsche 1: 529 ff. Bz. Rosen'in bu görüşü yerinde eleştirisi için, 'Heidegger's Interpretation of Plato', 64-5.

²⁴ ' "Das Gute" gewahrt das Erscheinen des Aussehens, worin das Anwesende in dem was es ist, seinen Bestand hat.' ("En iyi", ne ise o olarak açığa çıkmakta olan görünüşün kendisi olarak açığa çıkmasına izin verir).

²⁵ PL 136: ' An der orthotes, der Richtigkeit des Blickens, liegt alles' (Her şey orthotes, bakışın doğruluğundadır).

olan”a (*das Seienden*) ilişkin bir şeymiş gibi görülse de aslında “var olan”ın görünüşe çıkması (*das Anwesende*) varlığa aittir ve varlığın açılmasında gerçekleşir’ (PL 137).²⁶ Heidegger için, Platon’un buradaki kabulü - *Sache selbst*, şeyin kendisi üzerinde durması- onun anlayışının tam karşısında yer almaktadır. Bu, her ne kadar Platon’un ilk görüşüne ters düşse de iki anlamlı (*Zweideutigkeit*) bir doğruluk anlayışı ortaya çıkarır. Heidegger’in düşüncesinde, “şey”lerin bir “şey” olma durumu (bu, açıklık olarak doğruluktur), metafizik tarafından örtülmelerinde görünür (Platon’daki görünüşün doğruluğu ya da uygunluğu olarak). Heidegger yorumu ile birlikte ele alınan bu tartışmamdaki önerim, Platon’da ikili doğruluk anlayışının bulunmadığı, aksine, bu tarz yaklaşımların yalnızca olanaklı olduğudur. Yakınmamın nedeni, Heidegger’in bu konuda ılımlı bir yaklaşım izlememiş olmasıdır. Doğruluğun ikili görüşü, Heidegger’in *Varlık ve Zaman*’da herhangi bir doğruluk olanağı için zorunlu gördüğü görüştür. Heidegger, orada (VZ’de), her iki görüşü de doğruluk görüngüsünün bir parçası olarak kabul eder ve amacını doğruluk kavramının bu ikili anlamının bir arada doğruluk görüngüsünü nasıl oluşturduğunu göstermek olarak belirler. Platon, Heidegger gibi, doğruluğu bu parçalara uygun bir biçimde ele almaya çalışmıştır. Bunlar, birbirine indirgenemeyen ya da iki anlamlı parçalar değildir. Dolayısıyla, o, doğruluğu basitçe uygunluk ile sınırlamamıştır.

Heidegger, her ‘şey’in görünüşte bırakıldığına ilişkin savında mağara benzetmesinde yer alan “İyi” ideasının kendisi doğruluğun sahibidir (*Kuria, Herrin*) (517C 4), yargısına dikkat çeker. O, burada, doğruluğun *idea* olduğunu belirtir. Heidegger’in çözümlemesinde *idea, blepein* yani dönüşümde görünüşe çıkan (*Blick*) şey olur. Ancak metnin bu biçimde anlaşılması pek güven verici değildir. Çünkü burada doğruluk, ideanın kendisi değil, İyi *ideasıdır*. Heidegger’e göre, Platon İyi ideasını efendi kılmakla, doğruluğu ideanın boyunduruğu altına koymuştur. Burada, doğruluğun ideanın kendisinin değil, iyi ideasının hizmetine konulmuş olduğunu belirtmek daha uygun olacaktır. Bir başka Platoncu metafor ise doğruluğun İyinin çocuğu olduğudur.

Heidegger’deki eksiklik ya da onun yadsıdığı şey, benzetmenin diyalogun daha geniş bir alanına uygun bir biçimde genişletilmemiş olmasıdır. Bu eksiklik ya da yadsıma, *Devlet* okuyucusunun çabasını boşa çıkarmak demektir. Özetle, Heidegger, (PL 133-5) İyinin tartışıldığı yerle ilgilenir ve hatta 509B’ye göndermede bulunur. Ancak Sokrates’in 509B’deki (güneş benzetmesinin diyaloga girdiği yer) İyi “her ne ise o olan” (*ousia*) değildir; “var olan”ın ötesindedir (*epekeina tes ousias*) ünlü

²⁶ ‘In gewisser Weise muss Platon jedoch die “Wahrheit” noch als Charakter des Seienden festhalten, weil das Seiende als das Anwesende im Erscheinen das Sein hat und dieses die Unverborgenheit mit sich bringt’ (Platon olanların hakikati olarak hakikate tutunur. Çünkü olanlar varlığın görünüşünde açığa çıkar ve açıklık açılır).

yargısından habersiz görünür. Bu yargı, kesinlikle, İyiyi basitçe bir idea olarak ele almayı zorlaştırmaktadır. Platon ideaları gerçek “olan” (*ousia*) olarak anlar; ancak İyi olanın ötesindedir. O, olanın nedenidir (*aitia*). Işığın kaynağı olarak güneşi görmek herhangi bir “şey”in görülmesinden daha güçtür. O, kendisi görünmemesine rağmen “şey”leri her ne ise o olarak gösterendir. Platon İyi için idea dese de, o diğer idealara benzemez. İyi, *Devlet*’te asla diğer idealar gibi *eidos* adıyla anılmaz.²⁷ Heidegger, *eidos*’u ‘görünüş’ (*Aussehen*) olarak çevirir. İyi, tam da bu nedenle, görünüş olarak anlaşılabilir. O, görünmez. Daha doğrusu, biçimlerin ötesindedir ve onların temelidir. Heidegger elbette onun üstünlüğünü görür; ancak yalnızca en üstün idea, en yetkin idea (*idea par excellence*) olarak görür. O, Platoncu söyleme uygun olarak, ‘tüm ideaların ideası’ (PL 133) sözünü kullanır ve İyinin ayırt edici anlamı ile yeterince ilgilenmez.²⁸

Burada dikkate alınmayan İyinin diğer idealardan ayrımı konusu, klasik geleneğe bakıldığında, şaşırtıcı bir biçimde karşımıza Yeni-Platonculuk’un temeli olarak çıkar. Ancak bu, Heidegger düşüncesinin gelişimi açısından daha da şaşırtıcı görünmektedir. Marburg döneminde, *Varlık ve Zaman*’ın tasarlandığı dönem, Heidegger Platon’la çok az ilgilenmesine rağmen *Devlet*’ten alınan ‘*epekeina tes ousias*’ sözü onun için oldukça önemli olan ve sıkça yinelenen bildik alıntılardan birisi olur. Heidegger bu sözü yalnızca konuşmalarının temel savına ilişkin önemli yerlerde ve düzenli olarak kullanmakla kalmaz. Bu söz, aynı zamanda, onun tamamlamayı amaçladığı *Varlık ve Zaman*’da temel ontoloji olarak başlatılan ontoloji anlayışı (aşkın ontoloji) için bir isim koyma olanağı verir. Bu sözün klasik gelenek ve Heidegger için önemine bakılırsa onun *Plato’s Doctrine of Truth, Platon’un Doğruluk Öğretisi*’nde bulunmaması oldukça anlaşılmalıdır.²⁹

²⁷ Gadamer bunu, *Die Idee des Guten zwischen Plato und Aristoteles*, 20-1’de irdeler.

²⁸ Sözü edilen durumda, Heidegger’in yorumunun sınırlı olduğu savunulabilir. Bu benzetme için, gerçek anlamda uygun bir bağlamın açılması bir konferans metninin ya da kısa bir çalışmanın dar alanında olanaklı değildir. Heidegger, burada varlık değil, doğruluk sorunu ile ilgilenir. Bu nedenle, güneşin ontolojik anlamı mağara benzetmesinin dışında kalan ve son derece konu dışı olan ünlü ibareyle uygunluk taşımamaktadır. Böyle bir savunu ya da iddia yine de Heidegger’in varlık ve doğruluk ayırımından kaçınma isteğini göz ardı etmektedir. Platon’a karşı saldırısının temel nedeni onun varlık ve doğruluk arasındaki sıkışıklığı sürdürme konusunda son derece kararlı olan bir tarihsel düşünür olmasıdır. Böylece, Heidegger’in yorumlarına ilişkin eleştirim onun genel durmun tümünü açıklamada başarısız olduğu değil, kendi savını belirginleştiren konuya ilişkin bağlamı açıklamadaki başarısızlığıdır. Platon çalışmasında (PL 141) Heidegger ‘İyi’yi kısaca, en yüksek neden olarak düşünür ve onu teolojik bir biçimde açıklar. Aşağıda göreceğimiz gibi, bu, Heidegger’in Marburg’da ortaya attığı yunan ontolojisindeki ‘öne getirme ya da açığa koyma savı’yla uygunluk gösterir.

²⁹ Heidegger’in *epekeina*’dan açıkça söz ettiği yer için Bz. Gp 401-5, 425, 436 (BP 283-6, 299, 307); *Von Wesen des Grundes in Wegmarken*, 56-8, İngilizcesinde 92-9. Ayrıca Bz., 1928 yazında başlayan son Marburg konferansları: *Metaphysische Anfangsgründe der Logik im Ausgang von Leibniz*, Gesamtausgabe, Klostermann, Frankfurt, 1978, s.26, 143,

3

'Platon'un Doğruluk Öğretisi'nde yer alan Platon yorumu için kesin olan iki şey vardır. Öncelikle, İyi ve idealar önemsenmez, daha önce belirtildiği gibi *epekeina* görmezden gelinir. İkinci olarak, açıklık ve uygunluk olarak doğruluk anlayışları iki ayrı anlayış olarak ele alınır. Bunlardan ilki, Platon ile ilişkilendirilirken ikincisi daha uygun ve özgün bir biçimde Platon'a rağmen Platon aracılığı ile gösterilir. Heidegger'in Platon yorumu ve hatta eleştirisi onun düşüncesinin gelişim süreci içerisinde daima aynı kalır. Bununla birlikte, erken dönemi açısından bakıldığında Heidegger ne '*epekeina*'dan habersiz görünür ne de uygunluk ve açıklığın birbirine indirgenemez olduğunu söyler. Bu nasıl olabilir? Bu durumda öncelikle erken dönem Platon eleştirisine bakalım ve sonra daha önemli bir felsefi sorunla, yani *epekeina* ve doğruluk ilişkisi ile ilgilenelim.

Öncelikle, Heidegger'in 'dönüş'ten sonra metafiziğe karşıt bir tavır aldığı, erken dönem düşüncesinde böyle bir şeyin olmadığını hatırlatalım.³⁰ Buna rağmen, *Varlık ve Zaman* ve *Basic Problems of*

237, 246, 284. Bundan sonra, metinde gönderimde bulunurken bu konferanslar MP (Metaphysical Principles)) olarak gösterilecektir.

Gilson'un Being and Some Philosophers'da (Toronto: Pontifical Institute, 1949) yaptığı gibi Batı metafizik geleneğinde varlık öğretisi ve Tanrı anlayışı açısından başlıca iki gelişme tanımlanabilir. İlk gelişmenin uzantısı, kökenini Aristoteles'te bulan, Tanrı'nın varlıkla özdeş bir biçimde anlaşılmasıdır. Kutsal kitapta olduğu gibi, Yahweh'in Moses'in kızgın çalıları arasında kendisini, kutsal kitaptaki gibi, 'Ben benim' biçiminde tanıması bu okulun temel anlayışıdır. Gelişmenin diğer çizgisi Platon'un *epekeina*'sı ile başlar. En önemli gelişimini Plotinos'un Yeni-Plâtonculuğunda bulan bu anlayış Augustine, Pseudo-Dionysius ve Meister Eckhart tarafından da benimsenir. Eckhart için, oluş Tanrı'ya ait değildir. Heidegger, Tanrı öğretisi ile ilgilenmez. Heidegger'in ilk zamanlarında irdelediği Tanrı'ya ilişkin bir kaç düşüncesinde 'O', diğer varlıklar (olanlar) arasında bir varlık (olan) olarak biçimlendirilir. Fakat Heidegger'in ilk zamanlarında Augustine ve Eckhart'ın önemi somut bir biçimde görülmektedir. Dasein çoğunlukla, geleneksel anlamda Tanrı'ya ayrılmış olan söz ya da deyilerle kışkırtıcı bir biçimde betimlenir. Sein und Zeit'in girişinde Dasein 'transcendens schlechthin' (tam anlamıyla aşkın) olarak adlandırılır ve daha sonra, Dasein'in özünün onun varoluşu olduğu söylenir. Bu nedenle de, Dasein'in varlığı anlaması varlığın ötesine geçen (*epekeina*) bir tasarı olarak kalır. Açıklıkta açık olarak açıklanmasında yani özgürlüğünde Dasein, *epekeina* ile birdir.

³⁰ Heidegger'in metafizik tasarısından kesin olarak uzaklaşması ya da geri dönmesinden sonra metafiziğe bakış açısı bütünüyle karşı çıkma ya da yadsıma biçiminde değildir. 'Dönüş'ten sonra, Heidegger için, metafizik hem nihilizmdir hem de batı düşüncesinin yazgısıdır. Bu nedenle, metafiziğin kabul edilmesi ya da edilmemesi söz konusu değildir. Metafizikle 'dönüş'ten sonraki ilişkisinin karmaşıklığı burada gösterilemez. 'Metafizik Nedir?'e Giriş (1979)'te Heidegger düşüncesinin (Denken) metafizikle ilişkisini öncelikle 'aşma' (Überwindung) kavramının sınırları içerisinde tartışır. 'Varlık Sorusu' (Zur Seisfrage, 1955)'nda 'aşma' metafiziğin 'üstlenilmesi' (Verwindung) içerisinde yer alır. (Wegmarken, 245) 'Zaman ve varlık' (1962) adlı konuşmasının sonunda Heidegger, şöyle söyler: 'Böylece, amacımız "aşma"yı tamamen durdurarak metafiziği kendisine bırakmaktır.' (Zur Sache des Denkens, 25; On Time and Being, 24)

Phenomenology, Fenomenolojinin Temel Sorunları metafizik başlığını kullanmaktan sakınır. Marburg'daki son konferanslarında, *Leibniz ile başlayan Mantığın Metafizik ilkeleri (Die Metaphysische Anfangsgründe der Logik im Ausgang von Leibniz)*, Heidegger açıkça ve defalarca kendi felsefi tasarısı olan temel ontoloji ve orada, aşkın ontoloji olarak adlandırdığı şeyin meydana getirdiği metafizik olarak betimler.³¹ Heidegger düşüncesinin erken dönemi için metafizik teriminin oluşturduğu sorun, Kant'ın bu terimi kendisine sorun edinmesi ile kıyaslanabilir. Her iki düşünür de metafizik geleneği sert bir biçimde eleştirdiği gibi, aynı zamanda, kendi görüşlerine uygun bir metafizik ortaya koymayı amaçlar. Her ikisi de geleneksel metafiziği yeterince bilimsel olamadığı gerekçesi ile eleştirir. Fakat 'dönüş' ile birlikte Heidegger, *Varlık ve Zaman*'ın tamamlanmamış tasarısından, metafizikten ve bilimden vazgeçer.

Bu erken tasarının tarihsel yönü (*Varlık ve Zaman*'ın İkinci Bölümü) ontoloji tarihinin ya da metafiziğin kökenine doğru eleştirel ve sorgulayıcı bir çözümleme (*Destruktion*) olmalıydı. Ne zaman ki, Heidegger, eleştirinin tam anlamıyla gerçekleştirilmesi durumunda eskilerden etkilenme ya da onların düşünülme gereksiniminin ortadan kalkacağını belirtir, bu durumda *destrüksiyona* özgü bir retorik ile metafizik ilkeleri oldukça güçsüzleştirilir. O halde, mücadele edilen şey nedir? Heidegger, bunun geleneğin kötü mirasçıları (*Sachwalter*) olduğunu söyler.³² O, Platon çalışmasında ve burada sözü edilen tüm konuşmalarında Platon'un çağdaş yorumuna değil kendisine saldırır. Gelenek içerisinde her zaman ılımlı bir bakış açısına sahip olsa da, Heidegger tüm metafizik geleneğin kendi Dasein metafiziğinde ortaya çıkacağı konusunda ısrarcıdır.³³

Heidegger'in geleneğe yönelik *destrüktif* yaklaşımı *Varlık ve Zaman*'ın temel bölümlerinde onun kendisine yakın bulduğu önemli düşünürler olan Aristoteles, Descartes ve Kant'a adanmıştır. Bu yaklaşımın Descartes ile ilişkisi yokmuş gibi görünse de Heidegger, *Temel Sorunlar*'da Descartes'i Ortaçağ Skolâstigi ile bağıntılı bir biçimde ele alır. Eskiler arasında Heidegger'in en çok yardım aldığı düşünür Aristoteles'tir. 1925-26 yılı kış dönemindeki (*Varlık ve Zaman*'ın yazıldığı sıralarda) doğruluk konulu konuşmalarında Heidegger, Yeni-Kantçılığın geçerliliğini hala sürdürmekte olan doğruluğu yargı olarak değerlendirmesine karşı çıkar. Böylece, ilk kez çağdaş bir düşünceye, Aristoteles'in *Metafizik* 3/10'daki

³¹ Bz., özellikle ekler ('Kennzeichnung der Idee und Funktion einer Fundamentalontologie') 10. kısım ('Das Problem von Sein und Zeit').

³² MP 197, aynı yorumlar Heidegger'in daha sonraki çalışmalarında örneğin, Hümanizm Üzerine Mektup (Wegmarken, 176) ve Vier Seminare, 75'de de görülebilir.

³³ Gp 106: 'Es ist aber auch deutlich geworden, dass die Ontologie des Daseins das latente Ziel und die standige mehr oder minder deutliche Forderung der gesamten Entwicklung der abendlandischen Philosophie darstellt' (BP 75)

varlık ve doğruluk özdeşliği aracılığı ile karşı çıkmış olur.³⁴ Çağdaş bir anlayışın Aristoteles'e özgü bir yaklaşımla belirginleştirilmesinin ardından Heidegger Aristoteles eleştirisine geçiş yapar. Şunu belirtmek yerinde olacaktır ki, Heidegger Marburg döneminde, Aristoteles'i yalnızca Platon'u eleştirmek için değil, aynı zamanda, modern felsefeyi eleştirmek için de kullanmıştır. O, Aristoteles'i bir parça da olsa kendi amacı için uygun bulur. Bunun en açık nedeni, bir yandan Aristoteles'in Platon eleştirisini doğru bulması, bir diğer yandan, Yeni-Kantçı yaklaşımın Platon düşüncesine uygunluğudur. Ancak bu basitçe Heidegger'in Aristoteles'i izlediği anlamına gelmez.³⁵ Aristoteles'i de özellikle, zaman çözümlemesi açısından doğru bulmaz. Heidegger'in erken dönem düşüncesi için, Aristoteles'in zaman anlayışı açısından karşıt bir güç oluşturan görüşün kaynağı hristiyanlığın; ama özellikle de Paul'un geleceği önceleyen eskatolojik (ölümden sonraki yaşama ilişkin) ve kayrolojik zaman kavramıdır.³⁶ Ne zaman ki Heidegger, hala Marburg'da olduğu sıralarda,

³⁴ Logik: Die Frage nach der Wahrheit, Gesamtausgabe, cilt. 21, Klostermann, Frankfurt, 1976. Heidegger'in yargı olarak anlaşılan doğruluğu eleştirmesi öncelikle Lotze ve ikinci olarak da Rickert'e yönelik olsa da bu eleştiri aynı zamanda Natorp'a da uyarlanır. Bu konferanslar Platon'u dikkate almaz, fakat Aristoteles'in öncelikle De Interpretatione'de temellenen oldukça kabul gören doğruluğu yargı olarak ele alan anlayışıyla uğraşır. Heidegger buna, Platon çalışmasında (PL 138) da yapmaya çalıştığı gibi, Metafizik 3/10 okumalarını temele alarak karşı çıkar. Heidegger için, Aristo'daki bu iki kaynak, Platon'da ayırdaya vardığı, doğruluğun ikili yapısını (Zweideutigkeit) gösterir.

³⁵ Heidegger'in Platon ve Aristoteles arasındaki göze çarpan önemli uygunluk noktalarını görmediğini söylemek istemiyorum. Bu çalışma, Heidegger'in Aristo'nun Platon eleştirisine uygun olup olmadığının araştırılması değildir. Heidegger'in Platon ve Aristoteles arasında ısrarla ırdelediği temel uygunluk iki büyük savda toplanır: (1) doğruluk düşüncesindeki iki anlamlılık ve (2) aşkınlığın teolojik yorumu.

Heidegger Marburg'a 1923'te gelir. Bu sıralarda o, Aristoteles'in görüngübilimsel olarak yorumlandığı ve baskısı yapılmamış olan yapıtıyla uğraşmaktadır. Bu yapıt, o dönemde, Marburg kürsüsünde bulunan Natorp'a Heidegger'in Freiburg'da asistanı olduğu Husserl aracılığı ile gönderilir. Aristoteles üzerine yazılan geniş çalışmaya giriş yapılır. Bu çalışma ve Heidegger'in Marburg'da düzenli olarak Aristo öğretmesi konusunda Gadamer şöyle yazar: 'O zamanlarda Heidegger'in Aristo yorumunda yer alan hala tamamen açık olmayan gerçek yönelimi yani ontoloji eleştirisi ve özünde Aristo'nun Platon'u varoluşsal bir biçimde eleştirmesinin bir yinelenmesi olan felsefi eleştirinin idealist geleneğe yönelik tutumunu yansıtan düşüncelerinden oldukça güçlü bir biçimde etkilenmişim' (Dialogue and Dialectic, 198). 1925'teki Prolegomena konferanslarında (Gesamtausgabe 20: 23) Heidegger kendi çalışmasını Hegel-karşıtı Trendelenburg'un öğrencileri arasında Brentano ve Dilthey'in de yer aldığı Aristotelesçi okulu bağlamında konumlandırır. Bu konu için, ayrıca Bz. Gadamer'in otobiyografisi Philosophische Lehrjahre, 24, 212ff. ve 'Martin Heidegger und die Marburger Theologie', 82-92; aynı zamanda, Thomas Sheehan'ın 'Heidegger's early years: fragments for a philosophical biography', Listening 12 (Fall 1977), 3-20.

³⁶ 'Kayrolojik' St. Paul'un kairos (=kutsal) zaman), Rom 13: 11, kavramından gelmektedir. Hristiyanlığın Heidegger'in ilk zamanları için önemi konusunda Bz., Otto Pöggeler, Der Denkweg Martin Heideggers, Neske, Pfullingen, 1963, özellikle s.36-45; Thomas Sheehan, 'Heidegger's "Introduction to the Phenomenology of Religion"', The Personalist, 60 (1979): 312-24; Karl Lehmann, 'Christliche Geschichtserfahrung und

yunan felsefe geleneğini aralarında Luther ve Kierkegaard'ın da bulunduğu yahudi-hıristiyan geleneği bağlamında eleştirir, o zaman şunu açıkça görür ki süreklilik süreksizlikten daha çok önem taşımaktadır. Bunun bir sonucu olarak, Heidegger *Temel Sorunlar*'da (1927) Platon'un idealar öğretisinin yahudi-hıristiyan dünya görüşüne uyarlanabilir olduğunu söyler.³⁷ Yığınlar için, Hıristiyanlığın Platonculuk olduğunu öne süren Nietzsche'yi Kierkegaard'a tercih eder. Sonraki süreçte, Heidegger hıristiyanlığa pek fazla değinide bulunmaz, bunun yerine, felsefi geleneğe karşı bir dayanak olarak gördüğü 'Pre-Sokratikler'le ilgilenir. Son olarak da antik düşünceye biçim verenin Platon'dan çok, Aristoteles olduğu konusundaki tercihini açıklar.³⁸

Heidegger'in Yunan Felsefesi ve Hıristiyanlık arasında bulduğu süreklilik, Platon'u olduğu kadar Aristoteles'i de yargılayan ve hem Platon eleştirisi hem de Platon'un tüm metafizik gelenekle özdeşleştirilmesi sonucuna götüren oldukça geniş bir alana yayılabilir. Heidegger için, söz konusu süreklilik, varlığın 'açığa çıkma' ya da 'öne gelme' (*Herstellung*) olarak anlaşıldığı yunanlı anlayışında kalır. Bu bağlamda, o, Aristoteles'in dört nedenini kendi savı için yerinde bir örnek olarak görür. Herhangi bir 'şey'in oluşumu bir yapının (*artifact*) açığa çıkarılmasına benzer bir biçimde anlaşılır. Maddesi, biçimi, etkin nedeni ve bu etkenin amacı ya da tasarısından oluşur. Bu nedenle, *ousia* olarak çevrilen öz (*Was-sein*), 'el-altında-olan'ın ilk ve son olarak açığa çıkmış olması anlamında açığa çıkanın açığa çıkma edimi demektir.³⁹ Varlığın, el-altında-olan (*Vorhandensein*) olarak anlaşıldığı bu anlayışta iki temel kavram bulunmaktadır: Açığa çıkma ve açığa çıkmış 'olan'.⁴⁰ Heidegger'e göre,

ontologische Frage beim jungen Heidegger', *Philosophisches Jahrbuch*, 74 (1966): 126-53; Hans Georg Gadamer, 'Martin Heidegger und die Marburger Theologie' ve 'Heidegger and the history of philosophy', *Monist*, 64 (1981) : 423-44; ve 'Die religiöse Dimension in Heidegger', *Archives de Philosophie*, 34 (1981), 271-86. Bu üçünün son baskısı, Gadamer'in *Heideggers Wege*, J. C. B. Mohr, Tübingen, 1983'te yer alır.

³⁷ Gp: 168 'Die antike Ontologie war in ihren Fundamenten und Grundbegriffen trotz anderer Ursprünge der christlichen Weltauffassung und Auffassung des Seienden als ens creatum gleichsam auf den Leib zugeschnitten' ('Hıristiyan dünya görüşü ve olanlara ens creatum olarak yaklaşmanın farklı kaynağına rağmen, Antik Yunan ontolojii, kökeni ve temel kavramları açısından ikiye bölünmüş bir ve aynı bedeninin diğer yarısıdır') (BP 118). İçinde *An Introduction to Metaphysics*, çev.Ralph Manheim, Yale University Press, New Haven,1959, s.106, 1935 konferanslarından, Heidegger, şöyle açıklar : 'Nietzsche, insanlar (çoğunluk) için hıristiyanlığın Platonculuk olduğunu söylemekte haklıydı.' *Almancası için*, Bz., *Einführung in die Metaphysik*, Niemeyer, Tübingen, 1953, s.80. Burada, o, Nietzsche'nin *Jenseits von Gut und Böse* (İyinin ve Kötünün Ötesinde)'nin önsözünde bulunan yorumuna gönderme yapar.

³⁸ Bz. Örneğin, Nietzsche 2: 228 ve 409 ve 'Vom Wesen und Begriff der Physis', *Wegmarken*, 312.

³⁹ Gp 153: 'Der Grundbegriff der ousia betont dagegen mehr die Hergestelltheit des Hergestellten im Sinne des verfügbaren Vorhandenen' (BP 109).

⁴⁰ Heidegger'in 'elde (kullanıma) - hazır- olan' (*Zuhandensein*) kavramının onun kendi 'açığa koyma' ya da 'öne getirme' görüşüyle ilgili olduğunu söyleyemeyiz.

varlığın açığa çıkma olarak anlaşılması, batı geleneğinin tümü için, geçerli bir anlayıştır. Tanrı ya da *demiurgos* (Platon felsefesinde dünyayı yaratan etmen) en yüksek yaratıcıdır. Böylece, tüm metafizik onto-teolojik bir yapıya sahiptir. Bu, günümüz teknolojisine biçim veren, onun temelini oluşturan bir düşünce yapısıdır.

Heidegger, Aristoteles'in 'kilise babası kılığındaki' (MP, 190) tüm okumalarını kusurlu bulur. Çünkü ona göre, Hıristiyanlık, Yunan Felsefesi'ne ve bu bağlamda da, *epekeina* ya da eş anlamlısı olarak gördüğü transandantlık kavramını merkeze aldığı *Temel Sorunlar*'da anlatıldığı gibi, özellikle Platon'a uygun düşmektedir. Bu çalışma, Platon'un *epekeina* ya da transandantlık görünüşüne karşı çıkışını betimler. Heidegger, bunu, doğrular: 'Anlıyoruz ki... Felsefe, temel sorusu açısından Platon'u aşamamıştır. Biz hala Platon'un temel sorunlarından biri içerisinde bulunmaktayız' (BP 282-3, Gp 400). Heidegger, 509B'nin yorumunu yapmaz; ancak açığa çıkmaya ilişkin savını belirginleştirmek için söz eder. O, bu olanağı düşünmez ve şöyle açıklar: 'Bizim buradaki savımıza rağmen antik felsefe, varlığı en geniş anlamıyla açığa çıkmanın ufkunda açılmakla, Platon'un, varlığın anlaşılma olanağını koşullandırdığını söylediği şeyle ilişkili görünmemektedir. Antik ontoloji ve onu yönlendiren ipucunu açıklamamız son derece rastlantısal görünmektedir. İyi ideası açığa çıkma aracılığı ile ne yapar? Bu konuda daha fazla ilerlemeden yalnızca *ideanın* (*tou agathou*) hiçbir "şey" olmadığını; ancak *demiurgos*, arı ve tek yaratıcı, olduğunu söyleyebiliriz. Bu bize *idea* (*tou agathou*)'nun en geniş anlamıyla nasıl *poiein*, *praxis* ve *techne* ile bir araya geldiğini gösterir' (BP 286, Gp 405)⁴¹. Heidegger burada, *Timaeus*'u ilk Hıristiyan filozoflarının yaptığı gibi, Hıristiyanlık ile Platonculuk arasındaki sürekliliğin göstergesi olarak anlar. Benzer bir biçimde, Platon çalışmasında, transandantlık kavramını da teolojik olarak açıklar.⁴²

Marburg konferanslarının hiçbir yerinde Heidegger'in Platon eleştirisinde bir değişikliğe rastlanmaz. Ancak *Metafizik İlkeler*'de, 'Platon'un Doğruluk Öğretisi'nden iki yıl sonra, Platon eleştirisinin ne durumda olduğu açıkça görülür. Heidegger, burada, 'İyi'nin aşkınlığı için altı özellik sıralar. Bunlar:

- (1) İyinin görünüşe çıkması olanaksızdır.
- (2) İyi, güzelin ve doğrunun ve onlara eşlik edenlerin (*koinonia*) nedeni ve temelidir.
- (3) İyinin verdiği ışıktaki 'şey'ler görünüşe gelir.
- (4) İyi, hakikatin ve aklın iç-kökensel olanağını temellendirir.
- (5) İyi, her şeyin ilk ilkesidir (*arche*).

⁴¹ Bz., ayrıca MP 237. Gadamer, *Timaeus*'un yaratıcı (*demiurgic*) etkinliğini Yahudi-Hıristiyan dünyasının yaratma anlayışından ayırır. *Dialogue and Dialectic*, 163, 181, 193.

⁴² PL 141. Daha sonraları, özellikle Nietzsche konferanslarında Heidegger bu geriye dönüşü gerçekleştiriyor görünmektedir. (Nietzsche 2: 225)

(6) İyi, ‘olan’lardan ve onların varlığından ötededir.

Bu altı özellik, Heidegger’in Dasein’in aşkınlığına ilişkin çözümlemesi için yol gösterici olur. Heidegger burada (*Metafizik İlkeler*’de), üçüncü özelliğin mağara benzetmesi için bir temel sağlayabileceğini belirtir: ‘Burası, mağara benzetmesinin tam olarak açıklığa kavuştuğu yerdir.’⁴³ Bu, onun Platon çalışmasını yazarken gerçekleştirdiği şeydir.

Yukarıda sözü edilen konuşmalarında Heidegger, kısa da olsa (5) ve (6)’da görülen ‘katılma’ (*methexis*) olgusunun, sonraki Platon çalışmalarının pek çoğunda uzak durduğu ontolojik sorunu üzerinde durur. Heidegger, şu sorunun kaçınılmaz olduğunu söyler: İdeaların alanı, *huperouranios topos* olarak, dünya Dasein’e ve onun usuna doğru açığa çıkar mı? Yoksa dünya ideaların öznede ortaya çıkan bütünlüğü müdür? (MP, 234). Daha önce belirtildiği gibi, bu sorunun ortaya konulma biçimi, Natorp’un Platon yorumu ile aynı biçime sahiptir. Heidegger, ikinci soruyu ele almaz; ancak içinde bulunduğu durum bunun uygunsuz olduğunu gösterir. İlk soruyla ilgili olarak, Aristoteles’in, var olanların ikiliğine götüren düşünceyi görmüş olduğunu belirtir (MP, 235). Bu, Platon’un göremediğidir.

Eskilerin her durumda merkeze koyduğu ‘sezgi’ (*Anschauung*) kavramı, modern dönemin özne-nesne ilişkisini hazırlar. Heidegger, bu sorun için, yalnızca Platon’u ya da Aristoteles’i suçlamamak konusunda oldukça dikkatli davranır. Önceki konuşmalarında Heidegger Antik Felsefe ve ontoloji sorununun ne tam anlamıyla realizm ne de idealizm (Natorp’un ve diğerlerinin de eleştirdiği gibi) ile ilişkisi olamayacağını; çünkü eskilerin temel sorununun epistemoloji değil, ontolojik olduğunu belirtir. (MP, 180) Buna rağmen, Heidegger’e göre, öznenin öznelliği eskiler için eleştirel bir sorundur ve bu sorunun ‘görü’ kavramı ile çözümlenmeye çalışılması modern bilgikuramını açığa çıkarır. Heidegger, Platon çalışmasında, eski ontoloji görüşünü modern bilgikuramından dikkatli bir biçimde ayırmaz. Buradaki genel sav, Marburg konferanslarında ve sonraki çalışmalarında da değişmez: Plâtoncu doğruluk anlayışı öznellik ve nesnellik batağını hazırlar. Heidegger, eski ontolojik yaklaşım ve modern epistemoloji yaklaşım arasındaki farkın ne olduğunu sorgularken yukarıda değinilen altı yönden üçüncüsü de dâhil olmak üzere olanaklı olduğunca çok açıdan mağara benzetmesini sorgular ve *epekeina* sorusunun bir yaratıcı etmen ya da *demiurgos* aracılığı ile çözümlenemeyeceği sonucuna varır. Bu nedenle, o mağara benzetmesini daha doğru bir biçimde okumaya hazırlanır. Heidegger’in kendi yorumunun temel ilkesi olarak belirlediği (3)’te olduğu gibi, (5) ve (6) da mağara benzetmesinin yorumunu açıklar. O halde, niçin kendi mükemmel çalışmasını temellendirmesi ve öğrencilerinin Platon’u

⁴³ MP 144: ‘Hier ware das Höhlengleichnis ausführlich zu interpretieren.’

öğretmenlerinin okumaları bağlamında doğru bir biçimde öğrenebilmeleri için gerekli olan böyle bir okuma başarısız olmuştur?

4

Bu sorunun yanıtlanması, Heidegger'in *Varlık ve Zaman*'da başlayan ontoloji tasarısını tamamlamak için 1927-31 yılları arasında düzenli olarak ilgilendiği sorunların açılmasını gerektirir. *Varlık ve Zaman*'ın üç kısımdan oluşan ilk bölümünde yalnızca iki kısım tasarlanan çalışma ile ilgilidir. İkinci bölüm tarihsel çalışmalardan, daha önce irdelendiği gibi 'destrüksiyon'dan oluşmaktadır. Heidegger'e göre, güçlük yaratan şey çeşitli konuşmalarında ve basılmış çalışmalarında da yer alan bu tarihsel çözümleme konusunda değildir.⁴⁴ Onun temel sıkıntıları, 'Zaman ve varlık' olarak adlandırdığı son kısımda bulunmaktadır. Heidegger, bu kısmın en sonunda şöyle söyler: 'Burada her şey geriye döndürülebilir.'⁴⁵ Heidegger düşüncesindeki bu anlamlı 'dönüş', Heidegger'in Husserl'in kürsüsüne geçmek için Marburg'dan ayrılarak Freiburg'a gitmesinden kısa bir süre sonra gerçekleşir ve Heidegger, *Varlık ve Zaman*'da tasarlanan bu geriye dönüş bağlamında düşünmeye başlar. Ancak gerçekleşen dönüş, tasarlanan dönüş olmaz.⁴⁶

⁴⁴ Heidegger'in Kant yorumu için, Bz. Kant und das Problem der Metaphysik (Frankfurt: Klostermann, 1929); İngilizceye çeviren James Churchill, Kant and the Problem of Metaphysics, Indiana University Press, Bloomington, 1962. Bu kitap, 1927/8 kış dönemi konferanslarının: Phänomenologische Interpretation von Kants Kritik der reinen Vernunft, Gesamtausgabe 25, Klostermann, Frankfurt, 1977 - geliştirilmesinden oluşur. Descartes ve ortaçağ yorumu Temel Sorunlar'ın en az bir bölümünü oluşturur. Aristoteles kısmı en az ulaşılabilir. Aristoteles'e Marburg döneminden beri en yoğun ilgi daha önce değinilmiş olan Mantık konferanslarında bulunmaktadır (1925-6 kış dönemi).

⁴⁵ Letter on Humanism, In Wegmarken, 159: 'Hier kehrt sich das Ganze um'. İngilizceye çeviren J. Glenn Grey ile birlikte Frank Capuzzi tarafından yapılmıştır. Basic Writings, Harper & Row, New York, 1977, s.208. Burada Heidegger'i izliyorum ve Pöggeler'in Kehre'yi Sein und Zeit'ta birinci bölümün ikinci ve üçüncü kısımları arasına değil de birinci ve ikinci bölümler arasına, başka bir deyişle, Dasein'in hazırlayıcı çözümlemesi ile 'Zaman ve varlık' arasına değil, birinci bölümün sistematik ontolojisi ile ikinci bölümün geleneğin tarihsel destrüksiyonu arasına yerleştirmesine katılmıyorum. Bz. 'Heidegger's Topology of Being' in On Heidegger and Language, derleyen: Joseph Kockelmans, Northwestern University Press, Evanston, 1972, s.120-1

⁴⁶ Heidegger düşüncesindeki bu değişim bir 'dönüş' mü yoksa 'geriye dönüş' müdür? Kenneth Maly'nin terminolojik olarak ortaya koyduğu görüşü son derece doğrudur. Onun belirttiği gibi, Heidegger Kehre kavramını kullanır; Umkehr ya da Umkehrung'u değil, bu nedenle de 'dönmek' ya da 'dönüş' 'geriye dönme'nin sıradan anlamından çok daha yerindedir. Heidegger'in bir tek Hümanizm Üzerine Mektup'ta umkehren kavramını kullanması bu yaklaşıma uymayan bir örnek olarak gösterilebilir. Bz. Maly'nin notu için onun çevirdiği son yapıt olan 'Die Kehre', In Research in Phenomenology, 1 (1971): 8. Heidegger Kehre'yi, Metafizik İlkeler'de (s.201) yer alan Varlık ve Zaman tasarısı çerçevesinde kısaca tartışır.

Bu süreç içerisinde yayımlanan konuşmalarında, Heidegger, tasarısının taşıdığı güçlüklerle işaret eder. Bu seri içerisinde daha önce ele alınan iki konuşmanın bize bu konuda yardımcı dokunacaktır. *Temel Sorunlar*'ın ilk cümlesine ait olan dipnot bu konuşmaların *Varlık ve Zaman*'ın birinci bölümünün 3d kısmına ait olan konuların yeniden çalışılması olduğu üzerinde durur.⁴⁷ Albert Hofstadter, bu konuşmaların temel tasarının tamamlanmasının etkisinde kaldığı ve yalnızca bu tasarının bir parçası olduğu konusunda yanılmaktadır.⁴⁸ Bir yıl sonraki konuşmalar, son Marburg konferansları, *Temel Sorunlar*'da olduğu gibi 'Zaman ve varlık' konusunun geliştirilmesi amacını taşıyan konuşmalar değildir; fakat son derece ufak bir farkla 'varlık ve zaman sorununu' açıklamaktadırlar. Her iki konuşma serisi de Platon'a yapılan bir göndermeyle sonlanır.

Heidegger, *Temel Sorunlar*'da kendisine, varlıkla ilgili dört sorunun çözümlenmesi aracılığı ile varlığın kendisine uygun bir görüş ya da düşünce oluşturmayı amaç edinir. Bu dört sorun şöyle sıralanabilir:

- (1) Varlık ve var olanlar arasındaki ontolojik ayrım;
- (2) Varlığın açılma biçimi, yani, nelik ve nasıllığın (geleneğin deyişiyle *öz ve varoluş*) varlık düşüncesinde birleştirilmesi;
- (3) Varlığın çokluğunun ya da açığa çıkma alanlarının birleştirilmesi ve
- (4) Doğruluk (ya da Hakikat) sorunu.

İlk üçü, genç Hegel'in özdeşlik ve ayrımı ile ilgili olan, Ortaçağ Skolâstik'inin 'varlığa benzerlik' biçiminde anladığı ve Platon'un 'bir' ve 'çok' bağlamında tartıştığı temel metafizik sorunun görünüşüdür. Heidegger, bu sorunları varlık ve varlığın verimliliğinin (açıklığının) görünen ayırtmazlığının sınırları içerisinde ortaya koyar. Bu dört sorunun sonuncusu hakikati (ya da doğruluğu) anlamının ontolojik temelini ortaya konulması içindir.

Bu konuşmalar için kaçınılmaz olan en önemli konu, varlığın kendisinden çok onun anlaşılmasına ilişkin sorundur. Bu, *Varlık ve Zaman*'dan beri, ele alınan her sorunun varlığın anlamına (*Sinn von Sein*) ilişkin sorudan sonra getirilmesi anlayışına uygun düşer. Bu anlam, varlıkla birlikte koşullanması gereken Dasein olarak insan varlıklarıdır. Varlığın kendisinin sistemli bir görüşünün oluşturulması *Varlık ve Zaman*'da açıldığı gibi Dasein'in hazırlayıcı analitiğine dayanır. Bu çalışmada yer alan anlama anlayışına göre, her anlama, tasarımıyan yani anlaşılın

⁴⁷ Gp 1: 'Neue Ausarbeitung des 3. Abschnittes des I. Teiles von Sein und Zeit.' Bu metinlerin toplandığı eserde yer alan bu notun Heidegger tarafından yazılmış olması gerekmez. Heidegger'in ölümünden sonra basılmasına rağmen Heidegger'in bu notu olsa olsa onaylamış olduğunu farz ediyoruz.

⁴⁸ 'Translator's Introduction', Basic Problems, xvii. Heidegger'in bu konferanslara ilişkin tanıtıcı taslağı her biri dört kısımdan oluşan üç bölüm olarak açıklanır. Konferanslar sadece I. Bölüm (tarihsel)'ü ve II. Bölümün birinci kısmını sunar. İkinci ve üçüncü bölüm, birinci bölümde tarihsel olarak ortaya konulmuş olan sorunları çözümler. Burada, tasarlanmanın çok az bir kısmı başarılmıştır.

herhangi bir şeyi daha geniş bir tasarı alanıyla bütünleştiren bir anlamadır ve ille de belli bir konuya ya da şeye ait olmak zorunda değildir. Bununla birlikte, varlığın kendisini anlamak, ‘var olan’ herhangi bir ‘şey’i anlamaya benzemez. Heidegger’e göre, ontolojik ayırımın tanımlanmasındaki bu yetersizlik, felsefe tarihinde çok büyük bir karışıklığa neden olmuştur. Bu karışıklığın çok az bir kısmı, bu dünyanın dışında ikinci bir dünyanın (*Hinterwelt*) varlığına ilişkin sıradan anlayışın metafizik görüşünden oluşmaktadır. Ancak Heidegger felsefe tarihindeki karışıklık için, en fazla Plâtonculuğu suçlar ve bu konuya pek fazla yer ayırmaz.⁴⁹ Söz konusu tartışmalar bağlamında o, ontolojinin biliminin transandantal öneminde ısrar etmeyi sürdürür. Bu, var olanın aşkın bilimi değil, varlığın aşkınsal bilimidir. Heidegger, ikisi arasındaki karışıklığın kaynağı olarak, Aristoteles’in ‘ilk bilim’inin iki anlamı olmasını gösterir. ‘Var olan’ olarak varlığın bilimi ya da ‘önce var olan’ın bilimi. İlk sorunun ikinci aracılığı ile çözümlenmesi bize, ‘el-altında-olan’ın açığa çıkarılması konusunu açık kılacaktır.

Heidegger herhangi bir ontolojik soruşturmada izlenecek adımları şöyle belirler: ‘var olan’ları anlamak ve varlıkla ilişkisinde açığa çıkarmak, varlığı anlamak ve onu zamanla ilişkili bir biçimde açıklamak. Heidegger’in konferanslarında ileri sürdüğü varlığın zamanın transandantal sınırlarında açıklanması anlayışı, Platon’un *epekeina tes ousias*’ı bağlamında açıklanır: ‘Soruşturduğumuz şey, *epekeina tes ousias*’tır’ (*BP* 285, *Gp* 404). Heidegger için, varlığın ötesinde olan *epekeina*, zamandır. Ancak burada, *Varlık ve Zaman*’ın betimlediği zamanın zamanlaşmasının (*Zeitlichkeit*) üçlü ek-statik birliğinin fenomenolojik çözümlemesi yetersiz kalmaktadır. Bu çözümleme elde tutulmakla birlikte, *Zeitlichkeit* anlamında zamanın zamanlaşmasının kökenine, daha derinde, temelde yer alan önsel yapısına doğru geri gidilir. Heidegger’e göre, bu yapı, yitimsellik (*Temporalitat*) anlamında zamanlaşmaktır. Zamanın zamanlaşmasının yitimsellik olarak ele alınması, doğrudan doğruya, dünyanın ötesine geçen bir zaman açılımına bağlıdır. Bu, *epekeina*’nın arayışıdır. Dünyalı bir varlık ya da dünya-içinde-varlık (*In-der-Welt-Sein*) olmasıyla Dasein transandant

⁴⁹ Heidegger, bazen ‘Plâtoncu gelenek’ ibaresini kullanır. Bu ibare, Platon ve Plâtonculuk arasında önemli bir ayırım olduğunu düşünmeye izin verse de, o, *Metafiziğe Giriş*’te bunun için Platon’u suçlar: ‘Sofistlerde ve Platon’da görünüş tam anlamıyla görünme olarak ortaya konulmuş ve böylece de temel niteliği bozulmuştur. Aynı zamanda, idea olarak varlık (her ne ise o olan olarak varlık) duyu-üstü bir alana yükseltilmiştir. Yukarıda bir yerlerde yer alan gerçek varlık (olan) ile tamamen görünüşe çıkan özü arasında bir chorismos, gedik, yaratılır.’ (106; almanca baskıda 80). Ayrıca, Bz. Nietzsche 1: 18 ve Nietzsche 2: 541.

Bana göre, Platon’un ikili dünya yorumunun yaygın kavrayışı Platon’da görünür ve anlaşılır olan arasındaki ilişkinin meydana getirdiği sorunun önemini görmezden gelmemektedir. Platon’un ikili dünya yorumunun karşıt savları bulunmasına rağmen (tabii ki bu görüşü destekleyen görüşlerin de bulunmasına rağmen) burada bu savlara yer verilmeyecektir.

bir varlıktır: ‘Gerçekten transandant olan tek şey, Dasein’dir’ (BP 299, Gp 425).

Bu anlamda, ontoloji aşkın varlığın bilimidir; ancak Dasein’in aşkınlığı, Tanrı’nın aşkın varlığı değildir. Çünkü Dasein’in aşkınlığı yitimli bir aşkınlıktır. Aşkın varlığın bilimindeki “-ın” tamlayımı, hem öznel hem de nesnel bir tamlayandır ve yalnızca Marburg’daki son konferanslarda açıkça görülür. Bu konferanslarda, Heidegger, metafizik biliminin değerlendirmesini yaparken bu bilimin iki temel kısımdan oluştuğunu belirtir: Temel ontoloji ve aşkın ontoloji. Bunlardan ilki, *Varlık ve Zaman*’ın birinci bölümüne yani hem Dasein’in hazırlayıcı analitiğine hem de ‘Zaman ve varlık’ başlıklı üçüncü kısımda ele alınan varlığın kendisine ilişkin yaklaşıma karşılık gelir. Kant’ta olduğu gibi, anlamının sınırlarına ilişkin eleştirel soru daha önceki metafizik bağlamında konumlandırılmıdır. Aşkın ontoloji, hem varlığın ötesindedir (*epekeina tes ousias*) hem de varlık anlayışından sonradır. Dasein’e ve etik soruların uygun bir biçimde ortaya konulacağı Heidegger’in söylemi ile varoluşun metafiziğine geri dönmektir. Bu çözümleme, daha önceki ontolojiye ve *Varlık ve Zaman*’ın existenzial yaklaşımına karşın, bir biçimde ontik (*existenziell*) olmalıdır. Bu ontik çalışmanın başlıca konusu, insanın açık olması anlamında özgürlüğüdür. Ancak Platon’un *epekeina*’sı, geleneksel olarak Aristoteles’in son nedeni (*hou heneka*) aracılığı ile yorumlanabilirdi. Heidegger, asla bu aşkın ontolojiyi ortaya koyamamıştır, çünkü varlığın kendisi konusunda hiçbir zaman tam olarak tatmin olmamıştır.

Heidegger’in ‘varlığın kendisi’ (*Being as such*) düşüncesi açısından yüzleştiği son sorunu doğruluktur. Dolayısıyla, *Temel Sorunlar*’a rağmen daha önce irdelenen dört sorunun ötesine geçememiştir. Konferanslar doğruluğun kaçınılmaz sorusunun başka bir deyişle, felsefe biliminin nesnelleştirilme sorununun açıklanmasıyla ilgilidir. Bu bağlamda, *Varlık ve Zaman*’ın doğruluk anlayışı bu çalışmaya nasıl uyarlanabilir? Doğa bilimlerine ait nesnelere ya da konular belirlendiğinden beri, diğer bilimlerin doğasında bulunan nesnelleştirmenin felsefe için de gerçekleştirilmesi bir güçlük olarak görünmez. Felsefenin konusu öncelikle varlığın kendisidir, ancak bu basitçe bir nesne olarak anlaşılabilir. O, bir ‘şey’ de değildir. Bu konu, açılışı Freiburg’da yapılan ‘Metafizik nedir?’in konusudur. Heidegger’in sorusu varlığın nesnel olmayan ve de herhangi bir şeye konu olmadan önceki bilincinin nasıl tematikleştirileceğine, başka bir deyişle, nesnelleştirileceğine ilişkindir. Bu konferanslar serisinin (*Temel Sorunlar*) sonuçlandırılmasında Heidegger, Platon’un ‘anımsama’ (*anamnesis*) kavramına başvurur ve hatırlatıcı bir not ekler: ‘Burada, ciddi bir biçimde ve açıkça zamansallığın hiçbir durumda çokluğun üstünde kavranan ve anlaşılabilir bir sezgi (*Intuition*) olmadığını anlamamız gerekmektedir. O, kendini yalnızca, özel bir forma özgü kavramsal çabada açar. Bununla birlikte, onun kendisinin görünüşüne (*Blick*) sahip olmaksızın daha en başından bir koşul olarak varsayılması da söz konusu değildir.’ (BP 327, Gp

465) Anlaşılamaz ya da çokluğu aşan bir sezgi olmaksızın varlığın görünüşe gelmesi, daha doğrusu, açığa çıkarılması hakkında ne söyleyebiliriz? Heidegger'in Platon'dan aldığı ve belirginleştirdiği bunlardan ikincisidir. Konferanslar, Kant'ın yedinci mektubundaki Platon yorumuna karşı çıkışla sona erer: Platon'un 'kavramsal çalışması' yeterince titiz bir çalışma değildir.

Felsefe biliminin nesnelleştirici yapısına ilişkin sorun, açıkça olmasa da, *Varlık ve Zaman*'da yer alır.⁵⁰ Başka bir yerde, titizlikle belirttiğim gibi, yöntemsel ayırtmazlık fenomenolojik çözümlemeyi olanaklı kılar. Buraya kadar ele alındığı her yerde bu ayırtmazlığa, varlığı yalnızca el-altında-olan olarak ele alan metafizik geleneğin yanılması olarak karşı çıktı.⁵¹ *Varlık ve Zaman*'la birlikte adını duyuran vicdanın sessiz ve ayırt edici sesi, nasıl olur da görünüşte ayırtmaz olan bir düşüncede açıklanabilir? Ya da, *Temel Sorunlar*'da dile getirildiği gibi, varlığın kendisinin, açıldığı biçim ya da durumlardan ayırdı olmaması, burada gerçekten bir ayırım olmaması olarak değil de, kaynağın (*Ursprung*) zenginliği (verimliliği) olarak nasıl anlaşılır?

Varlık ve Zaman, bu sorunun açıklığında doğruluğun kökensel olan ve bu nedenle, olanaklı türetilmiş düzeyleri ile arasındaki ayırımı anlaşılmasını öngörür. Heidegger VZ'de, doğruluğun yargı biçiminde ya da açığa koyma olarak anlaşılmasının yanlış olmadığını yazar. Doğruluk, bu biçimi alabilir. Fakat doğruluğun bu biçimi daha temel ve kökensel olan bir doğruluk deneyiminde, açıklık olarak doğrulukta, temellenir. Heidegger, uygunluk olarak anlaşılacak geleneksel doğruluk anlayışını basitçe bir kenara atmaz. O, Kant gibi, böyle bir görüşü açıkça kabul eder ve daha sonra 'doğruluğun doğruluk olarak olanaklılığının koşullarını' sorgular.

Heidegger'in çözümlemesi, yargıya ait olan '*adaequatio*' düzeyinden daha yüksek, ontolojik bir düzeye, uygunluktan açıklığa, doğru ilerler. Buna rağmen o, hiçbir yerde ontolojik olan doğruluktan 'şey'in ve yargının doğruluğuna nasıl geri dönülebileceğini ya da bu doğruluğun ontolojik olandan nasıl türediğini yeterli bir biçimde göstermez.⁵² Bu ikinci

⁵⁰ Kavramsallaştırma ya da şematizasyon tartışmasını 69. kısımda görebilirsiniz.

⁵¹ Bz. Benim makalem 'The problem of "indifference" in Sein und Zeit', *Philosophy and Phenomenological Research*, 43 (September 1982), 43-58.

⁵² *Varlık ve Zaman*'ın 44. kısmında yer alan doğruluk tartışması alışılmış ve yadsınamaz olan doğruluğun uygunluk anlayışının olanaklılığının ontolojik koşulunu göstermeye çalışır. Bu koşul, doğruluğun açıklık olarak anlaşılmasıdır. İfade (*Aussage*) ve 'kuramsal olarak açığa çıkma'nın (*apophantic as*) yorumda (*Auslegung*) ve 'kılığsal olarak açığa çıkma'da (*hermeneutic as*) nasıl uygun bir biçimde temellendiğini açıklar. Ardından, daha kökensel olan anlayışın, başka bir deyişle, açıklığın ne yolla geleneksel uygunluk anlayışı ile örtüldüğünü açıklar. Bununla birlikte, burada, *Dasein*'in ontolojik olarak 'doğrulukta' bulunması durumunda yanlışlığın (*falsity*) ve 'doğruluk-olmayan'ın (*untruth*) olanağının nasıl anlaşılması gerektiği de tartışılır. Fakat bu noktadaki temel sorun açıklık olarak anlaşılacak doğruluğun kökensel görüşünün ancak otantik bir 'an' içerisinde deneyimlenebilir olan yapısının nasıl olup da yargıların, önermelerin ya da bilimin yani kuramsal olanın gösterilme olanağı olabileceğidir. Varlığın kendisinin anlamı konusundaki yükselmenin

gelişme, 'şey'in ya da yargının doğruluğuna geri dönüş olarak, felsefe biliminin doğa bilimleri ile ilişkilendirilmesinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Heidegger'in 'Fenomenoloji ve teoloji' adlı konuşması onun felsefe ve doğa bilimleri arasındaki ilişkiyi uygun bir biçimde açığa koyamamış olduğunu gösterir.⁵³ Fakat bu gelişmenin asıl önemi ontolojinin

ardından belki de 'dönüş' tasarısının ardından gelen geriye doğru gelme ya da inme bu sorunun asıl yeridir başka bir deyişle belki de Heidegger'in kökensel ve yaratıcı tasarısının sınırlarında bu soru 'temel ontoloji'dense (fundamental ontology) 'aşkın ontoloji'ye (metontology) daha uygundur. Ernst Tugendhat Der Wahrheitsbegriff bei Husserl und Heidegger, DeGruyter, Berlin, 1970, s.330-62'de benzer bir sav ortaya atar.

⁵³ Tarihi 1927 olarak belirtilen bu konferansta tanrıbilim ve felsefe arasındaki ilişki iki bilim- Mutlak teoloji bilimi ve ontolojik felsefe bilimi- arasındaki ilişkinin bir sorunu olarak tartışılır. Burada, Heidegger teolojinin kendisini temellendirmek için felsefeyi gerektirmediğini fakat kendi bilimsel konumunu: 'Die positive Wissenschaft bedarf der Philosophie nur mit Rücksicht auf ihre Wissenschaftlichkeit'(27) - görebilmek için felsefeyi gerektirdiğini ileri sürer. Teoloji felsefeyi gerektirse de felsefe teolojiyi gerektirmez. Felsefe izlenecek bir yol ya da doğrultu vermez, o doğruluğu verir. Ancak din felsefesi teolojiyle ortak bir yöne doğru gider. (mistanleiten). Bu ortak yön (Mitleitung), 'formal-anzeigend' ('ontolojik alan'ın biçimsel olarak ortaya çıkması) olarak biçimlendirilir. Heidegger teolojik kavramların içeriğinin başka bir deyişle günahın, ontolojik kavramına başka bir deyişle suça geri dönmeyi gerektirdiğini savlar. O, bunu günahın teolojik kavramını ya da anlamını yadsıyarak ve onu sadece suçun ontolojik anlamı üzerine inşa ederek devam ettirir. Teolojinin içeriğine kaynaklık eden şey inancın deneyimidir. Buna rağmen, felsefenin teolojinin temel kavramlarında biçimsel olarak doğruladığı ya da temellendirdiği şey herhangi bir teolojik kavramın ontolojik olanı öndeyilediğidir. Bir kavramı ontolojik olan öndeyisine ya da varsayımına geri götürme anlayışı, biçimsel olarak ve uygun kökenine (Ursprung) karşıt bir biçimde Heidegger'in - ontolojik olanın önceden varsayılmasının kökene konulduğu Heidegger'in- kavramlarının genel olarak aşkınsal olan anlayışına aykırı düşer. Heidegger'in burada betimlediği bir diğer güçlük ya da sıkıntı bu iki bilim arasındaki ilişkinin onun inancın ya da dinin 'ölümcül düşmanı' (Todfeind) olarak tanımladığı felsefe anlayışında yatmaktadır. Bu derin düşmanlık inanma (Glaubigkeit) ve kendinin kendini-açıklaması (burada, Selbstbehauptung değil, fakat Selbstübernahme olarak) arasında gösterilir. Onda, bu düşmanların nasıl ortak bir yön ya da doğrultuda bir araya geleceği konusu açıklığa kavuşmamıştır.

Bu ilişkinin felsefenin herhangi bir kesin bilimle olan ilişkisi konusunda bir örnek olarak ele alınması ortak yön ilişkisini belirsiz bırakır. Heidegger 1927/28 Kant konulu konuşmalarına girişinde ontik kesin bilimler ile ontolojik ontolojik felsefe arasındaki ilişki sorununu benzer bir durumda açıklar. Burada, o, Husserl'in alan ontolojileri anlayışını formal-anzeigend'in bağlı olduğu açıklama konusunda benimser. Başka bir deyişle, Husserl'in alan ontolojileri sistematığı biçimsel ontoloji tarafından tamamlanır. Heidegger felsefe ve kesin bilimler ilişkisinin anlaşılmasının onun reddini nasıl etkilediği konusunda açıkça ve uygun bir biçimde ortaya koymaz. Onun asla tam anlamıyla gerçekleşmemiş olan temel ontolojisinin tamamlanmasını sağlayabilecek olan böyle bir konunun açıklığa kavuşturulması için gerekli olan nedir? Heidegger ontik ya da kesin (pozitif) bilimlerdeki konusallaştırma ya da şematize etme sorunu hakkında kendinden emin bir biçimde konuşsa da felsefe biliminin kendisine yani onun 'biçimsel' yapısına ait olan sorunu açığa koyamamıştır. Bu nedenle, bu iki şematik, iki bilim türü, arasındaki ilişki kapalı kalır. Bz. *Phänomenologie und Theologie*, Klostermann, Frankfurt, 1970. İngilizce çevirisi *The Pity of Thinking*, Indiana University Press, Bloomington, 1976 olarak James G. Hart & John C. Maraldo tarafından yapılmıştır.

kendisini bir bilim olarak gerekçelendirmesi, başka bir deyişle, nesnelleştirmesi ve şematize etmesi için bir koşul olmasıdır.

Bu gelişmenin gerçekleştirilmesindeki güçlük, temel ontolojiden varsayılan aşkın ontolojiye doğru ilerlemenin Heidegger'in kavramsal sıkıntısının gereksindiği ancak onun tarafından başarılammış olan varlık öğretisi için, sistematik bir güçlük olarak düşünülmüştür. Gerçek anlamda bir ayırt taşımayan görüş ya da düşünce doyurucu olarak ortaya konulamamıştır ve bu yalnızca, Dasein'e geri dönme sorunu olarak bırakılmıştır. Heidegger burada, Almanca 'Kehre' ve 'Umschlag' kavramlarını Greklerin metabole kavramı ile açıklar. Bu son konu, Devlet'te Glaukon'un mağara benzetmesine ilişkin olarak öne sürdüğü sorun ile ilgilidir: 'Şunu mu anlatmaya çalışıyorsun, bizler onları alt düzeyde yaşamaya (başka bir deyişle, mağarada yaşamaya) zorlayarak bu yanlışı yapmalarına ta ki onlar kendi güçlerini daha iyiye doğru yetkinleştirene (başka bir deyişle güneşin altında yaşayana) değin göz mü yummalıyız?' (520 D). Bu, Platon'un methexis anlayışının siyasi olarak düşünülmesidir. Herakleitos'a karşın, Platon ve Heidegger için, yukarı giden yolla aşağı giden yol aynı değildir. Heidegger'in vicdanının sessiz sesi uygun bilimsel bir şematizasyon sunamaz. Bundan kısa bir süre sonra, *Metafizığe Giriş*'te Heidegger felsefenin bilimsel konumundan vazgeçer. Kısa bir süre sonra da felsefeyi şiirsel olanın ya da yaratma sanatının en yakınında bulunan düşünce (*Denken*) için bırakır.

Heidegger, Marburg'dan 1928'deki ayrılışının ardından, 1930/1 kış döneminde, doğruluk üzerine konferanslar verir. Bu konferanslar, henüz basılmamış olsa da, biz Platon ve 'Doğruluğun Özü Üzerine' adlı çalışmalarının her ikisine de sahibiz. Bilim (*Wissenschaft*) konusundan vazgeçilir; ancak yargının ya da herhangi bir sözün doğruluk olanağının temeli, çok daha derindeki (daha yüksek) ontolojik alanı, sorusu aynı kalır. Daha önce olduğu gibi, bu ontolojik temel ya da olanak varlığın kendisidir. Dolayısıyla, her ne sorgulaniyorsa bu aynı zamanda bütüne ilişkin bir sorundur. Yanıtın uygunluğu dış bir ölçüt ya da bir Archimedes noktası açığa koyamaz. Burada, Heidegger felsefe düşüncesi için 'Gelassenheit der Milde'- var olanları açığa koyan bir uzlaşma noktası- ortaya koyar.⁵⁴

Bz. Ayrıca, *Phänomenologische Interpretation von Kants der reinen Vernunft*, Gesamtausgabe 25, özellikle 17-39.

⁵⁴ Wegmarken, 94-5. Bu, onun daha sonraki düşüncesi için çok önemli bir konudur. Bz. Özellikle *Gelassenheit*, Neske, Pfullingen, 1959 olarak adlandırılan ve John M. Anderson & E.Hans Freund tarafından İngilizceye çevrilen *Discourse on Thinking*, Harper & Row, New York, 1966.

Doğruluk üzerine olan konferansa eklenen not (s.97) bu konferansın ('Doğruluğun özü üzerine') ikinci kısımda 'Özün doğruluğu üzerine' adı altında genişletildiğini belirtir. Ayrıca notta, '“Hümanizm Üzerine” mektupta tartışılan ya da öne sürülen (angedeutet) nedenler konusunda' bu konferansların yetersiz olduğu değerlendirilmesi yapılır. Bu nedenler orada, Varlık ve Zaman'ın 'Zaman ve varlık' kısmında öne sürülen ve yalnızca 'düşüncenin yetersizliği' ve 'metafiziğin diliyle başarılabilir olmadığından' söz edilen yerin

5

Felsefe bütünün hakikatini gereksinir. Bu bağlamda, felsefenin amacıyla birlikte ilerleyen sorunlar konusunda gelenek içerisinde Platon ve Hegel kadar bilinçli iki düşünür daha yoktur. Hegel'in tasarimsal düşünceyi, Heidegger'in de ele aldığı ve bilimsel bir dilin nesnelleştiriciliğinde kendisini gösteren eleştirisi, daha öncekini izleyen bir diğer temel sorunu oluşturmaktadır. Platon kendi diyalektik biçiminde ve bu biçimin karşılıklı söyleşme yani diyalog biçiminde ortaya konulmasında aynı sorunla yüzleşir. Heidegger'in Hegel'e çok az kulak vermiş olması, Platon ironisinde yatan kavramsal sıkıntısı ve daha fazlası için olan gereksinimi, kendi düşüncesi ile Platon arasında gerçekleştirilmesi olası yakınlık ile onun açık ve de sert eleştirisini belirginleştirebilirdi.

Bu bağlamda, Heidegger, Natorp'tan ikili dünya öğretisinin Platon'a atfedilmesindeki yanılığın olduğu kadar, Platon için, *eros*'un önemini ve daha fazlasını da öğrenebilirdi. *Metafizik İlkeler*'in felsefe tarihine geçiş yaptığı paragrafta Heidegger, Parmenides, Platon, Aristoteles, Descartes, Kant ve Hegel'deki öznelliğe ilişkin anahtar kavramlardan söz eder. Burada, Platon için, *logos* ve *psyche* kavramlarını anar. Natorp'a bakıldığında, *Platons Ideenlehre*'nin ikinci baskısında (1920) yer alan ekler kısmı, 'Logos-Psyche-Eros' olarak adlandırılmıştır. Bu bağlamda, Heidegger'in Platon yorumlarında *eros* ile herhangi bir biçimde ilgilenmemiş olması belki de onun Platon yorumunda en dikkate değer noktadır. Bu konunun değeri, sadece *eros*'un Platon'un merkeze aldığı konulardan birisi olması ya da çağdaş tartışmalarda (örneğin, Natorp) oynadığı önemli role bağlı değildir; ancak bu kavramın Heidegger'in aşkınlık kavramına çok fazla benzerlik göstermesidir.

Daha önce irdelendiği gibi, *Metafizik İlkeler* ve *On the Essence of Ground, Temelin Özünü Üzerine*, kendi içerisinde ele alındığında hiç de Platoncu olmayan Dasein'in açıklığı olarak anlaşılan özgürlük kavramı ile sonuçlandırılmıştır. Ancak açıklık anlamında özgürlük, yoksunluk ya da örtüşememe, tüketilememenin (*Ohnmachtigkeit*) sınırlarında, *Varlık ve Zaman*'a uygun bir biçimde, transandantlık olarak görünmeye başlar. Ayrıca, Heidegger'in çözümlemesinde istek değil, açıklık olarak anlaşılan özgürlük merkezdedir. Dasein'in zamansal varlık olarak anlaşılması bizi onun açık ve transandant varlığının çözümlenmesine hazırlar. Zamanın zamanlaşması, ek-stasis olarak yani Dasein'in kendisinin dışında ya da açıklığında, zamanlaşan bir dünyada bulunması biçiminde açıklanır.

açıklanmasıyla sınırlıdır. Mektup, bununla birlikte, 'Doğruluğun Özünü Üzerine' konuşmasının 'dönüş'ün düşünülmesine ilişkin açık bir kavrayış sağladığı üzerinde durur. (Wegmarken, 159; Basic Writings, 208).

Heidegger'e göre, bu, Husserl'in geliştirdiği yönelimsellik anlayışının kökenidir. Bu anlayışa ilk değini, Platon'un her *logos* (düşünce ya da söz anlamında) bir '*logos tinos*'tur yani, bir şeyin '*logos*'udur, sözüdür ve böylece, bu anlayışın ikincil olduğunu gösterir. Heidegger'e göre, herhangi biri aşkınlığı yönelimsellik ile açıklayamaz; ancak yönelimselliği aşkınlık ile açıklayabilir. Heidegger, yönelimselliğin aşkınlık ile temellendirdiği düşüncesinde olduğu gibi, Platon'da da *eros*'un logos ile temellendiğini göremez. Felsefenin kösnül çılgınlığında herhangi biri kendisinin dışında, doğrulukta durmaya doğru gelebilir. Heidegger bunu, Dasein'in ek-statik (varlığının kendisinde kendi açıklığında duran) yapısı olarak adlandırır.⁵⁵

Heidegger'in *Varlık ve Zaman*'ın tamamlanma çabasında ve Platon eleştirisinin açık ve kesin bir biçimde belirtilmesinde boğuştuğu temel sorunun doğruluk sorunu olduğunu belirtmemiz gerekir. O, naif bir nesnelcilikten olduğu gibi naif tanrıbilimcilikten de uzak durmayı ister. Bununla birlikte, o Nietzsche, Natorp ve Sartre gibi düşünürlerin öznelciliğinden de kaçınmaya ihtiyaç duyar. Heidegger, öte dünyaya ait bir aşkınlık anlamını taşımadığı gibi Yeni-Kantçı anlamda transandantalı da taşımayan yani bu anlayışlardan - bana göre, Platon'a her biri aynı derecede uygun olmayan tüm diğer seçenekler- uzak olan bir doğruluk anlayışı oluşturmayı amaçlar. Heidegger için, doğruluk özne tarafından ortaya konulan bir konu ya da bir şey olamaz. O, bir ölçüt (*Mass or Massstab*)

⁵⁵ Heidegger'in Platon yorumunun yönünün belirlenmesinde herhangi biri *eros*'un Platon için olan öneminin burada abartıldığını söyleyerek karşı çıkabilir. Özellikle de mağara benzetmesinde *eros*'tan hiç söz edilmez ve aynı zamanda Devlet'e genel olarak bakıldığında birçok bölümünde *eros*'a değinide bulunulmadığı görülür. Benim burada, Heidegger'in Platon'da *eros*'u görmezden geldiğine ilişkin belirlemem onun genel anlamda tüm Platon yorumuyla ilgilidir ve her ne kadar *eros* insan doğası ve onun felsefi potansiyeli için özsel kılınsa ve böylece 'doğal' (ei phusei) (515 C) olarak adlandırılanın açığa çıkması sağlansa da sadece mağara benzetmesinin yorumuyla ilgili değildir. Ben burada, Platon'da ya da Devlet'te *eros*'a ilişkin bir yaklaşım oluşturmaya çalışmıyorum. Ancak ben yine de Devlet'in beşinci kitaba kadar olan birçok bölümünde *eros*'un tartışmaların dışında kaldığına çünkü tartışmaların siyasetle ilgili olduğuna işaret ediyorum. Bunlar, halkın ya da kamunun ve yönetimin gereksindiği kısıtlamalar ya da haklarla ilgili konulardır. Filozof doğası gereği halkın ve yönetimin ya da siyasetin gereksinimlerinin tek karşılayıcısıdır. O, özel, doğal ve kösnüldür. Bu nedenle Devlet beşinci kitapta ne zaman ki filozof konusuna girilir o zaman *eros* da diyaloga girer. Bz., filozofun doğasının betimi konusu için, 490 A-B. O, bilgeliğin sevgilisidir (philomathes). Onun sevgisi (*eros*) her şeyin kendi doğasına dokunmadıkça bitmeyen bir sevgidir. O her ne gerçekten varsa ('-dır' ise) (toi onto ontos) onunla uğraşır ve doğruluk ile nous'u ister. Bz., ayrıca 475Eff. Ve 485Bff. Bz. Devlet'teki *eros* anlayışı konusunda oldukça iyi belirlemeler için Arlene Saxonhouse'un 'The Philosopher and the female in the political thought of Plato', Political Theory, 4 (1976): 195-212 ve Stanley Rosen'ın 'The role of eros in Plato's Republic', The Review of Metaphysics, 19 (1965) : 462-75. *Eros*'la ilgili geniş irdelemeler Symposium ve Phaedrus'ta bulunmaktadır. Fakat bu durum, filozofun kösnül yapısının diğer diyaloglarda baştan sona kadar ele alındığı anlamına gelmez. Bz. örneğin Phaedo 67 B, Philebus 58 D. Theatetus 148Eff., Timaeus 42A, Sophist 222E, ve Lysis 218A-B. Platon için *eros*'un başlıca önemi ya da değeri ne kadar pedagojik (eğitici) ise felsefe de o kadar 'pedagojik'tir.

gerektirir. Felsefe biliminin kendi kendisine ilişkinliği bütünü doğruluğunun kendi kendisinin temeli olarak anlaşılması açısından ele alındığında bu ölçüt doğruluğun dışında olamaz. Heidegger için, doğruluk kendisini kendi açıklığını olmasında, başka bir deyişle kendi açıklığı olarak açılanmasında otantikleştirir. Heidegger'in bu olay ya da açılanmaya ait görünüşün somutlaşması olarak anladığı görünme (*Blick*) ya da onun deyimiyle açığa çıkma Platon'da eleştirdiği sezgi kavramına benzemektedir. Heidegger'in bu 'Blick' kavramını Platon'un anımsama kavramı ile açıklığa kavuşturmaya çalışması tam anlamıyla uygun bir çaba olabilirdi. Heidegger'de varlığın görünme ya da açığa çıkma olayının herhangi bir 'şey'in konu edilmesine öncel olan yapısı ve görünüş eleştirisi bir arada açıklık olarak anladığı doğruluk için uygun bir metafor bağlamında şematik bir biçimde ortaya konulamamıştır. Bu nedenle, o varlığın sesinin bekleyişinde kalmıştır.

Heidegger, İyi düşüncesi ve insanın bu düşünceye olan kösnül tutkusuyla ilgilenirken Platon'da İyinin aşkınlığının (*Devlet*) yaşamın karmaşasının simetrik ölçütü olarak güzelle nasıl bağdaştırıldığına (*Philebus*) dikkat etmeliydi. İyi, insanın tüketilemez ama aynı zamanda da bitimli varlığında kendisine doğru olduğu bir karmaşadır.

Platon ile olan bu yakınlığın açığa konulması asla, onlar arasındaki son derece anlamlı ve belirgin farklılıkları yadsıyamaz. Aksine, bizi bu karşıtlığın daha açık bir biçimde görülmesine davet eder. Bu karşıtlık, basitçe Platon'da 'Blick' (görünme, açığa çıkma) olgusunun sonsuz olarak anlaşılmasına karşın Heidegger'de tarihselci bir biçimde anlaşılmasında gösterilebilir. Heidegger'in anımsamayı '*die gewesende Zukunft*' (geçmişin olagelen sürecine gelen gelecek) olarak anlaması kendinde ele alındığında son derece 'Plâtoncu'dur. İnsanın kösnül bir biçimde istediği, ulaşmayı tasarladığı (Heidegger'in birinin kendisi olma olanağı olarak tasarladığı) daima ve hâlihazırda olduğu ne ise onu geri almak ya da üstlenmektir. Biz, neye doğru olduğumuzu hatırlarız.⁵⁶ Fakat Heidegger, Platon'un sürekli olarak yaptığı gibi, mitlerle (söylenlerle) anlatma yoluna başvuramaz.

Heidegger için, (önce ve sonra) *Timaeus*'un yaratıcıya ilişkin mitinin Platon'u nasıl metafiziğin ve onto-teolojinin başlangıcı kıldığını gördük. Bununla birlikte, Heidegger'in kendi düşüncesi ile Platon arasındaki yakınlık konusunda kendisi tarafından kabul edilen (her ne kadar üçüncü insan yaklaşımında açılanmış olsa da) son bir noktaya daha değinilebilir. Her ne kadar bu kabuller Heidegger eleştirisinde genellikle askıda kalmış olsalar da. Bu, Heidegger'in metafizik Plâtonculuktur;

⁵⁶ Heidegger'in Freiburg'daki ilk meslektaşlarından biri olan Oskar Becker, Platon ve Heidegger arasındaki ayrılığı Dawesen ve Dasein ayrılığı olarak ortaya koyar. Bu konu için Bz. 'Platonische Idee und ontologische Differenz', Dasein und Dawesen: Gesammelte Philosophische Aufsätze, Neske, Pfullingen, 1963, s.157-91. Becker, Platon'uda hatırlamanın tarihsel amacını fazlasıyla görmezden gelmektedir. Heidegger'e göre , 'gewesende Zukunft' yaklaşımı için Bz. Sein und Zeit, 326 (Being and Time, 374).

belirlemesini bir kez daha yinelediği aynı baskıda yer alır. ‘ “Zaman ve Varlık” konuşması üzerine olan seminer özetinde Platon’un ilk dönemleri, düşüncenin *poiesis*’in yunan felsefesindeki yaklaşımından *creatio* aracılığı ile *Setzung*’a doğru yer değiştiren çizgisinin dışında tutulur. Heidegger burada Plâtoncu *paraousia* metaforu ışığında orada *poiesis* ya da öne gelmenin (*Machen*) olmadığını kabul eder: Bu konuda Platon, şüphe götürmez bir biçimde, Heidegger’e yakındır.⁵⁷ Sonuç olarak, şunu söyleyebiliriz: belki de, Heidegger kendi öğrencilerinden Platon hakkında bir şeyler öğrenebilirdi.⁵⁸

⁵⁷ Zur Sache des Denkens, 49; On Time and Being, 45-6.

⁵⁸ Kathleen Wright, George L.Kline’a olduğu kadar bu çalışmanın adı geçmeyen tüm okuyucularına ve onların bu metni dikkatli bir biçimde okumalarına çok şey borçluyum. Bu metindeki araştırmalarımın bir kısmına ulaşmam için, Bryn Mawr College’nin Junior Faculty Research Leave tarafından sağlanan desteğine minnettarım.

I. Dareios'un İskit Seferinin Nedenleri Üzerine

Serap Özkan Kılıç*

ORCID: 0000-0003-2926-6358

Öz

Bir darbe girişiminin sonunda tahta geçen I. Dareios, imparatorluk topraklarının genişletilmesi, yönetsel ve ekonomik anlamdaki yenilikçi tutumu ve tüm bu alanlarda ortaya koyduğu kanun yapıcı tavrı ile Pers İmparatorluğu açısından son derece önemli bir Pers kralıdır. Dareios saltanatının başlangıcında, Pers İmparatorluğu'nda ortaya çıkan çok sayıda isyan hareketini bastırmak için seferler düzenlemiştir. Hemen ardından da İ.Ö. 512 yılında, bizzat ordunun başında yer alarak Karadeniz'deki İskit ülkesine doğru sefere çıkmıştır. Bu sefer için Dareios'un emri ile İstanbul Boğazı ve Istros (Tuna) nehri üzerinde gemilerden oluşan yüzer köprüler kurulmuştur. Böylece İskit ülkesine geçen Pers ordusunda Herodotos'a göre 700.000 asker ve 600 gemi bulunmaktaydı. Dareios, güçlü bir orduya sahip olmasına rağmen İskitler karşısında başarı sağlayamamıştır. İskitlerin geri çekilerek, gerilla tipi küçük baskınlarla saldırımları ve ülke içlerine doğru ilerledikçe Pers ordusunun su ve erzak sıkıntısına girmesi, seferin başarısızlığının başlıca nedenleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dareios neden İskit ülkesine sefere çıkmıştır? Bu nedenleri sorgulayan ve farklı bakış açılarına sahip pek çok çalışma mevcuttur. Karadeniz'in kaliteli kereste, maden gibi bol hammaddeye sahip olması, bunun yanı sıra çok daha öncelerden kurulmuş olan yaygın ticaret ağı ve ön plana çıkan ticari potansiyeli Perslerin iştahını kabartmış olmalıdır. Ayrıca Kıta Yunanistan üzerine yapılacak bir seferden önce, Trakya ve boğazlar çevresinde tam kontrol sağlamak ve buğday ihtiyacını bu bölgeden karşılayan Yunanlıları zor durumda bırakmak da seferin temel sebeplerinden biri olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: I. Dareios, Herodotos, İskit, Pers, Karadeniz

Gönderme Tarihi:11/07/2018

Kabul Tarihi:12/08/2018

*Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eski Çağ Tarihi Anabilim Dalı, serap.ozkan@cbu.edu.tr

Upon the Reasons of I.Dareious's Scytian Expedition

Abstract

Darius I. who was ascended the throne at the end of a coup attempt, was an important Persian King in terms of his manners about extending the lands of empire, modernizing economy and management, and creating laws on all these fields. At the beginning of his reign, Darius mounted expeditions in order to quell the rebellions that came forward in Persian Empire. Afterwards, he in person mounted expedition to Scythian country in the Black Sea at 512 B.C. For this expedition, floating bridges which made up of ships was built on Bosphrous and Istros at his command. Thus there were 700.000 soldier and 600 ships that got through to Scythian country in Persian army as Herodotos stated. Though he had a strong army, he couldn't succeed against Scythians. The main reasons of this failure are the retreats and the attacks with tip and run raids and also as they approached to the country, Persian army were deprived of water and supply. Why did Darius mount expedition to Scythian country? There are plenty of studies which have different viewpoints, question these reasons. Black Sea must have attracted the attention of Persians because it had abundant raw materials like timber, mine and its commercial potential and its widespread commerce network that founded long before. Also, one of the reasons of this expedition was to strand the Greeks who met their need of wheat from this region and to take the control around Thracian and Dardanelles before an expedition to Greece.

Keywords: Darius I, Herodotos, Scyth, Black Sea

Received Date: 11/07/2018

Accepted Date: 12/08/2018

О причинах похода на Скифов Дария I.

Резюме

Придя во власть в результате переворота, Дарий I стал величайшим королем Персидской Империи благодаря его завоеваниям, расширившие территории императорства, инновационным отношениям в административном и экономическом плане. Дарий в еще начале своего царствования организовал походы для подавления мятежных движений, которые участились в то время на территории Персидского императорства. Сразу после этого в 512 году д.н.э. во главе войска он отправился в государство Скифов находящийся на Черном Море. Для этого похода по приказу Дария через Босфор и Истру (Дунай) были построены сотни мостов. Таким образом, Согласно Геродоту, количество войск, пришедших в государство Скифов составляло 700 000 воинов и 600 кораблей. Несмотря на то, что Дарий стоял во главе сильного войска одержал неудачу против Скифов. Самой главной причиной неудачи стало то, что Скифы решили отступить, но при этом совершая мелкие набеги партизанским методом и продвигаясь дальше, Персидские войска оставались без воды и еды. Почему же Дарий отправился в поход на Скифов? Есть очень много работ исследующие эти причины и имеющие разные точки зрения. Тот факт, что Черное море обладало созданной ранее других широкой торговой линией и развитым коммерческим потенциалом, благодаря имеющимся в большом количестве такого сырья как качественная древесина и рудники, вызывало большой интерес у Персов. Кроме того, этот поход был совершен до похода в Грецию, потому что надо было взять полный контроль над Фракией и проливами и оставить в трудном положении Греков, получавших пшеницу в этом регионе.

Ключевые слова: Дарий I, Геродот, Скифы, Персы, Черное море

Получено: 11/07/2018

Принято: 12/08/2018

Giriş

Perslerin İskitlerle olan teması aslında Dareios'un İskit seferinden çok daha öncelere dayanmaktadır. Büyük Kyros, Sakaları kendine siyasi bir tehdit olarak görmüş ve Babil'i ele geçirdikten sonra yönünü İran'ın kuzeydoğusundaki Sakalara doğru çevirmiştir. İ.Ö. 530 yılında Oksus ötesinde Saka olarak kabul edilen Massagetler üzerine gidip onları kontrol altına almayı başarmıştır.

Kyros, İ.Ö. 529 yılında Massagetleri tam olarak hâkimiyeti altına alabilmek için bölgeye yeniden bir sefer düzenlemiştir. Ancak Massagetler'in kraliçesi Tomris ve ordusu karşısında Kyros büyük bir bozguna uğramıştır.

Büyük Kyros'un oğlu Kambyses'in yerine geçen I. Dareios, İ.Ö. 518-517 yıllarında Orta Asya Sakalarına karşı harekete geçerek onları yenmiştir.¹ İ.Ö. 512 yılında ise bu kez de Trakya üzerinden Karadeniz'deki İskitler üzerine sefere çıkmıştır. Seferin nedenleri, başta antik kaynakların aktarımlarından yola çıkılarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. Antik Kaynakların Aktarımlarında İskit Seferi

Dareios'un İskit seferi üzerine başvuracağımız başlıca antik kaynaklar arasında Herodotos, Ktesias ve Polyainos'un eserleri yer almaktadır. Ayrıca ünlü coğrafyacı Strabon² da eserinde bölgenin coğrafyası hakkında önemli bilgiler vermektedir. Polybios³ ve Sicilyalı Diodoros⁴ ise sefer ile ilgili bilgi veren daha geç dönem kaynakları arasında yer almaktadır.

İlk ve en önemli kaynağımız olan Herodotos *Historiai* (Araştırmalar) adlı eserinde İskit ülkesine dair coğrafi detayların yanı sıra Trakya ve İskit ülkesinin insanları, gelenek ve görenekleri ve Dareios'un bölgeye yaptığı sefer hakkında detaylı bilgiler verir.⁵ Bu sefer ile ilgili olarak en kapsamlı bilgiye onun eseri sayesinde ulaşabilmekteyiz.

İ.Ö. VI. yüzyılın sonu V. yüzyılın başında, II. Artakserkses'in sarayında görev alan fizikçi ve tarihçi Ktesias⁶ da Dareios'un İskit seferi hakkında detaylı bilgi edindiğimiz bir diğer kaynaktır. Ktesias, Herodotos'un değinmediği İskit ülkesindeki deniz baskını hakkında⁷ önemli

¹İlhami Durmuş, "Anadolu'da Kimmerler ve İskitler", Belleten, Cilt LXI, TTK, Ankara, Ağustos 1997, s. 283.

²Str. XIII. 1. 22.

³Plb. IV. 43. 2.

⁴Diod. X. 19.

⁵Hdt. IV. 1-144.

⁶FGrH 688. F13. 21.

⁷FGrH 688. F13. 20.

Özkan

bilgiler verir.⁸ Dareios'un ordusundaki asker sayısını Herodotos 700.000 olarak bildirirken⁹ Ktesias ise 800.000 askerden söz eder. Ayrıca Herodotos'un değinmediği, ordunun İskit ülkesindeki ilerleyişinin 15 gün sürdüğüne dair verdiği bilgi de sefer ile ilgili önemli bir ayrıntıdır.

İ.S. II. yüzyılda yaşamış olan Polyainos, *Strategemata* adlı eserinde sefere ilişkin olarak¹⁰ Herodotos'un verdiği bilgilere benzer bilgiler vermektedir.¹¹ Bunun yanı sıra Dareios'un İskit ülkesinden çekilmesinden sonra Perslerin Kalkhedon'a (Kadıköy) saldırılarından ve surlardan içeri girebilmek için duvarların altına açtıkları tünellerden de söz eder.

İ.S. II.-III. yüzyıl (?) yazarlarından olan Marcus Iunianus Iustinus, Pompeius Trogus'un eserinin bir özetini (*epitomos*)-*Trogi Pompei historiarum Philippicarum epitome* yazdığı bilinmektedir.¹² Özellikle II. kitap Dareios'un İskitler üzerine yaptığı seferle ilgili önemli bilgiler aktarmaktadır.

Pers İmparatorluk tarihi açısından değerlendirildiğinde, I. Dareios (İ.Ö. 521-İ.Ö. 486) kısa bir zamanda imparatorluk topraklarını genişletmesinin yanı sıra reformist yönetim anlayışı ve ekonomik konulardaki başarısıyla ön plana çıkan krallardan biridir. Dareios tahta geçmez topraklarında ortaya çıkan çok sayıda isyanı bastırmak için seferler düzenlemiştir.¹³ Behistun yazıtında isyan eden ülkeler arasında adı geçen Mısır üzerine İ.Ö. 519/18 yılında bir sefer düzenlediği ve Mısır'ı tekrar kontrol altına aldığı bilinmektedir.¹⁴

Dareios'un bir sonraki adımı ise, sonrasında ortaya çıkacak olan İonia ihtilalinin (İ.Ö. 499) nedenleri arasında sayılabilecek olan İskit seferine çıkmasıdır. İ.Ö. 513 yılında Dareios sefer hazırlığını tamamlayabilmek için hakimiyeti altında yaşayan uluslara haberciler yollayarak asker, gemi ve erzak temin etmelerinin yanı sıra Trakya Bosporos'u (İstanbul Boğazı) üzerinde bir köprü kurmalarını da istemiştir.¹⁵ Dareios İstanbul Boğazı üzerine köprü kurmak üzere İonia ve Aiolis ile Hellespontos kıyısındaki kentleri görevlendirmiştir.¹⁶ Gerekli hazırlıkların tamamlanmasıyla, yaklaşık bir yıl kadar sonra, Dareios bizzat ordusunun başında bulunarak başkent

⁸Robert Drews, *The Greek Accounts of Eastern History*, Cambridge: Harvard University Press, 1973, s. 104-105.

⁹Hdt. IV. 87

¹⁰Polyaen.VII. 11

¹¹Hdt. IV. 134-135.

¹²Iust. I. 9-II. 5.

¹³Andrew Robert Burn, *Persia and the Greeks: The Defence of West C. 546-478 B.C.*, London, 1984, s. 96.

¹⁴Albert Ten Eyck Olmstead, *History of the Persian Empire*, Chicago, 1978, s. 135.

¹⁵Hdt. III. 134; Hdt. IV. 83.

¹⁶Hdt. IV. 89.

Susa'dan yola çıkmıştır. Yine Herodotos'un hesaplarına göre Pers ordusu 13.500 stadia/450 parasang çeken (yaklaşık 2.500 km) Susa-Sardeis arasındaki Kral Yolu'nu takip ederek (günde 150 stadia ilerleyebileceği varsayımıyla) 90 günde Sardeis'e ulaşmış olmalıdır.¹⁷ Sardeis'ten kuzeye doğru ilerleyen Dareios'un ordusu, İstanbul boğazında yer alan Kalkhedon'da Samoslu Mandrokles tarafından yapılan bir köprüden Avrupa'ya geçmiştir.¹⁸ Kurulan bu köprünün niteliği pek fazla bilinmemektedir. Çünkü Herodotos, Ktesias ve Strabon gibi kaynaklarda köprü yapımında kullanılan yöntem hakkında detay belirtilmemiştir.¹⁹ Ancak Arrianos, suyun üzerinde kalıcı bir köprü kurulmasına imkân vermeyecek derecede geniş ve derin olması nedeniyle, I. Dareios'un İstanbul Boğazı ve Istros (Danube/Tuna) nehrini geçerken gemilerden oluşan bir köprü kurdurduğunu aktarmaktadır.²⁰ Plinius da Dareios'un 500 passus²¹ yaklaşık 735-740 m. genişliğinde bir köprüden askerlerini karşıya geçirdiğinden söz etmektedir. Aynı pasajda Dareios'un oğlu Kserkses'in yaklaşık otuz yıl sonra Yunanistan üzerine yaptığı seferde (İ.Ö. 480), Çanakkale Boğazı'ndan askerlerini geçirmek için gemilerin yan yana getirilerek birbirlerine bağlanmalarıyla oluşturulan bir köprü kurulduğuna da değinmektedir.²² Herodotos da Kserkses'in Çanakkale Boğazı üzerinde kurdurduğu gemilerden oluşan köprüsünün yapımıyla ilgili benzer bilgiler verir.²³ Olasılıkla Dareios'un ordusunu karşıya geçirmek için yaptırmış olduğu köprüde gemilerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş olmalıdır. Herodotos köprünün Byzantion ile Karadeniz'in ağzındaki *Zeus Ourios* tapınağının orta yerinde kurulmuş olduğundan²⁴, Polybios ise köprünün Avrupa Hermaionu'nun²⁵ Karadeniz'in girişine yakın bir yerdeki burnun çıkıntısında, Byzantion ile hieron arasında olduğundan söz etmektedir.²⁶

Herodotos, Dareios'un boğazdaki köprüyü kontrol ettikten sonra İstanbul Boğazı kıyısında, köprünün hemen önüne biri Asur diğeri ise Eski Yunan alfabesiyle yazılmış ve savaşa götürdüğü halkların dökümünü kaydettirdiği beyaz taştan yapılmış iki sütun (stelai) diktirdiğini ifade

¹⁷Hdt V. 52-53.

¹⁸Hdt. IV. 83-90; Olmstead, a.g.e.,s. 147; Jack Martin Balcer, Sparda By The Bitter Sea: Imperial Interaction in Western Anatolia, Chico, 1984, s. 190; Jack Martin Balcer, The Persian Conquest of the Greeks, Konstanz, 1995, s. 149.

¹⁹Hdt. IV. 83; FGrH688 F 13. 21; Str. VII. 3. 9.

²⁰Arr. An. V. 7. 1-2.

²¹1 passus=yaklaşık 1.47 m.

²²Plin. HN IV. XII. 76.

²³Hdt. VII. 33-36; James Romm, Herodotus, New Haven and London, 1998, s. 83.

²⁴Hdt. IV. 43.

²⁵Polybios'un aktarımına göre Dareios'un Asya'yı Avrupa'ya bağladığını söylediği Hermaion, boğazın en dar yerinde olup Asya'dan beş stadialık bir mesafedeydi. Hermaion bugün de boğazın en dar yerlerinden biri olan Anadolu Hisarı'nın karşısında yer alan Rumeli Hisarı civarında olmalıdır. Plb. IV. 43. 2.

²⁶Plb. IV. 43. 2.

etmektedir. Herodotos'un hesabına göre ordu, donanma hariç süvarilerle birlikte 700.000 kişi ve 600 gemiden oluşmaktaydı.²⁷

Boğaz üzerindeki gemiler köprü işlevini tamamladıktan sonra birbirinden ayrılmış olmalıdır. Yeniden filolar haline gelen Pers donanması Byzantion ve Kalkhedon kentleri ile bölgedeki diğer elverişli limanlarda demirlemişlerdir. Dareios'un donanmasının büyük bir kısmı Ionia, Aiolis ve Hellespontos kıyısındaki kentlerin tiranları²⁸ tarafından yönetiliyordu. Bu nedenle Pers kralı, başta Byzantion tiranı Ariston olmak üzere donanmayı yöneten diğer kentlerin tiranlarını da yanına çağırarak Karadeniz'e geçmelerini ve boğazı geçerken yaptıkları gibi Istros (Danube/Tuna) nehri üzerinde de benzer bir köprü kurmaları istemiştir. Kendisi de ordusuyla karadan Trakya üzerinden Istros'a doğru yürüyüşe geçmiştir. Bu sırada Pers donanması da boğazdan yola çıkıp Kyaneia²⁹ adalarından geçerek Karadeniz'e ulaşmıştır.³⁰ Gemilerin içinde yüzebileceği bir derinliğe sahip olan Istros nehrinde iki gün ilerledikten sonra nehrin kollara ayrıldığı yönde gemilerini birleştirerek bir köprü kurmuşlardır.³¹ Dareios, geri döneceği zamana kadar köprüünün korunması görevini İonialılara bıraktıktan sonra, ordusuyla köprü üzerinden geçerek İskit topraklarına girmiştir. Dareios'un İskit topraklarında yavaş yavaş ilerlemeye başlaması üzerine, İskitler komşu kabilelerle bir araya gelerek Perslere karşı ittifak yapmak istemiştir.³² Geloni, Budin ve Sauromat gibi kabileler, kuzeydoğuya giden İskit kervan yolunda çıkarları olduğundan İskitlere yardım edeceklerini belirtmişlerdir.³³ Ancak, İskitler Perslerin kullanabileceği her türlü ikmal alanlarını yok ederek geriye doğru çekilmiştir. Karşısında savaşılabilecek bir düşman bulamadığı için Dareios da bölgenin iç kısımlarına girmek zorunda kalmıştır. İskitlerin geri çekilmesinden rahatsız olan Dareios İskit kralı Idanthyrsos'a haber göndermiştir:

“Ey garip adam, yapabildiğin başka iki şey varken niçin boyuna kaçyorsun? Eğer kendini bana karşı koyabilecek kadar güçlü sayıyorsan, ona göre davran, kaçmayı bırak, savaşa gir; yok eğer kendini daha aşağı

²⁷Hdt. IV. 87; FGrH 688 F 13 (20-21), 688 F le (5).

²⁸Tiran=tyrannos (τύραννος) sözcüğünün kökeni Lydia dilinde bey ya da efendi anlamına gelen tyrannos'a dayanır. Kent yönetiminin tek bir kişinin egemenliği altında olduğu yönetim şekli ise tiranlık olarak adlandırılmaktadır. Tiranlar kentlerin yönetimini yasal ve geleneksel olmayan yollardan zorla ele geçirip kendi keyiflerine göre hüküm sürdükleri için halk tarafından hoş karşılanmamışlardır.

²⁹Trakya Bosporos'unda iki küçük adacık. Bkz. Walther Ruge, “Kyaneiai”, RE XI. 2, 1922, 2236.

³⁰Hdt. IV. 89.

³¹Hdt. IV. 89; FGrH 688 F 13. 21.

³²Hdt. IV, 119.

³³Boris Nikolayeviç Grakov, İskitler, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 83.

Özkan

görüyorsan, gene boyuna yürümekten vazgeç; efendine haraç olarak toprak ve su getir, huzuruna çık".³⁴

Bunun üzerine İskit kralı Dareios'a şu cevabı vermiştir:

"İranlı, işte benim kanaatim: Beni hiç kimse ne korkutabilir, ne de önünden kaçmaya zorlayabilir; senden de kaçtığım yok: Şimdiye kadar yapmış olduğum şey, barış zamanında da her zaman yaptığım şeydir. Neden hemen savaşa girmiyorum, onu da sana açıklayayım: Bizim ne kentimiz var, ne de bir tek dikili ağacımız ki, elden gitmesin yada yakıp yıkılmasın diye korkup hemen savaşa girerim; ama siz eğer ille de savaşmak istiyorsanız, bizim atalarımızın mezarları var; onları bulun, onlara el kaldırın, o zaman görürsünüz mezarlarımız için dövüşüyor muyuz, dövüşmüyor muyuz. Ama daha önce ve keyfimiz istemediği sürece sizinle savaşmayacağız. Bu konuda bu kadar. Efendilik konusuna gelince, ben yalnız iki efendi tanıyorum; atam Zeus ve İskitlerin kraliçesi Hestia. Ve bir de haraç olarak istediğin ekmek ve su yerine, sana layık olduğunun şeyleri göndereceğim; mademki kendini benim efendin sayıyorsun, senin bu palavrana cevap olarak, ağla diyorum sana".³⁵

İskitler Dareios'un ordusunun kendilerinden sayıca üstünlüğünün farkındaydı ve karşı karşıya yapılacak bir meydan savaşında başarılı olamayacaklarını biliyorlardı. Bu yüzden geri çekilip Pers ordusunun düzenini ve moralini bozacak ani saldırılar yapmaya karar vermiş olmalı. Amaçları düşman ordusunu oyalayarak zorlu bozkır şartlarında yıpranmalarını sağlamaktı. Nitekim hedeflerine ulaştıkları da, Dareios'un ordusunu daha fazla perişan etmemek için geri çekilmeye karar vermiş olmasından anlaşılmaktadır.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere bir süre sonra erzak ve su sıkıntısı çekmeye başlayan Pers ordusu İskitler karşısında zor durumda kalmış ve bu yüzden kararlaştırdığı tarihte köprüye geri dönememiştir.³⁶ Bu sırada köprüyü korumakla görevli tiranlar da kendi aralarında toplanarak ne yapmaları gerektiği konusunda tartışmaya başlamışlardı. Yapılan oylamaya Abydos'tan *Daphnis*, Lampsakos'tan *Hippoklos*, Parion'dan *Herophantos*, Prokonnesos'dan *Metrodoros*, Kyzikos'dan *Aristagoras*, Byzantion'dan *Ariston*, Khios'dan *Strattis*, Samos'dan *Aiakes*, Phokaia'dan *Laodamos*, Miletos'tan *Histaios* ve Kyme'den *Aristagoras* katılmıştır.³⁷ Toplantı sonucunda Khersonesos (Gelibolu) kıyılarının tiranı Miltiades'in önerisiyle köprüyü yıkmaya kararı aldılar. Böylelikle kendilerini Pers boyunduruğundan kurtaracaklarına inanıyorlardı. Sadece Miletos tiranı Histaios, Miltiades'in

³⁴Hdt. IV. 126.

³⁵Hdt. IV. 127.

³⁶Hdt. IV. 90-136; Diod. X. 19. 5

³⁷Hdt. IV. 138.

Özkan

bu önerisine karşı çıkmıştır. İonialıların İskit seferi sırasında I. Dareios'a ihanet etmeme nedenlerinin başında, yukarıda isimleri sayılan kentlerin yönetiminde Persler tarafından başa getirilen tiranların bulunması yer almaktadır. Öte yandan, Dareios bu seferde başarısız olup ölse dahi, imparatorluğun yönetim merkezinde onun yerine geçecek birilerinin olduğunu bilmeleri nedeniyle ihanete cesaret edememiş olmaları da Pers imparatoruna bağlılıklarının gerekçelerinden biri olarak düşünülebilir. Oylamaya katılanlar (öncesinde Miltiades'in önerisini kabul edenler de dahil olmak üzere) Histaios'un Perslere sadık kalma fikrini kabul ettiler. Böylece Dareios'un emrine uyup köprüyü koruyarak hem Pers ordusunun geri dönmesini hem de kendi tiranlıklarının sürdürülmesini garanti altına almış oldular.

Başarısızlıkla sonuçlanan bu sefer sırasında I. Dareios Karadeniz kıyılarından, Makedonya sınırlarına değin uzanan Trakya-Skudra satraplığını³⁸ kurmuştur. Trakya'da geriye kalan kentlerin ele geçirilmesi ve satraplığın yönetimi için Daskyleion satrabı Megabazos komutasında bir birlik bırakan I. Dareios, Trakya içlerine ilerleyerek Khersonesos'taki (Gelibolu) Sestos'a (Akbaş Burnu/Çanakkale) gelmiş ve buradan da gemilerle Asya kıtasına geçmiştir.³⁹ Strabon'a göre Dareios, İskitlerin olası bir intikam saldırısı düzenleyebileceklerinden ve Marmara sahillerindeki kentlerin de onlara yardım edeceğinden korkuyordu. Bu yüzden buradaki tiranları kentlerinden uzaklaştırmış ve bölgedeki Pers hakimiyetini güçlendirmeye çalışmıştır.⁴⁰

Ktesias ise Dareios'un İstanbul boğazındaki köprüyü kullanarak Asya'ya geçtiğinden söz etmektedir.⁴¹ Ktesias'a göre Dareios, köprünün korunma ve bakım görevini Kalkhedonlulara vermiş, ancak onlar bu görevi yerine getirmemiştir.⁴² Bunun karşılığı olarak Dareios Kalkhedonluları evlerini ve tapınaklarını yakarak cezalandırmıştır. Kalkhedon'un cezalandırılışı Polyenos'un *Strategemata* adlı eserinde de benzer şekilde aktarılmaktadır.⁴³

³⁸ Pers İmparatorluğu'nun toprakları satraplıklar olarak adlandırılan eyaletlere-dahyaya bölünerek yönetilmekteydi. Bu eyaletleri yöneten valilere ise satrap "Eski Persçe xšaça-pāvan=krallığın koruyucusu ya da kralın himayecisi" adı verilmektedir. Satraplıklar satrapes ya da hyparkhos şeklinde zikredilen satraplar/valiler aracılığıyla yönetilmekteydi. Roland. G. Kent, *Old Persian Grammar: Texts, Lexicon*, American Oriental Society. New Haven, Connecticut, 1950, s. 181; Hilmar Klinkott 2005, *Der Satrap ein Achaimenidischer Amtsträger und seine Hand-lungsspielräume*, Frankfurt, s. 28-29.

³⁹Hdt. IV. 143.

⁴⁰Str. XIII. 1. 22.

⁴¹FGrH 688 F 13. 21.

⁴²FGrH 688 F 13. 25.

⁴³Polyaen.VII. 11.

Hellespontos'u geçer geçmez Sardeis'e gelen I. Dareios, İskit seferindeki hizmetlerinden dolayı Miletos tiranı Histaios ve Mytileneli Koes gibi kendisine yardımı dokunanları ödüllendirmiştir.⁴⁴

2. İskit Seferinin Nedenleri

Persler açısından bakıldığında Batı Anadolu'daki kent devletlerinin ve Ege denizindeki bazı adaların ele geçirilmesi, bölgedeki ticareti kontrol etmenin yanı sıra gerektiğinde Trakya ve Yunanistan'daki diğer kent devletleri üzerinde de askeri bir kontrol sağlanabileceğini göstermiş olmalıdır. Ancak Perslerin yürüyüşü Trakya veya Yunanistan'daki kent devletleri yerine Istros deltasındaki İskit halkları üzerine gerçekleşmiştir.

Bu konuda antik kaynakların sunduğu üç farklı görüş dikkat çekmektedir. Herodotos, Dareios'un İskit ülkesine yürüyüşünün sebebinin, bir zamanlar İskitlerin Medlerle işbirliği yaparak Asur'u yıkmasından sonra bu kez de bölgenin diğer bir önemli gücü olan Babil ile işbirliği yaparak Medleri yenmesinin intikamını almak istemesi olarak görmektedir.⁴⁵ Öte yandan Ktesias, Dareios'un emri ile Kappadokia satrapı Ariaramnes'in büyük bir filoyla İskit sahiline giderek aralarında İskit kralının kardeşinin de bulunduğu pek çok kişiyi esir alması ve bunun karşılığında İskit kralı Idanthyrsos'un⁴⁶ Dareios'a küstahça bir mektup yazması üzerine, büyük bir askeri güçle İskit ülkesini işgal ettiğini ifade etmektedir.⁴⁷ Iustin ise, seferin nedenini İskit kralının kızıyla evlenmek isteyen Dareios'a kralın kızını vermek istememesi olarak görmektedir.⁴⁸ Görüldüğü üzere antik kaynakların İskit seferinin nedenleri üzerine vermiş olduğu bilgiler son derece yetersizdir. Araştırmacıların da bu konuda birbirinden oldukça farklı yorumları vardır. Örneğin bu konudaki en erken çalışmalardan birini yapan Bury, Dareios'un İskit seferinin nedenini tamamen ekonomik sebeplere dayandırmaktadır.⁴⁹ Bury'e göre Dareios, (kendisinin Transilvanya bölgesi olarak lokalize ettiği yerde bulunan) Agathyrsi altın madenlerini kendi kontrolü altına almak istediği için bu sefere çıkmıştır. Herodotos da eserinde sık sık İskit altınından söz etmektedir.⁵⁰ Ancak Trakya'daki altın madenlerinin varlığı bilinmesine rağmen İskit ülkesindeki madenler hakkında herhangi bir bilgi yoktur.⁵¹

⁴⁴Hdt. V. 11-13, 23-25.

⁴⁵Hdt. IV. 1.

⁴⁶FGrH688 F 13. 20. Ktesias'ın metninde Idanthyrsos adı (Σκυθάρχης) Scytharbes olarak geçmektedir.

⁴⁷FGrH688 F 13. 20 ; Rostovtzeff, a.g.e.,s. 84; Olmstead, a.g.e., s. 147; Burn, a.g.e., s. 131.

⁴⁸Iust. II.5.8-9.

⁴⁹John B. Bury, "The European Expedition of Darius" Classical Review 11, no. 6, s. 281-282.

⁵⁰Hdt. IV. 5, IV. 7, IV. 10, IV. 13, IV. 26, IV. 27, IV. 65, IV. 71.

⁵¹Hdt. V. 23.

Öte yandan, Balcer'e göre İskit seferinin amacı Trakya bölgesi veya İskit ülkesinin ele geçirilmesi değildi. Asıl neden Mısır'daki isyanın bastırılması ve Hindistan'a yapılması planlanan bir sefer için gereken ganimetin sağlanmasıydı.⁵² Bu saldırı ayrıca, Perslerin gelecekte kendilerine sınırı olmayan ve haklarında pek de fazla bilgileri bulunmayan ülkelere yapılacak olası seferler için deneyim sağlamış olmalıdır. Balcer, sonraki bir çalışmada Dareios'un İskit seferini yalnızca ganimet elde etmek için değil aynı zamanda gelecekte bu bölgeden gelebilecek saldırıları önlemek amacıyla da gerçekleştirdiğini ileri sürmektedir.⁵³ Seferle ilgili olarak, Perslerin sınırlarını Istros nehrine kadar genişletmek, hatta Karadeniz'i bir İran gölüne dönüştürmek iddiasında olduğunu ileri süren bilim adamları da bulunmaktadır.⁵⁴ Dareios'un bölgedeki politikasının savunmadan çok Istros nehrinin güneyindeki topraklarda bulunan İskitler üzerinde güç elde etmek için olduğu düşüncesi de yaygın görüşlerden biridir.⁵⁵ İlgiç bir diğer görüşe göre, Dareios İonialıların Persleri İskit ülkesine yürümeye teşvik etmesi yüzünden bu sefere çıkmıştır.⁵⁶ İonialılar Karadeniz'deki ticari çıkarları için Perslerin bölgeye sefer düzenlemesini önermişler ve buradaki ticari ağın kendileriyle birlikte Pers imparatorluğunun denetimine girmesini istemişlerdir. Karadeniz'in batısındaki Yunan kentleri, özellikle iç bölgelerde üretilen tahılların (İskit toprakları) ticareti açısından son derece önemliydi ve bu ticari ağda özellikle Atina kenti en büyük rakipleri konumundaydı. Yunanistan'ın buğday ve kereste gibi ihtiyaçları İskit ülkesinden karşılanırken, İskitlerin de Yunanlardan dokuma ürünleri ve zeytinyağının yanı sıra şarap ithal ettiklerine dair arkeolojik kanıtlar vardır.⁵⁷ Ancak İonialıların Dareios'u böyle bir sefere ikna edip edemeyeceği şüphelidir. Tüm bunların yanı sıra saldırıyı Dareios'un Yunanistan'ı fethetme isteğiyle yakından ilişkili bulan görüşler de mevcuttur.⁵⁸

Böylesine büyük bir sefer hem politik hem de ekonomik sebeplere dayalı olabilir. Ancak saldırının iyi planlanmış olduğunu söyleyebiliriz. Dareios'un bizzat ordunun başında sefere çıkması, iyi planlanmış bir

⁵²Jack Martin Balcer, "The Date of Herodotus IV.1 Darius' Scythian Expedition" HSCP 76, 1972, s. 131-132.

⁵³Balcer, a.g.e.,1995, s. 148.

⁵⁴Charles Hignett, Xerxes Invasion of Greece, Oxford, 1963, s. 84; Amelie Kuhrt, The Persian Empire: A Corpus of Sources of the Achaemenid Period, Vol. I. London, 2007, s. 183.

⁵⁵Muhammed Ali Dandamaev, A Political History of the Achaemenid Empire-English translation-Leiden, New York, Kobenhagen, Köln, 1989, s. 148.

⁵⁶John. R. Gardiner-Garden, "Dareios' Scythian Expedition and its Aftermath", Klio 69, No. 2, 1987, s. 343-345.

⁵⁷Renate Rolle, DieWelt der Skythen. Stutenmelker und Pferdeboegner: Einantikes Reitervolk in neuer Sicht, Luzernand Frankfurt, 1980, s. 100-101; Grakova, g.e.,s. 18.

⁵⁸Michael Rostovtzeff, Iranians and Greeks in South Russia, Oxford at the Clarendon Press, 1922, s. 84; Ralph F. Hoddinott, TheThracians, New York, 1981, s. 101.

Özkan

saldırının temel göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir. Donanmanın sadece boğazın karşısında değil aynı zamanda Istros nehrinden içeri, İskit topraklarına doğru konuşlandırılması da aslında İskitler üzerine yıkıcı bir saldırının planlandığını göstermektedir.⁵⁹

Ayrıca, saldırı hem Trakya'daki yerel kabileler hem de bölgedeki Yunan kentlerine karşı bir güç gösterisi olarak da değerlendirilebilir. Olasılıkla Pers kralı, Balkan Dağlarının (Haemus) güneyinde yaşayan Trakyalılardan herhangi bir direnç beklemiyordu. Bu yüzden İskit seferi aslında Pontos'un batı sahilinde kalan Trakya topraklarının fethi ve bölgedeki Yunan kentlerinin ele geçirilmesiyle sonuçlanacaktı. Genel olarak bakıldığında, İskit saldırısının temel beklentisinin bu yönde kurgulandığını söylemek mümkündür.

Dareios'un İskitler üzerine saldırısı, daha önceki Orta Asya Sakalarına karşı yürütülen ve başarıyla sonuçlanan Sakātiraxaudā seferi⁶⁰ ile ortak bir amaca, yani egemenliğin genişletilmesi fikrine dayalı olmalıdır. Behistun yazıtının beşinci sütununda Pers İmparatorluğu'nun topraklarına saldıran Sakalara karşı yapılan saldırıdan söz edilmektedir.⁶¹ Dareios sivri başlıklı Sakalara sefer yaptığını, onları yendiğini, bir kısmını esir aldığını, hatta liderlerinden birisi olan Sakunkha'yı bile esir aldığını bildirmektedir. Ayrıca bu yazıtta Dareios'un hâkimiyet altına aldığı ülkeler arasında İskit ülkesinin de adı anılmaktadır:

"...Kral Dareios der ki: Beni dinleyen ülkeler bunlardır. Tanrı Ahuramazda'nın himayesiyle ben onların kralyım: Pers, Elam, Babil, Asur, Arabistan, Mısır, Deniz Ülkesi, Sardeis, Ionia, Media, Urartu, Kappadokia, Parthia, Drangiana, Aria, Harez, Baktria, Sogdiana, Gandhara, Sktyhia, Maka, Sattagydia, Arakhosia ve toplam yirmi üç ülke..."

Stratejik açıdan değerlendirildiğinde, Dareios'un askeri danışmanları da şüphesiz Orta Asya ve Kafkaslardan gelebilecek olası İskit saldırılarının farkındaydılar. Dareios'a sorun çıkaran Asya Sakaları ve bölgedeki yerel kabileler üzerinde kontrol sağlayabilmek, aslında Kafkaslardaki İskitlerin varlığını ortadan kaldırmaktan daha mantıklı bir amaç gibi görünmektedir. Görünüşe göre, Dareios öncüllerinden büyük Kyros'un Massagetleri istila ettiği dönemdeki politik yaklaşımlarını sürdürüyor gibi görünmektedir.⁶² Kyros ve Dareios arasındaki en önemli fark, Dareios'un yalnız Asya Sakaları üzerine değil Karadeniz'deki İskitler üzerine de yürüyerek Pers krallarının Karadeniz'deki stratejisi açısından yeni bir yaklaşım başlatmasıdır.

⁵⁹Hdt. IV. 89, III. 134, IV. 1, IV. 91.

⁶⁰Kent, a.g.e., s. 133-134.

⁶¹János Harmatta, "Darius' expedition against the Saka Tigraxauda", *Antique Antiqua*, XXIV, 1976, s. 23.

⁶²Hdt. I. 201-214.

Özkan

Balkan yarımadasından başlayarak İskit topraklarına doğru planlanan bu sefer yalnızca Kafkaslara doğru ilerlemekle sonuçlanmamış, aynı zamanda İstanbul Boğazı ve Istros nehri vadilerinde bulunan ve bölgede önceden beri bağımsız olarak yaşayan Thrak kabileleri ile birlikte Propontis'in (Marmara Denizi) kuzeyinde bulunan Yunan kentlerinin de ele geçirilmesine yol açmıştır. Persler, büyük olasılıkla donanması olmayan İskitler ile aralarında Istros nehrini sınır olarak belirlemek niyetindeydi. Başka bir deyişle Istros nehri herhangi bir savaş durumunda İskit ve Pers toprakları arasında doğal bir engel haline gelecekti.

İskit seferi Perslerin Yunanistan'a yapmayı planladıkları seferin bir ön hazırlığı olmaktan ziyade aslında sadece Güney Trakya'daki kontrol edilemeyen kabileler ve kentleri değil, aynı zamanda İskit topraklarını da ele geçirmeyi hedeflemiş olmalıdır.⁶³ İskit seferinin sonrasındaki on yıl içerisinde, Yunanistan üzerine herhangi bir askeri bir yürüyüşün olmaması da sözünü ettiğimiz durumu desteklemektedir. Hatta İonia İsyanı'nın (İ.Ö. 499-494) bastırılmasından sonra bile Dareios, yalnızca itaatsiz Atina ve Eretrialıları cezalandırmakla kalmıştır.

Sonuç

Kıta Yunanistan'daki kent devletleri Büyük Koloni Çağı'ndan (İ.Ö. 750-550) çok daha önce Akdeniz ve Karadeniz'de sayıları yüzlerce varan koloniler kurmuşlardı. Başlangıçta kolonileşme hareketi kendi kıtalarına sığmayan nüfus için yer bulma, sonrasında ise ticaret ve ekonomik sebeplerle yayılma niteliği taşıyan bir karaktere dönüşmüştür.

Batı Anadolu Yunan kentlerinden Miletos'un Kuzey ve Batı Karadeniz Bölgesi'nde çok sayıda kolonisi bulunmaktaydı. Karadeniz, Kıta Yunanistan için de ekonomik açıdan birinci derecede önemli bir rol oynamakla birlikte, burada kurulan ticari kentler, Yunanlar, İskitler ve diğer komşu kabileler açısından da ticari ortaklıklar anlamına gelmekteydi. Daha önce de belirttiğimiz üzere, Yunanistan'ın buğday ve kereste gibi önemli ihtiyaçları İskit ülkesinden karşılanırken, İskitlerin de Yunanlardan dokuma ürünleri ve zeytinyağının yanı sıra şarap ithal ettikleri arkeolojik verilerle de kanıtlanmıştır. Dareios'un aslında Yunanistan üzerine bir sefer yapmayı planladığı varsayımıyla yaklaşırsak da, yapılacak sefer öncesi Karadeniz Bölgesi'nden özellikle buğday gibi en temel ihtiyacı karşılayan Yunanların, bu hayati ihtiyaçlarından yoksun kalmasını sağlamak mantıklı bir strateji gibi görünmektedir. Böylelikle açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalan Yunanlar, Persler karşısında zor durumda kalacaklardı. Bunun yanı sıra, yüksek bir ticari hacme sahip bölgenin kontrolünü ele geçirmek aynı zamanda önemli bir gelir kaynağına sahip olmak anlamına da geliyordu.

⁶³Hodkinson, a.g.e., s. 101.

Özkan

Ticari açıdan değerlendirecek olursak, Karadeniz Bölgesi'nde denize açılan çok sayıda ırmak bulunması ve bu ırmakların deniz taşımacılığına imkan vermesi, bölgeyi önemli kılan nedenlerin başında gelmektedir. Ayrıca, hem çeşitli balık türleri hem de gemi yapımı için önemli bir hammadde olan kaliteli keresteye sahip olması da bölgenin önemini daha da artırmaktadır. Antik kaynakların belirttiği üzere, bölgedeki köle ticareti ve zengin maden yataklarının varlığı da tarihsel süreç içerisinde, Persler dahil olmak üzere pek çok uygarlığın dikkatini çekmiş olmalıdır.

Kaynaklar

I. Antik Kaynaklar

Arr. *An.*, Arrianos, (1976-1983). *Aleksandrou Anabasis*, Çev. P. A. Brunt, Cambridge, Loeb.

Diod., Diodorus Siculus, *Bibliothèque Historique* I-VI, Çev. C. H. Oldfather, (1952-57), London, Loeb.

Hdt., Herodotos, *Historiai*, Çev. A. D. Godley, (1920). Cambridge, Loeb.

Iust., Justinus, *Philippische Geschichte*, Çev. Chr. Schwarz , (1858), Stuttgart.

Plb., Polybios, (1922–1927). *The Histories* I-VI, Çev. W. R. Paton, London/New York, Loeb.

Plin. *NH*, G. Plinius Secundus, (1938). *Naturalis Historia*, Çev. H. R. Rackham,. vol. 1-V; IX, London, Loeb.

Polyaen., Polyaneus, (1793). *Stratagems of War*, Çev. E. Shepherd , London.

Str., Strabo, *Geographica*, Çev. H. L. Jones, (1929). London, Loeb.

II. Modern Kaynaklar

BALCER, J. M.,(1972). “*The Date of Herodotus IV.1 Darius’ Scythian Expedition*” HSCP 76, s. 99–132.

BALCER, J. M., (1984). *Sparda By The Bitter Sea: Imperial Interaction in Western Anatolia*, Chico.

BALCER, J. M., (1995). *The Persian Conquest of the Greeks*, Universitätsverlag, Konstanz.

BURN, A.R., (1984). *Persia and the Greeks: of Darius*” Classical Review 11, no. 6, s. 277–282.

DANDAMAEV, M. A., (1989). *A Political History of the Achaemenid Empire* (English translation) Leiden, New York, Kobenhagen, Köln.

DREWS, R., (1973). *The Greek Accounts of Eastern History*, Cambridge: Harvard University Press.

DURMUŞ, İ., (1997). “*Anadolu’da Kimmerler ve İskitler*”, Belleten, Cilt LXI, TTK, Ankara, Ağustos, s. 273-286.

Özkan

FGrH, F. Jacoby, (1958). *Die Fragmente der griechischen Historiker*, Dritter Teil C, Erster Band, Leiden.

GARDİNER-GARDEN, J.R., (1983). “Dareios’ Scythian Expedition and its Aftermath”, *Klio* 69, No. 2, s. 326–350.

GRAKOV, B. N., (2006). *İskitler*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınevi, İstanbul.

HARMATTA, J., (1976). “Darius’ expedition against the Saka Tigraxauda”, *Antique Antiqua*, XXIV, pp. 15-24.

HİGNETT, C., (1963). *Xerxes Invasion of Greece*, Clarendon Press, Oxford.

HODDİNOTT, R. F., (1981). *The Thracians*, Thames and Hudson, New York.

HSCP, Harvard Studies in Classical Philology.

KENT, R. G., (1950), *Old Persian Grammer: Texts, Lexicon*, American Oriental Society. New Haven, Connecticut.

KLİNKOTT, H. (2005). *Ein achaimenidischer Amtsträger und seine Handlungsspielräume*, Verlag Antike, Frankfurt/Main.

Klio, Beiträge zur Alten Geschichte, (1959).Leipzig andWiesbaden 1902-44.

KUHRT, A., (2007). *The Persian Empire: A Corpus of Sources of the Achaemenid Period*, Vol. I. London.

OLMSTEAD, A. T., (1948). *History of the Persian Empire*, University of Chicago Press, Chicago.

RE, *Paulys Real-Encyclopadie der klassischen Altertumswissenschaft*.

ROLLE, R., (1980). *Die Welt der Skythen: Stutenmelker und Pferdeboegner: ein antikes Reitervolk in neuer Sicht*, Luzern and Frankfurt.

ROMM, J., (1998). *Herodotus*, Yale University Press, New Haven and London.

ROSTOVTZEFF, M., (1922). *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford at the Clarendon Press.

RUGE, W., (1922). “Kyaneiai”, RE XI. 2, 2236.

Arslan Argun İsyanına Farklı Bir Bakış

Arslan Durdu*

ORCID 0000-0003-4105-4227

Öz

Selçuklu beyleri, Horâsân'da yeni bir devlet kurmakla kalmamışlar, bu devleti cihanşümül bir Türk devleti haline getirmek istemişlerdir. Bundâri'nin ifadesiyle; Melikşah'ın saltanatı döneminde "Horasan memleketinin şehirleri asayiş ve sükûnet içinde olup yolları emniyetli idi. Horasan'ın etrafı şahnelerle dolu idi. Civarına yerleşen iyi insanlar orasını yurt (vatan) edinmişlerdi." Fakat Horasan, Sultan Melikşah'ın vefatından sonra başlayan taht mücadelelerinden dolayı belirli bir dönem yönetim zafiyetinin olduğu bir konumuna geldi. Hükümdarın ölmeden önce şehzadelerden birini kendisine veliaht tayin etmesi, diğer şehzadelerin taht için harekete geçmesinin önüne geçememektedir. Çünkü veliaht'ın dışında hemen hemen her şehzade hakkının zorla alındığı duygusuna kapılarak, harekete geçmekteydi. Böyle bir durumda, hem tahtta hak iddia edenlerin hem de onlara destek veren kitlelerin yatışması dirayetli ve yetenekli bir hanedan üyesinin tahta geçmesiyle mümkün olabilmekteydi. Arslan Argun'un, isyan edip kuruluşundan beri Selçuklu hâkimiyeti için stratejik bölgelerden biri ayı zamanda ülkenin doğudaki fetih alanlarını oluşturan Horasan'da hak talep etmesinin fikri yapısı bu çalışmada ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arslan Argun, Horasan, Büyük Selçuklu Devleti, Berkyâruk, İsyan

Gönderme Tarihi:15/07/2018

Kabul Tarihi:20/08/2018

* Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi, Doktora Öğrencisi, arslandurdu@gmail.com

A Different View of Arslan Arghûn Rebellion

Abstract

The Seljuks chieftains were not left to establish a new state in Khorasan, they wanted to make this state a world-wide Turkish state. By the expression of Bundari; During the reign of Melikshah, “The cities of Khorasan were in peace and quiet and their roads were safe. Khorasan was surrounded by military governors. Good people who settled in the vicinity had taken their place as a homeland. But Khorasan came to a position where there was a certain period of weakness in administration due to the throne struggles that started after the death of Sultan Melikshah. The appointing a crown prince one of the prince before Ruler died does not prevent other princes from taking action for the throne. Because, apart from the crown prince, almost every prince take action the feeling that his right was forcibly taken. In such a case, the calm down of both the throne claimants and the masses supporting them, it is possible that a astute and talented dynasty member has ascend the throne. The idea of Arslan Arghûn, one of the strategic regions for Seljukian domination since its foundation, was claimed by Khorasan, who constituted the conquest areas of the east of the country at the time, will be revealed in this study.

Keywords: Arslan Arghûn, Khorasan, Barkyâruq, Great Seljuk Empire, Rebellion

Received Date: 15/07/2018

Accepted Date: 20/08/2018

Новый взгляд на восстание Арслан Аргуна

Резюме

Сельджукские беки не только создали новое государство в Хорасане, но также стремились превратить его в мировую Тюркскую державу. По словам аль-Бундари, во времена правления Мелик-шаха «города Хорасана жили в мире и согласии, и дороги здесь были безопасны. Хорасан охраняло большое число стражей. А прибывшие сюда хорошие люди признали его своей родиной». Тем не менее, после смерти Мелик-шаха из-за борьбы за трон на протяжении определенного времени Хорасан оставался без должного управления. Несмотря на то, что перед смертью правитель назначил своего преемника, других несогласных принцев крови это не остановило, и они, почувствовав себя обделенными, вступили в борьбу за правление. В таких условиях, успокоить недовольных и поддерживающую их толпу мог лишь сильный и талантливый правитель. В данной статье представлена идея требования Арслан Аргуном своих прав на престол путем организации восстания в стратегически важных для Сельджуков восточных областях Хорасана.

Ключевые слова: Арслан Аргун, Хорасан, Великое Сельджукское государство, Баркиярук, восстание

Получено: 15/07/2018

Принято: 20/08/2018

Durdu

Giriş

Eski Türk geleneklerine göre devleti yönetme yetkisi hanedan üyelerinin ortak hakkı sayılır. Selçuklu Devleti de bu eski Türk geleneklerine göre yönetilirdi. Büyük Selçuklu Devleti'nde hükümdarların vefatlarından sonra, hiçbir hükümdarın kardeşi kalkıştığı isyan hareketinde başarılı olup saltanatı ele geçirememiş her zaman hükümdarların oğulları amcalarına karşı başarılı olup tahta geçmiştir. Örneğin, Sultan Alp Arslan'ın ölümünden sonra taht mücadelesine kalkışan Kavurd Bey, yeğeni Melikşah tarafından bertaraf edilmiştir. Bu örnekleri çoğaltabiliriz. Sultan Melikşah'ın ölümü ile devlette iktidar boşluğu meydana gelinceye kadar imparatorlukta hükümlanlık zedelenmemiş devlet bütünlüğü bozulmamıştı.¹ Alp Arslan'ın oğlu Arslan Argun², babasının hükümdarlığı sırasında Hâzerm bölgesini idare ediyordu. Melikşah'ın hükümdarlığının ilk yıllarına kadar bu bölgeyi idare eden Arslan Argun, daha sonra Hemedan ve Sâve bölgesinde yedi bin dinarlık iktâ gelirine sahip oldu.³ İktâ'nın kıymeti, iktâ edilen mevkiine ve liyakatine göre 2000-30.000 dinar arasında değişmekte ve iktâ sahibinin kumanda ettiği savaşçıların sayıları ile iktâ'larının genişliği doğru orantılıydı.⁴ Büyük Selçuklu Devleti, Mâzenderân İsfehbudu Emîr-i İsfehsâlâr Sirâcü'd-Dîn Necmü'l-İslâm'a Mâzenderân'da verilmiş üç bin dinar değerinde bir ferman göstermektedir ki⁵, bir Selçuklu meliki olan

¹ İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 349.

² Argun: Türkler'de birçok hükümdar ve devlet adamının adı. Argun cesareti, enerjisi ve atılganlığı sebebiyle Türkler tarafından çocuklarına ad olarak konmuştur. Alparslan'ın oğullarından Arslan Argun bu adı ilk taşıyanlardan biridir. Faruk Sümer, "Argun", DİA, III, 1991, s. 355; Faruk Sümer, "Arslan Argun", DİA, 1991, III, s. 399-400. Diğer oğullarının ismi; Ayaz, Togan-şah, Tekiş, Tutuş, Arslan Argun, Böri Pars, Kıpçak, Alp Melik ve Tuğrul. Bkz. el-Hüseynî, Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye, çev. Necati Lügal, TTK, Ankara, 1999, s. 38; el-Bundârî, Zübdetü'n-Nusre ve Nuhbetü'l-Üsre, Terc. Kıvameddin Burslan, TTK, Ankara, 1999, s. 48; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-târih, X, çev. Abdülkerim Özeydin, Bahar Yayınları, İstanbul, 1987, s. 80; Ahmed b. Mahmud, Selçuknâme, Haz. Erdoğan Merçil, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2011, s. 118; Tarih-i Ali Selçuk, Anonim Selçuknâme, Tercüme ve Notlar, Halil İbrahim Gök-Fahrettin Çoşguner, Atıf Yay., Ankara, 2014, s. 22.

³ el-Hüseynî, Ahbâr, s. 59; el-Bundârî, Zübdetü'n-Nusre, s. 233; Ahmed b. Mahmud, Selçuknâme, s. 186; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür), TTK, Ankara, 1995, s. 149; Jürgen Paul, "Arslân Arghûn-Nomadic Revival?", The Seljuqs: Politics, Society and Culture, ed. Christian Lange-Songül Mecit, Edinburgh University Press Ltd., Edinburgh 2011, s. 100.

⁴ Kıymet gibi münferit iktâ'ların saha bakımından genişliği farklı de olabilir. Yukarıda zikredilmiş olan vakıada iktâ edilen arazi Kuhistan eyaleti; diğer birinde Nesâ bölgesinde köyler, diğer bir vesikada ise sadece mahaller veya işlenmiş ve meskûn yerlerdir. Meselâ Kuhistan eyaleti gibi muazzam iktâ sahasının sahibi, bir melik gibi muhtemelen daha küçük iktâ'larda bulunmak hakkına sahiptir. Fakat bu iktâ'lar terminolojide büyük iktâ'lardan tefrik edilemezler. Mehmet Altay Köymen, "Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları II", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, II, S.2-3, 1964, s. 348-349.

⁵ Ann K. S. Lambton, "Atebetü'l-ketebey'e Göre Sancar İmparatorluğunun Yönetimi", Belleten, XXXVII/147, Temmuz, 1973, (Ayrı Basım), s. 373.

Durdu

Arslan Argun'un sahip olduğu yedi bin dinarlık iktâ, bir Selçuklu emiri ile kıyaslandığında çok fazla bir meblağ değildir. Yine, iktâ sahibinin kumanda ettiği savaşçıların sayıları ile iktâ'larının genişliği doğru orantısını dikkate aldığımızda diyebiliriz ki, Arslan Argun başlarda yedi bin civarında askere sahipti.

Melik Arslan Argun'un Horasan'da Sultanlığı Ele Geçirme Mücadelesi

Melikşah'ın son günlerinde onunla birlikte Bağdat'ta bulunan Arslan Argun⁶ Melikşah'ın vefatından sonra ortaya çıkan otorite boşluğundan faydalanarak etrafındakilerinin de kıskırtmalarıyla tahta sahip olmak için harekete geçti. Artık bundan sonra Selçuklu iktidarının geleceği kuvvet ve mücadele sonucunda belirlenecekti. Yani girilen kaçınılmaz iktidar mücadelesini kim kazanırsa, tahtın sahibi olacaktı.⁷ Etrafındakilerden aldığı destek ve sultan olmanın hayaliyle hızlı bir şekilde harekete geçen Arslan Argun, Nişâbur'a girdiyse de şehir halkının mukavemetini görünce Merv'e çekilmek zorunda kaldı.⁸ Bu sırada Merv şahnesi Melikşah'ın emiri Kodan'dı. Emir Kodan şehri Arslan Argun'a teslim etti. Burada, Merv'in Selçuklu devleti açısından önemine ve Emir Kodan'ın şehri hiç mukavemet göstermeden Arslan Argun'a teslim etmesinin altında yatan nedenlere dikkat çekmek gerekiyor.

Merv şehri, Ahamenitler, Selevkitler, Arşakitler, Sasaniler, Heftalitler, Araplar, Tahinler, Samânîler, Selçuklular, Harezmşahlar, Moğollar ve Timurîler gibi çeşitli devletlerin hâkimiyeti altına girmiştir. Selçukluların kuruluş safhasında da devletin merkezi olmuştur. Devletin hâkimiyet telakkisi ve fetih planları burada ortaya konmuştur. Merv, Çağrı Bey zamanının da ticari, sosyal, idari ve kültürel açıdan Selçukluların en önemli merkeziydi. Fakat Alp Arslan, Merv'e babası kadar önem vermedi. Buradaki müstakil devlete son verdiği gibi şehri de valililer aracılığı ile yönetmeye başladı. Bu yönetim tarzı Selçukluların Orta Asya'daki etkisini azalttı. Daha sonra tahta geçen Melikşah bu sorunu, Nizâmü'l-mülk'ün yetkilerini artırmakta ve onu devlete ortak yapmakla çözmeye çalıştı. Daha önceden şehzade veya büyük komutanların vali oldukları merkezlere artık vezirin akrabaları ya da Tacik kökenli yöneticiler atanıyordu. Merv şehrini

⁶ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Câmîu'd-düvel, Haz. Ali Öngül, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 108.

⁷ Salim Koca, Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010, s. 78.

⁸ el-Hüseynî, Ahbâr, s. 59; el-Bundârî, Zübdetü'n-Nusre, s.233; İbnü'l-Esîr, X, s. 219; Erdoğan Merçil, Büyük Selçuklu Devleti, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 95.

Durdu

de vezir Nizâmü'l-mülk'ün çocukları yönetiyordu.⁹ Netice itibariyle Selçuklularda ikili devlet yapısı ortaya çıktı. Meşhur taç ve divit hadisesinde olduğu gibi büyük bir keşmekeş yaşandı. Merv'de ortaya çıkan bu tür çatışmanın sebebi; Sultanın komutanı şahne Emir Kodan'ın, vali tarafından tutuklanmasıydı. Bu sırada vali Şemsü'l-mülk b. Nizâmü'l-mülk idi. Durumu haber alan Sultan Melikşah müdahalede bulunduğu sırada beklemediği bir direnişle karşılaşınca yaptığı hatayı anlamış, ancak iş işten geçmiştir. Vezir ve oğulları devleti büyük oranda ele geçirmişlerdi. Sonunda Nizâmü'l-mülk sultanın gözünden düştü ve bir müddet sonrada öldü. Emir Kodan, hem daha önce yaşanan bu krizden hem de Nizâmü'l-mülk ve oğullarına duyduğu nefretten dolayı Arslan Argun'un tarafına geçtiğini ve şehri ona teslim ettiğini söyleyebiliriz. Askerler de onun safına geçtiler. Arslan Argun buradan Belh üzerine yürüdü. Fahrü'l-mülk b. Nizâmü'l-mülk oradaydı. Nizâmü'l-Mülk ölünce oğulları babalarını, Sultan nezdinde kötileyip sultanın ona karşı düşüncelerinin değişmesine ve itibarının zedelenmesine yol açanların daima karşısında yer almışlardır.

Merv şahnesi Emir Kodan, şehri Arslan Argun'a teslim edip kendisi de askerleriyle emrine girdi. Merv'e hâkim olan Arslan Argun'un etrafına çok sayıda asker toplandı. Bir süre Merv'de kaldıktan sonra Belh'e hareket etti. Bu sırada Belh'te bulunan Berkyaruk taraftarı Fahrü'l-mülk b. Nizâmü'l-Mülk, Arslan Argun ile mücadele edemeyeceğini anlayınca şehri terk etti. Böylece Belh, Tirmiz gibi şehirleri ele geçirip, Horasan'ın tamamına hâkim olan Arslan Argun,¹⁰ Berkyaruk'a mektup göndererek, bir dönem dedesi Çağrı Bey'in iktâ'sı olan bütün Horasan'ın Nişâbur hariç, aynı şekilde kendisine iktâ olarak verilmesi karşılığında sultanlığını tanıyacağını ve yüksek meblağda para gönderip hükümdarlık için mücadeleye girmeyeceğini bildirdi.¹¹

Horasan mevkiî dolayısıyla Ortaçağda önemli bir role sahiptir. Horasan'ın tarihine bakıldığında Horasan, her hükümdarın sahip olmak istediği bir bölgedir.¹² Bölgedeki güçlerin diğer bölgelerle siyasi ilişkileri, ticari faaliyetleri, bölgeler arasında yoğun kültürel faaliyetlerin oluşmasına ve bölgenin çok kültürlü bir yapı kazanmasına katkıda bulunmuştur. Bu durum farklı din ve dillere mensup milletler ile ilişkilidir. Saydığımız bu özellikler sebebiyle Horasan, Selçuklular içinde ulaşılması gerekli ana

⁹ Osman Gazi Özgüdenli, "Merv", DİA, XIX, 2004, s. 221-223; İlhan Erdem, "Selçukluların İlk Dönemlerinde Merv Şehri ve Önemi (1035-1092)", TAD, XXXV, S.60, 2016, s. 69-70.

¹⁰ el-Bundârî, Zübdetü'n-Nusre, s. 233; İbnü'l-Esîr, X, s. 219; Ahmed b. Mahmud, Selçuknâme, s. 186-187; Münecimbaşı, Câmîu'd-düvel, s. 108; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarih, s. 149.

¹¹ el-Hüseynî, Ahbâr, s. 59; el-Bundârî, Zübdetü'n-Nusre, s. 233; Ahmed b. Mahmud, Selçuknâme, s. 187.

¹² Cihan Piyadeoğlu, Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2012, s. 139.

Durdu

hedefler arasında olmuştur.¹³ Horasan sahip olduğu coğrafi konum itibariyle tarih boyunca bölgede bazı isyan ve ihtilallerin çıkmasına neden olmuştur. Selçuklu beyleri Çağrı ve Tuğrul Bey kardeşler istiklale bu bölgeden gitmişlerdir. Zira doğu-batı arasında bariyer görevi gördüğü için bölge çoğu kez ihtilalleri gerçekleştirenlere korunma ve barınma sahası olmuştur.¹⁴ Horasan kendi coğrafyasındaki siyasi teşekküller için önemli bir sığınma merkezi özelliğini de taşıyordu. Tuğrul ve Çağrı Beyler de Karahanlılar'ın ve Gazneliler'in baskısından kurtulmak için Horasan'a sığınmışlardı. Selçuklu beyleri burada örgütlenerek 1040 senesinde Dandanakan savaşında Gaznelileri yendikten sonra Tuğrul Bey yeniden tahta çıkartılarak Horasan emiri sıfatıyla selamlandı.¹⁵ Ardından topladıkları Merv kurultayında cihan hâkimiyeti telakkilerini gerçekleştirmek, için harekete geçmişlerdir.

Bu açıdan konuyu değerlendirdiğimizde, Arslan Argun kuruluşundan beri Selçuklu hâkimiyeti için stratejik bölgelerden biri ayı zamanda ülkenin doğudaki fetih alanlarını oluşturan Horasan'ı istemesindeki amaç; Dedesi Çağrı Bey ve babası Alp Arslan gibi bu bölgede müstakil bir hâkimiyet kurma fikridir diyebiliriz. Çağrı Bey, Selçuklu Devletinin doğusundaki coğrafyada yarı müstakil bir şekilde hâkimiyet sürüyordu. Çağrı beyin son zamanlarına doğru ise oğlu Alp Arslan bu bölgede idareyi eline almıştı.¹⁶ Devletin doğu bölgesi eski Türk geleneklerine göre hükümdardan sonraki en üst mevki olarak kabul edilir, genellikle buraya şehzadeler gönderilirdi. Arslan Argun'un da bu bölgeye yerleşmek istemesindeki amaç, eski Türk hâkimiyeti telakkisi ve kendisini hükümdardan sonra gelen en yetkili kişi olarak görmesidir. Bu bağlamda Şair Mu'izzi'nin Arslan Argun'un hâkimiyeti hakkındaki ifadeleri dikkat çekicidir. *"Padişahlık Alp Arslan'dan, Şahlar Şahı, Doğu şahı Arslan Argun'a miras kalmıştır"*.¹⁷ *"(Arslan Argun) dede baba ve kardeş yerinde oturmuş. O, bu yeri hak etmiş. Feleğin çarkı, halkın biatını zorla değil gönülle kazandı. Padişahlığın, unvanın, hutbe, para, ferman ve şiirlerdedir"*.¹⁸ *"Bu gün, onun adalet kartalı, Doğuyu kanadı altına almış, uçtuğu zaman Batıyı da kanadı altına alacaktır. Ona karşı koymak haramdır. Zira O, dünya padişahlığını babasından miras almış"*.¹⁹ Bu ifadelerle göre; Arslan Argun'a Padişahlık babasından miras kalmıştır. O babasının yerini almıştır. Halk arasında Çağrı Bey, Alp Arslan ve Melikşah'a layık bir veliahd olduğunu kanıtlamıştır.

¹³ İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 343.

¹⁴ Richard N. Frye, The Heritage of Persia, Weidenfeld and Nicolson, London, 1962, s. 7.

¹⁵ Maurice Lombart, İslam'ın Altın Çağı, çev. Nezih Uzel, Pınar Yayınları, İstanbul, 2002, s. 57; Cihan Piyadeoğlu, Horasan, s. 43-44.

¹⁶ Osman G. Özgüdenli, Selçuklular, I, Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157), İsam Yayınları, İstanbul, 2013, s.125-128; Osman G. Özgüdenli, "Yeni Paraların Işığında Çağrı Bey'in Ölüm Tarihi Meselesi", TAD, XXII, S.35, 2004, s.157-163.

¹⁷ Emir Mu'izzi, Divan-ı Mu'izzi, Neşr Eden. Abbas İkbâl, Tahran, 1318, s. 359.

¹⁸ Mu'izzi, Divan-ı Mu'izzi, s. 339-340.

¹⁹ Mu'izzi, Divan-ı Mu'izzi, s. 440.

Durdu

Halkı'n Arslan Argun'a olan bağlılığı, tam bir gönüllülük içinde olmuştur. Paralarda, hutbede, fermanlarda ve şiirlerde geçen lakaplar onun padişahlığını ispat eder. Şimdilik doğu onun kanadı altındadır eğer O uçarsa batı da onun kanadı altına geçeceğini, yine ülkenin, babasından ona miras olarak kaldığını vurgulayarak ona karşı gelmenin haram olduğunu belirtmiştir. Olayları yakından takip eden Şairin bu mısraları, bu Şehzâdenin çok güçlü olduğu ve Doğudaki hâkimiyetin zamanla batıdaki hâkimiyeti de idaresi altına alacağını ve Arslan Argun'un Sultanlığı ele geçirebileceği yönündedir. Ayrıca, Arslan Argun'un ne kadar cihangir bir bey olduğunu eski Türk hâkimiyet telakkilerinin zihin dünyasında yaşadığını söyleyebiliriz. Bu ifadeler ek olarak Arslan Argun'un Nişâbur'da basım tarihi okunamayan bir sikkede metbû hükümdar olarak Berkyaruk'u tanıdığı görülürken, 488/1095 yılında “*el-Melikü'l-muzaffer mu'izzü'l-islâm Arslan Argun b. Muhammed*” unvanıyla Nişâbur'da bastırıldığı sikkede Berkyaruk'un adı görülmektedir.²⁰ Nişâbur'da bastırıldığı sikkede metbû hükümdar Berkyaruk'un adının bulunmaması bir isyan sebebi sayılmaktadır. İsyân etmemelerine rağmen hanedanın bazı üyelerinin hâkim oldukları bölgelerde kendi adlarına sikke bastırdıkları da görülmektedir.²¹ Bu şekilde buldukları bölgelerde hâkimiyetlerini ilan etmiş oluyorlardı. Nişâbur hariç bütün Horasan'ın kendisine bırakılması karşılığında tahtta hak iddia etmeyeceğini söyleyen Arslan Argun'un Nişâbur'da Berkyaruk'un adının bulunmadığı bir para bastırması bir isyan sebebi sayılabileceği gibi Berkyaruk'a karşı bir güç ve hâkimiyet göstergesi de olabilir.

Berkyaruk bu esnada, Irak'ta Terken Hatun, Melik Mahmud ve Tutuş'a karşı mücadele içerisindeydi. Hâkimiyetini tam olarak tesis edemediği için devletin diğer meseleleriyle pek ilgilenememiş bu yüzden de amcası Arslan Argun'un teklifine cevap verememiştir. Veya bastırmakla meşgul olduğu isyanların sonuçlarına göre amcası Arslan Argun'a cevap vermeyi ya da müdahalede bulunmayı uygun görmüş olabilir. Arslan Argun bu mektuplaşma olayından istediğini alamayınca harekete geçmek için fırsat kolluyordu. Berkyaruk cephesinde ise, vezir Müeyyidü'l-mülk, muhtemelen daha rahat hareket edebilmek için, bir grup emirle anlaşıp Berkyaruk'a annesinden ayrılmasının kendisi için daha iyi olacağını söylemişti. Bu sözlerini işiten Zübeyde Hâtun, Müstevfî Mecdü'l-mülk ve Fahrü'l-mülk b. Nizâmü'l-mülk'ün de desteğini alarak Berkyaruk'tan Müeyyidü'l-mülk'ün azledilmesini istedi. Zaten iki kardeş arasında daha önceden babalarının hazinesi yüzünden düşmanlık vardı. Sultan Berkyaruk'da Zübeyde Hâtun'un isteğini kabul ederek 488/1095 tarihinde Fahrü'l-mülk'ü

²⁰ N. M. Lowick, “Seljuq Coins”, The Numismatic Chronicle, Vol. 10, 1970, s. 241-242. Şerafettin Erel, Nadir Birkaç Sikke, S.3, İstanbul, 1970, s.5-6.

²¹ Erdoğan Merçil, Selçuklularda Hâkimiyet Alametleri, TTK, Ankara, 2007, s. 89; Osman Gazi Özgüdenli, “Yeni Paraların Işığında Kuruluş Devri Selçuklularında Hâkimiyet Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler”, Belleten, LXV/243, 2001, s. 547-570.

Durdu

kardeşinin yerine vezir yapıp Müeyyidü'l-mülk'de hapsedirdi.²² İlişkileri bozup isyan etmek için bahane arayan Arslan Argun, Müeyyidü'l-mülk'un zincire vurulmasını bahane ederek Mecdü'l-mülk'ü muhatap kabul etmediğini söyledi ve mektuplaşmayı kesti.²³ Berkyaruk, batıdaki taht mücadelelerini kazanınca amcası Böri-Pars'ı, Emir Mesud b. Tacir ve Emir Altuntaş ile birlikte teklifine cevap vermediği Arslan Argun'un üzerine gönderdi. Böri-Pars ve yanındakiler Horasan sınırına geldiklerinde yeni katılımlarla birlikte iyice güçlendiler. Bu bölgede yapılan ilk savaşta Böri-Pars, Arslan Argun'u bozguna uğratarak neredeyse Horasan'ın büyük bir kısmına hâkim oldu. Savaşı kaybeden Arslan Argun ise Belh'e çekilmek zorunda kaldı.²⁴

Savaşın ardından Emir Altuntaş'ın, Emir Mesud ve oğlunun halk nezdindeki itibarlarını, Türkmenler üzerindeki güçlü otoritelerini kıskanarak onları öldürtmesi Böri-Pars'ı zayıflattı.²⁵ Bu durumdan istifade etmek isteyen Arslan Argun, memleketin her yerine elçiler göndererek asker topladı ve Böri Pars'ın üzerine yürüdü. 488/1095 yılı sonlarında yapılan ikinci savaşta Böri-Pars yenilerek esir düştü. Arslan Argun, Horasan şehirlerinin pek çoğunun kalelerini yıkıp yağmaladığı gibi, pek çok insanı da öldürmüştür.²⁶ Huzuruna getirilen kardeşi Böri-Pars'ı başlangıçta Tirmiz de hapsedtiyse de bir sene sonra yay kirişi ile boğdurarak öldürttü.²⁷ Berkyaruk, Böri-Pars'ın yenilmesi üzerine Horasanda müstakil bir devlet kurulma tehlikesinin giderek büyüdüğünden endişelendiği için bu sefer kardeşi Sencer'i, Atabeg Kumaç ile birlikte yeni bir orduyla Arslan Argun'un üzerine gönderdi. Kendisi de onları takip etti. Berkyaruk, cesareti

²² İbnü'l-Esîr, X, s. 212; el-Bundârî, Zübdetü'n-Nusre, s. 87; el-Hüseynî, s. 53; er-Râvendî, Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr, çev. Ahmet Ateş, I, TTK, Ankara, 1999, s. 140; Yazıcızâde Ali, Tevârih-i Âli Selçuk [Oğuznâme-Selçuklu Tarihi], Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca, 2017, s. 60; Yazıcızâde Ali, Tevârih-i Âli Selçuk (İndeksli Tıpkı Basım), Haz. Abdullah Bakır, TTK, Ankara, 2014, s. 32a.; Mîrhând, Ravzatu's-Safâ fi Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye), Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu, TTK, Ankara, 2015, s. 158.

²³ İbnü'l-Esîr, X, s. 220.

²⁴ İbnü'l-Esîr, X, s. 220; el-Hüseynî, Ahbâr, s. 60; Müneccimbaşı, Câmîu'd-düvel, s. 108; el-Bundârî, Zübdetü'n-Nusre, s. 234; Ahmed b. Mahmud, Selçuknâme, s. 187; Jürgen Paul, s. 106; S. Grigoreviç Agacanova, Selçuklular, çev. Ekber N. Necef- Ahmet R. Annaberdiyev, Ötüken, İstanbul, 2006, s.190.

²⁵ İbnü'l-Esîr, X, s. 220; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s. 149.

²⁶ Merv surları, Serhas, Şehristan istihkâmları, Nişâbur kalesi, Beyhak çevresindeki savunma hattını yıktırdı. Bknz. el-Hüseynî, Ahbâr, s.60; İbnü'l-Esîr, X, s. 220; Müneccimbaşı, Câmîu'd-düvel, s. 109; el-Bundârî, Zübdetü'n-Nusre, s. 234; Beyhakî, Tarih-i Beyhak, Tahran, 1317, s. 53.

²⁷ el-Hüseynî, Ahbâr, s. 60; Müneccimbaşı, Câmîu'd-düvel, s. 109; el-Bundârî, Zübdetü'n-Nusre, s. 234; Ahmed b. Mahmud, Selçuknâme, s. 187; Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Ötüken, İstanbul, 2003, s. 227; Abdülkerim Özaydın, "Berkyaruk", DİA, V, 1992, s. 515.

Durdu

ve asker sayısının artmasından dolayı Arslan Argun'dan çekiniyordu.²⁸ Şans yüzüne gümüş olmalı ki, bu sıralarda Arslan Argun bir gulâmı tarafından bıçaklanarak öldürüldü. Arslan Argun hizmetindekilere karşı sert davranır, onları küçümser ve cezalandırmayı severdi. Bu sebeple hizmetindekiler, kendisinden çekinirlerdi. Arslan Argun, 17 Safer 490/3 Şubat 1097 tarihinde bir gulâmını yanına çağırdı. Gulâmın huzuruna geç girmesi üzerine Arslan Argun onu azarladı; gulâm özür dilediyse de bunu kabul etmedi ve onu cezalandırdı. Bunun üzerine gulâm, bıçağını çekerek Arslan Argun'u öldürdü.²⁹ Gulâm yakalanıp Arslan Argun'u niçin öldürdüğü sorulduğunda, "Halkı onun zulmünden kurtarmak için" cevabını verdi.³⁰ Berkyaruk, Arslan Argun'un ordusunun gücünden çekiniyor ve savaşmak istemiyordu. Bu nedenle onun ölümüyle rahat bir nefes almış oldu. Aynı zamanda saltanat yolunda önemli bir taht iddiacısından da kurtuluyordu.

Sonuç

Melikşah'ın vefatından sonra yaşanan fetret devrinde etrafındakilerin ve bazı emirlerin destekleri sayesinde belli bir müddet Horasan'ın tamamına hâkim olan Arslan Argun burada, Dedesi Çağrı Bey ve babası Alp Arslan gibi müstakil bir hâkimiyet kurma fikrindeydi. Devletin doğu bölgesi eski Türk geleneklerine göre hükümdardan sonraki en üst mevki olarak kabul edilir, genellikle buraya şehzadeler gönderilirdi. Arslan Argun'un da bu bölgeye yerleşmek istemesindeki amaç, eski Türk hâkimiyeti telakkisi ve kendisini hükümdardan sonra gelen en yetkili kişi olarak görmesidir. Nitekim bastırıldığı paralarda metbu hükümdar adının olmayışı bu fikri doğrulamaktadır. Horasan'ın tarihi geçmişi, Çağrı ve Tuğrul Bey kardeşlerin istiklale bu bölgeden gitmeleri, daha önce Dedesi ve babası Alp Arslan'ın bu bölgede müstakil hâkimiyet sürmeleri, ayrıca çoğu kez ihtilalleri gerçekleştirenlere korunma ve barınma sahası olması Arslan Argun'un Horasan'a hâkim olma arzusunu güçlendirmektedir. Bu tarihi kaynaklara, Şehzâdenin çok güçlü olduğu ve Doğudaki hâkimiyetin zamanla batıdaki hâkimiyeti de idaresi altına alacağını ve Arslan Argun'un Sultanlığı ele geçirebileceği şeklinde yansımıştır. Giriştiği bu mücadelede talihsiz bir şekilde can vermiştir.

²⁸ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âli Selçuk*, s. 60; Reşîdüddîn Fazlullâh, *Cami'ü'üt-Tevarih*, Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2014, s. 100-101; Râvendî, *Rahatü's-sudûr*, s. 140; el-Bundârî, *Zübdetü'n-Nusre*, s. 235; Zahiruddin Nişâburî, *Zeyl-i Selçuk-nâme*, Ebû Hâmid Muhammed b. İbrâhim, Çâphâne-i Hâver Tahran, Haziran, 1332, s.37; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 159.

²⁹ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âli Selçuk*, s. 60; Mirhand, *Ravzatü's-safa*, s.159; el-Hüseyinî, *Ahbâr*, s. 60; Râvendî, *Rahatü's-sudûr*, s. 140; el-Bundârî, *Zübdetü'n-Nusre*, s. 234; Nişaburî, *Selçuk-nâme*, s. 37; Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*, Editör: Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015, s. 55; İbnü'l-Esîr, X, s. 220.

³⁰ el-Hüseyinî *Ahbâr*, s. 60; el-Bundârî, *Zübdetü'n-Nusre*, s. 235; İbnü'l-Esîr, X, s. 219; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 187; Münecimbaşı, *Camiu'd-düvel*, s. 109.

Durdu

Kaynaklar

- AGACANOV, S. G., (2006). Selçuklular, Çev. Ekber N. Necef- Ahmet R. Annaberdiyew, Ötüken, İstanbul.
- AHMED B. MAHMÛD., (2011). Selçuknâme, Haz. Erdoğan Merçil, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- BEYHAKÎ, (Ahmed b. Hüseyin)., (1317). Tarih-i Beyhak, Tahran.
- EL-BUNDÂRÎ, (Feth b. Ali b. Muhammed el-Bundârî)., (1999). Zübdetü'n-Nusre ve Nuhbetü'l-Üsre, Terc. Kıvameddin Burslan, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, TTK, Ankara.
- EL-HÜSEYNÎ, (Sadru'd-dîn Ebû'l-Hasan Ali ibn Nâsır Ali el-Hüseyinî)., (1999). Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye, çev. Necati Lügal, TTK, Ankara.
- MU'İZZÎ, (Ebû Abdillâh Emîrû's-şuarâ Muhammed b. Abdilmelik-i Nişâbüri)., (1318). Divan-ı Mu'izzi, Neşr. Abbas İkbâl, Tahran.
- ERDEM, İ., (2016). "Selçukluların İlk Dönemlerinde Merv Şehri ve Önemi (1035-1092)", TAD, XXXV, S.60, ss. 69-70.
- EREL, Ş., (1970). Nadir Birkaç Sikke, S.3, İstanbul.
- ER-RÂVENDÎ (Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî)., (1999). Râhatü's- Sudûr ve Âyetü's-Sürûr, çev. Ahmet Ateş, I, TTK, Ankara.
- FAZLULLÂH, (Reşîdü'd-Dîn Fazlullâh-ı Hemâdanî)., (2010). Cami'ü't-Tevârih (Selçuklu Devleti), çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul.
- FRYE, R.N., (1962). The Heritage of Persia, Weidenfeld and Nicolson, London.
- KAZVÎNÎ, (Hamdullah Müstevfî-i)., (2015). Târih-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân), Ed. Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul.
- İBNÜ'L-ESÎR,. (1991). el-Kâmil Fi't-Târih Tercümesi, çev. Abdülkerim Özaydın, c. X, İstanbul.
- KAFESOĞLU, İ., (2016). Türk Milli Kültürü, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- KOCA, S., (2010). Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri, Berikan Yayınevi, Ankara.

Durdu

KÖYMEN, M. A., (1964). Selçuklu devri Türk Tarihi Araştırmaları, II, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, II, S.2-3, ss. 348-349.

LAMBTON, A.K.S., (1973). “Atebetü'l-Ketebey'e Göre Sancar İmparatorluğunun Yönetimi”, Belleten, XXXVII/147, Temmuz, (Ayrı Basım).

LOMBART, M., (2002). İslam'ın Altın Çağı, çev. Nezh Uzel, Pınar Yayınları, İstanbul.

LOWICK, N. M., (1970). “Seljuq Coins” The Numismatic Chronicle, Seventh Series, Vol. 10, pp. 241-251.

MERÇİL, E., (2007). Selçuklularda Hâkimiyet Alametleri, TTK, Ankara.

....., (2016). Büyük Selçuklu Devleti, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul.

MÎRHÂND, (Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd), (2015). Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye), Terc. ve Notlar: Erkan Göksu, TTK, Ankara.

MÜNECCİMBAŞI, (Ahmed b. Lütfullah), (2017). Câmîü'd-Düvel, Haz. Ali Öngül, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.

NİŞÂBURÎ, Z., (1332). Zeyl-i Selçuk-nâme, Ebû Hâmid Muhammed b. İbrâhim, Çâphâne-i Hâver Tahran, Haziran.

ÖZAYDIN, A., (1992). “Berkyaruk”, DİA, V, ss. 514-516.

ÖZGÜDENLİ, O.G., (2001). “Yeni Paraların Işığında Kuruluş Devri Selçuklularında Hâkimiyet Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler”, Belleten, LXV/243, ss. 547-570.

....., (2004). “Merv”, DİA, XIX, ss. 221-223.

....., (2004). “Yeni Paraların Işığında Çağrı Bey'in Ölüm Tarihi Meselesi”, TAD, XXII, S.35, ss. 157-163.

....., (2013). Selçuklular, I, Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157), İsam Yayınları, İstanbul.

PAUL, J., (2011). “Arslân Arghûn-Nomadic Revival?”, The Seljuqs: Politics, Society and Culture, ed. Christian Lange-Songül Mecit, Edinburgh University Press Ltd., Edinburgh.

PİYADEOĞLU, C., (2012). Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.

Durdu

SEVİM, A.–Merçil, E., (1995). Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür), TTK, Ankara.

SÜMER, F., (1991). “Argun”, DİA, III, ss. 355.

SÜMER, F., (1991). “Arslan Argun”, DİA, III, ss. 399-400.

TARİH-İ ALİ SELÇUK., (2014). Anonim Selçuknâme, Terc. ve Notlar. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Çoşguner, Atıf Yayınları, Ankara.

TURAN, O., (2003). Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Ötüken, İstanbul.

YAZICIZÂDE ALİ., (2017). Tevârih-i Âli Selçuk [Oğuznâme-Selçuklu Tarihi], Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca, İstanbul.

YAZICIZÂDE ALÎ., (2014). Tevârih-i Âl-i Selçuk (İndeksli Tıpkı Basım), Haz. Abdullah Bakır, TTK, Ankara.

Yedinci Dönem TBMM’de Dokunulmazlık Tezkereleri (1943-1946)

Mehmet Serkan Şahin*

ORCID:0000-0003-3417-8635

Öz

Türkiye Büyük Millet Meclisi kurumsallaşma sürecini büyük oranda 1920-1927 yılları arasında tamamladı. Meclis, Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde “Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir” ilkesini benimsedi ve Milli Mücadele’yi zaferle sonuçlandırarak ülkenin bağımsızlığını sağladı. Atatürk öncülüğünde hayata geçirilen inkılâp kanunları ile birlikte rejimin pekiştirilmesi sağlandı. Millet’in temsilcileri olan milletvekillerinin temel hak ve yetkileri anayasada düzenlendi. Parlamentonun işleyiş ve çalışma yöntemini belirleyen içtüzük ise 1927 yılında kabul edildi. İçtüzükte milletvekillerinin yasama dokunulmazlıklarının kaldırılmasına ilişkin düzenlemeler de yer aldı. Bu çalışmada haklarında dokunulmazlık tezkereleri hazırlanan yedinci dönem (1943-1946) milletvekilleri incelenmekte ve söz konusu milletvekillerine yöneltilen suçlamalar üzerinde durulmaktadır. Böylece dönem parlamenterlerinin yetkilerini hangi durumlarda suiistimal ettikleri anlaşılmaya çalışılacaktır. Çalışmanın ana kaynağını TBMM zabıt cerideleri/tutanak dergileri oluşturmaktadır. Söz konusu kaynaklardan dokunulmazlık tezkerelerinin meclise sunulması, komisyonlarda geçirdiği inceleme süreci ve genel kurulda görüşülmesi hakkında detaylı bilgilere ulaşılmaktadır. İncelemeye konu olan dönem boyunca 32 milletvekili hakkında 39 tezkere hazırlanmıştır. Tezkerelerin çoğunluğunun ilgili vekilin görevini suiistimal ettiği iddiasını taşıdığı görülmektedir. Hakaret, darp vb suçlamalar nedeniyle de tezkereler hazırlandığı dikkat çekmektedir. Yine basın yolu ile hakarete bulunmak ithamı da tezkerelere yansıyan bir diğer soruşturma konusu olmuştur. Devam eden İkinci Dünya Savaşı koşulları ve bu koşullarda çıkarılan olağanüstü yasalara aykırı davranışlar da tezkerelere yansıyan suçlamalar arasında yer almaktadır. Dönem boyunca hazırlanan tüm tezkereler incelendiğinde dokunulmazlığı kaldırılan milletvekili olmadığı görülmektedir. Komisyonlar kendilerine havale edilen dokunulmazlık tezkerelerine anayasa ve içtüzüğü referans göstererek olumlu yanıt vermemişlerdir. Söz konusu milletvekillerinin tamamı için hukuki süreç dönem sonuna bırakılmıştır.

Anahtar Kelimeler: TBMM, Yedinci Dönem (1943-1946), Dokunulmazlık tezkereleri, Hüseyin Cahit Yalçın, Mesut Çankaya

Gönderme Tarihi:20/07/2018

Kabul Tarihi:20/08/2018

*Öğr. Gör. Dr., Dicle Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, E-Posta: serkansahin44@gmail.com

Privilege Missives in the Seventh Term Turkish Grand National Assembly (1943-1946)

Abstract

Grand National Assembly of Turkey has largely completed between 1920-1927 year process of institutionalization. Parliament adopts the principle of "Sovereignty unconditionally belongs to the nation" in the leadership of Mustafa Kemal Atatürk and achieved independence of the country by concluding the National Struggle with victory. Revolutionary laws were made in the leadership of Atatürk and the regime was reinforced. The basic rights and powers of deputies representing the nation were regulated in the Constitution. In 1927, the bylaws, which determine the functioning and working method of the parliament, were adopted. The bylaws also included arrangements for the lifting of the legislative immunities of the deputies. This study examines the seventh-term deputies and it focuses on accusations directed against deputies. Thus, it will be attempted to understand in which situations the members of the parliament abused their duties. The main source of the work is the parliamentary official report. Parliamentary official reports provide detailed information about submission of official missives to the parliament, review process in the commissions, and discussion at the general meeting. 39 missives were prepared for 32 deputies during the period under examination. It appears that most of the missives claims to have abused the duty of the deputy. Missives was prepared for accusations such as insult and assault. To be insulted through the press has been another matter of investigation. Extraordinary acts of contravention in the ongoing the Second World War conditions are among the charges. When all the missives prepared during the semester are examined, it seems that they are not deputies who are removed from the immunity. The commissions did not respond positively to the missives submitted to them, by referring to the constitution and bylaws. The legal process for all of the deputies was left at the end of the term.

Keywords: Turkish Grand National Assembly, Seventh Term (1943-1946), Privilege Missives, Hüseyin Cahit Yalçın, Mesut Çankaya.

Received Date: 20/07/2018

Accepted Date: 20/08/2018

свидетельства о неприкосновенности великого национального собрания турции седьмого созыва (1943- 1946)

Великое национальное собрание Турции (ВНСТ) почти полностью завершило свое формирование в 1920-1927 годах. Во главе с Мустафой Кемалем Ататюрком своим основным принципом оно приняло лозунг *«суверенитет безусловно и безоговорочно принадлежит нации»*, завершило победой национальную борьбу и обеспечило стране независимость. Воплощенные в жизнь законы революции обусловили дальнейший режим, в конституции были обозначены основные права и полномочия представителей народа – народных депутатов. В 1927 году был принят устав, определяющий режим и направление работы Парламента. В нем также нашли отражение меры о ликвидации жизненной неприкосновенности депутатов. Данная статья направлена на изучение депутатов седьмого созыва (1943-1946), в отношении которых было принято решение о неприкосновенности, а также обвинений, с которыми они столкнулись. Таким образом, станет понятно, в каких случаях парламентарии злоупотребляли данной им властью. Основным источником исследования послужили журналы с протоколами\записями ВНСТ. В них дается детальная информация о представлении собранию свидетельств о неприкосновенности, их рассмотрение комиссией, обсуждение на общем собрании и т.д. В исследуемый период в отношении 32 депутатов было открыто 39 досье, в большинстве которых было представлено обвинение в злоупотреблении данных им полномочий. Среди них есть также обвинения в оскорблении, нападении, оскорблении через органы массовой информации и т.д. Поведение, противоречащее условиям продолжающейся Второй мировой войны и законам, принятым в данных условиях, также было среди причин расследований. После тщательного исследования всех досье видно, что в исследуемый период ни одна неприкосновенность не была ликвидирована. Комиссии, ссылаясь на конституцию и устав, не подтвердили ни одно попавшее им в руки обвинение.

Ключевые слова: ВНСТ, седьмой созыв (1943-1946), свидетельство о неприкосновенности, Гусейн Джахит Ялчын, Месут Чанкая

Получено: 20/07/2018

Принято: 20/08/2018

Giriş

Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra hazırlanan yeni anayasa 20 Nisan 1924 günü TBMM tarafından *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu* adı ile kabul edildi.¹ Anayasaya göre milletvekilleri yasama faaliyetlerini güven içinde yapabilmeleri ve kendilerine düşen önemli görevi rahat bir şekilde yerine getirerek yürütme erkine karşı bağımsızlıklarını koruyabilmeleri için yasama dokunulmazlığı ayrıcalığına sahip kılınmışlardı.² Ünlü Hukukçu Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil söz konusu yasama dokunulmazlığı kavramını şöyle açıklamaktadır: “*Teşriî masuniyet, mebuslara geniş bir fikir ve söz hürriyeti temin etme ve onları gerek hükümetçe ve gerek eşhas tarafından yapılacak bazı cezaî takibata karşı koruma maksadıyla tesis olunan kanunî bir himaye sistemidir*”³

1924 Anayasasının 17 ve 27. maddeleri milletvekillerinin yasama dokunulmazlıkları ile ilgili şu hükümleri içermektedir:

“*Madde 17- Hiçbir mebus meclis dâhilindeki rey ve mütalâasından ve beyanatından ve meclisteki rey ve mütalâasının ve beyanatının meclis haricinde irad ve izharından dolayı mesul değildir. Gerek intihabından evvel gerek sonra aleyhine cürüm isnat olunan bir mebusun maznunen isticvabı veya tevkîfi veyahut muhakemesinin icrası heyet-i umumiyenin kararına menuttur. Cınai cürmü meşhut bundan müstesnadır. Ancak bu takdirde makamı aidi meclisi derhal haberdar etmekle mükelleftir. Bir mebusun intihabından evvel veya sonra aleyhine sâdir olmuş cezai bir hükmün infazı mebusluk müddetinin hitamına tâlik olunur. Mebusluk müddeti esnasında müruru zaman cereyan etmez*”⁴

“*Madde 27- Bir mebusun vatana hıyanet ve mebusluğu zamanında irtikâp töhmetlerinden biriyle müttehem olduğuna Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyet-i Umumiyesi âzayı mevcudesinin sülûsanı ekseriyeti ârasiyla karar verilir veyahut 12. maddede münderiç ceraimden biriyle mahkûm olur ve mahkûmiyeti kaziyeyi muhkeme halini alırsa mebusluk sıfatı zâil olur*”⁵

TBMM’de görev yapan milletvekillerinin yasama dokunulmazlıklarına ilişkin kriterleri belirleyen diğer bir metin de 2 Mayıs 1927 tarihinde kabul edilen *TBMM Dahilî Nizamnamesi* idi. Söz konusu içtüzüğün “Teşriî

¹Cumhuriyetin ilk anayasasının hazırlanma ve kabul sürecinde yaşanan tartışma ve gelişmeler için bkz. Faruk Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu (1923-1924)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 243-367.

² Fahri Bakırcı, *TBMM’nin Çalışma Yöntemi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 213.

³Ali Fuad Başgil, “Teşriî Masuniyet Meselesi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 7, S. 1, 1941, s. 3.

⁴ Suna Kili - A. Şeref Gözübüyük, *Sened-i İttifak’tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 130-131. Bu madde üzerine kaleme alınmış detaylı bir inceleme için bkz. Başgil, a.g.m., s. 3-39.

⁵ Kili - Gözübüyük, a.g.e., s. 133.

Şahin

Masuniyetin Kaldırılması” başlıklı 17. bölümü milletvekillerinin dokunulmazlığının kaldırılması talebi ile başlatılan bir sürecin nasıl takip edileceğini şöyle açıklıyordu:

“Madde 178- Bir mebusun teşrii masuniyetinin kaldırılması için vukubulacak talepler, mahkemelerden Adliye Vekâletine tebliğ olunur. Adliye Vekâleti, esbabı mucibeyi muhtevi bir tezkere ile mezkûr talebi Başvekâlet vasıtasıyla Meclis riyasetine gönderir. Reis, bu talebi, Teşkilâtı Esasiye ve Adliye encümenlerinden mürekkep muhtelit bir encümene havale eder. Encümen reisi, kur’a ile beş azadan mürekkep bir İhzari Encümen tefrik eder. Bu İhzari Encümen, gizli reyle kendine bir reis ve bir de mazbata muharrirliğini ifa edecek kâtip intihap eder. Encümen bütün evrakı tetkik edip o mebusu dinler. Encümen şahit dinleyemez.

Madde 179- İhzari ve Muhtelit encümenler bir masuniyetin kaldırılması hakkında kendilerine muhavvel evrakı en çok bir ayda intac ederler.

Madde 180- Bir mebusa Teşkilâtı Esasiye Kanunu’nun 12 ve 27’nci maddelerinde mevzubahsolan memnu fiillerden biri isnadolunur ve İhzari Encümen tetkikat neticesinde buna kanaat hâsıl ederse teşrii masuniyetin ref’i lüzumuna dair müdellel bir mazbata tanzim ve muhtelit encümene takdim eder. Eğer isnadolunan memnu fiil yukarıda zikredilen maddelerde sayılan nevilerden değilse ihzari encümen, takibat ve muhakemenin devre sonuna taliki hakkında bir mazbata tanzim ve kezalik muhtelit encümen takdim eder. Muhtelit Encümen, bu bapta ikinci bir karar ittihaz eder. O mebus isterse İzhari encümende, muhtelit encümende ve heyeti umumiyetle kendini müdafaa eder veyahut bir arkadaşına ettirir. Heyeti Umumiye bu hususta kararını verir.

Madde 181- Masuniyetinin kaldırılması için bir mebusun kendi talebi kâfi gelmez.

Madde 182- Hilâfına karar olmadıkça masuniyetin kaldırılması hakkındaki müzakere açıkça cereyan eder”⁶

1923-1943 yılları arasında TBMM’de görev yapan altı milletvekilinin dokunulmazlığı kaldırılırken,⁷ bir bakan Yüce Divan’a sevk edildi.⁸

⁶Şeref İba, Parlamento İçtüzük Metinleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 482-483; Kadir Aktaş, “Yasama Dokunulmazlığı Kurumu’nun Türkiye’deki Gelişimi”, Yasama Dergisi, S. 3, Ekim-Kasım-Aralık 2006, s. 92-93.

⁷ Maraş milletvekili Tahsin Hüdaioğlu, Bilecik milletvekili Fikret Onuralp, Cebelibereket milletvekili Ali Rıza Bebe, Urfa milletvekilleri Ali Saip Ursavaş ve Refet Ülgen, Tokat milletvekili Hasip Aytuna. Bkz. İba, a.g.e., s. 504.

⁸ Bahriye Vekili İhsan Eryavuz 1930 yılında Yavuz gemisinin onarım ihalesinde usulsüzlük yaptığı gerekçesiyle Yüce Divan’da yargılandı ve hapse mahkûm oldu. Detaylı bilgi için bkz. Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları, Der.: Hulûsi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 246-255.

Genel Kurul'da Müzakere Edilen Dokunulmazlık Tezkereleri

Çoruh (Artvin) Milletvekili Asım US

Başbakan Şükrü Saracoğlu 16 Nisan 1943 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede Çoruh milletvekili Asım Us'un Basın kanununun 43. maddesine aykırı olarak İstanbul Lisesi Edebiyat öğretmeni Hakkı Süha Gezgin'in kaleme aldığı siyasi içerikli üç makaleyi,⁹ sahibi bulunduğu *Vakit* gazetesinde yayınladığı belirtiliyordu. Tezkerede bu durum üzerine İstanbul Cumhuriyet Savcılığının kovuşturma yapılabilmesi için Us'un dokunulmazlığının kaldırılmasını talep ettiği ve suça konu olan üç nüsha gazetenin aynen sunulduğu ifade ediliyordu.¹⁰

Denizli Milletvekili Naili KÜÇÜKA (1)

Başbakan Şükrü Saracoğlu 16 Nisan 1943 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede Denizli milletvekili Naili Küçüka'nın Denizli Belediye Başkanlığı yaptığı dönemde¹¹ memuriyet vazifesini ihmalden suçlu görüldüğü için Danıştay tarafından yargılanmasına karar verildiği belirtiliyordu. Tezkerede bu durum üzerine Aydın Cumhuriyet Savcılığının kovuşturmaya devam edebilmek için Küçüka'nın dokunulmazlığının kaldırılmasını talep ettiği ifade ediliyordu.¹²

Denizli Milletvekili Naili KÜÇÜKA (2)

Başbakan Şükrü Saracoğlu 27 Nisan 1945 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede Naili Küçüka'nın Denizli Belediye Başkanlığı yaptığı dönemde belediye elektrik tesisatında kullanılacak motorun alınması sürecinde ihale ve sözleşme yapmayarak görevini ihmal ettiği belirtiliyordu. Tezkere bu nedenle Küçüka hakkında soruşturma açılabilmesi için dokunulmazlığının kaldırılmasını talep ediyordu.¹³

Tokat Milletvekili Refik Ahmet SEVENGİL

Başbakan Şükrü Saracoğlu 16 Nisan 1943 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede Tokat milletvekili Refik Ahmet Sevensil'in Basın

⁹Adı geçen makaleler "Yeni Işıklar", "Cihangirliğe Doğru", "Göklerdeki Vezüvler" başlıklarını taşıyordu.

¹⁰TBMM Zabıt Ceridesi, D. 7, C. 4, s. 87.

¹¹Naili Küçüka 1931-1938 yılları arası Denizli Belediye Başkanlığı görevinde bulunmuştur. Küçüka'nın detaylı özgeçmişi için bkz. TBMM Arşivi, Naili Küçüka Tercüme-i Hal Evrakı, Sicil No 1204.

¹²TBMM ZC, D. 7, C. 4, s. 87.

¹³TBMM Tutanak Dergisi, D. 7, C. 19, s. 86.

Şahin

Kanunu'nun 43. maddesine aykırı olarak İstanbul Lisesi Edebiyat öğretmeni Hakkı Süha Gezgin'in kaleme aldığı siyasi içerikli üç makaleyi,¹⁴ Neşriyat Müdürü olduğu *Vakit* gazetesinde yayınladığı belirtiliyordu. Tezkerede bu durum üzerine İstanbul Cumhuriyet Savcılığının kovuşturma yapılabilmesi için Sevengil'in dokunulmazlığının kaldırılmasını talep ettiği ve suça konu olan üç nüsha gazetenin aynen sunulduğu ifade ediliyordu.¹⁵

Çorum Milletvekili Cemal ALPER

Başbakan Şükrü Saracoğlu 30 Haziran 1943 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede Çorum milletvekili Cemal Alper'in görev başındaki polis memurunu tahkir etmekten suçlu bulunduğu belirtiliyordu. Tezkerede bu durum üzerine Çoruh Cumhuriyet Savcılığının kovuşturma yapılabilmesi için Alper'in dokunulmazlığının kaldırılmasını talep ettiği ifade ediliyordu.¹⁶

İstanbul Milletvekili Hüseyin Cahit YALÇIN (1)

Başbakan Şükrü Saracoğlu 24 Temmuz 1943 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede İstanbul milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın'ın dokunulmazlığının kaldırılması talep ediliyordu. Adalet Bakanı Ali Rıza Türel tarafından Başbakanlığa gönderilen tezkerede ise Hüseyin Cahit Yalçın ile Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü arasında çıkan ihtilaf hakkında hakem heyeti tarafından verilen kararın Temyiz Mahkemesi tarafından onaylandığı belirtiliyor ve bu kararı tanımayan Yalçın'ın söz konusu mahkemeye gönderdiği itiraz dilekçesinde mahkeme heyetinin şeref ve haysiyetine tecavüz ettiği vurgulanıyordu. Tezkerede bu durum üzerine Ankara Cumhuriyet Savcılığının kovuşturma yapılabilmesi için Yalçın'ın dokunulmazlığının kaldırılmasını talep ettiği ifade ediliyordu.¹⁷

İstanbul Milletvekili Hüseyin Cahit YALÇIN (2)

Başbakan Şükrü Saracoğlu 18 Ekim 1943 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede emekli General Ali İhsan Sabis'in Hüseyin Cahit Yalçın'ın sahibi ve başyazarı olduğu *Tanin* gazetesinde yayınlanan yazılarla¹⁸ tahkir edildiği iddiasıyla Yalçın aleyhine dava açtığı belirtiliyordu. Tezkerede söz

¹⁴Adı geçen makaleler "Yeni Işıklar", "Cihangirliğe Doğru", "Göklerdeki Vezüvler" başlıklarını taşıyordu.

¹⁵TBMM ZC, D. 7, C. 4, s. 87-88.

¹⁶TBMM ZC, D. 7, C. 8, s. 31.

¹⁷TBMM ZC, D. 7, C. 8, s. 31.

¹⁸20 Eylül 1943 tarihli "Bir Fena Kitap", 26 Eylül 1943 tarihli "Fena Kitabın Lekeli Muharriri", 27 Eylül 1943 tarihli ve emekli General Halil Kut imzalı "Hem Hırsız Hem Yalancı Bu Ali İhsan Sabis'tir" başlıklı yazılar.

Şahin

konusu davanın görülebilmesi için Yalçın'ın dokunulmazlığının kaldırılması talep ediliyordu.¹⁹

Ankara Milletvekili Falih Rıfki ATAY, İstanbul Milletvekili Hüseyin Cahit YALÇIN (3) ve Bursa Milletvekili Atıf AKGÜÇ

Başbakan Şükrü Saracoğlu 2 Aralık 1943 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede *Ulus* gazetesinde yayınlanan “Bu Ne Sıkılmazlık” başlıklı yazı nedeniyle emekli General Ali İhsan Sabis'in kendisine hakaret edildiği gerekçesiyle söz konusu gazeteden Falih Rıfki Atay aleyhine dava açtığı belirtiliyordu. Tezkerede Sabis'in söz konusu yazıyı iktibas ederek yayınlayan *Vatan* ve *Tanin* gazeteleri aleyhine de dava açtığı belirtilerek bu davaların görülebilmesi için Atay'ın yanı sıra Hüseyin Cahit Yalçın ve Atıf Akgüç'ün de dokunulmazlıklarının kaldırılması talep ediliyordu.²⁰

Kütahya Milletvekili Ali Süha DELİLBAŞI

Başbakan Şükrü Saracoğlu 13 Eylül 1943 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede Vedat Nedim Tör'ün *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yayınlanan bir yazı ile kendisinin tahkir edildiğini iddia ederek Kütahya milletvekili Ali Süha Delilbaşı aleyhine dava açtığı belirtiliyor ve söz konusu davanın görülebilmesi için Delilbaşı'nın dokunulmazlığının kaldırılması talep ediliyordu.²¹

Mardin Milletvekili Aziz URAS

Başbakan Şükrü Saracoğlu 3 Ağustos 1943 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede Aziz Uras'ın Mardin Belediye Başkanlığı yaptığı dönemde²² Mardin gümrüğünün lağvı üzerine Belediye'ye ve Çocuk Esirgeme Kurumu'na bırakılan kaçak malları sattırarak ve usulsüz olarak dağıtarak görevini kötüye kullandığı belirtiliyor ve Uras'ın dokunulmazlığının kaldırılması talep ediliyordu.²³

Diyarbakır Milletvekili Kemal ŞEDELE

Başbakan Şükrü Saracoğlu 23 Eylül 1943 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede Kemal Şedele'nin Elazığ Belediye Başkanlığı yaptığı

¹⁹TBMM ZC, D. 7, C. 8, s. 27.

²⁰TBMM ZC, D. 7, C. 9, s. 233-234.

²¹TBMM ZC, D. 7, C. 8, s. 26-27.

²²Aziz Uras 1935-1942 yılları arası Mardin Belediye Başkanlığı görevinde bulunmuştur. Uras'ın detaylı özgeçmişi için bkz. TBMM Arşivi, Aziz Uras Tercüme-i Hal Evrakı, Sicil No 1268.

²³TBMM ZC, D. 7, C. 11, s. 144.

Şahin

dönemde²⁴ Elazığ halkının iaşesi için satın alınan hububatın alım ve sevk işlemleri sırasında görevini kötüye kullandığı iddia ediliyor ve Şedele hakkında işlem yapılabilmesi için dokunulmazlığının kaldırılması talep ediliyordu.²⁵

İzmir Milletvekili Hüseyin Hulki CURA

Başbakan Şükrü Saracoğlu 24 Eylül 1943 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede Hüseyin Hulki Cura'nın tehdit ettiği Akhisar Sorgu Hakimi Sabri Ayırtman'a kötü muamele ve hakaret ettiği belirtiliyor ve Cura'nın dokunulmazlığının kaldırılması talep ediliyordu.²⁶

Kütahya Milletvekili Besim ATALAY (1)

Başbakan Şükrü Saracoğlu 23 Ekim 1943 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede Besim Atalay'ın *Çağlıyan* mecmuasında *Fatiha Tercümesi Tenkidi* başlıklı bir yazı kaleme aldığı belirtiliyordu. İstanbul Üniversitesi Arap-Fars Filolojisi asistanı İbrahim Kutluk'un söz konusu yazı ile kendisinin tahkir edildiği gerekçesiyle dava açtığı vurgulanarak adı geçen davanın görülebilmesi için Atalay'ın dokunulmazlığının kaldırılması talep ediliyordu.²⁷

Kütahya Milletvekili Besim ATALAY (2)

Başbakan Şükrü Saracoğlu 2 Aralık 1943 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede Besim Atalay'ın bir yazısında *Çağlıyan* mecmuasını otuz beş yıl önce yayınlanan ve irtica yanlısı olmakla eleştirilen *Beyan-ül Hak* mecmuasına benzettiği belirtiliyordu. Çağlıyan mecmuası imtiyaz sahibi Sıtkı Tekeli'nin söz konusu yazı nedeniyle mecmuanın satışlarına büyük darbe vurulduğu gerekçesiyle Atalay aleyhine açtığı davanın görülebilmesi için Besim Atalay'ın dokunulmazlığının kaldırılması talep ediliyordu.²⁸

Mardin Milletvekili Lûtfi ÜLKÜMEN

Başbakan Şükrü Saracoğlu 31 Mayıs 1944 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede Lûtfi Ülkümen'in Yüksek Ziraat Enstitüsü Doçenti ve Bağ ve Bahçe Enstitüsü Müdürü olduğu dönemde görevini kötüye kullanmak ve ihmal etmekten suçlu olduğu iddiası nedeniyle hakkında soruşturma açabilmek için dokunulmazlığının kaldırılması talep ediliyordu.

²⁴ Kemal Şedele 1935-1943 yılları arası Elazığ Belediye Başkanlığı görevinde bulunmuştur. Şedele'nin detaylı özgeçmişi için bkz. TBMM Arşivi, Kemal Şedele Tercüme-i Hal Evrakı, Sicil No 1207.

²⁵TBMM ZC, D. 7, C. 8, s. 31.

²⁶TBMM ZC, D. 7, C. 8, s. 27.

²⁷TBMM ZC, D. 7, C. 8, s. 27.

²⁸TBMM ZC, D. 7, C. 9, s. 234.

Şahin

Tarım Bakanlığı'nın hazırladığı tezkerede dillendirilen görev ihmalleri şunlardı: "...Enstitüye ait bir çok ağaçların kurumasına ve bazılarının da yerinden sökülerek yok edilmesine sebebiyet vermek, Enstitü bağ ve bahçelerinde yapılacak tezyinat duvarları için alınan 195 metre mikâbî taşın mubayaası işinde kanuna muhalif şekilde hareket etmek ve yine Enstitü bağ ve bahçelerinde hakiki ve normal ihtiyaç miktarından fazla olarak 1939 yılında 6.209 lira, 1940 yılında 8.871 lira, 1941 yılında 11.117 lira ve 1942 yılında da 14.877 lira ki ceman 41.074 lira amele yevmiyesi tahakkuk ve tediye ettirmek ve bu faaliyet ve sarfiyatın kaydını tutmamak ve para alan eşhasın miktar ve hüviyetlerini de tespit etmemek ve yine Enstitüye ait gübre ve arapsaçı gibi malzemeyi bilâbedel Nafta barajına vermek ve bahçıvanlardan Sait Ali'ye bir yılda iki defa senelik mezuniyet vermek ve bu mezuniyetlerden birisinde müddetini 17 gün tecavüz ettirdiği halde bu müddete ait ücretini de tam olarak vermek ve maiyetinde bulunan Doçent Sadri Aran ile bahçıvan Faik Güngör'ün yaptıkları bazı yolsuz hareketlere karşı müsamaha göstermek..."²⁹

Çorum Milletvekili İsmet EKER

Başbakan Şükrü Saracoğlu 2 Haziran 1944 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede İsmet Eker'in Belediye Tahsildarı Kâzım Kocabaşı'yı görevi başındayken darp ve tahkir ettiği iddiası nedeniyle hakkında soruşturma açılabilmesi için dokunulmazlığının kaldırılması talep ediliyordu.³⁰

Tunceli Milletvekili Hasan ÜÇÖZ

Başbakan Şükrü Saracoğlu 17 Haziran 1944 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede Hasan Üçöz'ün Boğazlıyan Belediye Başkanlığı yaptığı dönemde³¹ görevini kötüye kullandığı ve ihmal ettiği gerekçesiyle hakkında soruşturma açılabilmesi için dokunulmazlığının kaldırılması talep ediliyordu.³²

Malatya Milletvekili Cafer ÖZELÇİ (1)

Başbakan Şükrü Saracoğlu 6 Temmuz 1944 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede Cafer Özelçi'nin Malatya Belediye Başkanlığı yaptığı dönemde³³ Vali Fahri Özen ile birlikte vilayetteki ekmeklik ve tohumluk

²⁹TBMM ZC, D. 7, C. 15, s. 21.

³⁰TBMM ZC, D. 7, C. 13, s. 90.

³¹Hasan Üçöz 17.10.1942 - 01.03.1943 tarihleri arası Boğazlıyan Belediye Başkanlığı görevinde bulunmuştur. Üçöz'ün detaylı özgeçmişi için bkz. TBMM Arşivi, Hasan Üçöz Tercüme-i Hal Evrakı, Sicil No 1295.

³²TBMM ZC, D. 7, C. 15, s. 21.

³³Cafer Özelçi 1938-1942 yılları arası Malatya Belediye Başkanlığı görevinde bulunmuştur. Özelçi'nin detaylı özgeçmişi için bkz. TBMM Arşivi, Cafer Özelçi Tercüme-i Hal Evrakı, Sicil No 1260.

Şahin

hububata kum ve toprak karıştırmak ve tahsil ve tevziinde ihmal ve suiistimalde bulunmak suçuna iştirak ettiği belirtiliyordu. İçişleri Bakanlığı'nın hükümete gönderdiği tezkerede Danıştay tarafından yapılan soruşturmada Vali Fahri Özen ve beraberindeki yöneticilerin³⁴ muhtelif surette vazifelerini ihmal ve suiistimal ettikleri ve Özelçi'nin de söz konusu suça iştirak ettiği ifade ediliyor ve Özelçi hakkında soruşturma açılabilmesi için dokunulmazlığının kaldırılması talep ediliyordu.³⁵

Malatya Milletvekili Cafer ÖZELÇİ (2)

Başbakan Şükrü Saracoğlu 12 Temmuz 1945 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede Cafer Özelçi'nin Malatya Belediye Başkanlığı yaptığı dönemde verilen bir rapor üzerine bazı dükkân ve mağazaları yıktırarak görevini kötüye kullandığı belirtiliyor ve Özelçi hakkında soruşturma açılabilmesi için dokunulmazlığının kaldırılması talep ediliyordu.³⁶

Bursa Milletvekili Muhittin Baha PARS

Başbakan Şükrü Saracoğlu 3 Kasım 1944 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede Kemal Bekret'e hakaret etmekten suçlu sanılan Bursa mebusu Muhittin Baha Pars hakkında soruşturma yapılabilmesi için dokunulmazlığının kaldırılması talep ediliyordu.³⁷

Sinop Milletvekili Bahaddin KÖKDEMİR

Başbakan Şükrü Saracoğlu 15 Aralık 1944 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede Bahaddin Kökdemir'in Ankara Bahçelievler mahallesinde bulunan ve 1939 yılında yaptığı sözleşme gereği kirası 42 lira olan evinin kira bedelini arttırıp hava parası olarak Milli Korunma Kanunu'nu ihlâl ettiği belirtiliyordu.³⁸ Tezkere bu nedenle Kökdemir hakkında soruşturma açılabilmesi için dokunulmazlığının kaldırılmasını talep ediyordu.³⁹

³⁴Ziraat Müdürü Fuat Kuşçuoğlu, Ziraat Bankası Müdürü Rıfki Aral, İspendere nahiyesi müdürü Ali Rıza Özelçi, Kale nahiyesi müdürü Vahap Çoldur, Tahir nahiyesi müdürü Mustafa Güres, Fethiye nahiyesi müdürü Abdullah Dinçer, Kale nahiyesi Tahrirat kâtibi Kadir Timur

³⁵TBMM ZC, D. 7, C. 15, s. 20.

³⁶TBMM TD, D. 7, C. 21, s. 5.

³⁷TBMM ZC, D. 7, C. 15, s. 20.

³⁸1940 yılında kabul edilen Milli Korunma Kanunu İkinci Dünya Savaşı sürecinde yaşanacak ekonomik sıkıntıların üstesinden gelebilmek için hükümete olağanüstü yetkiler sağlıyordu. Kanununun 30. maddesine göre şehir ve kasabalardaki gayrimenkullerin kira bedelleri, kanunun uygulamaya konmasından önceki kira bedellerinden fazla olamayacaktı. Bkz. İlhan Tekeli - Selim İlkin, İktisadî Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 102.

³⁹TBMM ZC, D. 7, C. 15, s. 140.

Şahin

Malatya Milletvekili Kemal SAYIN

Başbakan Şükrü Saracoğlu 15 Aralık 1944 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede Kemal Sayın'ın Yozgat Cumhuriyet Savcısı Cevdet Bilgütay'ı dövmek ve tahkir etmekten suçlu olması nedeniyle hakkında soruşturma açılabilmesi için dokunulmazlığının kaldırılması talep ediliyordu.

Adalet Bakanı Ali Rıza Türel'in hükümete sunduğu tezkereye göre olayın meydana gelişi şöyle olmuştu: *“Yozgad Cumhuriyet Müddeiumumisi Cevdet Bilgütay imzasıyla Vekâletimize gönderilen 31.VII.1944 tarihli arzuhalde hulâsa olarak; izin müddetinin bitmesine binaen vazifesine dönmek üzere 29.VII.1944 tarihinde karısıyla birlikte Sivas'ta trene binerek kapısı açık bulunan 6 kişilik ikinci mevki kompartımana girecekleri sırada, kompartımanın önündeki koridorda pencereden istasyondaki halkı seyretmekte bulunan Malatya Mebusu Kemal Sayın birdenbire kendisine dönerek kolundan tutup bükmek ve ayağıyla da tekme vurmak suretiyle kendisini dövdüğünden ve yüksek sesle (Be herif bu kompartımana kimse giremez, ben mebusum, bana hastır, ne bayağı adammışsın) demek suretiyle de tahkir ettiğinden bahisle hakkında takibat icrasını istemiştir”*

Adalet Bakanlığı tezkeresinde Sivas Cumhuriyet Savcılığı tarafından yapılan soruşturmada Kemal Sayın'ın kendisine isnat olunan suç işlediğinin tespit edildiği de bildiriliyordu.⁴⁰

Antalya Milletvekili Mesut ÇANKAYA (1)

Başbakan Şükrü Saracoğlu 27 Nisan 1945 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede Mesut Çankaya'nın Erzurum Belediye Başkanlığı yaptığı dönemde⁴¹ görevini kötüye kullandığı iddiası nedeniyle hakkında soruşturma açılabilmesi için dokunulmazlığının kaldırılması talep ediliyordu.⁴²

Antalya Milletvekili Mesut ÇANKAYA (2)

Başbakan Şükrü Saracoğlu 12 Haziran 1945 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede Mesut Çankaya'nın Erzurum Belediye Başkanlığı yaptığı dönemde sadece belediye işlerinde kullanılması gereken binek arabası ile kızağı özel işlerde kullandığı ve bunların işletme giderlerini temizlik işleri ödeneğinden karşıladığı belirtiliyordu. Tezkerede Nakil Vasıtaları Kanunu'na aykırı hareket ederek görevini kötüye kullanmaktan Çankaya

⁴⁰TBMM ZC, D. 7, C. 15, s. 140.

⁴¹Mesut Çankaya 1939-1943 yılları arası Erzurum Belediye Başkanlığı görevinde bulunmuştur. Çankaya'nın detaylı özgeçmişi için bkz. TBMM Arşivi, Mesut Çankaya Tercüme-i Hal Evrakı, Sicil No 1319.

⁴²TBMM TD, D. 7, C. 19, s. 85.

Şahin

hakkında soruşturma açılabilmesi için dokunulmazlığının kaldırılması talep ediliyordu.⁴³

Antalya Milletvekili Mesut ÇANKAYA (3)

Başbakan Şükrü Saracoğlu 13 Kasım 1945 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede Mesut Çankaya'nın Erzurum Belediye Başkanlığı yaptığı dönemde ildeki kamyon ve otomobillerin sayımı için bir fen kurulu oluşturduğu ve bu kurula yoklama sonucu 15 lira aldırıldığı belirtiliyordu. Tezkere görevini ihmal ettiği iddiasıyla Çankaya hakkında soruşturma açılabilmesi için dokunulmazlığının kaldırılmasını talep ediyordu.⁴⁴

Antalya Milletvekili Mesut ÇANKAYA (4)

Başbakan Şükrü Saracoğlu 15 Şubat 1946 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede Mesut Çankaya'nın Erzurum Belediye Başkanlığı yaptığı dönemde belediye iase işlerinde kanunsuz işlem ve hareketlerde bulunduğu belirtiliyordu. Mülkiye müfettişliği tarafından mahallinde yapılan soruşturma sonucu düzenlenen fezlekeye göre haklarında Türk Ceza Kanunu'nun 230. maddesinin uygulanması istenilen sanıklar arasında bulunan Çankaya hakkında soruşturma açılabilmesi için dokunulmazlığının kaldırılması talep ediliyordu.⁴⁵

Niğde Milletvekili Rifat DOLUNAY

Başbakan Şükrü Saracoğlu 13 Kasım 1945 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede Rifat Dolunay'ın Çankırı Belediye Başkanlığı yaptığı dönemde⁴⁶ kanunlara aykırı olarak memurlara avans verilmesi kararını uyguladığından dolayı hakkında soruşturma açılabilmesi için dokunulmazlığının kaldırılması talep ediliyordu.⁴⁷

Balıkesir Milletvekili Hayrettin KARAN

Başbakan Şükrü Saracoğlu 2 Kasım 1945 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede Hayrettin Karan'ın *Türk Dili* gazetesinde yayınladığı yazılarla *Balıkesir Postası* gazetesi sahibi Salahattin Başkan ve neşriyat müdürü Sıtkı Yırcalı'ya hakaret ettiği belirtiliyordu. Tezkere Karan hakkında soruşturma açılabilmesi için dokunulmazlığının kaldırılmasını talep ediyordu.⁴⁸

⁴³TBMM TD, D. 7, C. 21, s. 4.

⁴⁴TBMM TD, D. 7, C. 21, s. 4.

⁴⁵TBMM TD, D. 7, C. 24, s. 230.

⁴⁶Rifat Dolunay 15.04.1938 – 01.03.1943 tarihleri arası Çankırı Belediye Başkanlığı görevinde bulunmuştur. Dolunay'ın detaylı özgeçmişi için bkz. TBMM Arşivi, Rifat Dolunay Tercüme-i Hal Evrakı, Sicil No 1273.

⁴⁷TBMM TD, D. 7, C. 21, s. 5.

⁴⁸TBMM TD, D. 7, C. 21, s. 4.

Şahin

Kayseri Milletvekili Nazmi TOKER ve Sivas Milletvekili Kâmil KİTAPÇI

Başbakan Şükrü Saracoğlu 14 Ağustos 1945 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede Nazmi Toker'in Sivas Valiliği,⁴⁹ Kâmil Kitapçı'nın ise Sivas Vilayeti Daimi Encümen üyeliği⁵⁰ yaptığı dönemde yol inşaat işlerinde görevlerini kötüye kullandıkları iddiasıyla haklarında soruşturma açılabilmesi için dokunulmazlıklarının kaldırılması talep ediliyordu.⁵¹

TBMM Başkanlığı tüm bu dokunulmazlık tezkerelerini Adalet ve Anayasa komisyonlarından oluşturulan karma komisyonlara havale etti. Tezkereleri inceleyen karma komisyonlar ile ihzari komisyonlar ise hazırladıkları raporlarda milletvekillerine isnat edilen yukarıdaki tüm suçların anayasanın 12 ve 27. maddelerinde yer alan suçlar dışında kaldığını belirterek, iç tüzüğün 180. maddesinin ikinci fıkrası gereği kovuşturma ve yargılamanın dönem sonuna bırakılmasına karar verdiler.

TBMM Genel Kurulu ise dönem boyunca komisyon raporlarını üzerlerinde herhangi bir tartışma yapmaksızın kabul etti.

İade Edilen Tezkereler

Diyarbakır Milletvekili Rüştü BEKİT

Başbakan Şükrü Saracoğlu 16 Ağustos 1945 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede Rüştü Bekit'in apartmanının bir dairesini yüksek fiyattan kiraya verdiği iddiası nedeniyle hakkında soruşturma açılabilmesi için dokunulmazlığının kaldırılması talep ediliyordu.⁵²

Söz konusu tezkereye ilişkin Karma Komisyonun hazırladığı rapor meclis genel kurulunda görüşülmeden önce Başbakan Saracoğlu, 20 Aralık 1945 tarihinde, TBMM Başkanlığına ivedilik talebiyle şu tezkereyi sundu: *“Apartmanının bir dairesini yüksek bedelle kiraya verdiği ihbar ve şikâyet olunan Diyarbakır Milletvekili Rüştü Bekit hakkında şimdilik kamu davasının açılmasını gerektirir bir durum mevcut bulunmadığından soruşturmanın ikmali için dosyasının ivedili olarak geri gönderilmesi, Adalet Bakanlığının örneği bağlı 19.XII.1945 tarihli ve 37/71 sayılı tezkeresiyle istenilmektedir”*

⁴⁹Nazmi Toker 1936-1939 yılları arası Sivas Valiliği görevinde bulunmuştur. Toker'in detaylı özgeçmişi için bkz. TBMM Arşivi, Nazmi Toker Tercüme-i Hal Evrakı, Sicil No 1079.

⁵⁰Kâmil Kitapçı 1935-1943 yılları arası Sivas Vilayeti Daimi Encümen Üyeliği görevinde bulunmuştur. Kitapçı'nın detaylı özgeçmişi için bkz. TBMM Arşivi, Kâmil Kitapçı Tercüme-i Hal Evrakı, Sicil No 1287.

⁵¹TBMM TD, D. 7, C. 21, s. 4-5.

⁵²TBMM TD, D. 7, C. 21, s. 3-4.

Şahin

TBMM Genel Kurulu'nun 9 Ocak 1946 tarihli oturumunda Başbakanın sunduğu bu tezkere oylanarak kabul edildi ve Rüştü Bekit'e yönelik dokunulmazlık tezkeresi iade edildi.⁵³

Mardin Milletvekili Aziz URAS

Aziz Uras hakkında dokunulmazlığının kaldırılması talebiyle hazırlanan 3 Ağustos 1943 tarihli Başbakanlık tezkeresi bir süre sonra ikinci bir davanın açılmasına neden oldu. Öyle ki Başbakan Şükrü Saracoğlu 13 Kasım 1943 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu bir başka tezkerede Aziz Uras'ın Mardin Belediye Başkanlığı yaptığı dönemde görevini kötüye kullanma, ihmal ve yalancı şahitlik yaptığı iddiaları nedeniyle hakkında dava açıldığını hatırlatıyordu. Tezkere Uras hakkında ayrıca Memurin Muhakemat Kanunu gereğince kovuşturma yapılabilmesi için Anayasanın 17. maddesine göre meclisten karar çıkması gerektiğini ifade ediyordu.⁵⁴

İhzari (Hazırlama) komisyon ile karma komisyonun hazırladığı raporda “...Dr. Aziz Uras hakkında mahallî Cumhuriyet müddeiumumiliğince yapılan hazırlık tahkikatı neticesinde Hukuk-u amme davasının açılmasını mucip kanuni deliller elde edilmediği ve bu sebebe binaen takibat icrasına mahal görülmediğine karar verildiği ve ademi takip kararının da usul ve kanuna uygun olduğu ve binaenaleyh Dr. Aziz Uras'ın teşriî masuniyeti meselesinin bahse mevzu olmayacağı anlaşılmış...” olduğu ve dosyanın Başbakanlığa iade edilmesinin gerektiği vurgulanıyordu. TBMM Genel Kurulu, komisyon raporunu üzerinde herhangi bir tartışma yapmaksızın kabul etti.⁵⁵

Kütahya Milletvekili Salâhattin KUTMAN

Kütahya milletvekili Salahattin Kutman'ın dokunulmazlığının kaldırılmasına yönelik Başbakanlık tezkeresi TBMM Başkanlığı tarafından 13 Mart 1944 tarihinde Adalet ve Anayasa komisyonlarından oluşan karma komisyona sevk edildi.⁵⁶ Ancak Başbakan Şükrü Saracoğlu'nun TBMM Başkanlığına gönderdiği 14 Haziran 1944 tarihli tezkerede “Ankara Emniyet Dördüncü Şube Müdürlüğü memurlarından 644 numaralı polis memuru Kemal Okatan'ı ifayı vazife halinde ve ifa ettiği vazifeden dolayı dövmek ve hakaret etmekten suçlu sanılan Kütahya Mebusu Salahattin Kutman hakkında takibat icrasına mahal kalmadığından...” dolayı daha önce gönderilen soruşturma evrakının Adalet Bakanlığı tarafından geri istendiği belirtiliyordu. TBMM Genel Kurulu söz konusu talebi kabul ederek tezkereyi iade etti.⁵⁷

⁵³TBMM TD, D. 7, C. 21, s. 3-4.

⁵⁴TBMM ZC, D. 7, C. 13, s. 90.

⁵⁵TBMM ZC, D. 7, C. 13, s. 90.

⁵⁶TBMM ZC, D. 7, C. 8, s. 34.

⁵⁷TBMM ZC, D. 7, C. 11, s. 78-79.

Şahin

Kocaeli Milletvekili Ali DİKMEN

Başbakan Şükrü Saracoğlu 3 Ekim 1942 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu tezkerede Kocaeli milletvekili Ali Dikmen'in sahibi olduğu değirmende çalıştırdığı iki yabancı şahıs hakkında beyanname vermeyerek 3529 sayılı kanununun 18. maddesine aykırı davrandığı belirtiliyordu. Tezkerede bu durum üzerine Kocaeli Cumhuriyet Savcılığının kovuşturma yapılabilmesi için Dikmen'in dokunulmazlığının kaldırılmasını talep ettiği ifade ediliyordu.⁵⁸

Komisyondun hazırladığı raporda, konu incelenmek üzere iken Adalet Bakanlığından gönderilen yeni bir tezkerede Alman uyruklu olan söz konusu işçi çalışmaya geldiğinde milletvekili Ali Dikmen'in çiftliğinde olmadığı ve durumdan haberdar bulunmadığı belirtiliyordu. Dikmen'in yabancı işçinin çalışmaya gelişinden iki ay sonra kısa bir süreliğine çiftliğe uğradığı ve bu nedenle olay ile bir ilgisinin olmadığı ifade edilerek o dönemde çiftliği idare eden Hayrettin isimli şahsın konu hakkında ilgili mercilere beyanname vermesi gerektiği ifade ediliyor ve bunu yapmayan söz konusu çiftlik sorumlusu hakkında kovuşturma açılması gerektiği vurgulanıyordu. Bu durum nedeniyle Kocaeli Cumhuriyet Savcılığının mevcut evrağın iade edilmesini istediği ve Adalet Bakanlığı aracılığıyla gönderilmek üzere sunulduğu belirtiliyordu. TBMM Genel Kurulu, komisyon raporunu üzerinde herhangi bir tartışma yapmaksızın kabul etti.⁵⁹

Komisyon İncelemesi Tamamlanmayan Tezkereler

İstanbul Milletvekili Hüseyin Cahit YALÇIN

Hüseyin Cahit Yalçın'ın dokunulmazlığının kaldırılmasına yönelik Başbakanlık tezkeresi TBMM Başkanlığı tarafından 11 Haziran 1946 tarihinde Anayasa ve Adalet komisyonlarından oluşan karma komisyona sevk edildi.⁶⁰ Tezkereye ait komisyon süreci mevcut yasama dönemi içerisinde tamamlanmadı.

Balıkesir Milletvekili Hulusi KÜÇÜKLER

Hulusi Küçükler'in dokunulmazlığının kaldırılmasına yönelik Şükrü Saracoğlu imzalı Başbakanlık tezkeresi TBMM Başkanlığı tarafından 23 Ocak 1946 tarihinde Anayasa ve Adalet komisyonlarından oluşan karma komisyona sevk edildi.⁶¹ Tezkerede Hulusi Küçükler'in görev başındaki Dursunbey Jandarma Komutan Vekilini tahkir etmekten suçlu olduğu iddiası yer alıyordu. Ancak Başbakan Saracoğlu 2 Şubat 1946 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu

⁵⁸TBMM ZC, D. 7, C. 8, s. 27.

⁵⁹TBMM ZC, D. 7, C. 8, s. 27.

⁶⁰TBMM TD, D. 7, C. 24, s. 140.

⁶¹TBMM TD, D. 7, C. 21, s. 88.

Şahin

bir tezkere ile söz konusu dokunulmazlık dosyasında yer alan bazı evrakların başka bir soruşturma nedeniyle incelenmesinin gerektiğini belirterek daha sonra tekrar meclise sunulmak kaydıyla tezkerenin iade edilmesini talep etti. TBMM Başkanlığı 4 Şubat 1946 tarihinde tezkereyi hükümete iade etti.⁶² Hükümetin bir süre sonra TBMM Başkanlığına tekrar sunduğu söz konusu tezkere 13 Mayıs 1946 tarihinde Anayasa ve Adalet komisyonlarından oluşan karma komisyona sevk edildi.⁶³ Tezkereye ait komisyon süreci mevcut yasama dönemi içerisinde tamamlanmadı.

Tekirdağ Milletvekili Rahmi APAK

Rahmi Apak'ın dokunulmazlığının kaldırılmasına yönelik Başbakanlık tezkeresi TBMM Başkanlığı tarafından 8 Mayıs 1946 tarihinde Anayasa ve Adalet komisyonlarından oluşan karma komisyona sevk edildi.⁶⁴ Tezkereye ait komisyon süreci mevcut yasama dönemi içerisinde tamamlanmadı.

Kars Milletvekili Fuat KÖPRÜLÜ

Fuat Köprülü'nün dokunulmazlığının kaldırılmasına yönelik Başbakanlık tezkeresi TBMM Başkanlığı tarafından 5 Haziran 1946 tarihinde Anayasa ve Adalet komisyonlarından oluşan karma komisyona sevk edildi.⁶⁵ Tezkereye ait komisyon süreci mevcut yasama dönemi içerisinde tamamlanmadı.

İstanbul Milletvekili Kemal Cenap BERKSOY

Kemal Cenap Berksoy'un dokunulmazlığının kaldırılmasına yönelik Başbakanlık tezkeresi TBMM Başkanlığı tarafından 11 Haziran 1946 tarihinde Anayasa ve Adalet komisyonlarından oluşan karma komisyona sevk edildi.⁶⁶ Tezkereye ait komisyon süreci mevcut yasama dönemi içerisinde tamamlanmadı.

Siirt Milletvekili Emin KILIÇÇIOĞLU

Emin Kılıççioğlu'nun dokunulmazlığının kaldırılmasına yönelik Başbakanlık tezkeresi TBMM Başkanlığı tarafından 11 Haziran 1946 tarihinde Anayasa ve Adalet komisyonlarından oluşan karma komisyona sevk edildi.⁶⁷ Tezkereye ait komisyon süreci mevcut yasama dönemi içerisinde tamamlanmadı.

⁶²TBMM TD, D. 7, C. 22, s. 16.

⁶³TBMM TD, D. 7, C. 23, s. 44.

⁶⁴TBMM TD, D. 7, C. 23, s. 18.

⁶⁵TBMM TD, D. 7, C. 24, s. 38.

⁶⁶TBMM TD, D. 7, C. 24, s. 140.

⁶⁷TBMM TD, D. 7, C. 24, s. 140.

Sonuç

1943-1946 yılları arasında yasama faaliyeti yürüten yedinci dönem TBMM’de görev yapan 32 milletvekili hakkında teşriî masuniyetlerinin/yasama dokunulmazlıklarının kaldırılması talebiyle 39 tezkere hazırlandı. Bu milletvekilleri arasında bulunan Naili Küçüka, Hüseyin Cahit Yalçın, Besim Atalay, Aziz Uras, Cafer Özelçi ve Mesut Çankaya hakkında birden fazla tezkere düzenlendi. Öyle ki dönem boyunca yasama dokunulmazlıklarının kaldırılması talebiyle haklarında en fazla tezkere hazırlanan milletvekilleri Mesut Çankaya ile Hüseyin Cahit Yalçın idi. Her iki milletvekili için dört tezkere hazırlanarak komisyonlara sevk edildi.Yedinci dönem boyunca hazırlanan toplam 39 dokunulmazlık tezkeresinin 29’u genel kurul gündemine alınarak müzakere edilirken, 4’ü genel kurula gelmeden iade edildi ve 6’sı yasama döneminin sona ermesi üzerine sekizinci dönem TBMM’nin görüşeceği konular arasında yer aldı.Tezkerelerin içerikleri analiz edildiğinde sekiz milletvekili hakkında basın yayın yoluyla hakaret nedeniyle, altı milletvekili hakkında vazife başındaki devlet memuruna (polis, subay, hâkim vb) darp/hakaret nedeniyle, on milletvekili hakkında görevi suiistimal/ihmal nedeniyle, iki milletvekili hakkında Milli Korunma Kanunu’nu ihlâl nedeniyle ve iki milletvekili hakkında kişiye darp/hakaret nedeniyle tezkere hazırlandığı tespit edilmektedir.Görevi suiistimal nedeniyle haklarında tezkere hazırlanan milletvekillerinin parlamentoya girmeden önce yaptıkları görevler (vali, belediye başkanı vb) sırasında icra ettikleri kimi uygulamalar ve sonuçları nedeniyle yasama dokunulmazlıklarının kaldırılması istenmiştir. Zira devam eden İkinci Dünya Savaşı’nın etkisiyle hayata geçirilen yeni kanunlara aykırı davranan kimi milletvekilleri hakkında da dokunulmazlıklarının kaldırılması talebiyle tezkere hazırlandığı dikkat çekmektedir. Bazı milletvekilleri ise parlamentoda görev yaparken aynı zamanda gazeteciliğe devam etmelerinin sonucunda oluşan davalarla karşılaştıkları için yasama dokunulmazlıklarının kaldırılması gündeme geliyordu.Dönem boyunca hakkında tezkere hazırlanan milletvekillerinin hiçbirinin dokunulmazlığı kaldırılmadı. Zira tezkereleri inceleyen karma komisyonlar milletvekillerine isnat edilen suçların anayasanın 12 ve 27. maddelerinde yer alan suçların dışında kalması nedeniyle içtüzüğün 180. maddesi gereği muhakeme ve yargılamanın dönem sonuna bırakılmasına karar verdiler. TBMM Genel Kurul’u da tüm tezkereleri komisyon kararlarına uyarak herhangi bir tartışma ya da itiraz olmaksızın kabul etmiştir.

Kaynaklar

1. TBMM Arşivi

TBMM Zabıt Ceridesi/Tutanak Dergisi, Devre 7, Cilt 1, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 15, 16, 19, 20, 21, 22, 23, 24.

Yedinci Dönem (1943-1946) Milletvekilleri Tercüme-i Hal Evrakları.

2. Kitap ve Makaleler

AKTAŞ, K., (2006). “Yasama Dokunulmazlığı Kurumu’nun Türkiye’deki Gelişimi”, Yasama Dergisi, S. 3, Ankara, s. 85-114.

ALPKAYA, F., (1998). *Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu (1923-1924)*, İletişim Yayınları, İstanbul.

BAKIRCI, F., (2000). *TBMM’nin Çalışma Yöntemi*, İmge Kitabevi, Ankara.

BAŞGİL, A. F., (1941). “Teşriî Masuniyet Meselesi”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 7, S. 1, İstanbul, s. 3-39.

BİNARK, İ., (2009). *Türk Parlamento Tarihi TBMM VII. Dönem (8 Mart 1943-5 Ağustos 1946)*, C. I, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara.

İBA, Ş., (2009). *Parlamento İçtüzük Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

KİLİ, S.- GÖZÜBÜYÜK, A. Ş., (2006). *Sened-i İttifak’tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

TEKELİ, İ.- İLKİN, S., (2014). *İktisadî Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul.

TURGUT, H., (2012). *Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Kutub Şahi Hanedanlığı'nın Başkenti Golkonda'da**Fars Dili ve Edebiyatı****Berna Karagözoğlu*****ORCID: 0000-0001-7867-4724****Öz**

Hamedanlı Türkmen bir aileden olan, 1496'da Kutbu'l-Mülk unvanını alan Sultan Kuli, Hindistan'ın Güneyindeki Dekken bölgesinde önce Behmenîlerin hizmetinde bulunmuştur. Telangana Eyaleti Valisi olduktan sonra da 1512'de bağımsızlığını ilan ederek, Golkonda Hanedanlığı'nı kurmuştur. Bölgenin yönetimi Muhammed Kuli'den sonra Muhammed Kutub Şahi ile devam etmiştir. Babürlü Hanedanlığı 1526-1837'de Hindistan'ın kuzey kesiminde varlığını ortaya koyarken, Kutub Şahi Sultanlığı 1512-1687'de Hindistan'ın Güney bölgelerini yönetmiştir. Bölgede Hintçe ve çok sayıda mahalli dilin yanı sıra Farsça da konuşulmuştur. Kuzey Hindistan'da kurulan devletler, Farsçaya ayrı bir ilgi duymuş hatta Farsçayı resmi devlet dili olarak kabul etmişlerdir. Fars asıllı devlet olan Behmenîlerin yıkılışıyla da Güney Hindistan'da, Kutub Şahiler döneminde bölgede hali hazırda konuşulmakta olan Farsçayı öğrenerek geliştirmişlerdir. Genel olarak Hindistan'da kullanılan dillere ve Farsçanın bölgede kullanımına bakıldığında özellikle Türklerin yönetimde olduğu dönemlerde Farsçanın gelişimi için gerekli desteğin saray tarafından verildiği görülmektedir. Süreç içerisinde yönetimler, saraylarına İran'dan şair, yazar mutasavvıf ve çok sayıda bilim adamını davet etmiş, yapılan çalışmalar neticesinde Farsça, Hindistan genelinde hızla tanınıp yayılmıştır. Kutub Şahi Sultanlığı'nın başkenti olan Golkonda ise bir kültür merkezi kimliğine bürünerek edebî çalışmalara ev sahipliği yapmıştır. Çalışmamızda Kutub Şahiler dönemindeki Fars dilinde kaleme alınmış eserlerin tanıtımı ve Farsçanın kullanımı anlatılmaya çalışılırken, Dekken eyaleti için önem arz eden Golkonda şehri hakkında genel olarak bilgilendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Golkonda, Kutub Şahiler, Farsça, Hindistan, Dekken**Gönderme Tarihi:20/07/2018****Kabul Tarihi:21/08/2018**

* Dr. Öğrt. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-Posta: brnkrzgl@gmail.com

Persian Language and Literature In Golconda, The Capital City Of Qutb Shahi Dynasty

Abstract

Sultan Quli was from a Turkmen family of Hamedan and received the title of Qutb-ul-Mulk in 1496. He was first served to the Bahmanis in the Deccan region in the south of India, became the Governor of Telangana State and declared independence in 1512 and established the Golkonda dynasty. After Muhammad Quli, the region was ruled by Muhammad Qutb Shahi. Baburlu Dynasty was ruled in the northern part of India in 1526-1837, while Qutb Shahi Sultanate ruled the southern regions of India in 1512-1687. Beside Hindi and other several local languages, Persian was also spoken in the region. The states established in the north India had a special interest in Persian and even accepted it as their official language. After the dismemberment of the Bahmani Sultanate, Persian language was already widespread in the region and developed further in the southern India during the period of Qutb Shahi. when we look at the languages used in India and the situation of Persian in the region in general, it is seen that the palace provided necessary support for the development of the Persian, especially during the periods when the Turks were in control. Throughout this period, the rulers invited Iranian poets, writers and religious scholars and many scientists to their palaces, and as a result of their work, Persian was quickly recognized and spread throughout India. Golconda, the capital of the Qutb Shahi Sultanate, became a cultural centre and hosted literary events. In our study, we will examine and try to explain the works written in Persian language and use of Persian language during the period of Qutb Shahi Sultanate, but at the same time, we will provide some information about the city of Golconda, which was important for the state of Deccan.

Keywords: Golconda, Qutb Shahi Sultanate, Persian, India, Deccan

Received Date: 20/07/2018

Accepted Date: 21/08/2018

персидский язык и литература в столице султаната династии кутб-шахи голконде

Резюме

Основатель династии Голконды Султан Кули происходил из тюркской семьи родом из Хамадана. В 1496 году он получил титул Кутб-уль Мульк, состоял на службе деканского государства Бахманидов на юге Индии и был правителем области Телангана. С объявлением независимости в 1512 году он основал собственную династию Голконда. Его последователем стал Мухаммед Кутб-Шахи. В то время, как Империя Великих Моголов существовала на севере Индии только в 1526-1837 годах, Султанат Кутб-Шахи на юге страны уже вел свое существование с 1512 до 1687 года. Наряду с хинди в регионе говорили на многочисленных местных диалектах и персидском языке. Государства на севере Индии проявляли немалый интерес к персидскому, принимая его за официальный государственный язык региона. С развалом государства Бахманидов, которое имело персидское происхождение, на юге Индии со времен Кутб-Шахи стали изучать и развивать сейчас находящийся в обороте фарси. В целом, при исследовании использования персидского языка в регионе и других языков Индии, выясняется, что именно при правлении тюркских династий развитие данного языка получило наибольшую дворцовую поддержку: во дворец из Ирана приглашались поэты, мутасаввуфы и многочисленные ученые. В результате проделанных трудов фарси стал стремительно распространяться по всей территории Индии. Столица Султаната Кутб-Шахи Голконда считалась культурным центром страны, и именно здесь были созданы многочисленные литературные труды того времени. Наше исследование посвящено представлению произведений, написанных на фарси во времена Кутб-Шахи, и правилам использования персидского языка, для чего даются также и краткие сведения о городе Голконда, который имел большое значение для области Декан.

Ключевые слова: Голконда, Кутб-Шахи, фарси, Индия, Декан

Получено: 20/07/2018

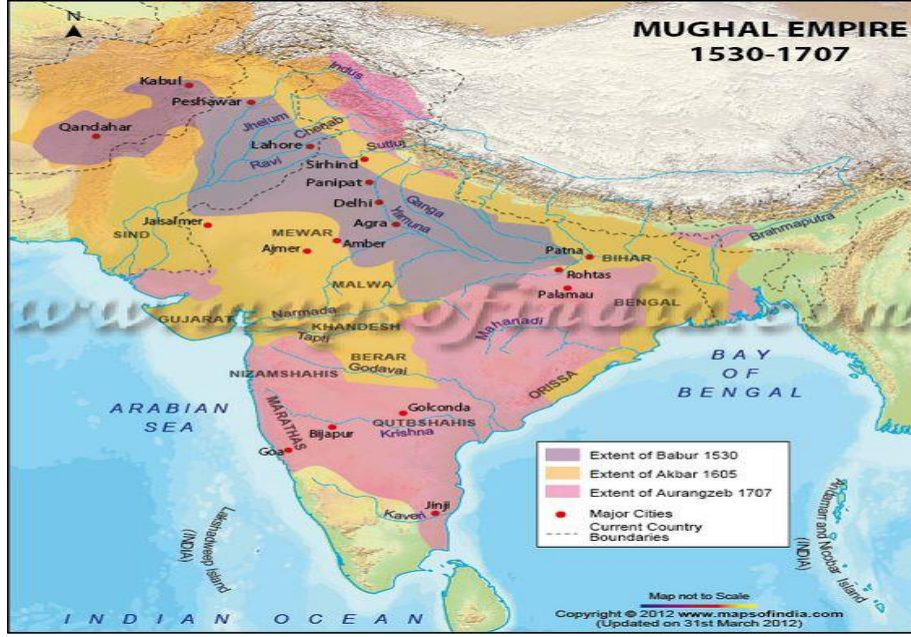
Принято: 21/08/2018

Giriş

İslâm ve Hindu kültürlerinin sentezinden yeni bir üslûp oluşturan Kutub Şahiler, İbrâhim Kutub Şah döneminde, İslâmî hükümdârlık alâmetlerinin yanında Hint sembollerini de kullanmıştır. İki kültür arasındaki karşılıklı etkileşim sonucunda Dekken bölgesinde Dakhini (Dakhni) adı verilen yeni bir dil doğmuştur. Haydarâbad'daki bahçeler, çarşılar, saraylar bu iki kültürün birleşiminden doğan tarzın özelliklerini yansıtmaktadır. Golkonda ise mücevherat işlemeciliği ve ticareti ile devletin en önemli gelir kaynaklarından birini barındıran alt kıtada oldukça şöhret kazanan Kutub Şahilerin Şîliği muhtemelen İran'da benimsediği düşünülürse Hindistan'a geldiklerinde Sultan Kuli idaresinde tamamıyla Şîf mezhebine geçmiş oldukları tahmin edilmektedir. Bu nedenle Sünnî devletlerle ilişkilerinde zaman zaman sorunlar meydana gelmiştir. Bâbürlüler de mezhep yüzünden Kutub Şahiler'e karşı olumsuz bir davranış içinde olmuş, onlar için Kutub Şah yerine Kutbü'l-Mülk tabirini kullanmışlardır.¹

Kuli Kutub Şah, 1518'de Behmenî Sultanlığı'ndan bağımsızlığını ilan ettiğinde, Kutub Şahi Hanedanlığını kurmuştur. Hanedanlık ard arda gelen padişahlar ile de zaman içinde genişlemiştir. Golkonda Hanedanlığı ise 1590 yılında Haydarâbad'a taşınana kadar başkent olmaya devam etmiştir.

¹ Beksaç A. Engin, Hindistan'da Doğu Dekken Bölgesinde Hüküm Süren Bir Türk Hânedanı (1512-1687). Enver Konukçu 2002 senesinde TDV İslâm Ansiklopedisi'nin 26. cildinde, 500 numaralı sayfada yer almıştır. <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Kutubsahiler> Cilt: 26; Sayfa: 500 Erişim Tarihi: 18.08.2018

Harita I²

Golkonda

Orta ve Güney Hindistan'daki Dekken platosunda 16. ve 17. yüzyıllarda Bicapur, Ahmadnagar ve Golkonda gibi güçlü devletler yer almaktadır. Gol konda (Yuvarlak biçimli tepe) veya Golla konda (Shepherd's Hill) olarak da bilinen Golkonda, Güney Hindistan'da bir kaledir. Haydarâbad'ın on bir kilometre Batısında yer almaktadır. Koh-i-Noor, (Hope Diamond) ve Nassak Diamond da dahil olmak üzere dünyanın en ünlü taşlarından bazılarını üreten madenleriyle tanınmıştır. Golkonda 14.ila 16. yüzyılda gelişen antik krallığa başkentlik yapmıştır. Hindistan'ın en görkemli kale komplekslerinden birisi olarak bilinmektedir.

Telugu, Oria, Hindu, Marathi, Kannada ve Tamil dillerinin konuşulduğu Golkonda o yüzyıllarda, Güney Batıda Adil Şahi Sultanlığı (Bicapur), Batıda Nizam Shahi Krallığı (Ahmed Nagar), Kuzeyde Moğol İmparatorluğu, Kuzey Doğu ve Bengal Körfezi'nde Gajapati Devleti (Orissa) ile çevrilidir.

Golkonda 1518-1687 yılları arasında yüz yetmiş yıl süreyle, yedi sultan tarafından yönetilmiştir. Tarih-i Firişte'de Sultan Kuli Kutub Şahi'nin Behmenî Devleti'nin hizmetine girişi ve Kutub Şahi devletinin kuruluşu ile ilgili bilgilere rastlanılırken; Tarih-i Kutub Şahi, Tüzük-i Ratu'l Mülk ve

² <https://www.mapsofindia.com/history/mughal-empire.html> Erişim Tarihi: 22.08.2018.

Karagözoğlu

Tarih-i Kutbiya isimli eserde bu konuda daha detaylı bilgilere ulaşılmaktadır. Tarihçiler Kutub Şahilerin Golkonda'nın idaresini ele geçirmesinden sonra Golkonda'yı dünyanın en meşhur ticaret merkezlerinden biri haline dönüştürdüklerinden de bahsetmişlerdir. H.K. Sherwani, A.M.Siddiqui, J.N.Sarkar, Richard gibi az sayıda akademisyen Golkonda'nın Kutub Şahi dönemi üzerinde durmuş ve bu konuda eserler yazmıştır. Bu eserler Kutub Şahi hükümdarlarının dönemlerinin genel ve siyasi tarihlerine değinmektedir.

Safevi dönemi İran'ında edebî çalışmalar içerik bakımından sınırlıdır. Ebebî ürünler daha çok dini konulardan oluşmaktadır. Bu dönemde İran'dan şair ve âlimlerin Golkonda'ya gelişi ile Farsça Golkonda'da konuşulmakta olan mahalli dillerle karışmıştır. Kutub Şahiler Golkonda'da kast, inanç ve renk gözetmeksizin sanatın, edebiyatın ve kültürün koruyucusu olmuşlardır.

Aşağıda Kutub Şahi Hanedanlığı'nın bünyesinde bulunan idari binaları ve eğitim merkezleri ile Golkondo Kalesi'nden görünümlere yer verilmiştir.

Foto I <http://hauntedindia.blogspot.com.tr/2014/06/golconda-fort-hyderabad.html>

Erişim Tarih: 15.08.2018

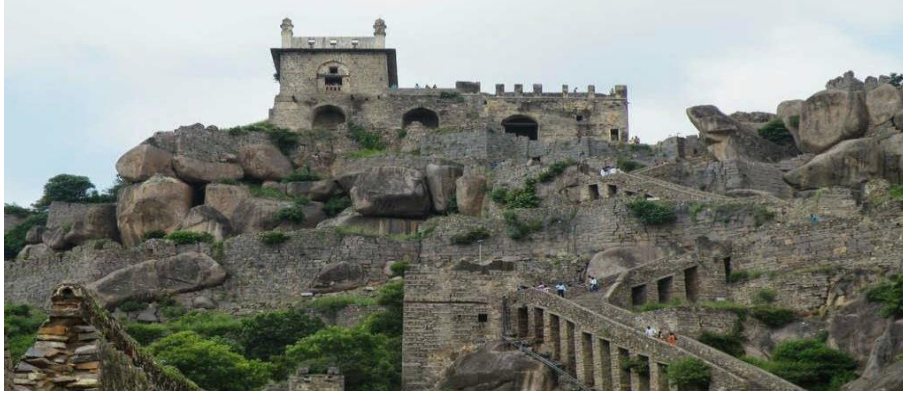

Foto II <http://hauntedindia.blogspot.com.tr/2014/06/golconda-fort-hyderabad.html> Erişim Tarihi: 17.7.2018

Foto III <http://nchsbands.info/2017/golconda.html>

Erişim Tarihi: 14.07.2018

Foto IV <https://plugon.us/travelblogger/golkonda-fort-28c91> Erişim Tarihi: 14.07.2018

Dekken sultanları da Hindistan'daki tıpkı diğer yöneticiler gibi şair, yazar, edip ve tarihçiyi desteklemiş sanatın ve sanatçının yanında yer alarak bölgede karma zengin bir kültürel yapının oluşmasını sağlamışlardır. Sufî yönüyle bilinen Ali Adil Şah, Müslüman ve Hinduların dinlere yönelik yaptıkları tartışmalara katılmış, padişah Ekber'in de daha önce yaptığı gibi sarayına Katolik misyonerleri davet etmiştir. Çağın meşhur Sanskritçe uzmanlarından Waman Pandit'i görevlendirdiği zengin bir kütüphaneyi kurmuştur. İbrahim Adil Şah II. (1580-1627) ise dokuz yaşında iken taca yükselmiş, fakirlerin arkadaşı olarak ün salmıştır. Müzikle derinden ilgilenen İbrahim Adil Şah, Hint müziğinde farklı makamları kompoze etmiş, Kitab-ı Nevruz isimli bir müzik kitabı hazırlamıştır. Yeni başkent yaptığı Nevruzpur'a çok sayıda müzisyenleri kalıcı olarak davet etmiştir.

Kutub Şahiler de tıpkı kendilerinden önceki yöneticiler gibi Müslüman ve Hindulardan yönetimde, askeriyede ve diplomatik alanlarda yararlanmışlardır. Ekber'in çağdaşı olan Muhammed Kuli Kutub Şah edebiyat ve mimariyle yakından ilgilenmiştir. Kendisi bölgenin yerel dillerinden Telugu, Dakhini Urduca ve Farsça şiirler yazmıştır. Kendisinin şiirlerde ilk laik düşünceleri tanıtan kişi olduğu söylenilmektedir. O Allah'ı ve peygamberi öven şiirleri dışında tabiat sevgisi, aşk ve çağının sosyal hayatından övgüyle bahsetmektedir. Kutub Şahi halkı kendisine duydukları saygı ve hürmetlerinden ötürü Kutub Şah anlamına gelen "*Malkibharam*" ismini vermişlerdir.

Kutub Şahi idarecileri Farsça ve Teluguca dillerini birlikte kullanmışlardır. Dakhini dili formundan gelişen Urduca ise yine aynı dönem gelişim göstermiş. Muhammed Kuli Kutub Şah'ın varisleri ve pek çok şair bu dönemde adapte edilen Urdu dilinde şiirler yazmıştır. Farsçaya ek olarak bu yazarlar Telugu ve Hintçe atasözleri, temalar ve sözcükleri bolca kullanmışlardır. Urduca daha çok Bicapur sarayında teşvik edilmiştir. Geleneksel ressamlar tarafından yapılan son araştırmalar Dekken'de Behmenî dönemine ait resim sanatının kullanıldığını göstermektedir. İbrahim Adil Şah döneminde şahın sanatsever kişiliğinden ötürü sanatı kapsayan dallar destek bulmuştur. İbrahim Adil Şah sarayında edebiyatta, resimde ve müzikte daima yetenekli kişilere öncelik vermiştir.³

Kuzey Hindistan'daki Türk nüfusunun Farsçaya olan ilgisi tarih boyunca devam etmiştir. Toprakların sınırları genişlemiş, Kuzey ve Güney

³ Satish Chandra Medieval India: From Sultanat to the Mughals Part – II s. 209-211.

Hindistan arasındaki ilişkiler gün geçtikçe güçlenmiş kültürel etkileşim devam etmiştir. Hılcı ordularının Dekken bölgesine yaptığı fetihler, edebî ve kültürel anlamda hızla Kuzeyi Güneye bağlamıştır.

Dekken eyaleti Behmenî Krallığı'nın parçalanması ile Adil Şahi, Kutub Şahi, Nizam Şahi, İmad Şahi ve Berid Şahi sultanlığı olmak üzere beş adet sultanlığa bölünmüştür. Bizim çalışma konumuz ise Kutub Şahiler dönemini kapsamaktadır.

Kutub Şahiler Döneminde Edebî Çalışmalar:

Fars Dili Ve Edebiyatının Genel Durumu (1512-1687)

Kutub Şahi Hanedanlığı'nın kurucusu Sultan Kutbu'l-Mülk (1518-1543) de sarayında ilmî faaliyetlere yer vermiştir. Fars asıllı yönetici ve soylularından oluşan saray, sanat ve bilime duydukları ilgi ile İran'dan akademisyen, şair, tarihçi ve sufileri davet etmiştir. Kutub Şahi hükümdarlarının çoğunluğu yüksek tahsil görmüş ve sanatın değerinden anlamıştır. Dolayısıyla yöneticiler paha biçilmez eserlerin ortaya çıkmasında katkı sağlamış ve kendilerinden geriye unutulmaz edebî miras hazinesi bırakmışlardır.

Hükümdarlar kültürel hizmetlere kendileri de bizzat nazım ve nesir eserleri ile katkıda bulunmuşlardır. Sultan Muhammed Kuli Kutub Şah (1580-1612) Dekkenî, Urduca, Farsça ve Teluguca şiirler yazmış ve kendilerinden sonraki nesillere büyük bir şiir koleksiyonu bırakmışlardır. Onların bilime, sanata ve bilhassa edebiyata duydukları derin ilgi bu alanlarda yapılan çalışmaları dönemleri boyunca canlı tutmuştur.⁴

Golkonda'nın elit ve soyluluklarının çoğunluğu İran'dan geldiği için, iki ülke arasında büyük bir kültür alışverişi gelişmiştir. İranlı şairler, tarihçiler, ulemalar, doktorlar ve diğer üst düzey meslek grubu mensupları Golkonda'yı ziyaret ettikten sonra orada yaşamayı tercih etmiş ve oraya yerleşmişlerdir.

İranlı göçmenler tarafından bölgede geliştirilen Fars edebiyatı Golkonda'nın en güzel yazılı sanatlarından biri olarak da kabul edilmektedir. İran'dan Golkonda'ya yapılan çok sayıda ulema göçü, Golkonda'daki Fars edebiyatı çalışmalarına şekil vermiş ve ayrıca zengin bir dini literatürün de

⁴ Satish Chandra, Medieval India: From Sultanat to the Mughals, Part II, (Har-Anand, 2009), s.210.

var olmasını sağlamıştır. Şîu ulemalar, Kur'an-ı Kerim, teoloji, içki, hukuk ve dua konuları üzerinde durmuş ve onları yorumlamıştır. Bunların yanı sıra Golkonda'daki İranlı araştırmacılar, felsefe, ahlâk ve mistisizm konularıyla yakından ilgilenmişlerdir. Böylece topluma önemli Yunan, Arap ve İran düşünürleri Fars edebiyatı aracılığıyla tanıtılmıştır. İranlı bilim adamları ve hekimler tıp, fizik, meteoroloji ve matematik alanlarına büyük hizmetler etmişler, tarihi belgelere gereksinim arttıkça tarih yazıcılığı çalışmalarını da başlatmışlardır. Özellikle bu alanda yapılan çalışmalarda siyasi ve kültürel yönler vurgulanarak sivil ve askeri halkın durumları ve ekonomiye dikkat çekilmek istenmiştir. İranlı akademisyenler çeşitli disiplinlerde uzmanlaşarak çalışmalarını yürütmüşlerdir. Kutub Şahi döneminde ansiklopedi yazımına gidilmiştir. Bu dönemde yazılan ansiklopediler, günümüz modern ansiklopedilerinden hiçbir yönde geri kalır durumda değildir. Ayrıca özel sözlükler derlenmiş ve kapsamlı gazeteler yayımlanmıştır. Resmî belgeler, tahviller ve çok sayıda Farsça kitabenin yazılımı İranlı akademisyenlerin, Golkonda'nın kültürel zenginliğinin artması için yaptığı katkılardan bazılarıdır. Hindistan alt kıtasının kültürel birikimi gözlemlenmek istendiğinde geçmiş dönemlerden günümüze gelen sadece mühürlere ve sikkelere dahi bakılsa Golkonda'nın köklü ve çoklu kültürü göze çarpabilmektedir.

İbrahim Kuli Kutub Şah (1550–1580) Telugu dilinde şiirler yazmış ve bu dilin gelişimini teşvik etmiştir. Haydarâbad şehrinin kurucusu olan Muhammed Kuli Kutub Şah (1580–1612) ise on beş yaşında tahta geçmiş otuz iki yıllık hükümdarlığı boyunca Arapça, Dakhnice, Teluguca ve Farsçayı desteklemiştir.⁵ Urduca ve Farsça şiirler yazan Sultan Muhammed Kuli Kutub Şah, şiirlerini "Külliyat-ı Kuli Kutub Şah" başlıklı divanında derlemiştir. Muhammed Kuli Kutub Şah, ilk Urduca divan sahibi olma özelliğine de sahip ayrıcalıklı bir şairdir. Dolayısıyla onun şiirlerinin Urdu dilinin edebî statü kazanmasındaki katkıları inkâr edilemez. Kutub Şah'ın divanı 1922'de Haydarâbad'da Dr. Abdul Hak tarafından bulunmuştur.⁶ Elbette eserin keşfi Urdu edebîyat tarihi açısından önemli bir kazanımdır.

İbrahim Kuli Kutub Şah, masal dinlemekten zevk alan elit kesimin yazdığı şiirleri öğrenme isteği duyan, ilahiyat ve din konularında sarayında tartışmalara sık sık yer veren bir yöneticidir. Bu dönemde yazılmış olan tarih yazıcılığı alanındaki önemli eserler Hurşah'ın Tarih-i Elçi-yi Nizâm

⁵ <http://www.poemhunter.com/mohammad-quli-qutb-shah/biography/> Safevi Erişim Tarihi: 11.07.2018.

⁶ Eaton Richard M. Social Life History Of Dekken The New Cambridge History Of India I · 8 A Social History Of The Deccan, 1300–1761 Eight Indian Lives S. 153 Cambridge University Press 2005.

Karagözoğlu

Şah'ı ve Şerif'in Mecma'ul-Akhbar'ıdır. Dönemin hükümdarının emri ile Molla Hüseyin-i Tabasi, avcılık ve avlanma üzerine bir broşür hazırlamış, Dakhini dili ve edebîyatı bu dönemde ivme kazanmıştır. Dakhini dilinin en eski şairleri Firoz, Mahmud ve Vechi'dir. Onlar Golkonda sarayının parlak isimleridir. Ayrıca sarayda Dakhini dilinin yanı sıra Telugu dili de öne çıkan dillerden bir diğeridir. Hükümdarın Telugu dilini bildiği, bu dilde şiirler yazdığı ve aynı dilde şiirler yazan şair ve akademisyenleri desteklediği bilinmektedir. Oğullarının eğitimleriyle ihtimamlı bir şekilde bizzat kendisi ilgilenen İbrahim Kuli, oğullarından Abdül Kadir'in başarılı bir hattat, Mir Hüseyin'in mantık ve felsefe alanında uzman, Muhammed'in edebî yönü gelişmiş bir şair olarak yetişmesine olanak sağlayan eğitim imkanlarını sağlamıştır. Oğullarından Ebu'l-Feth ise Kur'an-ı Kerim'i başarılı bir şekilde yorumlayabilen bir müfessirdir.

Şahın üçüncü oğlu olan Muhammed Kuli Kutub Şahi (1580- 1611) dönemi kültürel faaliyetlerin diğer dönemlere nispeten daha çok önem verildiği dönem olmuştur. Bu dönemde edebiyat ve mimari alanı oldukça gelişim göstermiştir. İran'dan Hindistan'a gelip yerleşen Mir Mümîn Esterâbadî, Muhammed Emin Şarestanî ve Allaâmeh Ibni-i Hatun Mirza Muhammed Emin-i Şehristanî, Mirak Miun-i Sebzvâri, Rukna-i-Mesih, Siracu'd-din, Arif-i-Egi, Mir Muhammed Mümîn Adaât, Mir Mümîn Esterabâdî, Giyasuddin-i-Isfehanî, Mir Hasan-ı-Askerî, Hacı Abarkuhî, Mir Mecdüddin, Mahsin-i-Hamedanî, Mirza Muhammed Mukîm, Vahşi-i-Kaşânî, Hakim Ateşî, Şerif-i-Kaşânî, Mirza Razî Daniş sarayın dikkat çeken isimleridir. Tayfur Bestâmî'nin yazdığı Hakâyuku's-Selâtin en önemli eserlerinden biri olarak anılmaktadır. Fars edebiyatından bir hayli etkilenen Muhammed Kuli Kutub Şahi döneminde Farslaşmaya doğru bir yönelmenin varlığı söz konusu olmuştur. Genellikle gazel türünde şiirlerin temel konusu aşk olmuştur. Şiirler Türkçe, Farsça, Arapça, Urduca ve mahalli dillerde yazılmıştır.⁷

Şîi mezhebine tabii hükümdarların Kerbelâ şehitlerini unutmadıkları mersiye türünde şiirleri yazıldığı görülmüştür. Bunun yanı sıra kasidelerin, rubailerin, mesnevi türünde yazılmış şiirleri de dönemin sevilen şiir türlerinden olduğu söylenebilir.

Kutub Şahi Hanedanlığı, Telugus'u yöneten ilk Müslüman hanedanlıktır. Telugu ulusunun, bir kısmı Müslüman yöneticiler tarafından

⁷ S. Sherwani, H.K.; Joshi, P.M History of Medieval Deccan (1295-1721) Volume II Published Under Authority of The Government of Andhra Pradesh 1974.

Karagözoğlu

yönetilirken (Telanagana Eyaleti) diğer kısmı Hindu yönetiminde olmak üzere iki ayrı yönetime bölünmüştür. Telangana Devletinin Müslüman yönetimi, Yeni Delhi'nin askeri müdahalesi (polis eylemi) ile 1955'te Haydarâbad Devleti'nin Hindistan Birliğine katılmasına kadar devam etmiştir.

Kutub Şahi Hanedanlığı; Kuli Kutub Şah (1518-1543), Cemşid Kutub Şah (1543-1550), Subhan Kuli (1550-1550) İbrahim Kutub Şah (1550-1580), Muhammed Kuli Kutub Şah (1580 -1612), Sultan Muhammad Kutub Şah (1612 -1626), Abdullah Hüseyin Kutub Şah (1612 -1658), Ebul Hasan Tana Kutub Şah (1658-1687) tarafından yönetilmiştir.

Dekken'de Marathi, Kannada ve Telugu gibi anadillerin yanı sıra Arapça, Farsça ve Hintçe konuşulmaktadır. Bu dillerin karışımından ise Dekkenî dili ortaya çıkmıştır. İsmi geçen diller dönemin önemli eserlerinde karıştırılarak kullanılmıştır. Bilhassa Farsça, Hintçe ve Arapça kelimeler birleştirilmiş ve yeni kelimeler ortaya atılmıştır. Golkonda ve Bicapur ulusal bir dil olarak Dekkenîceyi tanısa da Dekkenîce yerini Urduçaya bırakmıştır. Farsça bölgede öylesine etkin olmuştur ki bölgedeki hâkim dilleri gerek alfabeti ile gerekse usul ve kuralları ile etkisi altına almayı başarmıştır. Şiirler daha çok Farsça ve Urduçada yazılmıştır.

Dekke'nin ilk büyük şairi 1581-1612 yılları arasında Golkonda'yı yöneten Muhammed Kuli Kutub Şahi'dir. Dekkenî ve Fars dillerinde şiirler yazmıştır. Ayrıca Hâfız'dan eserleri tercüme etmiştir. İlk düz yazı çalışmasını Sab Ras, Muhammed Yahya İbn Sabek Fattahi'den aldığı teknik ile yazmıştır.

Muhammed Kuli, İsfahan'daki kültürel yaşamı o şehre taşıyarak orayı İranlılar için cazibe merkezi haline getirmiştir.

İbn-i Nishati, Ful Ban isimli Aleksandri ve Lokman'ın hikâyelerini konu alan mesnevi türünde yazdığı Farsça eser ile Abdullah Kutub Şah'ın gözdesi olmuştur. Gavvasi, Seyfu'l-Mülk, Miyan Miran Han Haşemi gibi şairler de dönemin önde gelen isimlerindedir.

Golkonda Krallığının ihtişamı, son büyük Babür hükümdarı Evrengzib'in, Golkonda'nın son kralı Abul Hasan Tana Şah'tan Golkonda'yı ele geçirmesiyle 1687'de sona ermiştir. Dekken ve Güney bölgelerin fethi ile Evrengzib, tüm alt kıtayı kapsayacak şekilde Babür İmparatorluğu'nu genişletmiştir. Ancak 1707'de ölümünden sonra imparatorluk hızla küçülmeye başlamış, Farsçanın gelişimi de durmuş ve sanatsal faaliyetlerin yapıldığı alanlar kapatılmıştır.

Karagözoğlu

1769'da Nizam Ali Han Asif Şah II, başkenti Evrengâbad'dan (Babürlü yöneticileri tarafından kurulan başkenti) Haydarâbad'a taşımıştır. Asif Şah hanedanlığının yedi Nizamı Dekken'i 1948 yılına kadar yönetmiştir.

1611'de İngilizler, Masulipatnam'daki yerleşim merkezlerini kurarak 1641'de Madras'a kadar ulaşmışlardır. Hollanda ve Fransızlar da Masulipatnam'a yerleşerek İngilizleri takip etmiştir. İngilizler ve Fransızlar ülkeye hâkim olduklarında, Nizam kısa sürede bu iki milletin varlığını tanıyarak dostluklarını kendi gücüne katmıştır. VII. Nizam'a "*İngiliz Hükümeti'nin İttifakı*" unvanı verilmiştir. Nizam'ın yönetimindeki Haydarâbad, Hindistan'ın en büyük eyaletlerinden birisidir.

Sonuç

Hindistan'da Farsça ve Fars edebiyatı denildiğinde akla daha çok kuzey bölgeler gelmektedir. Oysa güney bölgelerde de Farsça yaygınlaşmıştır. Özellikle Behmenîler ile birlikte adını duyurmaya başlayan Farsça, Kutub Şahilerin yönetiminde daha çok ilgi uyandırmış Hindistan'ın Güney kesimlerinde de sevilen dillerden biri olmuştur.

Marathi, Dakhni, Telugu, Kannada gibi dilleri öğrenen dönemin yöneticileri, bu dillerde şiirler kaleme almışlar ve dillerin gelişimini teşvik etmişlerdir. Günümüzde de bölgede konuşulan dillerde Farsça kökenli sözcüklere sıkça rastlanılmaktadır.

Asif Şah döneminde, Fars, Urdu, Telugu ve Marathi dilleri eş zamanlı olarak ilerleme kaydetmiştir. Farsça 1893'e kadar bölgenin resmi dili olmuş sonrasında yerini 1948'e kadar Urducaya bırakmıştır.

Kaynaklar

CHANDRA Satish (2006). *Medieval India: From Sultanat to the Mughals Part – II*, Har-Anand Publication, India.

EATON, R., M., (2005). *Social Life History Of Dekken The New Cambridge History Of India I · 8 A Social History Of The Deccan, 1300–1761 Eight Indian Lives* Cambridge University Press.

[https://İslamansiklopedisi.Org.Tr/Kutubshahiler Hindistan'da Batı Dekken Bölgesinde Hüküm Süren Bir Türk Hânedanı \(1512-1687\). Erişim Tarihi: 18.08.2018.](https://İslamansiklopedisi.Org.Tr/Kutubshahiler Hindistan'da Batı Dekken Bölgesinde Hüküm Süren Bir Türk Hânedanı (1512-1687). Erişim Tarihi: 18.08.2018.)

SHERWANI, H.K., (1973). *Joshi, P.M History of Medieval Deccan (1295-1721)*, Volume I Published Under Authority of The Goverment of Andhra Pradesh.

SHERWANI, H.K., (1974). *Joshi, P.M History of Medieval Deccan (1295-1721)* Volume II Published Under Authority of The Goverment of Andhra Pradesh.

YAZDANI, G., (1921). *Epigraphia Indo-Moslemica*, Superintendent Goverment Printing, Calcutta.

<http://hauntedindia.blogspot.com.tr/2014/06/golconda-fort-hyderabad.html>
Erişim Tarih: 15.08.2018.

<http://hauntedindia.blogspot.com.tr/2014/06/golconda-fort-hyderabad.html>
Erişim Tarihi: 17.7.2018.

<http://www.poemhunter.com/mohammad-quli-qutb-shah/biography/> Safevi
Erişim Tarihi: 11.07.2018.

<https://plugon.us/travelblogger/golkonda-fort-28c91> Erişim Tarihi:
14.07.2018.

<https://www.mapsofindia.com/history/mughal-empire.html> Erişim Tarihi:
22.08.2018.

<http://nchsbands.info/2017/golconda.html> Erişim Tarihi: 14.07.2018.

Müslüman Türk Devletinin Tek Kadın Sultanı “Belkîs-i Cihan Raziye Begüm”

H. Hilal Şahin*

ORCID:0000-0002-3192-4658

Öz

Raziye Begüm Sultan, Hindistan’da XIII. yüzyılda hüküm sürmüş ilk Müslüman Türk Devleti Dehli Türk Sultanlığı’nın tek kadın hükümdarıdır. Raziye Begüm, 12 erkek kardeşine rağmen henüz 16 yaşındayken tahta oturmayı başaran askerî deha sahibi cesur bir şahsiyettir. Orta Çağ’da bazı Müslüman kadınların siyasi güçlerini sahne arkasından hissettirmesinin tam aksine bir yönetici/hükümdar olarak sahne önüne çıkmaya cesaret eden ender kişilerdendir. İşte bu yönüyle Raziye Begüm, sadece Türk tarihinde değil dünya tarihinde de tanınması gereken bir Türk kadınıdır. Raziye Begümle ilgili ülkemizde çeşitli çalışmalar yapılmış olsa da Raziye Sultan hak ettiği yeri bulamamıştır. Raziye Begüm’ün bibliyografik olarak ele alındığı bu çalışma mevcut kaynaklardan faydalanarak yapılmış olup Türk kadınının tarihteki konumunu imgelemiştir. Çalışmadan amaç Raziye Begüm’ün Türk tarihine katkısını inceleyerek Türk kadının önemine işaret etmektir.

Anahtar Kelimeler: Raziye Begüm (Sultan), Dehli-Türk Sultanlığı, Hindistan, Türk, Kadın, Hükümdar.

Gönderme Tarihi:15/07/2018

Kabul Tarihi:20/08/2018

*Dr., Öğr., Üyesi, Giresun Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-Posta: hilal.sahin@giresun.edu.tr

“Razia Sultan, Queen of The Times”:

The Only Female Sultan of Muslim-Turkish State

Abstract

Razia Begum Sultan is the only female ruler of Delhi Turkish Sultanate which was the first Muslim-Turkish state to reign in 13th century in India. Despite of her 12 brothers, she is a brave character having military genius, who succeeded to ascend the throne when she was just 16 years old. She is one of the rare persons who dared to stand at downstage as an administrator/ruler quite contrary to the fact that some muslim women in Middle Age made their political powers felt from backstage. Here with her this aspect, Razia Begum is a Turkish woman whom should be known not only in Turkish history but also in the world history. Although various studies on Razia Begum were carried out in our country, Razia Sultan could not find the place where she deserved. This study in which we addressed Razia Begum bibliographically was carried out benefitting from current sources and it imagined the Turkish women's position in history. Purpose in this study is to point out the Turkish women's importance by examining contribution of Razia Begum to Turkish history.

Keywords: Razia Begum (Sultan), Delhi-Turkish Sultanate, India, Turkish, Woman, Ruler.

Received Date: 15/07/2018

Accepted Date: 20/08/2018

Единственная женщина-султан мусульманского тюркского государства Белькис Джихан Разие Бегюм

Резюме

Разия Бегюм-султан (634-37/1236-40) была единственной женщиной-монархом первого в истории Индии XIII века мусульманского тюркского Делийского султаната. Несмотря на наличие 12 братьев, уже в 16 лет, благодаря своему военному гению и смелости, Разия Бегюм взошла на престол. В отличие от большинства средневековых мусульманок, она не пожелала влиять на политику страны из-за ее кулис, предпочтя выйти на первый план как правитель и управленец. Именно благодаря этому, Разия-султан должна быть представлена не только тюркской, но и мировой исторической общественности. Хотя в нашей стране существует ряд исследований на эту тему, однако, должного места женщина-монарх еще не заняла. Целью данного исследования является с помощью существующих источников определить место великой тюркской женщины в мировой истории, ее вклад в историю тюркского мира, указав на значение, которое имела тюркская женщина в те времена.

Ключевые слова: Разия Бегюм-султан, тюркский Делийский султанат, Индия, тюркский, женщина, правитель

Получено: 15/07/2018

Принято: 20/08/2018

Şahin

Giriş

Toplumunu oluşturan ailelerin en önemli unsuru olan kadın, Türk toplumunda önemli bir yere sahiptir. Ataerkil bir toplum yapısına sahip olduğunu bilinen Türk toplumunda bazen anaerkil bir yapı da dikkat çekmektedir.

Orta Asya ve Hindistan Türkleri arasında doğrudan doğruya siyasal ve askeri rol oynayan yani devleti idare ve orduya kumanda eden kadınların olduğu tarihi kayıtlarda yer almaktadır.¹Söz konusu kayıtlarda yer alanlardan birisi de Raziye Begüm'dür (Sultan Raziye).

Raziye Begüm, İngiltere Kraliçesi I. Mary'den² 318 yıl, Kraliçe I. Elizabeth'den 322 yıl, Kraliçe Victoria I. (1837-19019)'den de 600 yıl önce hükümdarlık yapmış olmasına rağmen çok yönlü kişiliğiyle örnek bir Türk kadınıdır. Hindistan'da kurulan ilk Müslüman Türk devleti Dehli³ Türk Sultanlığı'nın hükümdarı olarak dört yıl tahta oturan Raziye Begüm,⁴ bu zaman zarfında devletin bekâsı için üstün çaba sarf etmiştir.

Dehli Türk Sultanlığı Hindistan'daki, Müslüman Gurlu Devletinin komutanlarından Kutbeddin Aybeg tarafından Delhi (Dehli)' de kurulmuş (1206); Mu'izzîler, Halacîler, Tuğluklar ve Seyyîdler olmak üzere art arda dört Türk sülâlesi tarafından idare edilmiştir.⁵

Raziye Begüm, Hindistan tarihinin “ilk ve yegâne Türk Kadın Hükümdar”ı olarak bilinmektedir. Diğer bir deyişle o Güney Asya'nın “ilk ve Dehli Sultanlığı'nın tek kadın hükümdarı”dır. Raziye Begüm, tahtta kaldığı zamanlarda devlet idaresi için büyük özveride bulunmuş; hükümdar olsa dahi nihayetinde bir kadın olmanın verdiği nezaket ve zarafetle devleti bir kadının da yönetebileceğini göstermiştir.

¹ Yusuf Hikmet Bayur, “Orta ve Yeni Kurunda Orta Asya ve Hindistan Türklerinde Kadınların Mevkii”, Belleten, C.1, TTK Basımevi, Ankara 1995, s. 42.

² Mary I (1516-1558), Mary Tudor olarak da bilinen İngiltere'nin ilk kadın hükümdarıdır.

³ Sultan Kutbeddin'in damadı ve aynı zamanda en güvendiği kumandanlarından birisi olan İttutmuş da bu sülâlenin ilk kurucularından ve ilk Sultanıdır (1211-1236). “Dehli” söylemi tüm İslam kaynaklarından kaydedilen şeklidir ve İngilizler tarafından kendi telaffuzlarına uygun olarak 19. yy da “Delhi” olarak değiştirilmiştir.

⁴ Peter Jackson, The Delhi Sultanete, Cambridge Uni., Press, p. 183.

⁵ Salim Cöğce, Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri, Türkler Ansiklopedisi, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 695-696.

Şahin

Raziye Begüm'ün (1236-1240) Biyografisi

Raziye⁶ Begüm⁷ (1236-1240), Şemseddin İltutmuş'un⁸ çok değer verdiği ve sevdiği; haremının başkadını olarak Köşk-ü Firuzi'de oturtmaya layık gördüğü karısı Türkan/Terken⁹ Hatun'dan doğan kızıdır. Küçük yaşlardan itibaren babasının yanı sıra devlet işleriyle ilgilenen Sultan'ın bu ilgisi ve yeteneklerini fark eden Sultan İltutmuş, saltanatını kızına devretmeye karar vermiştir.¹⁰ Kaynaklarda, İltutmuş'un 12 oğlu ve iki kızının olduğu; büyük kızının Kırk Türk Beyin başı Balaban ile evlendiği, küçük kızı olan Raziye Begüm'ün de uzun bir süre evlenmediği ve babasının sağ kolu olduğu yazmaktadır. İltutmuş, kızına "Kurat-ul Aynım (Göz Bebeğim) diye hitap etmiş ve kızının erkek kardeşlerinden üstün yönlerini her ortamda dile getirmiştir.

Kaynaklarda Raziye'nin askerî ve siyasi deha sahibi olduğu¹¹ yay kuşandığı ve maiyeti etrafında bulunduğu halde erkek gibi ata bindiği, yüzünü örtmediği ve bu durumun emirlerin eleştirilerine sebep olduğuna yer verilmiştir.¹² Raziye, iktidarının son zamanlarında tam bir erkek hüviyetine bürünmüş, file binerek halk arasına çıkmıştır. Aziz Ahmed Raziye'yi şöyle anlatıyor: "Her yönden erkek gibi kuvvetli, hatta erkek bile olduğu rivayet edilen Raziye'nin hükümdarlığı sırasında harem entrikaları yerine halkın arasına girerek onlara ve Türk emir ve meliklere karşısındakinin güzel bir kadın olduğunu unutturmuştur."¹³

Cüzcânî, "büyük, akıllı, adaletli, kerim, âlimleri hoş tutan, adil, adalet yayan, ahalisini besleyen ve ordu çeken bir padişahı. Padişahlara gereken bütün vasıflarla donanmıştı. Fakat yaratılıştaki erkeklerin hesabından nasibini

⁶ Erkan Türkmen eserinde Raziye Begüm'ü şöyle tasvir etmektedir. "Raziye, buğday tenli, uzun siyah saçlı, ince belli, sürahi gibi narin boynu ve hafif çekik gözleriyle saraydaki Hintli kızlar arasından adeta bir peri gibi seçiliyordu." Bkz: Erkan Türkmen, Sultan Raziye, NKM Yayınevi, İstanbul 2007, s.30.

⁷ Begüm, Hindistan'da hükümdar ailesinden hanımlar için kullanılır.

⁸ Askerî ve idari kabiliyeti yanında merhametli, cömert ve âdil olması yüzünden sarayına "Derbâr-ı Şemsi" adı verilmiştir. Şems ed-dîn İltutmuş, devrinin istisnasız en büyük sultanları arasında yer alır. Ancak bugün, Türk tarihinin az bilinen simalarından birisidir. Bkz: Baranî, Tarih-i Firûz Şahî, Nşr.S.A.Khan, Calcutta 1862, s.25.

⁹ Terken "Melike" manasına gelmektedir. Bkz. Osman Turan, "Terken Ünvanı", THT Dergisi, S.1, Ankara, 1944, s. 67-73.

¹⁰ Jackson, a.g.e., s. 68.

¹¹ Türkmen, a.g.e., s. 28.

¹² Bayur, a.g.m., s. 44. Raziye'yi böyle bir toplantıda tahta otururken, tacı üzerinden omuzlarına ve sırtına inen başörtülü, ama yüzü açık şekilde gösteren bir minyatürünü ekler bölümünde görebilirsiniz. Bkz. Bahriye Üçok, İslâm Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar, Ankara 1981, s. 49.

¹³ M. Aziz Ahmed, Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu, Kervan Yayınları, İstanbul 1949, s. 195.

Şahin

almamıştı. Bütün bu seçkin sıfatlar ona ne fayda verir.” demekte¹⁴ ise de gerek Cüzcanî, gerekse diğer kaynaklarda O’nun, kadınca davranışlar gösterdiğine dair bilgiler bulunmamaktadır.

Şair Raziye Begüm (Şirin-i Dihlevi)

Raziye Begüm, iyi bir hükümdar olmanın yanı sıra iyi bir şair olarak da bilinmektedir.¹⁵ Akmal Ayyubi, Raziye’nin Türkçe şiirlerinin toplandığı bir divanının bulunduğunu, Türk ve Dünya Edebiyatının bilinen ilk Türk kadın şairi olduğunu ve dolayısıyla ilk Türkçe divan sahibi olma vasfını kazandığını ifade etmiştir.¹⁶ Türk dünyasının bilinen ilk kadın şairi olarak Raziye’nin kabul edilmesi bir yönüyle de tartışma konusudur. Çünkü bu bağlamda XI.-XII. yüzyılda Azerbaycan Gence şehrinde Mehseti Gencevi (1089-1160) isimli kadın şairin varlığı bilinmektedir. XII yüzyılda yaşamış olan Mehseti Gencevi, Azerbaycan Türklerinden olup, sufi Ahi tarikatının da üyesi olmuştur. Rubai nazim şiir şeklinde çeşitli şiirleri de olan bu kadın şair yazar Rafael Hüseyinof’un da ifadesiyle Azerbaycan ve Doğu dünyasının ilk Türk kadın şairidir.¹⁷

Bu cümleden olarak Raziye Begüm’ün Türk dünyasının ilk kadın şairi addedilen Mehseti Gencevi’den farkı şairliğinin yanında aynı zamanda bir hükümdar olarak da tarihte yer almış olmasıdır. Tarihsel olarak Mehseti Gencevi’nin daha önce yaşamış olması onu Türk kadın şairliğinde bir ilk yapsa bile tarihin ilk kadın hükümdar ve şairi olarak Raziye Begüm’ü ifade etmemiz hatalı olmayacaktır.

Şîrîn-i Dihlevî veya Şîrîn-i Gurî mahlaslarıyla yazdığı şiirlerin Türk-Fars Edebiyatı’nın en güzel örneklerinden olduğu kabul edilmektedir. Bahriye Üçok, Raziye’nin şairliğini şu cümlelerle övmüştür: “Hintlilerin duygu dünyasının zenginliği yanında iyi bir yönetici özelliklerini de sergileyen güçlü iradeli bu kadın şairimizi dünyanın ilk kadın şairidir diye isimlendirmek abartı olmamalıdır.”¹⁸

Babası İltutmuş; “Gözümün nuru, yeni bir şiirin yok mu? Bana oku” diyerek kızının şiirlerine hayranlığını dile getirmiştir. Raziye Begüm’ün

¹⁴ Cüzcanî, Tabakât-ı Nâsırî I, Nşr. A. Habibî, Kabil, 1963, s. 457.

¹⁵ Raziye Begüm hakkında en ayrıntılı bilgiyi Tabakât-ı Nâsırî, Tabakât-ı Ekberî, Tarih i Mübârek Şâhî, Muntakhabut Tevârih, Tarih i Firişte, Seyâhatname İbn i Battuta II, The Fütûh us Salatin or The Shahname of Medieval India of İsemî gibi kaynaklar kaydetmektedir.

¹⁶ <https://odatv.com/raziye-sultani-duydunuz-mu-0704131200.html>, Erişim: 16.07.2018 Burada verilen bilginin 6. Milletlerarası Türkoloji Kongresi'nin 21 Eylül 1988 tarihli oturumunda sunulan tebliğinden sonra yapılan açıklama ile ortaya konulduğu belirtilmektedir.

¹⁷ Rafael Hüseyinof, Mehseti Gencevi, Doğu ve Batı Yayınları, Bakü, 2013, s.7.

¹⁸ Üçok, a.g.e., s. 49.

Şahin

şairlerine bazen his dünyası, bazen de kahramanlık gibi konular hâkim olmuştur:¹⁹

*“Ben ağzında hoş nağmeler yapan bir bülbüle malikim,
Bizim başımıza ne gelirse hep bizdendir, biçare gönlün ne suçu var?
O zavallı da bizim sebepsiz gamumuzdan ölmüştür.”*

*“Ben ayağımın bereketi ile feleği saltanat tahtı yapar,
Hüma'nın kanadını da sinekleri kovmak hizmetinde kullanırım.”*

*“Ey Şîrin gel, muhabbet yoluna adım atma, bundan sakın.
Sen yoksa bu yolda Ferhad'ın başına gelenleri işitmedin mi?”²⁰*

Yine kaynaklarda Raziye Begüm'ün şairliğinin yanı sıra hafız olduğu ve Kuran'ı çocuk yaşta ezberlediği de yazmaktadır.²¹

Raziye Begüm'ün Atalığı Yakut

Sultan İltutmuş, Raziye Begüm'e savaşma tekniğini öğretme görevini Etiyopyalı Cemâl ed-dîn Yakut'a vermiş ve Sultan, Yakut'un cengâverliğini beğendiğinden onu sarayın Ahir Beyi ve Raziye'nin atalığı yani hocası olarak görevlendirmiştir.²² Raziye'nin bir Habeşi olan Yakutu ilerleyen zamanlarda önemli bir mevkie getirmesi beylerin kıskançlığına yol açmış, beyler arasında tartışmalar hatta ayaklanmalar yaşanmasına neden olmuş; ayaklanan beyler Yakut'un ölmesine neden olmuştur. Salim Cöhce, Cüzcânî'ye atfen Türk emir ve meliklerin Raziye'ye muhalefet etmelerinin başlıca sebebinin “becerikli bir insan olan Yakut'un” Sultan'ın huzurunda iltifat görmesinin yarattığı hoşnutsuzluk olduğuna işaret etmiş ve “Onun içindir ki, ‘Devlet’²³ onun eteğinde kara toz (Cemâl ed-dîn Yakut Habeşi) görünce etrafından yüz çevirmiş ve taht Mucizz ed-dîn'e ulaşmıştır.” ifadelerine yer vermiştir.²⁴

¹⁹ Türkmen, a.g.e., s. 30.

²⁰ Türkmen a.g.e., s. 30.

²¹ Türkmen a.g.e., s. 30.

²² Türkmen, a.g.e., s. 32; Bayur, a.g.m., s.43.

²³ Cöhce, Cüzcânî'nin bu kelimeyi, bilinçli olarak kullandığını ve eski Türk geleneklerine uygun bir şekilde Sultan Raziye'nin “Kut” unu kaybettiğini ve saadetin kendisinden uzaklaştığını ifade etmek istediğine değinmiştir. Bkz. Cöhce, a.g.e., s. 54.

²⁴ Salim Cöhce, Şemsî Melikleri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ,1986, s.67.

Şahin

Hikmet Bayur, Raziye'nin bu tutumunda şahsi tahakkümünü kurmak ve sağlamlaştırmak için Türklerden başkalarına da sarayında yer verme amacında olduğunu belirtmiştir.²⁵

Raziye Begüm'ün Saltanatı ve İltutmuş'un Ölümü

Şemseddin İltutmuş'un hükümdarlık için en istikrarlı oğlu Nâsirüddîn Mahmud, Bengal Valisi iken ölmüştür. İltutmuş diğer oğullarının kızı Raziye gibi akıllı ve ferasetli olmadığını; devleti idare etme yetisi ve cesaretlerinin bulunmadığını düşünmüştür.²⁶

Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Müslüman kadın hükümdarlardan yalnız Raziye Begüm, tahta çıkmanın üç yolundan "Ahid" yani başta bulunan hükümdarın önceden tayini yoluyla hükümdarlığa aday gösterilmiştir.²⁷

Raziye Begüm'ün Saltanatına İlk Tepkiler

Sultan Şemseddîn İltutmuş'un kızını yerine veliaht tayin etmesi, Sultan'a yakınlığı ile bilinen emir ve meliklerce hoş karşılanmamıştır.²⁸ "Saltanatı hak eden oğulların varken bir kızın İslâm mülküne veliaht yapılmasının hikmeti nedir?" diyerek bu tutumdan memnun olmadıklarını Sultan İltutmuş'a iletmışlerdir. Bunun üzerine İltutmuş; "*Benim oğullarım işret ve gençlik zevkleriyle meşguldür. Hiç birisinde memleket idare edecek kabiliyet yoktur. Dolayısıyla ülkedeki düzeni muhafaza edemezler. Biliniz ki, benim ölümünden sonra veliahtlığa hiç birisi Raziye'den daha lâyük değildir. Zira, Raziye her yönden erkek kardeşlerinden üstündür. Gerçi şeklen kadındır ama zekâ ve basireti erkekten farksızdır.*"²⁹ yanıtını vermiştir.

Babasının desteği ve güvenini tam olarak arkasına alan Raziye Begüm'ün karşısında duracak artık hiçbir güç kalmamıştır ancak elbette ki bu durum çok uzun sürmemiştir.

1236'da Şemseddîn İltutmuş'un ölümü üzerine emirler iki gruba ayrılmış³⁰ Şemsi Melikleri (Kırklar)³¹ İltutmuş'un vasiyetine rağmen Raziye'yi

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Bayur, a.g.m., s. 44. Bahriye Üçok, a.g.e., s. 34.

²⁶ Sultan İltutmuş öldüğünde geriye üç oğlu kaldı. Bunlar Rüküddîn, Muizüddîn, Nâsirüddîn.

²⁷ Üçok, a.g.e., s. 26.

²⁸ Hambly, R.G., Women in the Medieval Islamic World, Peter Jackson Sultan Radiyya Bint İltutmus S.T.Martin's Press, New York 1998, s. 190.

²⁹ Nizamüddîn Ahmed, Tabakat-i Ekberî, Calcutta 1931, s. 65-66; Amar Chitra Katha, Sultana Razia, India Book House Pvt., Ltd., India, 1976, s. 34.

³⁰ Üçok, a.g.e., s.47.

³¹ Salim Cönce, Dehli Türk İmparatorluğu'nda Sultan Şemseddin İltutmuş'un Kırk Kölesi Çihilganilerin Kimlikleri ve Oynadıkları Roller, Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi (23-28 Eylül 1985), İstanbul, s.175-186.

Şahin

saf dışı bırakarak kardeşi Rükneddin Firuz Şah'ın tahta çıkmasına neden olmuşlardır.³²

Raziye Begüm'ün Türk emir ve meliklere, babasının vasiyetini hatırlatarak kendisinin tahta oturması hâlinde devlet ve halkın huzur bulacağını söylemesi üzerine hükümdar olmasının yolu açılmıştır.³³ Kardeşlerinin küçük olması da Raziye'nin tahta oturmasının (634/1236) yolunu açan bir diğer unsurdur. Üçok, Raziye'nin "Ahd" yoluyla tahta çıkamayınca "Galebe" yoluyla hakkını elde ettiğine değinmiştir.³⁴ Raziye tahta çıkmasının ardından beylere ve halka hitaben şunları söylemiştir:

*"Saygıdeğer beyler ve sevgili halkım. Maalesef kardeşlerim babamın emanetine sahip çıkamadılar. Ben bir kanınım ancak bir Türk kadını erkekten zayıf değildir. Orta Asya ve Türkistanlı olan beyler bunu çok iyi bilirler. Hindistan'da hepimiz yabancıydık. Burada İslam'ın bayrağını dikerek adalet, birlik ve insanlar arasında eşitliği getirdik. Şimdi bütün bunlar tehlikeye girdiği için varlığımı bunun uğruna feda etmeye hazırım."*³⁵

Raziye Begüm'ün Tahta Geçışı ve Karşılaştığı Zorluklar

Raziye'nin "Katiller katledilmelidir." emri üzerine Rükneddin öldürülmüş (1236)³⁶ ardından sulh ve sükûn dönemini yeniden başlatmak üzere daha önce ihmal edilen kanun ve gelenekler tekrar harekete geçirilmiştir. Ancak tahta geçer geçmez Nur Türk adlı bir kişi önderliğinde Karmati (Şii) ve Mülâhidelerden (Melahide zümresi) oluşan bir grup ayaklanarak halkı, Ebu Hanife ve imam Şafiî mezheplerinin bilginlerine karşı kışkırtmıştır. Söz konusu grup, Cuma Mescidi ile yakınındaki Mu'izzî Medresesi'ne saldırmış ve ayırım yapmadan -bilhassa- Müslümanlara yönelik bir katliam başlatmıştır (4 Mart 1237). Melik Nâsr ed-dîn Aytemür ve Emir Nâsırî Şair gibi ileri gelenler ve bir kısım ahalinin de yardımıyla olaylar bastırılrsa da yine de ülkede tam olarak sükûnet sağlanamamıştır.³⁷ Nizâmül Mülk Muhammed Cüneydî olmak üzere bir grup isyancının Dehli'deki isyanını ustalıkla bertaraf eden Raziye bunlardan bazılarının da desteğini kazanmıştır.³⁸

Raziye'nin saltanatını istemeyen Vezir Nizamül Mülk Cüneydî, Melik Alâüddîn Cânî, Melik Seyfüddîn Kucî, Melik İzzüddîn Kebir Han Ayaz, Melik

³² Oğlunun basiretsiz yönetiminden istifade eden Terken Hatun idareyi ele geçirdiği gibi haremdeki pek çok cariye'nin suçsuz yere ölmesine neden olmuş, Raziye ile aynı anneden doğan Kutbeddin'in de gözleri çıkartılarak öldürülmüştür. Bkz: Salim Cöhce, Delhi Türk Sultanları Tarihi, Huzur Cilt Evi, Malatya 2004, s.50; Yusuf Hikmet Bayur, Hindistan Tarihi, C.1, TTK Basımevi, Ankara 1946, s. 280-285.

³³ I. H. Qureshi, Muslim India before the Mughals, The Cambridge History of Islam II, (nşr. P.M.Holt. vd.) Cambridge 1970, s.6.

³⁴ Üçok, a.g.e., s. 47.

³⁵ Türkmen, a.g.e., s. 32.

³⁶ Cöhce, a.g.e., s. 54.

³⁷ Üçok, a.g.e., s.29; Cöhce, a.g.e., s.55.

³⁸ K.A. Nizâmî, The Early Turkish Sultans of Delhi, Delhi 1970, s. 197vd.

Şahin

İzzüddîn Mehmed Sâlârî halkı kışkırtarak isyanların çıkmasına sebep olmuştur.³⁹ Kendisine muhalif emir ve melikleri ortadan kaldırmayı başaran Raziye, daha da kuvvetlenmiş devlet işlerini yeniden düzenlemiş, önemli mevkilere kendisine destek olanları getirerek idari işlerin güvenilir ellerden yürütülmesini sağlamıştır.

Raziye Sultan, devlet işlerini düzene koymuş ancak babası Sultan İltutmuş'un ölümünü fırsat bilen Hindûlar, Retenbur kalesini kuşatmıştır. Kaleye bir ordunun sevk edilmesiyle burada mahsur kalan halk kurtarılmış ve Hindular bertaraf edilmiştir.⁴⁰ Aziz Ahmed, İltutmuş'un fırtınalar içindeki tahtını ancak koruyabildiğini, çocuklarının hızla çöküntüye düştüğünü belirtmiştir.⁴¹

Raziye Begüm'ün Son Günleri

Raziye Begüm bahsedildiği üzere, Yakut ve kendisine yakın gördüğü diğer kişileri devletin önemli mevkilerine getirmiş ve Melik İhtiyâr ed-dîn Aytigin Emir-i Hâciblik görevine atamıştır. Daha önce Melik Cemâl ed-dîn Yakut'u Emir-i Ahirlik (Ahir Beyi) görevine getirerek emir ve meliklerin tepkisini alan Sultan Raziye, onu bu kez de Emir ül-Ümerâlîğe yükseltmiştir. Bazı emir ve melikler Raziye ile Yakut arasında özel bir yakınlığın olduğunun dedikodusunu yapmış; bazıları da emirlerinin iddia ettikleri gibi bir hususiyetin olmadığını düşünmüşlerdir. Kırk kişiden oluşan Türk emir, melik ve valilerin Raziye'nin bir Habeşî'yi üst makama tayin etmesi konusunda birbirlerine destek olması Raziye ve Yakut için acı sonuçlar doğurmuştur.

Öte yandan Raziye komutasındaki ordu Galyûr yöresinde ayaklanan bir grubu etkisiz hale getirmiş ancak bu defa da Lahor Valisi İzz ed-dîn Kebir Han Ayaz ve Taberhinde Meliki İhtiyâr ed-dîn Altuniye, Sultan Raziye'ye karşı ayaklanmıştır.⁴² Bunun üzerine 3 Nisan 1240'ta Raziye, Taberhinde civarında Türk emir ve melikler tarafından esir alınarak Taberhinde Kalesi'ne gönderilmiş, Emir-i Ahur Cemâl ed-dîn Yakut öldürülmüştür.⁴³

Raziye'nin bazen saray dışına erkek kılığında ve yüzü açık, peçesiz çıkması Gvalyor⁴⁴ Kadısı Minhac-i Sirâc, Melik ül-Ümera Ziyaüddîn Güneydi ve devletin üst kadrolarını oluşturan Türk vezir ve komutanların tepkisine yol açmış; bunu içlerine sindiremeyen Türk emir ve melikler çeşitli karışıklıklara

³⁹ Üçok, a.g.e., s. 30.

⁴⁰ Cüzcanî, a.g.e., s. 460; Ahmed, a.g.e., s. 67.

⁴¹ Ahmed, a.g.e., s. 196.

⁴² Cüzcanî-Raverty, a.g.e., s. 748.

⁴³ Üçok, a.g.e., s. 33.

⁴⁴ Gevaliyûr olarak da bilinir. Bkz: Cüzcanî, Tabakâti Nâsırî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar) Çev: Mustafa Uyar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s. 14.

Şahin

sebepe olmuştur.⁴⁵ Bütün bu kargaşa Raziye'nin nüfuzunu kırmış ve en sadık komutanını ve emirlerinin bağlılığını kaybeden Sultan tahttan indirilmiştir (1240) ve yerine kardeşi Behram Şah geçmiştir. Bayur, Raziye'nin tahttan indirilmesini kendi ihtiyatsızlığına bağlamaktadır.⁴⁶ Başka bir tarihçi de Raziye'nin tecrübesizliği karşısında entrikaların ağır bastığını ifade etmiştir.⁴⁷

Cöhce eserinde Sultan Raziye için Cüzcânî'nin “büyük, akıllı, adaletli, kerim, âlimleri hoş tutan, adil, adalet yayan, ahalisini besleyen ve ordu çeken bir padişahı. Padişahlara gereken bütün vasıflarla donanmıştı. Fakat yaratılıştaki erkeklerin hesabından nasibini almamıştı. Bütün bu seçkin sıfatlar ona ne fayda verir.” ifadelerine yer vermiştir. Öte yandan erkekler arasında bir kadının göstereceği davranışları asla yapmayan ve böylelikle ayrı cinsten olmanın dezavantajlarını büyük ölçüde gidermeyi başaran Sultan Raziye'nin, Türk emir ve meliklere dayanacağı yerde onların güçlerinden çekindiği için biraz da merkezî idarelerin bir özelliği olarak kayıtsız şartsız kendisine bağlı bir grup meydana getirmeye çalıştığına değinmiştir.⁴⁸

Raziye Begüm'ün Hazin Sonu

Bazı kaynaklarda Raziye'nin ölümü konusunda değişik bilgiler yer almaktadır. Üçok, Tabakat-i Ekberi isimi kaynağa atfen Raziye'nin Hindular tarafından öldürüldüğüne (14 Ekim 1240) yer vermiştir:

“Raziye, kardeşi Behram Şah'ın Dehli'den yolladığı ordu ile çarpışıp savaşı kaybedince esir olmamak için kaçmış, uzun bir yol gittikten sonra oldukça acıkmış ve Hindu bir çiftçiye rastlayınca, ondan yiyecek istemiştir. Onun verdiği bir parça kuru ekmeği yer yemez, yorgunluktan hemen oracıkta uykuya dalmış. Çiftçi erkek elbiselerinin altında mücevherlerle işlenmiş bir kaftan bulunduğunu fark edince Raziye'yi öldürmüş ve tarlaya gömmüştür. Elbisesinin bir parçasını alıp çarşıya satmağa gittiğinde, böyle kıymetli ve zarif işlenmiş bir elbise parçasının fakir bir Hindu çiftçinin elinde bulunması şüpheyle karşılanmış ve Raziye kadı huzuruna götürülmüştür. Çiftçi, Sultan Raziye'yi öldürdüğünü itiraf edip onu defnettiği yeri göstermiştir.”⁴⁹

Aziz Ahmed, Raziye'nin başına buyruk aristokrat ruhunu ayakta tutak için giriştiği mücadeleyi hayatıyla ödediğini vurgulamıştır.⁵⁰

⁴⁵ Şemsî Meliklerinin bir araya gelerek “kadın elbiseleri ve örtüden çıktığı, cübbe giyip, külâh örtterek halkın arasında görüldüğü ve fil üzerinde açıkça halk arasında dolaştığı için” Sultan Raziye'yi tenkit ettikleri hususunda Bkz., Cöhce, a.g.e., 22; Cüzcânî, a.g.e., s. 460; Cüzcanî-Raverty, a.g.e., s. 750.

⁴⁶ Bayur, a.g.m., s. 43.

⁴⁷ Uyar, a.g.e., s. 15.

⁴⁸ Cöhce, a.g.e., s. 35.

⁴⁹ Üçok, a.g.e., s. 45.

⁵⁰ Ahmed, a.g.e., s.196.

Şahin

Raziye Begüm Sonrası Dehli

Sultan Raziye dört yıla yakın bir zaman imparatorluk denilecek kadar büyük bir ülkenin idaresini elinde tutmuş ancak ondan sonra tahta geçen Behram Şah, İzzüddîn Balaban, Alâüddîn Mesud Şah ve Nâsırüddin Mahmud zamanlarında da Türk beyleri ülkede karışıklıklar çıkarmaya devam etmiştir. Çıkan karışıklıklar arka arkaya iki sultanın tahttan indirilip öldürülmesiyle sonuçlanmıştır.⁵¹

Dehli artık trajedilerin sahnesi hâline gelmiş, her yeri şaşkınlık ve panik havası kaplamıştır. Bir yandan beylerin isyanları, bir yandan Moğol akınları, öte yandan Hinduların müdafaasız kalan bölgeleri ele geçirmeleri sonunda (1266) Şemsiyye hanedanlığı zayıflamış, asayiş bozulmuş, iktidar harem ağalarının ellerine geçmiş, ülkenin sınırları daralmış ve Balabanlılar dönemi başlamıştır. Kaynaklarda Balabanlıların Dehli'deki kargaşa ve isyana melik ve emirlerin zehirli hançerlerle öldürülmesiyle son verdiği ve böyleye "Kırkların" birçoğunun yok edildiği; kalanlarında ikinci derece unvanla itaat altına alındığı yazmaktadır.⁵²

Sonuç

Dehli Türk Devleti'nin tek kadın Sultanı Raziye Begüm, Hind-Türk tarihi açısından kayda değer bir şahsiyettir. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre hükümdarlık için gerekli pek çok özelliği şahsında toplamış ve bu özellikleriyle kardeşlerinden üstün olduğu babası tarafından da takdir edilmiştir.

Raziye Sultan, devleti en iyi şekilde idare etmeye çalışmış ancak yaşanan bazı olumsuzluklar ve ülkedeki kargaşa onun, hem saltanatı hem de hayatına mal olmuştur. Devletinin bekası ve halkının huzuru için kendi hayatından dahi ödün veren Sultan, babasının izinden yılmadan, usanmadan başarılı bir politika sürdürmüştür. Kendisine karşı ayaklanan Türk emirlerin nüfuzunu kırmak için önemli mevkie getirdiği Yakut'un Raziye Begüm'e olan yakınlığı -aslında bize göre sadakatten başka bir şeyle izah edilemezken - emir ve meliklerin büyük kıskançlıklarına ve ardından tahttan indirilmesine yol açmıştır. Aslında Meliklerin Raziye'yi tahttan düşürmek için gösterdikleri bahane bile o dönemin telâkkisine göre hükümdarı tahttan indirmeye yetecek meşru bir sebeptir. Ancak Raziye, Cemâl ed-dîn Yakut'u taltif etse de tahttan indirilmeyi kabul edecek birisi olmadığını ve kurmak istediği düzeni sonuna kadar götürmek konusundaki azmini saltanatı tekrar ele geçirmek için üst üste yaptığı ve hayatına mal olan hamlelerle göstermiştir.

⁵¹ Uyar, a.g.e., s.15.

⁵² Ahmed, a.g.e., s. 197.

Şahin

Ömrünü gerek Hindû akınları gerekse kendisine karşı ayaklanan emir ve meliklerle mücadeleyle geçiren Raziye, cesur ve kahraman bir Sultan olarak hayata gözlerini yummuştur.

Bu çalışmada Raziye Begüm, mevcut kaynaklar ışığında birçok yönüyle ele almaya çalışıldı. Raziye Sultan, unutulmaması ve çok yönlü incelenmesi gereken bir Türk kadını olduğundan söz konusu çalışmamız yapılanlara ve yapılacak olanlara destek olma amacıyla yapılmıştır. Raziye Begüm, ülkemizde bazı çalışmaların ve kitapların teması olsa da bilhassa kadın araştırmalarında ilk akla gelen tarihin tozlu sayfalarına gönderilmeyecek müstesna bir şahsiyettir.

Kaynaklar

- AHMED, N., (1931). *Tabakât-ı Ekberî*, Calcutta.
- AHMED, M. A., (1949). *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu (1206-1290)*, Kervan Yayınları., İstanbul.
- BARANÎ, Z., (1862). *Tarih-i Firûz Şâhî*, Nşr. S. A. Khan Calcutta.
- BAYUR Y.H., (1937). “Orta ve Yeni Kurunda Orta Asya ve Hindistan Türklerinde Kadınların Mevkii”, *Belleten*, C I, s. 116-193.
- BAYUR, Y. H., (1946). *Hindistan Tarihi I, İlk Çağlardan Gurkanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar*, TTK Basımevi, Ankara.
- CÖHCE, S., (1986). *Şemsî Melikleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ.
- CÖHCE, S., (1985), “Dehli Türk İmparatorluğu'nda Sultan Şemseddin İltutmuş'un Kırk Kölesi Çihilganilerin Kimlikleri ve Oynadıkları Roller”, Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi (23-28 Eylül 1985), İstanbul, s.175-186.
- CÖHCE, S., (1990). *Dehli Türk Sultanlığı'nın Kurucusu Kutb ed-din Aybeg'in (1206- 1210) Hayatı ve Şahsiyeti*, XI Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül 1990), Ankara.
- CÖHCE, S., (2004). *Delhi Türk Sultanları Tarihi*, Huzur Cilt Evi, Malatya.
- CÖHCE, S., (2002). *Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri*, *Türkler Ansiklopedisi*, C 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 695-696.
- CÜZCANÎ, (1963). *Tabakât-ı Nâsirî I*, Nşr. A. Habibî, Kabil.
- CÜZCANÎ, (1864). *Tabakat- Nasiri, A General History of Muhammadan Dynasties of Asia I-II*, Nşr. H.G. Raverty, Calcutta.
- CÜZCANÎ, (2016). *Tabakâti Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)* Çev: Mustafa Uyar, Ötüken Yay., İstanbul.
- DURMUŞ, A., (2015). *Türk-Osmanlı Tarihinde İlk Kadın Sultan Raziye Hatun*, Türkiye'de ve Dünyada Kadın Araştırmaları, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana.

Şahin

- HAMBLY, G. R.G., (1998). *Women in the Medieval Islamic World*, Peter Jackson: Sultan Radiyya Bint Iltutmus S.T.Martin 's Press, New York.
- HÜSEYNOF, R.,(2013). *Mehseti Gencevi*, Doğu ve Batı Yayınları, Bakü.
- JACKSON, P., (1999). *The Delhi Sultanete*, Cambridge Uni., Press, London.
- KATHA, A.C., (1976). *Sultana Razia*, India Book House Pvt., Ltd., India.
- NİZÂMÎ, K.A., (1970). *The Early Turkish Sultans of Delhi*, A Comprehensive History of India V, Nşr, M. Habib-K.A.Nizâmî Delhi.
- QURESHI, I. H., (1970). *Muslim India before the Mughals*, The Cambridge History of Islam II, Nşr. P.M.Holt. vd. Cambridge.
- TURAN, O., (1944). “*Terken Ünvanı*”, THT Dergisi, S 1, Ankara, ss.67-73.
- TÜRKMEN, E., (2007). *Sultan Raziye*, NKM Yayınevi, İstanbul.
- ÜÇOK, B., (1981). *İslâm Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*, TTK Basımevi, Ankara.

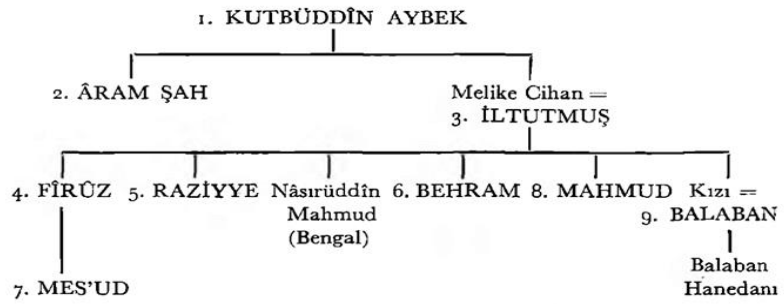
Ekler

-Sultan Raziye'nin Temsili Resmi-

-Sultan Raziye'nin Minyatürü-

-Sultan Raziye'nin Soy Tablosu-

Mahatma Gandhi ve Sessiz Direnişi

Esra Gümrükçüoğlu*

ORCID: 0000-0003-1274-3197

Öz

Mahatma Gandhi, sömürgecilik, haksızlık, yolsuzluk gibi birçok unsura karşı başlattığı direnişiyle sevgi, saygı, adalet ve özgürlüğün değerini tüm dünyaya göstermeyi amaç edinen bir kişidir. Şiddet karşısında şiddetsiz kalmanın ne kadar önemli olduğunu öngören Mahatma Gandhi, sessiz, mücadeleci ve kitleleri sessizce sürükleyen “Sessiz Direniş”in de sembolüdür. O, İnanıldığı bu yolla ülkesinin kaderini değiştirmiştir. Onun insanca yaşama gayesiyle başlattığı direnişi, Hindistan’ın özgür bir ülke olmasında etkili olmuştur. Çalışmamızda, Mahatma Gandhi’nin liderlik yolunda karakterini şekillendiren ilkeleri ve ülke siyasetine yön veren eylemleri “Sessiz Direniş” temelinde irdelenmiştir. Bu bağlamda, çalışmamızda şiddet karşısında pasif duruşla sistematize ettiği sessiz ancak etkili direnişi ile sembol haline gelen Mahatma Gandhi’nin mücadelelerine ana hatlarıyla değinilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Mahatma Gandhi, Hindistan, Sessiz Direniş, İngiltere, Sömürge

Gönderme Tarihi:18/07/2018

Kabul Tarihi:18/08/2018

*Giresun Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, E-Posta:esra.eg@gmail.com

Mahatma Gandhi and Silent Disobedience

Abstract

Mahatma Gandhi is a person who aims to show the value of love, respect, justice and freedom to the whole world with the resistance he has launched against many elements such as colonialism, injustice and corruption. Mahatma Gandhi, who foresaw the importance of being non-violent in the face of violence, is also a symbol of a silent challenger, the Silent Disobedience. In this way he believed, he changed the destiny of his country. His resistance to humane living has been influential in the fact that India is a free country. In our work, the principles that shaped Mahatma Gandhi's character in the way of leadership and his actions that directed the politics of the country were examined on the basis of Silent Disobedience. In this context, Mahatma Gandhi's struggles, which became symbolized by his silent but effective resistance systemized by passive stance against violence, are outlined.

Keywords: Mahatma Gandhi, India, Silent Disobedience, Britain, Colonialism

Received Date: 18/07/2018

Accepted Date: 18/08/2018

Махатма Ганди и его тихое сопротивление

Резюме

Махатма Ганди это великая личность, которая возглавила сопротивление против колониаторской политики, несправедливости и злоупотребления доверием, поставив перед собой цель показать всему миру ценность любви, уважения и свободы. Пропагандируя отказ от насилия в ответ на другое насилие, Махатма Ганди сам вел мирное сопротивление и привлекал к нему массы, став его основным символом. Этот путь, в который он свято верил, помог ему изменить судьбу своей страны. Борьба за достойные условия жизни людей привела к независимости Индии. Данное исследование посвящено принципам, сформировавшим характер Махатмы Ганди, и мероприятиям на основе ненасильственного сопротивления, которые придали основное направление политике страны. Своим систематическим отрицанием жестокости, ненасильственным, но эффективным протестом Махатма Ганди превратился в символ сопротивления, что и определило красную линию его борьбы.

Ключевые слова: Махатма Ганди, Индия, Ненасильственное сопротивление, Англия, колония

Получено: 18/07/2018

Принято: 18/08/2018

Giriş

Mahatma¹ Gandhi mesleği olan avukatlığı yaparken İngiliz meslektaşları ile aynı statüde olmasına rağmen ten rengi sebebiyle ikinci sınıf muamelesi görmüş, bu haksızlık karşısında haklı savunusunu yapmıştı. Mahatma Gandhi'nin bu davranışı Hindistan halkı tarafından benimsenmiş ve bu, Hindistan'da İngiliz yönetimine karşı bir direnişi de beraberinde getirmişti. Hintlilerin ve Hindistan'ın İngiliz sömürgesi haline geldiğini gören Mahatma Gandhi halkın desteğini alarak şiddete başvurmadan direniş yolunu seçer. Halkın huzuru için sergilediği tutum ile örnek bir kişilik olan Mahatma Gandhi'nin kararlı duruşu hem Hindu hem de Müslümanları bir araya getiren önemli bir imgedir. Böylece halk emperyalizm karşısında birleşmiş ve bir bütün olarak direnişi desteklemiştir.

Yakın geçmişe baktığımızda Mustafa Kemal Atatürk ile çağdaş olduğu bilinen Mahatma Gandhi'nin, Türkiye'deki siyasi ve sosyal gelişmeleri yakından takip ettiği bilinmektedir. Özellikle batı karşıtı başlatılan direnişi desteklediği; kendi ülkesinde de söz konusu mücadelenin benzerini yaşayarak sömürgeci güçlerin mallarını boykot etme yoluyla yansıttığı görülmüştür. Mahatma Gandhi'nin bu direnişiyle büyük güçlere karşı sesini duyurarak tarihin en kayda değer hareketini başlatmış oldu. Öte yandan (1940-1941) Almanya'da da sosyal açıdan benzer olayların yaşandığını bilen Mahatma Gandhi'nin Adolf Hitler'e de mektuplar yazdığı vatanına karşı gösterdiği bağlılığı övdüğü ancak yapılan katliamlara "canavarca" olduğun vurgulayarak bu eylemlerine son vermesini istediği bilinmektedir.

Mahatma Gandhi'nin Biyografisi

Hindistan'ın Gujarat Eyaleti'nin Porbandar kasabasında doğan (2 Ekim 1869) Mohandas Karamçand Gandhi,² dindar bir ailenin dördüncü çocuğudur.³ Mahatma Gandhi, Hindistan'da sosyal sınıflanmayı belirleyen kast sisteminden Vaisya⁴ sınıfına mensuptur. Babası Kaba Gandhi çeşitli hukuki ve siyasi görevlerinin yanı sıra birkaç kez başbakanlık görevinde

¹ Mahatma "Ulu, Yüce Ruh" anlamına gelmektedir. Bkz: Mustafa Mencütekin, "Sinema Perdesinde Kırılan Karizma Işığı: Mahatma Gandhi", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 18, Konya, 2007, s. 368.

² Mohandas Karamçand Gandhi, Hakikatin Peşinde Başımdan Geçenler, (Çev: Vedat Günyol), Alfa Yaşam, II. Baskı, İstanbul, 2016, s. 21.

³ Ved Mehta, Mahatma Gandhi And His Apostles, Penguin Book, USA, 1977, p.70.

⁴ Esra Büyükbakçeci, Hint'te Kast Sisteminin İlk İzleri ve Hint Edebiyatındaki Yeri, DTCF Dergisi, Sayı 56, Ankara, 2016, s. 240.

Gümrükçüoğlu

bulunduğu; annesi Putlibai'nin de babası gibi devlet işlerinden anlayan zeki bir kadın olduğu bilinmektedir. Gandhiler başlangıçta bakkallık yaparken dedesinden başlayarak üç kuşak boyunca Kathiawad'da⁵ çeşitli devletlere başbakanlık yapmışlar. 13 yaşında iken Kastura Bayi ile evlenen Mahatma Gandhi'nin bu evliliğinden üç oğlu dünyaya gelmiştir.

Mahatma Gandhi'nin henüz ortaokul seviyesinde yaptığı evlilik, okuldaki başarısını olumsuz etkilese de sonra ki yıllarda başarılı bir öğrenci olmuş birçok burs elde etmiştir. Kardeşleriyle birlikte aynı okula giden Mahatma Gandhi ile abisi aynı dönemde evlenmiştir. Evliliklerinden dolayı eğitim-öğretim hayatlarına bir yıl ara vermek zorunda kalmaları abisinin okulu bırakmasına neden olmuştur. Orta eğitimini 18 yaşında bitiren Mahatma Gandhi, Bombay'da Samaldas College'a başlamış ve babasının dostu olan Mavji Dave'nin tavsiyesi üzerine hukuk eğitimi almak üzere İngiltere'ye gitmeye karar vermiştir.

Hindu dinine mensup Mahatma Gandhi'nin mezheplerinin deniz aşırı gitme yasağını çiğnediği için kasttan çıkarılması⁶ onun İngiltere'ye hukuk eğitim için gitmesini engellemeye yetmemiştir. İngiltere'de eğitimini tamamlayıp yurda dönen Mahatma Gandhi, ülkesinde yaşanan adaletsizlikleri gördüğünde oldukça etkilenmiş duygusal olarak kaldıramamıştır.

Hindistan halkının “bapu”su yani babası olarak saydığı Mahatma Gandhi, prensip sahibi olarak tanınan ve “Benim mesajım yaşamımdır.” diye nitelediği ömründe Sessiz Direnişine yolda bir takım düstur ve ilkeler benimsemiştir. Her insanın hayatından bir ders çıkarması gerektiği düşüncesinde olan Mahatma Gandhi, kendisinin de hayatından çıkardığı derslerden en önemlisinin; kendi belirlediği ve yedi ölümcül günah olarak nitelediği aşağıda verdiğimiz unsurlardan uzak durmak olduğunu belirtmiştir.

Hayat Prensipleri/Yedi Günah

Mahatma Gandhi, çalışma olmadan servet; vicdan/bilinç olmadan haz; karakter olmadan bilgi; ahlak olmadan ticaret; insanlık olmadan bilim; özveri olmadan din; ilke olmadan siyasetin insanı günaha götüren unsurlar olduğuna inanmış ve bunlardan uzak durulması gerektiğini savunmuştur.

⁵ Kathiawad Avrupa etkisinden uzak küçük çaplı otokrat gibi görünen İngilizlerden önce yerli makamlar tarafından yönetilen şehir devletiydi. Bkz: Louis Fischer, Gandhi His Life And Mesage For The World, A Signet Key Book, USA, 1954, p. 9.

⁶ Nuray Özenç, Gandhi'nin İfadesiyle Ahimsa, Edebiyat Dergisi, Sayı 15, Konya, 2006, s.168.

Gümrükçüoğlu

Emeksiz Kazanç Mahatma Gandhi'nin babası Kaba Gandhi, devlete bağımlılığıyla bilinen, rüşvet kabul etmeyen ve servet sahibi olmak gibi bir tutkuya sahip olmayan bir kişiydi.⁷ Aynı bilinçte yetişen Mahatma Gandhi, geçim parasının alın teriyle kazanılmış olmasına dikkat etmiş ve avukatlık mesleğinin daha ilk yıllarında devlet dairelerinde dönen rüşvet olaylarını görek zahmetsiz kazancın doğru olmadığını düşünmüştür.

Bilinçsiz Haz İngiltere'de olduğu dönemde yaşadığı acı bir tecrübe onu kendi mesleğini icra etmesinde önemli bir etken olmuştur. Mahatma Gandhi'nin ten renginden dolayı saçını kesmemesi, ona kendi işini yaparak özgüven kazanma yolunu açmıştı.⁸ Mahatma Gandhi böylelikle sade bir yaşam şekli benimsemiş ve çocuklarını da bu şekilde yetiştirmişti. Tüm benliğini saran kast duygularının yok edilmesi için yıllar geçecek olsa da O, birçok yönden kendini topluma adanmanın öncelikle kendi yaşamını düzenlemekten geçtiğine inanmıştır.⁹

İlkesiz Siyaset Mahatma Gandhi, dürüst idarecilerin ilkelerinin halka, vatana, dünyaya hayırlı olmak çevresinde şekillendiği görüşünde olmuştur.¹⁰ Bu siyasete göre vatanını ve halkını iyi tanıyan bir siyasetçi en iyi siyasetçi sayılabilir.

Özverisiz İnanç Gandhi bir inanca sahip olmakla o inancı yaşamak arasında ki farkı görmüş ve İngiltere'de kaldığı dönemde Kitab-ı Mukaddes, Tevrat, Bhagavat Gita'yı okumuş Hinduizm'i yeniden anlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda Mahatma Gandhi'nin ahimsasını¹¹ kendini yeniden tanıma temeline oturtmak yanlış olmayacaktır. Gita'yı¹² okumayı benimsedikten sonra dertlerine çözüm bulmak için ona başvurmuştur. İnsanın ruhen terbiyesinin ancak ahimsa ile başarabileceği vurgulayan Mahatma Gandhi için ahimsa, Sessiz Direnişinin kapısını açan bir anahtar olmuştur.¹³ Dolayısıyla özveri göstermeden yapılan ibadet eksik inancın ürünü olarak addedilmiştir.

⁷ Gandhi, a.g.e., s. 20.

⁸ Gandhi, a.g.e., s. 271.

⁹ Arthur Lewellyn Basham, The Wonder That Was India, Grove Press Inc. New York, 1954, p.151.

¹⁰ Özenç, a.g.m., s.168.

¹¹ Ahimsa, karşılık vermeden acı çekmek ve vurana vurmamak için güçlü olmayı gerektiren bir uygulamadır. İnsan yaşamındaki tek gerçek güç kabul ettiği Ahimsayı "Hakikat"i ararken keşfettiğini söylemiştir. Bkz: Özenç, a.g.m., s.167.

¹² Bhagavad-Gita Tanrının Şarkısı, Çev: Ömer Cemal Güngören, Yol Yayınları, İstanbul, 2001, s. 9.

¹³ Gandhi, a.g.e., s. 331.

Gümrükçüoğlu

Niteliksiz Bilgi Mahatma Gandhi, bilim ve terbiye ile eğitim ve öğretimin birbirinden ayrılmaması gerektiği kanısındadır. Ona göre birey, bilgisini ahlak ve edep anlayışının verildiği bir sistem dâhilinde geliştirirse insanlara faydalı olabilir.

Ahlaksız Ticaret Mahatma Gandhi ticaret, tıpkı arkadaşlık gibi saygı, dürüstlük ve güven temelinde oluşması gerektiği düşüncesinden hareketle ticaretin de ahlaklı olanının insanı huzura erdireceğini öngörmektedir.

İnsaniyetsiz Bilim Mahatma Gandhi, bilimin varlık sebebinin insanların huzuru ve refahı olduğu savını benimsemektedir. O, bilim insanların insanlık ve vicdan anlayışından yoksun oldukları sürece, hüsrana uğrayacaklarını düşünmektedir.

Mahatma Gandhi'nin İlkeleri

Mahatma Gandhi, ülke refahını sağlamak ve halkı huzura kavuşturmak için çıktığı yolda benimsediği belli başlı ilkelere sahip bir liderdi. Bunları başlıklar halinde sıralamak gerekirse,

Doğruluk Mahatma Gandhi'nin ilkelerinde ilk sırayı her şeyin başı sayılacak doğruluk almaktadır. Ömrünü Satya'yı (hakikat-doğru) bulmaya adanmış Mahatma Gandhi, kendi hatalarından yola çıkarak deneyimler kazandığını düşünmüş ve inançlarını "Doğruluk Tanrı'dır" ifadesiyle özetlemiştir.

Pasif Direniş Mahatma Gandhi için mücadele pasif direnişle aynı doğrultudadır. Hayatta kalmak ve insanca yaşamak için mücadele yolunda tercihini pasif direnişten yana yapan Mahatma Gandhi, bu düşüncüyü ciddi anlamda siyaset boyutunda ilk uygulayan lider konumundadır.

Et Yemezlik Hinduizm'in en göze çarpan prensiplerinden biri kuşkusuz et yememektir. Mahatma Gandhi de annesinin koyu bir Hindu olması hasebiyle bu prensipten oldukça etkilemiş ve Hindistan dışında bulunduğu dönemlerde dahi et yememiştir. Ona göre et yemeden yani vejetaryen bir beslenme, hem insan vücuduna faydalı hem de çok düşük gelir seviyesine sahip olan Hindistan'da, ekonomik bir amaca hizmet etmişti.

Brahmaçarya Brahmaçarya, Mahatma Gandhi için dünyevi zevklerden uzak kalmakla aynı anlama gelmektedir. Kaynaklarda Mahatma Gandhi'nin, ihtiras içeren duyguların kendisine büyük bir suçluluk ve utanç duygusu verdiği düşüncesiyle 36 yaşında cinsellikten uzak durma konusunda kendisine söz verdiği bilgisi mevcuttur. Ona göre Brahmaçarya, "duyguların düşünce, söz ve eylemde kontrolü" anlamını taşımaktadır.

Gümrükçüoğlu

Sadelik Her zaman sade bir yaşam tarzı benimsediği bilinen Mahatma Gandhi'nin Batı tarzı yaşamın çok masraflı olduğunu düşündüğü; ailesi ve çevresine sade yaşam için teşvikler yaptığı görülmüştür. Hatta başkasına çamaşır yıkatmanın ne kadar masraflı olduğunun farkına vardığında kendi gömleklerini yıkayıp ütümeye başladığı söylenmektedir. Öte yandan halkın kendi kıyafetlerini kendilerinin dikmesini tavsiye ederek İngiliz mallarını boykot etmiştir.

İnanç Hinduizm'e mensup olan Mahatma Gandhi, Budizm'i, Hristiyanlığı ve İslamiyet'i kutsal kitaplarından öğrenmiş; bütün dinlerin eşit olduğuna inanarak hepsine saygı duymuştur.¹⁴

Sessiz Direnişi (1919-1948)

Mahatma Gandhi'nin hayat prensipleri/ilkelere, inandığı doğruları kendisine göre haklı mücadelesinin birer aracıydı. Bu yolda gerçek huzura ermek için önce insanın kendini arındırmasına inanmış ve dışarıdaki sorunlardan arınmanın yollarını aramıştır. Her eyleminde şiddetten uzak kalmayı öngörmüş; bu direnişini sessiz olarak betimleyerek insanlığa şiddetsiz de mücadele edilebileceğini kanıtlamıştır.

Asıl amacı şiddetsiz mücadele olan Mahatma Gandhi, bunun da ancak şiddete sessiz kalarak gösterebileceğine inanmıştır. Bu bağlamda sömürgeciliğe karşı yapılan eylemlerde halk Mahatma Gandhi'nin sessiz direnişini benimsemiş, İngiltere yönetiminin şiddet yanlı politikasına karşılık vermemeyi tercih etmişti. Halkı, şiddete karşı sessiz kalınması gerektiği konusunda sürekli bilgilendirmiş ve Budizm'in kurucusu Buddha ile Peygamber İsa'ya yapılan zulümleri buna örnek göstermişti.¹⁵ Mahatma Gandhi, Budizm'in izinde şiddete tam anlamıyla karşı olmuş, öğretilerine uygun bir yaşam sürdürmüş,¹⁶ bu derin felsefe Mahatma Gandhi'nin ahimsa misyonuyla birleştiğinde karşı durulamaz güç oluşturmuştu.

Mahatma Gandhi, ilk şiddetsiz direnişini Hindistan'da değil, bir Hint şirketinde avukat olarak çalışmak üzere 1893'te gittiği Güney Afrika Cumhuriyeti'nde başlatmıştır. Güney Afrika'da sadece Afrikalılara değil

¹⁴ <https://www.bilgiustam.com/mahatma-gandhi-kimdir-gandhi-ilkelere-nelerdir>, Erişim : 20.06.2018.

¹⁵ Yusuf Hikmet Bayur, Hindistan Tarihi Cilt: 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1950, s. 566.

¹⁶ Şen Anbarlı, Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik (Türkiye Örneği), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006, s. 98.

Gümrükçüoğlu

Hintlilere de ayrımcılık yapıldığını gören Mahatma Gandhi, ilk olarak elinde birinci mevki bileti olmasına rağmen üçüncü mevkiye geçmediği için trenden atılmış; yoluna at arabası ile devam ederken, Avrupalı bir yolcuya yer açmak için arabanın dışında basamak üzerinde yolculuk etmeyi reddettiği için sürücü tarafından dövülmüştür. Bunun gibi çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalan Mahatma Gandhi, bir mahkemede hâkimin Hindu türbanını çıkarmasını emrettiğinde buna karşı çıkmıştır. İşte bu örnekler şiddet içermeyen direniş fikri üzerine düşünmesine neden olmuştur. Artık yoluna devam ederek ırkçılığın kalkması için elinden geleni yapmaya tam anlamıyla karar vermiştir.¹⁷ 1906'da, Güney Afrika Hükûmeti, Hint kökenlilerin özel bir kimlik taşımalarını öngören bir kararnameyi kabul edince, 11 Ağustos'ta Johannesburg'da düzenlenen büyük bir protesto gösterisinde ilk kez Satyagraha (hakikate adanma) ilkesine atıfta bulunmuş ve Güney Afrika'da ezilen, horlanan ve haksızlığa uğrayan Hintlileri bir araya getirerek onları bu yolda şiddetsiz direnişe davet etmiş; şiddet, yalan ve haksızlığın aynı şey olduğunu açıklayarak gerçek huzura ermenin tek yolunun şiddete başvurmamak olduğunu fark etmiştir.

Güney Afrika'da yürüttüğü mücadelenin ardından, Hindistan'a dönen Mahatma Gandhi'yi karşılamaya gelen on binlerce Hintli, onun, artık Hindistan için milli bir simge haline döndüğünü düşünmüştür.¹⁸ Kalabalığı gören Mahatma Gandhi, Hindistan'ın özgürlüğünü için herkesin birlik olabileceğini görmüş¹⁹ ancak Hindistan'da kökleri çok eskiye dayanan kast sistemi Mahatma Gandhi'nin önünde büyük bir engel oluşturmuştu. Ülkede bir yandan sömürgeye karşı direniş faaliyetleri yürütürken bir yandan da kast sistemiyle savaşmış, sistemin içine giremeyen Haricanlardan²⁰ Hinduizm'in en büyük günahı olarak bahsetmişti. Mahatma Gandhi, Hindistan Kongre Partisinin farklı dil, din ve ırkların, ancak ortak kültür ve ortak vatan ideali etrafında toplanabilecekleri *Tek Hindistan* politikasını kast

¹⁷ Gandhi, a.g.e., s.151.

¹⁸ Mencütekin, a.g.e., s. 368.

¹⁹ Gandhi, a.g.e., s. 345.

²⁰ Brahmanlar et yemez ve hayvan öldürmek ve hayvana ilişkin işleri en aşağı meslek olarak kabul ederler. Ancak Haricanlar et yer ve Hindular için bu kabul edilmez. Bkz: Halide Edip Adıvar, Hindistan'a Dair, Can Yayınları, İstanbul, 2014, s. 69. Biruni Haricanlardan "Badhatan" olarak bahseder. Toplumda aşağı ve pis işlerle uğraşan, farklı meslekleri olan tek sınıf olarak görülür, gayrimeşru çocuklar olarak görülürler. Bkz: Ebu Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Biruni, Tahkiku Ma Li'l-Hind Biruni'nin Gözüyle Hindistan, Çev: Kıvameddin Burslan, TTK, Ankara, 2015, s. 60.

Gümrükçüoğlu

sisteminin kalkmasıyla gerçekleşebileceğini savunmuştu.²¹ O'na göre halk daha kendi içindeki ayrılıkları halledemezken özgürlük mücadelesi sonuçsuz kalacaktı.

Burada şu hususu da dikkat çekmek gerekirse; sessiz direnişle birlikte halkın sömürgeci güçlere karşı ayaklanması, sivil itaatsizliği de peşinde getirmişti.²² Mahatma Gandhi'ye göre sivil itaatsizlik, şiddete başvurmadan direnme, gerçeğe ve adalete derin bağlılık, pasif direnmenin anahtarı haline gelmişti.²³ Bundan hareketle Mahatma Gandhi, halka uygulanan şiddete rağmen insanoğlunun acı çekmemesi için, halkı direnişte silahsızlanmaya çağırılmıştı.²⁴ İnancının temelini oturttuğu şiddetsizliğe bağımlılığıyla halkın refahını kimseye zarar gelmeden kazanmayı amaçladı. Mahatma Gandhi inancı olan şiddetsizliğe o kadar bağlıydı ki sessiz direniş tanımının bile kin özelliği taşıdığını direniş sözcüğünün şiddet barındırdığı düşünüyordu. Sessiz direniş yerine satyagraha denilmesini tercih etmişti. Bu ifade aynı zamanda Gücerat dilinde hakikati, aşkı ve ruh gücünü ifade ediyordu.²⁵ Mahatma Gandhi; Thoreau ve Tolstoy'un şiddeti dışlayan direnme felsefelerini²⁶ geliştirmiş, gerçekleştirdiği ve başarıya ulaştırdığı çok sayıda sivil itaatsizlik eylemleriyle sessiz direniş kavramını tüm dünyada tanınmasını sağlamıştır.²⁷ Kazandırdığı şiddetsizlik öğretisi dünyaya istenilenin haklı direnişle de ele geçirilebileceğini öğretti.

Sessiz Direniş Karşısında İngiliz Hükûmetinin Tavrı

Mahatma Gandhi'nin çalışmaları meyvesini vermeye başladığında, İngiltere hükümeti direnişi görmezden gelmiş ancak çığ gibi büyümeye devam ederek ülke genelinde ayaklanmaların yaşanmasına neden olmuştu. Ayaklanmaların bitmeyeceğini anlayan İngilizler, ülke genelinde

²¹ Ali Fuat Bilkan, "Halide Edip Adıvar'ın Hindistan'daki Konferansları", Bilig Dergisi, Sayı 56, Ankara, 2011, s. 41.

²² Şeniz Anbarlı, Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik (Türkiye Örneğiyle), İzmir, 2006, s.104.

²³ Şeniz Anbarlı, "Bir Pasif Direnme Modeli Olarak Sivil İtaatsizlik", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Doç. Dr. Feramuz Aydoğan'ın Anısına, Çanakkale, 2001, s.319.

²⁴ Charles F. Andrew, Mahatma Gandhi At Work His Own Story Continued, The Macmillian Company, New York, 1931, p.9.

²⁵ Kadir Candan-Murat Bilgin, "Sivil İtaatsizlik, Yasama Dergisi", 2001, Sayı 19, s. 72.

²⁶ Tolstoy ve Gandhi birbirleriyle özellikle şiddetsizlik ve dünya siyaseti hakkında İngilizce mektuplaşmışlardır. Bkz: B. Srinivasa Murthy, Mahatma Gandhi And Leo Tolstoy Letters, Long Beach Publications, CA, 1987, p. 4.

²⁷ Candan- Bilgin, a.g.m., s. 71.

Gümrükçüoğlu

tutuklamalara girişmiş; Hindistan kongresinin birçok şube üyelerini tevkif edip mallarına el koymuş, direniş hareketinin kışkırtıcılarıyla onlara uyanları ihtiyar, kadın, çocuk on binlerce insanı hapse atmıştı. Tüm zorbalıklara ve büyük kayıplara rağmen halk geri adım atmamıştır. Sessiz direniş hareketiyle ilgili olarak yargılananların hemen hepsi “hükümetle işbirliği yapmamaya ahdetmiş” olduklarını söyleyerek mahkeme gitmeyip savcı ve şahitlerin sözlerini dinlememiş; mahkemede sorularına cevap vermemiş ve mahkeme boyunca aralarında konuşmuş, kitap ve gazete okumuşlardı.²⁸ Bu davranışları ile İngiliz yönetimini tanımadıklarını açıkça göstermişlerdir.

Mahatma Gandhi'nin sessiz direnişi temel olarak İngiliz yönetiminin zulmü konusunda halkı bilgilendirmek; İngiliz hükûmetiyle teması kesmek, kamuda çalışanların istifasını sağlamak; hükümetin tekelinde olan tuz imalatında halkın doğrudan satış ve imalatına teşvik etmek; içkiden halkı menetmek; ağır toprak vergisini vermemeye halkı kışkırtmak; İngiliz malları ve yabancı kumaşların alımını boykot etmek amaçları doğrultusunda vücut bulmuş ve sabırlı duruş Hintlileri başarıya ulaştırmıştır.²⁹

Öte yandan mücadelenin önemli kısmını oluşturan, tuz imalatındaki yasağın protesto edilmesinin stratejik açıdan önemli olduğunu vurgulamak gerekir. Bu konuyu ayrı başlık altında incelemek konunun önemini göz önüne serecektir.

Tuz Yürüyüşü (12 Mart 1930)

Sessiz Direnişin önemli bir kısmını da meşhur tuz yürüyüşü oluşturmaktadır, bu açıdan bakıldığında Hindistan'ın uzun sahillerinde bolca bulunan tuzun, Hintlilerin üretmesi ve satmasının İngiliz hükümetince yasaklanması üstelik de Hintlilerden tuz vergisi adı altında ağır vergiler alınması halkı öfkeliendiren son adım olmuştur. Tuz yürüyüşü Mahatma Gandhi liderliğinde başlayan ve milyonları peşinden getiren kayda değer bir direniş simgesi haline gelmiştir. Mahatma Gandhi tuz yürüyüşü öncesince İngiltere Genel Valisi Lord Irwin'e yazdığı uzun mektupta şunları dile getirmiştir: “Neden İngiliz egemenliğini bir lanet olarak görüyorum? Çünkü gitgide artan bir sömürü sistemi ve ülkenin dayanamayacağı kadar yıkıcı, pahalı askeri ve sivil yönetimle suskun milyonlarca insanı yoksullaştırmıştır.”³⁰ Mahatma Gandhi bu sözleriyle direnişine devam

²⁸ Bayur, a.g.e., s. 568.

²⁹ Bayur, a.g.e., s. 566.

³⁰ Pascal Alan Nazareth, Olağanüstü Bir Lider: Gandhi, Çev: Kosta Sarıoğlu Albatros Yayınları, İstanbul, 2014, s. 31.

Gümrükçüoğlu

edeceğini alenen belirtmiş ve ardından gelen birçok destekçisiyle Dandi denilen bölgeye doğru aylarca süren yürüyüşe başlamıştır. Sahilde toplanan halk İngiltere'nin yasağını çiğneyip tuz üretince Mahatma Gandhi ve binlerce kişi tutuklanmış; yasa da işlemez hale getirilmiştir.³¹ Halkın bu yürüyüşü sömürge devletine karşı silahsız kazanılmış önemli bir örnektir.

İngiltere karşısında yekvücut olan Hindistan halkı bu defa kendi arasında ihtilafa düşmüş ve Hindu-Müslüman çatışması baş göstermiştir. Bu durum karşısında Mahatma Gandhi İngiliz sömürsüne karşı takındığı tavrı Müslüman-Hindu çatışmaları için de takınmış ve sessiz direnişinin bir parçası olan ölüm orucuna başlamıştır. Halka hitaben bir konuşma yapan Mahatma Gandhi, “Bugün Hindu, Sih veya Müslüman ya da Parsis olduğumuzu unutmamızdır. Hindistan'ın işlerini düzgün bir şekilde yürütmek için sadece Hintliler olmalıyız. İçinde milletin işi varsa, tüm inançlar tüm Hintlileri birdir. Müslümanlar, Parsis, Sihler ve diğerleri, biz Hintliler ve Hinduları korumak için hayatlarımızı bırakmalıyız.”³² diyerek çatışmaların son bulmasını istemiştir. Hindistan'ın kaderini belirleyen liderin ülkenin kendi iç çatışmasından dolayı öleceği korkusu halkı endişelendirirken, Mahatma Gandhi ancak Müslüman ve Hindu liderlerin önünde silahlarını yere atarak vazgeçtiklerini söylerlerse ölüm orucunu bırakacağını belirtmiştir. Mahatma Gandhi'nin kararlılığı karşısında çatışmalar

Mahatma Gandhi'nin Ölümü

Hindistan ve Hindistan Bağımsızlık Hareketi'nin siyasi ve ruhani lideri, gerçek ve kötülüğe karşı aktif ama şiddet unsuru içermeyen direniş ile ilgili olan Satyagraha felsefesinin öncüsü Mohandas Karamchand Gandhi'nin halk arasındaki çatışmaların sona ermesi için tuttuğu ölüm orucu bedenini oldukça zayıflatmış ve bitkin düşürmüştü. Bütün bunlara rağmen ayakta kalmayı başaran Mahatma Gandhi, 30 Ocak 1948'de Yeni Delhi'de fanatik bir Hindu tarafından öldürülmüştür.³³

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından, Mahatma Gandhi'nin doğum günü olan 2 Ekim, “Dünya Şiddete Hayır” günü olarak ilan edilmiştir.

³¹ Nazareth, a.g.e., s. 39.

³² Joseph Lelyveld, Great Soul Mahatma Gandhi And His Struggle With India, Alfred A. Knopf, New York, 2011, p. 419.

³³ Krishna Kripalani, All Men Are Brothers Life And Thoughts of Mahatma Gandhi As Told In His Own Words, Unesco Centennial Reprint, 1969, p.55.

Sonuç

Mahatma Gandhi, “Hindistan Hintlilerindir” diyerek sabırla ömrünü sessiz mücadelesine adanmış ve yıllar boyu derin sessizliğe gömülen kitleler onun sayesinde harekete geçmiştir. Kendi halkının dışında dünya insanı içinde bu direnişini sürdüren Mahatma Gandhi, şiddetsizlikle şiddetin karşısında durulabileceğini kanıtlamıştır. Mahatma Gandhi'nin şiddetsizlik eylemi kimilerince etkisiz ve basit olarak değerlendirilse de sonuca bakıldığında Hindistan'ın geldiği bugün etkisinin en iyi göstergesidir.

Sessiz direnişin halkın mücadelesi şiddet karşısında şiddetsiz duruşu; düşünsel ve duygusal zarar vermemek hatta nefret ve intikam duygusundan arındırmak anlamına da gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında bütün etnik köken ve dinlere karşı saygı ve sevgiyi içinde barındıran söz konusu direniş/mücadele sabır ve kararlılıkla yoğrulduğunda büyük bir etki uyandırarak başarıyı kaçınılmaz kılmıştır.

Çalışmamızda, Mahatma Gandhi'nin hayatındaki dönüm noktalarına ve onun liderliğinin altında yatan karakteristik özellikleriyle, İngiliz sömürgesine karşı mücadelesinde halkın desteğine kararlılığına değinilmiştir. Sömürgeci güçlere karşı yürüttüğü direnişte halkın benimsediği kast sistemini reddetmiş, sınıf ayrılıklarına da tepkisini aynı ölçüde göstermiştir. Hindistan'ın geleceği için her şeyi göze alan Mahatma Gandhi, sessiz direnişiyile bir devrimi başarmış bir liderdir.

Kaynaklar

ADIVAR, H., (2014). *Hindistan'a Dair*, Can Yayınevi, İstanbul.

ANBARLI, Ş., (2001). ‘‘Bir Pasif Direnme Modeli Olarak Sivil İtaatsizlik’’, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Doç. Dr. Feramuz Aydoğan’ın Anısına, *Çanakkale*, ss.319-328.

ANBARLI, Ş., (2006). *Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik (Türkiye Örneği)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

ANDREW, C. F., (1931). *Mahatma Gandhi At Work His Own Story Continued*, The Macmillian Company, New York.

BASHAM, A. L., (1954). *The Wonder That Was India*, Grove Press Inc. New York.

BAYUR, Y. H., (1950). *Hindistan Tarihi*, C 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

BİLKAN, A. F., (2011). *Halide Edip Adıvar’ın Hindistan’daki Konferansları*, Bilig Dergisi, S. 56, Ankara, ss.33-44.

BİRÜNİ, (2015). *Tahkiku Ma Li'l-Hind Biruni'nin Gözüyle Hindistan*, Çev: Kıvameddin Burslan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

CANDAN, K. ve BİLGİN, M., (2001). *Sivil İtaatsizlik*, Yasama Dergisi, S 19, ss. 57-92.

FISCHER, L., (1954). *Gandhi His Life And Mesage For The World*, A Signet Key Book, USA.

Gümrükçüoğlu

GÜNGÖREN, Ö. C., (2001). *Bhagavad-Gita Tanrının Şarkısı*, Yol Yayınları, İstanbul.

KARAMÇAND, G. M., (2016). *Hakikatin Peşinde Başımdan Geçenler*, Çev: Vedat Günyol, Alfa Yaşam, II. Baskı, İstanbul.

KRİPALANİ, K., (1969). *All Men Are Brothers Life And Thoughts Of Mahatma Gandhi As Told In His Own Words*, Unesco Centennial Reprint.

LELYVELD, J., (2011). *Great Soul Mahatma Gandhi And His Struggle With India*, Alfred A. Knopf, New York.

MEHTA, V., (1977). *Mahatma Gandhi And His Apostles*, Penguin Book, USA.

MENCÜTEKİN, M., (2007). ‘Sinema Perdesinde Kırılan Karizma Işığı: Mahatma Gandhi’, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 18, Konya, ss. 366-392.

MURTHY, B. S., (1987). *Mahatma Gandhi And Leo Tolstoy Letters*, Long Beach Publications, CA.

NAZARETH, P. A., (2014). *Olağanüstü Bir Lider: Gandhi*, Çev: Kosta Sarıoğlu, Albatros Yayınları, İstanbul.

ÖZENÇ, N., (2006). ‘Gandhi'nin İfadesiyle Ahimsa’, Edebiyat Dergisi, S. 15, Konya, ss.167-172.

İnternet Sitesi

<https://www.bilgiustam.com/mahatma-gandhi-kimdir-gandhi-ilkeleri-nelerdir?>, Erişim: 20.06.2018

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi 2018, 5 (16), ss. 378-393

Gümrükçüoğlu

ISSN:2148-2292

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 2018, 5 (16)

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 2018, 5(16)

Kitap tanıtımı
Book launch

1916 Türkistan İsyanı Üzerine Yeni Belgeler

**1916 Türkistan İsyanı: Genel Trajedinin Belgelere Dayanan Kanıtları:
Doküman ve Materyaller Derlemesi**

Hazırlayan: T.V. Kotyukova

Moskova: Mercani Fonu

2016, 468 s.

ISBN 978-5-903715-99-2

*Alfina Sibgatullina**

**Новые документы о восстании 1916 г. в Туркестане
(рецензия)**

**Восстание 1916 года в Туркестане: документальные свидетельства
общей трагедии: сборник документов и материалов / МГУ им. М. В.
Ломоносова, Институт всеобщей истории РАН ; [сост., авт. предисл., вступ.
ст. и коммент. Т. В. Котюкова].**

М.: Марджани,

2016, 468 с.

ISBN 978-5-903715-99-2

1916 Türkistan isyanı Rusya İmparatorluğu tarihine Türk Müslümanlardan çok sayıda can alan ve kanlı bastırılan ayaklanma olarak girmiştir. İsyanın oluşmasında ve büyümesinde birçok siyasi ve iktisadi sebep olup, bunların arasında özellikle I.Cihan Harbi dönemi şartlarında Rus çarının Türkistanlıların

* Prof. Dr., Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü, Moskova, E-Posta: alfina2003@yandex.ru

askerlik muafiyetini kaldırması ve cephe gerisine almak istemesi, bu kararı yerine getirmekte sorumlu olan Rus yetkililerin yerli halka baskı ve şiddet uygulaması etkili rol oynamıştır. Bugünkü Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan Cumhuriyetleri sınırları içinde bulunan bölgelerde yaşanan olaylar Türk, Sovyet ve Rus tarihçileri tarafından çeşitli yönlerden değerlendirilmektedir, fakat olayların tartışılacak, incelenecek birçok konusu hala bulunmakta ve bu yüzden daha çok tarihi belge ve kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu bakımdan 1916 Türkistan isyanının 100. yıldönümü dolayısıyla Rusya Bilimler Akademisi'nin Genel Tarih Enstitüsü'nde hazırlanmış ve Moskova'daki özel Mercani Fonu tarafından yayınlanmış bir kaynak eseri tanıtmakta bu bağlamda büyük fayda vardır.

Kitap, Rusya Federasyonu Devlet Arşivi (GARF), Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi (RGVIA), Rusya Devlet Tarih Arşivi (RGIA), Rusya İmparatorluğu Dış Siyaset Arşivi (AVP RI), Rusya Federasyonu Dış Siyaset Arşivi (AVP RF), Kırgızistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi (TSGA KR), Kazakistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi (TSGA RK), Tacikistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi (TSGA RT), Tataristan Cumhuriyeti Milli Arşivi (NA RT) gibi önemli muesseselerde bulunan 1916 Türkistan isyanı ile alakalı 120 den fazla yeni tarihi belge içermektedir. Belgeleri bulup derleyen ve yayına hazırlayan Dr. T.Kotyukova konu ile alakalı kapsamlı bir Giriş bölümü de yazmıştır.

Rus ve Sovyet tarihçileri tarafından 1916 Türkistan isyanı üzerine yapılan araştırmaların bibliyografyasını veren T.Kotyukova, bunların arasında dikkate değer olarak Ye. Fedorov (Taşkent, 1925): T.Rıskulov (Kızıl Orda, 1927), P.Galuzo (Taşkent, 1932), G.Karpov (Aşhabad, 1935), Z. Kastelskaya (Taşkent, 1937), Z. Radjabov (Düşenbe, 1955), H.Tursunov (Taşkent, 1962) gibi uzmanların çalışmalarını göstermiş ve Sovyet döneminde bu konunun daha çok taşra (genellikle Orta Asya) tarihçilerine bırakıldığını vurgulamıştır.

Giriş kısmında arşiv belgeleri ve diğer kaynaklardan alınan materyaller içeren belli başlı tüm Rusça kitapların geniş listesi de vermiştir. Türk tarihçilerinin

ilerideki çalışmalarında bu kaynaklardan da mutlaka istifade etmesi gerektiği açıktır.

Kitaba giren belgelerin çoğunluğunu Rus devlet yetkililerinin isyan döneminde çeşitli mevki ve insanlara gönderdiği telegraf, mektup ve rapor metinleri teşkil etmektedir. Mesela, isyanı bastırmak için Türkistan Genel Valisi olarak atanan general A.N. Kuropatkin'inin (1848–1925) Dahiliye ve Hariciye Bakanlıklarına gönderdiği telgraflar ve ona gelen yazı ve diğer materyaller büyük önem taşımaktadır, onlarda ayaklanma esnasında köylerde oturan Rus göçmenlerin durumu, isyanı bastırmakta olan askerler arasındaki can kaybı, Osmanlı ordusunun İran cephesindeki başarısının isyancıları etkilemesi, yerli 'Terakkiperver' fırkasının, Alman, Çin, Türk casuslarının bölgedeki faaliyetleri ve diğer konulardaki belge, düşünce ve görüşleri yansımıştır. 1916 yılının Ağustosunda isyan bölgelerini ziyaret eden Devlet Duması vekilleri A.Kerenskiy ve K. Tefkilef'in Taşkent, Semerkand, Cizak, Andican, Kokand şehirlerinde, hatta köylerde yerli halkla görüşmeleri, onların şikayetleri ile ilgilenmesi hakkındaki belgeler, Devlet Dumasında konuyla ilgili görüşlerini sunması da ilgi uyandırıcıdır. Müslüman fırkası milletvekili M.Cafarov'un ve İşçi partisi milletvekili A.Kerenskiy'in Devlet Dumasında gazetecilere kapalı oturumda yaptıkları ateşli konuşmaların metinlerinde de olayla ilgili çarpıcı belgeler verilmiştir. Bu kaynaklardan Kerenskiy, Cafarof ve bazı diğer milletvekillerinin Rusya İmparatorluğu'nda yaşayan gayr-i Rus ve Müslüman halklara yapılan haksızlıkları genel olarak eleştirttikleri, Türkistan nüfusunun sümürgeye baş kaldırmasındaki nedenlerini Devlet Dumasında gayet açık ve net dile getirdikleri görülmektedir

Subjektif belgeler olarak isyan döneminde çeşitli nedenlerle tesadüfen Türkistan'da bulunan Rus aydın ve din adamlarının tuttuğu günlükler de kitapta yer almıştır. Mesela, 'Sartların Türkestan İsyanı' adı altında verilen mühendis P.Anoşkin'in, Narın gümrük müdürü Dotsenko'nun günlükleri bunlardandır. İsyan günlerinde Yedisu bölgesinde bulunan tarihi şahıslardan biri de Türkistan ve Taşkent Piskoposu İnnokentiy Pustinskiy'dir. Türkistan Ortodoksları üzerine

verdiği yıllık hesabında (1917) sadece kendisinin isyan günlerinde gördüklerini aktarmakla yetinmez, diğer bölgelerdeki görgü şahitlerinin – mahalle papaz ve diğer din adamlarının duygusal ifadelerini de getirmiştir.

Arşiv belgeleri dışında kitapta o dönemin süreli yayınında çıkmış haber türü yazılar da yer almıştır. İsmail Gaspıralı'nın kızı Şefika hanım tarafından toplanmış ve şahsi arşivinde saklanmakta olan bu tür dokümanlar arasında Bakü'de çıkan 'Kasrpiy' gazetesinin verdiği haber ve makaleler özellikle önem taşımaktadır.

Kitapta bir araya getirilen belgeler arasında isyan bastırıldıktan sonra Çin'e kaçmak zorunda kalan Kırgız, Kazak, Dungan v.s. grupların vatana geri dönmesi için Sovyet Rusya yetkilileri tarafından yapılan yardım ve destek konusunu aydınlatan dokümanlar da vardır.

Rus tarih biliminde Türkistan mültecilerinin kaderi az araştırılmış bir konu olduğunu vurgulayan T.Kotyukova aynı zamanda isyan bölgesinde oturmakta olan Rus göçmenlerin de olaylardan çok etkilendiğini, isyancıların genelde onlara saldırdığı ve onlar arasında da ölenlerin sayısı oldukça büyük olduğunu gösteren belgeler getirmiştir. Zaten kitabın adını 'Genel Trajedi' diye koyduğundan da anlaşıldığı gibi, araştırmacı 1916 Türkistan isyanını hem yerli halk, hem Türkistan'ın verimli topraklarına Çar tarafından yerleştirilen Rus göçmenleri için büyük bir tarihi felaket ve kırım olarak değerlendirmektedir.

Tanımını yaptığımız kitap arşiv fonları ve diğer kaynakların düzgün verilmesi, şahıs ve yer adlarının açıklayıcı not ve dipnotlarla temin edilmesi yönünden de titiz bir çalışmadır, eserin Türkistan tarihi ile ilgilenen tüm tarihçiler için faydalı olacağından eminiz.